Dünya Tarihine Yön Veren

En Etkin 100

Michael H. Hart

Neden?

Dünya Tarihine Yön Veren

En Etkin 100

Neden?

Dünya Tarihine Yön Veren En Etkin 100
Yazar: Michael H. Hart
Orijinal Adı: The 100

© Citadel Press - Kensington Publishing Corp.

Yayıncı-Genel Yayın Yönetmeni: Necati Güç
Editör: Sema Dülger
Çeviri: Nurşan Üstüntaş
İç Tasarım: Adem Şenel
Kapak Tasarım: Onur Gökalp
Baskı-Cilt: Kilim Matbaası

1. Baskı / Ağustos 2007
2. Baskı / Şubat 2008

ISBN 975-254-112-7

© Bu kitabın yayın hakları, Onk Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Neden Kitap Yayınlarına aittir. Yayıncının izni olmadan yayınlanamaz, kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Kilim Matbaası: Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi
K.2 Davutpaşa / İstanbul Tel:0212 612 95 59

NEDEN KİTAP Yayıncılık Hizmetleri San.Tic.Ltd.Şti.
Gürsel Mah. Alaybey Sok. No. 7 Kat: 6 Kağıthane / İstanbul
Tel: 0212 222 12 11 (pbx) Fax: 0212 320 52 80
web: www.nedenkitap.com / e-mail: info@nedenkitap.com

Dünya Tarihine Yön Veren

En Etkin

Michael H. Hart

Neden?

Babamın anısına,
Yüreklendirmesi ve verdiği ilham olmasaydı
bu kitap asla yazılamazdı...

TEŞEKKÜRLER

Özellikle bir çok kişinin tarih içindeki önemini daha iyi kavramamı sağlayan Dr. J. Richard Gott'a teşekkür etmek isterim. Harrison Roth ve Donald Archer ile yapılan tartışmalar da son derece yararlı olmuştur.

Annemin ve kız kardeşimin verdikleri cesaret ve yardımları için minnettarım. En çok da, hem araştırma hem de yazılma aşamalarındaki yardımlarıyla bu kitaba büyük katkıda bulunmuş olan eşim Sherry'ye teşekkür etmek istiyorum.

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA SUNUŞ 11
ÖNSÖZ 17

01 MUHAMMED 25
02 ISAAC NEWTON 31
03 İSA MESİH 37
04 BUDA 42
05 KONFÜÇYÜS 46
06 ST. PAUL (AZİZ PAVLUS) 50
07 TS'AI LUN 54
08 JOHANN GUTENBERG 60
09 KRİSTOF KOLOMB 64
10 ALBERT EINSTEIN 67
11 LOUIS PASTEUR 73
12 GALİLE (GALILEO GALILEI) 76
13 ARİSTOTELES 81
14 EUCLID 85
15 MUSA 89
16 CHARLES DARWIN 92
17 SHİH HUANG Tİ 96
18 AVGUSTOS CEASAR 101
19 NICOLAUS COPERNICUS (KOPERNİK) 106
20 ANTOINE LAURENT LAVOSIER 109
21 BÜYÜK KONSTANTİN 113
22 JAMES WATT 116
23 MICHAEL FARADAY 120
24 JAMES CLERK MAXWELL 123
25 MARTIN LUTHER 126
26 GEORGE WASHINGTON 131
27 KARL MARX 134

28 ORVILLE WRIGHT ve WILBUR WRIGHT 138
29 CENGİZ HAN 143
30 ADAM SMITH 147
31 EDWARD DE VERE bilinen adıyla
"WILLIAM SHAKESPEARE" 151
32 JOHN DALTON 168
33 BÜYÜK İSKENDER 172
34 NAPOLYON BONAPART 178
35 THOMAS EDISON 184
36 ANTHONY VAN LEEUWENHOEK 187
37 WILLIAM T.G MORTON 190
38 GUGLIELMO MARCONI 195
39 ADOLF HITLER 198
40 PLATON (EFLATUN) 204
41 OLIVER CROMWELL 208
42 ALEXANDER GRAHAM BELL 213
43 ALEXANDER FLEMING 216
44 JOHN LOCKE 219
45 LUDWIG VAN BEETHOVEN 223
46 WERNER HEISENBERG 226
47 LOUIS DAGUERRE 230
48 SIMON BOLIVAR 233
49 RENE DESCARTES 237
50 MICHELANGELO (MİKELANJ) 243
51 PAPA II. URBAN 246
52 ÖMER BİN HATTAB (ÖMER İBN-ÜL HATTAB) ...249
53 ASOKA 252
54 ST. AUGUSTINE 254
55 WILLIAM HARVEY 258
56 ERNEST RUTHERFORD 262
57 JOHN CALVIN 266
58 GREGOR MENDEL 270
59 MAX PLANCK 275
60 JOSEPH LISTER 278
61 NIKOLAUS AUGUST OTTO 281

62 FRANCISCO PIZARRO 287
63 HERNANDO CORTES 293
64 THOMAS JEFFERSON 298
65 KRALİÇE I. ISABELLA 305
66 JOSEPH STALIN 311
67 JULIUS CEASAR 318
68 FATIH WILLIAM 323
69 SIGMUND FREUD 329
70 EDWARD JENNER 332
71 WILHELM CONRAD RÖNTGEN 335
72 JOHANN SEBASTIAN BACH 338
73 LAO TZU 342
74 VOLTAIRE 346
75 JOHANNES KEPLER 351
76 ENRICO FERMI 355
77 LEONHARD EULER 359
78 JEAN - JAÇQUES ROUSSEAU 363
79 NICCOLO MACHIAVELLI 368
80 THOMAS MALTHUS 373
81 JOHN F. KENNEDY 377
82 GREGORY PINCUS 380
83 MANİ 385
84 LENİN 390
85 SUİ WEN Tİ 396
86 VASCO DA GAMA 400
87 BÜYÜK SİRUS 407
88 BÜYÜK PEDRO 412
89 MAO ZEDUNG 418
90 FRANCIS BACON 422
91 HENRY FORD 428
92 MENCIUS 432
93 ZERDÜŞT 435
94 KRALİÇE I. ELIZABETH 438
95 MIKHAIL GORBAÇOV 445
96 MENES 457

97 CHARLEMAGNE 460
98 HOMEROS 466
99 İMPARATOR I. JÜSTİNYEN 470
100 MAHAVİRA 474

ŞEREF LİSTESİ ve "100"LER ARASINDA
YER ALMAYAN İLGİNÇ KİŞİLER 477

AQUINALI AZİZ THOMAS 479
ARŞİMED 479
CHARLES BABBAGE 480
KEOPS 482
MARIE CURIE 483
BENJAMIN FRANKLIN 485
MOHANDAS GANDHI 486
ABRAHAM LINCOLN 488
FERDINAND MAGELLAN 489
LEONARDO DA VINCI 490

SON BİR KAÇ SÖZ 492

EKLER
TABLO A 494
TABLO B 495
TABLO C 496

RESİM KATKISINDA BULUNAN
KURULUŞ ve KİŞİLER 497
TARİH ŞEMASI 498

İKİNCİ BASKIYA SUNUŞ

Bugün, "En etkili '100'ler"in ilk baskısının üzerinden bir düzine yıl geçtikten sonra, kitap halen çok satmakta ve başka dillere çevrilip durmaktadır. O halde kitabın gözden geçirilmiş yeni bir baskısına ne gerek vardı?

Nedenlerden bir tanesi, tarihin kitabın ilk baskısının yapıldığı 1978 yılında aniden durmamış olmasıdır. Tam aksine, o günden bu yana bir çok yeni olay olmuş- bunlardan bazıları da hiç umulmadık olaylardır- ve yeni tarihsel kişiler ortaya çıkmıştır. Geçmiş hakkında on iki yıl önce sahip olduğum bilgiler kusursuz olsaydı bile, bu kitabın gözden geçirilmeye gereksinimi olacaktı, çünkü o zamandan beri dünya değişti.

Tabii ki 1978 yılında sahip olduğum, geçmişe ilişkin bilgiler mükemmel olmaktan çok uzaktı. Araya giren yıllar içinde kendi çalışmalarımdan çok şey öğrenmiş olduğumu umuyorum, ayrıca kitabıma verilen tepkiler de çok öğretici oldu. Okurlardan aldığım bir çok mektup, gözden kaçırmış olduğum tarihsel gerçeklere değiniyor ya da bildiğim gerçekleri ifade etmenin yeni -ve genellikle de daha iyi- yollarını gösteriyordu. Aynı şey, konuk olarak katıldığım radyo programlarını arayanların yaptıkları yorumlar için de geçerlidir. Dolayısıyla, bu baskının bir ikinci nedeni, ilk baskının kusurlarının bazılarının düzeltilmesidir.

"En etkili '100'ler"i yazarken en güç (ve ilginç) işlerden biri, çeşitli siyasi liderlerin göreceli önemlerini değerlendirmekti. Halen görev başında bulunan devlet adamlarını değerlendirirken, önemlerini büyütme eğilimi hepimizde vardır. Bize dev gibi görünürler; öte yandan birkaç yüz yıl önce yaşamış devlet adamları -*kendi* çağdaşları için tıpa tıp aynı önemi taşımalarına rağmen- artık neredeyse unutulmuşlardır.

Eski dönemlerde yaşamış liderlerin önemini değerlendirmek çok daha kolaydır. Yaptığı işlerin sonuçlarını -ya da en azından akıbetini- görebilir ve bu bilgiyi kişinin önemini takdir etmekte kullana-

biliriz. Görev başındaki bir liderin önemini takdir etmek çok daha güçtür. Bugün ne denli yetkin görünürse görünsün ve ne kadar yenilikçi olursa olsun, etkisinin ne kadar süreceğini öngörmek zordur.

İlk baskıda 20. sırada yer alan Mao Tse-tung (bu baskıda Mao Zedong yazıldı), bu duruma bir örnektir. İlk baskı Mao'nun ölümünden kısa bir süre sonra, gerçekleştirdiği işler belleklerde henüz tazeliğini korurken yapılmıştı. Yıllar geçtikçe Mao'nun da sönükleşeceğini o zaman da biliyordum elbette ama, bu gerilemenin derecesi ve hızı hakkındaki tahminlerim isabetli çıkmadı. Ölümünden sonraki birkaç yıl içinde, halefi Deng Xiaoping (Deng Siaoping) tarafından yapılan reformlar, Mao'nun çok önem verdiği siyasasının büyük bölümünde keskin değişikliklere yol açtı. Deng, Mao'nun programını büyük ölçüde bozuyor gibi göründüğü için de, bu kitabın ilk baskısında Mao'nun uzun vadedeki önemi konusunda yapılan değerlendirmenin ciddi anlamda aşırıya kaçmış olduğu açıktır.

Ancak, yeni baskı yalnızca bir insanın önem sırasını değiştirmek için gündeme gelmemiştir. Geçtiğimiz on yıl içinde, Mao'nun etkisinin azalmasının dışında bir çok şey olmuştur. İlk baskı yapıldığında, Komünist hareket bir çok ülkede iyice yerleşmiş ve gücünü sürdürme konusundaki ustalığı ve sert tutumuyla, on yıllar, belki de yüzyıllar boyu dayanabilecek gibi görünmekteydi. Hatta, daha insancıl ama daha kararsız bir Batı karşısında zafer kazanması bile olasıydı.

Bu koşullar altında, Komünist sistemin kurucuları (Marx, Lenin, Stalin) son derece etkili kişilerdi. Ancak, birkaç yıl önce yaşanan olaylar, Komünist sistemin hiç de korktuğum kadar güçlü ve yerleşmiş olmadığını ortaya koydu. Marksizm'in gerilemesi, son on yılın en çarpıcı tarihsel olgusudur.

Doğu Avrupa'da Sovyet İmparatorluğu çökmüş ve özgürlüğüne kavuşan ülkelerin hepsi Komünizm'den vazgeçmişlerdir. Etiyopya ve Moğolistan gibi, bir zamanlar Sovyetler Birliği koruması altında olan başka ülkeler de Marksizmi terk etmişlerdir. Sovyetler Birliği çözülmüş ve yerine hiçbiri Marksist-Leninist sistemle yönetilmeyen on beş bağımsız cumhuriyet ortaya çıkmıştır.

Dünyada halen daha Komünist devletler mevcuttur -Vietnam, Kuzey Kore, Küba, Laos ve Çin Halk Cumhuriyeti- ama hiçbiri

ekonomik olarak güçlü değildir ve hiçbiri sağlam görünmemektedir. Bir milyarın üzerinde insanın hâlâ Komünist dikta altında yaşıyor olmasına ve Marksist dalganın yeniden kabarması teoride hâlâ mümkün görünmesine rağmen, on ya da yirmi yıl sonra dünya üzerinde bir tane bile Komünist devlet kalmaması da şaşırtıcı olmayacaktır!

Sonuç olarak, Komünist sistemin kurucuları benim ilk tahminlerimde olduğundan çok daha az önemli kişilerdi. Bu sonuçtan çıkarsamayla, Komünizm karşıtı olan Thomas Jefferson ve Adam Smith gibi kişiler, ilk baskıda varsaydığımdan çok daha etkili kişilikler olmalıdırlar.

Bir diğer çıkarsama da, etkili kişiler listesine eklenmesi gereken yeni bir isim olduğudur. Mikhail Gorbaçov, Sovyetler birliğinin kaderini belirleyen son yıllarda (1985-1991) bu ülkenin lideriydi. Politika ve eylemleri -ve kriz anlarındaki eylemsizliği- Soğuk savaşın sona ermesinde, Komünizmin gerilemesinde ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasındaki belli başlı etkenlerden biridir. Bu olayların büyük önemi gözönünde bulundurularak Gorbaçov bu baskıya dahil edilmiştir. Belki Lenin'in biraz altında ama geçmişin ünlü siyasi liderlerinin birçoğunun üzerinde, 95. sırada değerlendirilmiştir.

Bir diğer -ihtilaflı olması mümkün- değişiklik, Edward de Vere'i "gerçek William Shakespeare" olarak kitaba almamdır. "Kitabi" kitapların çoğunda, yazarın gerçek kişiliğinin "-Avon nehri kıyısındaki- Stratfordlu adam" olduğu kabul edilmektedir. Bu değişiklik biraz gönülsüz yapılmıştır: İlk baskıda gerçekleri iyice araştırmadan, sadece "kalabalığın ardından giderek", "Stratfordlu adamı" oyunların yazarı olarak kabul etmekle yaptığım ciddi hatanın itirafı anlamına gelmektedir. O zamandan beri, sorunun her iki cevabı üzerinde yapılan tartışmaları dikkatle inceledim ve kanıtların ağırlıkla Stratfordlunun aleyhinde, Vere'ın ise lehinde olduğu sonucuna vardım.

Bu hacimde bir kitapta, oyunları yazanın "Stratfordlu" değil Edward de Vere olduğunu gösteren tartışmaların tamamını kapsamaya yerimizin izin vermemesinden dolayı üzüntülüyüm. Umarım metinde sunulan gerçekler bir çok okur için yeterli olacaktır. İlgilenen okur daha tam ve ayrıntılı bilgi için, bu ilginç konuda belir-

leyici bir eser sayılabilecek, Charlton Ogburn tarafından yazılmış mükemmel bir kitaba, "The Mysterious William Shakespeare"e başvurabilir.

Gorbaçov'un yanı sıra, ilk baskıda yer almayan iki kişi daha -Ernest Rutherford ve Henry Ford- kitabın yeni baskısına dahil edildi.

Rutherford yirminci yüzyılın en ünlü bilim insanlarından biriydi. Kitabı yazdığım sırada O'nu nasıl gözardı edebildiğimi hiç bilemiyorum. Bu ihmalimle ilgili olarak, birkaç bilim insanı şaşkınlıklarını ifade ettiler. Bilimsel başarılarını gözden geçirirken, çağdaş atom teorisine katkısının bu konuya Niels Bohr'un yaptığı katkıdan daha fazla olduğu sonucuna vardım (Neils Bohr ilk baskıda 100. sırada yer almaktaydı). Radyoaktivite konusundaki bilgilerimize kattıkları ise (58. sırada yer almış olan) Becquerel'in katkılarından daha önemliydi.

Henry Ford, ilk baskıda "şeref listesi"nde bulunanlardan biriydi. Ancak, bir çok okur bana yazarak O'na değerinin altında paha biçtiğimi iddia ettiler ve neden ilk yüz içinde yer alması gerektiğini anlattılar. Meseleyi yeniden düşünürken eleştirilerin haklılığına karar verdim ve bu baskıyı uygun şekilde değiştirdim.

Bununla birlikte, yeni baskının oy çokluğuyla ortaya çıktığı gibi bir fikre kapılmamak gerekir. Ford hakkındaki düşüncelerimin değişmesine yol açan itiraz mektuplarının *sayısı* değil –başka konularda daha fazla sayıda itirazlar da olmuştu- mektuplardaki akıl yürütmenin sağlamlığıydı. Bu kitaptaki derecelendirme, eğrisiyle doğrusuyla benim görüşlerimdir -okur ya da uzmanların uzlaşımı değildir.

"En etkili '100'ler"e yapılan üç ilaveye (Gorbaçov, Rutherford ve Ford) yer açabilmek için, ilk baskıda bu grup içinde yer alan üç kişiyi listeden çıkarmak gerekiyordu. Bu üç kişi şunlardır: Niels Bohr, Pablo Picasso ve Antoine Henri Becquerel. Elbette ki bu hiçbir şekilde, Onları *önemsiz* addettiğim anlamına gelmemektedir. Tam tersine; bu üç kişi, şeref listesinde yer alan diğerleri ve adlarını yerim yeterli olmadığından anamadığım erkek ve kadınlar gibi, içinde yaşadığımız şu büyüleyici dünyayı yaratmakta yardımları olmuş yetenekli ve yetkin kişilerdir.

Michael H. Hart
Ocak 1992

Böylece; akıl ve bilgi anıtlarının, gücün ve ellerin yarattığı anıtlardan çok daha dayanıklı olduklarını görüyoruz. Çünkü, Homeros'un dizeleri; nice sarayların, tapınakların, kalelerin, şehirlerin çürüyüp yıkıldıkları iki bin beş yüz yıldan fazla bir zamandır, tek hecelerini ya da harflerini yitirmeden yaşamakta değiller midir?

FRANCIS BACON
Bilginin Gelişimi (1605)

ÖNSÖZ

"Letters on the English" (İngilizler üzerine mektuplar) adlı kitabında Voltaire, 1726 yılında İngiltere'deyken, bazı okumuş yazmış adamların şu tartışmalarına kulak misafiri olduğunu anlatır: En büyük adam kimdi? Ceasar mı, İskender ya da Timurlenk mi, yoksa Cromwell mi? Konuşmacılardan biri Sir Isaac Newton'un, hiç kuşkusuz, en büyük adam olduğunu iddia etti. Voltaire bu yargıya katılmaktadır, çünkü: "Gerçeğin gücüyle beynimizin efendisi olanlaradır saygı borcumuz, onu zor kullanarak köleleştirenlere değil."

Voltaire, Sir Isaac Newton'ın gelmiş geçmiş en büyük adam olduğuna gerçekten inanmış mıydı, yoksa sadece felsefe mi yapıyordu? Bu bir yana, anlatılan hikaye ilginç bir soru ortaya çıkarıyor: Dünya üzerinde yaşayan milyarlarca insan içinden acaba hangileri tarihin akışını en fazla etkilemiştir?

Bu kitap, bu soruya *benim* cevabımdır, tarihte en etkili olduğuna inandığım 100 kişinin bana göre sıralamasıdır. Şunu vurgulamalıyım ki, bu *en etkili* kişilerin bir listesidir, *en büyük* kişilerin değil. Örneğin, listemde, Stalin gibi son derece etkili, zalim ve kalpsiz bir adam yer bulurken, aziz mertebesindeki Cabrini Ana yer alamamaktadır.

Bu kitap sadece ve sadece, tarih ve dünyanın gidişatı üzerinde en büyük etkiyi yapmış 100 kişinin kimler olduğu sorusu üzerinde durur. Bu 100 kişiyi önem derecelerine göre sıraladım, yani, her birinin insanlık tarihi ve diğer insanların gündelik hayatları üzerindeki genel etkilerine göre. Olağanüstü insanların yer aldığı böyle bir topluluk; onu oluşturan kişilerin soylu ya da suçlu, ünlü ya da gizli kalmış, parlak renkli ya da gösterişsiz olduğuna bakılmaksızın, mutlaka ilgi çekicidir; Onlar, yaşamlarımızı şekillendirmiş ve dünyamıza biçim vermiş insanlardır.

Böyle bir katalog oluşturmadan önce, kimin listeye alınmaya uygun olduğunun ve bu uygunluğun dayanaklarının temel kurallarını ortaya koymak gerekir. İlk kural, sadece *gerçekten yaşamış* insanların bu listede yer almaya uygun olduğunun göz önünde tutulmasıdır. Bu kuralı uygulaması bazen oldukça güçtür; örneğin, Çinli bilge Lao Tzu gerçekten yaşamış mıdır, yoksa yalnızca bir efsane kişisi midir? Ya Homeros? Ya Ezop (Aesop), ünlü "Fabl"ları yazdığı varsayılan kişi? Bu gibi durumlarda, kanıtlar güvenilir görünmediğinde, eldeki bilgiye dayanan bir tahmin yapmak zorunda kaldım -bilimsel bir tahmin olduğuna güveniyorum.

Anonim kişiler de kitabın kapsamı dışında bırakıldı. Tekerleği icat eden insanın -tekerlek tek kişi tarafından icat edildiyse eğer- etkili bir kişi olduğu çok açıktır, belki de bu kitapta yer alan insanların bir çoğundan daha önemlidir. Ancak öngördüğüm kurallar çerçevesinde o kişi, yazıyı icat eden kişi ve insan ırkına bağışta bulunmuş diğer isimsizlerle birlikte, kapsam dışında bırakıldı.

Bu listeyi oluştururken sadece tarihteki en ünlü ya da başarılarından dolayı ayrıcalıklı yer edinmiş insanları seçmedim. Ün, yetenek ya da asalet kavramlarının hiçbiri "etkili olmak"la aynı şey değildir. Dolayısıyla, Benjamin Franklin, Martin Luther King Jr., Babe Ruth ve hatta Leonardo da Vinci bile -bazıları şeref listesinde bir yer bulabilmekle birlikte- bu listenin dışında bırakılmışlardır. Diğer yandan, "etki" her zaman hayırlı bir şekilde ortaya çıkmayabilir; bu nedenle de Hitler gibi uğursuz bir dahi, listede yer almak için gerekli ölçütleri karşılayabilmektedir.

Üzerinde durduğumuz "etkili"lik kavramının dünyayı büyük ölçüde kapsaması gerektiğinden, etkileri daha çok yerel olan bir çok kalbur üstü politikacının isimleri de burada yoktur. Ancak, önemli bir ülke üzerindeki çok belirgin etki, tüm dünyaya yaygınlaştırılabilecek daha az yönlendirici bir etkenle eşdeğerdedir; dolayısıyla etkisi temelde ülkesinde hissedilmiş olmakla birlikte, Rus çarı Büyük Pedro listemde görünmektedir.

Listemi insanlığın *bugününü* etkilemiş olan kişilerle sınırlamadım. Geçmiş kuşaklar üzerindeki etkiler de aynı derecede göz önünde bulundurulmuştur.

Peki ya gelecek? Bu kitaptaki erkek ve kadınları derecelendirirken yaptıklarının gelecek kuşaklar ve olaylar üzerindeki olası etkilerini de göz önünde bulundurdum. Geleceğe ilişkin bilgilerimiz çok kısıtlı olduğundan etkinin süreklilik derecesini doğruya yakın olarak tahmin edemeyeceğim açıktır. Yine de, örneğin elektrik bundan 500 yıl sonra hâlâ önemli olacağından, Faraday ve Maxwell'in konuya katkılarının bizden çok sonraki kuşakların günlük hayatlarını etkilemeye devam edeceği tahmini oldukça güvenilir görünüyor. Genel olarak, belli başlı tarihsel gelişmelerin hiçbirinin tek bir insanın başarısı olmadığı söylenebilir. Bu kitapta *bireysel, kişisel etkiler* ele alındığından; her gelişmenin getirdiği artıları, olaya katkıda bulunanlara, her birinin katkısı oranında dağıtmaya çalıştım. Dolayısıyla kişiler, ilgili oldukları önemli olay ve hareketlerin dizilimiyle aynı sırada derecelendirilmediler. Zaman zaman, belirgin bir olay veya hareketten neredeyse tek başına sorumlu olan bir kişi, daha önemli bir harekette daha az baskın bir rol oynayan diğer bir kişinin üzerinde yer aldı.

Bu duruma çarpıcı bir örnek; Muhammed'in İslam dininin şekillenmesindeki kişisel etkisinin, İsa'nın Hıristiyan dininin şekillenmesi üzerindeki etkisinden çok daha fazla olduğu yolundaki inancım nedeniyle, Muhammed'in İsa'dan daha üst sırada bulunmasıdır. Bu tabii ki, Muhammed'in İsa'dan *daha büyük* bir adam olduğunu düşündüğüm anlamına gelmemektedir.

Fazla sayıda insanın katkıda bulunduğu ama içlerinden hiçbirinin katkısının diğerlerinden daha önemli olmadığı bazı önemli olaylar vardır. İyi bir örnek, patlayıcı maddeler ve ateşli silahların gelişmesidir; bir diğeri kadınların özgürleşmesi hareketi; bir başkası ise Hinduizmin yükselişi ve evrimidir. Bu olayların her biri büyük önem taşımakla birlikte, artıları katkıda bulunanlar arasında pay edilse, katkısı olan kişilerden hiçbiri bu listede yer alacak niteliği yakalayamazdı.

O zaman, bu gelişmelerin her biri için bir temsilci seçip yalnızca bu kişinin takdir edilmesi makul olur mu? Hiç sanmıyorum.

Böyle bir yöntemle, Hindu filozof Sankara Hinduizmin bir temsilcisi olarak listenin başlarında yer alırdı. Ama Sankara ne çok ünlüdür -Hindistan dışında hemen hiç tanınmaz- ne de olağanüstü etkili. Benzer şekilde, sadece ateşli silahların evriminin görelilik (relativite) teorisinden önemli olduğu gerekçesine dayanarak, makineli tüfeğin ilk modellerinden birinin mucidi olan Richard Gatling'i Albert Einstein'ın üzerinde bir sıraya yerleştirmek, bana öyle geliyor ki biraz hafif bir davranış olurdu. Bu gibi durumlarda, "eşitler arasından birinci" *seçmemeye* karar verdim. Bu kitapta yer alan her kişi, önemli bir hareketin temsilcisi olmasından çok, kendisinin gerçek etkisi temel alınarak seçilmiştir.

Birbiriyle sıkı işbirliği içindeki iki kişinin ortak bir başarı elde etmesi halinde ise özel bir kural benimsenmiştir. Örneğin, Orville ve Wilbur Wright uçağı icat ederken birbirlerine o kadar yakın çalışmışlardır ki, bu icada her birinin yaptığı kişisel katkıyı ayrıştırmak neredeyse imkansızdır. Bu durumda her birinin katkı oranını belirlemeye çalışmak ve sonra da listede ikisine ayrı birer yer vermek de anlamsız görünüyor. Bunun yerine, bu iki kişi ortak bir bölüm olarak değerlendirilmişlerdir.

Wright kardeşler gibi, Karl Marx ve Friedrich Engels de, başlığı daha önemli olduğunu düşündüğüm Marx'ın adını taşımakla birlikte, tek bölümü paylaşıyorlar. Bir olaya ortak katkıda bulunan birkaç kişi daha aynı şekilde değerlendirilmişlerdir. Şunu vurgulamak isterim ki, bu yaklaşım, aynı alanda çalışmaktan öteye gitmemiş kişiler için değil, yakın işbirliğinde bulunanlar için geçerlidir.

Kişinin bu listedeki yerini belirlemek için göz önünde bulundurulması önerilen bir diğer etken daha vardır. Geriye dönük düşünüldüğünde, eğer Guglielmo Marconi radyoyu icat etmemiş olsaydı bir kaç yıl içinde bir başkasının aynı icadı yapabilecek olduğunu görebiliyoruz. Benzer şekilde, İspanya'nın Hernando Cortes olmasaydı da Meksika'yı fethetmesi ve evrim teorisinin Charles Darwin olmadan da ortaya konulabilmesi mümkün görünmektedir. Fakat bu işler *fiili olarak* sırasıyla Marconi, Cortes ve Darwin tarafından

yapılmıştır. Dolayısıyla, bu üç kişi listede başarılarına göre derecelendirilmiş ve "nasılsa olacaktı" mantığına itibar edilmemiştir.

Öte yandan, çok nadir birkaç insan, Onlar olmasaydı asla ortaya çıkmayabilecek önemli olaylardan sorumluydular. Bu kişilerin - Cengiz Han, Beethoven, Muhammed ve Fatih William'ın içinde bulundukları, gelişigüzel oluşturulmuş bir grup- değerlendirilme ve derecelendirilmesinde, kendilerine has olan başarılarının ağırlığı daha yüksek tutuldu; çünkü bu kişiler kelimenin tam anlamıyla kendi başlarına "etkili"ydiler.

Dünyada yaşayan on milyarlarca kişi içinde, büyük bir biyografi sözlüğünde yer alanların oranı "milyonda bir"den düşüktür. Başarıları biyografik çalışmalarda söz edilmeye layık bulunan belki de yirmi bin kişinin ancak "yüzde yarım"ı bu kitaptaki listede yer almaktadır. Dolayısıyla, bu listedeki her bir kişi, benim fikrimce, tarihin anıtlaşmış kişilerindendir.

Dişilerin uygarlığa yaptıkları katkılar kadar, kadınların insanlığın meseleleri üzerindeki etkilerinin de, bu listedeki sayılarının gösterebildiğinden çok daha fazla olduğu açıktır. Ancak, etkili kişilerin bir araya geldiği seçkin bir topluluk, doğaldır ki, etki yaratmak için *hem* yeteneği *hem de* fırsatı olanlardan oluşacaktır. Tarih boyunca kadınlar bu kabil fırsatlardan mahrum bırakılmışlardır ve listemde sadece iki dişinin yer alması bu üzücü gerçeğin yalın bir yansımasıdır. "Ayrımcılık" denen nahoş gerçeği listeme göstermelik olarak birkaç kadın ekleyerek saklamaya çalışmakta hiçbir mana göremiyorum. Bu kitap geçmişte *gerçekten* olanlara dayalıdır; olması gerekenlere ya da kurumların daha eşitlikçi davranmaları halinde olabileceklere değil. Üyeleri geçmişte mağdur edilmiş ırkçı ve etnik topluluklar için de benzer sözler söylenebilir.

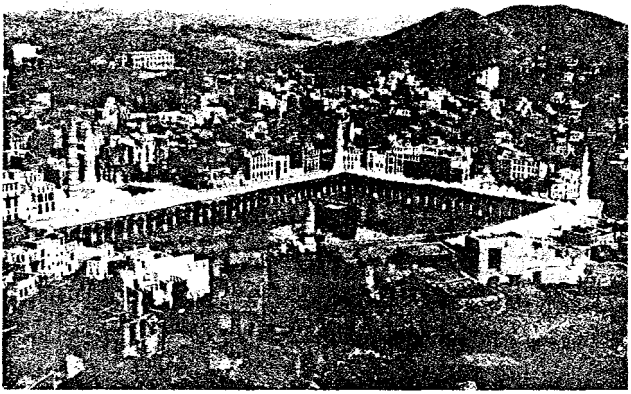
Bu envanterde kişilerin derecelendirilmesinde "etki"nin tek ölçüt olduğunu vurgulamıştım. Elbette ki ün, saygınlık, yetenek, bir çok iş başarmış olma ve soylu kişilik gibi başka ölçütlere dayanan "mümtaz kişiler" listeleri hazırlamak da mümkündü.

Okur kendi listesini oluşturma deneyimini yaşamaya çağırılmaktadır-herhangi bir alanda en etkili, en ayrıcalıklı ya da başka yönleriyle üstün kişilikler olabilir bu listede. "En etkili 100"ü yaratma süreci benim için hem büyüleyici hem de eğlenceliydi ve inanıyorum ki, sizler de kendi liste veya listelerinizi oluştururken harcayacağınız zihinsel çabadan hoşnut kalacaksınız. Listenizdeki isimler benimkilerle çakışmayacaktır, zaten çakışmamalıdır da. Örneğin, gelmiş geçmiş "en büyük güç sahibi 100" üzerinde kafa yormayı yeğleyebilir ya da "en karizmatik 100" üzerinde düşünmeyi tercih edebilirsiniz. Eğer "en etkili" kişi adaylarını belirlemeyi seçerseniz, umarım çalışmanız size ,benim çalışmamın bana kazandırmış olduğu gibi, tarihe yeni bir bakış açısı kazandırır.

EN ETKİN

100

Mekke, İslam'ın kutsal şehri; ortadaki siyah yapı Hacer-ül esved'i barındıran Kabe'dir.

1

Hz. MUHAMMED

(570-632)

Dünyanın en etkili kişilerinin listesinde başı çeken kişi olarak Muhammed'i seçmem bazı okurları şaşırtabilir, bazıları da bu konuyu sorgulayabilirler ancak; O, tarihte hem dini hem de din dışı alanlarda üstün başarı göstermiş tek kişiydi.

Mütevazı kökenlerden gelen Muhammed, dünyanın en büyük dinlerinden birini kurdu, yaydı ve son derece etkili bir siyasal lider oldu. Bugün, ölümünden on üç yüzyıl sonra, etkisinin gücü ve yaygınlığı hâlâ sürmektedir.

Bu kitaptaki insanların çoğunluğu, uygarlık merkezlerinde, kültür düzeyi yüksek ya da büyük siyasal önem taşıyan ulusların üyesi olarak doğmuş ve bu ortamlarda yetiştirilmiş olmanın getirdiği üstünlüğe sahiptirler. Muhammed ise 570 yılında Arabistan'ın güneyindeki Mekke şehrinde, o zamanlar ticaret, sanat ve bilim merkezlerinin çok uzağında olan, dünyanın geri kalmış bir yerinde doğmuştu. Altı yaşında öksüz kaldı ve mütevazı koşullarda büyüdü. İslam geleneği bize, okuması yazması olmadığını söyler. Yirmi beş yaşındayken zengin bir dulla evlenmesinin ardından ekono-

mik durumu iyileşti. Yine de kırk yaşına yaklaşıncaya kadar, sıra dışı bir insan olduğu konusunda çok az gösterge vardı.

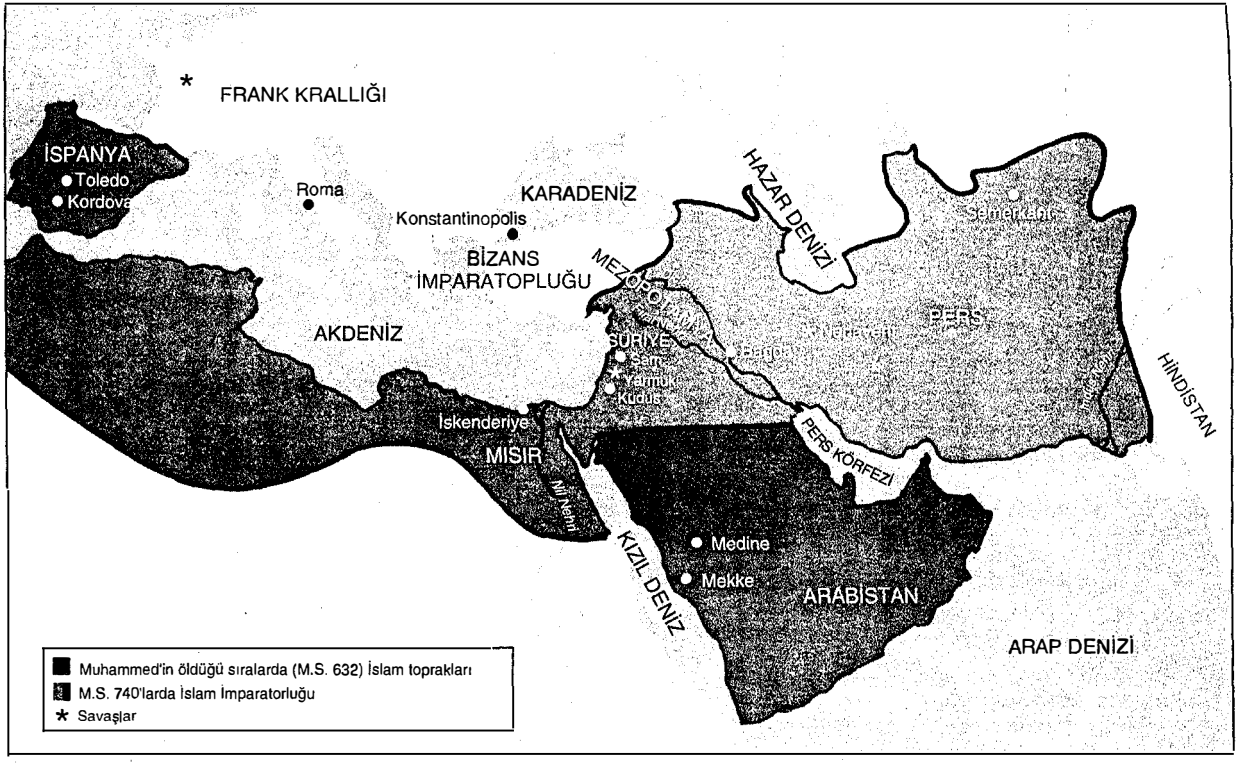
O zamanlar Arapların çoğu putperestti; bir çok tanrıya inanırlardı. Bununla birlikte Mekke'de az sayıda Yahudi ve Hıristiyan da yaşardı ve tüm evreni yöneten tek ve mutlak Tanrı'nın varlığını Muhammed büyük bir olasılıkla ilk onlardan öğrendi. Kırk yaşına geldiğinde, Muhammed, bu tek Allah'ın kendisiyle baş melek Cebrail aracılığıyla konuşmakta olduğuna ve gerçek inancı yaymak için O'nu seçtiğine iyice inanmıştı.

Üç yıl boyunca Muhammed, sadece yakın arkadaşlarına ve yandaşlarına vaaz verdi. Sonra 613'lerde halka açık vaazlara başladı. Yavaş yavaş yandaş kazanırken Mekke'deki yetkililer O'nu tehlikeli bir rahatsızlık unsuru olarak görmeye başladılar. 622 yılında, güvenliğinden endişe eden Muhammed, kendisine önemli siyasal güce sahip bir konumun önerildiği, Mekke'nin yaklaşık 300 km. kuzeyinde bir şehir olan Medine'ye göçtü.

"Hicret" olarak bilinen bu göç, Peygamber'in hayatının dönüm noktasıydı. Mekke'de müritlerinin sayısı azdı. Medine'de ise sayıları arttı ve kısa bir süre sonra kendisini neredeyse mutlak bir lider haline getiren bir etki oluşturdu. Sonraki birkaç yıl içinde, yandaşları hızla çoğalmaktayken Medine ve Mekke arasında bir dizi çarpışma oldu. Bu savaş 630 yılında Muhammed'in Mekke'ye zaferle, bir fatih olarak dönmesiyle sona erdi. Hayatının kalan iki buçuk yılı, Arap kabilelerinin yeni dini süratle kabul etmelerine tanık oldu. Muhammed 632 yılında öldüğünde, tüm güney Arabistan'ın etkili yöneticisiydi.

Arap Bedevileri çetin savaşçılar olmalarıyla tanınırlardı. Ancak sayıları azdı; aralarındaki çatışmalar ve yıkıcı savaş hali ortalığı kasıp kavuruyordu. Kuzeydeki tarım alanlarında yerleşmiş krallıkların büyük ordularıyla denk değildiler. Ama tarihte ilk kez Muhammed tarafından birleştirildikten ve yüreklerine Tanrı inancının coşkusu dolduktan sonra bu küçük Arap orduları, insanlık tarihindeki en şaşırtıcı fetihlere girişiyorlardı. Arabistan'ın kuzey doğusunda

Sasanilerin büyük Pers imparatorluğu, kuzey batısında merkezi Konstantinopolis olan Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu

Muhammed ve Arap fetihleri

yer almaktaydı. Sayısal olarak Araplar karşılarındakilerin hiç dengi değildi. Ama savaş alanında her şey bambaşkaydı ve coşku dolu Araplar, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in tamamını süratle fethettiler. 642 yılına kadar; Pers orduları Kadisiye (637) ve Nihavent (642) savaşlarında yenilgiye uğratılmış, Mısır da Bizans İmparatorluğu'ndan alınmıştı.

Muhammed'in yakın arkadaşları ve halefleri olan Ebubekir ve Ömer ibn-ül Hattab'ın komuta ettiği bu büyük fetihler bile Arap ordularına yeterli gelmedi. 711'e kadar, Kuzey Afrika'yı bir baştan bir başa geçerek Atlas okyanusuna kadar indiler. Buradan kuzeye yöneldiler; Cebelitarık boğazını aşarak İspanya'daki Vizigot krallığını yendiler.

Bir süre, Müslümanlar Hıristiyan Avrupa'nın tamamını yenilgiye uğratacakmış gibi bir görünüm ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak, 732'de Tur savaşında, Fransa'nın içlerine ilerlemiş bir Müslüman ordusu sonunda Frenkler tarafından yenilgiye uğratılabilmişti. Yine de, Peygamberlerinin söylemiyle coşmuş bu Bedeviler, bir yüzyılı bulmayan bir savaş dönemi içinde, Hindistan sınırından Atlas okyanusuna uzanan bir imparatorluk; dünyanın o güne dek gördüğü en büyük imparatorluğu yaratmışlardı. Orduların fethettiği her yerde, yeni inanca büyük ölçüde yöneliş eninde sonunda gerçekleşiyordu.

Bu fetihlerin tümü günümüze kadar kalıcı olmadı. Persler (İranlılar), Peygamber'in dinine bağlı kalmakla birlikte, o zamandan bu yana Araplardan bağımsızlıklarını geri aldılar ve İspanya'da yedi yüzyıldan fazla süren savaş, Hıristiyanların yarımadanın tamamını yeniden ele geçirmeleriyle sonuçlandı. Bununla birlikte, eski uygarlıkların iki beşiği, Mezopotamya ve Mısır, tıpkı Kuzey Afrika kıyılarının tamamı gibi, Arap olarak kaldı. Yeni din geçen yıllar içinde ilk Müslüman fetihlerinin ulaştığı sınırların çok ötesine doğru yayılmaya devam etti. Günümüzde Afrika ve Orta Asya'da on milyonlarca; Pakistan, Kuzey Hindistan ve Endonezya'da ise daha fazla sayıda mümini vardır. Yeni inanç Endonezya'da birleştirici bir etken olmuştur. Alt kıta Hindistan'da ise, Müslüman ve Hindular arasındaki çatışma birlik oluşumunun önünde hâlâ önemli bir engeldir.

O halde Muhammed'i insanlık tarihi üzerindeki etkisinin kapsamı nasıl değerlendirilmelidir? Bütün dinler gibi İslam da müminlerinin hayatları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dünyadaki büyük dinlerin kurucularının bu kitapta öne çıkmalarının nedeni budur. Dünya üzerinde Müslümanların yaklaşık iki katı Hıristiyan yaşadığına göre, Muhammed'in İsa'dan daha üst sırada yer alması başlangıçta tuhaf görünebilir. Bu kararın iki temel sebebi vardır. Öncelikle; Muhammed İslam'ın gelişiminde, İsa'nın Hıristiyanlığın gelişiminde oynadığından daha önemli bir rol oynamıştır. İsa Hıristiyanlığın temel ahlaksal ve manevi akidelerini (bunların Yahudilikteki akidelerden farklı olanlarını) ortaya atmış olmakla birlikte, Hıristiyan teolojisini geliştiren, yayılmasını sağlayan esas kişi ve Yeni Ahit'in büyük bir bölümünün yazarı Aziz Paul (Pavlus)'dur.

Muhammed ise İslam'ın hem teolojisini hem de temel ahlaki ve manevi ilkelerini ortaya koymuştur. Buna ek olarak yeni inancın kabul görmesinde ve İslami ibadetlerin yerleşmesinde en önemli rolü oynamıştır. Dahası; kendisine vahiy yoluyla gelen ve O'nun söyleminin bir arada toplanmasından oluşan Müslümanlığın kutsal kitabı Kuran'ın yazarıdır. Söylediklerinin çoğu sağlığında aşağı yukarı aslına sadık kalınarak kayda alınmış ve ölümünün üzerinden fazla zaman geçmeden, hüküm niteliği taşıyacak şekilde bir araya getirilmiş hadisler de çok etkili olmuştur. Dolayısıyla Kuran, Muhammed'in fikir ve öğretisini temsil eder. İsa'nın öğretisinin bu şekilde derlenmiş hali elimizde bulunmamaktadır. Müslümanlar için Kuran, en az İncil'in Hıristiyanlar için taşıdığı önemi taşıdığından, Muhammed'in Kuran yoluyla yarattığı etki çok büyük olmuştur. Muhammed'in İslam üzerindeki göreceli etkisinin, İsa Mesih ve Aziz Paul'ün Hıristiyanlık üzerinde birlikte bırakmış oldukları etkiden daha büyük olması muhtemeldir. O halde, salt din düzeyinde bakıldığında Muhammed'in insanlık tarihi üzerinde İsa kadar etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bunun ötesinde, Muhammed (İsa'dan farklı olarak) dinsel olduğu kadar din dışı alanlarda da bir liderdi. Hatta, Arap fetihlerinin arkasındaki itici güç olarak, tüm zamanların en etkili siyasal lideri olarak değerlendirilse yeridir.

Önemli tarihsel olayların bir çoğu için, kaçınılmaz oldukları ve olayların yönlendiren siyasal lider olmadan da ortaya çıkacağı söylenebilir. Örneğin, Simon Bolivar hiç yaşamamış olsaydı da Güney Amerika kolonileri muhtemelen özgürlüklerini kazanacaklardı. Ancak Arap fetihleri hakkında bu söylenemez. Muhammed'den önce benzeri bir olay görülmemişti ve fetihlerin O'nsuz da başarılabilecek olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. İnsanlık tarihinde bu olguyla karşılaştırılabilecek tek fetih; on üçüncü yüzyılda Moğolların, temelde Cengiz Han'ın etkisine bağlı fetihleridir. Ancak, yayılma alanı Arapların fetihlerine göre daha geniş olmakla birlikte, bu fetihler kalıcı olmadı ve bugün Moğolların yaşamakta olduğu yurt, Cengiz Han öncesinin sınırlarına çekildi.

Arapların fetihleri ise çok farklıdır. Irak'tan Fas'a kadar, sadece İslam inancıyla değil, aynı zamanda Arap dili, tarih ve kültürüyle birleşmiş bir Arap ülkeleri zinciri uzanmaktadır. Kuran'ın Müslüman dininin merkezinde durması ve Arapça yazılmış olması, Arap dilinin aradan geçen on üç yıl boyunca herkes tarafından anlaşılamayacak lehçelere ayrışmasını büyük bir olasılıkla engellemiştir. Arap devletleri arasında farklılıkla ve bölünmeler elbette vardır ve bunlar gözönünde bulundurulmaya da değer ama, bu kısmi ayrılık süreklilik arz eden önemli birlik unsurlarına gözümüzü kapamamıza neden olmamalıdır. Örneğin ne İran ne de Endonezya, her ikisi de hem Müslüman hem de Pedrol üreten ülkeler olmakla birlikte, 1973-74 kışındaki Pedrol ambargosuna katılmamışlardır. Sadece ve sadece Arap ülkelerinin ambargoya katılmış olması bir tesadüf değildir.

O halde görüyoruz ki yedinci yüzyıldaki Arap fetihleri insanlık tarihi üzerinde günümüze kadar önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Dinsel ve din dışı etkilerin bu emsalsiz karışımı, Muhammed'in "insanlık tarihindeki en etkili kişi" ünvanını hak ettiğine inanmama yol açmaktadır.

2

ISAAC NEWTON

(1642-1727)

"Doğa ve kanunları gecede saklıydı:
Tanrı "Ol!" dedi Newton'a ve her şey aydınlandı."

ALEXANDER POPE

Isaac Newton; gelmiş geçmiş bilim adamlarının en etkilisi ve en büyüğü, Galile'nin öldüğü 1642 yılının yılbaşı günü, Woolsthorpe- İngiltere'de doğdu. Muhammed gibi O da babasının ölümünden sonra dünyaya gelmişti. Çocukluğunda makinelerle ilgili konularda kayda değer bir yeteneğe sahipti ve ellerini çok iyi kullanıyordu. Akıllı bir çocuk olmasına rağmen, okulda pek dikkatli değildi ve fazla ilgi çekmedi. Ergenlik çağında, annesi iyi bir çiftçi olacağını umarak O'nu okuldan aldı. Oğlunun yeteneklerinin başka alanlarda olduğu konusunda bereket versin ki ikna oldu ve böylece Newton on sekiz yaşındayken Cambridge Üniversitesine girdi. Burada fen bilimleri ve matematik konularında o zamanlar bili-

nen her şeyi çabucak öğrendi ve kısa bir süre sonra kendi bağımsız araştırmalarına yöneldi. Yirmi bir ve yirmi yedi yaşları arasında geçen sürede, sonradan dünyayı tamamen değiştiren bilimsel teorilerin temellerini attı.

On yedinci yüzyıl ortaları bilimin mayalandığı bir dönemdi. Bu yüzyılın başlarında teleskopun icadı astronomi alanındaki çalışmalarda çığır açmıştı. İngiliz filozof Francis Bacon ve Fransız filozof René Descartes, Avrupalı bilim adamlarını Aristoteles'in söylemlerine bel bağlamaktan vazgeçip kendi deney ve gözlemlerini yapmaya çağırmaktaydılar. Bacon ve Descartes'ın sözle söylediğini büyük Galile (Galileo) uygulamalarıyla ifade etmişti. Yeni icat edilen teleskopu kullanarak gerçekleştirdiği astronomi gözlemleri bu alandaki çalışmalarda devrim yapmış, mekanik bilim dalındaki deneyleri ise "Newton'un birinci hareket kanunu" olarak bilinen ilkenin temelini atmıştır.

Kan dolaşımı sistemini keşfeden William Harvey ve gezegenlerin güneş çevresindeki hareketlerini formüle eden kanunları bulan Johannes Kepler gibi diğer büyük bilim adamları bilim camiasına yeni temel bilgiler sunuyorlardı. Ancak salt bilim hâlâ büyük ölçüde entelektüellerin oyuncağıydı ve Francis Bacon'un bilimin teknolojiye uygulanmasıyla insan yaşantısının bütün akışını değiştirebileceğine ilişkin öngörüsünün kanıtı henüz ortada yoktu.

Gerçi Copernicus (*Kopernik*) ve Galile eski bilimin yanlış algılamalarından bazılarını bir kenara itip evrenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardı ama, birbiriyle bağlantısız gibi görünen bu gerçekleri bilimsel tahmin yapmakta kullanılacak birleşik bir teoriye dönüştürebilecek ilkeleri ortaya koymamışlardı. Bu teoriyi ortaya koyan ve modern bilimin o zamandan bu yana izlemekte olduğu yola koyulmasını sağlayan Isaac Newton olmuştur.

Newton ulaştığı sonuçları yayımlamakta her zaman isteksiz davranmıştır; çalışmalarının arkasında yatan temel fikirlerin çoğunu 1669 yılına gelindiğine formüle etmiş olmasına karşın, teorilerinin önemli bir kısmı bu yıldan çok sonra yayımlanmıştır. Yayımlanan ilk buluşu, ışığın doğası hakkındaki çığır açıcı çalışmaydı. Yü-

rüttüğü bir dizi özenli deney sonucu Newton, ışığın gökkuşağının tüm renklerinin bir karışımı olduğunu keşfetmişti. Işığın yansıması ve kırınımıyla ilgili kanunlardan elde edilen sonuçları da dikkatle analiz etmişti. Bu kanunları kullanarak 1668'de, günümüzde astronomi araştırmalarında kullanılmakta olan ilk yansıtıcı teleskopu tasarladı ve imal etti. Bu keşifler, optik alanında yapmış olduğu deneylerin sonuçlarıyla birlikte, İngiliz Kraliyet Bilim Akademisi'ne Newton tarafından, yirmi dokuz yaşındayken sunuldu.

Newton'un optik alanındaki başarıları bile, O'nu bu listede bir yere yerleştirmek için yeterli olabilirdi. Ancak, bu başarılar salt matematik ve mekanik alanında elde ettiklerinden çok daha az önem taşır. Matematiğe en büyük katkısı, muhtemelen yirmi üç - yirmi dört yaşlarındayken integral hesabı bulmuş olmasıdır. Modern matematiğin en önemli kazanımı olan bu buluş, yalnızca modern matematik teorisini yetiştiren bir tohum değil, aynı zamanda yokluğuyla modern bilimdeki birçok gelişmenin de ortaya çıkmamasına yol açacak kadar elzem bir araçtı. Newton başka hiçbir şey yapmamış olsaydı, sadece integral hesabı bulmuş olması bile O'na bu listede oldukça yüksek bir konum kazandıracaktı.

Yine de Newton'un en önemli keşifleri cisimlerin hareketlerini inceleyen bir bilim dalı olan mekanik alanındadır. Cisimlerin herhangi bir kuvvet etkisi altında olmamaları halinde nasıl hareket ettiklerini tanımlayan birinci hareket kanununu Galile bulmuştu. Gerçekte elbette bütün cisimler dış kuvvetlerin etkisi altındadır ve mekanik biliminin en önemli sorunu bu koşullarda cisimlerin nasıl hareket ettiğidir. Bu problem Newton tarafından, klasik fiziğin en temel kanunu olarak tanımlanabilecek ünlü ikinci hareket kanunuyla çözülmüştür. Matematiksel olarak $\mathbf{F}=m\mathbf{a}$ denklemiyle ifade edilen bu kanun; bir cismin ivmesinin, yani hızındaki değişimin, cisim üzerine etki eden net kuvvetin cismin kütlesine bölünmesine eşit olduğunu söyler. Bu iki hareket kanununa Newton, bir üçüncüsünü (her etkiye, yani fiziksel güce, kendisine eşit bir güçle karşı koyulur) ve en ünlü buluşunu, evrensel yerçekimi kanununu ekledi. Bu kanunların dördü bir arada, sarkaç hareketinden gezegenle-

rin güneş etrafındaki yörüngesel hareketlerine kadar, makroskopik mekanik sistemlerin hemen tümünün incelenip davranışlarının tahmin edilmesine olanak sağlayan birleşik bir sistem oluşturur. Newton yalnız mekanik kanunlarını ifade etmekle kalmadı, yüksek matematiğin araçlarını kullanarak bu temel kanunların gerçek hayatta karşılaşılan sorunların çözümü için nasıl uygulanabileceğini de gösterdi.

Newton kanunları, bilim ve mühendislik alanlarındaki problemlere son derece geniş bir aralıkta uygulanabilir ve uygulanmıştır da. Newton'un sağlığında kanunların en çarpıcı uygulamaları astronomi alanında yapılmıştı. Newton burada da öncülük etti. 1687'de büyük eseri, genellikle '*Principia*' olarak bilinen, yerçekimi ve hareket kanunlarını anlattığı "Felsefenin Matematiksel İlkeleri"ni yayımladı. Newton bu kanunların, yıldızların ve gezegenlerin konum ve hareketlerini tam olarak tahmin etmekte nasıl kullanılabileceğini gösterdi. Böylece dinamik astronominin temel sorunu, yani yıldız ve gezegenlerin konum ve hareketlerinin tahmini, Newton tarafından muhteşem bir dokunuşla tamamen çözümlenmişti. Bu nedenle, Newton sıkça astronomların en büyüğü olarak değerlendirilir.

O halde Newton'u bilimsel açıdan önemi hakkındaki değerlendirmemiz nedir? Eğer bir fen bilimleri ansiklopedisi dizinine göz gezdirilirse; Newton'un, kanunlarının ve buluşlarının bu dizinde herhangi bir bilim adamına göre daha fazla –belki iki üç katı kadar– yer aldığı görülür. Dahası, diğer büyük bilim adamlarının Newton hakkında söyledikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Sir Isaac'in hiçbir zaman dostu olmayan ve ciddi anlaşmazlıklar yaşadığı bir adam, Leibniz, "Newton, matematik alanında dünyanın başlangıcından kendi dönemine kadar yapılmış olanlardan daha fazlasını yapmıştır," diyor. Büyük Fransız bilim adamı Laplace şunları yazıyor: "Principia insan dehasının yarattığı her ürünün üzerinde, ayrıcalıklı bir yere sahiptir." Lagrange, Newton'un gelmiş geçmiş en büyük dahi olduğunu sık sık belirtmiştir. Ernest Mach ise, 1901 yılında kaleme aldığı yazıda, "Newton'dan bu yana

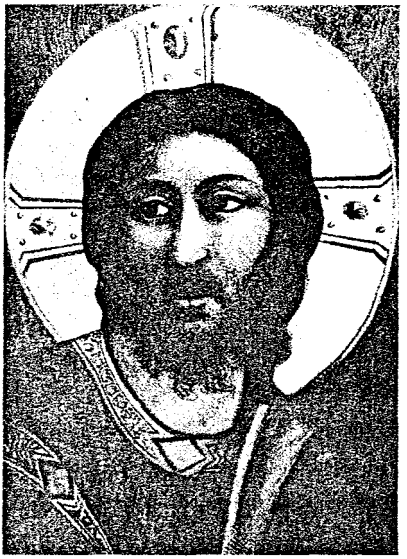
matematik alanında yapılan her şey, mekaniğin Newton kanunları temel alınarak didaktif, formel ve matematiksel olarak geliştirilmesinden ibarettir." Bu belki de Newton'un büyük başarısının esasıdır: Yola çıktığında bilimi, bazı kavramları ifade yeteneğine sahip olmakla birlikte tahmin yapma yeteneği kısıtlı, birbirinden ayrı duran gerçeklerin ve kanunların bir karmaşası halinde bulmuştu. Bize fiziksel kavramların geniş bir aralığına uygulanabilen ve doğru tahminlerde bulunmak için kullanılabilen, bir araya getirilmiş bir kanun sistemi bıraktı.

Bu kadar kısa bir özet içinde Newton'un bütün keşiflerini ayrıntılarıyla ele almak mümkün değildir; buna bağlı olarak daha az önem arz eden buluşlarına -kendi çaplarında önemli başarılar olmalarına karşın- yer verilmemiştir. Newton termodinamik (ısı bilimi) ve akustik (ses bilimi) konularına da belirgin ölçüde katkıda bulunmuştur; momentum ve açısal momentumun korunumu ilkelerini ortaya koymuş, matematikteki binom teoremini bulmuş ve yıldızların kökeni hakkında ilk inandırıcı açıklamayı yapmıştır.

Newton'un bugüne kadar yaşamış en etkili bilim adamı olduğu kabul edilebilir ama yine de neden Büyük İskender veya George Washington gibi belli başlı siyasetçilerin ve İsa Mesih ve Gautama Buda gibi dini kişiliklerin üzerinde yer alması gerektiği sorulabilir. Benim görüşüm; siyasal değişimlerin önemli olmalarına karşın, İskender'in ölümünden 500 yıl sonra da dünyadaki insanların çoğunluğunun, İskender'den beş yüzyıl önce yaşamış ataları gibi yaşamakta oldukları gerçeğinin teslim edilmesi gerektiği yolundadır. Benzer şekilde, M.S. 1500 yılında insanların büyük kısmının gündelik hayatları M.Ö. 1500 yılında olduğundan çok farklı değildi. Ama, son beş yüz yıldır modern bilimin gelişmesiyle insanların gündelik hayatları da kökten değişmiştir. Giydiklerimiz, yediklerimiz, yaptığımız işler ve boş zamanlarımızı değerlendirme şeklimiz M.S. 1500'ün insanlarından çok ama çok farklıdır. Bilimsel keşifler yalnızca teknoloji ve ekonomide köklü değişiklikler yapmakla kalmamış; siyaset, dinsel düşünce, sanat ve felsefeyi de tamamen değiştirmiştir. Bilimdeki devrimden sonra insan et-

kinliklerinin eskisi gibi olan pek az yanı kalmıştır ve bu listede bunca bilim adamı ve kaşifin yer alması da bu nedenledir. Newton, sadece bilim adamlarının en zekisi değil, bilim teorisinin gelişiminde en etkin rol oynayan kişidir ve bu nedenle herhangi bir "dünyanın en etkili kişileri listesi"nin en üst ya da en üst sıraya yakın bir sırasını hak etmektedir.

Newton, 1727 yılında öldü ve Westminster Katedraline gömüldü. Bu şerefe erişen ilk bilim adamıydı.

3
İSA MESİH

(M.Ö. 6 – M.S. 30)

İsa'nın insanlık tarihi üzerindeki etkisi o kadar açık ve büyüktür ki, bu listenin üst sıralarında yer alıyor olması çok az kişi tarafından sorgulanacaktır. Aslında, dünyanın en etkin dinini telkin etmiş olan İsa'nın neden ilk sırada yer almadığının sorgulanması daha olasıdır.

Hıristiyanlığın zaman içinde diğer dinlere göre çok daha fazla mümine sahip olduğu tartışılmaz. Ancak bu kitapta değerlendirilen, farklı dinlerin birbirlerine göre ne kadar etkili olduğu değil de, kişilerin birbirlerine göre ne kadar etkili olduğudur. Hıristiyanlık, İslam'dan farklı olarak, tek kişi değil iki kişi -İsa ve Aziz Paul- tarafından kurulmuştur ve bu nedenle gelişimi konusunda gösterilen çabanın payesi bu iki kişi arasında paylaştırılmalıdır.

İsa Hıristiyanlığın temel ruhani bakış açısı ve insan davranışına ilişkin fikirleri kadar, temel etik ilkelerini de oluşturdu. Ancak Hıristiyan teolojisi esas olarak Aziz Paul'un çalışmalarıyla şekillendirilmiştir. İsa, ruhani bir mesaj sundu; Aziz Paul, buna İsa'ya tapınmayı ekledi. Dahası, Aziz Paul Yeni Ahit'in kayda değer bir kısmının yazarı ve Hıristiyanlığın birinci yüzyıldaki yayılma sürecinin arkasındaki en büyük güçtü.

İsa, Buda ve Muhammed'den farklı olarak, öldüğünde oldukça gençti ve arkasında kısıtlı sayıda havari bıraktı. İsa'nın öldüğü sıralar müritleri sadece küçük bir "Yahudi mezhebi" oluşturuyorlardı. Bu küçük mezhebin, hem Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara ulaşan ve zaman içinde dünyanın en büyük dinlerinden biri haline gelen dinamik ve çok daha büyük bir harekete dönüşmesi; büyük ölçüde Aziz Paul'un yazılarının ve dini yayma konusundaki bitmez tükenmez çabalarının sonucudur.

Bu nedenlerle bazı insanlar İsa'dan çok Aziz Paul'un Hıristiyanlığın kurucusu sayılması gerektiğini ileri sürerler. Bu mantıksal sonuca ulaşacak bir irdeleme, Aziz Paul'un listede İsa'nın üzerinde yer almasını gerektirir. Bununla birlikte, her ne kadar Aziz Paul'un etkisi olmadan Hıristiyanlığın ne durumda olabileceği pek açık değilse de "İsa"sız Hıristiyanlığın var bile olamayacağı oldukça açıktır.

Yine de Hıristiyan kilisesinin ya da Hıristiyanların daha sonra İsa adına yapmış oldukları tüm işlerden İsa'nın sorumlu tutulması da, kendisi bu eylemlerin çoğunu onaylamayacağından, pek mantıklı görünmemektedir. Bazıları, örneğin çeşitli Hıristiyan mezhepleri arasındaki din savaşları, Yahudilerin barbarca katledilmelerinin ya da kıyıma uğratılmalarının, İsa'nın tutum ve öğretilerine aykırılığı o kadar açıktır ki, bunları İsa'nın telkin ettiğini söylemek tamamen mantıksız olacaktır.

Benzer şekilde, modern bilimin temelleri batı Avrupa'nın Hıristiyan ulusları tarafından atılmış olmakla birlikte, bilimin gelişiminde İsa'nın payından söz etmek de uygunsuz olacaktır. Şurası muhakkaktır ki, ilk Hıristiyanlar İsa öğretisini fiziksel dünyanın bilimsel incelemesi için bir çağrı olarak yorumlamamışlardır. Aslında Roma'nın Hıristiyanlığı kabulüyle birlikte hem genel teknoloji dü-

zeyinde hem de bilime gösterilen ilginin derecesinde bir düşüş gözlenmiştir.

Bilimin Avrupa'da zaman içinde yeniden gelişmesi, Avrupa mirasında bilimsel düşünceden yana bir şeyler olduğunun bir göstergesidir. Bu "şeyler" İsa söylemleri değil, Aristoteles ve Euclid'in çalışmalarında simgeleşen Antik Yunan mantığı(rasyonalizm)dır. Modern bilimin kilisenin gücünün ve Hıristiyan sofuluğunun doruktа olduğu zamanlarda değil de, Avrupa'nın Hıristiyanlık öncesi mirasına yeniden ilgi göstermeye başladığı bir dönem olan Rönesans'ın hemen ardından gelişmesi de dikkate değer bir konudur.

İsa'nın Yeni Ahit'te anlatıldığı şekliyle hayat hikayesi okurların çoğu için çok bildiktir ve burada tekrarlanmayacaktır. Yine de kaydedilmesi gereken birkaç nokta vardır. Öncelikle, İsa'nın hayatı hakkında sahip olduğumuz bilginin çoğu kesin değildir. Gerçek adının ne olduğundan bile emin değiliz. Büyük bir olasılıkla sık raslanır bir Yahudi adı olan Yeşua (İngilizcesi Joshua) idi. Doğum yılı da kesin değildir, M.Ö. 6 olduğu düşünülmektedir. Müritleri tarafından çok iyi bilinmiş olması gereken ölüm yılı bile, bugün kesin olarak bilinemiyor. İsa arkasında kendisine ait satırlar bırakmadı ve hayatı hakkında hemen tüm bildiklerimiz Yeni Ahit'teki kayıtlarda var olanlardır.

Yazık ki Yeni Ahit'in ilk dört metni çeşitli noktalarda birbirleriyle çelişkiye düşer. Örneğin, Matta ve Luka, İsa'nın son sözlerini farklı şekillerde ifade ederler, her iki şekil de, tesadüfen, Eski Ahit'ten doğrudan yapılmış alıntılardır.

İsa'nın Eski Ahit'ten alıntı yapabilmesi kazara olan bir şey değildi; Hıristiyanlığı başlatan kişi olmasına karşın, kendisi inançlı bir Yahudiydi. İsa'nın Eski Ahit'in İbrani peygamberlerine bir çok yönden çok benzediğine ve Onlardan derinden etkilenmiş olduğuna sık sık işaret edilir. Bu peygamberler gibi İsa da, O'nu gören insanlar üzerinde derin ve kalıcı izler bırakan, son derece etkileyici bir kişiliğe sahipti. "Karizmatik" sözcüğünün tam anlamıyla, karizmatik bir kişiydi.

Bununla birlikte, bir noktada Muhammed ile keskin bir tezat oluşturdu: Muhammed'in dini olduğu kadar siyasi bir lider de ol-

masına karşın, İsa'nın, ne sağlığında ne de sonraki yüzyılda yer alan siyasi gelişmeler üzerinde hemen hiç etkisi olmamıştır. (Elbette her ikisi de uzun vadeli siyasal gelişmeler üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir.) İsa etkisini tamamen ahlaki ve ruhani konularda hissettirmiştir.

İsa öncelikle ahlaki konularda iz bıraktıysa eğer, etik düşüncelerinin dünyayı ne derecede etkilediğini sormak hiç kuşkusuz ki uygun olacaktır. İsa öğretisinin merkezinde duran önermelerden birinin "Altın kural" olduğu tartışılmaz. Günümüzde Altın kural Hıristiyan - Hıristiyan Olmayan ayrımı yapılmaksızın, çoğu insan tarafından ahlaki davranışların akla yakın bir rehberi kabul edilmektedir. Bu kuralı, her zaman başarılı olamasak da genellikle uygulamaya çalışırız. Eğer İsa, bu neredeyse evrensel kabul görmüş kuralın çıkış noktası olsaydı, mutlaka bu listenin en başında yer alırdı.

Ama, Altın kural aslında, Yahudiliğin İsa'nın doğumunun çok öncesinde kabul etmiş olduğu bir önermedir. M.Ö. 1. yüzyılın hahamlarının lideri olan Hillel, Altın kuralı açıkça ifade etmiş ve Yahudiliğin en önde gelen ilkesi olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünce yalnızca Batı dünyasında bilinen bir şey de değildir. Çinli filozof Konfüçyüs bu görüşü yaklaşık M.Ö. 500'de ortaya atarken, eski bir Hint destanı olan Mahabharata'da da geçtiğini söylemiştir. Altın kuralın arkasında yatan felsefe, belli başlı dini toplulukların neredeyse hepsi tarafından kabul edilmektedir.

Peki bu İsa'nın ahlaka ilişkin özgün fikirleri olmadığı anlamına mı gelmektedir? Hiç de değil! Çok özel bir bakış açısı Matta 5:43-44'de sunulmaktadır:

> *"Komşunu sev, düşmanından nefret et dendiğini duymuşsundur. Ama ben sana diyorum ki, düşmanlarını sev, sana lanet okuyanlara hayır dua et, senden nefret edenlere iyilik yap ve seni suistimal edenler, sana zulmedenler için dua et."*

Ve birkaç satır öncesi, "...kötülüğe karşı koyma: Sağ yanağına vururlarsa sol yanağını da çevir."

Bu düşünceler -İsa'nın gününde ne Yahudiliğin ne de diğer dinlerin ilkeleri arasındaydı- hiç şüphesiz şimdiye dek ifade edilmiş en çarpıcı ve özgün etik görüşler arasındadır. Eğer yaygın olarak uygulansalardı, İsa'yı bu kitapta ilk sıraya almakta hiç tereddüt etmezdim.

Ama işin gerçeği, bu görüşler, yaygın uygulama bir yana, genel kabul bile görmemektedirler. Hıristiyanların çoğu, "düşmanını seveceksin" emrini -en fazla- mükemmel bir dünyada belki gerçekleşebilecek bir ideal olarak düşünmekte; ancak içinde yaşadığımız gerçek dünyada davranışlarımızı yönlendirecek akılcı bir rehber olmadığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Normal koşullar altında bu ilkeyi uygulamadığımız gibi, başkalarının uygulamasını da beklemeyiz ve çocuklarımıza uygulamaları gerektiğini öğretmeyiz. Bundan dolayı, İsa'nın en kendine has öğretisi, merak uyandıran ancak uygulanmaya çalışılmayan bir önerme olarak kalmaktadır.

4
BUDA

(M.Ö. 563-483)

Asıl adı Prens Siddharta olan Gautama Buda, dünyanın en büyük dinlerinden biri olan Budizmin kurucusudur. Siddharta, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Nepal sınırının yakınlarında bulunan Kapilavastu şehrinde hüküm süren bir kralın oğluydu. Gautama klanı ve Sakya kabilesinden olan Siddharta'nın M.Ö. 563 yılında, Nepal'in şimdiki sınırları içinde bulunan Lumbini'de doğduğu rivayet edilir. On altı yaşındayken aynı yaştaki kuzeniyle evlendi. Sarayın tantanalı ortamında yetişen Siddharta'nın maddi rahatlık anlamında hiçbir eksiği yoktu. Bununla birlikte derin bir doyumsuzluk içindeydi. İnsanlarının çoğunun yoksul ve sürekli ihtiyaç içinde olduklarını görüyordu. Varsıl olanlar bile sık sık bunalıma ve mutsuzluğa kapılıyorlardı, tüm insanlar hastalanıyor ve eninde sonunda ölüme yeniliyorlardı. "Mutlaka," diye düşündü Siddhar-

ta, "hayat, acılar ve ölümlerle çok çabuk silinen geçici zevklerin ötesinde bir şey olmalı".

Yirmi dokuz yaşındayken, ilk oğlunun doğumundan hemen sonra, Gautama yaşamakta olduğu hayatı bırakması ve kendisini tüm kalbiyle gerçeği aramaya adaması gerektiğine karar verdi. Saraydan, arkasında karısını, yeni doğmuş oğlunu ve dünya malını bırakarak ayrıldı ve tek kuruşsuz bir gezgin oldu. Bir süre o günün ünlü kutsal kişileriyle çalıştı ama öğretilerine iyice hakim olduktan sonra bu kişilerin insanlık durumunun sorunlarına önerdikleri çözümleri doyurucu bulmadı. Dünya zevklerinden tamamen el çekmenin (asetizm) gerçek bilgeliğe giden yol olduğu inancı çok yaygındı. Bu nedenle Gautama zahit olmaya kalkıştı, birkaç yıl oruç tutarak ve nefsine eza ederek yaşadı. Ama zaman içinde bedenine işkence etmenin sadece beynini bulandırdığını, O'nu gerçek bilgeliğe götürmediğini fark etti. Yeniden yiyip içmeye başladı ve dünya zevklerinden el etek çekme fikrinden vazgeçti.

İnzavada olduğu sürede insanın varoluş sorunlarıyla teke tek çarpıştı. Sonunda bir gece, dev bir incir ağacının altında otururken yap-bozun tüm parçaları yerli yerine oturur gibi oldu. Siddharta bütün geceyi derin düşünceyle geçirdi, sabah olduğunda çözümü bulduğuna ve artık Buda, "aydınlanmış olan" olduğuna inandı.

Bu sırada otuz beş yaşındaydı. Hayatının geri kalan kırk beş yılında, Hindistan'ın kuzeyini, dinlemeye istekli olan herkese yeni felsefesini anlatarak, baştan başa gezdi. M.Ö. 483 yılında öldüğünde binlerce mürit edinmişti. Sözleri kayda alınmamış olmakla birlikte, havarileri öğretisinin büyük kısmını ezberlemişlerdi ve bu öğreti sonraki kuşaklara ağızdan ağıza aktarıldı.

Buda'nın temel öğretisi, Budistlerin "Dört soylu gerçek" olarak adlandırdığı söylemle özetlenebilir: Birincisi, insan hayatı aslında mutsuzluktan ibarettir; ikinci olarak, bu mutsuzluğun sebebi insanın bencilliği ve doymak bilmez istekleridir; üçüncüsü, kişinin bencilliği ve istekleri sona erdirilebilir -sonuçta, bütün bu doymak bilmez arzu ve iştiha ortadan kaldırıldığında, ulaşılan durum "*nirvana*" olarak adlandırılır (sözlük anlamı: Sönmek, yok olmak) ve dördüncü gerçek, bencillik ve isteklerden kaçışın yöntemi, "Sekiz

katlı yol" diye adlandırılır: Doğru görüş, doğru fikir, doğru konuşma, doğru işler yapma, doğru yaşama, doğru çaba gösterme, doğru düşünme ve doğru meditasyon. Bunlara, Budizmin hangi ırktan olduğuna bakılmaksızın herkese açık olduğunu ve Hinduizmden farklı olarak kast ayırımı gözetmediği eklenebilir.

Gautama'nın ölümünden bir süre sonra yeni din yavaş yavaş yayıldı. M.Ö. 3. yüzyılda, büyük Hint İmparatoru Asoka Budizm'i kabul etti. O'nun desteğiyle Budist etki ve öğreti Hindistan'da hızla genişledi ve komşu ülkelere yayıldı. Güneyde Seylan'a, doğuya doğru ise Burma'ya açıldı. Buradan da güneydoğu Asya'nın tümüne ve günümüzde adı Endonezya olan Malaya'ya yayıldı. Budizm kuzeye doğru da genişleyerek tam kuzeyde Tibet ve kuzey batıda Afganistan ve Orta Asya'yı etkisi altına aldı. Çin'de büyük bir mümin kitlesine sahip olduktan sonra Kore ve Japonya'ya yayıldı.

Hindistan'da ise bu yeni inanç, 500 yılından sonra gerilemeye başlayarak 1200'lerden sonra neredeyse tamamen kayboldu. Diğer yandan Çin ve Japonya'da Budizm çoğunluk dini olarak kaldı. Tibet ve güneydoğu Asya'da yüzyıllardır belli başlı dindir.

Buda'nın öğretileri ölümünden birkaç yüzyıl sonrasına kadar yazılı hale getirilememişti ve bunun doğal sonucu olarak, başlattığı hareket çeşitli mezheplere bölündü. Budizm'in belli başlı iki kolu; güney Asya'da baskın olan ve Batılı bilim adamlarının çoğunun Buda'nın özgün öğretisine daha yakın olduğunu düşündükleri *Theravada* ve genellikle Tibet, Çin ve kuzey Asya'da baskın olan *Mahayana*'dır.

Buda, dünyadaki belli başlı dinlerden birinin kurucusu olarak bu listenin başlarında yer almayı açıkça hak etmektedir. Dünyadaki yalnızca 500 milyon Müslüman ve yaklaşık bir milyar Hıristiyan'a karşın yalnızca 200 milyon Budist olduğuna göre, Buda'nın Muhammed ya da İsa'ya göre daha az kişiyi etkisi altına aldığı ortadadır. Bununla birlikte rakamlar arasındaki fark yanlış yönlendirici olabilir. Budizm'in Hindistan'da sönükleşmesinin bir nedeni; Hinduizmin, Budizmin fikir ve ilkelerinin bir çoğunu özümsemiş olmasıdır. Çin'de de kendilerini Budist olarak adlandırmayan büyük bir kitle Budist felsefenin kuvvetle etkisi altındadır.

Budist felsefedeki barışçı yan, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta olduğundan çok daha fazla öne çıkmaktadır. Şiddete karşı oluşları, Budist ülkelerin siyasal tarihlerinde çok belirgin bir rol oynamıştır.

İsa'nın dünyaya geri dönecek olsa, adına yapılanların birçoğu karşısında büyük bir şaşkınlık geçireceği ve kendilerini O'nun müritleri olarak adlandıran kişilerin oluşturduğu farklı mezhepler arasındaki kanlı savaşlardan fena halde korku duyacağı sık sık söylenmiştir. Hiç kuşkusuz Buda da, Budizme ait olduğu öne sürülen doktrinlerin bir çoğu karşısında şaşkınlığa düşerdi. Budist mezheplerin fazla sayıda olmalarına ve bu mezhepler arasındaki büyük farklılıklara rağmen, bu felsefenin tarihinde, Hıristiyan Avrupa'daki kanlı din savaşlarıyla uzaktan yakından ilgisi olan bir kavga görülmemiştir. En azından bu yanıyla, Buda'nın öğretileri, müritleri üzerinde İsa öğretisinin kendi müritleri üzerinde bıraktığından daha fazla etki bırakmış görünmektedir.

Buda ve Konfüçyüs dünya üzerinde yaklaşık olarak eşit bir etkiye sahiptir. İkisi de hemen hemen aynı zamanlarda yaşadılar ve müritlerinin sayısı da birbirinden pek farklı değildi. Buda'yı Konfüçyüs'ün bir üst sırasına yerleştirmeyi iki nedenle tercih ettim: Çin'de Komünizmin ortaya çıkması, Konfüçyüs'ün etkisini sönükleştirmiştir ve Konfüçyüs felsefesinin Çin dışına fazla yayılamamış olması, Konfüçyüs'ün fikirlerinin Çin'de eskiden beri var olan duruşa ne kadar sıkı sıkıya dayandığını göstermektedir. Diğer yandan Budist öğreti, hiçbir bakımdan Hint felsefesinin bir başka şekilde ifadesi değildir ve Budizm, Gautama Buda'nın ortaya attığı kavramların özgünlüğü ve felsefesinin çekiciliğinden dolayı Hindistan sınırlarının çok ötesine yayılmıştır.

5
KONFÜÇYÜS

(M.Ö. 551- 479)

Büyük Çin filozofu Konfüçyüs, Çin halkının temel fikirlerini bir araya getirerek bir inançlar sistemi geliştiren ilk kişidir. Kişisel ahlaka; halkına hizmet eden ve halkı, ahlaki açıdan örnek olarak yöneten bir devlet kavramına dayanan felsefesi; iki bin yıllık Çin felsefesi ve yaşam tarzından süzülüp gelmiş ve dünya nüfusunun elle tutulur bir bölümü üzerinde büyük etki uyandırmıştır.

Konfüçyüs, günümüzde Çin'in kuzey doğusundaki Shantung eyaleti sınırları içinde bulunan küçük bir şehirde, Lu'da, M.Ö. 551 yılı civarında doğmuştur. Babası O çok küçükken öldü ve annesiyle birlikte yokluk içinde yaşadılar. Geleceğin filozofu, gençliğinde küçük bir memurdu ama birkaç yıl sonra bu görevinden ayrıldı. Hayatının bundan sonraki on altı yılını öğreterek ve felsefesine gözardı edilemeyecek sayıda yandaş kazandırarak geçirdi. Elli yaşlarına geldiğinde Lu hükümetinde yüksek bir makama getirildi, an-

cak yaklaşık dört yıl sonra saraydaki düşmanları işinden kovulmasını, hatta memleketten sürgün edilmesini sağladılar. Sonraki on üç yılı bir gezgin öğretmen olarak geçirdi ve ömrünün son beş yılında memleketine döndü. M.Ö. 479 yılında öldü.

Konfüçyüs genellikle bir dinin kurucusu olarak değerlendirilir ama bu tanım yanlıştır. Tanrı'dan nadiren bahsetti, ölümden sonra yaşam konusunu tartışmayı reddetti ve metafizik düşüncenin tüm şekillerinden kaçındı. Temelde, O, kişinin siyasi ve ahlaksal değerleri ve davranışlarıyla ilgilenen bir "bu dünya" filozofuydu.

Konfüçyüs'e göre iki temel erdem, *jen* ve *li*'dir ve üstün kişi davranışlarını bu kavramlara göre yönlendirir. "Jen" bazen "sevgi" olarak tercüme edilmekle birlikte, "kişinin insan kardeşlerine duyduğu iyilik dolu ilgi" daha iyi bir tanımdır. "Li", davranış şekli, dini ayin, görenek, görgü kuralları ve terbiye kavramlarını bir arada ifade eden bir erdemdir.

Konfüçyüs öncesinde de Çinlilerin temel dini olan atalara tapınma, filozofun aileye sadakat ve anne babaya saygı konularına verdiği büyük önem sonucu iyice güçlenmiştir. Konfüçyüs öğretisinde, kadınların kocalarına ve tebaanın da hükümdarlarına saygı ve itaat borcu olduğu da yer almaktadır. Ama Çinli bilge despotluktan yana olmamıştır. Devletin halk için var olduğuna inanır ve hükümdarın güç kullanarak değil de öncelikle ahlaki örnek oluşturarak hüküm sürmesi gerektiğini tekrar tekrar vurgulardı. İlkelerinden bir diğeri Altın Kural'ın biraz farklı bir ifadesidir: "Kendine yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma."

Konfüçyüs'ün görüşleri bayağı tutucuydu. Altın çağın geçmişte kaldığına inandı ve hem hükümdarı hem de tebaayı o güzelim eski ahlaki değerlere dönmeye sevk etti. Aslına bakılırsa, Konfüçyüs'ün "ideal devlet" biçimi olan "ahlaksal örnek oluşturarak yönetim", eski zamanlardan kalma bir uygulama *değildi*; dolayısıyla da Konfüçyüs olduğunu iddia ettiğinden daha yenilikçi bir reformistti.

Konfüçyüs, Çin'de entelektüel heyecanın yükseldiği bir dönem olan Chou hanedanı zamanında yaşamıştı. Düşünceleri o dönemin hükümdarlarınca kabul edilmemekle birlikte, ölümünden sonra ülkesinin her yanına yayıldı. Ancak M.Ö. 221'de Ch'in hanedanının

ortaya çıkışıyla Konfüçyüsçülük için kötü günler gelip çatmıştı. Ch'n hanedanının ilk imparatoru, Shih Huang Ti, Konfüçyüs'ün etkisini kökten yok etmeyi ve geçmişten tamamen kopmayı aklına koymuştu. Konfüçyüs öğretisinin baskı altına alınmasını ve kitaplarının tümünün yakılmasını buyurdu. Bu girişimi başarısızdı ve birkaç yıl sonra Ch'in hanedanının sonu geldiğinde Konfüçyüs felsefesini benimseyen ilim adamları, bu felsefenin doktrinlerini öğretmekte yeniden özgür oldular. Sonraki hanedanın (Han hanedanı, M.Ö. 206-M.S. 220) hükümranlığı sırasında, Konfüçyüsçülük, Çin devletinin resmi felsefesi olarak benimsendi.

Konfüçyüs (solda) ve Lao Tzu'nun efsanevi buluşması.

Han hanedanı dönemiyle birlikte, Çin imparatorları, giderek devlet memurlarını sınavla seçme alışkanlığı geliştirdiler. Zaman içinde bu sınavlar, büyük ölçüde Konfüçyüsçülük konusundaki bilgilere dayanır oldu. Devlet bürokrasisine girmenin finanssal başarı ve toplumsal saygınlık için en belli başlı yol olduğu Çin'de bu memuriyet sınavları bayağı çekişmeli geçiriyordu. Bunun sonucunda, Çin'in en akıllı ve ihtiraslı gençleri, yıllarını canla başla Konfüçyüs klasiklerini çalışmaya verdiler ve yüzyıllar boyu Çin'in idari kadroları, görüşleri temelde Konfüçyüs felsefesine dayanan kişilerden oluştu. Bu sistem, ara sıra kesintiye uğrasa da, neredeyse 2000 yıl kadar sürdü (M.Ö. 100-M.S. 1900).

Ama Konfüçyüsçülük yalnızca Çin devletinin resmi felsefesi olmakla da kalmadı. Konfüçyüs idealleri Çin halkının büyük çoğunluğu tarafından kabul edildi ve iki bin yılı aşkın bir süre yaşamlarını ve düşüncelerini derinden etkiledi.

Konfüçyüs'ün Çinliler üzerindeki muazzam etkisinin birkaç nedeni vardır. İlk olarak; içtenliği ve toplumla bütünleşmiş olduğu hiç kuşkusuzdu. İkincisi, alçakgönüllü ve düşünceyi uygulamaya koyabilen bir kişiydi ve insanlardan yapamayacakları şeyler istemezdi. Onurlu olmalarını öğütlerse de birer aziz gibi davranmalarını beklemezdi. Diğer yanlarıyla olduğu gibi bu yanıyla da Çin halkının gerçekçi mizacını yansıtmaktadır. Belki de bu, fikirlerinin Çin'de kazanmış olduğu uçsuz bucaksız başarının anahtarıdır. Konfüçyüs Çinlilerden temel inançlarını değiştirmelerini istemiyor, halkın geleneklerinde var olan idealleri açık ve etkileyici bir üslupla yeniden ifade ediyordu. Tarihte belki de hiçbir filozof halkının temel görüşleriyle bu kadar iç içe olmamıştır.

Konfüçyüsçülük kişilerin haklarını değil de *yükümlülüklerini* vurgulaması nedeniyle, günümüz Batısının ölçütlerine göre ağır, sıkıcı ve çekici olmayan bir görüş gibi algılanabilir. Ancak, devlet felsefesi olarak uygulanması sırasında kayda değer bir etkisi olduğu görülmüştür. İç barış ve refahı koruma yeteneği değerlendirilirse, Çin'in iki bin yıl boyunca dünya üzerinde en iyi yönetilen bölge olduğu ortaya çıkar.

Konfüçyüs'ün Çin kültürüne sıkı sıkıya bağlı idealleri, Doğu Asya dışında geniş bir etki alanı bulamamıştır. Bununla birlikte, her ikisi de Çin kültüründen büyük ölçüde etkilemiş olan Kore ve Japonya'da kuvvetli etkileri vardır.

Günümüzde Konfüçyüsçülük Çin'de düşük bir konuma sahiptir. Geçmişten tamamen kopma çabasındaki Çin Komünistleri, Konfüçyüs ve doktrinlerine şiddetle saldırmışlardır ve Konfüçyüsçülüğün tarih üzerinde etkili olduğu dönemin artık sona erdiği söylenebilir. Bununla birlikte, Konfüçyüs'ün fikirleri geçmişte Çin'de o kadar derinlere kök salmıştır ki, önümüzdeki yüzyılda Konfüsyüsçülük yeniden ortaya çıkarsa buna hiç şaşırmamak gerekir.

6
AZİZ PAUL (AZİZ PAVLUS)

(yaklaşık olarak M.S. 4 – 64)

İsa'nın O'nunla aynı çağda yaşamış, yaşça kendisinden küçük havarisi Pavlus; yeni din Hıristiyanlığın yayılması için çaba harcayanların en önde geleni olmuştur. Hıristiyan teolojisi üzerindeki etkisi, Hıristiyan yazar ve düşünürlerinin hepsinden daha kalıcı ve daha yaygındır.

Saul olarak da bilinen Pavlus; bugün Türkiye sınırları içinde bulunan bir Kilikya kentinde, Tarsus'ta, İsa'dan birkaç yıl sonra doğmuştur. Roma vatandaşı olmakla birlikte doğuştan Yahudiydi, çocukluğunda İbranice öğrendi ve tam bir Yahudi eğitimi aldı. Aynı zamanda çadırcılık mesleğini de öğrendi. Delikanlılığında, dönemin seçkin Yahudi öğretmenlerinden olan haham Gamaliel'den ders almak üzere Kudüs'e gitti. İsa ile aynı zamanda Ku-

düs'te bulunmuş olmalarına rağmen, ikisinin karşılaşıp karşılaşmadıkları meçhuldür.

İsa'nın ölümünden sonra ilk Hıristiyanlar sapkın fikirlere sahip kişiler olarak görülüyor ve kıyıma uğruyorlardı. Pavlus da bir süre bu kıyımlara katıldı. Ancak, Şam'a yaptığı bir seyahat sırasında, İsa'nın kendisine seslendiği bir görüm gördü ve yeni inanca bağlandı. Bu hayatının dönüm noktasıydı. Bir zamanların Hıristiyanlık karşıtı, artık bu yeni dinin en coşkulu ve etkili yandaşı olmuştu.

Pavlus hayatının geri kalan kısmını Hıristiyanlık hakkında düşünerek, yazarak ve yeni dine mühtediler kazandırarak geçirdi. Misyonerlik faaliyetleri sırasında Küçük Asya (Anadolu), Yunanistan, Suriye ve Filistin'i dolaştı. Pavlus, Yahudilere vaaz verme konusunda diğer bazı erken dönem Hıristiyanları kadar başarılı değildi. Hatta, tavırları çoğunlukla düşmanca duygular uyandırıyordu ve birkaç olayda hayatı tehlikeye girmişti. Ama Yahudi olmayanlara verdiği vaazlarda Pavlus, olağanüstü bir başarı gösteriyordu; o kadar ki adı "Gentilelerin havarisi"ne çıkmıştı. Hıristiyanlığın dalga dalga yayılmasında hiç kimse bu denli büyük bir rol oynamadı.

Pavlus, Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Roma İmparatorluğu'nun doğusuna yaptığı üç uzun seyahatten sonra, Kudüs'e döndü. Burada tutuklanarak yargılanmak üzere Roma'ya gönderildi. Mahkemenin nasıl sonuçlandığına, hatta Pavlus'un Roma'dan geri dönüp dönmediğine ilişkin bilgiler tam değildir. Ama sonuçta, M.S. 64 dolaylarında Roma yakınlarında idam edildiği biliniyor.

Pavlus'un Hıristiyanlığın gelişimi üzerindeki etkisi üç şeye dayanır:

1) Bir misyoner olarak kazandığı büyük başarı,
2) Yeni Ahit'in önemli bir bölümünü oluşturan yazıları,
3) Hıristiyan teolojisinin geliştirilmesinde oynadığı rol.

Yeni Ahit'in yirmi yedi kitabından en az on dördü Pavlus'a atfedilir. Günümüz alimlerinin bunlardan dört beş tanesinin başkaları tarafından yazıldığına inanmalarına rağmen, Pavlus'un Yeni Ahit'in yegane önemli yazarı olduğu açıktır.

Pavlus'un Hıristiyan teolojisi üzerindeki etkisi hesap edilemez. Görüşleri şunları içermektedir: İsa sadece kendisine vahiy gelmiş bir "insan" peygamber değil, gerçek bir ilahi varlıktır. Bizim günahlarımız için ölmüştür ve çektiği çile bizleri günahtan kurtarabilir. İnsanoğlu kurtuluşa kutsal kitap hükümlerine uymaya çalışarak erişemez, yalnızca İsa'yı kabul ederek ulaşabilir ya da eğer İsa'yı kabul ederse günahları affedilir. Aziz Paul aynı zamanda, "günahın kökeni" doktrinini öne süren kişidir (Bknz. Romalılar 5: 12-19).

Sadece kanuna uygun davranmak kurtuluşa eriştirmeyeceğine göre, Pavlus mühtedilerin, Yahudilerin perhiz kurallarına* uymalarının veya Musa kanunu hükümlerini yerine getirmelerinin, hatta sünnet olmalarının bile gerekmediği hususlarında ısrarlıydı. İlk Hıristiyan liderlerden bazıları Pavlus'a bu noktada şiddetle karşı çıkmışlardır; eğer onların görüşleri geçerlilik kazanmış olsaydı, Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda bu kadar hızla yayılamazdı.

Pavlus hiç evlenmemiştir; hatta, bunu kanıtlamanın bir yolu olmamakla birlikte, hiçbir zaman bir kadınla ilişkiye girmemiş gibi görünmektedir. Cinselliğe ve kadınlara bakışı, Kutsal kitaba girmiş olması nedeniyle, bu konuda daha sonra benimsenmiş tutum ve davranışlar üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Konu hakkındaki en ünlü söylemi (Korintliler 7:8-9) şudur: "Dolayısıyla evlenmemiş olanlara ve dullara şunu söylüyorum, benim gibi kendilerine hakim olabilirlerse bu onlar için iyidir. Ama kendilerini tutamıyorlarsa evlensinler, çünkü evlenmek yanmaktan iyidir."

Pavlus kadınların toplum içindeki konumu hakkında da oldukça katı fikirlere sahipti: "Kadınlar tam bir teslimiyet içinde, sessizce öğrensinler. Kadınların öğretmesine ya da erkekler üzerinde üstünlük kurmaya çalışmalarına izin vermiyorum. Sessiz kalsınlar. Çünkü önce Adem yaratılmıştır, sonra Havva" (Timothy 2:11-13) Benzer fikirler Korintliler 11:7-9'da belki de daha kuvvetle ifade edilmektedir. Hiç kuşkusuz bu tür sözleriyle Pav-

* (Yahudilikte hangi yiyeceklerin hangi zamanlarda ve hangilerinin bir arada tüketilebileceğini, yiyeceklerin pişirilme yöntemlerini düzenleyen kurallar)

lus, çağdaşlarının bir çoğunun sahip olduğu görüşleri ifade ediyordu; bununla birlikte İsa'nın benzer sözler etmiş gibi görünmemesi kayda değer bir noktadır.

Pavlus, Hıristiyanlığın bir Yahudi mezhebi olmaktan çıkıp bir dünya dini haline gelmesinde en büyük paya sahip kişidir. İsa'nın ilahi bir varlık olduğu ve sadece inanç yoluyla kurtuluşa ulaşılabileceği yolundaki merkezi görüşleri, yüzyıllardır, Hıristiyan düşüncesinin temeli olmaya devam etmektedir. Ardından gelen tüm Hıristiyan tanrıbilimciler; Augustine, Aquinalı Aziz Thomas, Luther ve Calvin de dahil olmak üzere, yazdıklarından derinden etkilenmişlerdir. Hatta fikirlerinin yarattığı etki o kadar büyüktür ki, bazı bilim adamları İsa'nın değil de O'nun Hıristiyan dininin kurucusu sayılması gerektiğini bile öne sürmüşlerdir. Pavlus'un etkisi İsa'nın etkisiyle aynı düzeyde olmamakla birlikte, diğer Hıristiyan düşünürlerin hepsinden çok daha engindir.

7
TS'AI LUN

(yaklaşık M.S. 105)

Ts'ai Lun; kağıdı icat eden kişi, büyük bir olasılıkla okurların çoğuna yabancı gelecek bir isimdir. Yaptığı icadın önemi düşünüldüğünde, Batı'da bu denli ihmal edilmiş olması gerçekten de şaşkınlık vericidir. Ts'ai Lun hakkında küçücük bir açıklama bile içermeyen büyük ansiklopediler vardır ve sıradan tarih kitaplarında isminden nadiren bahsedilir. Kağıdın açık önemi göz önünde bulundurulduğunda, Ts'ai Lun'dan bu denli az söz edilmesi, O'nun tamamen bir apokrif* kişisi olduğu kuşkusunu uyandırabilir. Ancak dikkatli bir araştırma, Ts'ai Lun'un Çin İmparatorluk sarayının bir memuru, M.S. 105 yılında veya civarında İmparator Ho Ti'ye kağıt örnekleri sunan gerçek bir kişi olduğunu tamamen açığa çıkarmaktadır. Ts'ai Lun'un Han hanedanının resmi tarih kayıtlarında yer alan icadı tamamen hilesiz ve inandırıcıdır, üzerinde sihrin veya efsanenin izi bile yoktur. Çinliler Ts'ai Lun'un

* Kutsal kitaplara alınmamış olan dini metinler.

kağıdı icat etmesini her zaman takdir etmişlerdir ve kendisi Çin'de tanınan bir kişidir.

Ts'ai Lun'un hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Çin kayıtları haremağası olduğundan söz etmektedir. İmparatorun Ts'ai Lun'un icadından çok memnun kaldığı da kayıtlardadır. Bu memnuniyet sonucunda; Ts'ai Lun ödüllendirilmiş, aristokratlara verilen bir ünvanla onurlandırılmış ve zengin olmuştur. Ancak daha sonra bir saray entrikasına karışmış ve bu olay zamanla gözden düşmesine sebep olmuştur. Çin kayıtları, onuru kırılan Ts'ai Lun'un banyosunu alıp en iyi giysilerini giydikten sonra zehir içtiğini anlatır.

Kağıt kullanımı Çin'de ikinci yüzyılda yaygınlaştı ve bir iki yüzyıl içinde Çinliler Asya'daki diğer ülkelere kağıt ihraç eder hale geldiler. Kağıt yapım tekniğini uzun süre sır olarak sakladılar. Ama 751 yılında bazı Çinli kağıtçılar Araplar tarafından esir alındı ve bu olayın üzerinden fazla zaman geçmeden hem Semerkant'ta hem de Bağdat'ta kağıt üretilmeye başlandı. Kağıt yapma sanatı yavaş yavaş Arap dünyasında yaygınlaştı ve on ikinci yüzyılda Avrupalılar bu sanatı Araplardan öğrendiler. Kağıt kullanımı zaman içinde yaygınlaştı ve Gutenberg'in modern baskı makinesini icadından sonra kağıt, Batı'da temel yazı malzemesi olarak parşömenin yerini aldı.

Günümüzde kağıt o denli sıradandır ki, varlığını en doğal hakkımız gibi görürüz, dünyanın onsuz nasıl olduğunu gözümüzde canlandırmamız güçtür. Ts'ai Lun'dan önce Çin'de kitaplar genellikle bambudan yapılırdı. Bu kitapların son derece ağır ve hantal olduğu çok açıktır. İpek sayfalardan oluşan kitaplar ise genel kullanım için fazla pahalıydı. Batıda, kağıt bilinmiyorken kitaplar çoğunlukla parşömen veya tirşe üzerine yazılırdı. Özel işlenmiş koyun veya dana derisinden yapılmış bu malzeme Yunan, Romalı ve Mısırlıların tercih ettiği papirüsün yerini almıştı. Ancak hem parşömen hem de papirüs sadece çok az bulunmakla kalmıyor, hazırlanmaları da oldukça pahalıya mal oluyordu.

Kitap ve diğer yazılı malzemenin bu denli ucuza mal olması ve bu kadar fazla miktarda bulunabilmesi büyük ölçüde kağıdın varlığı sayesindedir. Baskı makinesi olmasaydı kağıdın bugünkü ka-

dar önemli olmayacağı doğrudur ama, üzerine baskı yapılabilecek ucuz ve bol bulunur bir malzeme olmasaydı, baskı makinesinin günümüzdekine yakın önemde bile olamayacağı da aynı derecede doğrudur.

O halde hangisi daha üst sırada yer almalıydı? Ts'ai Lun mu yoksa Gutenberg mi? Her ikisinin de eşit derecede önemli olduğunu düşünmeme karşın Ts'ai Lun'u şu nedenlerle bir üst sıraya yerleştirdim: 1) Kağıdın bir yazı malzemesi olmaktan öte uygulamaları vardır. Hayret uyandıracak kadar çeşitli kullanım alanlarına sahiptir ve bugün dünyadaki kağıt üretiminin yüksek bir yüzdesi baskıdan farklı amaçlarla kullanılmaktadır. 2) Ts'ai Lun Gutenberg'den önce yaşamıştır ve kağıt olmasaydı Gutenberg'in baskı makinesini icat etmeye kalkışmayacak olması mümkündür. 3) İkisinden sadece biri icat edilmiş olsaydı; sanırım ki Gutenberg'den çok önce bilinen kalıp baskı yöntemi ve kağıtla, parşömen ve baskı harfleriyle yapılacak üretimden daha fazla sayıda kitap üretilebilecekti.

Gutenberg ve Ts'ai Lun'un her ikisinin de dünyanın en etkili ilk on kişisi arasında yer alması uygun mudur? Kağıt ve baskı makinesinin öneminin tam olarak farkına varabilmek için, Çin'deki ve Batı'daki kültürel gelişimi karşılaştırmak gerekir. M.S. ikinci yüzyıldan önce, Çin uygarlığı Batı uygarlığına göre hep daha az gelişme göstermekteydi. Ardından gelen bin yılda, Çin'in başarıları Batı'yı geçti ve yedi-sekiz yüzyıllık bir dönemde Çin uygarlığı bir çok ölçüte göre dünyanın en gelişmiş uygarlığı haline geldi. On beşinci yüzyıldan sonra ise, Batı Avrupa, Çin'i geçti. Bu değişimleri kültüre bağlayan çeşitli açıklamalar öne sürülmüş olmakla birlikte, böylesi teoriler benim en yalın olduğunu düşündüğüm açıklamayı gözardı eder gibi görünüyor.

Tarımın ve yazının Ortadoğu'da Çin'den daha önce geliştiği elbette doğrudur. Ancak bu gerçek, Çin uygarlığının neden sürekli Batı'nın gerisinde kaldığını açıklamak için tek başına yeterli değildir. İnanıyorum ki bunda en can alıcı etken Ts'ai Lun'dan önce

Çin'de uygun bir yazı zemini bulunmamasıydı. Batı dünyasında papirüs vardı ve bazı sakıncaları olmakla birlikte, papirüs ruloları tahta ya da bambudan yapılmış kitaplardan kat kat üstündü. Uygun bir yazı zemininin bulunmayışı Çin'in kültürel gelişmesinin önünde bir engeldi. Çinli bir bilim adamı az sayıda diyebileceğimiz bir miktar kitabı ancak yük arabasıyla taşıyabilirdi. Bu durumda devlet yönetmenin zorluğu tahmin edilebilir!

Ancak, Ts'ai Lun'un kağıdı icat etmesi, durumu tamamen değiştirdi. Uygun yazı zemininin varlığıyla Çin uygarlığı hızla gelişti ve birkaç yüzyıl içinde Batı'ya yetişebildi. (Batı'daki siyasi birlik olmaması da rol oynadı şüphesiz ama, bütün mesele bu değildi. Dördüncü yüzyılda Çin Batı'dan daha fazla bölünmüştü, ancak kültürel alanda yine de hızla gelişiyordu.) Sonraki yüzyıllarda, Batı'daki gelişme görece yavaşlamışken, Çinliler, pusula, barut ve kalıp baskı gibi belli başlı icatları ortaya koydular. Kağıt parşömenden daha ucuz ve daha fazla miktarlarda bulunur olduğundan, tablo tersine dönmüştü.

Batılı uluslar kağıdı kullanmaya başladıktan sonra Çinlilerle başa baş gelebildiler, hatta aradaki kültürel açığı daraltmayı bile başardılar. Bununla birlikte Marko Polo'nun yazdıkları, on üçüncü yüzyılda bile Çin'deki refah düzeyinin Avrupa'nın çok üzerinde olduğunu doğrulamaktadır.

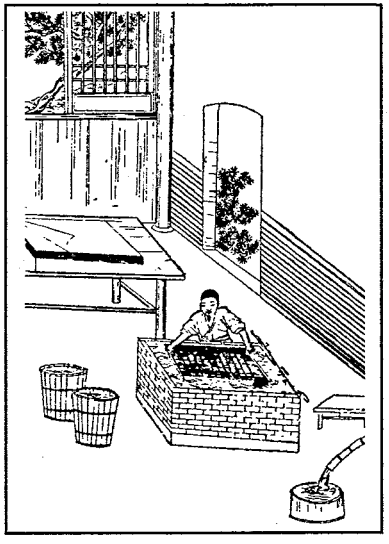
O halde Çin neden zaman içinde Batı'nın gerisinde kaldı? Çeşitli karmaşık kültürel açıklamalar yapılmış olmakla birlikte, basit bir teknolojik açıklama

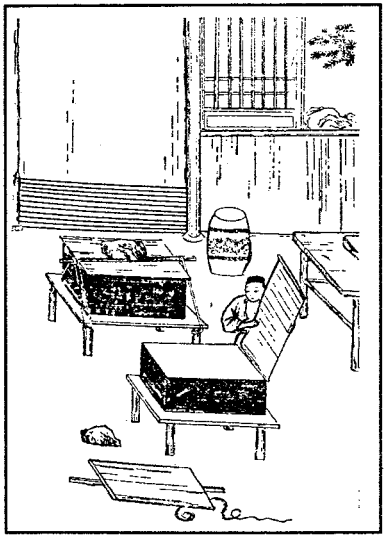
Bambu kerestesi yıkanır ve suya batırılarak kağıt yapımına hazırlanır.

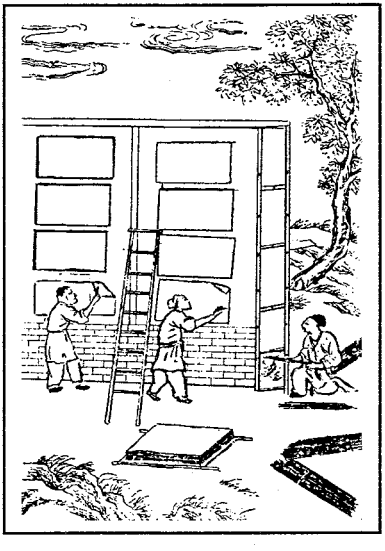
Bambu hamurunun hazırlanması

Kağıt tabakası yapımı

Tabaka haline getirilmiş kağıdın preslenmesi

Kağıt tabakalarının kurutulması

belki de yeterlidir. On beşinci yüzyıl Avrupa'sında Johann Gutenberg adlı bir dahi kitapların seri üretimi için bir teknik geliştirdi. Bundan sonra Avrupa kültürü hızla gelişti. Çin'in Gutenberg'i olmadığından, Çinliler kalıp baskıya devam ettiler ve kültürleri daha yavaş gelişti.

Yukarıdaki çözümleme kabul görürse, bundan Ts'ai Lun ve Gutenberg'in insanlık tarihinin merkezinde bulunan kişilerden ikisi olduğu sonucunun çıkması da zorunludur. Hatta, Ts'ai Lun bir başka nedenle de diğer birçok mucidin önüne geçmektedir. İcatların birçoğu gerçekleştirildikleri dönemlerin ürünüdür ve mucitleri hiç yaşamamış olsaydı da ortaya çıkmaları mümkündür. Ama bu önerme kağıt için *kesinlikle* uygun değildir. Avrupalılar kağıt üretimine Ts'ai Lun'dan bin yıl sonra, o da yöntemi Araplardan öğrenmiş oldukları için, başlamışlardır. Öte yandan Asya'nın diğer halkları, Çin'in üretimini gördükten sonra bile kağıdı kendi başlarına üretebilecekleri bir yöntem bulamamışlardır. Şurası çok açıktır ki, kağıt üretimi için bir yöntem bulunması, orta ölçekte gelişmiş herhangi bir kültürde gerçekleşemeyecek kadar zordu; üstün yetenekli birinin katkısını gerektiriyordu. Ts'ai Lun böyle bir kişiydi ve kağıt üretim yönteminin esasları bugün de (yaklaşık 1800 yılında makineyle yapılmaya başlanması bir yana) O'nun uygulamış olduğu yöntemle aynıdır.

Gutenberg ve Ts'ai Lun'un her ikisinin de bu kitaptaki ilk on arasında yer almasını uygun görmemin ve Ts'ai Lun'u daha üst sıraya almamın nedenleri bunlardır.

8
JOHANN GUTENBERG

(1400-1468)

Johann Gutenberg genellikle matbaanın mucidi olarak bilinir. Aslında yaptığı ise, matbaa harfleri ve baskı makinesinin çeşitli yazıların hızla ve doğru olarak basılabilmesini sağlayacak şekilde kullanabilmesi için bilinen ilk yöntemi geliştirmekti.

Hiçbir buluş tek bir kişinin zihninden olgunlaşmış olarak fışkırmaz, matbaa da fışkırmadı. Baskı kalıplarıyla aynı ilkeler üzerine geliştirilmiş mühürler ve mühür yüzükleri antik çağlardan beri kullanılmaktadır. Baskı kalıpları Çin'de, Gutenberg'den yüzyıllar önce bilinmekteydi; hatta burada 868 yılı civarında basılmış bir kitap bile bulunmuştu. Yöntem Batı'da da Gutenberg öncesinde biliniyordu. Baskı kalıpları bir kitaptan bir çok kopya basılmasına olanak sağlar. Ancak bu yöntemin bir büyük mahzuru vardır; her yeni kitap için yeni baskı levhaları hazırlamak gerektiğinden, değişik kitapların basılması için pratik değildir.

Bazen Gutenberg'in esas yaptığı işin baskı harflerini icat etmek olduğu söylenir. Ancak baskı harfleri Çin'de on birinci yüzyıl ortalarında, Pi Sheng isimli bir kişi tarafından icat edilmiştir. Bu harfler topraktan yapılmıştı, pek dayanıklı değildi; ama Çinliler ve Koreliler bir dizi iyileştirme yaptılar ve Koreliler Gutenberg'in çok öncesinde metal harfler kullanır oldular. Hatta on beşinci yüzyılın başlarında, Kore hükümetinin baskı harfleri üreten bir dökümhanesi vardı. Tüm bunlara rağmen, Pi Sheng'i bu alanda etkili bir kişi kabul etmek yanlış olacaktı. Öncelikle, Avrupa baskı harflerini Çin'den öğrenmedi, kendi başına geliştirdi. İkinci olarak baskı harfleriyle baskı tekniği, Batı'dan modern baskı tekniklerinin öğrenildiği yakın zamanlara kadar Çin'de de yaygın kullanımda değildi.

Modern baskı tekniğinin dört ana bileşeni vardır. Birincisi hareketli baskı harfleri ve onları yerleştirip yerlerinde sabitleyecek yöntemlerdir. İkincisi baskı makinesinin kendisidir. Üçüncüsü baskıya uygun bir mürekkep ve sonuncusu da baskıya uygun -kağıt gibi- bir zemindir. Kağıt Çin'de uzun yıllar önce (Ts'ai Lun tarafından) yapılmıştı ve Batı'da kullanımı Gutenberg'den önce yaygınlaşmıştı. Bu, Gutenberg'in hazır bulduğu tek baskı bileşeniydi. Diğer üç bileşen üzerinde, kendisinden önce bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, Gutenberg çeşitli ve önemli iyileştirmeler gerçekleştirdi. Örneğin; baskıya uygun bir metal alaşımı, harfleri hassas olarak dökmek için bir kalıp, yağ esaslı baskı mürekkebi ve baskıya uygun bir makine geliştirdi.

Ama Gutenberg'in sistemin geneline yaptığı katkı, tekil buluşları ve iyileştirmelerinden çok daha büyüktü. Çünkü baskı, önceki tüm buluşlardan farklı olarak, bir "kitle halinde üretim" sürecidir. Tek bir tüfek kendi başına ok ve yaya göre daha etkili bir silahtır. Ancak, tek kopya basılmış bir kitabın yaratacağı etki, el yazması bir kitabınkinden hiç farklı değildir. Bu nedenle, çok sayıda üretim yapılabilmesi baskının getirdiği bir avantajdır. Gutenberg'in geliştirdiği tek bir alet veya düzenek değil, hatta bir dizi iyileştirme de değil, baskı sürecinin tamamıydı.

Gutenberg'in hayatı hakkındaki bilgilerimiz kıttır. 1400 civarında, Almanya'nın Mainz kentinde doğduğunu biliyoruz. Baskı sanatına yaptığı hizmet yüzyılın ortalarına rastlar ve "Gutenberg İncili" olarak bilinen en ünlü çalışması 1454 dolaylarında Mainz'da basılmıştır. (Tuhaf bir şekilde, Gutenberg'in ismi eserlerinin hiçbirinde, O'nun hazırladığı donanımla basıldığı kesinlikle bilinmesine rağmen Gutenberg İncilinde bile, yer almamaktadır.) İyi bir iş adamı olduğu söylenemez; icadından fazla para kazanamamıştır. Hakkında birkaç dava açılmıştır; bu davalardan biri Gutenberg'in baskı makinesini ortağı Johann Faust'a devretmesiyle sonuçlanmış görünmektedir. Gutenberg 1468'de Mainz şehrinde ölmüştür.

Çin ve Avrupa'nın matbaanın icadından sonra gösterdikleri gelişmeler karşılaştırılarak, Gutenberg'in dünya tarihi üzerindeki etkisi hakkında biraz fikir edinilebilir. Gutenberg doğduğunda iki bölgenin teknolojik ilerlemeleri hemen hemen eşit düzeydeydi. Oysa Gutenberg'in modern baskıyı icadından sonra, kalıp baskı tekniğini daha uzun yıllar kullanan Çin'in gelişme hızı daha düşükken, Avrupa çok hızlı bir gelişme gösterdi. Baskı tekniğinin gelişiminin bu farklılığı yaratan tek etken olduğunu söylemek belki biraz abartı olur ama, önemli bir etken olduğu da muhakkaktır.

Bu listede yer alan mucitlerden sadece üçünün Gutenberg'den beş yüz yıl önce yaşamış olduğunu, altmış yedi kişinin ise Gutenberg'in ölümünden sonraki beş yüz yıl içinde yaşadığını kaydetmekte de yarar vardır. Bu da Gutenberg'in icadının modern zamanlarda yaşanan gelişmeleri tetikleyen baş etkenlerden biri -belki de en önemli etken- olduğunu düşündürüyor.

Şurası oldukça kesindir ki, telefon, Alexander Graham Bell diye biri olmasaydı da- hem de tarihin aşağı yukarı aynı döneminde- icat edilirdi. Aynı şey bir çok başka icat için de söylenebilir. Ama Gutenberg olmasaydı modern baskı tekniğinin ortaya çıkışı birkaç kuşak ertelenirdi. Baskı makinesinin tarihin akışı üzerinde yapmış olduğu çarpıcı etki göz önüne alınırsa, Gutenberg listemizde üst sıralarda bir yeri şüphesiz ki hak etmektedir.

Vras hirus natione anthiochensis arte medicꝰ · discipulus apostoloꝝ postea paulꝰ sequꝰ usq; ad confessionē eiꝰ sequens dñō sine crimine: nam neq; uxorem unq̄ habuit neq; filios: septuaginta et quatuor annorū obiit in bithinia · plenꝰ spiritu sancto. Qui cū iam scripta essent euāgelia · p matthēū quidē in iudea · p marcū aūt in italia: sancto instigante spiritu in achaie partibus hec scripsit euangeliū: significans eiā ipe in principio ante suū alia esse descripta. Cui cura ea q̄ ordo euāgelice dispositionis exposcerta maxime necessitas laboris fuit: ut primū grecis fidelibus omni ꝓfectatione ueneni in carnē dei christi manifestata humanitate ne iudaicis fabulis attenti: in solo legis desiderio teneretur: uel ne hereticis fabulis et stultis sollicitationibus seductꝰ recideret a ueritate laborare: dehinc ut in principio euangelij iohānis natiuitate presumpta · cui euangelium scriberet et in quo eleḇ scribere indicaret: cōtestās ī se cōplera esse · q̄ essent ab alijs inchoata. Cui ideo post baptisma suū filij dei a predicatione generationis ī carne implere incipiendi a principio natiuitate humane potestas ꝑmissa ē: ut requirentibus demonstraret in quo apprehensa erat pr̄ nathan filiū dauid introitꝰ reuertentis ī deū generationis admissio · indisparabilio dei ꝑdicās in hominibus christi suū · ꝓfecti opus hoīs redire in se p filiū faceret: quiper dauid patrē ueniendo inter ꝑhebat in christo. Cui luce non immerito etiā scribēdorum actuū apostoloꝝ conscia ꝑ ministerio datur: ut deo in deū pleno et filio ꝑditionis restricto · oratione ab apostolis facta · sorte uocati electionis eunuchꝰ complecteretur: sicq; paulus cōsummationē apostolicas actibus decet · quē diu cōtra ecclesiā recalcitrantē dñs elegisset. Quod et legentibus ac requirentibus deū · et si per singula ꝓgredi a nobis uile fuerat: tamē q̄ operāmur agricolā oportuerat de suis fructibus ꝓdere · uisuiꝰ publicā curiositatem: ne nō cā uolentibus deū demōstrare uideremur · quā fastidientibus prodidisse.

Quoniā quidē multi conati sūt ordinare narrationes q̄ nobis completē sūt rez · sicut tradiderūt nobis q̄ ab initio ipsi uiderūt · et ministri fuerūt sermonis: uisū ē et michi assecuto omnia a principio diligēter ex ordē tibi scribere optime theophile: ut cognoscas eoꝝ uerbꝝ de q̄bus eruditꝰ es ueritatē. ca. i.

Fuit in diebus herodis regis iudee sacerdos quidam nomine zacharias de uice abia · et uxor illi de filiabus aaron: et nomen eius · elizabeth. Erant autem iusti ambo ante deum: incedentes in omnibus mandatis et iustificationibus domini sine querela. Et non erat illis filius · eo q̄ esset elizabeth sterilis: et ambo processissent in diebus suis. Factū est aūt cū sacerdotio fungerentur zacharias in ordine uicis sue ante deū: secūm cōsuetudinem sacerdotij sortē cepit ut incensum poneret ingressus in templū domini. Et omnis multitudo ppli erat orās foris hora incensi. Apparuit autem illi angelus dñi: stans a dextris altaris

Orijinal "Gutenberg İncili"nden bir sayfa

9
KRİSTOF KOLOMB

(1451-1506)

Kolomb Avrupa'dan hep batıya giderek Doğu'ya ulaşacak bir yol bulmak isterken, farkında olmadan Amerika kıtasını keşfetti ve böylece dünya tarihi üzerinde, muhtemelen kendi beklentilerinin çok üzerinde bir etki bıraktı. Yeni Dünya'da keşifleri ve sömürgecilik çağını başlatan keşfi, tarihin önemli dönüm noktalarından biriydi. Avrupa halkına büyüyen nüfusunu barındırabileceği iki yeni kıta açtı ve Avrupa ekonomisini değiştiren yeraltı zenginlikleri ve hammaddeler için kaynak oluşturdu. Kolomb'un yaptığı keşif, Amerika'daki Kızılderili uygarlığını yerle bir etti. Uzun vadede; batı yarımkürede bir zamanlar bu bölgede yaşayan Hint uluslarından çok farklı yeni bir uluslar takımının oluşumuna neden oldu ve böylece Eski Dünya milletleri üzerinde etki bıraktı.

Kolomb'un öyküsünün ana hatları meşhurdur: 1451 yılında İtalya'nın Cenova şehrinde doğmuştur. Büyüdüğünde bir geminin

kaptanı ve yetenekli bir gemici olmuştur. Zamanla hep batıya gidip Atlas okyanusunu aşarak Doğu Asya'ya kısa bir yol bulmanın mümkün olduğuna inanmış ve bu fikrin inatla peşinden gitmiştir. Sonunda, Kastilla (Castille) kraliçesi I. İsabella'yı keşif gezisine maddi kaynak sağlamaya ikna etmiştir.

Gemileri İspanya'dan 3 Ağustos 1492'de ayrıldı. İlk durak Afrika açıklarındaki Kanarya adalarıydı. Kanarya adalarını 6 Eylül'de terk ederek batıya doğru yelken açtılar. Uzun bir yolculuktu, tayfa korktu ve geri dönmek istedi. Kolomb ise yolculuğu sürdürmekte ısrar etti ve 12 Ekim 1492'de kara göründü.

Kolomb İspanya'ya Mart ayında döndü ve muzaffer kaşif, şanla şerefle karşılandı. Daha sonra, Çin ya da Japonya ile doğrudan bağlı kurmak gibi boş bir ümitle, Atlas okyanusunda üç yolculuk daha yaptı. Kolomb, Doğu Asya'ya bir yol bulduğu fikrine, bunun gerçek olmadığı anlaşıldıktan sonra bile, uzun süre sıkı sıkıya sarıldı.

Isabella Kolomb'a keşfettiği topraklarda valilik vaad etmişti. Ancak Kolomb yönetici olarak o kadar başarısızdı ki, sonunda görevinden el çektirilerek İspanya'ya zincire vurulmuş olarak geri gönderildi. Burada hemen serbest bırakılmasına karşın, kendisine bir daha asla yöneticilik verilmedi. Bununla birlikte yokluk içinde öldüğüne ilişkin yaygın söylentinin dayanağı yoktur; 1506 yılında öldüğünde oldukça varlıklıydı.

Kolomb'un ilk yolculuğunun Avrupa tarihini kökten değiştirdiği, Amerika kıtası üzerindeki etkisinin ise daha da büyük olduğu açıktır. 1492, her okul çocuğunun bildiği tek tarihtir. Yine de, Kolomb'a bu listenin bu kadar üst sıralarında yer verilmesine birkaç itiraz olması da mümkündür.

Bu itirazlardan biri, Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfeden ilk Avrupalı olmamasıdır. Viking denizcisi Leif Ericson, Amerika'ya Kolomb'dan birkaç yüzyıl önce ulaşmıştı. Viking ve Kolomb arasındaki zaman zarfında başka Avrupalıların da Atlantik'i aşmış olabilecekleri düşüncesi akla yakındır. Ancak tarihsel olarak Leif Ericson nispeten önemsiz bir kişiydi. Keşifleri topluma mal olmadı, ne Avrupa'da ne de Amerika'da büyük değişimleri de tetiklemedi. Diğer yandan, Kolomb'un keşifleriyle ilgili haberler bütün Avrupa'ya

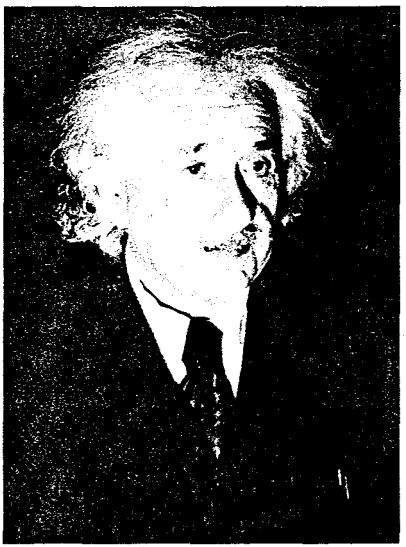
hızla yayıldı. Kolomb geri dönüşünün ilk birkaç yılı içinde, doğrudan O'nun keşiflerinin sonucu olarak, Yeni Dünya'ya seferler düzenlendi ve yeni toprakların fetih ve sömürgeleştirilmesi başladı.

Bu kitaptaki diğer kişiler gibi, Kolomb da, O olmasaydı da yaptıklarının başarılabilecek olduğu tartışmasına açıktır. On beşinci yüzyıl Avrupası zaten coşku içindeydi: Ticaret gelişiyordu, keşif gezileri kaçınılmazdı. Hatta Portekiz, Kolomb'dan hatırı sayılır bir süre önce, Karayipler için yeni bir rota araştırmalarına fiilen başlamıştı.

Gerçekten de Amerika, Avrupalılar tarafından er ya da geç keşfedilmesi, hatta bu konuda fazla gecikme olmaması mümkün görünüyor. Ama Amerika 1492'de Kolomb yerine, 1510 yılında söz gelimi Fransızlar veya İngilizler tarafından keşfedilseydi, sonraki gelişmeler oldukça farklı olurdu. Ne olursa olsun, Kolomb Amerika'yı *keşfeden* kişidir.

Olası üçüncü itiraz, on beşinci yüzyıl Avrupalıların Kolomb'un seyahatlerinden önce de dünyanın yuvarlak olduğunu bildikleridir. Bu kuram yüzyıllar öncesinde Antik Yunan'daki düşünürlerce öne sürülmüştü ve Aristoteles tarafından kuvvetle desteklenmesi, 1400'lerin öğrenim görmüş Avrupalılarının bu hipotezi kabulü için yeterliydi. Ancak, Kolomb'un ünü dünyanın yuvarlak olduğunu göstermesinden kaynaklanmamaktadır (aslına bakılırsa bunu zaten başaramamıştır). Kolomb, Yeni Dünya'yı keşfetmesiyle ün kazanmıştır ve ne on beşinci yüzyılın Avrupalıları ne de Aristoteles, Amerika kıtasının varlığına ilişkin en ufak bir bilgiye sahip değillerdi.

Kolomb, hayranlık uyandıracak bir karaktere sahip değildi. Son derece tamahkardı; hatta Isabella'yı kendisine maddi destek sağlamaya ikna etmekte karşılaştığı güçlüklerin önemli bir nedeni, anlaşma sürecinde son derece haris davranmasıydı. Aynı zamanda -günümüzün ahlaki ölçütlerine göre yargılamak pek adil olmamakla birlikte- Kızılderililere insanı sarsacak kadar zalim davranmıştır. Ama bu liste tarihin en asil ruhlu kişilerini değil de, en etkili olanlarını kapsıyor ve bu ölçüte göre Kolomb listenin üst sıralarında yer almayı hak ediyor.

10
ALBERT EINSTEIN

(1879-1955)

Yirminci yüzyılın en büyük bilim adamı ve tüm zamanların en üstün zekalarından biri olan Albert Einstein, ününü görelilik (izafiyet) kuramına borçludur. Aslında iki teori söz konusudur: 1905'te formülü ortaya konan özel görelilik kuramı ve 1915'te formüle edilen genel görelilik kuramı, ki bunu "Einstein'ın yerçekimi kanunu" olarak adlandırmak daha uygun olacaktır. Her iki kuram da son derece karmaşıktır ve burada açıklanmaya çalışılmayacaktır; ancak özel görelilik üzerine bir iki yoruma aşağıda yer verilmiştir.

Bilinen bir mesel, "her şey görecelidir" der. Ancak Einstein'ın kuramı bu beylik felsefi söylemin tekrarı değil, bilimsel ölçümlerin ne şekilde göreceli olduğunun tam bir matematiksel ifadesidir. Öznel zaman ve uzam algılamalarının gözlemciye bağlı olduğu açıktır. Ama Einstein'dan önce insanların çoğu bu öznel izlenimlerin

arkasında, duyarlı aletlerin nesnel olarak ölçülebileceği gerçek mesafeler ve bir mutlak zaman bulunduğuna inanıyorlardı. Einstein'ın kuramı, mutlak zamanın varlığını reddederek bilimsel düşünceyi temelden değiştirdi. Aşağıdaki örnek, bu kuramın zaman ve uzam hakkındaki fikirlerimizde ne kadar kökten bir değişiklik yaptığını açıklayabilir.

Uzay gemisi X, dünyadan saniyede 100.000 km hızla uzaklaşıyor olsun. Hızı, hem gemideki hem de dünyadaki gözlemciler tarafından ölçülsün ve ölçümler birbirleriyle tutarlı olsun. Bu arada bir başka uzay gemisi, Y, diğer gemiyle aynı yönde, fakat çok daha yüksek bir hızda hareket ediyor olsun. Dünyadaki gözlemciler uzay gemisi Y'nin hızını ölçerlerse, dünyadan saniyede 180.000 km hızla uzaklaşmakta olduğunu görürler. Y'deki gözlemciler de aynı sonuca varırlar.

Şimdi, her iki uzay gemisi de aynı yönde hareket ettiklerine göre, hızları arasındaki fark 80.000 km/sn ve daha hızlı giden gemi diğerinden bu hızla uzaklaşıyor gibi görünebilir.

Ancak, Einstein'ın teorisi; gözlemlerin uzay gemilerinde yapılması halinde, her iki gemideki gözlemcilerin aralarındaki mesafenin 80.000 km/sn değil de 100 000 km/sn hızla artmakta olduğu konusunda uzlaşacaklarını öngörmektedir.

Şimdi, görünüşte bu saçma bir sonuçtur ve okur burada bir kelime oyunu olduğu ya da problemin bazı önemli ayrıntılarından söz edilmediği kuşkusunu duyabilir. Hiç de değil! Sonucun uzay gemilerinin imalat detayları veya ileriye doğru itilmelerini sağlayan kuvvetlerle hiç ilgisi yoktur. Bu sonuç, hatalı gözlem ya da ölçüm aletlerinde herhangi bir bozukluktan dolayı da ortaya çıkmamıştır. Hile yoktur. Einstein'a göre yukarıdaki sonuç (ki hızın hesaplanmasıyla ilgili formülünden hemen görülebilir) yalnızca zaman ve uzamın doğasından kaynaklanır.

Bütün bunlar son derece teorik görünebilir ve gerçekten de yıllar boyu çoğu insan görelilik kuramını, uygulamada geçerliliği olmayan bir tür "fildişi kule" hipotezi olarak düşünüp kaile almamıştır. Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombalarının atıldığı 1945 yılından bu yana hiç kimse böyle bir hataya düşmemiştir. Einstein'ın görelilik teori-

sinin sonuçlarından biri, madde ve enerjinin bir anlamda eşdeğer olduğu ve aralarındaki bağıntının E=Mc2 formülüyle ifade edilebildiğidir. Burada E enerji, M kütle ve c de ışık hızını simgelemektedir. Işık hızı saniyede 300.000 km olduğuna göre c2, yani bu çok büyük sayının kendisiyle çarpımı, muazzam bir sayısal değerdir. Buradan varılacak sonuç da; küçük bir kütlenin enerjiye kısmen dönüşmesinin bile korkunç bir enerji açığa çıkarabileceğidir.

Elbette ki atom bombası veya bir nükleer tesis sadece E=Mc2 formülüyle yapılamaz. Atom enerjisinin gelişiminde başkalarının da çok önemli rolleri olduğu akılda tutulmalıdır, ancak Einstein'ın bu konuya katkısının ne kadar önemli olduğu tartışılmaz. Dahası; Manhattan projesini başlatarak ilk atom bombasının yapımına yol açan da, Einstein'ın 1939'da başkan Roosevelt'e yazdığı, nükleer silahların yapılma olasılığına işaret eden ve bu silahların ABD tarafından Almanlardan önce yapılmasının önemini vurgulayan mektubudur.

Özel görelilik ateşli bir muhalefet yarattı ama, bir nokta üzerinde herkes hemfikirdi: Bu ortaya atılmış ve atılacak olan en kafa karıştırıcı bilimsel kuramdı. Fakat hepsi yanılıyordu; çünkü Einstein'ın genel görelilik teorisinin çıkış noktası, yerçekimi etkisinin bildiğimiz anlamda "fiziksel güçler"in değil de, uzayın kavisli yapısının bir sonucu olduğu önermesidir-hakikaten şaşırtıcı bir düşünce!

Uzayın kavisi nasıl ölçülebilir? Uzayın kavisli olduğunu söylemek ne anlama gelmektedir? Einstein böyle bir kuramı geliştirmekle kalmadı, teorisini matematiksel olarak açıkça ifade etti ve bu ifadeden net önermeler yapılmasını, hipotezin doğrulanmasını sağladı. Daha sonra yapılan gözlemler -en bilinenleri tam güneş tutulmaları sırasında yapılmıştır- Einstein'ın denklemlerinin doğruluğunu tekrar tekrar teyit etmiştir.

Genel görelilik kuramı bazı yönleriyle diğer bütün bilimsel kanunlardan ayrı bir yere sahiptir. Öncelikle Einstein kuramını deneylere değil de -düşünüldüğünde, Antik Yunan düşünürlerinin ve ortaçağlardaki bilim adamlarının da yapmaya çalıştığı gibi- simetriye ve matematiğin zarafetine dayandırmıştır. (Böylece modern bilimin deneysel bakış açısının tersine bir tutum izlemiştir.) Fakat, Antik Yunan düşünürleri güzellik ve simetri arayışları sırasında

deneylerin sınamasından başarıyla çıkabilen bir mekanik kuramı bulamazken, Einstein'ın bulduğu kuram bugüne kadar her sınavda başarılı olmuştur. Einstein'ın yaklaşımının bir sonucu, genel görelilik kuramının, tüm kuramların en güzeli, en zarifi, en güçlüsü ve entelektüel açıdan en doyurucu olanı ilan edilmesidir.

Genel görelilik diğer kuramlardan başka bir yönüyle de farklıdır. Diğer bilimsel kanunlar yalnızca yaklaşık olarak geçerlidir. Bir çok durumda geçerlidir, ama hepsinde değil. Bildiğimiz kadarıyla genel görelilik kuramının hiçbir istisnası yoktur. Genel göreliliğin önermelerinin belli bir yaklaşıklıkla geçerli olduğu teorik veya deneysel koşul yoktur. İleride yapılacak deneyler kuramın mükemmel sicilini bozabilir; ama genel görelilik teorisi şimdiye kadar, bir bilim adamının bugüne dek öne sürdüğü nihai doğruya götüren yaklaşımlar arasında, nihai doğrunun en yakınına ulaşan yaklaşım olma özelliğini korumaktadır.

Einstein, görelilik kuramları nedeniyle meşhur olmakla birlikte, bilimsel alandaki diğer başarıları O'nun her durumda bir bilim adamı olarak tanınmasını sağlayacak niteliktedir. Hatta, daha önce fizikçilerin kafasını epey karıştıran önemli bir kavram olan "fotoelektrik etki" konusunu açıklayan tebliğiyle Nobel fizik ödülünü kazanmıştır. Bu tebliğde, fotonların yani ışık parçalarının (partikül) varlığını ortaya koydu. Işığın elektromanyetik dalgalardan oluştuğu geçişim (interferans) deneyleriyle çok önceden saptanmış olduğundan ve dalga ve partikül birbirine zıt kavramlar oldukları için, Einstein'ın hipotezi klasik teoriden tamamen ve tam ters yönde bir kopma anlamına geliyordu. Fotoelektrik kanunu çok önemli uygulama alanları bulduğu gibi, Einstein'ın foton hipotezi, kuantum teorisinin gelişmesinde en önemli etkiyi yapmış ve bugün bu teorinin onunla bütünleşen bir parçası olmuştur.

Einstein'ın önemini değerlendirirken Isaac Newton ile bir karşılaştırma yapmak aydınlatıcı olacaktır. Newton'un kuramları temelde anlaşılmaları kolay önermelerdi ve dehası bunları geliştiren ilk kişi olmasında yatmaktaydı. Öte yandan Einstein'ın görelilik kuramlarının anlaşılması, açıklamaları yapıldığında bile, son derece zordur. Dolayısıyla, bu kuramları ortaya atmak çok daha zor-

dur! Newton'un bazı fikirleri döneminde geçerli bilimsel düşüncelerle şiddetle çelişmekle birlikte, kuramı hiçbir zaman kendi içinde tutarlı olmadığı izlenimini vermemiştir. Öte yandan görelilik kuramı tezatlarla doludur. İşin başında, fikirleri adı sanı duyulmamış bir gencin henüz doğrulanma aşamasındaki hipotezleriyken; görünürdeki bu çelişkiler nedeniyle kuramını bir köşeye atmamış olması da Einstein'ın dehasının bir parçasıdır. Kuramdan vazgeçmek yerine, çelişkileri, bunların yalnızca görünürde var olduğunu ve bunları gidermenin her durumda incelikli ama doğru bir yolu bulunduğunu ispatlayıncaya kadar uzun uzun gözden geçirdi.

Bugün Einstein'ın teorisinin temelde Newton'ın teorisine göre daha "doğru" olduğunu düşünüyoruz. O halde Einstein bu listede neden daha alt sırada yer almıştır? Öncelikle, modern bilim ve teknolojiye Newton teorilerinin dayanak sağlaması nedeniyle. Modern teknoloji Einstein olmasaydı da Newton'un çalışmalarıyla bir çok alanda bugünkü düzeyinde olurdu.

Einstein'ın listedeki yerini etkileyen bir etken daha vardır. Bir çok durumda, önemli bir fikrin gelişimine birden fazla kişi katkıda bulunmuştur. Sosyalizm tarihinde de, elektrik ve mıknatıslık (manyetizma) kuramının geliştirilmesinde de bu geçerlidir. Einstein'ın görelilik teorisinin ortaya konulmasındaki payı yüzde yüz değilse de, büyük bir yüzdesinde hakkı olduğu kesindir. Görelilik kuramlarının, aynı derecede önem taşıyan diğer fikirlerin hepsinde olduğundan daha fazla, tek ve olağanüstü bir dahinin yaratısı olduğunu söylemek hakça bir yaklaşım gibi görünmektedir.

Einstein 1879'da Almanya'nın Ulm kentinde doğdu. Orta öğrenimini İsviçre'de yaptı ve 1900 yılında İsviçre vatandaşı oldu. Doktorasını 1905 yılında Zürih Üniversitesi'nde tamamladı. Ancak o zamanlarda bir akademik konum edinemedi. Aynı yıl özel görelilik, fotoelektrik etki ve Brown hareket kuramı üzerine tebliğlerini yayınladı. Bu tebliğler, özellikle de görelilikle ilgili olanı, birkaç yıl içinde O'nun dünyanın en zeki ve özgün bilim adamlarından biri olarak ün kazanmasını sağladı. Kuramlarına karşı güçlü muhalefet oluştu. Darwin'in dışında hiçbir bilim adamı Einstein kadar muhalefet yaratmamıştı. Buna rağmen 1913'te Berlin Üniversitesi'nde profesörlü-

ğe atandı, aynı zamanda Kayzer Wilheim Fizik Enstitüsü direktörü ve Prusya Bilim Akademisinin üyesi oldu. Bu konumlar O'na -isterse- vaktinin tamamını araştırmalarına verebilme serbestliği getirdi.

Alman devleti O'na sunduğu bu son derece cömert olanaklardan hiç pişman olmadı; çünkü Einstein, yalnızca iki yıl sonra genel görelilik teorisinin formülünü ortaya koymayı başardı ve 1921'de Nobel ödülünü aldı. Hayatının ikinci yarısında dünyaca tanınan bir bilim adamıydı, belki de gelmiş geçmiş en ünlü bilim adamı.

Einstein Yahudi olduğundan Almanya'daki konumu Hitler'in güç kazanmasıyla birlikte güvenli olmaktan çıktı. 1933'te İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışmak üzere Princeton, New Jersey'ye taşındı ve 1940'da Amerikan vatandaşı oldu. Einstein'ın ilk evliliği boşanmayla sonuçlandı, ikincisi ise göründüğü kadarıyla mutlu bir evlilikti. İki oğlu oldu. 1955'te Princeton'da öldü.

Einstein çevresindeki dünyanın insanlarla ilgili yanına da her zaman ilgi duydu ve siyasi konulardaki görüşlerini sık sık ortaya koydu. Siyasal despotluğun kararlı bir karşıtıydı, ateşli bir savaş karşıtı ve Siyonizm'in sıkı bir savunucusuydu. Giyim kuşam ve sosyal eğilimler konusunda tescilli bir bireyselciydi.* İnce bir mizah anlayışına sahipti, kendisine yakışan bir alçakgönüllülüğü vardı, keman konusunda da bayağı yetenekliydi. Newton'ın mezar taşındaki yazı Einstein'a belki de daha çok uymaktadır:

"İnsan ırkı bu kadar büyük bir ziynete sahip olduğu için ölümlüler bayram etsinler"

* Bireyselcilik 'İndividualizm': Bireyin hak ve özgürlüklerini ve eylemlerinde bağımsız olduğu düşüncesini destekleyen sosyal kuram.

11
LOUIS PASTEUR

(1822-1895)

Fransız kimyager ve biyolog Louis Pasteur, tıp tarihinin en önemli kişisi olarak genel kabul görmüştür. Pasteur, bilime bir çok alanda katkı yapmıştır ama asıl ününü, hastalıkların mikroplardan kaynaklandığını öne süren kuramı ve koruyucu aşı geliştirmesiyle kazanmıştır.

Pasteur, 1822'de Fransa'nın doğusundaki Dole kasabasında doğdu. Üniversite tahsilini Paris'te fen bilimleri üzerine yaptı. Öğrencilik günlerinde dehası fark edilmedi, hatta hocalarından biri O'nu kayıtlarına "vasat bir kimya öğrencisi" olarak düştü. Ancak Pasteur 1847'de doktorasını tamamladıktan sonra hocasının yargısının ne kadar yanlış olduğunu hemen gösterdi. Tartarik asidin optik izomerleri* hakkındaki araştırması O'nu henüz yirmi altı yaşındayken ünlü bir kimyager yaptı.

* Optik izomeri: Bir maddenin kendisinden veya çözeltisinden geçirilen polarize ışığın titreşim düzeyini çevirme özelliği.

Daha sonra dikkatini mayalanma (fermantasyon) olayının incelenmesine yöneltti ve bu sürecin bazı mikro organizma türlerinin faaliyetlerinin sonucu olduğunu gösterdi. Farklı türde mikroorganizmaların, mayalanmakta olan içeceklerde istenmeyen ürünlere sebep olabileceklerini de ortaya koydu. Bu sonuç O'na, bazı mikroorganizma türlerinin insan ve hayvanlar üzerinde de istenmeyen etkiler yaratabileceğini düşündürdü.

Pasteur, hastalıkların mikroplardan kaynaklandığı teorisini öne süren ilk kişi değildi. Benzer hipotezler daha önce Girolamo Fracastoro, Friedrich Henle ve diğerleri tarafından da önerilmişti. Ama bilim dünyasını kuramın doğruluğuna ikna eden temel etken, Pasteur'ün mikrop teorisiyle ipi göğüslemesi ve ardından yaptığı sayısız deneyi ve bu deneylerin sonuçlarını sunmasıydı.

Hastalıklara mikroplar neden oluyorsa, zararlı mikropların insan vücuduna girmesinin önlenerek hastalıktan kaçınılabilecek olunduğu fikri akla yakın görünüyordu. Bu nedenle Pasteur hekimlere antiseptik yöntemlerin önemini ısrarla anlattı ve bu yöntemlerin ameliyatlarda kullanılmasını sağlayan Joseph Lister üzerinde en etkili kişi oldu.

Zararlı bakteriler insan vücuduna besin ve içecekler yoluyla girebilirler. Pasteur içeceklerdeki mikroorganizmaları öldürmek için bir teknik (Pastörizasyon) geliştirdi. Bu tekniğin uygulandığı durumlarda, sütün bir enfeksiyon kaynağı olma olasılığı neredeyse tamamen ortadan kalktı.

Pasteur, ellili yaşlarının ortalarındayken, büyük baş ve diğer hayvanları, hatta insanları tehdit eden ciddi bir enfeksiyon hastalığı olan şarbon üzerinde çalışmaya yöneldi. Bu hastalığa bir bakteri türünün yol açtığını ispatladı. Ama daha da önemlisi, şarbon basilinin zayıflatılmış bir türünün üretimi için bir teknik geliştirmesiydi. Hayvanlara enjekte edildiğinde, bu zayıflatılmış mikrop, öldürücü olmayan ve hayvanların hastalığın normal haline karşı bağışıklık geliştirmesini sağlayan hafif bir hastalığa sebep oluyordu. Pasteur'ün hayvanlarda şarbona karşı bağışıklık kazandıran tekniğinin etkinliğini halkın önünde göstermesi büyük heyecan yarattı. Kısa bir süre sonra bu yöntemin bilinen bir çok başka hastalık için de uygulanabileceği fark edildi.

Pasteur, en ünlü ve benzersiz başarısını kazandı ve korkulan bir hastalık olan vebaya karşı kendisi aşı geliştirdi. O zamandan bu yana, başka bilim adamları da Pasteur'ün temel fikirlerini uygulayarak salgın tifüs ve çocuk felci (poliyomiyelit) gibi diğer bir çok tehlikeli hastalığa karşı aşılar geliştirdiler.

Eşine kolay kolay rastlanmayacak kadar çalışkan bir insan olan Pasteur'ün yukarıda anlatılanların yanında daha önemsiz kalan, ama yine de yararlı çalışmaları vardır. Mikro organizmaların kendiliğinden oluşmadığını, aynı konuda yapılmış başka deneylerden daha inandırıcı olarak ortaya koyan O'nun deneyleri olmuştur. Pasteur "anaerobik" kavramını, yani bazı mikro organizmaların hava ya da serbest oksijen olmadan yaşayabileceklerini de bulmuştur. Pasteur'ün ipekböceği hastalıkları üzerindeki çalışması büyük bir ticari değere sahiptir. Diğer başarıları arasında, kümes hayvanlarında görülen bir hastalık olan "tavuk kolerası" için geliştirdiği aşı sayılabilir. Pasteur, 1895 yılında Paris yakınlarında öldü.

Pasteur ile çiçek aşısını geliştiren İngiliz hekim Edward Jenner arasında genellikle karşılaştırma yapılır. Jenner'in çalışması Pasteur'ünkinden seksen küsur yıl önce yapılmış olmasına karşın ben Jenner'i daha az önemli bulurum; çünkü buluşu sadece bir tek hastalığa karşı bağışıklık sağlamıştır; Pasteur'ün yöntemleri ise, bir çok hastalığın önlenmesi için uygulanabilir ve uygulanmıştır da.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana, insan ömrü yaklaşık iki katına çıkmıştır. Yaşam süresindeki bu muazzam artış, insanların yaşantıları üzerinde insanlık tarihi boyunca kaydedilmiş diğer tüm gelişmelerden galiba daha fazla etki yapmıştır. Doğrusu modern bilim ve tıp her birimize neredeyse ikinci bir ömür sunmuştur. İnsan ömründeki bu artış yalnızca Pasteur'ün çalışmalarına atfedilebilseydi eğer, O'nu bu kitabın en başına yerleştirmekte hiç tereddüt etmezdim. Yine de, Pasteur'ün katkıları diğer çalışmalara o kadar temel teşkil eder niteliktedir ki, geçen yüzyılda ölüm oranlarında gözlenen düşüşte en büyük payeyi hak ettiğinden ve bundan dolayı bu listede ilk sıralarda yer aldığından hiç kuşku duyulmamalıdır.

12
GALILEO GALILEI (GALİLE)

(1564-1642)

Galile; bilimsel yöntemin gelişmesinde büyük bir olasılıkla herkesten daha fazla payı olan büyük İtalyan bilim adamı, 1564'de Piza kentinde doğdu. Gençliğinde Pizza Üniversitesi'nde öğrenim gördü ama maddi olanaksızlıklar nedeniyle tahsilini yarım bıraktı. Yine de, 1589'da bu üniversitede öğretim görevlisi olabildi. Birkaç yıl sonra Padua Üniversitesi kadrosuna alındı ve 1610 yılına kadar burada kaldı. Bilimsel buluşlarının büyük çoğunluğunu bu dönemde gerçekleştirdi.

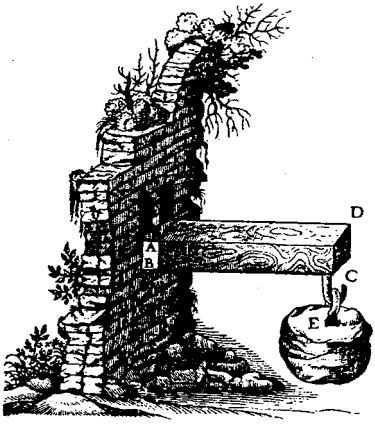
Galile ilk önemli buluşlarını mekanik alanında yaptı. Aristoteles öğrencilerine ağır cisimlerin hafif cisimlere göre daha hızlı düştüklerini öğretmiş ve bilim adamları kuşaklar boyu, bu önermeyi düşünürün yetkinliğine duydukları saygıdan dolayı kabul etmişlerdi. Galile ise bu düşünceyi deneysel olarak doğrulamaya karar verdi ve yaptığı bir dizi deney sonunda Aristoteles'in düşüncesinin

doğru olmadığını kısa zamanda gördü. Gerçekte ağır ya da hafif bütün cisimler aynı hızda düşüyorlardı ama, havanın sürtünme kuvveti bu hızı bir ölçüde düşürüyordu. (Yeri gelmişken belirtelim; Galile'nin deneylerini eğik Pizza kulesinden cisimler atarak gerçekleştirdiği şeklindeki geleneksel görüş dayanaksız görünüyor.)

Bunu öğrenen Galile ikinci adımı attı. Cisimlerin belli bir süre içinde düştüğü mesafeyi dikkatle ölçtü ve düşen bir cisim tarafından kat edilen mesafenin, düşme süresinin (saniye cinsinden) karesiyle doğru orantılı olduğunu gördü. Değişmez bir ivmeye işaret eden bu buluş kendi başına bile çok önemlidir. Daha da önemlisi, Galileo deneylerin sonuçlarını bir matematik denklemle özetleyebilmiştir. Matematik denklem ve yöntemlerin geniş kullanımı günümüzde bilimin önemli bir özelliği haline gelmiştir.

Galile'nin bilime önemli katkılarından biri de eylemsizlik (atalet) kanununu bulmasıdır. Bu kanunun bulunmasından önce insanlar, hareket halindeki bir cismin, üzerine hareket ettirici bir güç uygulanmadığı taktirde, doğal olarak yavaşlama ve durma eğiliminde olduklarına inanırlardı. Fakat Galile'nin deneyleri bu genel inancın hatalı olduğunu ortaya çıkardı. Eğer sürtünme kuvveti gibi karşı kuvvetler giderilebilirse, hareket eden bir cisim sonsuza kadar bu hareketini sürdürebilirdi. Newton'un yeniden açıkça ifade ettiği ve "birinci hareket kanunu" olarak kendi sistemine dahil ettiği bu önemli ilke, fiziğin hayati ilkelerinden biridir.

Galile'nin en ünlü buluşları astronomi alanında olmuştur. 1600'lerin başlarında astronomi kuramlarıyla ilgili heyecanlı tartışmalar yapılıyor ve Copernicus'un güneşi merkez kabul eden teorisinin ve dünyayı merkez alan ondan önceki teorinin yandaşları arasındaki önemli anlaşmazlık sürüyordu. Galile daha 1604'de Copernicus teorisinin doğru olduğuna inandığını belirtmiş ancak o zaman bunu kanıtlayacak bir yöntem öne sürememişti. 1609'da ise, Hollanda'da teleskopun icat edildiğini duydu. Galile'nin dehası öyle bir düzeydeydi ki, elinde sadece çok ilkel bir tanımı bulunmasına rağmen kısa bir süre sonra bu aletten çok daha gelişmiş bir teleskop yapabildi. Bu yeni araçla, gözlem yeteneğini gökyüzüne yöneltti ve bir yıl içinde bir dizi büyük keşif yaptı.

Galile'nin yazmış olduğu fizik kitabı Matematik dersleri ve deneyleri"nden bir resim- Galile'nin kaldıraç kanunu

Aya baktı ve yüzeyinin düzgün olmadığını, üzerinde sayısız kraterler ve dağlar bulunduğunu gördü. Bundan, gök cisimlerinin hiç de dümdüz ve kusursuz olmadıkları, dünyanın üzerinde gözlenen engebelere benzer engebelere sahip oldukları sonucunu çıkardı. Samanyoluna baktı ve tek bir nebuladan değil de, çok fazla sayıda yıldızdan oluştuğunu gördü. Yıldızlar o kadar uzaktılar ki, çıplak göz onları bir aradaymış gibi algılıyordu. Gezegenlere baktı ve Jüpiter'in etrafında dönen dört tane ay gördü. Gökyüzündeki bir cismin Dünyadan başka bir gezegenin etrafında da dönebileceğine ilişkin kanıt işte buradaydı. Güneşe baktı ve yüzeyindeki lekeleri gördü. (Aslında güneş lekelerini O'ndan önce gözleyenler de vardı ama, Galile gözlemlerini daha etkili bir şekilde sundu ve bilim dünyasının dikkatini güneş lekelerine çekti.) Venüs gezegeninin ayın evrelerine oldukça benzer evreleri (fazları) olduğunu gözledi. Bu gözlem, Copernicus'un dünya ve diğer gezegenlerin güneş etrafında döndükleri teorisini doğrulayan kanıtların en belirgin parçası haline geldi.

Teleskopun icadı ve sonucunda yapılan bir dizi keşif Galile'yi meşhur etti. Ancak Copernicus kuramını desteklemesiyle Kilise'yi karşısına aldı; 1616'da Copernicus hipotezini öğretmekten vazgeçmesi buyuruldu. Galile bu kısıtlama altında yıllarca rahatsız yaşa-

dı. 1623'te Papa öldüğünde yerine Galile'ye hayranlık besleyen bir kişi geçti. Ertesi yıl yeni Papa, Urban VIII, (biraz ikircikli de olsa) yasağın artık geçerli olmadığını ima etti.

Galile sonraki altı yılı ünlü eserini "*İki Esas Dünya Sistemi Hakkında Karşılıklı Konuşma*"yı yazarak geçirdi. Bu kitap, Copernicus teorisinin lehindeki kanıtları ustaca ortaya koymaktaydı ve 1632'de Kilise sansür heyetinin izniyle basıldı. Buna rağmen kitap ortaya çıktığında Kilise yetkilileri öfkelendiler ve Galile, 1616'da getirilen yasağı ihlal ettiği gerekçesiyle, hemen Roma engizisyon mahkemesinde yargılanmaya başlandı.

Seçkin bilim adamının kovuşturmaya uğramasının bir çok kilise mensubunu üzdüğü de oldukça açıktır. Galile davasının dönemin Kilise hukukunun gözünde bile sorgulanması gereken bir yanı vardı ve nispeten hafif bir cezayla sonuçlandı. Hatta Galile hapse bile atılmadı, Arcetri'deki rahat evinde ev hapsine mahkum edildi. Teorik olarak ziyaretçi kabul etmesi tamamen yasaktı ama, bu hükmün uygulanması konusunda ısrarlı davranılmadı. Verilen tek diğer ceza, halkın önünde dünyanın güneşin etrafında döndüğüne ilişkin görüşünü geri almasının istenmesiydi. Altmış dokuz yaşındaki bilim adamı bunu halka açık mahkeme önünde yaptı. (Meşhur ve belki de apokrif sayılabilecek bir hikayeye göre, açıklamasını bitirdikten sonra Galile yere bakarak yavaşça "Hala dönüyor" diye fısıldamıştır.) Arcetri'de mekanik üzerine yazmayı sürdürdü. 1642 yılında burada öldü.

Galile'nin bilimin gelişmesine yaptığı muazzam katkı kabul edileli çok oldu. Önemi kısmen eylemsizlik kanunu, teleskopun icadı, astronomi alanındaki gözlemleri ve Copernicus hipotezini dahice ispatlaması gibi bilimsel buluşlarından dolayıdır. Ancak, bilimsel yöntemlerin gelişmesi konusunda oynadığı rol çok daha önemlidir. Önceki doğa bilimci filozofların çoğu, Aristoteles'ten aldıkları işaretlerle, kalitatif gözlemler yapmış ve kavramları kategorize etmişler; fakat Galile kavramları ölçmüş ve kantitatif gözlemlerde bulunmuştur. Dikkatli kantitatif ölçümler o günden bu yana bilimsel araştırmanın en temel özelliği haline gelmiştir.

Galile'nin bilimsel araştırmaların deneylere dayandırılmasındaki rolü galiba herkesten daha büyüktür. Deney yapmanın gerek-

liliğinde ilk ısrar eden O'dur. Bilimsel sorunların, Kilisenin vaazları ya da Aristoteles'in önermeleri olsun, bazı yetkilere dayanılarak karara bağlanması görüşünü kesinlikle reddetti. Sağlam deneysel temellere dayanmayan karmaşık çıkarsamalara bel bağlamayı da kabul etmedi. Ortaçağ skolastikleri ne olması *gerektiğini* ve *neden* olduğunu enine boyuna tartışırlardı. Ama Galile *gerçekte* ne olduğunu belirlemek için deneyler yapılması gerekliliği üzerinde ısrar etti. Bilimsel görüşleri bu anlamda mistik olmaktan çok uzaktı, hatta kendisinden sonra gelen bazı bilim adamlarından, örneğin Newton'dan çok daha moderndi.

Galile'nin çok dindar bir adam olduğunu belirtmekte yarar olabilir. Yargılanmasına ve mahkum edilmesine rağmen ne kiliseyi ne de dini reddetmiş, sadece Kilise yetkililerinin bilimsel meselelerin araştırılmasını baskı altına almaya çalışmalarına karşı çıkmıştır. Sonraki kuşaklar haklı bir tutumla, Galile'ye, dogmatizme ve düşünce özgürlüğünün eldeki erk kullanılarak bastırılmasına karşı çıkışın bir sembolü olarak değer vermişlerdir. Yine de modern bilimsel yöntemlerin temellerinin atılmasındaki rolü daha önemlidir.

13
ARİSTOTELES

(M.Ö. 384-322)

Aristoteles, antik çağların en büyük düşünürü ve bilim adamıdır. Formel mantık çalışmalarını başlatmış, felsefenin hemen her dalını zenginleştirmiş ve bilime sayılamayacak kadar çok katkıda bulunmuştur.

Aristoteles'in görüşlerinden birçoğunun bugün modası geçmiştir. Ama öne sürdüğü kuramlardan çok daha önemli olan, çalışmalarının altında yatan akılcı (rasyonel) yaklaşımdır. Aristoteles'in eserlerinde sezilen; insan hayatının ve toplumun her yönüyle üzerinde düşünmeye ve çözümlemeye uygun konular olduğuna ilişkin bir tutum, evrenin körü körüne rastlantılar, sihir ya da kaprisli ilahların gelip geçici istekleri tarafından denetlenmeyip akılcı kurallara tabi olduğu düşüncesi, doğadaki olayların her yönüyle in-

sanoğlu tarafından sistematik olarak sorgulanmaya değer olduğu inancı ve sonuca ulaşmak için hem deneysel gözlemleri hem de mantıksal akıl yürütmeyi kullanmamız gerektiğine duyulan güvendir. Gelenekselciliğe, boş inanlara ve mistisizme aykırı bu duruş, Batı uygarlığını derinden etkilemiştir.

Aristoteles, M.Ö. 384'te, Makedonya'da Stagira kasabasında doğdu. Babası ünlü bir hekimdi. On yedi yaşındayken Eflatun'un (Platon) akademisinde öğrenim görmek üzere Atina'ya gitti. Burada, Eflatun'un ölümünün kısa bir süre sonrasına kadar, yirmi yıl kaldı. Aristoteles babasından dolayı biyoloji ve "uygulamalı bilimler"e ilgi duymuş olabilir; Eflatun'un etkisi ise felsefi kuramlara ilgisini geliştirmiştir.

Aristoteles, M.Ö. 342'de, kralın daha sonra tarihte Büyük İskender olarak anılacak on üç yaşındaki oğluna öğretmenlik yapmak üzere Makedonya'ya döndü. Genç İskender'e birkaç yıl ders verdi. M.Ö. 335'te, İskender tahta çıktıktan sonra, Aristoteles Atina'ya geri dönerek burada kendi okulu "Lyceum"u (lise) açtı. On iki yıl boyunca Atina'da kaldı. Bu dönem İskender'in askeri fetih dönemiyle kabaca çakışmaktadır. İskender, eski öğretmeninin öğütlerine başvurmadıysa da araştırmaları için gerekli kaynakları cömertçe sundu. Bu, bir bilim adamının araştırmaları için devletten yüklü bir ödenek almasının belki de tarihteki ilk örneğiydi; gelen yüzyıllar içinde sonuncusu olduğu da ortaya çıktı.

İskender'le ilişki içinde olmanın tehlikeleri de vardı. Aristoteles, İskender'in diktatörce tutumuna ilkesel olarak karşıydı ve fatih Aristoteles'in yeğenini vatan hainliği yaptığı şüphesiyle idam ettirdiğinde, Aristoteles'i de öldürmeyi düşünmüşe benzer. Aristoteles İskender'e göre fazla demokrat olsa da imparatora Atinalıların kendisine güvenemeyeceği kadar yakındı. İskender M.Ö. 323'te öldüğünde, Anti Makedon ayrılıkçılar Atina'da kontrolü ele geçirdi ve Aristoteles "dinsizlik"le suçlandı. Sokrates'in yetmiş altı yıl önceki sonunu hatırlayan Aristoteles, Atina'ya, felsefeye karşı ikinci defa günah işleme şansı vermeyeceğini söyleyerek şehirden kaçtı. Birkaç yıl sonra M.Ö. 322'de altmış iki yaşındayken, sürgünde öldü.

Aristoteles'in verdiği eserlerin sayısı bile şaşırtıcıdır. Yapıtları-

nın kırk yedi tanesi günümüze kadar gelebilmiştir ve antik dönemde tutulan kayıtlar en az 170 kitabı olduğunu göstermektedir. Ancak şaşırtıcı olan sadece eserlerinin sayısı değil, bilgisinin genişliğidir de. Bilimsel çalışmaları gününün neredeyse bir ansiklopedisi niteliğini taşır. Astronomi, zooloji, embriyoloji, coğrafya, jeoloji, fizik, anatomi, fizyoloji dallarında ve Antik Yunan'da bilinen hemen bütün alanlarda kitap yazdı. Bilimsel eserleri; kısmen başkalarının sahip olduğu bilgilerin bir derlemesi, kısmen veri toplamakla görevlendirdiği asistanlarının bulguları ve kısmen de kendisinin sayısız gözlemini temsil eder.

Bilimin her alanında uzman olmak inanılmaz bir maharettir ve gelecekte bir başka kişi tarafından tekrarlanacağa benzemez. Ancak Aristoteles bundan da fazlasını başardı. Aynı zamanda özgün bir filozoftu ve kuramsal felsefenin her alanına katkıda bulundu. Ahlak üzerine yazdı ve metafizik üzerine, psikoloji ve ekonomi üzerine, tanrıbilim ve siyaset üzerine, retorik ve estetik üzerine. Eğitim üzerine yazdı, şiir üzerine, barbar görenekleri ve Atinalıların anayasası üzerine. Araştırma projelerinden biri, çeşitli şehirlerin anayasalarını toplayarak bunları karşılaştırması olmuştur.

Bütün çalışmaların arasında belki de en önemlisi mantık kuramıydı; Aristoteles genellikle, felsefenin bu önemli dalının kurucusu kabul edilir. Gerçekten de Aristoteles'in bu kadar farklı alanda hizmet verebilmesini sağlayan, beyninin mantıksal yapısıydı. Düşünceyi düzenleme konusunda Tanrı vergisi bir yeteneği vardı ve önerdiği tanımlar ve yaptığı sınıflamalar daha sonra çeşitli alanlardaki fikirlere temel oluşturmuştu. Hiçbir zaman bir mistik ve aşırı uçta bir kişi olmayan Aristoteles her zaman sağduyunun sesiydi. Hatalar yaptı elbette ama şaşırtıcı olan, uçsuz bucaksız düşünce ansiklopedisinde aptalca hatalara ne kadar az düştüğüydü.

Aristoteles'in sonları Batı'nın düşün hayatına engin katkısı olmuştur. Antik dönemlerde ve ortaçağlarda eserleri Latince'ye, Süryanice, Arapça, İtalyanca, Fransızca, İbranice, Almanca ve İngilizce'ye çevrilmiştir. Geç dönem Yunan yazarları eserlerini incelediler ve hayran kaldılar, Bizanslı filozoflar da öyle. Yapıtları İslam felsefesi üzerinde başlı başına bir etkidir ve düşünceleri yüzyıllar boyu Av-

rupa düşün sisteminde baskın olmuştur. İbni Rüşd, Arap filozoflarının belki de en ünlüsü, İslam teolojisi ve Aristoteles rasyonalizminin bir sentezini oluşturmayı denedi. Meymuni, ortaçağ Yahudi düşünürlerinin en etkilisi, benzer bir sentezi Yahudilik için yaptı. Ama bu tür çalışmaların en ünlüsü Hıristiyan din adamı Aquinalı Aziz Thomas'ın "Summa Theologica"sıdır. Aristoteles'ten etkilenen ortaçağ alimlerinin sayısı alt alta dizilemeyecek kadar çoktur.

Aristoteles'e duyulan hayranlık o kadar büyüdü ki, Ortaçağın sonlarına doğru O'nu ilahlaştırmaya yaklaştı. Eserleri yolu aydınlatan bir ışık olmak yerine, sorgulamayı daha öteye götürmeyi yasaklayan bir tür entelektüel deli gömleği haline geldi. Kendisi gözlem yapmayı ve düşünmeyi seven Aristoteles, sonraki kuşakların eserlerini körü körüne yüceltmesini kuşkusuz onaylamazdı.

Aristoteles'in fikirlerinden bazıları günümüzün ölçütlerine göre fazlasıyla gerici görünebilir. Örneğin köleliği doğa kanunlarına uygun olduğu gerekçesiyle destekledi ve kadınların doğal olarak erkeğe göre alt düzeyde olduklarına inandı. (Elbette bu fikirlerin ikisi de o günlerin geçerli görüşlerini yansıtıyordu.) Bununla birlikte Aristoteles'in görüşlerinden birçoğu da çarpıcı bir şekilde çağdaştır. Örneğin, "Yoksulluk devrimin ve suçun anasıdır" ve "İnsanoğlunun yönetimi üzerine kafa yormuş olan her kişi, imparatorlukların kaderinin gençliğin eğitimine bağlı olduğuna inanır." (Aristoteles'in yaşadığı dönemde tabii ki örgün eğitim yoktu.)

Geçmiş yüzyıllarda Aristoteles'in etkisi ve ünü hatırı sayılır derecede azalmıştır. Ben yine de etkisinin çok geniş ve çok uzun süreli olduğunu düşünüyorum ve O'nu listede daha üst sıralara yerleştiremediğim için biraz da üzülüyorum. Şu anda bulunduğu konum aslında kendisinden önce gelen on iki kişinin sahip olduğu büyük önemin bir sonucudur.

14
EUCLID
(M.Ö. 300)

Bu listede yer alan kişilerden çok azı büyük Yunan geometricisi Euclid kadar kalıcı bir üne sahiptir. Napolyon, Büyük İskender ve Martin Luther gibi kişilerin hayatta oldukları süre içinde O'ndan daha bilinir olmalarına karşın, uzun vadede Euclid'in ünü bu kişilerin ününü muhtemelen kat kat aşacaktır.

Bu şöhrete rağmen Euclid'in yaşantısının hemen hiçbir ayrıntısı bilinmemektedir. M.Ö. 300'lerde Mısır'ın İskenderiye kentinde öğretmenlik yaptığını biliyoruz. Bununla birlikte doğum ve ölüm tarihleri belirsizdir ve hangi kıtada doğduğunu bilmediğimiz gibi, doğduğu şehir konusunda da hiç bilgimiz yoktur. Bazıları günümüze kadar gelebilen birkaç kitabı daha olmasına rağmen tarihteki yerini geometri üzerine yazmış olduğu el kitabı "*Elementler*" nedeniyle almıştır.

"*Elementler*"in önemi, ispatladığı teoremlerde yatmaz. Kitaptaki teoremlerin hemen hepsi Euclid'den önce bilinen, hatta çoğu ispatları da yapılmış teoremlerdi. Euclid'in konuya büyük katkısı, el-

deki malzemeyi düzenleyiş ve kitabın genel planını ortaya koyuş tarzıydı. Burada öncelikli olarak, uygun "bilinen (aksiyom, belit) ve önerme (postulat) setleri" seçimi işin içine giriyordu. (Bu son derece zor bir iştir, olağanüstü bir yargılama yetisi ve kavrayış gerektirir.) Sonra teoremleri birbirleriyle bir mantık zinciri oluşturacak şekilde diziyordu. Gerekli hallerde eksik adımları tamamlıyor ve eksikse ispat geliştiriyordu. Esas olarak düzlem ve somut geometri konularını incelemekle birlikte "*Elementler*" cebir ve sayı teorisiyle ilgili kapsamlı bölümler de içerir.

"Elementler", iki bin yıldan fazla bir süre ders kitabı olarak kullanılmıştır ve bu konuda yazılmış en başarılı kitap olduğundan kuşku yoktur. Euclid, işini o kadar muhteşem bir şekilde yapmıştı ki, kitap ortaya çıkar çıkmaz daha önce yazılmış bütün geometri kitaplarından öne çıkmış ve diğer kitaplar hemen unutulmuştu. Orijinali Yunanca olan kitap bugüne kadar bir çok dile çevrilmiştir. İlk defa 1482'de, Gutenberg'in baskı makinesini icadından sadece otuz yıl sonra basılmıştır. O zamandan beri de *binin* üzerinde baskısı yapılmıştır.

"Elementler"in insan zekasının mantıksal akıl yürütme konusunda eğitilmesine yaptığı aracılık, Aristoteles'in mantık üzerine risalelerinin hepsinden daha etkili olmuştur. Çıkarsama ile sonuca ulaşma (didaktif) yönteminin olağanüstü bir örneğidir ve bu özelliği ile yaratıldığı günden bu yana düşünürleri büyülemektedir.

Euclid'in kitabının modern bilimin yükselişinde belli başlı etkenlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bilim doğru gözlem ve zekice yapılmış genellemeler bütünü olmaktan öte bir şeydir. Modern bilimin başarıları; bir yanda deneysel, diğer yanda da çözümleme ve çıkarsamaya dayanan yöntemlerin bir araya getirilmesiyle kazanılmıştır.

Bilimin neden Çin ya da Japonya'da değil de Avrupa'da yükseldiğini kesin bilemiyoruz, ancak bunun sadece rastlantılara bağlı bir durum olmadığını güvenle söyleyebiliyoruz. Kuşkusuz ki Newton, Galile, Copernicus ve Kepler gibi parlak zekaya sahip kişilerin oynamış olduğu rol muazzam bir önem taşımaktadır. Ancak, bu gibi insanların Doğu'da değil de Avrupa'da ortaya çıkma-

larının altında yatan nedenler olmalıdır. Batı Avrupa'yı bilimin gelişmesine uygun bir ortam haline getiren en açık tarihsel etken belki de Antik Yunan rasyonalizmi ve yanı sıra, Antik Yunan'ın miras bıraktığı matematik bilgisidir.

Birkaç temel fizik ilkesine dayanılarak her konuyla ilgili çıkarsama yapılabileceği düşüncesi Avrupalılar için oldukça doğaldı çünkü önlerinde Euclid örneği vardı. (Genelde Avrupalılar Euclid geometrisini soyut bir sistem olarak düşünmediler, O'nun önerme ve dolayısıyla teoremlerinin gerçek hayatla da tutarlı olduğuna inandılar.)

Yukarıda sözü edilen kişilerin hepsi Euclid geleneğinde yıkanmışlardı. Gerçekten de her biri "Elementleri"i dikkatle incelemişler ve bu kitap onların matematik hakkındaki bilgilerinin temelini oluşturmuştu. Euclid'in Isaac Newton üzerindeki etkisi özellikle çok açıktır, çünkü Newton "Principia" (Doğa felsefesinin matematik ilkeleri) adlı büyük eserini, "Elementler"e benzer şekilde "geometrik" yazmıştır. O zamandan beri bir çok Batılı bilim adamı, bir iki varsayıma dayanarak mantıklı sonuçlara varabildiklerini göstererek Euclid ile rekabete kalkışmışlardır. Bertrand Russel ve Alfred North Whitehead gibi matematikçiler ve Spinoza gibi filozoflar da aynı yolu izlemişlerdir.

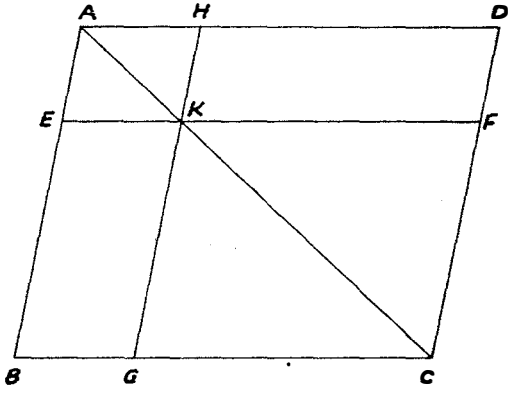
Çin ile yapılan karşılaştırma sonuçları özellikle çarpıcıdır. Çin'de teknoloji yüzyıllar boyu Avrupa'nın teknolojisinden daha gelişmiş haldeydi. Fakat Euclid'e eşdeğer bir Çinli matematikçi asla var olmadı ve bunun sonucunda Çinliler matematik teorisi konusunda Batı'nın sahip olduğu yapıya sahip olamadılar. (Çinliler uygulamalı geometri konusunda sağlam bir bilgiye sahip oldular ama bu bilgi çıkarsama yapılabilecek bir şekle getirilemedi.) Euclid 1600 yılına kadar Çince'ye çevrilmemişti ve geometrinin didaktif yapısının Çin'in eğitimli kitlesi tarafından anlaşılması birkaç yüzyıl aldı. Bu gerçekleşinceye kadar da Çinliler bilim alanında ciddi bir çalışma yapmadılar.

Benzer ifadeler Euclid'in eserlerini on sekizinci yüzyıla kadar tanımayan ve daha sonra uzunca bir süre değerini bilmeyen Japonya için de kullanılabilir. Japonya'nın bugün var olan mükemmel bi-

lim adamları, Euclid tanınmadan önce yoklardı. İnsan elinde olmadan merak ediyor: Euclid yolu açmamış olsaydı, Avrupalılar modern bilimi acaba yaratabilecekler miydi?

Bugün matematikçiler Euclid geometrisinin dünya üzerindeki tek tutarlı geometri sistemi olmadığını anlamaya başlamışlardır ve geçtiğimiz 150 yılda bir çok Euclid dışı geometri sistemi kurulmuştur. Gerçekten de Einstein'ın genel görelilik kuramının kabul edilmesinden bu yana bilim adamları Euclid geometrisinin gerçek uzayda her zaman doğru olmadığını anlamışlardır. Örneğin çekim alanlarının son derece yoğun olduğu karadelik ve nötron yıldızlarının yakınlarında, Euclid geometrisi dünyanın doğru bir resmini çizememektedir. Yine de bunlar çok özel durumlardır ve Euclid geometrisi bir çok durumda gerçeğe çok iyi bir yaklaşım sağlamaktadır.

Yine de, insanoğlunun bilgi düzeyinde yakın zamanlarda kaydedilen bu gelişmeler, Euclid'in ne entelektüel başarılarının değerini ne de matematiğin gelişmesindeki ve modern bilimin ilerlemesi için gerekli olan mantıksal çerçevenin kurulmasındaki tarihsel önemini azaltmaktadır.

Euclid geometri teoremlerinden bir diyagram

15
MUSA

(M.Ö. 13. yüzyıl)

Tarihte belki de hiç kimse İbrani peygamber Musa kadar hayranlık uyandırmamıştır. Dahası, O'na saygı duyan insan sayısı kadar ünü de çağlar boyu kararlı bir büyüme göstermiştir. Musa'nın M.Ö. 13. yüzyılda yaşamış olma olasılığı çok yüksektir, çünkü Tevrat'taki "Çıkış" kitabında yer alan firavun olduğu düşünülen II. Ramses, M.Ö. 1237 yılında ölmüştür. "Çıkış"ta ortaya konduğu gibi, Musa'nın sağlığında siyasasına karşı çıkan fazla sayıda İbrani vardı. Oysa, beş yüzyıl içinde Musa bütün Yahudilerin saygısını kazanmaya başladı. M.S. 500 yılına gelindiğinde, Hıristiyanlıkla beraber, ünü Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmıştı. Bir yüzyıl sonra Muhammed, Musa'yı gerçek bir peygamber olarak tanıdı ve

İslam'ın yayılmasıyla Musa, Müslüman dünyasının her yanında - Mısır'da bile- hayranlık uyandıran bir kişi oldu. Bugün, yaşadığı zamandan bu yana geçen otuz iki küsur yüzyıl sonra Musa Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlardan aynı derecede saygı görmekte hatta bir çok agnostik tarafından bile sayılmaktadır. Çağdaş iletişim yöntemleri sayesinde bugün muhtemelen geçmişte olduğundan çok daha fazla tanınmaktadır.

Bütün ününe rağmen Musa'nın hayatı hakkında güvenilir bilgi pek kıttır. İsminin İbrani kökenli değil de Mısır kökenli olması nedeniyle, Musa'nın Mısırlı olduğu söylentisi bile vardır. (Bu din alimlerinin çoğunun kabul etmediği bir söylentidir. Musa, 'çocuk' ya da 'erkek evlat' anlamına gelmekte ve ünlü firavunlardan bazılarının isimlerinin ekinde kullanıldığı görülmektedir.) Eski Ahit'te yer alan Musa hakkındaki hikayelerin, içerdikleri çok sayıda mucizevi olay nedeniyle, görünür anlamlarıyla değerlendirildiğinde kabul edilmeleri zordur. Örneğin yanan çalılar, Musa'nın adamlarını yılana çevirmesi mucize mahiyetindedir; Mısır'dan çıkış sırasında seksen yaşına erişmiş olan Musa'nın İbranilere çölde kırk yıl süren bir yolculukta liderlik edebilmesi insanın saf inancının sınırlarını belki zorlamaktadır. Hikayesi efsanelerin çığı altında kalmadan önce gerçek Musa'nın neler yapmış olduğunu bilmeyi gerçekten çok isterdik.

Bir çok kişi Eski Ahit'te yer alan "on felaket" ve Kızıl Deniz'i geçilmesi gibi hikayelere doğal olaylara dayalı yorumlar getirmeye çalışmışlardır. Ancak, Musa hakkındaki Eski Ahit öykülerinin çoğu, efsanevi nitelik taşır ve başka mitolojilerle benzeşimleri (analoji) vardır. Örneğin Musa ve sazlıklar öyküsü, M.Ö. 2360-2305 yılları arasında hüküm sürmüş büyük Akad kralı Sargon hakkında Babil'de anlatılan hikayeyle çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Genel olarak Musa'ya üç büyük başarı atfedilir. Birincisi, İbranileri Mısır'dan çıkaran siyasi lider olmasıdır. En azından bu konuda övgüyü hak ettiği açıktır. İkincisi, Eski Ahit'in ilk beş kitabının (Tekvin, Çıkış, Leviler, Sayılar ve Yasanın tekrarı) yazarı olmakla

ün kazanmıştır. Bu kitaplar genellikle "Musa'nın beş kitabı" olarak anılır ve Yahudi "Torah"ını* oluşturur. Bu beş kitapta, Eski Ahit döneminde Yahudilerin davranış biçimlerini yöneten ve On Emri de kapsayan "Musa Kanunu" yer alır. Bir bütün olarak Torah'ın ve özellikle de On Emrin yarattığı muazzam etki göz önüne alındığında, bu metinlerin yazarının büyük ve kalıcı etki sahibi bir kişi olarak düşünülmeyi hak ettiği muhakkaktır. Ancak, Eski Ahit üzerine çalışan alimlerin çoğu, Musa'nın bu kitapların *tek* yazarı olmadığı konusunda görüş birliği içindedirler. Kitaplar birkaç yazar tarafından kaleme alınmış gibidir ve büyük bir bölümü ancak Musa'nın ölümünden uzunca bir süre sonra yazıya aktarılmıştır. Musa'nın var olan İbrani örf ve adetlerinin bir düzen içinde ifade edilmesinde rol oynamış, hatta İbrani hukukunu ortaya atmış olması mümkündür ama bu rolün büyüklüğü konusunda bir yargı yürütmek gerçekten de imkansızdır.

Üçüncü olarak, bir çok insan Musa'yı Yahudi tek tanrıcılığının kurucusu sayarlar. Böyle bir iddianın bir bakıma hiçbir dayanağı yoktur. Musa hakkındaki bilgilerin elimizdeki tek kaynağı Eski Ahit'tir ve Eski Ahit açıkça ve şüpheye hiç yer bırakmayacak şekilde, tek tanrıcılığın kurucusu olarak İbrahim'i göstermektedir. Bununla birlikte, Yahudi tek tanrıcılığının Musa olmasaydı yavaş yavaş ortadan kalkmış olacağı da oldukça açıktır ve bu kavramın korunup yaygınlaşmasında hayati bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Dünyadaki iki büyük din, Hıristiyanlık ve İslamiyet Yahudi tek tanrıcılığından türediklerine göre, en büyük önemi de elbette bu rolde yatmaktadır. Musa'nın o kadar tutkuyla inanmış olduğu tek Tanrı düşüncesi en sonunda dünyanın büyük bir kısmına yayılmıştır.

*Torah: İbranice'de kanun, yasa anlamına gelir.

16
CHARLES DARWIN

(1809-1882)

Doğal seçme yoluyla evrimleşme kuramının kurucusu Charles Darwin; Abraham Lincoln ile tamı tamına aynı tarihte, 12 Şubat 1809'da Shrewsbury, İngiltere'de doğmuştur. On altı yaşında tıp okumak üzere Edinburg Üniversitesi'ne girdi ancak, hem tıp ve hem de anatomiyi sıkıcı buldu ve bir süre sonra papazlık eğitimi almak için Cambridge'e geçti. Cambridge'de at binme ve atıcılık gibi faaliyetleri, derslerden çok daha fazla sevdi. Yine de hocalarından birini, kendisini H.M.S. Beagle araştırma gemisinin yolculuklarından birinde doğa bilimci olarak yer almak üzere önermeye ikna edebilecek kadar etkilemeyi başardı. Babası, böyle bir yolculuğun yalnızca genç adamın ciddi bir iş yapmasını geciktirmeye yarayacak yeni bir bahane olduğunu düşünerek, Charles'ın görevi kabul etmesine başlangıçta karşı çıktı. Neyse ki baba Darwin bu yolculuğa izin verme konusunda ikna edilebildi, çünkü bu, Batının bilim dünyasının en verimli okyanus yolculuklarından biri olacaktı.

Darwin Beagle ile 1831 yılında yelken açtı, yaşı yirmi ikiydi. Ardından gelen beş yıl içinde Beagle; Güney Amerika kıyılarında geze geze, okyanustaki yalnız Galapagos adalarında araştırma yapa yapa, Pasifikteki diğer adalara, Hint Okyanusu'na ve Güney Atlantik'e uğraya uğraya dünyayı dolaştı. Bu uzun yolculuk sırasında Darwin bir çok doğa harikası gördü, ilkel kabileleri ziyaret etti, çok sayıda fosil buldu ve bir çok bitki ve hayvan türleri üzerinde gözlem yaptı. Dahası, gördüğü her şey hakkında kapsamlı kayıtlar tuttu. Bu kayıtlar gelecekte yapacağı hemen tüm çalışmalara temel oluşturdu, kuramlarını geçerli kılacak uçsuz bucaksız bir kanıt hazinesini ve belli başlı fikirlerini bu kayıtlardan türetti.

Darwin 1836'da memleketine döndü ve sonraki yirmi yılda İngiltere'nin en önde gelen biyologlarından biri olarak ün kazanmasını sağlayacak bir dizi kitap yayımladı. Daha 1837 yılında Darwin hayvan ve insan türlerinin değişmez olmadığına, jeolojik tarih boyunca geçirdikleri evrim sonucu ortaya çıktıklarına kani olmuştu. Ancak o zamanlar bu evrime neyin yol açmış olabileceği hakkında hiçbir fikri yoktu. Ama 1838'de Thomas Malthus'un "*Nüfus Üzerine Bir Deneme*" adlı eserini okudu ve bu kitap O'na, yaşama yarışı sırasında doğal bir seçim söz konusu olduğuna ilişkin düşüncesine ulaşmasını sağlayan önemli ipucunu verdi. Darwin, doğal seçim ilkesini formüle ettikten sonra bile fikirlerini yayımlama konusunda hiç acele etmedi. Ortaya attığı kuramın mutlaka yoğun bir muhalefet yaratacağını gördü ve bu nedenle uzun bir süre hipotezinin lehindeki kanıtları toparlamak ve irdelemeleri düzenlemekle uğraştı.

Teorisinin ana hatlarını 1842 yılında yazdı, 1844 yılına gelindiğinde kapsamlı bir kitap üzerinde çalışıyordu. 1858 yılının Haziran ayında, Darwin büyük eseri üzerinde hâlâ eklenti ve değişiklikler yapmaktayken; o sıralar Doğu Hindistan'da bulunan İngiliz doğa bilimci Alfred Russel Wallace'tan, kendi evrim teorisinin ana hatlarını açıklayan bir yazı aldı. Wallace kuramının belli başlı tüm noktaları Darwin'in öne sürdükleriyle aynıydı! Wallace kuramı tamamen kendi başına geliştirmiş ve baskıya vermeden önce tanınmış bir bilim adamının görüş ve yorumlarını almak için müsveddesini Darwin'e göndermişti. Bu, sevimsiz bir öncelik savaşına rahatlıkla dönüşebilecek utanç verici bir durumdu. Ama böyle olmadı, Wal-

lace'ın tebliği ve Darwin'in kitabının ana hatları birleşik bir tebliğ olarak ertesi ay bir bilim kuruluna sunuldu.

Tuhaf bir şekilde, bu sunum çok fazla ilgiyle karşılanmadı. Darwin'in ertesi sene yayımlanan *"Türlerin Kökeni"* adlı kitabı ise büyük bir çalkantı yarattı. Hatta, bilim adamı olan olmayan herkes tarafından aynı derecede şiddetle ve kapsamlı olarak tartışılan böyle bir başka kitap bulunmaması mümkündür. 1871'de Darwin *"İnsanın Ataları ve Cinsiyete Bağlı Seçim"* adlı eserini yayımladığında tartışmalar daha devam etmekteydi. İnsanoğlunun maymun benzeri yaratıklardan türemiş olduğu düşüncesini ileri süren bu kitap, öfkeli muhalefeti iyice ateşledi.

Darwin'in kendisi kuramları hakkında halk önünde yapılan tartışmalara katılmadı. Bunun bir nedeni; Beagle ile yaptığı yolculuktan bu yana sağlığının, büyük bir olasılıkla Güney Amerika'da böcek ısırmasıyla yakalanmış olduğu, ara sıra tekrarlayan Chagas hastalığından dolayı bozuk olmasıydı. Dahası, evrim yanlıları Thomas H.Huxley'in şahsında, yetenekli bir müzakereciye ve ateşli bir Darwin teorileri savunucusuna sahiptiler. Darwin'in öldüğü 1882 yılına gelininceye kadar bilim adamlarının büyük çoğunluğu Darwin teorilerinin temelde doğru olduğunu kabul etmişlerdi.

Türlerin evrimleşmesi fikri özgün olarak Darwin'e ait değildir; bu teoriyi O'ndan önce süren hatırı sayılır sayıda insan vardır. Bunların arasında Fransız doğa bilimci Jean Lamarck ve Darwin'in kendi büyükbabası Erasmus Darwin de sayılabilir. Ama bu hipotezlerin hiçbiri, ileri sürdükleri görüşlerle evrimin nasıl oluştuğu hakkında tatmin edici açıklamalar getiremediği için, bilim dünyasında kabul görmemiştir. Darwin'in yaptığı büyük katkı, sadece evrimin oluşum mekanizmasını -doğal seçim- açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda hipotezi destekleyecek fazla miktarda kanıt da sağlamış olmasıdır.

Darwin Teorisi'nin genetik teorisine hiç dayandırılmadan, hatta bu konuda hiç bilgi olmadan şekillendirildiğini kaydetmekte yarar vardır. Darwin'in zamanında, belirli özelliklerin nesilden nesile nasıl aktarıldığı hakkında kimse bir şey bilmiyordu. Gregor Mendel kalıtım kanunlarını, Darwin'in çığır açan kitaplarını yazıp yayımladığı yıllarda çözümlüyor olmasına rağmen; Mendel'in Dar-

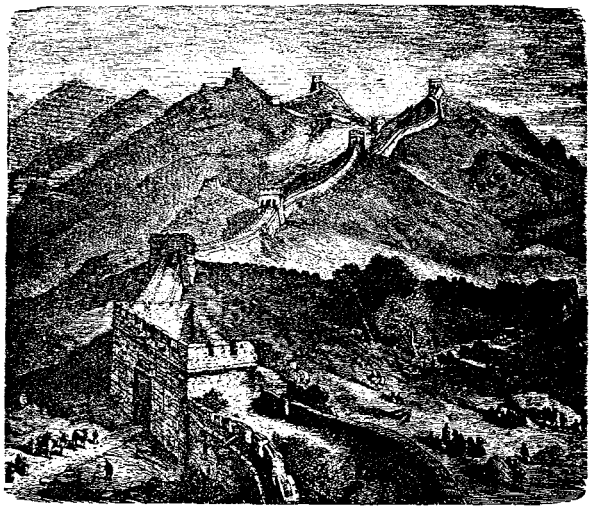
win'i çok da mükemmel bir şekilde destekleyen çalışmaları, Darwin teorilerinin artık iyice oturmuş olduğu 1900 yılına kadar göz ardı edildi. Günümüzde, kalıtım kurallarıyla doğal seçimi bir araya getiren evrim teorisi anlayışımız, Darwin tarafından ortaya konmuş teoriye göre daha bütünsel bir yaklaşımdır.

Darwin'in insanoğlunun düşünceleri üzerindeki etkisi engindir. Salt bilimsel açıdan bakıldığında, biyoloji konusunu baştan aşağı değiştirmiştir. Doğal seçim gerçekten de çok geniş bir ilkedir, antropoloji, sosyoloji, siyasal bilgiler ve ekonomi alanları gibi daha birçok alanda uygulanması için girişimlerde bulunulmuştur.

Darwin teorilerinin bilimsel ve sosyolojik anlamlarından belki de daha önemlisi, dinsel düşünce üzerinde yapmış olduğu etkidir. Darwin döneminde ve bu dönemi izleyen uzun yıllar boyunca, birçok dindar Hıristiyan bu teorilerin kabul edilmesinin dini inancı baltalayacağına inandı. Dinsel duyarlılıkta yaşanan düşüşte birçok başka etkenin de rol oynadığı açık olmakla birlikte, bu korkularında belki de haklıydılar. (Darwin'in kendisi de agnostik görüşü benimsedi.)

Din olgusu dışında da, Darwin kuramı, insanların dünya hakkında düşünüşlerinde büyük bir değişikliğe sebep olmuştur. İnsan ırkı artık, bir zamanlar olduğu gibi doğal akışın merkezinde yer almıyor sanki. Artık kendimizi birçok türden biri olarak görmemiz ve bir gün başka türlerin bizim yerimizi alabileceğini kabul etmemiz gerek. Darwin'in çalışmasının sonucu olarak, Herakleitos'un "dünyada değişmeyen tek şey değişimdir" şeklindeki bakış açısı daha geniş bir kabul görmüştür. Evrim teorisinin insanının kökenini genel olarak açıklamaktaki başarısı, bilimin tüm fiziksel sorulara cevap verme yeteneğinde olduğuna duyulan inancı pekiştirmiştir. (Ancak ne yazık ki insanın tüm sorunlarına cevap olamıyor.) "Yaşam savaşı" ve "en uygun olanın yaşaması" gibi Darwin'e ait terimleri söz dağarcığımıza yerleşmiştir.

Darwin kuramlarının kendisi hiç yaşamamış olsaydı da ifade edilecek olduğu açıktır. Hatta, Wallace'ın çalışması göz önüne alınırsa, bu önerme belki de bu listedeki herkesten çok Darwin için geçerlidir. Ama her şeye rağmen, biyoloji ve antropolojide devrim yaratan ve insanın dünyadaki yeri hakkındaki görüşlerimizi bu denli değiştiren de Darwin'in eserleridir.

17
SHİH HUANG Tİ

(M.Ö. 259 – 210)

M.Ö. 238-210 yılları arasında hüküm sürmüş olan büyük Çin imparatoru Shih Huang Ti, Çin'i silahlı güç kullanarak birleştirmiş ve bir dizi kapsamlı reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, Çin'in kültürel birliğini o zamandan bu yana korumasında en önemli etkendir.

Shih Huang Ti (aynı zamanda Ch'in Shih Huang Ti olarak da bilinir) M.Ö. 259'da doğmuş ve M.Ö. 210'da ölmüştür. Önemini anlayabilmek için döneminin tarihsel altyapısı hakkında biraz bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Yaşadığı dönemden yüzyıllar önce, yaklaşık olarak M.Ö. 1100 yılında kurulmuş Chou hanedanının son yıllarında doğdu. Chou hükümdarları artık etkin yöneticiler değildiler ve Çin çok sayıda feodal devlete bölünmüştü.

Derebeyleri birbirleriyle sürekli savaş halindeydiler ve daha zayıf olanlar yok ediliyordu. Savaşan devletlerin en güçlülerinden

biri de ülkenin batısında bulunan Ch'in derebeyliğiydi. Yöneticileri Çinli filozofların "Legalist" ekolünün görüşlerini devlet politikasının temeli olarak benimsemişlerdi. Konfüçyüs insanların iyi bir yöneticinin ahlaksal önderliği altında yönetilmeleri gerektiğini öngörmüştü ama, Legalist felsefeye göre, insanların bir çoğu bu tarz yönetime layık değildiler ve ancak hiç ayrım gözetilmeden dayatılacak katı kanunlarla denetim altına alınabilirlerdi. Kanunlar hükümdar tarafından konur ve devlet politikası uyarınca keyfi olarak değiştirilebilirdi.

Belki Legalist fikirleri uyguladıklarından, belki coğrafi konumları nedeniyle ya da belki Ch'in hükümdarlarının yeteneklerinden dolayı; bu devlet Cheng (geleceğin 'Shih Huang Ti'si) doğduğunda Çin devletlerinin en güçlüsü olmuştu bile. Cheng tahta görünürde M.Ö. 246 yılında, on üç yaşındayken çıktı. Aslında M.Ö. 238 yılına, yani Cheng yönetimi ele alacak yaşa gelinceye kadar, bir saltanat naibi görev başındaydı. Yeni hükümdar kudretli generalleri iş başına getirerek henüz yıkılmamış feodal devletlere karşı şiddetli savaşları sürdürdü. Bu devletlerden sonuncusu M.Ö. 221'de teslim olduğunda, artık kendisini tüm Çin'in "Wang"ı (kralı) ilan edebilirdi. Ancak, geçmişle olan bağı tümden kopardığını vurgulamak üzere yeni bir san seçti ve "Shih Huang Ti", yani "ilk imparator" olduğunu duyurdu.

Shih Huang Ti çok sayıda önemli reform girişimini derhal başlattı. Chou hükümranlığını perişan etmiş olan ayrılıkçılıktan kurtulmayı kafasına koyduğundan, feodal sistemi tamamen kaldırmaya karar verdi. Yönettiği ülke, her birinin başında imparator tarafından atanmış bir sivil valinin bulunduğu otuz altı eyalete bölündü. Shih Huang Ti valiliğin artık babadan oğula geçen bir konum olmadığını bildirdi. Kısa bir süre sonra da valilerin yerlerini birkaç yılda bir değiştirmeye başladı. Böylece iktidar emelleri olan bir valinin herhangi bir eyalette güçlü bir konum edinmesi olasılığının önünü almaya çalışıyordu. Her eyaletin imparator tarafından atanmış ve imparator tarafından azledilebilen bir askeri lideri ve sivil ve askeri valiler arasında dengeyi korumak amacıyla atanmış bir merkez valisi de vardı. Başkenti eyaletlere bağlayan ve herhangi

bir eyalette ayaklanma baş göstermesi halinde merkezi ordunun olay yerine hızla gönderilebilmesini güvence altına alan geniş bir yol sistemi geliştirildi. Shih Huang Ti eski aristokrasinin hayatta kalan üyelerinin başkent Hsien Yang'a taşınmalarını buyurdu. Böylece onlara göz kulak olabilecekti.

Shih Huang Ti Çin'de sadece askeri ve siyasi birliği sağlamış olmakla yetinmeyerek ekonomik birliği de hedefledi. Ağırlık ve uzunluk ölçülerine, para sistemine, çeşitli aletlere, taşıtların aks açıklıklarına ülke genelinde standart getirdi, yol ve kanalların yapımına gözetmenlik etti. Çin genelinde birleştirilmiş bir kanun sistemi yerleştirdi, yazı dilini standartlaştırdı.

İmparatorun en ünlü (belki de en 'kötülüğü meşhur') eylemi, M.Ö. 213 yılında yayımladığı, Çin'deki tüm kitapların yakılmasını buyurduğu fermandı. Tarım ve tıp gibi teknik konularda yazılmış kitaplar, Ch'i devletinin tarihsel kayıtları ve Legalist yazarların felsefe konusundaki çalışmaları bu buyruğun dışında tutulmuştu. Ama diğer tüm felsefe ekollerinde verilmiş eserler -Konfüçyüs doktrinleri de içinde olmak üzere- tahrip edilecekti. Büyük ölçekli sansürün tarihteki belki de ilk örneği olan bu Drakonik* fermanla Shih Huang Ti Legalist görüşe rakip felsefelerin, özellikle de Konfüçyüs ekolünün etkilerini yok edeceğini umuyordu. Yine de, yasaklanan kitapların kopyalarının başkentteki imparatorluk kütüphanesinde saklanmasını emretmekten de geri kalmadı.

Shih Huan Ti'nin dış siyaseti de aynı derecede katıydı. Ülkenin güney kesiminde büyük fetihler yaptı ve topraklarına kattığı bölgeler zamanla Çin'in içinde eriyip gittiler. Kuzeyde ve batıda da orduları başarılıydı ama burada yaşayan ahali üzerinde sağladığı denetim kalıcı olamadı. Shih Huang Ti, onların Çin içlerine sefer düzenlemelerini önlemek üzere, Çin'in kuzey cephesindeki çeşitli küçük duvarları devasa bir duvar oluşturacak şekilde birleştirdi. Ortaya çıkan Çin Seddi günümüze kadar ayakta kaldı. Bütün bu imar projeleri dış ülkelerde yapılan savaşlarla bir araya geldiğinde,

---

* Drakonik: Atinalı kanun koyucu Draco'dan gelmektedir; merhametsiz, çok katı anlamında kullanılmıştır.

imparatoru halkın gözünden düşüren yüksek vergileri gerekli kıldı. Çelik iradesine başkaldırmak imkansız olduğundan, O'nu katletme girişimlerinde bulunuldu. Ancak bu kalkışmalardan hiçbiri başarılı olmadı ve Shih Huang Ti M.Ö. 210 yılında eceliyle öldü.

İmparatorun yerine "Erh Shih Huang Ti" adını alan ikinci oğlu geçti. Ancak babasının yeteneklerine sahip olmadığı için isyanlar hemen baş gösterdi. Dört yıl içinde öldürüldü, saltanat sarayı ve imparatorluk kütüphanesi yakıldı ve Ch'in hanedanı tamamen ortadan kalktı.

Ama Shih Huang Ti'nin başardığı iş bozulamayacaktı. O'nun despot yönetiminin sona ermiş olmasından memnun olmakla birlikte, önceki dönemin anarşik ortamına dönmeyi Çinlilerin pek azı istedi. Ardından gelen Han hanedanı Ch'in Shih Huang Ti'nin kurduğu temel yönetim sistemini sürdürdü. Gerçekten de Çin İmparatorluğu yirmi bir yüzyıl boyunca O'nun çizdiği çizgelere göre örgütlenmeye devam etti. Ch'i'nin haşin kanunları kısa bir süre sonra Han imparatorları tarafından yumuşatılmakla birlikte ve Legalist felsefenin gözden düşüp Konfüçyüsçülüğün resmi devlet felsefesi haline gelmesine rağmen, Shih Huang Ti'nin yarattığı kültürel ve siyasal birlikten vazgeçilmedi.

Shih Huang Ti'nin bir bütün olarak Çin ve dünya için can alıcı önemi herhalde artık anlaşılmıştır. Batılılılar Çin'in toprak genişliği ve nüfusu karşısında her zaman şaşkınlığa düşmüşlerdir, ama aslında Çin tarih boyunca Avrupa'dan pek de kalabalık olmamıştır. Aradaki fark, Avrupa'da her zaman bir çok küçük devlet bulunmasına karşın, Çin'in her zaman tek bir büyük devlet olmasıdır. Bu farklılık coğrafi konumdan çok, siyasal ve sosyal etkenlerden dolayı ortaya çıkmışa benzer: Dağ sıraları gibi doğal sınırlar Çin'de de Avrupa'da olduğu kadar sık rastlanır. Çin'deki birlik elbette yalnızca Shih Huang Ti'nin çalışmalarına mal edilemez. Başkaları da -örneğin Sui Wen Ti– önemli roller oynamışlardır ama, Shih Huang Ti'nin öneminden kuşku yok gibidir.

Shih Huang Ti hakkında söylenecek hiçbir şey, çok zeki ve ünlü başbakanı Li Ssu'dan söz edilmeden tamamlanmış sayılmaz. Hatta, imparatorun izlediği siyasa üzerinde Li Ssu'nun etkisi o kadar

büyüktür ki, gerçekleştirilen büyük değişimin payesinin ikisi arasında nasıl bölüneceğine karar vermek zordur. Böyle bir işe kalkışmak yerine, ortak başarılarını Shih Huang Ti'nin şahsında değerlendirdim. (Ne de olsa, Li Ssu akıl verse de son sözü imparator söylüyordu.)

Shih Huang Ti, kendisinden sonra yaşamış Konfüçyüsçü düşünürlerin çoğu tarafından, kısmen de kitap yaktığı için kötülenmiştir. O'nu; despot, boş inanlı, kötü niyetli, evlilik dışı doğmuş ve yetenekleri gelişmemiş bir kişi olmakla itham ederler. Diğer yandan Çinli komünistler O'nu genellikle aşama aşama düşünebilen bir kişi olarak genellikle övgüye değer bulurlar. Batılı yazarlar O'nu ara sıra Napolyon'la karşılaştırmışlardır. Ancak, Roma İmparatorluğu'nun kurucusu Avgustos Ceasar'la karşılaştırılması çok daha uygun görünmektedir. Kurdukları imparatorluklar aşağı yukarı aynı toprak genişliği ve nüfusa sahipti. Ancak, Shih Huang Ti'nin kurmuş olduğu birlik kalıcı olurken, Roma imparatoru çok daha kısa bir süre yaşadı ve Avgustos tarafından yönetilen ülke uzun vadede birliğini koruyamadı. Bu durum, Shih Huang Ti'yi Ceasar'a göre daha etkili bir konuma getirmektedir.

18

AUGUSTUS CEASAR

(M.Ö. 63-M.S. 14)

Roma İmparatorluğu'nun kurucusu Avgustos Ceasar tarihteki en önemli kişiliklerden biridir. M.Ö. birinci yüzyılda Roma Cumhuriyetinin bölünmesine sebep olan iç savaşları sona erdirmiş ve Roma devletini, iç barış ve refahın iki yüzyıl sürmesini sağlayacak şekilde yeniden örgütlemiştir.

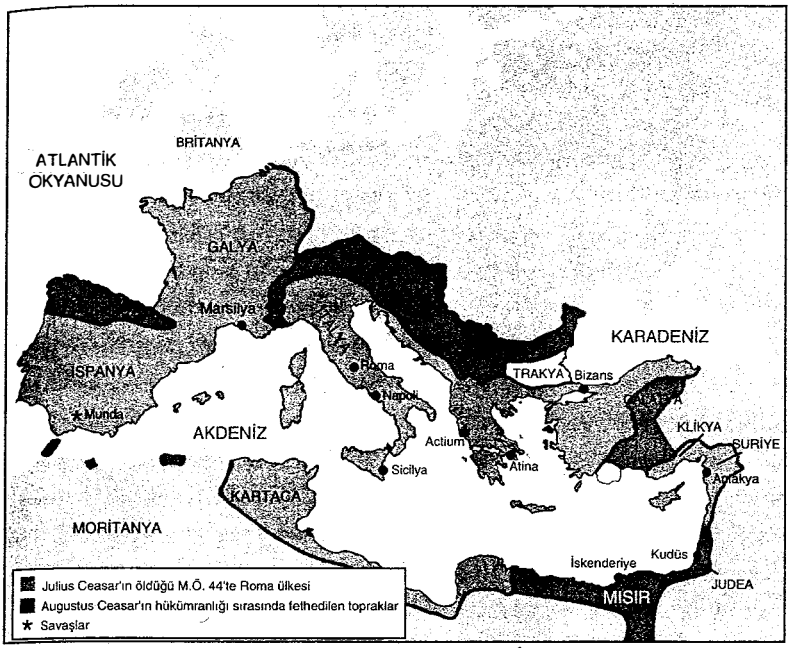
Gaius Octavius, (daha iyi bilinen adıyla Oktavyanüs; 'Avgustos' sanını otuz beş yaşındayken almıştır.) M.Ö. 63'te doğmuştur. Oktavyanüs'ün gençlik yıllarında Roma'nın en önde gelen siyaset adamı olan Julius Ceasar'ın ikinci kuşaktan yeğeniydi. Meşru bir erkek evladı olmayan Julius Ceasar delikanlıdan hoşlandı ve O'na siyaset adamlığına hazırlanmasında yardımcı oldu. Ancak, Ceasar M.Ö. 44 yılında katledildiğinde Oktavyanüs henüz on sekiz yaşında bir öğrenciydi.

Ceasar'ın ölümü, Roma'nın asker ve siyaset adamları arasında amansız bir çatışmanın başlangıcı oldu. Hepsi Roma siyasetinin engebeli arenasında uzun yılların deneyimine sahip olan rakipleri,

genç Oktavyanüs'ü önceleri ciddi bir tehdit olarak görmediler. Gerçekten de genç adamın göze görünür tek özelliği, Julius Ceasar'ın O'nu evlat edinmiş olmasıydı. Bu avantajı ustalıkla kullanan Oktavyanüs, Ceasar'a bağlı askeri birliklerin bir kısmının desteğini kazanmayı başardı. Bununla birlikte askerlerin önemli bir kısmı da Ceasar'a en yakın kişilerden biri olan Mark Antuan'ı (Antonianus) desteklemeyi tercih etmişlerdi. Sonraki bir iki yıl, erk için yarışan diğerlerini ortadan kaldırdı ve M.Ö. 36 yılına gelindiğinde Roma, fethetmiş olduğu birçok ülkeyle birlikte, doğu kısmını kontrolünde bulunduran Mark Antuan ile batı kısmında hükümran olan Oktavianus arasında paylaşıldı. Aralarında birkaç yıl süren huzursuz bir anlaşma yapıldı. Bu süre içinde, Oktavianus konumunu kararlılıkla sağlamlaştırırken, Antuan Kleopatra ile kurduğu gönül ilişkisine kendisini fazla kaptırmış görünüyordu. İkisi arasında M.Ö. 32 yılında savaş çıktı ve meselenin sonucu, Oktavyanüs'e bağlı kuvvetlerin kazandığı Actium deniz savaşıyla (M.Ö. 31) belli oldu. Savaş ertesi yıl, Oktavianus'ün kesin zaferiyle sona erdi, Antuan ve Kleopatra intihar ettiler.

Oktavianus artık Julius Ceasar'ın on beş yıl önce sahip olduğu güçlü konuma erişmişti. Ceasar, Roma'daki Cumhuriyet Hükümetini feshedip kendisini kral ilan etmeye niyetinde olduğu ortaya çıktığı için katledilmişti. Ama M.Ö. 30'a gelindiğinde, onca iç savaştan ve Roma'daki hükümetin açıkça iflas etmesinden sonra; Romalıların çoğu, demokratik rejim görüntüsü devam ettiği sürece, iyi kalpli bir despotu kabule hazırdılar.

Oktavianus, zirveye çıkma savaşı verirken acımasız olmasına rağmen, erki eline bir kez geçirdikten sonra insanı hayrete düşürecek kadar uzlaşmacıydı. M.Ö. 27'de, senatörlerin gönlünü almak için, Cumhuriyeti yeniden kuracağını ilan etti ve devletteki tüm konumlarından çekilmeyi teklif etti. Gerçekte ise İspanya, Galya ve Suriye eyaletlerinin başkanı sıfatını elinde tuttu. Roma askeri birliklerinin büyük çoğunluğu bu üç eyalette bulunduğundan, gerçekte güç sapasağlam elindeydi. Senato O'nu "Avgustos" sanıyla onurlandırdı, fakat hiçbir zaman "kral" unvanını almadı. Teorik olarak Roma hâlâ bir cumhuriyetti ve Avgustos Roma'nın "birinci

Avgustos'un öldüğü sıralarda Roma İmparatorluğu

sınıf vatandaşı" olmaktan öte bir özelliğe sahip değildi. Gerçekte ise kendisine şükran duyan ve uysallaşmış olan Senato, O'nu istediği her konuma atadı ve Avgustos ömrünün geri kalanını etkin bir diktatör olarak geçirdi. M.S. 14 yılında öldüğünde Roma, cumhuriyetten monarşiye geçişi tamamlamıştı ve evlat edindiği oğlu O'nun yerini almakta hiçbir güçlükle karşılaşmadı.

Avgustos tarihte yetenekli ve iyilik niyetli bir despotun belki de en iyi örneği olarak öne çıkmaktadır. Uzlaşmacı siyaseti Roma'da iç savaş sonucu ortaya çıkmış olan bölünmeleri sağaltma konusunda çok işe yaramış olan gerçek bir devlet adamıydı.

Avgustos Roma'yı kırk yılı aşkın bir süre yönetti ve izlediği siyaset İmparatorluğu bundan sonra da uzun yıllar etkisi altına aldı. Yönetimi altındaki Roma orduları İspanya, İsviçre ve Küçük Asya (Anadolu) da bulunan Galatya'yı tamamen, Balkanların ise büyük bir kısmını fethettiler. Hükümranlığının sonuna gelindiğinde, İm-

paratorluk kuzeyde, gelecek birkaç yüzyıl boyunca kuzey sınırı olacak Ren-Tuna hattına oldukça yaklaşmıştı.

Avgustos olağanüstü yetenekli bir yöneticiydi ve halka yeterli hizmet verecek bir sistem kurulmasında en önemli rolü oynadı. Roma devletinin vergi ve maliye sistemini iyileştirdi, orduyu yeniden örgütledi ve kalıcı bir donanma oluşturdu. Ayrıca, gelecek yüzyıllarda imparatorların seçim ve azlinde büyük rol oynayacak olan bir kişisel koruma sistemi, "Pretorya muhafızları"nı kurdu.

Avgustos'un yönetimi altında Roma İmparatorluğu'nun bir ucundan diğerine mükemmel bir karayolu sistemi yapıldı; Roma şehri bir çok devlet binasıyla doldu ve şehir çok güzelleşti. Tapınaklar yapıldı ve Avgustos eski Roma dinine bağlılığı ve gereklerinin yerine getirilmesini teşvik etti. Evliliği ve çocuk yetiştirilmesini teşvik eden yasalar kondu.

M.Ö. 30'dan sonra Roma, Avgustos'un hükümranlığı altında iç barışı sürdürdü. Bunun doğal sonucu sosyal refahın fazlasıyla artmasıydı. Bu da sanat alanında büyük bir ilerlemeye yol açtı ve Avgustos dönemi Roma edebiyatının altın çağı oldu. Roma'nın en büyük şairi Virjil, Horas ve Livi gibi diğer birçok büyük yazar bu dönemde yaşadılar. Ovid Avgustos'un kendisinden hoşnut olmaması nedeniyle Roma'dan sürüldü.

Avgustos'un erkek evladı yoktu, bir yeğeni ve iki torunu da gözünün önünde ölmüştü; bu nedenle üvey oğlu Tiberyüs'ü evlat edinerek O'nu kendisinin yerine geçecek kişi ilan etti. Ama hanedan (daha sonra Caligula ve Neron gibi kötü üne sahip yöneticileri de olacaktı) kısa bir süre sonra ortadan kalktı. Buna rağmen, Avgustosla başlamış olan ve "Pax Romana" adıyla anılan iç barış dönemi iki yüz yıl boyunca sürecekti. Bu uzun barış ve refah döneminde Roma kültürü Avgustos ve diğer Romalı liderlerin fethettiği ülkelere derinden derine yayıldı.

Roma İmparatorluğu eski çağlara ait imparatorlukların en ünlüsü olarak bilinir ve bu tanımı sonuna kadar hak eder. Çünkü Roma, hem eski çağ uygarlığının doruk noktasıdır, hem de bu uygarlığı oluşturan halkların (Mısır, Babil, Yahudi, Yunan ve diğerleri) düşünce ve kültürlerinin batı Avrupa'ya aktarıldığı en belli başlı kanaldır.

Avgustos'u büyük amcası Julius Ceasar'la karşılaştırmak ilginç olacaktır. Avgustos, çekici dış görünümü, zekası, güçlü kişiliği ve askeri başarılarına rağmen, dayısının karizmasına sahip değildi. Julius çağdaşlarının hayal gücünü Avgustos'un yapabildiğinden çok daha fazla harekete geçirebiliyordu ve hep Avgustos'tan daha ünlü oldu. Bununla birlikte, tarihteki gerçek etkisi anlamında Avgustos çok daha önemliydi.

Avgustos'u Büyük İskender'le karşılaştırmak da ilginç olacaktır. Her ikisi de siyasi hayatlarına oldukça genç yaşta başladılar. Ama Avgustos zirveye varmak için çok daha sert bir rekabetle başa çıkmak zorundaydı. Askeri yetenekleri İskender'in aynı konudaki yetenekleri kadar olağanüstü değildi ama unutulmazlığı da kesindi ve yaptığı fetihlerin çok daha kalıcı olduğu görüldü. Aslında iki insan arasındaki en büyük fark da budur. Avgustos geleceğe özenle yatırım yaptı ve bunun sonucunda insanlık tarihi üzerindeki uzun vadeli etkisi çok daha büyük oldu.

Avgustos George Washington ile de karşılaştırılabilir. Her ikisi de dünya tarihinde önemli (ve bir bakıma da benzer) roller oynadılar; ama Avgustos'un hükümranlık süresinin uzunluğu, siyasasının başarısı ve Roma İmparatorluğu'nun dünya tarihindeki önemi göz önüne alındığında, O'nun Washington'dan daha üst sırada bulunması gerektiğine inanıyorum.

19

NICOLAUS COPERNICUS (KOPERNİK)

(1473-1543)

Büyük Polonyalı astronom Nicolaus Copernicus (Lehçe adıyla Mikolaj Kopernik) 1473'te Polonya'da, Vistül ırmağı üzerinde bir şehir olan Torun'da doğmuştur. Hali vakti yerinde bir aileden gelmektedir. Gençlik çağında Krakov üniversitesinde eğitim görmüş ve astronomi ilgisini çekmiştir. Yirmili yaşlarının ortalarında Italya'ya giderek Bologna ve Padua üniversitelerinde hukuk ve tıp tahsil etmiş, daha sonra da Ferrara üniversitesinde kilise hukuku (kanon) üzerine doktarasını tamamlamıştır. Copernicus olgunluk çağının büyük bölümünü Frauenburg'de (Lehçesi: Frombork) bir katedralin kadrosunda, kanon alimi olarak geçirdi. Copernicus hiçbir zaman profesyonel bir astronom olmadı, O'nu ünlü yapan büyük eserleri hep boş zamanlarının ürünleriydi.

İtalya'da bulunduğu sırada Copernicus, Sisamlı Yunan filozof (M.Ö. III. yüzyıl) Aristarkus'un dünya ve diğer gezegenlerin güneş etrafında döndüklerine ilişkin düşüncesiyle tanışmıştı. Bu güneş merkezli hipotezin doğruluğuna ikna oldu ve kırk yaşlarındayken konu hakkında kendi fikirlerini ortaya koyan, elyazısıyla yazılmış kısa bir müsveddeyi arkadaşları arasında dolaştırmaya başladı. Copernicus uzun yıllarını, kendi kuramını ayrıntılarıyla anlattığı ve kuramın kanıtlarını sunduğu "*Gök Cisimlerinin Hareketi Üzerine*" (De revolutionibus orbium coelestium) adlı büyük kitabını ortaya çıkarmak için gerekli olan gözlem ve hesaplarla geçirdi.

1533 yılında, altmış yaşındayken; Roma'da, kuramının belli başlı noktalarını papalığın şimşeklerini üzerine çekmeden sunduğu bir dizi konferans verdi. Ama ancak altmışlı yaşlarının sonlarına geldiğinde kitabını bastırmaya karar verdi ve basılan kitabının ilk kopyasını ancak ölüm günü olan 24 Mayıs 1543'te eline alabildi.

Bu kitapta Copernicus, dünyanın kendi ekseninde ve ayın da dünyanın etrafında döndüğünü; dünya ve diğer bütün gezegenlerin ise güneşin etrafında döndüklerini doğru olarak ortaya koydu. Ancak, kendisinden önce gelenler gibi O da güneş sistemini olduğundan çok daha küçük tahmin etti. Ayrıca yörüngelerin daha büyük dairenin çevresinde dönen dairelerden oluştuğu yolundaki inancı da hatalıydı. Dolayısıyla Copernicus kuramı, sadece matematiksel olarak karmaşık değil, aynı zamanda da durumu tam olarak açıklayamayan bir kuramdı. Yine de kitabı derhal büyük bir ilgi gördü. Diğer astronomları, en çok da Danimarkalı büyük astronom Tycho Brahe'yi, gezegenlerin hareketleri üzerine daha doğru gözlem yapmaya yöneltti. Johannes Kepler'in gezegenlerin hareket kanunlarını en sonunda ortaya koyabilmesi, Tycho'nun biriktirmiş olduğu gözlem verileriyle mümkün olmuştur.

Sisamlı Aristarkus'un güneş merkezli hipotezi Copernicus'tan on yedi yüzyıldan fazla bir zaman önce öne sürmüş olmasına karşın, Copernicus'un bu konudaki övgülerin büyük kısmını almış olmasında bir terslik yoktur. Aristarkus ilhamlardan kaynaklanan tahminlerde bulunmuş ama kuramını bilimsel anlamda faydalı olmasını sağlayacak ayrıntılarla ortaya koyamamıştır. Co-

pernicus hipotezi matematiksel açıdan ayrıntılarıyla çözümlediğinde onu; tahminlemede kullanılabilecek, yapılan gözlemlerle doğrulanabilecek ve dünyanın evrenin merkezi olduğu yolundaki eski teoriyle anlamlı bir şekilde karşılaştırılabilecek yararlı bir kurama dönüştürmüştür.

Copernicus teorisinin evreni algılayışımızı tamamen farklılaştırdığı ve felsefi bakış açımızın tümünde çok önemli değişikliklere yol açtığı açıktır. Ancak Copernicus'un önemini değerlendirirken, astronominin fizik, kimya ve biyolojinin sahip olduğu kadar geniş uygulama aralığına sahip olmadığı da akılda tutulmalıdır. Televizyon, otomobil gibi aletler veya bir kimyasal üretim tesisi Copernicus kuramı hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmadan veya bu kuram hiç uygulanmadan yapılabilir. (Oysa Faraday, Maxwell, Lavosier ve Newton'un fikirleri uygulanmadan yapılamaz)

Fakat Copernicus'un teknoloji üzerinde sadece *doğrudan* etkisini göz önünde bulundurmak da O'nun gerçek anlamını tamamen gözden kaçırmak olur. Copernicus'un kitabı hem Galile hem de Kepler'in çalışmalarının bir köşeye atılamayacak önsözüdür. Galile ve Kepler de Newton'un öncüleriydiler, Newton'un hareket ve yerçekimi kanunlarını formüle etmesini sağlayanların buluşlarıydı. Tarihsel olarak, "*De revolutionibus orbium coelestium*"un basımı modern astronominin, daha da önemlisi modern bilimin başlangıç noktasıydı.

20
ANTOINE LAURENT LAVOSIER

(1743-1794)

Büyük Fransız bilim adamı Antoine Laurent Lavosier kimyanın gelişmesinde en önemli kişidir. Paris'te doğduğu yılda, 1743'te; kimya bilimi, fizik, matematik ve astronominin çok gerisinde kalmıştı. Kimyacılar tarafından ortaya çıkarılmış olan tek tek bir çok bulgu vardı ama bu dağınık bilgileri bir araya toplayabilecek uygun bir teorik çerçeve yoktu. O zamanlarda, hava ve suyun doğadaki temel maddeler olduklarına dair yanlış bir inanış vardı. Daha da beteri, ateşin mahiyeti tamamen yanlış bilinmekteydi. Bütün yanıcı maddelerin içinde "flojeston" diye adlandırılan bir hipotetik madde olduğuna ve yanıcı maddenin yanma sırasında "flojeston"u havaya saldığına inanılırdı.

1754-1774 yılları arasında; Joseph Black, Joseph Priestley, Henry Cavendish ve diğer yetenekli kimyacılar oksijen, hidrojen, azot ve karbon dioksit gibi önemli gazları ayrıştırmışlardı. Bununla

birlikte, "flojeston" teorisini kabul etmiş oldukları için buldukları bu kimyasal maddelerin mahiyet ve önemini anlamakta oldukça zorlanıyorlardı. Örneğin oksijen "flojestonsuz hava", yani flojestonu uzaklaştırılmış hava olarak nitelendiriliyordu. (Bir odun parçasının, oksijenin bulunduğu ortamda normal havadakine göre daha iyi yandığı biliniyor ama bunun flojestonsuz havanın yanan odunun saldığı flojestonu daha rahat soğurabilmesinden kaynaklandığı sanılıyordu.) Temel ilkeleri doğru olarak anlaşılmadan kimyada gerçek bir gelişme kaydedilemediği aşikardır.

Yap-bozun parçalarını bir araya doğru olarak getiren ve kimyanın teorisini doğru yola koyan Lavosier'di. "Öncelikle" dedi, "flojeston teorisi tamamen yanlıştır. Böyle bir madde yoktur. Yanma olayı yanan maddenin oksijenle karışmasından ibarettir. İkinci olarak, su hiç de temel bir madde değildir; oksijen ve hidrojenin bileşimidir. Hava da temel bir madde değildir, esas olarak iki gazın, oksijen ve azotun karışımıdır." Bu ifadelerin hepsi bugün oldukça açık görünüyor. Ancak, Lavoisier'den öncekilere ve O'nun çağdaşlarına hiç de o kadar açık görünmüyordu. Lavosier kuramlarını formüle edip kanıtlarını sunduktan sonra bile, belli başlı bir çok kimyacı fikirlerini kabul etmediler. Fakat Lavosier'nin mükemmel el kitabı, "Kimyanın Elementleri" (1789) hipotezlerini o kadar net bir şekilde ortaya koydu ve lehlerindeki kanıtları o kadar güzel sıraladı ki, genç kuşak kimyacılar kolayca ikna oldular.

Su ve havanın temel maddeler olmadığını gösterdikten sonra Lavosier, temel olduğuna inandığı maddelerin -yani elementlerin- bir listesine kitabında yer verdi. Bu listede birkaç hata bulunmakla birlikte, kimyasal elementlerin günümüzdeki listesi temelde Lavosier'in tablosunun genişletilmiş halidir.

Lavosier; Bertholett, Fourcroi ve Guyton de Morveau ile birlikte, iyi düzenlenmiş ilk kimyasal isimlendirme sistemini kurdu. Bugün kullanılmakta olan sistemin temelini oluşturan Lavosier sisteminde her kimyasal bileşik kendi ismiyle anılmaktadır. Tek isimlendirme sisteminin benimsenmesi, dünya üzerindeki kimyacıların buluşlarını birbirlerine anlaşılır şekilde aktarmalarını mümkün kıldı.

Lavosier kimyasal tepkimelerde "maddenin sakınımı" ilkesini net olarak ortaya koyan ilk kişiydi. Bir kimyasal tepkime, tepkimeye giren bileşenlerde başlangıçta var olan elementleri yeni bir düzene sokabilir ama maddenin yok olmasına sebep olmaz. Tepkime sonucu ortaya çıkan nihai ürünlerin toplam ağırlığı, tepkimeye giren bileşenlerin toplam ağırlığıyla aynıdır. Lavosier'nin bir tepkimedeki bileşenlerin dikkatle tartılmasının önemi üzerindeki ısrarı, kimyayı bir "mutlak ilim" haline dönüştürmeye çok yardımcı oldu ve kimyada daha sonra kaydedilen gelişmelerin birçoğunun yolunu açtı.

Lavosier jeoloji konusuna da küçük de olsa bazı katkılarda bulundu. Fizyolojiye ise oldukça önemli bir katkısı vardır: Laplace ile birlikte yaptıkları özenli deneyler sonucu, solunum sürecinin fizyolojisinin temelde bir yavaş yanma olayına eşdeğer olduğunu ortaya çıkardı. Bir başka deyişle, insanoğlu ve diğer hayvan türleri enerjilerini, organik maddeleri soludukları havada bulunan oksijeni kullanarak yakmak suretiyle elde ederler. Sadece bu buluş bile -ki Harvey'nin kan dolaşımını keşfiyle belki de aynı önemi taşır- Lavosier'ye bu listede bir yer edindirmek için yeter de artar bile. Bununla birlikte Lavosier esas olarak, kimya kuramını formüle ederek kimya bilimini doğru yola yönlendirdiği için önemlidir. Genelde "kimyanın babası" olarak anılır ve bu sanı fazlasıyla hak eder.

Bu listede bulunan oldukça fazla sayıda insan gibi Lavosier de gençliğinde hukuk okumuştur. Hukukçu olarak Fransız barosunda çalışma izni bulunmasına rağmen bu mesleği hiçbir zaman icra etmemiştir. Ama yönetici konumunda ve bürokratik görevlerde bulunmuştur. Fransız Kraliyet Bilim Akademisinde çalışmıştır. Vergi toplanmasıyla ilgili bir kuruluş olan "Ferme general"in de üyesidir. Bunların sonucunda 1789'da Fransız İhtilali sonrasında, devrim hükümeti O'ndan şüphelenmiştir. En sonunda "Ferme generale"nin yirmi yedi üyesiyle birlikte tutuklanmış-

tır. Devrimin adaleti pek adil olmamakla birlikte kesinlikle çok hızlıydı. Bir gün içinde (8 Mayıs 1794) yirmi sekiz kişinin hepsi yargılandı, mahkum edildi ve giyotine gönderildi. Lavosier'in çalışmaları araştırmalarında O'na yardım etmiş çok akıllı bir kadın olan karısı tarafından sürdürüldü.

Mahkeme sırasında, Lavosier'nin ülkesine ve bilime yapmış olduğu sayısız hizmet anlatılarak bir kurtarma girişiminde bulunulmuştu. Yargıç ricayı küstah bir cevapla reddetti: "Cumhuriyetin dahilere ihtiyacı yoktur." Gerçeğe daha yakın bir görüş çalışma arkadaşı, büyük matematikçi Lagrange'a aittir: "O kafayı gövdesinden ayırmak anlık bir işti, bir benzerinin gelmesi için ise yüz yıl bile yetmeyebilir."

21
BÜYÜK KONSTANTİN

(yaklaşık 280-337)

Büyük Konstantin, Roma'nın ilk Hıristiyan imparatoruydu. Hıristiyanlığı kabulü ve büyümesini teşvik için uyguladığı siyasetle, bu dinin kıyıma uğrayan bir mezhepten Avrupa'nın en güçlü dinine dönüşmesinde en büyük rolü oynadı.

Konstantin yaklaşık olarak 280 yılında, bugün Yugoslavya sınırları içinde bulunan Naissus (günümüzde Nis) kasabasında doğmuştur. Babası yüksek rütbeli bir subaydı ve Konstantin gençlik yıllarını İmparator Diocletian'ın sarayının bulunduğu Nicomedia'da (*İzmit*) geçirdi.

Diocletian 305 yılında tahttan feragat etti ve Konstantin'in babası Konstantinyüs Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının hükümranı oldu. Kostantinyüs ertesi yıl öldüğünde Konstantin kendisine bağlı askeri birlikler tarafından imparator ilan edildi. Ancak diğer generaller Konstantin'in hükümdarlığını reddettiler ve ardından bir dizi iç savaş başladı. Bu savaşlar, Konstantin'in kalan tek rakibi Maxentius'u 312 yılında Roma yakınlarında Milvius köprüsü savaşında yenilgiye uğratmasıyla sona erdi.

Konstantin artık imparatorluğun batı yarısının tartışmasız lideriydi; ama imparatorluğun doğu yarısında da bir diğer general, Licinius hüküm sürüyordu. 323'te Konstantin Licinius'e saldırı düzenledi, O'nu da yenilgiye uğrattıktan sonra ölünceye kadar (337) Roma İmparatorluğu'nun tek hakimi oldu.

Konsantin'in Hıristiyanlığı ne zaman kabul ettiği belirsizdir. Bu konuda en bilinen hikaye, Milvian köprüsü savaşı öncesinde Konstantin'in gökyüzünde ateşten bir haç ve "Bu işaretle fethedeceksin" yazısını gördüğüdür. Hıristiyanlığa ne zaman ve nasıl dönmüş olursa olsun, Konstantin bu dinin ilerlemesine kendisini derinden adamıştır. Yaptığı ilk eylemlerden biri, Hıristiyan dinini yasal ve hoşgörüyle karşılanan bir din haline getiren Milano Fermanı'dır. Bu ferman, Kilisenin kıyım döneminde el konulmuş olan mülküne kavuşmasını ve Pazar gününün ibadete ayrılmasını da sağlamıştır.

Milano Fermanı'nın dinsel hoşgörü duygularıyla yola çıkmış bir ferman olduğu söylenemez. Tam aksine, Konstantin döneminin, Hıristiyan Avrupa'da yüzyıllar boyu sürecek olan devlet eliyle Yahudi kıyımının başlangıç noktası olduğu söylenebilir.

Konstantin, Hıristiyanlığı hiçbir zaman resmi devlet dini ilan etmedi. Ancak koyduğu kanunlar ve siyasal tutumuyla büyümesini teşvik edecek çok şey yaptı. Hükümranlığı sırasında Hıristiyanlığa dönmenin kişinin devlet görevlerinde yükselme ihtimalini arttırdığı açıkça anlaşılmaktadır. Yayınladığı bildirgeler Kilise'ye yararlı ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar sağlamıştır. Ayrıca, dünyanın en ünlü kiliselerinden bazıları –Beytlehem'deki "Kutsal doğuş Kilisesi" (*Bazilika Nativite*) ve Kudüs'teki 'Kutsal Mezar' Kilisesi- O'nun hükümdarlık döneminde inşa edilmeye başlanmıştır.

Konstantin'in Roma'nın ilk Hıristiyan imparatoru olarak oynadığı rol bile, O'nu bu listede bir yere yerleştirmek için yeterlidir. Bununla birlikte diğer bazı işlerinin de uzun vadede ortaya çıkan sonuçları vardır. Bir kere, eski Bizantium kentini yeniden inşa etmiş ve genişletmiştir, ismini Konstantinopolis olarak değiştirmiş ve başkent ilan etmiştir. Günümüzde "İstanbul" adını taşıyan Konstantinopolis dünyanın en büyük şehirlerinden biri haline gelmiş, 1453 yılına ka-

dar Doğu Roma İmparatorluğu'nun, bu tarihten sonra da yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur.

Konstantin, Kilise'nin tarihinde de önemli bir rol oynamıştır. Birbiriyle çelişen doktrinler ortaya atan iki tanrıbilimci, Aryüs ve Atanasyüs'ün müritleri arasındaki anlaşmazlığı çözmek üzere 325 yılında, Kilisenin ilk genel konsili olan İznik Konsilini toplamıştır. Konstantin'in de etkin olarak katıldığı bu konsil, daha sonra Ortodoks Kilisesi doktrini haline gelen "İznik Bildirgesi"ni benimseyerek anlaşmazlığı çözmüştür.

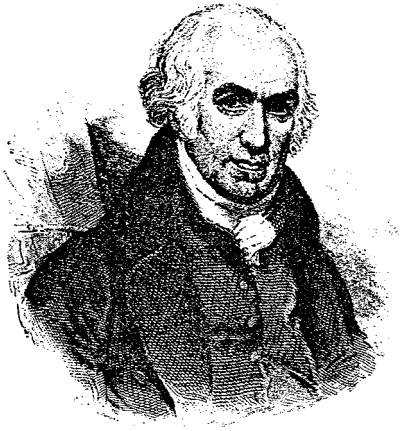
Sivil yasama alanında yaptığı çok önemli çalışmalar da vardır. Konstantin, koyduğu kanunlarla, kasaplık ve fırıncılık gibi bazı meslekleri babadan oğula geçer hale getirmiştir. Ayrıca, bir ferman yayımlayarak "koloni" adı verilen ortakçı çiftçilerin toprakları dışına çıkmalarını yasaklamıştır. Bu bildirge, değişen koşullara bağlı olarak "koloni" yi zaman içinde toprağa tamamen bağlı serflere dönüştürmüştür. Bu ve benzeri kanunlar ortaçağların Avrupasının tüm sosyal yapısının temellerinin atılmasında rol oynamıştır.

Konstantin, vaftiz edilmeyi ölüm döşeğine düşünceye kadar istemedi ama Hıristiyanlığı bundan çok önce kabul etmiş olduğu da açıktır. Aynı derecede açık bir şey de, Hıristiyanlığın ruhani yönünün O'ndan tamamen uzak kalmış olduğudur. Bugünün ölçütlerine göre bile acımasız ve zalimdi ve bu tutumu sadece düşmanlarına karşı da değildi. Belli olmayan nedenlerle karısını ve en büyük oğlunu 326 yılında öldürtmüştü.

Konstantin'in Hıristiyanlığı benimsemesinin gerçekte tarihin akışını değiştirmediği, sadece kaçınılmaz olana resmiyet kazandırdığı görüşü öne sürülebilir. Ne de olsa; 284-305 yılları arasında tahta çıkan imparator Diokletian'ın-Hıristiyanlığa karşı giriştiği vahşi mezalime rağmen-bu dini bastırma konusundaki çabaları başarısız olmuştur, çünkü o zamana kadar Hıristiyanlık en şiddetli önlemlerle bile ezilemeyecek kadar güçlenmiştir. Diocletian'ın Hıristiyanlığı dünya yüzünden silme konusundaki çabalarının başarısızlığı göz önüne alındığında, insan, Konstantin'in müdahaleleri olmasaydı da Hıristiyanlığın eninde sonunda zafere ulaşabileceğini düşünüyor.

Bu tür fikirler ilginç ama sonuçsuzdur. Konstantin olmasaydı neler olabileceğini tamı tamına bilmek zordur. Oysa, O'nun teşviki ile Hıristiyanlığın hem nüfus hem de nüfuz olarak hızla büyüdüğü oldukça açıktır. Hıristiyanlık, bir yüzyıl içinde küçük bir azınlığın inancı olmaktan çıkıp dünyanın en büyük imparatorluğunun baskın dini haline geldi.

Konstantin'in Avrupa tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olduğu açıktır. Siyasasının kalıcı etkileri nedeniyle, Büyük İskender, Napolyon ve Hitler gibi daha ünlü kişilerin üzerinde derecelendirilmiştir.

22
JAMES WATT

(1736-1819)

İskoç mucit James Watt, genellikle buhar makinesini yapan kişi olarak tanımlanan insan, Sanayi Devrimi'nin kilit adamıydı.

Aslında Watt bir buhar makinesi yapan ilk kişi değildi. Benzer cihazlar birinci yüzyılda İskenderiyeli Hero tarafından da anlatılmaktaydı. 1698 yılında Thomas Savary su pompalamakta kullanılan bir buhar makinesinin, 1712'de ise Thomas Newcomen bu makinenin biraz daha geliştirilmiş bir modelinin patentini almıştır. Yine de Newcomen'in buhar makinesinin verimi o kadar düşüktü ki, sadece kömür madenlerinden su boşaltmakta işe yarıyordu.

Watt buhar makinesine 1764 yılında, Newcomen tarafından yapılan cihazın bir modelini onarırken ilgi duydu. Cihaz yapımı konusunda yalnızca bir yıllık eğitim almış olmasına rağmen, büyük bir icat yeteneğine sahipti. Newcomen'ın icadı üzerinde yaptığı iyileştirmeler o kadar önemlidir ki Watt'ı buhar makinesinin gerçek mucidi saymak gayet hakçadır.

Watt'ın buhar makinesinde yaptığı ve 1769 yılında patentini aldığı ilk büyük iyileştirme, makineye bir yoğuşma odası (kondansör) eklemesiydi. Aynı zamanda buhar makinesinin gövdesine ısı yalıtımı uyguladı ve 1782'de çift etkili makineyi icat etti. Daha küçük bazı iyileştirmelerle birlikte bu yenilikler buhar makinesinin verimini dört kat, hatta daha fazla arttırdı. Bu artış gerçekte, akıllı ama pek yararlı olmayan bir aletle, endüstride muazzam bir uygulama alanı bulan bir makine arasındaki fark anlamına geliyordu.

Watt, 1781 yılında motorun ileri-geri hareketini dönüş hareketine çevirecek bir dişli takımı da icat etti. Bu icat buhar makinesinin uygulama alanlarını arttırdı. Watt ayrıca; motor hızını otomatik kontrolde tutmak üzere bir merkezkaç regülatör (1788), bir basınç göstergesi (1790), bir sayaç, bir ibre ve bir basınç düşürücü vanayı da yaptığı diğer iyileştirmelere ekledi.

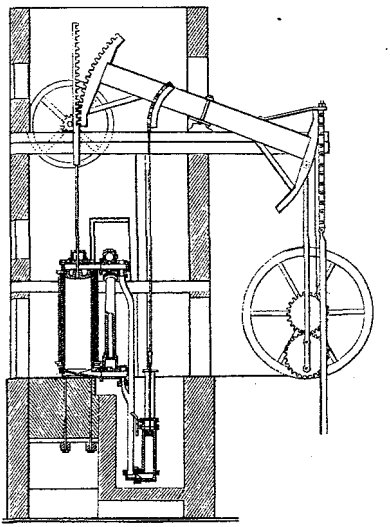
Watt iyi bir iş adamı kafasına sahip değildi, 1775'te bir mühendis ve çok becerikli bir iş adamı olan Matthew Boultonla ortaklık kurdu. Ardından gelen yirmi beş yılda Watt ve Boulton şirketi çok sayıda buhar makinesi ürettiler ve her ikisi de varlık sahibi oldular.

Buhar makinesinin önemiyle ilgili olarak ne söylense azdır. Sanayi Devrimi'nde rolü olan başka bir çok icat olduğu bir gerçektir. Madencilik, metalurji ve birçok sanayi makinesi türünde gelişmeler kaydedilmiştir. Hatta bu icatlardan bir kaçı; mekik (John Kay, 1733) ve iplik eğirme makinesi (James Hargreaves, 1764), Watt'ın çalışmalarından önce yapılmıştır. Diğer icatların büyük kısmı ise küçük gelişmelerdir ve hiçbiri Sanayi Devrimi'nde tek başına hayati önem taşımaz. Sanayi Devrimi'nde mutlak hayati önem taşıyan bir rol oynamış ve yokluğu halinde Sanayi Devrimi'nin seyrinde değişime yol açacak olan buhar makinesinin durumu ise oldukça farklıdır: Sanayi Devrimi öncesinde, yel ve su değirmenleri bir yere kadar kullanılıyor da olsa, kol gücü her zaman ana güç kaynağı olmuştur. Bu etken, sanayinin üretim kapasitesini büyük oranda kısıtlıyordu. Ancak buhar makinesinin icadıyla bu kısıtlama ortadan kalkmıştı. Artık, enerji artışına bağlı olarak artmış olan üretimde kullanılabilecek yüksek miktarda enerji vardı. 1973 yılındaki Pedrol ambargosu enerji açığının bir sanayi sisteminin hareket yetene-

ğini ne denli kısıtlayabileceğinin farkına varmamızı sağladı ve bu deneyim, Watt'ın buluşlarının Sanayi Devrimi için önemi hakkında bize az da olsa bir fikir verebilir.

Fabrikalar için güç kaynağı olması bir yana, buhar makinesi başka önemli uygulamalara da sahipti. 1783 yılına gelindiğinde, Marki de Jouffroy d'Abbans buhar makinesini bir gemide başarıyla kullanmıştı. 1804 ise Richard Trevithick ilk buharlı lokomotifi yaptı. Bu ilk modellerin hiçbiri ticari anlamda başarılı değildi. Ancak, aradan birkaç on yıl geçtikten sonra buharlı gemi ve demir yolları hem kara hem de deniz taşımacılığını tepeden tırnağa değiştirecekti.

Sanayi devrimi Amerikan ve Fransız devrimleriyle aşağı yukarı aynı dönemlerde gerçekleşti. O zamanlar belli olmamakla birlikte bugün, sanayi devriminin kaderinde, insanoğlunun günlük yaşantısında bu önemli siyasi devrimlerin her ikisinden de fazla etki bırakmanın yazılı olduğunu görüyoruz. Buna bağlı olarak James Watt da tarihteki en etkili kişilerden biri haline gelmiştir.

Watt'ın çift etkili buhar makinesi, 1769.

23
MICHAEL FARADAY

(1791-1867)

Çağımız, elektrik çağıdır. Zaman zaman uzay, bazen de atom çağı olarak adlandırıldığı da bir gerçektir; ancak uzay yolculukları ve nükleer silahlar, potansiyel önemleri ne olursa olsun, günlük hayatımız üzerinde nispeten daha az etkiye sahiptir. Ama elektrikli aletleri sürekli kullanırız. Aslında, hiçbir teknolojik özelliğin çağımızı elektrik kullanımından daha iyi özetleyemeyeceği rahatlıkla söylenebilir.

Elektriğe hükmetmemize pek çok kişinin katkısı vardır: Charles Augustine de Coulomb, Kont Alessandro Volta, Hans Christian Oersted ve Andre Marie Ampere en önemlileri arasında sayılabilir. Fakat başkalarından çok daha yükseklerde bir yerlerde iki İngiliz bilim adamı; Michael Faraday ve James Clerk Maxwell yer almaktadır. Bu iki insan, çalışmaları birbirini kısmen tamamlar nitelikte olsa da hiçbir anlamda ortak çalışma yürütmediler ve her biri kendi kişisel başarılarıyla bu listenin en üstlerinde birer yer hak ettiler.

Michael Faraday 1791 yılında İngiltere - Newington'da doğmuştur. Yoksul bir aileden gelmektedir ve büyük ölçüde kendi kendisini eğitmiştir. On dört yaşındayken, kitap ciltleyen ve satan bir kişinin yanına çırak olarak girmiş ve eline geçen bu fırsatı bol bol okuyarak değerlendirmiştir. Yirmi yaşına geldiğinde ünlü İngiliz bilim adamı Sir Humphry Davy'nin konferanslarını dinledi ve adeta büyülendi. Davy'ye asistanı olmak istediğini yazdı ve işe alındı. Bir iki yıl içinde Faraday kendi başına önemli buluşlar yapmaya başlamıştı. Matematikte iyi bir temeli olmamasına karşın bir deneysel fizikçi olarak erişilmezdi.

Faraday, elektrik alanına ilk önemli yeniliği 1821 yılında getirdi. İki yıl önce Oersted, yakınındaki bir kablodan elektrik akımı geçen bir pusulanın ibresinde sapma olduğunu bulmuştu. Bu durum Faraday'a, mıknatısın sabit tutulması halinde belki de kablonun hareket edebileceğini düşündürdü. Bu sezgi üzerine harekete geçerek, bir mıknatıs ve içinden elektrik akımı geçtiği sürece bir mıknatısın yakınında sürekli dönen bir kablodan oluşan dahice bir düzenek yapmayı başardı. Aslında Faraday'ın yaptığı ilk elektrik motoruydu; bir cismi hareket ettirmek için elektrik akımı kullanan ilk düzenekti. Faraday'ın icadı tüm ilkelliğine karşın günümüzde kullanılan elektrik motorlarının hepsinin atasıydı.

Bu müthiş bir gelişmeydi. Ancak, elektrik akımı üretmek için o günün ilkel pillerinden başka bir yöntem bulunamadığı sürece uygulamada sağlayacağı yararlar kısıtlı kalıyordu. Faraday manyetikliği kullanarak elektrik üretmek için bir yol olması gerektiğinden son derece emindi ve durup dinlenmeden bu yolu aradı. Sabit bir mıknatıs, bir kabloya endüksiyon akımı vermeyecektir. Ama 1831 yılında Faraday, kapalı bir devre içinde bir mıknatıs gezdirilmesi halinde, *mıknatıs hareket ettiği sürece* devrede akım olduğunu keşfetti. Bu etki "elektromanyetik endüksiyon" olarak adlandırılır ve bu etkiyi ortaya çıkaran kanunun (Faraday Kanunu) bulunması, genellikle Faraday'ın en büyük başarısı olarak kabul edilir.

Bu buluş iki nedenle anıtsal niteliktedir: Birincisi; Faraday kanunu elektromanyetiklik teorisini anlamamızda yüksek önem taşımaktadır. İkincisi; Faraday'ın ilk elektrik dinamosunu yaparak

göstermiş olduğu gibi, elektromanyetik endüksiyon sürekli elektrik akımı üretiminde kullanılabilir. Şehirlerimizin ve fabrikalarımızın güç kaynağı olan modern elektrik jeneratörleri Faraday'ın düzeneğine göre çok daha gelişkin olmakla birlikte, aslında hepsi aynı elektromanyetik endüksiyon ilkesine dayanır.

Faraday kimya alanına da katkılarda bulundu. Gazları sıvılaştırmak için yöntemler geliştirdi ve aralarında benzenin de bulunduğu çeşitli kimyasal maddeler keşfetti. Daha fazla önem taşıyan çalışmaları elektrokimya (elektrik akımının kimyasal etkilerinin incelenmesi) alanında yaptıklarıdır. Faraday'ın dikkatle yürüttüğü deneyler, elektrolizin O'nun adıyla anılan ve elektrokimyanın temellerini oluşturan iki kanununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, bu alanda kullanılan anot, katot, elektrot ve iyon gibi önemli terimleri de yaygınlaştırmıştır.

Fiziğe, *manyetik çizgiler* ve *elektrik güç çizgileri* gibi önemli kavramları getiren Faraday'dı. Mıknatısların kendilerini değil de aralarında oluşan manyetik alana önem vererek modern fizikte, Maxwell denklikleri de dahil olmak üzere, birçok yeniliğin yolunun açılmasına hizmet etmiştir. Faraday, bir manyetik alan içinden geçen polarize edilmiş ışığın polarizasyon yönünün döndüğünü de bulmuştur. Bu buluş önemlidir, çünkü ışık ve manyetiklik arasında bir ilişki olduğunun ilk işaretidir.

Faraday sadece akıllı değil yakışıklıydı da ve bilimsel konferansları çok ilgi çekerdi. Ama O, alçakgönüllüydü; ün, para ve şan şeref umurunda bile değildi. Şövalyelik sanını reddetti ve İngiliz Kraliyet Bilim akademisinin başkanı olması için yapılan teklifleri de geri çevirdi. Uzun ve mutlu bir evlilik hayatı vardı ama çocuğu yoktu. 1867'de Londra yakınlarında öldü.

24
JAMES CLERK MAXWELL

(1831-1879)

Büyük İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell en çok, elektrik ve manyetizmanın temel kanunlarını ifade eden dört denklem setini ortaya koymasıyla tanınır.

Bu iki alanda Maxwell'den çok uzun yıllar önce de kapsamlı araştırmalar yapılmıştı ve birbirleriyle yakından ilişkili oldukları gayet iyi bilinmekteydi. Ancak, elektrik ve manyetizmanın çeşitli kanunları bulunmuş ve özel durumlarda geçerlilikleri ispatlanmış olmakla birlikte, Maxwell'den önce, genel ve birleşik bir kuram öne sürülmemişti. Kısa ama gelişkin dört denklemiyle Maxwell elektriksel ve manyetik alanların davranış ve etkileşimlerini tam olarak açıklayabilmişti. Bunu yapmakla da kafa karıştıran bir kavramlar kütlesini tek ve anlaşılabilir bir kurama dönüştürmüştü. Maxwell'in denklikleri, geçtiğimiz yüzyıl içinde kuramsal ve uygulamalı bilimlerde geniş bir biçimde kullanılmıştır.

Maxwell denkliklerinin bu kadar özel sayılmasının nedeni, her koşulda tutan *genel* denklikler olmalarındandır. Elektrik ve mıknatıslığın bilinen tüm kanunları, daha önce bilinmeyen sonuçlarıyla birlikte, Maxwell denklemlerinden türetilebilir. O'nun denklemleriyle, elektromanyetik alanlarda periyodik salınımların (osilasyon) mümkün olduğu gösterilebilir. "Elektromanyetik dalgalar" olarak adlandırılan bu salınımlar bir kez başladıktan sonra, dalgalar halinde uzaya kadar gidebilirler. Maxwell kendi denklemlerini kullanarak bu elektromanyetik dalgaların saniyede yaklaşık 300.000 km hıza sahip olduklarını gösterebilmiştir. Bu hızın ışık hızıyla aynı olduğunu kavradığında da ışığın elektromanyetik dalgalardan oluştuğu gibi çok doğru bir sonuca vardı.

Dolayısıyla, Maxwell denklikleri sadece elektrik ve mıknatıslığın değil, optiğin de temel kanunlarıdır! Gerçekten de optiğin bilinen bütün kanunları bu denkliklerden türetilebileceği gibi, daha önce bilinmeyen birçok gerçekler ve bağıntılar da ortaya çıkarılabilir.

Gözle algılanabilen ışık, mümkün olan tek elektromanyetik ışıma (radyasyon) türü değildir. Maxwell'in denklemleri; dalga boyu ve frekansı gözle görünen ışıktan farklı değişik elektromanyetik dalgaların var olabileceğine işaret etti. Bu varsayımlar, Maxwell'in varlıklarını öngördüğü, gözün algılayamadığı dalgaları hem üretmeyi hem de ayrıştırmayı başaran Heinrich Hertz tarafından daha sonra muhteşem bir şekilde ispatlanmıştır. Birkaç yıl sonra Guglielmo Marconi bu görünmez dalgaların kablosuz iletişimde kullanılabileceğini gösterdi ve radyo gerçek oldu. Bugün bu dalgaları televizyon için de kullanıyoruz. X ve gama ışınları, kızıl ve mor ötesi ışınlar elektromanyetik ışımanın diğer örnekleridir. Hepsi de Maxwell denklemleri kullanılarak incelenebilir.

Maxwell'in birincil önemi, elektromanyetizma ve optik alanlarına yaptığı olağanüstü katkılara dayanıyor olmakla beraber; bilimin kuramsal astronomi ve termodinamik (ısı olaylarının incelenmesi) gibi bir çok alanına da önemli katkılarda bulunmuştur. Özel

ilgi alanlarından biri gazların kinetiğiyle ilgili kuramdı. Maxwell, bir gazın bütün moleküllerinin aynı hızda hareket etmediğini fark etti. Moleküllerden bazıları yavaş hareket ederken, bazıları hızlı, bazıları da son derece yüksek hızla hareket ediyorlardı. Maxwell; bir gazın verilen herhangi bir sıcaklıkta, belirlenen hıza sahip olan moleküllerinin kesrini ifade eden formülünü ortaya koydu. "Maxwell dağılımı" olarak bilinen bu formül, en çok kullanılan bilimsel denklemlerden biridir ve fiziğin bir çok dalında önemli uygulamaları vardır.

Maxwell 1831'de, İskoçya'da Edinburgh'da doğmuştur. Vaktinden çok önce gelişmiş bir çocuktu: Henüz on beş yaşındayken, Edinburgh Kraliyet Heyetine bilimsel bir tebliğ sunmuştu. Edinburgh Üniversitesi'nde eğitim görmüş, Cambridge Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Yetişkinliğinin büyük kısmını üniversite profesörü olarak geçirdi, son görev yeri Cambridge'di. Evliydi ama çocuğu yoktu. Maxwell, Newton ve Einstein arasında geçen dönemde yetişmiş en büyük kuramsal fizikçi kabul edilir. Parlak meslek hayatı, 1879 yılında kırk sekizinci yaş gününden kısa bir süre önce, kanserden zamansız ölümüyle sona erdi.

25
MARTIN LUTHER

(1483-1546)

Martin Luther; Roma Katolik Kilisesine meydan okumasıyla Protestan Reform hareketini başlatmış olan kişi, 1483'de Almanya'da, Eisleben kasabasında doğdu. İyi bir üniversite tahsili gördü ve babasının önerisiyle bir süre hukuk eğitimi aldı. Ancak hukuk tahsilini tamamlamak yerine bir Augustine keşişi olmayı seçti. 1512'de Wittenburg Üniversitesi'nden "İlahiyat doktoru" ünvanını aldı ve kısa bir süre sonra da bu üniversitenin öğretim görevlisi kadrosuna katıldı.

Luther'in Kilise'den şikayetçi olmasına yol açan konular yavaş yavaş ortaya çıktı. 1510'da Roma'ya bir seyahat yapmış ve Roma'daki ruhban sınıfının paragöz ve "bu dünyacı" tutumu karşısında şaşırıp kalmıştı. Fakat Kiliseye karşı çıkışını ateşleyen konu endülüjans satışı oldu. Endülüjans, işlenen günahların cezasının bağışlandığını gösteren ve Kilise tarafından verilen bir af belgesiydi. Günahkar kişinin arafta (çile hücresi) geçirmesi gereken sürenin kısaltılmasını da kapsayabiliyordu. 31 Ekim 1517'de Luther, Wittenberg'deki kilisenin kapısına ünlü "Doksan Beş Tez"ini astı. Bu

belgede, genelde Kilisenin paragöz tutumunu, özelde de endülüjansın Kilise tarafından satılmasını şiddetle eleştiriyordu. Luther, "Doksan Beş Tez"in bir kopyasını Mainz başpiskoposuna gönderdi. Ayrıca, belgenin basılı kopyaları bölgenin büyük bir bölümünde dağıtıldı.

Luther'in Kiliseyi protestosunun kapsamı hızla genişledi ve kısa bir süre sonra Papa'nın ve genel Kilise konsillerinin yetkilerini reddetmeye ve kendisi için sadece İncil'in ve sağduyunun rehberliğinin geçerli olduğu konusunda ısrar etmeye başladı. Hiç de şaşırtıcı olmadığı gibi, Kilise bu görüşleri hoşgörüyle karşılamadı. Luther, Kilise görevlilerinin önünde ifade vermeye çağırıldı, çeşitli oturumlar ve sözlerini geri alması için yapılan ihtarlardan sonra, Worms konseyi tarafından ayrılıkçı ve yasaklı ilan edildi (1521), yazıları yasaklandı.

Bu olayların normal sonucu, Luther'in kazığa bağlanıp yakılması olurdu. Ancak, görüşleri Alman halkı ve Alman prenslerinin önemli bir kısmı arasında yaygın bir destek bulmuştu. Yaklaşık bir yıl saklanması gerekse de Almanya'da verilen destek, O'nu ciddi bir ceza almaktan kurtaracak kadar güçlüydü.

Luther üretken bir yazardı ve yazdıklarının çoğunun da etkili olduğu görülmüştür. Yaptığı en önemli işlerden biri İncil'i Almanca'ya tercüme etmek olmuştur. Tabiidir ki bu, okur yazar olan her insanın Kutsal Kitap üzerinde kendi başına, Kilise ve papazlarına güvenmek zorunda kalmadan çalışabilmesini sağladı. (Yeri gelmişken belirtelim; Luther'in İncil çevirisinde kullandığı muhteşem yazı dili Alman dil ve edebiyatı üzerinde çok büyük bir etki yapmıştır.)

Luther'in teolojisi kısa bir yazıda elbette tam anlamıyla anlatılamaz. Belli başlı fikirlerinden biri, Aziz Pavlus'un yazılarından yola çıkarak ulaştığı sadece inançla günahlardan arınılacağı doktriniydi. Luther'e göre, insan doğası gereği günahla o denli lekelenmişti ki, onu ebedi lanetten sadece iyi işler kurtaramazdı. Kurtuluş yalnızca inançla ve Tanrı'nın inayetiyle mümkündü. Böyleyken, Kilisenin endülüjans satması uygunsuz ve yararsız bir davranıştı. Aslında Kilise'nin Hıristiyan kişi ve Tanrı arasında bulunması gereken bir aracı olduğunu öne süren geleneksel görüş de bir yanıl-

gıydı. Luther'in doktrinlerinin kabulü durumunda, Katolik nin bütün varoluş nedeni (*raison d'etre*), bir vuruşta devriliyordu.

Kilisenin gerçek rolünü sorgulamanın yanı sıra, Luther çeşitli Kilise inançlarının ve uygulamalarının da aleyhinde bulundu. Örneğin çile hücresini reddetti, ruhban sınıfının karşı cinsten uzak durması gerekliliğini de reddetti; 1525 yılında bir rahibeyle evlendi ve bu beraberlikten altı çocukları oldu. Luther 1546 yılında, ziyaret için bulunduğu doğum yerinde, Eisleben kasabasında öldü.

Martin Luther, elbette ilk Protestan düşünür değildi. Kendisinden bir yüzyıl önce Bohemya'da Jan Hus ve on dördüncü yüzyıl başlarında da İngiliz alim John Wycliffe vardı. Aslında on ikinci yüzyılda yaşamış Fransız Peter Waldo da pekala ilk Protestanlardan sayılabilir. Ancak bu ilk hareketlerin etkisi genellikle ortaya çıktıkları yerlerde görülmüştü. 1517'ye gelindiğinde ise Kiliseyle ilgili huzursuzluk o kadar yaygındı ki, Luther'in sözleri Avrupa'nın büyük bir bölümüne hızla yayılan bir protesto zincirini derhal ateşledi. Dolayısıyla, Luther haklı olarak Reform'un başlamasında en büyük paya sahip kişi olarak tanımlanmaktadır.

Reformun en belirgin sonucu elbette çeşitli Protestan mezheplerinin oluşumuydu. Protestanlık, Hıristiyanlığın sadece bir kolu ve hiç de kalabalık sayılamayacak bir kolu olmakla birlikte, yine de Budizm'den hatta diğer dinlerin birçoğundan fazla sayıda müride sahiptir.

Reformun bir ikinci önemli sonucu, ardından gelen ve yaygınlaşan din savaşlarıydı. Bu savaşlardan bazıları, örneğin Almanya'da 1618'den 1648'e kadar süren Otuz yıl savaşları, inanılamayacak kadar kanlıydı. Savaşlar bir yana bırakılsa bile, Katolik ve Protestanlar arasındaki siyasi çelişkiler, sonraki bir- iki yüzyıl boyunca, Avrupa'nın siyasi hayatında önemli roller oynayacaktı.

Reform, Batı Avrupa'nın entelektüel gelişimi üzerinde de ilk bakışta fark edilmeyen ancak çok önemli bir rol oynadı. 1517'den önce, sadece bir tek kilise, Roma Katolik Kilisesi vardı ve muhalifleri "hizipçi" olarak damgalanıyordu. Böyle bir ortam, bağımsız düşüncenin ortaya çıkmasına kesinlikle elverişli değildi. Reform-

dan sonra çeşitli ülkelerde dinsel düşüncelerin özgürlüğü ilkesi kabul edildiğinden, başka konularda da fikir yürütülmesi daha güvenli hale geldi.

Belki başka bir noktayı da kaydetmekte yarar vardır. Bu listedeki kişiler arasında Büyük Britanyalı olanların sayısı diğer ülkelere göre fazladır. Almanlar sayı olarak ikinci sırada yer almaktadır.

Aslında listenin tümü, Kuzey Avrupa ve Amerika'daki Protestan ülkelerden gelen kişilerin belirgin bir şekilde egemenliği altındadır. Ancak dikkat edilirse bu kişilerin yalnızca ikisi (Gutenberg ve Charlemagne) 1517'den önce yaşamıştır. Bu tarihten önce listedeki kişilerin çoğu, dünyanın diğer yerlerinde yaşayanlar arasından seçilmiştir ve bugün Protestan olan ülkelerin halkları insanlık tarihine ve kültürüne o tarihlerde nispeten daha az katkıda bulunmuştur. Bu da açıkça, son 450 yılda bu bölgelerde bu kadar fazla sayıda seçkin kişinin ortaya çıkmış olduğu gerçeğinde, Protestanlık ya da Reformun bir şekilde payı olabileceğini düşündürmektedir. Belki de bu yerlerde entelektüel özgürlüğün daha fazla olması önemli bir etkendir.

Luther kusursuz da sayılmazdı. Kendisi dini otoriteye baş kaldırmış olmasına rağmen, dinle ilgili konularda O'nunla aynı fikri paylaşmayanlara karşı son derece hoşgörüsüz olabiliyordu. Din savaşlarının Almanya'da, diyelim ki İngiltere'dekilere göre, çok daha vahşi ve kanlı geçmesinin kısmen Luther'in hoşgörüsüz tutumunun örnek alınmasından kaynaklanmış olması mümkündür. Ayrıca, Luther acımasız bir Yahudi aleyhtarıydı ve Yahudiler hakkında yazdıklarında dikkati çeken had safhadaki hırçınlık, yirminci yüzyıl Almanya'sında Hitler dönemine giden yolun taşlarının döşenmesine yardım etmiş olabilir.

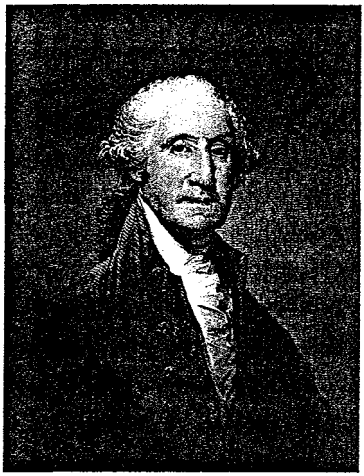
Luther, yasal bir sivil otoriteye itaat etmenin önemini sıkça vurgulamıştır. Bu yönelişin belli başlı nedeni muhtemelen, Kilisenin sivil hükümetin işlerine karışmasına Luther'in karşı olmasıydı. (Akılda tutulmalıdır ki, Reform yalnızca teolojik bir anlaşmazlık değildi. Bir ölçüde, Roma'nın nüfuzuna Alman milliyetçiliğinin is-

yanıydı ve Luther'in Alman prenslerinin bu kadar desteğini kısmen bu nedenleydi.) Luther'in niyeti ne olmuş olursa olsun, bazı ifadeleri birçok Protestan Almanı siyasi meselelerde "mutlakçılığa"* yönlendirmişe benzer. Luther'in yazıları bu şekilde de Hitler döneminin yolunu açmaya hizmet etmiş olabilir.

Martin Luther'in bu listede neden daha üst sıralarda yer almadığı sorulabilir. Öncelikle, Luther Avrupalı ve Amerikalılar için önemli görünmekle birlikte, çok azı Hıristiyan olan Asya ve Avrupa sakinleri için çok daha az önem taşımaktadır. Çinliler, Japonlar ve Hintliler'e gelince; Katolik ve Proteston arasındaki fark onlara pek bir anlam ifade etmemektedir. (Benzer şekilde Avrupalıların birçoğu da İslam'ın Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki farkla pek ilgilenmezler.) İkinci olarak, Luther nispeten yakın tarihe ait bir kişiliktir ve Muhammed, Buda ve Musa'ya göre tarihin çok daha kısa bir süresi üzerinde etkili olmuştur. Dahası, geçmiş birkaç yüzyılda dinsel inanç Batı'da gerilemiştir ve önümüzdeki bin yıl içinde, dinin insani meseleler üzerindeki etkisi muhtemelen geçtiğimiz bin yılda olduğundan daha az olacaktır. Dinsel inanıştaki gerileme devam ederse, Luther'in geleceğin tarihçilerine bugünün tarihçilerine göründüğünden daha az önemli görünmesi olasıdır.

Son olarak, on altı ve on yedinci yüzyılların dinsel çekişmelerinin uzun vadede aynı dönemdeki bilimsel gelişmelerini etkilediği kadar insanı etkilemediği de hatırlanmalıdır. Bu, Luther'in Reform sürecinde *tek başına* oynadığı rolün çağdaşı Copernicus'un bilim devriminde oynadığından daha büyük olmasına rağmen, Copernicus'tan alt sırada yer almasının ana nedenidir.

*Mutlakçılık: Devletin mutlak gücü elinde bulundurduğu ilkesine dayanan ve devletin güç uygulama yetkisine sahip olduğu siyasal öğreti.

26
GEORGE WASHINGTON

(1732-1799)

George Washington, 1732'de Wakefield, Virginia'da doğdu. Varlıklı bir çiftçinin oğluydu; yirmi yaşındayken hatırı sayılır bir mirasın sahibi oldu. 1753'ten 1758'e kadar ordudaydı, bu dönemde Fransızlar ve Kızılderililer arasındaki savaşa fiilen katılarak askeri alanda deneyim ve saygınlık kazandı. 1758 yılının sonlarında ordudaki görevinden çekilerek Virginia'ya döndü. Kısa bir süre sonra Martha Dandrige Custis adında iki çocuklu varlıklı bir dulla evlendi. (Kendisinin hiç çocuğu olmadı).

Washington, sonraki on beş yılı mülkünü yöneterek geçirdi ve bunu büyük bir yetkinlikle yaptı. 1774 yılına gelinip Birinci Kıta Kongresi'ne Virginia'dan delege seçildiğinde, kolonilerdeki en varlıklı kişilerden biriydi. Washington, başından beri bağımsızlığı savunan bir kişi olmamıştı; yine de 1775 Haziranında İkinci Kıta Kongresi kendisini oybirliğiyle Kıta ordularına komutan seçti. Askeri deneyimi, varsıllığı ve tanınmışlığı, dış görünüşü (1.85 m. boy-

larında, yapılı bir adamdı) ve sert yapısı, yönetsel yetenekleri ve hepsinden daha çok, kararlılığı ve kuvvetli karakteri nedeniyle, bu konum için mantıklı bir seçimdi. Savaş süresince karşılık beklemeden örnek bir bağlılıkla savaştı.

Washington'un en önemli başarıları, orduların komutasını aldığı Haziran 1775 ve ikinci başkanlık döneminin sona erdiği Mart 1797 tarihleri arasında kazanıldı. Aralık 1799'da Virginia Mount Vernon'daki evinde öldü.

Washington'un "Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluşuna damgasını vuran kişi" konumu, oynamış olduğu üç önemli rolden ileri gelmektedir.

Birincisi, Amerikan bağımsızlık savaşının başarılı askeri lideriydi. Washington'un hiçbir şekilde bir askeri deha olmadığı bir gerçektir. Büyük İskender ya da Julius Ceasar gibi generallerin sınıfına girmekle uzaktan yakından ilgisi yoktur ve üstün başarısı kendi yeteneklerine olduğu kadar, karşısındaki İngiliz komutanların hayret edilecek kadar beceriksiz olmalarına da bağlı gibidir. Yine de aldığı ufak tefek birkaç yenilgiye rağmen Washington'un savaşı başarılı bir sonuca ulaştırmasına karşın, diğer Amerikalı komutanlardan bazılarının ağır yenilgiye uğradıkları da hatırlanmalıdır.

İkincisi, Washington Anayasa Kurultayının başkanıydı. Amerikan anayasasının şekillendirilmesinde Washington'un fikirlerinin önemli bir rolü olmamasına karşın, desteği ve isminin saygınlığı bu belgenin eyalet hükümetleri tarafında onaylanmasında önemli rol oynamıştır. O zamanlar yeni Anayasa'ya hatırı sayılır bir muhalefet vardı ve Washington'un etkisi olmasaydı kabul görme olasılığı son derece düşüktü.

Üçüncü olarak, Washington Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk cumhurbaşkanıydı. ABD ilk başkanı olarak George Washington çapında ve karakterinde bir kişiye sahip olduğu için gerçekten çok şanslıdır. Birçok Güney Amerika ve Afrika ülkesinin tarihinden de görülebileceği gibi, yeni bir ulusun, demokratik bir anayasayla yola çıkmış olsa bile, hemen yozlaşarak bir askeri diktatörlüğe dönüşmesi son derece kolaydır. Washington, yeni ulusu çözülmekten koruyacak kadar sağlam bir lider olmakla birlikte, erki süresiz ola-

rak elinde tutmak gibi bir hırsa sahip değildi. Ne kral ne de diktatör olmak istiyordu ve erkten huzur içinde vazgeçiş konusunda örnek oldu –bu öyle bir örnektir ki, ABD'de bugüne kadar aynı yolun izlenmesini sağlamıştır.

Washington, döneminin Thomas Jefferson, James Madison, Alexander Hamilton ve Benjamin Franklin gibi diğer bazı liderleri kadar özgün ve keskin bir düşünür değildi. Yine de Washington kendisinden daha akıllı olan bu insanlardan çok daha önemliydi, çünkü onsuz hiçbir siyasi hareketin başarıya ulaşamayacağı hayati bir girdiye kaynaklık etti: Hem savaşta hem de barışta "yönetici lider" oldu. Madison'un Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşuna katkısı önemliydi, Washington'un katkısı ise neredeyse elzemdi.

George Washington'un bu listedeki yeri büyük ölçüde, kişinin ABD'nin tarihi önemi konusundaki görüşüne bağlıdır. Bu önem hakkında çağımızın Amerikan vatandaşının tarafsız bir tahmin yapması doğal olarak zordur. Birleşik Devletler yirminci yüzyılın ortalarında Roma İmparatorluğu'nun gücünün zirvesindeyken sahip olduğunun da üzerinde bir askeri güç ve siyasal nüfuz elde etmiş olmakla birlikte, siyasi gücü Roma'nın iktidarı kadar uzun sürmeyebilir. Diğer yandan, Birleşik Devletlerde elde edilen teknolojik başarılardan bazılarının başka kültürlerce ve başka zamanlarda da çok önemli addedileceği neredeyse açıktır. Uçağın icadı örneğin ve insanların aya inişi, geçmiş çağlarda hayali kurulmuş gelişmelerdir ve bir zaman gelip de nükleer silahların icadına "önemsiz bir olay" gözüyle bakılabileceği tasavvur bile edilemez.

George Washington, kabaca Avgustos Ceasar ile aynı kefeye koyulabilecek bir Amerikalı siyasetçi olduğundan, bu listede O'nu Avgustos'a yakın bir yerlere yerleştirmek mantıklı görünüyor. Biraz daha alt sırada yer alması liderlik süresinin Avgustosunkinden çok daha kısa sürmesi ve Thomas Jefferson ve James Madison gibi bir çok başka kişinin de Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşumunda önemli roller oynamalarındandır. Ancak Washington, Büyük İskender ve Napolyon gibi kişiliklerden daha üst sıradadır, çünkü kazandığı başarılar bu liderlerin kazanımlarından çok daha kalıcı olmuştur.

27
KARL MARX

(1818-1883)

"Bilimsel Sosyalizm"in kurucusu Karl Marx, 1818'de Almanya'nın Trier kasabasında doğdu. Babası hukukçuydu ve Karl da on yedi yaşına geldiğinde Bonn Üniversitesi'nde hukuk tahsiline başladı. Ancak daha sonra Berlin Üniversitesi'ne aktarma yaptı ve son olarak da Jena Üniversitesi'nden "felsefe doktoru" unvanını aldı.

Daha sonra gazeteciliğe yönelen Marx, bir süre Köln'de bulunan Rheinische Zeitung gazetesinde editör olarak çalıştı. Fakat radikal siyasi görüşleri kısa bir süre sonra başına dert açtı ve Paris'e taşındı. Burada Friedrich Engels ile tanıştı ve kurdukları yakın kişisel ve siyasal arkadaşlık hayatlarının sonuna kadar devam etti. Her ikisi de kendi isimleriyle birkaç kitap yazmış olmakla birlikte, entelektüel işbirlikleri o kadar sıkıydı ki, ortaya koyduklarını bir araya getirip tek bir eser olarak değerlendirmek mantıklı bir davranıştır. Gerçekten de Marx ve Engels, bu kitapta bir arada değerlendirilmektedir. Gerçi listede yalnız Marx'ın adı vardır ama bu da genel-

likle (ve bence doğru bir yaklaşımla) Engels'den daha baskın konumda görülmesindendir.

Marx kısa bir süre sonra Fransa'dan kovuldu ve Brüksel'e taşındı. İlk önemli eseri "Felsefenin Yoksulluğu"nu burada, 1847 yılında yayımladı. Ertesi yıl Engels ile birlikte, en çok okunan eserleri "Komünist Manifesto"yu yazdılar. Aynı yıl Marx Köln'e döndü ama birkaç ay içinde buradan da kovuldu. Bunun üzerine, hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Londra'ya yerleşti.

Hayatını kazanmak için gazetecilik de yapmakla birlikte, Marx, Londra'da zamanının büyük kısmını araştırma yaparak, siyaset ve ekonomi üzerine kitaplar yazarak geçirdi. (Bu yıllar içinde Marx ve ailesi büyük ölçüde Engels'ten aldıkları cömert maddi destekle geçindiler.) Marx'ın en önemli eseri "Kapital"in ilk cildi 1867'de ortaya çıktı. Marx 1883'te öldüğünde diğer iki cilt henüz tamamlanmamıştı; Marx'ın bıraktığı notlardan ve müsveddelerden yararlanılarak Engels tarafından yayına hazırlanıp basıldı.

Marx'ın eserleri, sosyalizmin güncel uygulamaları kadar Komünizmin teorik temellerini de oluşturur. Marx öldüğünde, fikirlerini henüz hiçbir ülke uygulamaya koymamıştı. Yaşadığımız yüzyılda o zamandan beri birçok yerde komünist devletler kurulmuştur; Rusya ve Çin'de ve daha düzinelerce ülkede, O'nun öğretisine dayanan hareketler ortaya çıkmış ve güçlenme çabası içine girmiştir. Bu Marksist partilerin faaliyetleri -propaganda, cinayetler, terörizm ve erk elde etmek için başkaldırıları, artı bu erki elde ettikten sonra savaşlar, canavarca baskılar ve kanlı kıyımlarla dolu faaliyetleri- on yıllar boyu dünyada bir hengame yarattı ve hemen hemen *100 milyon* kadar kişinin ölüme neden oldu! Tarihte hiçbir filozof, eserlerini verdikten yüzyıl sonra dünya üzerinde bu kadar büyük etki yapmamıştır. Benim gibi siz de Marksizmin hem siyasi hem de ekonomik açıdan bir felaket olduğuna inanabilirsiniz ama önemsiz bir hareket olmadığı da muhakkaktır. Aslında Marx'ın bu listede daha yüksek sıralarda bulunmamasının tek nedeni, olup bitenlerin sevabını -daha çok da günahını- Lenin, Stalin ve Mao Zedong da dahil olmak üzere, birçok insanla paylaşmak zorunda olmasıdır.

Yukarıda söylenenler göz önüne alınırsa, Marx'ın bu listede daha üst sıralarda bir yer hak ettiği açıktır. Sorun ne kadar üstte olması gerektiğidir. Komünizmin yapmış olduğu muazzam etki kabul edilse bile, komünist hareket içinde Marx'ın taşıdığı önem hâlâ sorgulanabilir bir konudur. Sovyet devletinin somut tutumu hiçbir zaman Marx'ın eserlerinin bire bir etkisi altında olmamıştır. Marx, Hegel diyalektiği ve artı değer teorisi üzerine yazmıştı, bu tür soyut fikirler Rus ya da Çin hükümetlerinin günlük siyasaları üzerinde pek az etki yapmışa benzer.

Öne sürdüğü ekonomi kuramlarının doğru ya da yanlış olmasının Marx'ın yarattığı etkiyle çok az ilişkisi vardır. Bir filozofun önemi, görüşlerinin doğruluğunda değil, fikirlerinin insanları harekete geçirip geçiremediğinde yatar. Buna dayanılarak değerlendirildiğinde Marx, sorgusuz sualsiz, son derece önemlidir.

Marksist hareketler genellikle dört temel fikri vurgular: (1) Birkaç varsıl kişi zenginlik içinde yaşarken işçilerin çoğu onlara göre daha yoksuldur. (2) Bu adaletsizliği gidermenin yolu sosyalist, yani üretim araçlarının özel kişilerin değil de devletin mülkü olduğu, bir sistem kurmaktır. (3) Bu sistemi kurmanın tek gerçek yolu, çoğu durumda devrimdir. (4) Bu sosyalist sistemi korumak için Komünist partinin diktası hatırı sayılır bir süre devam etmelidir.

İlk üç fikrin her biri Marx'tan çok önce açıkça ortaya konulmuş fikirlerdir. Dördüncü ifade, kısmen Marx'ın "proleterya diktatörlüğü" görüşünden alınmıştır. Ancak, Sovyet diktatörlüğünün yaşayabilmesi Marx'ın ortaya koyduklarından çok Lenin'in ve Stalin'in uygulamalarının bir sonucu olmuşa benzer. Dolayısıyla, Marx'ın komünizm üzerindeki etkisinin gerçek olmaktan çok görünürde olduğu ve eserlerine gösterilen saygının bir vitrin süsü, her halükarda uygulanacak olan fikir ve siyasete "bilimsel" bir kılıf uydurma çabası olmaktan öteye gidemediği bazılarınca iddia edilir.

Bu iddialarda bir miktar gerçek payı bulunmakla birlikte son derece aşırıya kaçmış oldukları da muhakkaktır. Lenin, örneğin; sadece izlediğini iddia etmekle kalmayarak Marx öğretisini okumuş, tamamen kabul etmiş ve takipçisi olduğuna inanmıştır. Aynı şey

Mao Zedong ve diğer bir çok komünist lider için de geçerlidir. Marx'ın fikirlerinin yanlış anlaşılmış ya da yeniden yorumlanmış olabileceği doğrudur. Ancak aynı şey, İsa, Buda veya Muhammed için de söylenebilir. Marksist devlet ve hareketlerin ana politikalarının *tamamı* doğrudan Karl Marx'ın eserlerinden çıkmış olsaydı, bu listede daha üst sıralarda bir yerde olurdu.

Marx'ın fikirlerinden bazıları -örneğin 'tarihin ekonomi açısından yorumu'na ilişkin ilginç görüşü- komünizm silinse bile etkili olmayı ihtimaldir ki sürdürecektir. Buna rağmen, Marx'ın hangi sırada olması gerektiğine karar vermekteki temel etkenin, komünizmin dünya tarihinde uzun vadedeki önemi hakkında yürütülecek tahmin olduğu da açıktır. Marx'ın ölümünden yüzyıl sonra en azından fikirlerine bağlı görünen milyarın üzerinde insan vardı. Bu, bir ideolojinin şimdiye kadar sahip olduğu müritlerin, sadece mutlak sayısal değer olarak değil, dünya nüfusunun belli bir oranı olarak da çok üzerindeydi. Bu gerçek, bir çok komünisti, geleceğin Marksizmin dünya çapında zafer kazandığını eninde sonunda göreceği umuduna - ve antikomünistleri de korkusuna- yöneltti.

Bu kitabın ilk baskısında şunları yazmıştım: "Komünizmin ne kadar ileri gideceği ve ne kadar süreceğinden emin olunamamakla birlikte, şimdiye kadar bu ideolojinin iyice yerleşmiş olduğu ve dünya üzerinde en az birkaç yüzyıl etkisini sürdüreceği de görülmüş olmalıdır." Şimdi ise bu öngörünün lüzumundan fazla karamsar olduğu anlaşılmaktadır. Komünizmin Rusya, eski Sovyetler birliğini oluşturan diğer devletler ve Sovyetlere tabi olan ülkelerin çoğu tarafından terk edilmesiyle, Marksizmin dünya üzerindeki rolünde geçtiğimiz birkaç yıl içinde çok ani bir düşüş olmuştur ve insanda bu çöküşün geri dönüşü olmadığı duygusu uyanmaktadır.

28

ORVILLE WRIGHT

(1871-1948)

&

WILBUR WRIGHT

(1867- 1912)

Bu iki kardeş, kazandıkları başarılar birbirine geçmiş olduğundan, tek başlık altında birleştirildiler ve öyküleri bir arada anlatılacak. Wilbur Wright 1867'de Millville, Indiana'da doğdu. Kardeşi Orville Wright ise, 1871'de Dayton, Ohio'da dünyaya geldi. Her ikisi de orta öğretim görmekle birlikte diploma alamadılar.

Çocukların her ikisi de makineler konusunda yetenekli ve insanlı uçuş konusuyla ilgiliydiler. 1892 yılında bisiklet sattıkları, onardıkları ve imal ettikleri bir dükkan açtılar. Bu dükkan onlara kendilerini aşan ilgi alanları; uçuş araştırmaları için kaynak sağladı. Bu alanda çalışan Otto Lilienthal, Octave Chanute ve Samuel P.

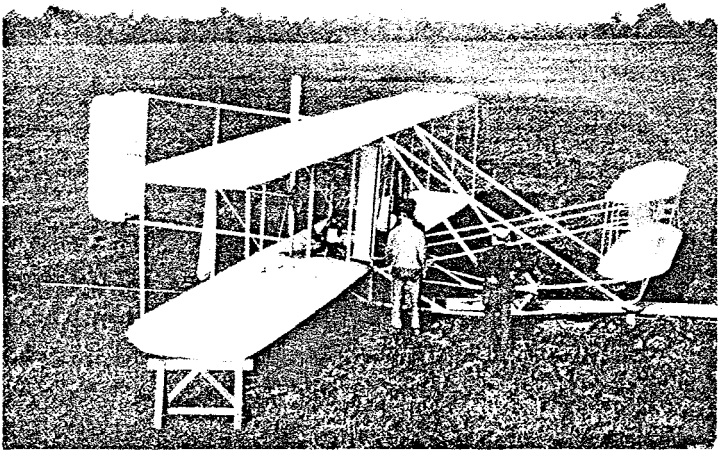
Langley gibi diğer kişilerin yazdıklarını hevesle okudular. 1899'da uçuş sorunu üzerinde kendileri çalışmaya başladılar. Dört yıldan biraz fazla süren çalışmaları sonunda, Aralık 1903'e gelindiğinde, çabaları başarıyla taçlandı.

Başkaları başarısız olurken Wright kardeşlerin neden başarabildikleri merak edilebilir. İlk önce, iki kafa bir kafadan çok daha iyidir. Wright kardeşler daima birlikte çalıştılar ve birbirleriyle mükemmel işbirliği yaptılar. İkinci olarak, bir motorlu uçak yapmaya kalkışmadan önce uçmayı öğrenmeleri gerektiği gibi akıllıca bir karar verdiler. Bu biraz çelişkili gelebilir: Uçak olmadan nasıl uçmayı öğrenebilirsiniz ki? Cevap şudur: Wright kardeşler uçmayı planör kullanarak öğrendiler. 1899'da uçurtma ve planörlerle çalışmaya başladılar. Ertesi yıl ilk bire bir boyutlardaki (yani bir insanı taşıyabilecek büyüklükteki) planörlerini, denemek üzere Kitty Hawk, Kuzey Carolina'ya götürdüler. Sonuç pek memnuniyet verici değildi. 1901 yılında bire bir boyutlarda bir ikinci planör, 1902'de ise üçüncüsünü yapıp denediler. Üçüncü planör, yapmış oldukları en önemli yeniliklerden bazılarını bünyesinde barındırıyordu (Örneğin, 1903 yılında başvurusunda bulundukları ana patentlerinden bazılarını, yaptıkları ilk motorlu uçakta değil de bu planörde uyguladıkları yöntemlerle ilgiliydi.). Üçüncü planörle binin üzerinde başarılı uçuş yaptılar. Wright kardeşler daha motorlu uçak yapımına başlamadan dünyanın en iyi ve en deneyimli planör pilotları olmuşlardı.

Planör uçuşlarında yaşadıkları bize neden başarılı oldukları konusunda üçüncü bir ipucu vermektedir. Uçak yapmaya daha önce kalkışmış olanlar, en çok bu tuhaf aleti yerden nasıl kaldıracakları üzerinde kafa yormuşlardı. Wright kardeşler çok doğru olarak, en büyük sorunun uçağın havada nasıl kontrol edileceği olduğunu fark ettiler. Dolayısıyla da, zamanlarının ve çabalarının büyük kısmını uçağın uçuş sırasındaki denge ve kontrolunu sağlamak için yöntemler tasarlamaya harcadılar.Uçaklarının üç eksenli kontrolu için bir yöntem ortaya koymayı başardılar ve bu, tam bir manevra kabiliyeti kazanmalarını sağladı.

Wright kardeşler kanat tasarımına da önemli katkılarda bulundular. Bu konuda daha önce yayımlanmış verilerin güvenilmezliği-

ni kısa sürede fark ettiler. Bu nedenle kendi rüzgar tünellerini inşa ettiler ve burada farklı şekillere sahip iki yüzden fazla kanat yüzeyini denediler. Bu deneylere dayanarak, kanadın üzerine havanın uygulayacağı basıncın kanat şekliyle bağıntısını gösteren tabloları kendileri oluşturabildiler. Bu bilgi daha sonra uçaklarının kanat tasarımı yapılırken kullanıldı.

Wright kardeşlerin çift satıhlı uçakları.

Bütün bu kazanımlara rağmen, Wright kardeşler tarihte doğru zamanda ortaya çıkmasalardı başarılı olamazlardı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında motorlu uçuşla ilgili girişimler kaçınılmaz bir şekilde başarısızlığa mahkumdu. Buhar makineleri ürettikleri güce oranla son derece ağırdı. Wright kardeşler ortaya çıktıklarında verimli iç yanmalı motorlar çoktan yapılmıştı. Ancak, piyasada bulunan motorlar, uçan bir makinede kullanılabilmek için çok yüksek bir ağırlık/güç oranına sahiptiler. Hiçbir imalatçı ağırlık/güç oranı yeterince düşük bir motor yapamıyor gibi göründüğünden, Wright kardeşler (bir teknisyenin de yardımıyla) kendi motorlarını kendileri tasarladılar. Bu da dehalarının bir göstergesidir: Motor tasarımı üzerinde nispeten daha az uğraşmış olmalarına karşın, birçok imalatçının tasarlayabildiğinden daha üstün bir motor yapabilmişler-

dir. Buna ek olarak Wright kardeşler kendi pervanelerini de tasarlamak zorunda kaldılar. 1903'te kullandıkları, yaklaşık % 66 verimle çalışıyordu.

İlk uçuş 17 Kasım 1903'te, Kuzey Carolina'da Kitty Hawk yakınlarında bir yer olan Kill Devil Hill'de yapıldı. Kardeşler o gün ikişer uçuş yaptılar. Orville Wright tarafından yapılan ilk uçuş on iki saniye sürdü ve 40 m. mesafe kat etti. Wilbur Wright tarafından yapılan son uçuş, 59 saniye sürdü ve uçuş mesafesi 275 metreydi. *Flyer I* olarak adlandırdıkları (günümüzde yaygın adı 'Kitty Hawk') uçaklarının bin dolardan az bir maliyeti vardı. Kanat açıklığı 20 metre ve ağırlığı yaklaşık 700 kg'dı. Üzerindeki 12 beygir gücündeki motorun ağırlığı sadece 77 kg'dı. Yeri gelmişken, bu uçak şimdi Washington'daki Ulusal Havacılık ve Uzay Müzesi'nde bulunmaktadır.

Bu ilk uçuşların beş tanığı olmasına karşın, haber ertesi gün oldukça az sayıda gazetede yer aldı. (Yayımlayanlar da çok doğru bilgiler vermemişlerdi). Memleketleri Dayton-Ohio'daki yerel gazete haberi tamamen göz ardı etti. Hatta insanlı uçuşun gerçekleştirilmiş olduğunun dünya neredeyse beş yıl sonra ancak farkına vardı.

Kitty Hawk'taki uçuşlarından sonra Wright kardeşler Dayton'a dönerek burada ikinci bir uçak -Flyer II- yaptılar. Bu uçakla 1904'te 105 uçuş gerçekleştirdiler, ancak bu uçuşlar fazla ilgi çekmedi. Gelişmiş ve çok kullanışlı bir model olan Flyer III 1905 yılında yapıldı. Dayton yakınlarında yapmış oldukları onca uçuşa rağmen insanların çoğu uçağın icat edildiğine hâlâ inanmıyorlardı. Örneğin 1906 yılında, Herald Tribune Paris baskısı, Wright kardeşler hakkında "Uçucu mu, yalancı mı?" başlığını taşıyan bir makale yayımlıyordu.

Neyse ki Wright kardeşler 1908 yılında kamunun kuşkularına bir nokta koydu. Wilbur Wright yaptıkları uçaklardan birini Fransa'ya götürerek halka açık bir dizi uçuş gösterisi yaptı ve icatlarını Fransa'da pazarlayacak bir şirket ayarladı. Bu arada Birleşik Devletlerde de Orville Wright, Fransa'dakinin benzeri gösteriler düzenliyordu. Ne yazık ki 17 Eylül 1908'de uçurmakta olduğu uçak

yere çakıldı. Bu Onların o güne kadar başlarına gelmiş tek ciddi kazaydı.Yolculardan biri öldü, Orville'in bacağı ve kaburgaları kırıldı, fakat iyileşti. Bu arada Wright kardeşlerin başarılı uçuşları Birleşik Devletler hükümetini Savaş Departmanına uçak alınması için bir sözleşme imzalamaya ikna etmiş ve 1909 yılında federal bütçede askeri uçuşlar için 30.000 dolarlık bir ödenek ayrılmıştı.

Wright kardeşler ve rakipleri oldukları iddiasında bulunanlar arasında uzunca bir zaman patent davaları vardı ama, 1914'te mahkeme lehlerine karar verdi. Bu arada Wilbur Wright tifoya yakalandı ve 1912'de, kırk beş yaşındayken öldü. Uçak şirketindeki hisselerini 1915 yılında satan Orville Wright 1948 yılına kadar yaşadı. Kardeşlerin ikisi de hiç evlenmedi.

Bu alanda kendilerinden önce yapılan birçok araştırmaya, girişim ve iddialara rağmen, Wright kardeşlerin uçağın icadının getirdiği övgülerin aslan payını hak ettiklerinden hiç kuşku yoktur. Onların bu listede kaçıncı sıraya yerleştirileceğine karar verilirken gözetilecek temel ölçüt, uçağın öneminin kendi içinde değerlendirilmesidir. Bana göre, uçak, insanın dünyada varoluş şeklini baştan aşağıya değiştirmiş olan matbaa ya da buhar makinesine göre çok daha az önem taşıyan bir icattır. Yine de, hem barışta hem de savaşta kullanılabilen çok önemli bir buluş olduğu da şüphe götürmez. Birkaç on yıl içinde uçak, bir zamanlar uçsuz bucaksız sandığımız gezegenimizi daralttı ve onu "küçük bir dünyaya" çevirdi. Dahası, insanlı uçuşun başarıyla gerçekleşmesi, uzay yolculuklarının gelişmesi için gerekli bir ön hazırlıktı.

İnsanoğlu kim bilir kaç yüz yıldır uçmayı hayal etmiştir. Ama ayağı yere basan insanlar her zaman, Binbir gece masallarının "uçan halıları"nın sadece rüya olduklarına ve gerçek dünyada böyle bir şeyin asla olamayacağına inanmışlardır. Wright kardeşlerin dehası insanoğlunun çağlar boyu süren düşünü gerçekleştirmiş ve bir peri masalını masal olmaktan çıkarmıştır.

29
CENGİZ HAN

(yaklaşık 1162-1227)

Büyük Moğol imparatoru Cengiz Han 1162 yılı civarında doğdu. Babası -bir Moğol kabilesinin hırçın reisi- oğluna yenilgiye uğratmış olduğu bir kabile reisinin ismini verdi: Timuçin. Timuçin dokuz yaşına geldiğinde, babası bir düşman kabile tarafından öldürüldü ve ailenin hayatta kalabilen üyeleri hayli zaman tehlike altında ve mahrumiyet içinde yaşadılar. Uğursuz bir başlangıçtı bu, üstelik Timuçin'in durumu iyileşeceği yerde daha da kötüye gidiyordu. Delikanlılığında bir düşman kabilenin düzenlediği baskında esir düştü. Kaçmasın diye de boynuna tahta bir boyunduruk geçirildi. Timuçin, çaresizliğin bu en uç noktasından, ilkel ve kıraç bir ülkede okuması yazması olmayan bir mahkum konumundan, dünyanın en güçlü adamı konumuna yükseldi.

Yükselişi kendisini esir alanların ellerinden kurtulmayı başarmasıyla başladı. Sonra, babasının arkadaşı ve bölgede yaşayan dost kabilelerden birinin reisi olan Tuğrul ile ittifak kurdu. Ardın-

dan Moğol kabileleri arasında yıllar süren şiddetli savaşlar geldi. Bu arada Timuçin ağır ağır zirveye tırmanıyordu.

Moğol kabilelerinin üyeleri eskiden beri usta biniciler ve vahşi savaşçılar olarak bilinirler. Tarihte kuzey Çin üzerine düzensiz akınlar yapmışlardır. Ancak Timuçin'in çıkışından önce kabileler enerjilerinin büyük kısmını hep birbirleriyle dalaşarak harcamışlardı. Yiğitlik, siyasi beceri, acımasızlık ve örgütleme yeteneği gibi özelliklerin tümünü üzerinde toplayan Timuçin bu kabilelerin hepsini kendi liderliği altında birleştirip kaynaştırmayı başardı ve 1206 yılında Moğol kabile reislerinden oluşan bir topluluk O'nu "Cengiz Han" yani, "Evrenin imparatoru" ilan etti.

Cengiz Han'ın bir araya getirmiş olduğu bu heybetli askeri mekanizma bundan sonra dışarıya, komşu ülkelere çevrildi. Timuçin önce Çin'in kuzey batısındaki Hsi Hsia eyaletine ve kuzey Çin'de bulunan Chin İmparatorluğu'na saldırdı. Bu savaşlar sürmekteyken Cengiz Han ile İran ve Orta Asya'da büyük bir imparatorluğun hükümdarı olan Harzemşah Muhammed arasında bir anlaşmazlık baş gösterdi. 1219 Timuçin ordularını Harzemşahlar üzerine sürdü. Orta Asya ve İran'a girildi, Harzemşah imparatorluğu yıkıldı gitti. Diğer Moğol orduları Rusya'ya saldırırken Cengiz Han Afganistan ve kuzey Hindistan üzerine bizzat akın düzenledi. 1225 yılında Moğolistan'a döndü ve 1227 yılında burada öldü.

Ölümünden kısa bir süre önce yerine üçüncü oğlu Ögeday'ın geçmesi isteğinde bulundu. Bu akıllıca bir seçimdi, çünkü Ögeday da kendi çapında çok parlak bir general oldu. Komutası altında Moğol orduları Çin'in içlerine ilerlemeyi sürdürdüler, Rusya'ya tamamen girdiler ve Avrupa'ya doğru ilerlediler. 1241 yılında Polonya, Alman ve Macar orduları Budapeşte'nin ötesine doğru ilerlemeyi sürdüren Moğol orduları tarafından büyük bir bozguna uğratıldılar. Ancak o yıl Ögeday öldü ve Moğol orduları Avrupa'dan bir daha asla dönmemek üzere geri çekildiler.

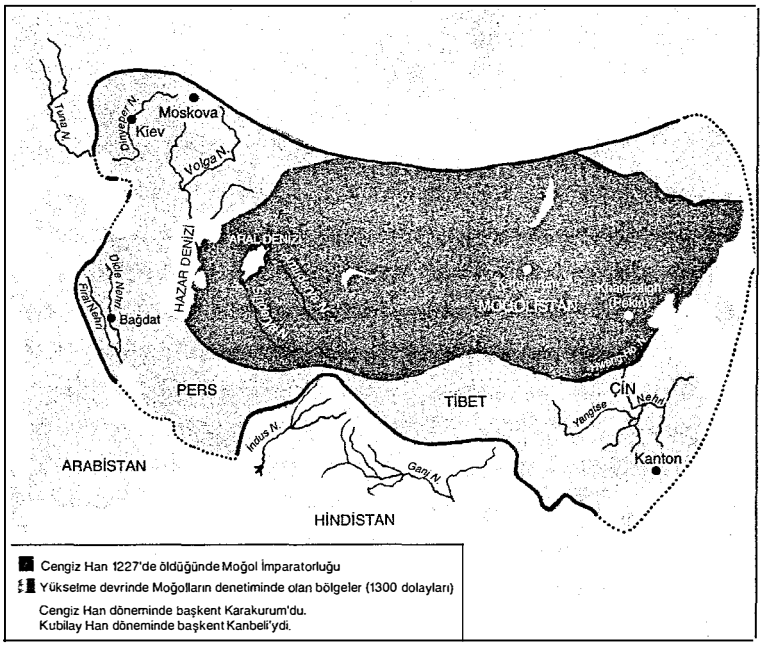
Moğol kabile reisleri Ögeday'ın yerine kimin geçeceğini tartı-

şırlarken fetihlerde gözle görülür bir duraklama oldu. Ancak, başa geçen iki Han'ın (Cengiz'in torunları Mengü Han ve Kubilay Han) zamanında Moğolların Asya içlerine ilerleyişleri devam etti. Kubilay Han'ın Çin'in fethini tamamladığı 1279 yılına kadar, Moğollar tarihteki en büyük kara imparatorluğuna sahip olmuşlardı. Toprakları içinde İran ve güneybatı Asya'nın büyük kısmının yanısıra; Çin, Rusya ve Orta Asya da bulunuyordu. Orduları Polonya'dan kuzey Hindistan'a başarılı akınlar düzenlemiş ve Kubilay Han'ın hükümranlığı Kore, Tibet ve güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinde tanınmıştı.

Bu cesamette bir imparatorluk, hele o zamanlardaki ilkel ulaşım koşulları altında uzun süre bir arada tutulamazdı ve Moğol imparatorluğu da kısa süre sonra dağıldı.Ama Moğol egemenliği dağılmanın arkasından kurulan birkaç devlet vasıtasıyla uzun süre devam etti. Moğollar Çin'in büyük bölümünden 1368 yılında çıkarıldılar. Rusya'da ise hakimiyetleri çok daha uzun sürdü. Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından Rusya'da kurulmuş olan ve "Altınordu" olarak bilinen devlet on altıncı yüzyıla, Kırım Hanlığı ise 1783 yılına kadar yaşadı. Cengiz'in diğer oğulları ve torunları Orta Asya ve İran'da saltanat süren hanedanlar kurdular. Bu ülkelerin ikisi de, Moğol kanı taşıyan ve Cengiz soyundan geldiğini iddia eden Timur tarafından on dördüncü yüzyılda fethedildi. Timur hanedanı on beşinci yüzyılda son buldu. Ancak bu bile Moğol fetihlerinin ve egemenliğinin sonunu getirmedi. Timur'un büyük-büyük torunu Babür Hindistan'ı işgal etti ve burada Moğul hanedanını kurdu. Sonunda Hindistan'ın neredeyse tamamını ele geçiren Moğollar, on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar iktidarda kaldılar.

Tarihin akışı içinde dünyayı fethetmek amacıyla yola çıkan ve bunda önemli ölçüde başarılı olmuş bir insan-'deli' de diyebilirsiniz-silsilesi vardır. Bu megalomanyaklar arasında en kayda değer olanlar, Büyük İskender, Cengiz Han, Napolyon Bonapart ve Adolf Hitler'dir. Bu insanların dördü birden neden listenin üst sıralarında

bulunmaktadırlar? Fikirler ordulardan çok daha üstün değil midir? Uzun vadede kalemin kılıçtan üstün olduğuna elbette inanırım. Aslında bu kısa vade için de geçerlidir. Ama bu dört kişi öylesine geniş toprakları ve kalabalık bir nüfusu ellerinde tuttular ve kendileriyle aynı çağda yaşayanların hayatları üzerinde o kadar etkili oldular ki, O'nlardan kısaca 'eşkıya' olarak bahsedilip geçilemez.

Moğallar'ın Fethettiği Topraklar

30
ADAM SMITH

(1723-1790)

Ekonomi teorisinin gelişiminin en önemli kişiliği Adam Smith 1723'te, İskoçya'nın Kirkcaldy kasabasında doğmuştur. Oxford Üniversitesi'nde öğrenim görmüş ve 1751-1764 yılları arasında Glasgow Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yapmıştır. Bu konumdayken, entelektüel çevrelerde tanınmasını sağlayan ilk kitabını (*Ahlaki Duyarlılık Kuramı*) yayımlamıştır. Ancak ününün sürmesi büyük ölçüde, 1776'da yayımlanan *"Ulusların Zenginliği"* adlı büyük eseri sayesindedir. Kitap anında büyük bir sükse yapmış ve Adam Smith, hayatının geri kalan bölümünü ünlü ve saygın bir kişi olarak yaşamıştır. 1790'da Kirkcaldy'de ölmüştür. Adam Smith'in çocuğu yoktur ve hiç evlenmemiştir.

Adam Smith, ekonomi teorisi üzerine kafa yoran ilk kişi değildi ve tanınmış fikirlerinden bazıları özgün de değildir. Ama, bu alanda ileride kaydedilecek gelişmelere temel oluşturacak kadar doğru, anlaşılabilir ve sistematik ekonomi teorisini ilk kez ortaya

atan kişidir. Bu nedenle, "*Ulusların Zenginliği*"nin ekonomi politiğin çıkış noktası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kitabın başardığı en büyük işlerden biri, geçmişin yanlış algılamalarından birçoğunu gidermiş olmasıdır. Smith, devletin elinde fazla miktarda külçe altın bulundurmasının önemini vurgulayan eski "*merkantilist*" teoriye karşı çıktı. Benzer şekilde, kitabında, *fizyokratların* toprağın değerin temel kaynağı olduğuna ilişkin görüşünü de reddetti ve bunun yerine emeğin önemini öne sürdü. Smith, işbölümü yapılarak üretimde sağlanabilecek büyük artışı şiddetle vurguladı ve devletin endüstrinin serbestçe gelişmesine engel olan eskimiş ve keyfi kısıtlamalarına saldırdı.

"*Ulusların Zenginliği*"nde savunulan merkezi fikir; bir karmaşa halindeymiş gibi görünen serbest pazarın aslında kendi kendini ayarlayan, toplumun istediği ve gereksinim duyduğu türde ve miktarda malı otomatik olarak üretme eğilimi gösteren bir mekanizma olduğudur. Örneğin, istenen bir ürünün pazara yeterli miktarda sunulamadığını varsayalım. Doğal olarak, fiyatı artacak ve daha yüksek fiyat, bu malı üretenlere daha fazla kâr sağlayacaktır. Yüksek kârdan dolayı diğer üreticiler de bu malı üretme isteği duyacaklardır. Sonuçta üretimde sağlanan artış, piyasada başlangıçta var olan darlığı azaltacaktır. Dahası, artan stoklar, çeşitli üreticiler arasındaki rekabete bağlı olarak, malın fiyatını "doğal bedel"ine, yani üretim maliyetine indirme eğilimi ortaya çıkaracaktır. Kimse piyasadaki darlığı gidererek topluma yardımcı olmak niyetiyle bir şey yapmamış, buna rağmen sorun çözülmüştür. Smith'in deyişiyle "herkes kendi çıkarını düşünür" ama, görüldüğü gibi "görünmez bir el tarafından hiç niyetli olmadığı bir sona doğru götürülür... Kendi çıkarını kollayarak, genellikle toplumun çıkarı üzerinde de olmayı düşündüğünden çok daha fazla etkili olur." (*Ulusların Zenginliği*, Cilt IV, Bölüm II)

Ancak serbest rekabetin önünde engeller varsa, "görünmez el" işini gerektiği gibi yapamaz. Dolayısıyla Smith serbest ticarete inandı ve yüksek fiyat tarifelerine şiddetle karşı çıktı. Aslında, devletin iş hayatına ve serbest pazara yaptığı müdahalelerin çoğuna karşıydı. Bu tür müdahalelerin hemen her zaman ekonominin veri-

mini düşürdüğünü ve eninde sonunda toplumun daha yüksek bedeller ödemesine yol açtığını öne sürdü. (Smith *"bırakınız yapsınlar"* terimini kendisi icat etmedi ama, bu kavramın yerleşmesine herkesten fazla katkıda bulundu.)

Bazı insanlar Adam Smith'in sadece bir işten elde edilen kârı savunduğu gibi bir görüşe sahiptirler, fakat böyle bir bakış açısı doğru değildir. Smith tekelci uygulamaları, tekrar tekrar ve olabilecek en sert şekilde suçladı ve kaldırılmalarını teşvik etti. İş hayatının gerçekleri konusunda da pek bön sayılmazdı. İşte *"Ulusların Zenginliği"*nde yer alan bir gözlem: "Aynı alanda faaliyet gösteren kişiler çok nadir bir araya gelir ve görüşmeleri ya toplum aleyhine bir komployla ya da fiyatları artırma eğilimiyle sona erer."

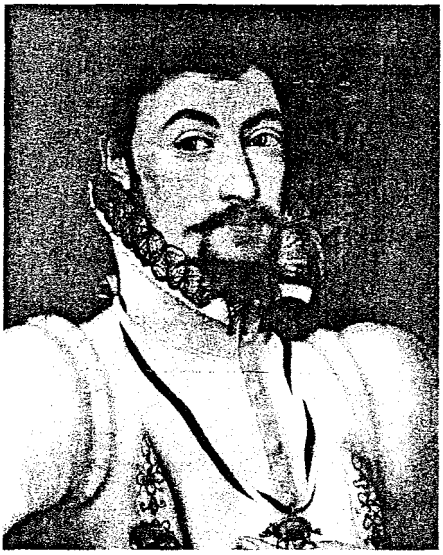
Adam Smith ekonomik düşünce sistemini o kadar iyi düzenledi ve sundu ki, önceki ekonomi ekolleri on beş yirmi yıl içinde terk edildi. Bu ekollerin iyi yönlerinin neredeyse hepsi Smith'in sisteminin bünyesindeydi, noksanlarını ise sistematik olarak dışlamıştı. Smith'ten sonra gelen ve aralarında Thomas Malthus ve David Ricardo gibi önemli isimlerin de bulunduğu ekonomistler O'nun sistemini (ana hatlarını değiştirmeden) genişletip geliştirerek, bugün klasik ekonomi olarak bilinen yapıya kavuşturdular. Modern ekonomi teorisi, bu teoriye eklediği yeni kavram ve tekniklere rağmen büyük ölçüde klasik ekonomi teorisinin bir filizidir.

"Ulusların Zenginliği"nde Smith, Malthus'un aşırı nüfus artışıyla ilgili görüşlerini kısmen öngörmüştür. Ancak, Ricardo ve Karl Marx nüfus baskısının ücretlerin geçim seviyesinin üzerine çıkmasını engelleyeceği ('ücretlerin belirlenmesinin demir kuralı' diye adlandırılır) konusunda ısrar ederlerken, Smith, üretimin arttığı durumlarda ücret artışının mümkün olduğunu ifade etti. Yaşananların Smith'i bu konuda haklı çıkardığı, Ricardo ve Marx'ın ise yanıldıklarını gösterdiği oldukça açıktır.

Smith'in görüşlerinin doğruluğu ya da daha sonraki kuramcılar üzerindeki etkisinin sorgulanmasıyla hiç ilgisi olmayan bir mesele; yasama ve hükümet politikaları üzerinde yapmış olduğu etkidir. *"Ulusların Zenginliği"* büyük bir ustalık ve açıklıkla yazılmış ve geniş bir okuyucu kitlesi tarafından okunmuştu. Smith'in devletin

iş hayatı ve ekonomiye yaptığı müdahalelere karşı öne sürdüğü görüşler, düşük fiyat ve serbest piyasa yanlısı oluşu, on dokuzuncu yüzyılın tamamında uygulanan hükümet politikaları üzerinde kat'i bir etki yapmıştır. Aslında bu tür politikalar üzerindeki etkisi halen hissedilmektedir.

Smith döneminden bu yana ekonomi teorisi çok büyük ilerleme gösterdiğinden ve fikirlerinden bazıları aşılmış olduğundan Adam Smith'in önemini azımsamak kolaydır. İşin gerçeği ise, ekonomi teorisini ortaya atan ve sistematik bir çalışma haline getiren belli başlı kişi ve aslında insanlığın düşünce tarihinde önemli bir kişilik olduğudur.

31

EDWARD DE VERE

bilinen adıyla

"WILLIAM SHAKESPEARE"

(1550-1604)

Büyük İngiliz oyun yazarı ve şairi William Shakespeare genellikle gelmiş geçmiş en büyük yazar kabul edilir. Kimliği hakkında (aşağıda da anlatılan) bayağı büyük anlaşmazlıklar vardır ama yazarın yetenekleri ve eserlerinin başarısı üzerinde herkes görüş birliği içindedir.

Shakespeare, aralarında *Hamlet, Macbeth, Kral Lear ve Julius Caesar* gibi şaheserlerin de bulunduğu otuz altıdan fazla tiyatro oyunu, 154 muhteşem sone ve birkaç uzun şiir yazdı. Dehası, başarılı çalışmaları ve haklı ünü göz önünde bulundurulduğunda, bu liste-

nin daha üst sıralarında yer almaması biraz garip görünebilir. Shakespeare'e düşük derece vermem sanatsal faaliyetlerini takdir etmediğimden değil, yalnızca edebi ve sanatsal kişiliklerin insan tarihi üzerinde nispeten daha az etkili olduklarına inancımdan dolayıdır.

Dini lider, bilim adamı, siyasetçi, kaşif ve filozof; kendi alanının dışında, insanların uğraş verdiği bir çok farklı alandaki gelişmeleri de etkileyebilir. Örneğin, bilimsel gelişmeler, ekonomik ve siyasal meseleler üzerine muazzam etki etmiş; yanı sıra, dinsel inançları, felsefi tutumları ve sanat alanındaki gelişmeleri de etkilemiştir.

Buna karşın ünlü bir ressamın, kendisinden sonra gelen ressamların çalışmalarını etkileyebilmekle birlikte, müzik ve edebiyatın gelişimini etkilemesi çok düşük bir olasılık; bilim, kaşiflik ya da diğer uğraş alanları üzerinde etki sahibi olması ise hiç mümkün değildir. Şair, oyun yazarı ve besteciler için de benzeri ifadeler kullanılabilir. Sanatsal kişilikler genellikle yalnızca sanat alanını ve hatta sadece kendilerinin faaliyet gösterdikleri sanat dalını etkilerler. Edebiyat, müzik veya görsel sanatlardan kimsenin bu listede ilk yirmi içinde yer almamış olması ve listede sadece bir avuç sanatçı bulunması bu nedendendir.

O halde neden bu listede *bazı* sanatsal kişilikler bulunmaktadır? Cevaplardan biri, genel kültürümüzün -sosyolojik anlamda- kısmen sanat tarafından yaratılmış olmasıdır. Sanat, toplumu birbirine bağlayan yapıştırıcının oluşturulmasına yardım eder. Sanatın gelmiş geçmiş tüm uygarlıklarda önemli bir unsur olması tesadüf değildir.

Üstelik sanattan aldığı zevk her insanın hayatının bir bölümüne doğrudan etki eder. Diğer bir deyişle, kişi hayatının bir bölümünü kitap okuyarak, bir bölümünü resim seyrederek geçirebilir. Müzik dinleyerek geçirdiğimiz zamanın diğer faaliyetlerimiz üzerine etkisi olmasa bile, bu zaman dilimi yine de yaşantımızın hiç de azımsanmayacak bir bölümünü oluşturur. Sanat diğer faaliyetlerimizi, bir anlamda yaşantımızın tümünü de etkiler. Sanat bizi ruhumuzla buluşturur; en derin duygularımızı ifade eder ve duygularımıza gerçeklik kazandırır.

Bazı durumlarda, sanatsal çalışmaların, diğer konularla ilgili duruşumuzu etkileyebilecek, az ya da çok, açık bir felsefi içerikleri vardır. Bu durum edebiyat alanında, müzik ve resimde olduğundan elbette ki daha sık ortaya çıkar. Örneğin, *Romeo ve Juliet* adlı eserinin üçüncü perdesinin ilk sahnesinde Shakespeare prense; "Katillere merhamet etmeyin ama öldürenleri bağışlayın" sözlerini söylettiğinde, öne sürülen fikrin (kabul görsün ya da görmesin) açıkça felsefi bir içeriği vardır ve siyasal duruşu etkileme olasılığı, diyelim ki "Mona Lisa"nın seyredilmesinin aynı konu üzerinde yaratacağı etkiden daha yüksektir.

Shakespeare'in gelmiş geçmiş edebi kişiliklerin en seçkinlerinden olduğu tartışılmaz görünmektedir. Bugün dünyada Chaucer, Virjil, hatta Homeros'un eserlerini -okul ödevi yapmak gibi bir amacı yoksa- okuyan insan sayısı oldukça düşüktür. Ancak, Shakespeare'in oyunlarından birinde rol alan bir oyuncunun göstereceği başarının büyük ilgi uyandıracağı kesindir. Shakespeare'in tumturaklı laflar etme konusundaki yeteneği benzersizdir ve sözlerinden -oyunlarını hiç seyretmemiş ya da okumamış kişiler tarafından bile- sık sık alıntı yapılır. Dahası, bunca beğenilmesi gelip geçici bir durum da değildir. Eserleri okurlara ve izleyicilere neredeyse dört yüzyıldır haz vermektedir. Zaman sınavından başarıyla geçtiklerine göre, Shakespeare'in eserlerinin daha bir çok yüzyıl boyunca beğenileceği öngörüsü akla yakın görünmektedir.

Shakespeare'in önemini değerlendirirken, yaşamamış olsaydı oyunlarının hiçbirinin yazılmamış olacağını hesaba katmak gerekir. (Tabii aynı ifade her sanatsal ve edebi kişilik için geçerlidir; ama bu etken, daha küçük çaptaki sanatçıları değerlendirirken o kadar da önemli görünmemektedir.)

Shakespeare, eserlerini İngilizce yazmış olmakla birlikte, tüm dünyaya mal olmuş bir kişiliktir. Tam anlamıyla olmasa da İngilizce "evrensel dil" tanımına diğer bütün dillerden daha yakındır. Dahası, Shakespeare'in eserleri bir çok dile çevrilmiş, bir çok ülkede okunmuş ve sahneye konulmuştur.

Eserleri halk tarafından beğenilen ancak edebiyat eleştirmenlerince hafife alınan bazı yazarlar da vardır. Ama Shakespeare

bunlardan değildir, edebiyatla uğraşanlardan her zaman bol bol övgü almıştır. Kuşaklar boyu bir çok oyun yazarı eserlerini incelemiş ve edebi yeteneğini taklit etmeye çalışmıştır. Diğer yazarlar üzerindeki muazzam etkisi ve dünya çapında sürekli beğeni toplaması, William Shakespeare'in bu kitapta yüksek bir konumu hak ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, bu isim altında yazan kişinin kimliği konusunda uzun zamanlardır süregelen bir anlaşmazlık vardır.

Genel kabul gören (ve benim bu kitabın ilk baskısını hazırlarken üzerinde düşünmeden doğru kabul ettiğim) görüş, bu kişinin 1564'te –Avon nehri kıyısındaki- Stratford'da doğan ve 1616'da aynı yerde ölen William Shakspere ile aynı kişi olduğudur. Ancak, bu konuda kuşkuları olanların ve belgelerdeki bilgilere karşı çıkanların görüşlerini dikkatle değerlendirerek, kuşkucuların bu konuda daha çok şey bildikleri ve savunmalarını mantıksal bir çerçeveye oturttukları sonucuna vardım.

Ortaya konan yığınla kanıt, "William Shakespeare"in 17. Oxford kontu Edward de Vere'in kullandığı bir takma ad; William Shakspere'in ise işleri nedeniyle Londra'da yaşayan, ancak yazarlıkla hiç ilgisi bulunmayan varlıklı bir tüccar olduğunu göstermektedir. (Stratford'da bu isim; Shaxpere, Shakspeyr, Shagspere, Shaxbere gibi çeşitli şekillerde yazılırdı, ilk "e" hiçbirinde bulunmadığından okunuşu "Shakespeare"in okunuşundan oldukça farklı -kısa 'a' sesi ile- idi.)

Edward de Vere'in o dönemde yazdığı oyunlarla halkın beğenisini toplamış Shakspere'in "hayalet yazar"ı olduğunu söylemeye çalışmıyorum. Shakspere sağlığında bu oyunların yazarı olarak düşünülmemişti, ayrıca hiç de böyle bir iddiası yoktu ! Shakspere'in büyük oyun yazarı William Shakespeare olduğu fikri, Shakespeare'in oyunlarının ilk toplubasımının ortaya çıktığı 1623 yılına kadar -Shakespeare'in ölümünden yedi yıl sonra!- öne sürülmedi. Yayıncıların kitaba koydukları önsözde, "Avon-Stratfordlu adam"ın oyunların yazarı olduğu (doğrudan söylenmemesine karşın) kuvvetle ima ediliyordu.

Shakspere'in bu oyunların yazarı olmasının neden mümkün görünmediğini anlamak için, öncelikle bu kişinin genel kabul görmüş hayat hikayesini anlatmak gerekir ki, o da şöyledir:

Shakspere'in bir zamanlar oldukça varlıklı bir kişi olan babası John, sonraları dara düşmüş ve genç William zor maddi koşullar içinde büyümüştür. Bununla birlikte Latince ve klasik edebiyat öğrendiği özel bir liseye, Stratford lisesine devam etmiştir.

William, on sekiz yaşındayken Anne Hathaway adlı bir genç kadını hamile bırakmıştır. Yapması gerektiği şekilde O'nunla evlenmiş ve genç kadın birkaç ay sonra doğum yapmıştır. İki buçuk yıl sonra bir de ikizleri dünyaya gelince William daha yirmi bir yaşına varmadan, geçindirilmesi gereken bir eşe ve üç çocuğa sahip olmuştur.

Shakspere'in sonraki altı yıl boyunca neler yaptığı ya da nerelerde olduğu hakkında hiç bilgimiz yoktur, fakat 1590'ların başlarında bir tiyatro topluluğunun üyesi olarak Londra'dadır. Başarılı bir oyuncu olmakla birlikte tiyatro oyunları ve şiir yazmaya başlamıştır; 1598'e gelindiğinde, İngiliz yazarlarının en büyüğü olduğu çoktan kabul edilmiştir. Shakspere Londra'da yaklaşık yirmi yıl kalmış ve bu sürede otuz altıdan fazla oyun, 154 sone ve birkaç uzun şiir yazmıştır. Birkaç yıl içinde refah düzeyi yükselmiş ve 1597'de Stratford'da ("New Palace") pahalı bir ev alabilmiştir. Ailesi hep Stratford'da oturmuş ama geçimlerini Shakspere sağlamıştır.

Tuhaf bir tutumla, yazdığı büyük oyunların hiçbirini yayımlamamıştır. Ama, eserlerin ticari değerinin farkına varan vicdansız yayıncılar, neredeyse yarısının korsan baskılarını yapmışlardır. Korsan baskıların genellikle tahribata uğramış olmasına karşın, Shakspere bu konuya müdahale etmek için hiçbir girişimde bulunmamıştır.

1612 dolaylarında, kırk sekiz yaşındayken, yazmaktan aniden vazgeçmiş, Stratford'a dönerek, yeniden karısıyla birlikte yaşamaya başlamıştır. Nisan 1616'da burada ölmüş, kilisenin avlusuna gömülmüştür. O'nun olduğu söylenen mezar taşında ismi yazmamaktadır; ancak, bir zaman sonra mezarın yakınlarında bir duvarın üzerine bir anıt dikilmiştir. Ölümünden üç hafta önce, mirasının çoğu-

nun büyük kızı Susanna'ya kalmasını sağlayan vasiyetini uygulamaya koymuştur. Susanna ve ailesi, ailenin son üyesinin de öldüğü 1670 yılına kadar New Palace'de yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Yukarıda anlatılan hayat hikayesinin büyük bölümünün tamamen genel kabul görmüş tahminlere dayalı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, Shakspere'in Özel Stanford lisesinde okuduğuna dair bir kayıt yoktur. Bu okulun herhangi bir öğrencisi ya da öğretmeni ünlü yazarın sınıf arkadaşı veya öğretmeni oldukları iddiasında da bulunmamıştır. Benzer şekilde, oyuncu olup olmadığı da belirsizdir.

Bütün bunlara rağmen hikaye ilk bakışta akla yakın gelebilir. Ancak, dikkatle incelediğimizde, karşımıza vahim sorunlar çıkar.

Birinci sorun -genel kabul görmüş hayat hikayesini kaleme alanların bile sözünü ettiği gibi-Shakspere'in hayatı hakkında çok az, bu kadar öne çıkmış bir kişiliğin hayatı hakkında sahip olunması beklenenden *çok daha az* bilgimiz olmasıdır. Verilerdeki bu şaşırtıcı kıtlığa bir açıklama getirmeye çalışanlar bazen "Neredeyse dört yüzyıl önce yaşadı. Kendisinin yazdığı ve hakkında yazılmış belgelerin çoğu, doğal olarak, kayboldu..." derler. Fakat bu görüş Shakspere'in yaşadığı dönem hakkında elimizde bulunan fazla miktarda bilgiyi azımsamakta olduğumuz anlamına gelmektedir.

Shakspere geri bir ülkede ya da barbarlar çağında değil, Kraliçe Elizabeth'in saltanat sürdüğü İngiltere'de yaşıyordu. Yaşadığı dönem, baskı makinelerinin olduğu, yazı gereçlerinin kolay bulunabildiği ve okuması yazması olan birçok insanın yaşadığı, kayıtların da gayet iyi tutulduğu bir dönemdi. Bir çok yazılı belgenin kaybolmuş olduğu muhakkaktır; ama o çağdan kalan *birkaç milyon* özgün belge hâlâ ayaktadır.

William Shakespeare'e büyük ilgi duyulmasından dolayı, üç kuşağın edebiyatçılarından oluşan bir alim ordusu eldeki verileri didik didik ederek dünyanın en ünlü edebi dehası hakkında bilgi aramışlardır. Bu araştırmanın bir yan ürünü olarak; o günün belli başlı şairlerinin neredeyse hepsi, daha az bilinenlerin de birçoğu hakkında sahifeler dolusu bilgi ortaya çıkarmışlardır. Ama Shakespeare hakkında bütün bulabildikleri üç düzine civarında küçük

yazıdır ve bunlardan hiçbiri O'ndan bir şair ya da oyun yazarı olarak bahsetmemektedir!

Francis Bacon, Kraliçe Elizabeth, Ben Jonson ya da Edmond Spencer'ın hayatı hakkında, Shakspere'in hayatı hakkında bildiklerimizden çok daha fazlasını biliyoruz. Hatta, John Lyly gibi küçük çapta bir şair hakkında bile, Shakspere hakkında bildiklerimizden çok çok fazlasını biliyoruz.

Isaac Newton -tarihin en önde gelen dahisi- ile aralarındaki tezat özellikle çarpıcıdır. Elimizde, Newton tarafından ve Newton hakkında yazılmış binlerce özgün belge bulunmaktadır. (O da Shakspere gibi İngiltere'nin küçük bir kasabasındandı.) Gerçi Newton'un Shakspere'den yetmiş sekiz yıl sonra doğduğunu da itiraf etmek gerekir ama (Shakspere ile aynı yıl doğmuş olan) Galile ve (seksen dokuz yıl önce doğmuş olan) Michelangelo, hatta (1313'te doğan) Boccaccio hakkında da daha fazla bilgimiz vardır.

İlkiyle bağlantılı bir sorun, Londra'da geçirdiği yıllar boyunca büyük yazarın neredeyse göze görünmez olduğudur. Shakspere'in Londra'da tahminen yirmi yıl geçirmiş olması gerekir (1592-1612) ama, bu yirmi yıllık süre içinde birilerinin büyük oyuncu ve oyun yazarının etten kemikten halini gördüklerine dair *bir tane bile* kayıt bulamayız. İnsanlar ünlü oyuncu Richard Burbage'i gördüklerinde ya da oyun yazarı Ben Jonson'a rasladıklarında, bunu kayda değer bir olay olarak bir köşeye yazmışlardır. Londra'da; en gözde olduğu yirmi yıllık dönemde Shakspere'i sahnede gören, O'nunla şiir hakkında konuşan, mektuplaşan ya da O'na bir toplantıda veya sokakta raslayan birileri olmuşsa bile, anlaşılan bu karşılaşmaları sözü edilmeye değer bulmamışlardır!

Yukarıda anlatılan durumun akla yakın tek açıklaması; "William Shakespeare"in yazarın kimliğini gizli tutmak için başarıyla kullandığı bir takma isim olduğu ve kendisiyle karşılaşanların büyük William Shakespeare ile tanışmış olduklarını bilmedikleridir. (Bu isme çok benzeyen bir isim taşıyan 'Shakspere'in, böyle bir takma ad altında gizlenemeyeceği açıktır.)

Resmi hikayenin belki de daha vahim olan bir yanı da –Avon nehri kıyısındaki- Stratford'da Shakspere'e karşı takınılan tavırdır.

Shakespeare'in İngiltere'nin en büyük yazarı sayılmasına –üstelik oyuncu da olmasına- rağmen, doğup büyüdüğü yerlerde O'nun ünlü bir adam olduğunun ya da sıra dışı kişiliğinin sanki hiç kimse farkında değildir! Bu durum, Stratford'dan ayrıldığında parasız, döndüğünde ise zengin olduğu hatırlandığında iyice şaşırtıcıdır; çünkü bu değişiklik arkadaşlarının ve komşularının doğal olarak merakını uyandırmış olmalıdır. Ancak gerçek şudur ki; yaşadığı sürece *Stratford'daki arkadaşlarından ve komşularından bir teki* -hatta kendi ailesi- bile *Shakspere'den aktör, oyun yazarı, şair ya da herhangi bir edebiyat dalıyla ilgili bir kişi olarak söz etmemiştir.*

Peki ya Shakspere'in kendi el yazısıyla yazılmış oyunları? Bunlar yazarın O olduğunu elbette ki kanıtlar. Ne yazık ki oyunlarının yazarının kendi el yazısıyla yazılmış kopyaları, müsveddeleri ya da bazı bölümleri ya da basılmamış, bitmemiş başka eserleri yoktur. Hatta, bazı resmi belgelerdeki altı adet imzanın dışında el yazısıyla yazılmış HİÇBİR ŞEY yoktur. Notlar yoktur, defterler yoktur, birilerine iletilmiş mesajlar, tutulmuş günlükler yoktur. Tarafından yazılmış tek bir özel mektup ya da iş mektubu yoktur günümüze kadar gelebilen. (Hayat hikayesini ilk yazanlar el yazısıyla yazılmış tek bir satır gördüklerinden bahsetmemektedir.) Kayıtlara bakılırsa Shakspere sanki; yazar olmak şöyle dursun, bir parça okuyup yazabilen, hatta okuması yazması olmayan bir kişidir!

Anlatılanlarla bağlantılı bir nokta da Shakspere'in anne-babasının, karısının ve çocuklarının okur yazar olmamasıydı. Şimdi, insan anne-babasını seçemez, eşini seçerken de okuma bilmesinden başka özelliklerini göz önünde bulundurabilir ama, yazıya dökülmüş bir kelime kendisine bu kadar anlam ifade eden bir insan kızlarını okuyup yazamayan insanlar olarak yetiştirmesi pek inandırıcı görünmemektedir. Eğer Shakspere gerçekten "Shakespeare" idiyse, o zaman tarihte çocukları kör cahil olan *tek* seçkin yazardı!

Sonra bir de Shakspere'in vasiyeti sorunu var. Belgenin özgün hali günümüze kadar gelebilmiştir: Üç sayfadır ve mal varlığını ve geride bırakacaklarını oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtmektedir. Ancak, hiçbir yerinde şiirlerin, oyunların, el yazmalarının, yazmakta olduğu eserlerin veya edebi haklarının sözü edilmemekte-

dir. Kendisine ait kitaplardan ya da eserlerden de hiç bahis yoktur. Kalan oyunlarının basılmasını istediğine ilişkin en küçük bir ipucu bulunmamaktadır ki, bu dönemde bunların en az yirmisi henüz basılmamıştır. Hayatında bir oyun veya bir şiir yazmış olduğunu ifade eden tek bir satır bile yoktur. Mektep medrese görmemiş, belki de okuma yazma bilmeyen bir tacirin vasiyetidir bu.

Şunu da belirtebiliriz ki, İngiliz şairlerinin bir üyeleri öldüğünde gösterişli -ama zevksiz- cenaze törenleri düzenlemek ve ölen hakkında uzun şiirsel methiyeler düzmek alışkanlığına sahip oldukları bir dönemde, Shakspere'in 1616 yılında ölümü, İngiltere'deki hiçbir yazar tarafından konu edilmemiştir. Daha sonra William Shakespeare'in büyük bir hayranı ve dostu olduğunu iddia eden Ben Jonson bile, Shakspere öldüğünde en ufak bir üzüntü belirtisi göstermemiş hatta olayın sözünü bile etmemiştir. Gününün diğer şairlerinin "Stratfordlu adam" ve büyük yazar arasında bir ilişki kurmadıkları açıktır.

Bana göre, yukarıda anlatılanlar sonuca erişmek için yeterlidir ve Shakspere'in o yazar olmadığı ve "William Shakespeare" isminin gerçek yazarın kimliğini gizlemek için kullanılan bir takma ad olduğuna dair başka kanıta da ihtiyaç yoktur. Ancak, inandırıcılık düzeyleri bu konu için önem taşımamakla birlikte, Shakspere'in o yazar olmadığını gösteren başka güçlü kanıtlar da vardır.

Örneğin, oyun ya da roman yazarlarının çoğunun eserlerinde kendi yaşantılarından alınmış bir çok olay bulunduğuna işaret edilmektedir (bu tür olaylar genellikle hikayenin önemli bir bölümünü oluştururlar). Ama Shakespeare'in oyunları, Shakspere'in yaşadıklarına kadar uzanabilecek olay ve durumlardan neredeyse tamamıyla yoksundur.

Bir diğer görüşe göre; muazzam söz dağarcığı (diğer oyun yazarlarının hepsinden *çok daha* geniş), hem Latince'ye hem de Fransızca'ya aşina oluşu, hukuk terminolojisi üzerindeki şaşmaz bilgisi ve klasik edebiyat hakkında sahip olduğu kapsamlı bilgi gözönüne alındığında, yazarın, yani William Shakespeare'in son derece iyi öğrenim görmüş bir kişi olduğu apaçıktır. Fakat Shakspere'in üniversiteye hiç gitmediği ve (yukarıda açıklandığı gibi) liseye gittiğinin bile şüpheli olduğu konusunda herkes hem fikirdir.

Bir başka nokta da; yazar Shakespeare'in aristokratlara sempati duyan ve aristokrat bir geçmişten gelen bir kişi görünümünde olmasıdır. Tilki avı ve şahin yetiştirmek gibi aristokrat sporlarına, saray yaşantısına ve entrikalarına çok aşinadır. Diğer yandan Shakspere, küçük bir kasabadan ve küçük burjuva bir geçmişten gelmektedir.

Shakspere'in hayatının, O'nun ünlü yazar William Shakespeare olduğu hipotezine uygun olmayan bir çok başka yönü vardır ve rahatlıkla bu teorideki sıkıntıları anlatan sayfalarca yazı yazabilirim. (Daha ayrıntılı bilgi isteyen okur, Charles Ogburn'un mükemmel kitabı *The Mysterious William Shakespeare*'e başvurabilir). Shakespeare'in hayat hikayesini genel kabul görmüş şekliyle anlatanlar elbette bunlara ve yukarıda sözünü ettiğim sorunlara açıklama getirebilecek hipotezler geliştirmişlerdir. Bu açıklamaların bazıları pek mümkün görünmemekle birlikte, tek tek bakıldığında her biri en azından olası durumlardır.

Örneğin; -insanların ünlü kişilerden aldıkları mektupları genelde saklamalarına rağmen-Shakspere'in yazmış olduğu *her bir* özel mektubun ve iş mektubunun, notları, defterleri ve oyunlarının el yazmalarıyla birlikte, sırf rastlantı sonucu hiçbir iz bırakmadan ortadan yok olması *olasıdır*. İngiliz şairlerinin en büyüğünün kendi mezar taşına yazılmak üzere, Shakspere'in mezar taşında gördüğümüz ahenk ve duygudan yoksun çocukça dizeleri kaleme alması *olasıdır*. Oyunları akıllı, eğitimli kadınları beğendiğine işaret eden bir adamın kendi kızlarını kara cahil bırakması *olasıdır*. İngiltere'nin en tanınmış yazarı olmakla birlikte Shakspere'in arkadaşlarından, aile üyelerinden ve komşularından bir tekinin bile O'ndan aktör, şair ya da oyun yazarı olarak söz etmemesi de *olasıdır*. Mümkün değilse de *olasıdır*.

Ancak bu meselede de genelde olduğu gibi bütün parçalarının her birinden daha büyüktür. Resmi hikayedeki soru işaretleri biriki tane olsaydı, bunlara getirilen biraz zoraki açıklamaları bile kabul edebilirdik. Ama hiçbir şeyin resmi hikayeyle doğal bir uyum sağlıyor gibi görünmediğini bir süre sonra elimizde olmadan fark ediyoruz. Bu hikayenin her şeyi sanki kendisine özel ve genellikle

de zoraki bir açıklama gerektirmektedir. Sorun şudur ki, Avon-Stratfordlu William Shakspere, ancak okuma yazma bilen bir küçük kasaba tüccarıdır ve ne tahsili, ne yaptıkları ve ne de ailesinin ve komşularının hakkında söyledikleri, O'nun büyük yazar William Shakespeare olduğu söylemine uygun düşmemektedir.

Peki oyunların yazarı, Shakspere değilse, kimdi? Bu sorunun cevabı olarak bir çok kişi öne sürülmüştür, aralarında en tanınmışı da ünlü filozof Francis Bacon'dır. Ama geçtiğimiz yıllarda, eldeki kanıtların artması, bu kişinin Edward de Vere olduğu görüşüne kuvvet kazandırmıştır.

Edward de Vere hakkında çok şey biliyoruz: Maceralı bir hayatı vardı ve yaşantısındaki bir çok olay oyunlarına yansımıştır. 1550 yılında doğmuştur, varlıklı ve üst düzeyde bir aristokrat olan 16. Oxford kontunun oğlu ve varisidir. Genç Edward, ucu Norman krallığına kadar dayanan bir ünvanın varisine yakışır şekilde, genç bir soylunun maharet göstermesinin adet olduğu bütün konularda; binicilik, avcılık, dövüş sanatları ve müzik, dans gibi daha hafif uğraş alanlarında eğitildi. Bu arada akademik eğitimi de ihmal edilmedi. Diğer konuların yanı sıra, hem Fransızca hem de Latince'yi özel öğretmenlerden öğrendi. Cambridge Üniversitesi'nde lisans, Oxford Üniversitesi'nde de yüksek lisans öğrenimini tamamladı. Daha sonra Londra'daki avukatlık kuruluşlarının en ünlülerinden birinde, Gray kuruluşunda bir yıl hukuk tahsil etti.

Babası Edward daha on iki yaşındayken öldü ve annesi bir süre sonra yeniden evlendi. Ancak Edward uzun süre annesinin yanında kalmadı. Sarayın vesayeti altına girdi ve kendisi için bir vasi atandı. Seçilen vasi, İngiltere'nin baş mabeyincisi ve Kraliçe'nin özel konseyinin uzun yıllar üyesi olan bir kişi, William Cecil'di. Kraliçenin en eski ve en güvenilir danışmanı olmasından dolayı, Cecil İngiltere'nin en güç sahibi kişilerinden biriydi.

Genç de Vere, bulunduğu yüksek konuma yaraşır şekilde, Cecil'in evinde ailesinin bir üyesi gibi muamele gördü. (Cecil'in hizmetkarlarından birini öldürdüğü biraz esrarengiz bir olay, vasisinin nüfuzu sayesinde mahkemeye intikal etmedi.) Yirmili yaşlarının başında Saraya takdim edildi, burada ülkenin önde gelen kişi-

likleriyle ve bizzat Kraliçeyle tanıştı. Kraliçe, zeki oluşunun yanı sıra, atletik yapılı, çekici ve çok da yakışıklı olan bu genç adamdan çok hoşlandı ve de kısa bir zaman sonra Kraliçe'nin en sevdiği kişiler arasına girdi.

Yirmi bir yaşına geldiğinde de vasisinin kızı Anne Cecil ile evlendi. Birlikte büyüdüklerinden ve kız neredeyse "küçük kız kardeşi" sayıldığından bu evlilik oldukça sıra dışı birşeydi. *Cymbeline*'in kahramanı Posthumus Leonatus da sarayın vesayeti altındaydı ve O da vasisinin kızıyla evlendi. Leonatus'un ve de Vere'i öyküleri arasında daha bir çok benzerlik vardır.

Yirmi dört yaşına geldiğinde de Avrupa'da uzun bir yolculuğa çıktı. Fransa ve Almanya'yı ziyaret etti, İtalya'da yaklaşık on ay geçirdi ve sonra da Fransa üzerinden İngiltere'ye geri döndü. Manş denizini geçerken gemisi, yolcuları rehin alıp fidye istemeye niyetlenen korsanların saldırısına uğradı. Fakat de Vere, Kraliçe Elizabeth ile özel dostluğu olduğunu söyleyince, korsanlar temkinli hareket etmeye karar vererek O'nu derhal serbest bıraktılar ve fidyeden vazgeçtiler. (Hamlet'in kahramanının başından da buna çok benzeyen bir olay geçer.)

Bu arada karısı Anne bir kız doğurmuştur. Kız de Vere, İngiltere'den ayrıldıktan sekiz ay sonra dünyaya gelmiştir, buna rağmen baba, çocuğun kendisinden olmadığından emindir ve Anne'in zina yaptığını öne sürerek O'nunla yaşamayı reddeder. Tarihçilerin çoğu bu suçlamanın asılsız olduğuna inanırlar. Beş yıllık bir ayrılıktan sonra suçlamalarından vazgeçip yeniden Anne ile yaşamaya başladığına bakılırsa, de Vere de sonunda bunu anlamış görünmektedir. (Shakespeare'in oyunlarında günahsız bir genç kadının haksız yere zina yapmakla suçlanması sık rastlanan bir temadır. Örneğin, Yeter ki Sonu İyi Bitsin, Cymbeline, Kış Masalı ve Othello. Ve hepsinde de korkunç bir yanlışlığa kurban gitmiş eş, kocasını bağışlar.)

Karısından ayrı geçirdiği beş yıl içinde, saray kadınlarından biriyle hamilelikle sonuçlanan bir aşk ilişkisi yaşadı. Bu duruma öfkelenen Kraliçe Elizabeth, de Vere'i tutuklatarak Londra kulesine gönderdi. Birkaç ay sonra serbest bırakıldı ama genç kadının yaptıklarından dolayı kendisine kin besleyen bir akrabasının saldırısı-

na uğradı ve ağır yaralandı. İki aile arasında sokak kavgaları, Kraliçe kendilerini kavgayı bitirmezlerse hepsini zindana attırmakla tehdit edinceye kadar, bir zaman devam etti. (Romeo ve Juliet'i anımsatıyor...)

De Vere karısına geri döndükten sonra beş çocukları daha oldu. Sonra Anne, henüz otuz iki yaşındayken aniden öldü. Dört yıl sonra de Vere yeniden evlendi ve ölümüyle ikinci karısını ardında bıraktı.

Bu arada de Vere'in -müsrifliğinden dolayı kötülemiş olan- maddi durumu bayağı yoluna girmişti. 1586 yılında, otuz altı yaşındayken Kraliçe Elizabeth O'na yılda 1000 sterlin tutarında ömür boyu gelir ihsan etti. Günümüzde bu miktar 100.000 dolar civarındadır, üstelik vergiden de muaftır! Özellikle Elizabeth'in para konusunda çok eli sıkı olarak tanındığı düşünülürse, olağanüstü bir meblağ. Garip bir şekilde; bu bağış karşılığı de Vere'in yerine getirmesi gereken görevlerden ya da ödüle vesile olan geçmiş hizmetlerden hiç söz edilmiyordu. Ama vaat edilen rakam Kraliçe'nin hayatı sona erinceye kadar aksatılmadan ödendi ve 1603 yılında ölümünden sonra yerine geçen Kral I. James de bu ödemeyi yapmaya devam etti.

De Vere şiir ve tiyatroya her zaman yoğun bir ilgi duymuştu, bir çok edebi kişilikle arkadaşlığı vardı ve gençliğinde kendi adını kullanarak şiirler ve oyunlar yazmış olduğu biliniyordu. (Bu ilk oyunlar kayıptır ama, şiirlerin birkaçı günümüze gelebilmiştir. Olgun William Shakespeare'in standardının çok altında olmakla birlikte, bazıları oldukça da iyidir). Ancak, bir aristokratın yayımlanmak üzere şiir yazmasının küçültücü bir durum olduğunu öne süren, o günlerde geçerli görüşten dolayı, hiçbirini yayımlamamıştır. (Böyle bir tutum günümüzde çok tuhaf görünse de, tarihçiler o günler için herkesçe uygun bulunan bir davranış olduğunda ve bu yasağın nadiren deliğinde hem fikirdirler.)

Kraliçe Elizabeth'in kendisine verdiği ödenekten sonra ise de Vere kendi adıyla tek bir satır bile yazmadı. Ama, bir iki yıl içinde görünmez bir yazarın, "William Shakespeare"in yazdığı şiir ve oyunlar ortaya çıkmaya başladı.

Elizabeth bu olağanüstü cömert maaşı de Vere'e neden bağlamıştı? Bu konuda hiçbir zaman hiçbir sebep belirtilmemiş olmakla

birlikte, bunun bir tek açıklaması vardır: Kendisinden önce bir çok monarkın yapmış olduğu gibi O da, eserleriyle saltanat dönemine şan kazandıracağını umduğu yetenekli bir sanatçıyı himayesi altına alıyordu. Eğer amacı buyduysa, parasının karşılığını almış olduğu muhakkaktır. Gerçekten de kendisinden önce ya da sonra hiçbir hükümdar daha iyi bir seçim yapmamış gibi görünmektedir

Kraliçe tarafından kendisine maaş bağlandıktan sonra, daha önce çok hareketli bir hayat yaşamakta olan Edward de Vere saray çevresinden tamamen çekildi. İhtimal ki, hayatının kalan on sekiz yılını "William Shakespeare"i meşhur eden büyük oyunları ve şiirleri yazarak ve düzelterek geçirdi. 1604 yılında bir veba salgınında öldü ve Stratford köyü yakınlarında, Hackney'de bulunan çiftlik evinin civarında bir yere gömüldü. (İngiltere'de Stratford adını taşıyan iki kasaba vardı; o zamanlar Avon üzerindeki Stratford daha küçüktü.)

Edward de Vere, Shakspere -ya da Shakespeare olduğu iddia edilen diğer kişilere göre- esrarengiz William Shakespeare'de bulunması gerektiği düşünülen özellikleri mükemmel bir şekilde karşılar görünmektedir.

Mükemmel bir tahsil yapmıştı, hukuk okumuştu ve yabancı diller konusunda yetkindi. (Latince ve Fransızca bildiği kesindir ve başka dilleri de biliyor olmalıdır.)

Aristokrattı, saray yaşantısı ve entrikaları hakkında bunların içinde yaşamış bir kişinin bilgisine sahipti.

Oyunları yazmak için gerekli olan boş vakte bol bol sahipti.

Başkaları tarafından akıllı ve yetenekli olarak nitelendirilirdi.

Tiyatroya ömrü boyunca ilgi duymuştu ve genç yaşlarında kendi ismiyle şiir ve oyunlar yazmış olduğu biliniyordu. Hatta sağlığında, şiir yazan ama (yukarıda anlatılan yasaktan dolayı) şiirlerini kendi adıyla yayımlayamayan bir soylu kişi olduğu *özellikle* dile getirilmişti.

Dahası, şiir yazanların arasında en usta ve en mükemmel kişi olduğundan övgüyle söz edilmişti. (Bu tanımlar o çağdan kalabilen belgelerde yer almaktadır.)

William Shakespeare'in oyunları; Edward de Vere'in hayatındaki olaylar, kişiler ve durumlarla bağlantısı açıkça kurulabilen olay ve tiplemelerle doludur. (Bir kaçı yukarıda kaydedilmiştir ama bunlara benzer daha bir çok şey vardır.)

De Vere'in oyunların yazarı olduğunu kabul etmekte yaşanan tek sorun, kimliğini neden sakladığıdır. Buna da birkaç açıklama getirmek mümkündür:

1) O günlerde, soyluların yayımlanmak üzere şiir ya da ticari amaçlarla tiyatro eserleri yazmaları şiddetle yasaklanmıştı.

2) De Vere'in sarayda yaşadığı bilinmektedir. Oyunlarının birçoğu saray yaşantısıyla ilgili olduğundan, bunları kendisinin yazdığını itiraf etseydi; insanlar doğal (muhtemelen de doğru!) olarak, oyunlardaki çeşitli karakterleri, saraydaki gerçek kişilerin onları alaya alan taklitleri gibi düşüneceklerdi. Bugün bu tür eserler olağan kabul edilmekte, pek hoşgörüyle karşılanmasa bile, dava nedeni olarak görülmemektedirler. Ama o günlerin koşullarında en hafifinden kanuni kovuşturma için, ama daha büyük bir olasılıkla da düello için gerekçe oluşturabilirlerdi. De Vere, kimliğini gizli tutarak, bu tür sorunlardan uzak durdu.

3) William Shakespeare'in sonelerinden bir çoğu âşık olunan bir kadına yazılmıştır. Dolayısıyla, yazarın kimliğinin bilinmesi karısı açısından utanç verici bir durum olacaktı.

4) Daha da beteri, sonelerin bir çoğu da bir *erkeğe* yazılmış ve üzerlerinde, yazarın homoseksüel veya biseksüel olduğunu gösterdiği şeklinde yorumlar sıkça yapılmıştır. Bu yorum doğru olsun ya da olmasın (ki eleştirmenlerin çoğunluğu doğru olmadığına inanmaktadır), sonelerin şairi olduğunu itiraf etmesi dedikoduya yol açacak ve ailesine utanç getirecekti.

Bu cevapların belki de hiçbiri kendi başına yeterince ikna edici değildir. Ama bir arada düşünüldüklerinde de Vere'in kimliğini gizlemesinin tam bir açıklamasını yapabilirler. Ancak de Vere'in bilemediğimiz başka nedenlerinin olması da elbette ki mümkündür. (Örneğin; Elizabeth, kendi adıyla hiçbir şey yayımlamayarak sos-

yal kurallara uymasını- ve böylece sarayında yaşayanların birbirleriyle düello etme olasılığını ortadan kaldırılmasını- bağladığı maaş için bir koşul olarak öne sürmüş olabilir.)

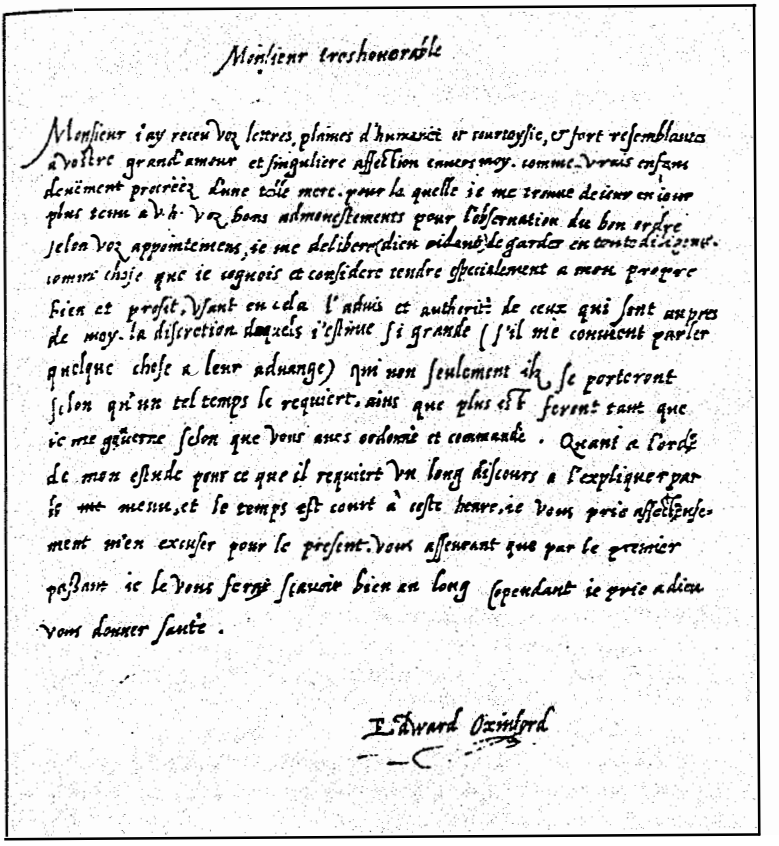
De Vere, kimliğini gizlemesinin tam açıklamasını bilsek de bilmesek de, Shakespeare'e atfedilen özellikleri bütün yönleriyle mükemmel olarak karşılamaktadır -ve hatırlayın, başka hiç kimse bu özelliklere yaklaşamıyor bile! O'nun "o yazar" olduğu bana neredeyse kesin görünmektedir.

Son bir soru: Shakspere nasıl oldu da oyunların yazarı sanıldı? Bu inancın temelleri, her biri Shakspere'in ölümünden birkaç yıl sonra ortaya çıkmış ve biraz şüpheli üç kaynağa dayanır görünmektedir. Olağanüstü bir rastlantı olduğu varsayılmazsa, sanki birisi (ya da birileri) bile bile bir aldatmacaya kalkışmıştır. Neden yapılmıştır bu ve kimin tarafından?

Bu sorunun cevabından emin olamayız ama akla en yakın açıklama, bu aldatmacanın de Vere'in ailesi tarafından yapılmış olduğudur. Aile, 1620'lerde yazarın bütün eserlerini yayımlatmaya karar vermiş ve kimliğindeki gizliliği korumayı tercih etmiştir. Bu davranışa yöneliş nedenleri muhtemelen de Vere'in nedenleriyle yakın benzerlik taşımaktadır: Skandal korkusu (belki de Kraliçe'ye verilmiş olan söz gibi başka zorunluluklar). Aldatmacayı daha inandırıcı hale getirmek için de, bir başka kişiyi "yazar" olarak tanıtmaya karar vermişlerdir. İsimleri arasındaki benzerlikten dolayı da dublör Shakspere olmuştur. Ayrıca öleli birkaç yıl olduğundan bu sahtekarlığı açığa çıkaramayacaktır, Londra'da pek tanınmadığından hatırlanması da güç olacaktır, kasabada ise hikayenin uydurma olduğunu anlayacak çok az insan vardır.

Bu kurguyu uygulamak muhtemelen oldukça kolaydı. Shakespeare oyunlarının ilk toplu basımına önsöz niteliğinde bir şiir yazan Ben Jonson, araya yazarın –Avon nehri kıyısındaki- Stratford'da doğup büyüdüğünü ima eden (doğrudan söylemeyen ama durumu açığa çıkarabilecek başka yalanlara da başvurmayan) bir iki müphem satır eklemesi konusunda ikna edilmişti. Ayrıca Shakspere'in mezarının yakınlarına, üzerine (müphem olmakla birlikte) güçlü övgü sözleri yazılmış bir anıt dikilmesini sağladılar.

William Shakespeare'in kimliği daima gizli tutulduğundan, O'nun "Stratfordlu adam" olduğu hakkında birkaç ima, hikayeyi başlatmaya yetmişti. Bu hikayenin doğruluğunu o zamanlar kimse araştırmadı. (Edebi biyografilere duyulan ilgi bugün duyulandan çok daha azdı.) Shakespeare'in ilk biyografisinin yazıldığı yıllara gelindiğinde ise (William Rowe, 1709) gerçeği bilenler göçüp gideli çok olmuş ve Shakespeare'in yazarlık efsanesi çoktan kabul görmüştü.

Monsieur treshonorable

Monsieur i'ay receu vos lettres, plaines d'humanité et courtoysie, et fort resemblantes a vostre grand amour et singuliere affection enuers moy. comme vrais enfan deuëment prouëes d'une telle mere. pour la quelle ie me tremue de cueur en iour plus tenu a v.h. vos bons admonestements pour l'observation du bon ordre selon vos appointemens, ie me delibere (dieu aidant) le garder en tout diligence. comme chose que ie cognois et considere tendre especialement a mon profyte bien et profit, vsant en cela l'aduis et authorité de ceux qui sont aupres de moy. la discretion desquels i'estime si grande (s'il me conuient parler quelque chose a leur aduange) qui non seulement ils se porteront selon qu'un tel temps le requiert. sins que plus est feront tant que ie me gouuerne selon que vous auez ordonné et commandé. Quant a l'ordre de mon estude pour ce que il requiert vn long discours a l'expliquer par le me mesme, et le temps est court a ceste heure, ie vous prie affectueusement m'en excuser pour le present. vous asseurant que par le premier passant ie le vous feray sçauoir bien au long. Cependant ie prie a dieu vous donner santé.

Edward Oxinford

Edward de Vere'in on üç yaşındayken yazdığı Fransızca mektup.

32
JOHN DALTON

(1766-1844)

John Dalton, atom hipotezini on dokuzuncu yüzyılın başlarında bilim ırmağına katan İngiliz bilim adamıdır. Bunu yapmakla; o günden bu yana kimya biliminde kaydedilen müthiş gelişmeyi mümkün kılan anahtar düşünceyi ortaya atmış oluyordu.

Emin olabiliriz ki Dalton; bütün cisimlerin atom adı verilen, parçalarına ayrılamayan, son derece küçük çok fazla sayıda parçacıktan oluştuğu düşüncesini ortaya atan ilk kişi değildi. Bu fikir Antik Yunan filozofu Democritus (M.Ö. 460-370?) tarafından öne sürülmüştü ve belki de O'ndan daha da önce düşünülmüştür. Hipotez Epicurus tarafından (bir başka Yunan filozof) benimsenmiş ve Romalı yazar Lucretius tarafından (ölümü M.Ö. 55), ünlü şiiri "Eşyanın Tabiatı"nda (*De rerum natura*) parlak bir şekilde dile getirilmişti.

Demokritus'un (Aristoteles tarafından kabul edilmemiş olan) teorisi Ortaçağlarda göz ardı edilmiş ve modern bilime pek az etki etmiştir. Yine de on yedinci yüzyılın önde gelen birkaç bilim adamı (aralarında İsaac Newton da vardır) benzer düşüncelere destek

vermişlerdi.Ama ilk atom teorileri ne kantitatif (niceliksel) olarak ortaya konmuş ne de bilimsel araştırmalarda kullanılmıştı. En önemlisi, atomlar üzerindeki felsefi düşüncelerle kimyanın katı gerçekleri arasındaki ilişkiyi kimse görmüyordu.

Bu noktada Dalton sahneye çıktı. Kimyasal deneylerin sonuçlarına yorum getirmekte kullanılabilecek ve laboratuvar deneyleriyle doğrulanabilecek açık, kantitatif bir teori sundu.

Terminolojisi bugün kullandığımızdan biraz farklı olmakla birlikte, Dalton *atom, molekül, element ve kimyasal bileşik* kavramlarını açık bir şekilde ifade etti. Dünyadaki atomların toplam sayısının çok büyük olmasına karşın, değişik atom *tiplerinin* sayısının oldukça az olduğunu açıkladı. (Yazdığı kitapta yirmi element ya da atom türü yer almaktaydı; oysa günümüzde bilinen yüzün üzerinde element vardır.)

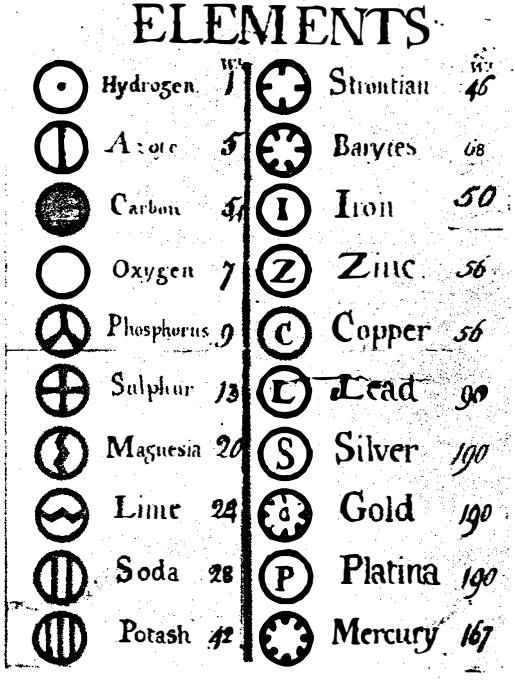
Farklı atomların ağırlıklarının birbirinden farklı olmasına karşın, Dalton aynı türden iki atomun kütle de dahil olmak üzere tüm özelliklerinin birbiriyle tıpa tıp aynı olduğunu iddia etti. (Günümüzün gelişmiş deneyleri bu kuralın istisnaları olduğunu göstermektedir: Herhangi bir kimyasal elementin bütün özellikleri birbiriyle hemen hemen aynı ancak ağırlıkları biraz farklı iki veya daha fazla sayıda farklı türü vardır ve bunlara *izotop* adı verilir) Dalton kitabına çeşitli atomların bağıl ağırlıklarını gösteren bir cetvel koymuştu ve kantitatif atom teorisinin en belirgin özelliği olan böyle bir cetvel ilk defa hazırlanıyordu.

Dalton ayrıca; aynı kimyasal bileşiğin moleküllerinin atomların aynı şekilde bir araya gelmesinden oluştuğunu da açıkça ifade etti. (Örneğin, azot oksidin her molekülü iki atom azot ve bir atom oksijenden oluşur.) Buradan da, bir kimyasal bileşiğin- nasıl hazırlandığı ve nerede bulunduğuna bakılmaksızın- her zaman, aynı elementlerin ağırlıkça aynı oranda birleşmesiyle elde edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu, birkaç yıl önce Joseph Louis Proust tarafından deneysel olarak bulunmuş olan "değişmez oranlar kanunu"dur.

Dalton kuramını o kadar inandırıcı bir şekilde ortaya koymuştu ki, yirmi yıl içinde bilim adamlarının çoğunluğu tarafından be-

nimsendi. Üstüne üstlük kimyacılar kitabında öne sürdüğü programı izlediler: Atomların bağıl ağırlıklarını belirlediler, kimyasal bileşiklerin sahip oldukları ağırlıklara göre analizlerini yaptılar, molekül türlerini oluşturan atomların tam dizilimini saptadılar. Programın kazandığı başarı tabii ki son derece heyecan vericiydi.

Atom hipotezinin önemi ile ilgili olarak söylenecek hiçbir söz abartı sayılamaz. Bu teori, kimya anlayışımızın merkezinde yer alan kavramdır. Ayrıca, modern fiziğe giriş için son derece gereklidir. Dalton'un bu listenin daha üst sıralarında bulunmamasının tek nedeni, atom teorisinin O'ndan önce de sıkça tartışılmış olmasıdır.

Dalton'un atom ağırlıkları cetveli.

Dalton, kuzey İngiltere'deki Eaglesfield kasabasında 1766'da doğdu. Örgün öğrenimi henüz on bir yaşındayken sona erdi ve bilim alanında neredeyse tamamen kendi kendisini yetiştirdi. Vaktin-

den önce büyümüş bir genç adamdı ve on iki yaşına geldiğinde öğretmenlik yapmaya başladı. Bundan sonra hayatının büyük bölümünü okullarda öğretmenlik yaparak ve özel dersler vererek geçirecekti. On beş yaşına geldiğinde Kendal'a, yirmi altısına geldiğinde ise Manchester'a taşındı ve 1844 yılında ölünceye kadar bu şehirde yaşadı. Hiç evlenmedi.

Dalton 1787 yılında, yirmi bir yaşındayken, meteoroloji ile ilgilenmeye başladı. Altı yıl sonra bu konuda bir kitap yayımladı. Hava ve atmosferi incelemesi gazların özelliklerine de ilgi duymasına sebep oldu. Bir dizi deney yaparak, gazların davranışlarını belirleyen iki önemli kanun buldu. 1801 yılında ortaya koyduğu ilk kanun, bir gazın kapladığı hacmin sıcaklığına orantılı olduğunu ifade eder.(Bu kanun, onu Dalton'dan birkaç yıl önce bulan ama sonuçları yayımlamayı başaramayan Fransız bilgin Charles'ın adıyla anılır.) Yine 1801 yılında ortaya konulan ikinci kanun ise, "Dalton'un kısmi basınçlar kanunu"olarak bilinir.

1804 yılına gelindiğinde Dalton atom teorisini formüle etmiş ve atom ağırlıklarının listesini hazırlamıştı. Ancak, temel kitabı "Kimya felsefesinde yeni bir sistem" 1808 yılına kadar yayımlanmadı. Bu kitap O'na ün kazandırdı ve daha sonraki yıllarda onurlandırılmasını sağladı.

Bu arada Dalton renk körlüğünden mustaripti. Bekleneceği gibi bu durum da merakının uyandırdı. Konu üzerinde çalıştı ve sonunda renk körlüğü üzerine bilimsel bir tebliğ yayınladı -bu konuda yayınlanan ilk bildiriydi bu!

33
BÜYÜK İSKENDER

(M.Ö. 356-323)

Antik çağlarda yaşamış fatihlerin en ünlüsü Büyük İskender, M.Ö. 356'da, Makedonya'nın başkenti Pella'da doğmuştur. Babası Makedonya kralı II. Filip, gerçekten olağanüstü yeteneklere ve önseziye sahip bir kişiydi. Filip, Makedon ordusunu genişletti, yeniden düzenledi ve en üst düzeyde bir vuruşma gücü haline getirdi. Bu orduyu önce kuzey Yunanistan'daki komşularına karşı kullandı, daha sonra Yunanistan'ın güneyine yönelerek Yunanistan'ın büyük bölümünü fethetti. Daha sonra Yunan şehir-devletlerini başkanlığını kendisinin yaptığı bir konfederasyon altında topladı. Yunanistan'ın doğusunda bulunan uçsuz bucaksız Pers İmparatorluğu ile savaşmayı planlıyordu; hatta istila, Filip'in daha kırk altı yaşındayken bir suikasta kurban gittiği M.Ö. 336 yılında başlamıştı bile.

Babası öldüğünde İskender henüz yirmisindeydi ama tahta çıkmakta hiçbir güçlükle karşılaşmadı. Filip oğlunu yerine geçmek üzere özenle hazırlamıştı ve genç İskender o yaşında hatırı sayılır

askeri deneyime sahipti. Babası entelektüel eğitimini de ihmal etmemişti. İskender'in öğretmeni, antik çağların belki de en büyük bilim adamı ve filozofu olan dahi Aristoteles'ti.

Hem Yunanistan'da hem de kuzeydeki ülkelerde yaşayan halk, Filip'in ölümünü Makedon boyunduruğundan kurtulmak için iyi bir fırsat olarak gördüler. Ancak İskender, tahta çıkışının ilk iki yılında her iki bölgeyi de sindirmeyi başardı. Sonra Pers İmparatorluğu'na yöneldi.

Persler iki yüz yıl boyunca Akdeniz'den Hindistan'a uzanan uçsuz bucaksız topraklar üzerinde hüküm sürmüşlerdi. Pers İmparatorluğu gerçi artık gücünün doruğunda değildi ama, yine de yenilmesi zor bir düşmandı, dünyanın en büyük, en heybetli ve zengin imparatorluğuydu.

İskender Pers İmparatorluğu'nu işgale M.Ö. 334 yılında başladı. Ordusunun bir kısmını Avrupa'daki mülkünün korunması için ülkesinde bırakmak zorunda olduğundan, İskender cüretkar fethine sadece 35.000 askerle çıktı; Pers ordularıyla karşılaştırıldığında çok küçük bir güçtü bu. Sayısal dezavantaja rağmen, İskender Pers kuvvetleri karşısında ezici bir üstünlük sağladı. Başarısının belli başlı üç sebebi vardı. Öncelikle Filip'in O'na bırakmış olduğu ordu, Pers ordusuna göre daha iyi eğitilmişti ve daha düzenliydi. İkinci olarak İskender olağanüstü bir dehaya sahip bir generaldi, belki de tüm zamanların en büyüğüydü. Her muharebenin ilk aşamalarını cephe gerisinden yönetir, öldürücü darbeyi vuracak süvari saldırısının başında ise bizzat kendisi bulunurdu. Bu İskender'in savaş stratejisiydi, tehlikeli bir yöntemdi ve İmparator sık sık yaralanırdı. Ama askerleri İskender'in kendileriyle aynı tehlikeyi paylaştığını görürler ve kendisinin almayacağı bir riski onlardan da beklemeyeceğini anlarlardı. Bu durumun askerin morali üzerindeki etkisi müthişti.

İskender askerlerini önce Küçük Asya (*Anadolu*)'ya sürerek burada mevzilenen küçük Pers ordularını yendi. Sonra Suriye'nin kuzeyine hareket ederek büyük bir Pers ordusunu Issus'da (günümüzde Tarsus yakınlarında) bozguna uğrattı. İskender daha sonra daha güneye yöneldi ve yedi ay süren zorlu bir kuşatma sonunda

Fenikelilerin, bir ada şehri olan ve günümüzde Lübnan sınırları içinde bulunan Tyre şehrini zaptetti. İskender'in Tyre kuşatması sürerken, Pers kralı barış yapmak için imparatorluğunun yarısından feragat ettiği haberini gönderdi. İskender'in generallerinden biri, Parmenio, teklifin hiç de fena olmadığını düşündü. "Ben İskender olsaydım," dedi, "bu teklifi kabul ederdim." "Ben de..." diye cevap verdi İskender, "Parmenio olsaydım bu teklifi kabul ederdim."

Tyre düştükten sonra İskender güneye doğru yürüyüşünü sürdürdü. İki aylık bir kuşatmadan sonra Gazze de düştü. Mısır hiç savaşmadan teslim oldu. Bunun üzerine İskender askerlerini dinlendirmek amacıyla Mısır'da bir süre durakladı. Burada, henüz yirmi dört yaşında olmasına rağmen, kendisine Firavun olarak taç giydirildi ve Tanrı ilan edildi. Sonra ordularının başına geçerek Asya'ya geri döndü ve M.Ö. 331 yılında Arbella savaşında çok daha büyük bir Pers ordusunu büyük bir bozguna uğrattı.

Bu zaferden sonra İskender askerlerini Babil'e ve Perslerin başkentleri Sus ve Persapolis şehirlerine sürdü. Pers kralı III. Darius (kendisinden önceki Büyük Darius ile karıştırılmamalıdır) İskender'e teslim olmasını engellemek için M.Ö. 330 yılında subayları tarafından öldürüldü. Buna rağmen İskender Darius'ün yerine geçen kralı öldürdü ve üç yıllık bir savaştan sonra doğu İran'ın tamamını zaptetti ve ilerleyişini Orta Asya'ya doğru sürdürdü.

Pers İmparatorluğu'nun tümünü artık kendisine bağladığına göre, İskender evine dönüp sömürgelerinin idari düzenini kurabilirdi. Ama fetihlere olan susuzluğunu hâlâ kandıramamıştı ve Afganistan'a doğru yola devam etti. Ordusunu Hindukuş dağlarından aşırarak Hindistan'a götürdü. Batı Hindistan'da ard arda zaferler kazandı ve Hindistan'ın doğusuna doğru yönelmeye niyetlendi. Ancak seneler süren savaştan yorgun düşen askerler daha öteye gitmeyi reddettiler ve İskender isteksizce Pers topraklarına (İran) döndü.

İran'a döndükten sonra İskender, birkaç yıl imparatorluğuna ve ordusuna yeni bir düzen vermekle uğraştı. Yaptığı düzenlemeler gerçekten de çok önemliydi. İskender Yunan uygarlığının tek gerçek uygarlık olduğu ve Yunan olmayan tüm halkların barbar ol-

duğu inacıyla yetiştirilmişti. Elbette ki bu inanç Yunan dünyasının tamamında geçerli olan bir görüştü ve Aristoteles bile bu görüşü paylaşıyordu. Fakat, Pers ordularını kesin bir yenilgiye uğratmış olmasına rağmen, İskender; Perslerin hiç de barbar olmadıklarının, bir Pers'in de bir Yunan kadar akıllı, yetenekli ve saygın olabileceğinin zamanla farkına vardı. Dolayısıyla imparatorluğunun iki kısmını birbiriyle kaynaştırma ve böylece ortak bir Yunan-Pers kültürü ve krallığı yaratma fikrine kapıldı. Bu birliğin hükümdarı da elbette kendisi olacaktı. Anlayabildiğimiz kadarıyla, Perslerin Yunanlar ve Makedonlarla eşit olmasını gerçekten hedefledi. Planını uygulamak için ordusuna fazla sayıda Pers aldı. Bu arada "Doğu ve Batı'nın evlenme töreni" adını verdiği büyük bir davet düzenledi. Bu davette birkaç bin Makedon askeri Asyalı kadınlarla resmen evlendi. Kendisi de, daha önce Asyalı bir prensesle evlenmiş olmasına rağmen, Darius'ün kızıyla evlendi.

İskender'in yeniden düzenlediği ordusuyla yeni fetihler yapmak istediği açıktır. Arabistan'ı ve belki de Pers İmparatorluğu'nun kuzeyini zapt etmeyi planladığını biliyoruz. Hindistan'ı bir daha işgal etmeyi ya da Roma, Kartaca ve batı Akdeniz'i fethetmeyi düşünmüş de olabilir. Planları ne olmuş olursa olsun, anlaşıldı ki artık başka bir fetih söz konusu değildi: M.Ö. 323 yılı haziranın başında, Babildeyken, İskender aniden ateşlenerek yatağa düştü ve on gün sonra da öldü. Daha otuz üç yaşına bile gelmemişti.

İskender yerine geçecek kişiyi belirlemediğinden ölümünden kısa bir süre sonra bir erk kavgası başlayacaktı. Ardından gelen savaşlarda, İskender'in annesi, eşleri ve çocuklarının hepsi öldürüldü.

İskender genç yaşta ve hiç yenilgi almadan öldüğünden, yaşasaydı nelerin olabileceği üzerine fazlaca kafa yorulmuştur. Eğer kuvvetlerini batı Akdeniz adalarını işgale yönlendirmiş olsaydı, bunu büyük bir olasılıkla başarırdı ve bu durumda da batı Avrupa tarihinin tümü, son derece farklı olabilirdi. Ama bu tür söylemlerin, ne denli ilginç olursa olsun, İskender'in gerçek etkisinin değerlendirilmesiyle çok az ilgisi vardır.

İskender tarihin belki de en dramatik kişiliğiydi. Yaptıkları ve kişiliği her zaman büyüleyici bir etki yaratmıştır. Yaşantısı yeterin-

ce heyecan verici olmakla birlikte, adının etrafında düzinelerce efsane de türemiştir. Gelmiş geçmiş en büyük savaşçı olmak çok açık hedefiydi ve bu unvanı hak etmiş görünmektedir. Bir savaşçı olarak yetenek ve cesareti bünyesinde toplamıştı. Bir general olarak olağanüstüydü ve on bir yıllık süre içinde yaptığı savaşların bir tekini bile kaybetmedi.

Aynı zamanda Aristoteles'ten ders görmüş ve Homeros'un şiirine fazlasıyla değer veren bir entelektüeldi. Hatta Yunan olmayanların her zaman barbar olmadıklarını fark ederek, gününün Yunan düşünürlerinden çok daha uzak görüşlü olduğunu göstermiştir. Ancak bazı konularda da insanı şaşırtacak kadar dar kapsamlı düşünmüştür. Örneğin hayatı hiç bitmeyen savaşlardan dolayı sürekli tehlike altında olmakla birlikte ölümünden yerine geçecek bir kişi öngörmemiştir. O'nun ardından imparatorluğunun hızla dağılması büyük ölçüde bu ihmal nedeniyledir.

İskender'in çekici bir insan olduğu ve yenilgiye uğrattığı düşmanlara karşı son derece uzlaşmacı ve merhametli bir tavır takındığı sanılıyor. Diğer yandan da, kendisini delilik derecesinde beğenen, vahşi mizaçlı bir insandı. Bir keresinde sarhoşken ettiği bir kavgada bir zamanlar hayatını kurtarmış olan yakın bir arkadaşını; Cleitus'u öldürmüştü.

Napolyon ve Hitler gibi İskender de kendi kuşağı üzerinde olağanüstü bir etki bırakmıştır. Ancak kısa vadede etkisi, sırf döneminde iletişim ve ulaşım araçlarının kısıtlı olmasının etki alanını yer kürenin küçük bir bölümüyle kısıtlaması nedeniyle onlarınkinden daha azdı.

Uzun vadede ise İskender'in fetihlerinin en önemli etkisi, Antik Yunan ve Ortadoğu uygarlıklarını birbirleriyle yakın temasa geçirerek bu yolla her iki uygarlığın da büyük ölçüde zenginleşmesini sağlamasıydı. İskender'in başta olduğu dönemde ve bu dönemin hemen ertesinde, Antik Yunan kültürü İran, Mezopotamya, Suriye,Yahudi'ye ve Mısır'da hızla yayıldı; İskender'den önce Yunan kültürü bu bölgelerde yavaş bir yayılma gösteriyordu. İskender ayrıca, Antik Yunan etkisini, daha önce hiç girmediği yerlere, Hindis-

tan ve Orta Asya'ya da yaydı. Ama kültürel etki hiçbir şekilde tek yönlü bir mesele değildi. Helenistik çağda (İskender döneminin hemen arkasından gelen yüzyıllarda) doğuya has düşünceler, -özellikle de dinsel düşünceler- Yunan dünyasına yayıldı. Roma'yı etkileyen, aslında Antik Yunan kaynaklı, ama kuvvetli doğu etkisine de sahip olan bu Helen kültürüydü.

İskender yaşadığı sürece yirmiden fazla yeni şehir kurdu. Bunların arasında en ünlüsü, Mısır'da bulunan, kısa zamanda dünyanın belli başlı şehirlerinden biri haline gelen ve kayda değer bir eğitim ve kültür merkezi olan İskenderiye'ydi. Afganistan'daki Herat ve Kandahar'ın da aralarında bulunduğu diğer birkaç şehir daha, zaman içinde önem kazanan şehirler olmuşlardır.

İskender, Napolyon ve Hitler'in etkileri; bir arada değerlendirildiklerinde birbirlerine oldukça yakın görünmektedir. Yine de, diğer iki kişinin etkisinin İskender'in yapmış olduğu etkiye oranla daha az kalıcı olacağı izlenimi edinilmektedir. Buna dayanılarak İskender , kısa vadeli etkisi diğerlerine göre daha düşük olmakla birlikte, Onlardan biraz daha üst sıraya yerleştirilmiştir.

34

NAPOLÉON BONAPARTE

1769-1821

Ünlü Fransız generali ve imparatoru I. Napolyon, 1769 yılında Korsika'nın Ajaccio kentinde doğdu. Asıl adı Napoleone Buonaparte'dir. Fransa Korsika'yı O doğmadan on beş ay kadar önce almıştı ve ilk gençlik yıllarında Napolyon, Fransızları zalim olarak nitelendiren Korsikalı bir milliyetçiydi. Buna rağmen Fransa'daki askeri akademiye gönderildi ve bu okulu 1785 yılında, on altı yaşındayken bitirdikten sonra Fransız ordusunda asteğmen oldu.

Dört yıl sonra Fransız ihtilali patlak verdi ve birkaç yıl içinde yeni Fransız hükümeti bazı yabancı güçlerle savaşa girdi. Napolyon'un eline kendini gösterme fırsatı ilk defa 1793 yılında (Fransızların şehri İngilizlerden geri aldığı), Tulon kuşatması sırasında, topçu birliğini kumanda ettiği sırada geçti. (Artık Korsika milliyet-

çiliği görüşünü terk etmiş ve kendisini bir Fransız olarak görmeye başlamıştı.) Tulon'da kazandığı başarılar O'nu tuğgeneral rütbesine yükseltti ve 1796'da İtalya'daki Fransız ordusunun komutanlığına atandı. Burada, 1796-97 yılları arasında muhteşem zaferler kazandı. Sonra bir kahraman olarak Paris'e döndü.

1798'de Mısır'ın Fransa tarafından işgaline önderlik etti. Seferberliğin sonu tam bir felaketti. Napolyon'un orduları kara savaşlarında genelde başarılıydı. Ama Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması Fransız filosunu perişan etti ve 1799'da Napolyon, ordusunu Mısır'da bırakarak Fransa'ya döndü.

Napolyon Fransa'ya döndüğünde, halkın Mısır'da yaşadığı fiyaskodan çok, İtalya'daki savaşta kazanmış olduğu başarılarının hatırlandığını gördü. Bu durumu kullanarak, dönüşünden bir ay sonra Abbe Sieyes ve diğerleriyle birlikte bir darbe girişimine katıldı. Darbe yeni bir hükümetin, Konsül'ün kurulmasıyla sonuçlandı ve Napolyon birinci konsül konumuna getirildi. Gelişmiş bir anayasa hazırlanmasına ve bu anayasanın halk oylamasıyla (plebisit) onaylanmasına rağmen, bütün bunlar sadece kısa bir süre sonra diğer darbecilere üstünlük sağlayan Napolyon'un askeri diktatörlüğünü arkalarında gizlediği birer maskeydi.

Böylece, Napolyon'un erk kazanması inanılmayacak kadar hızlı olmuştu. Tulon kuşatmasından önce, Ağustos 1793'te, Napolyon hiç kimsenin tanımadığı, hatta Fransız olarak doğmamış, yirmi dört yaşında küçük rütbeli bir subaydı. Aradan geçen altı yıldan az bir süre içinde, henüz otuz yaşındayken, Fransa'nın karşı konulmaz hükümdarı olmuştu ve bu konumu on dört yıldan fazla koruyacaktı.

İktidarda olduğu yıllar içinde Napolyon, Fransa'nın yönetsel yapısına ve Fransız hukuk sistemine önemli değişiklikler getirdi. Örneğin, finanssal yapıyı ve yargıyı yeniden şekillendirdi; Fransız Bankası'nı ve Fransız Üniversitesi'ni kurdu, yönetimi merkezi haline getirdi. Bu değişimlerin her birinin Fransa üzerinde yaptığı önemli ve bazı durumlarda da kalıcı etkiye rağmen, dünya genelindeki etkileri önemsizdir.

Ancak Napolyon'un reformlarından biri, Fransa sınırlarının ötesine yayılan bir etkiye sahip olacaktı. Bu da Fransız medeni ka-

nunu, ünlü "Napolyon yasası"ydı. Bu yasaya göre örneğin, hiç kimse doğuştan ayrıcalıklara sahip değildi ve kanun önünde herkes eşitti. Yasa, eski Fransız kanunlarına ve örflerine Fransız halkı ve kanun adamları tarafından rahatlıkla kabulünü sağlayacak kadar da yakındı. Bütün olarak yasa; ılımlı, iyi düzenlenmiş ve her türlü övgüyü hak eden kısa, öz ve berrak bir anlatımı olan bir metindi. Bunların sonucunda da, sadece Fransa sınırları içinde kalıcı olmakla kalmayarak (günümüzün Fransız medeni kanunu, Napolyon yasasıyla çarpıcı benzerlikler taşımaktadır.) kendi koşullarına uyum sağlamak üzere düzeltme yapılarak, birçok başka ülke tarafından da benimsenmiştir.

Fransız devriminin savunucusu olduğunu vurgulamak Napolyon'un değişmez politikasıydı. Buna rağmen 1804 yılında kendisini Fransa imparatoru ilan ettirdi.Buna ek olarak, diğer Avrupa ülkelerinin tahtlarına kardeşlerinden üçünü yerleştirdi. Bu davranışlar -bunları Fransız devriminin ideallerini tam anlamıyla ihanet sayan- Fransız cumhuriyetçilerinin bir kısmını gücendirdi; ama gerçek güçlük, Napolyon'un karşısına yabancılarla yaptığı savaşlar sonucunda ortaya çıkacaktı.

1802'de Amiens'de İngiltere'yle Fransa'nın on yıldan uzun süredir neredeyse kesintisiz devam eden savaş halinden sonra soluklanmasını sağlayacak bir barış antlaşması imzaladı. Ancak ertesi yıl antlaşma bozuldu; İngiltere ve müteffikleriyle savaşlar yeniden başladı. Napolyon orduları karada zaferler kazanıyor olmakla birlikte, İngiltere donanması yenilgiye uğratılmadan teslim alınamayacak bir ülkeydi. 1805'te yapılan Trafalgar savaşında İngiliz donanması ezici bir zafer kazandı, Napolyon açısından çok talihsiz olan bu durum savaşın kaderini de belirledi ve İngilizler denizlerde tartışmasız bir hakimiyet kurdu. Napolyon'un en büyük zaferi, Trafalgar'dan sadece altı hafta sonra (Avusturya ve Rus ordularına karşı, Austerlitz'de) kazanılmakla birlikte, yaşanan deniz felaketini telafi etmeye yetmedi.

1808'de Napolyon aptalca bir kararla, Fransa'yı İber yarımadasında uzun ve amaçsız bir savaşın içine attı. Fransız orduları saplandıkları bu bataktan yıllarca kurtulamadılar. Ama Napolyon'un

sonunu hazırlayan hatası Rusya'ya düzenlediği sefer oldu. 1807'de Napolyon Rus Çarı ile tanışmış ve taraflar Tilsit antlaşmasını imzalayarak ebedi dostluk yemini etmişlerdi. Ama ittifak yavaş yavaş bozuldu ve 1812 Haziranında Napolyon "Büyük ordu"sunu (*Grande Armée*) Rusya içlerine sürdü.

Sonuçları gayet iyi bilinir: Rus ordusu kendisine karşı meydan muharebesi yapmaktan genelde kaçındıklarından Napolyon hızlı ilerleyebildi. Eylül ayında Moskova'ya girmişti bile. Ancak Ruslar burayı ateşe verdiler ve şehrin büyük kısmı harap oldu. Moskova'da, Rusların barış isteyeceğini umarak, beş hafta süren nafile bir bekleyişten sonra Napolyon sonunda geri çekilmeye karar verdi. Ama artık çok geçti. Rus ordusu, Rus kışı ve Fransız ordusunun yetersiz mühimmatı bir araya gelerek geri çekilişi bozguna dönüştürdüler. "Büyük ordu"nun % 10'dan az bir kısmı Rusya'dan sağ salim çıkabildi.

Avusturya ve Prusya gibi diğer Avrupa devletleri, artık ellerinde Fransız boyunduruğundan kurtulmak için bir fırsat bulunduğunu fark ettiler. Güçlerini Napolyon'a karşı birleştirdiler ve Ekim 1813'teki Leipzig savaşında Napolyon bir diğer ezici yenilgiye uğradı. Ertesi sene görevinden ayrıldı ve İtalya açıklarında ufak bir ada olan Elbe'ye sürgün edildi.

1815'te Elbe'den kaçarak Fransa'ya döndü ve burada çok iyi karşılanarak yeniden iktidara geldi. Ama diğer Avrupa güçleri derhal savaş ilan ettiler ve iktidara gelişinden yüz gün sonra Waterloo savaşında son yenilgisine uğradı. Waterloo yenilgisinin ardından İngilizler tarafından güney Atlantik'te küçük bir ada olan St.Helen'de hapsedildi. Burada 1821 yılında kanserden öldü.

Napolyon'un askeri kariyeri şaşırtıcı bir tezat içerir. Manevra ve taktik uygulama konusundaki dehası göz kamaştırıcıydı ve sadece bu özelliğiyle değerlendirilseydi, belki de tüm zamanların en büyük generali sayılabilirdi. Strateji alanında ise Mısır ve Rusya'yı işgal girişimlerinde olduğu gibi, inanılmayacak kadar büyük gaflar yapmaya eğilimliydi. Stratejik hataları o kadar berbattı ki, Napolyon askeri liderlerin en büyüğü olarak değerlendirilmemelidir. Bu haksız bir sonradan fikir yürütme mi? Sanmıyorum. Bir generalin

büyüklüğünün ölçütlerinden birinin de felaketle sonuçlanacak hatalardan kaçınabilmesi olduğu muhakkaktır. Büyük İskender, Cengiz Han ve Timurlenk gibi orduları hiç yenilgiye uğramamış generaller hakkında sonradan fikir yürütmek çok zordur. Napolyon sonunda yenilgiye uğradığı için yabancı ülkelere karşı kazanmış olduğu zaferler de gelip geçici bir nitelik kazanmıştır. 1815'te aldığı son yenilgiyle Fransa, İhtilalin patlak verdiği yıllarda olduğundan daha az toprağa sahip bir hale gelmiştir. Napolyon da bir "egomanyak"tı ve bu yönüyle genellikle Hitler'e benzetilir. Fakat iki adam arasında can alıcı bir fark vardı: Hitler büyük ölçüde iğrenç bir ideolojiye yönelmişti, Napolyon ise yalnızca hırslı bir oportünistti; korkunç kıyımlar düzenlemekle işi yoktu. Napolyon rejiminde var olan hiçbir şeyin, Nazi toplama kamplarıyla aynı kefeye konulması mümkün değildir.

Napolyon'un çok büyük ünü, etkisinin kolaylıkla abartılmasına yol açar. *Kısa vadeli* etkisi gerçekten de olağanüstüydü; Hitler'in etkisine göre çok daha az olmakla birlikte, Büyük İskender'in yapmış olduğu etkiden muhtemelen daha fazlaydı. (Napolyon'un savaşlarında 500.000 Fransız askerinin öldüğü sanılıyor, buna karşın II. Dünya savaşında 8 milyon Alman'ın öldüğü tahmin ediliyor.) Her halükarda; Napolyon'un yaptıkları, Hitler'e kıyasla,döneminde yaşayanlar insanların çok daha azının hayatını kesintiye uğratmıştır.

Uzun vadeli etkisi açısından; Napolyon Hitler'den daha fazla, Büyük İskender'den ise daha az önemli görünmektedir. Napolyon Fransa'da geniş yönetsel değişiklikler yapmıştır ama, Fransa dünya nüfusunun yetmişte birinden az bir kısmını oluşturmaktadır. Ne olursa olsun, bu tür idari değişimlere doğru bir açıdan bakılmalıdır. Son iki yüzyılın sayısız teknolojik değişiminin etkileri yanında, yönetsel değişimlerin bir Fransız'ın hayatında yaptığı etki çok daha önemsizdir.

Napolyon döneminin, Fransız İhtilali döneminde yapılmış değişikliklerin yerine oturması ve Fransız burjuvazisinin kazanımlarının pekişmesi için zaman kazandırdığı söylenir. Fransız monarşi-

sinin yeniden kurulduğu 1815 yılına gelindiğinde bu değişiklikler o kadar iyi yerleştirilmişti ki, eski rejimin (*ancien régime*) sosyal kalıplarına geri dönülmesi düşünülemezdi. Aslında en önemli değişiklikler Napolyon'un iktidara geldiği 1799 yılına kadar kurumsallaşmıştı ve eski koşullara (*status quo ante*) dönmek için belki de artık çok geçti. Yine de Napolyon; monarşist eğilimlerine rağmen, Fransız devriminin fikirlerinin Avrupa'ya yayılmasında gerçekten de önemli rol oynamıştır.

Napolyon aynı zamanda Latin Amerika tarihi üzerinde de- dolaylı olmakla birlikte- büyük etki bırakmıştır. İspanya'yı işgaliyle İspanyol devleti o kadar zayıflamıştır ki, Latin Amerika'daki sömürgeleri üzerinde etkin kontrolünü birkaç yıllığına kaybetmiştir. Latin Amerika'da bağımsızlık hareketlerinin başlangıcı bu fiili (*de facto*) özerkliğin kazanıldığı döneme denk gelir.

Napolyon'un yaptıkları arasında belki de en kalıcı ve en önemli sonuçları ortaya çıkaran eylem, belirlediği ana hedeflerle neredeyse hiç ilgisi olmayan bir olaydır. 1803 yılında Napolyon Amerika Birleşik Devletlerine büyük bir toprak parçası satmıştır. Kuzey Amerika'da bulunan Amerikan topraklarını İngiliz istilasından korumanın zor olabileceğini düşünüyordu, ayrıca nakde de ihtiyacı vardı. Tarihte barış koşullarında yapılmış belki de en büyük toprak değişimi olan "Louisiana'nın Satın Alınması", Amerika Birleşik Devletlerini neredeyse bütün bir kıta büyüklüğünde bir ülke haline getirdi. Louisina'nın satın alınması olmasaydı A.B.D.'nin neye benzeyeceğini kestirmek zor olmakla birlikte, bugünkünden çok farklı bir ülke olacağı da kesindir. Hatta bu olay olmasaydı A.B.D.'nin bu denli güç kazanmış olacağı da kuşkuludur.

Louisiana'nın Amerikalılara satılmasının tek sorumlusu elbette ki Napolyon değildi. Amerikan hükümetinin de bunda bir rol oynamış olduğu açıktır. Ama Fransız teklifi o kadar kelepirdi ki, hangi Amerikan hükümeti olsa bunu kabul ederdi; ayrıca Fransız hükümetinin Louisiana'yı satma kararı tek bir kişinin, Napolyon Bonapart'ın keyfi iradesiyle gündeme gelmişti.

35
THOMAS EDISON

(1847-1931)

Bir çok dalda icatlar yapmış olan Thomas Alva Edison, 1847'de, Ohio'nun Milan kasabasında doğmuştur. Sadece üç ay örgün öğrenim görmüştür ve okul müdürü zekasının az gelişmiş olduğuna hükmetmiştir!

Edison, ilk icadı olan elektrikli oy kaydediciyi henüz yirmi bir yaşındayken yarattı. Bu aygıt hiç satmadı ve bunun üzerine Edison daha kolay pazarlanabileceğini düşündüğü icatlar üzerinde yoğunlaştı. Oy kaydediciyi icat etmesinin üzerinden fazla zaman geçmeden, kırk bin dolara sattığı gelişmiş bir stok takip sistemi icat etti; bu fiyat o zamanlar için muazzam bir meblağdı. Bunu diğerleri takip etti ve Edison kısa sürede hem zengin hem de ünlü oldu. En özgün buluşu muhtemelen, 1877'de patentini aldığı gramofondur. Dünya için daha fazla önem taşıyan icat ise, 1879'da yaptığı kullanışlı akkor ampul olmuştur.

Edison elektrikle aydınlatma sistemini icat eden ilk kişi değildir. Birkaç yıl önce ark lambaları Paris sokaklarının aydınlatılmasında kullanılmıştı. Ama Edison'un ampulü, yine O'nun geliştirmiş oldu-

ğu elektrik dağıtım sistemiyle birlikte, elektrikle aydınlatmayı sıradan evlerde kullanılmaya elverişli hale getirdi. 1882'de Edison'un şirketi, New York evleri için elektrik üretmeye başladı ve bundan sonra da elektriğin evde kullanımı dünyaya hızla yayıldı.

Elektrik enerjisini evlere dağıtan ilk şirketi kurmakla Edison devasa bir sanayiinin gelişmesinin temellerini de attı. Ne de olsa bugün bu gücü kullanan sadece aydınlatma değil, televizyon aygıtından çamaşır makinesine kadar uzanan bir dizi elektrikli ev aletidir. Dahası, elektrik enerjisinin Edison'un kurmuş olduğu dağıtım ağında kullanıma hazır beklemesi, elektriğin sanayide kullanılmasını teşvik etti.

Edison sinema makinelerinin ve projektörlerin gelişimine de muazzam katkılarda bulunmuştur. İşitilebilirliğini icat etmiş olduğu karbon vericiyle belirgin şekilde arttırarak telefonda, ayrıca telgrafta ve daktilo makinelerinde de önemli iyileştirmeler yaptı. Diğer icatları arasında, diktafon, teksir makinesi ve pil vardır. Hepsini sayarsak, Edison binden fazla farklı icadın patentini almıştır ve bu gerçekten de inanılmaz bir rakamdır.

Edison'un hayret verici üretkenliğinin bir nedeni, Menlo Park'ta, bir grup hünerli yardımcıyla birlikte çalıştığı bir araştırma laboratuvarı kurmuş olmasıdır. Bu laboratuvar o günden bu yana onca sanayi şirketi tarafından kurulmuş olan büyük araştırma laboratuvarlarının ilk örneği (prototipi)dir.İçinde birçok insanın takım anlayışıyla çalıştığı modern, donanımlı araştırma laboratuvarı, Edison'un en önemli icatlarından biriydi-ama bunun patentini elbette ki alamazdı.

Edison sadece bir mucit değildi; üretimle de ilgiliydi ve birkaç sanayi şirketi kurdu. Bunlardan en önemlisi, zaman içinde "General Electric" adını aldı.

"Salt bilim adamı" yapısına sahip olmamakla birlikte Edison önemli bir bilimsel keşif de yaptı. 1882 yılında, vakum alanlarının yakınlarında bulunan ve birbirine *temas etmeyen* iki kablo arasında elektrik akışı olabildiğini keşfetti. "Edison etkisi" olarak bilinen bu kavram, yalnızca çok ilginç bir teori olmakla kalmamış, önemli uygulamaları da yapılmıştır. Zaman içinde, vakum tüpü-

nün geliştirilmesine ve elektronik endüstrisinin temellerinin atılmasına yol açmıştır.

Edison, hayatının büyük bölümünde ileri derecede işitme bozukluğu çekti. Ancak bu engeli hayret verici bir çalışkanlıkla dengeledi, hatta öteye bile geçti. Edison iki kez evlendi (ilk karısı genç yaşta ölmüştü) ve her evliliğinden üçer çocuğu oldu. West Orange, New Jersey'de 1931'de öldü.

Edison'un yeteneği tartışılmaz. Gelmiş geçmiş mucitlerin "en dahisi" olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Yararlı icatlarının resmi geçidi, birçoğu otuz yıl içinde başkaları tarafından yapılabilecek olmakla birlikte, hayranlık uyandırmaktadır. Ancak, icatlarını tek tek ele alırsak, aslında hiçbirinin hayati önem taşımadığını görürüz. Örneğin akkor ampul, yaygın kullanımına rağmen, modern hayatın yeri doldurulamaz bir parçası değildir. Hatta, tamamen farklı bir bilimsel ilkeye dayanan florasan lambalar da yaygın olarak kullanılmaktadır ve gündelik hayatımız akkor ampul olmasa da pek farklı olmayacaktır. Elektrikle aydınlatma kullanılmazdan önce; mumlar, yağ kandilleri ve gaz lambaları tatminkar ışık kaynakları olarak değerlendiriliyordu.

Gramofon kesinlikle dahice bir icattır ama, yaşantımızda radyo, televizyon ve telefonun yaratmış olduğu derecede bir değişim yarattığını kimse iddia edemez. Dahası, yakın geçmişte manyetik teypler gibi oldukça farklı ses kayıt yöntemleri geliştirilmiştir ve bugün gramofon veya pikapların olmaması yaşantımızda nispeten az bir farklılık yaratacaktı. Edison'un patentini aldığı çalışmaların birçoğu başka kişilerin icat etmiş olduğu ve oldukça kullanışlı aygıtların iyileştirilmesine dayalıdır. Bu tür iyileştirmeler, yararlı olmakla birlikte, tarihin akışı içinde çok önemli sayılmaz.

Ancak, Edison'un icatlarından hiçbiri kendi başına olağanüstü önem taşımamakla birlikte, O'nun sadece bir icat değil binin üzerinde icat yapmış olduğu da hatırlanmaya değerdir. Edison'u Guglielmo Marconi ve Alexander Graham Bell gibi meşhur mucitlerin üzerinde bir yerde derecelendirmem bu nedenledir.

36
ANTHONY VAN LEEUWENHOEK

(1632-1723)

Anthony van Leeuwenhoek; mikropları keşfeden adam, 1632'de Hollanda'nın Delft kasabasında doğmuştur. Orta sınıftan bir aileden gelmektedir ve hayatının büyük kısmını küçük bir memur olarak geçirmiştir.

Leeuwenhoek'un büyük keşfi, mikroskopla gözlem yapmayı hobi olarak benimsemesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Tabii o günlerde insan bir dükkana girip bir mikroskop satın alamıyordu, dolayısıyla Leeuwenhoek kullandığı araçları kendisi yaptı. Mercek yapımı hiçbir zaman mesleği olmamıştı, bu alanda eğitim de görmemişti; ama konu üzerinde geliştirdiği beceri müthişti, döneminde bunu iş edinmiş kişilerin becerisini kat kat aşıyordu.

Bileşik mikroskobun O doğmadan bir kuşak önce icat edilmiş olmasına karşın, Leeuwenhoek bunu kullanmadı. Yerine, odak mesafeleri çok kısa olan küçük mercekleri dikkatle ve yüksek hassasi-

yet elde edilecek şekilde biçimlendirerek; eski mikroskopların hepsinden çok daha yüksek çözünürlük elde etti. Yaptığı merceklerden günümüze kadar gelebilen bir tanesi 270 misli büyütme gücüne sahiptir ve Leeuwenhoek'un daha da güçlülerini yapmış olduğuna ilişkin göstergeler mevcuttur.

Leeuwenhoek son derece sabırlı ve dikkatli bir gözlemciydi; keskin bir görüşe ve sınırsız bir meraka sahipti. Minicik merceklerıyle; insan saçından köpek ersuyuna (semen), yağmur suyundan küçük böceklere, bunların yanı sıra kas liflerine ve deri dokusuna kadar, çok büyük bir çeşitlilik gösteren nesneler üzerinde gözlem yaptı. Dikkatle not aldı ve gözlem yaptığı nesnelerin hassas resimlerini çizdi.

1673 yılından itibaren, döneminin önde gelen bilim kurumu olan İngiliz Kraliyet Akademisiyle yazışmaya başlamıştı. İleri düzeyde eğitimi olmamasına rağmen (ancak ilkokula gidebilmişti, Felemenkçe'den başka dil bilmiyordu), 1680'de Akademi'ye üye seçildi. Paris Bilim Akademisinin de sekreteri oldu.

Leeuwenhoek iki kez evlendi, altı çocuğu oldu, torunu yoktu. Sağlığı her zaman yerindeydi ve yaşlılığında da çalışmalarını sürdürebildi. İçlerinde Rus çarının (Büyük Pedro) ve İngiltere kraliçesinin de bulunduğu mevki sahibi bir çok kişi O'nunla görüşmeye geldi. 1723 yılında Delft'te, doksan yaşında öldü.

Leeuwenhoek bir çok önemli buluş yaptı. "Spermatozoa"yı tanımlayan ilk kişi (1677) ve alyuvarları tasvir eden ilk kişilerden biriydi. Hayatın ilkel şekillerinin kendiliğinden ortaya çıktığı kuramına karşıydı ve bu karşıtlığı bir çok kanıtla destekledi.Örneğin, bitlerin kanatlı böceklerin çoğaldığı şekilde çoğaldığını kanıtlayabildi.

En büyük keşfini 1674 yılında, mikropları ilk kez gözlediğinde yaptı. İnsanlık tarihinin gelecekteki gelişmelere temel oluşturan en büyük buluşlarından biriydi. Küçük bir su damlasının içinde, Leeuwenhoek yepyeni bir dünya keşfetmişti, hiç beklenmedik, içinde yaşam kaynayan bir dünya. Kendisi bunu henüz bilmiyordu ama, bu yeni dünya insanoğlu için çok çok önemliydi. Gerçekten de gözlediği bu "minik hayvancıklar", insanları yaşatma ya da öldür-

me gücünü çoğu zaman ellerinde bulunduruyorlardı. Onları incelemeye almasıyla birlikte Leeuwenhoek mikropları çok çeşitli yerlerde bulabildi: Kuyularda, göllerde, yağmur suyunda, insanların ağızlarında ve bağırsaklarında. Çeşitli bakteri ve protozoa türlerini tanımladı ve büyüklüklerini hesapladı.

Leeuwenhoek'un büyük keşfinin hayata uygulanması, yaklaşık iki yüzyıl sonrasına, Pasteur dönemine kadar gerçekleşmedi. Hatta mikrobiyoloji bahsi, gelişmiş mikroskopların ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıla kadar, neredeyse uykuya yattı. Dolayısıyla şöyle bir görüş öne sürülebilir: Eğer Leeuwenhoek hiç olmasaydı ve buluşları on dokuzuncu yüzyıla kadar yapılamasaydı bile, bu durum bilimin gelişimine çok az etki edecekti. Ama Leeuwenhoek'un mikropları keşfetmiş olduğu ve bilim dünyasının mikropların farkına O'nun aracılığıyla vardığı da inkar edilemez.

Leeuwenhoek bazen, ayağına tesadüfen önemli bir bilimsel buluş takılan bir kişi olarak değerlendirilir. Hiçbir şey gerçeklerden bu kadar uzak düşemez. Mikroorganizmaları keşfi; büyük bir özenle yaptığı emsalsiz kalitedeki mikroskopların ve bir gözlemci olarak gösterdiği sabır ve hassasiyetin doğal bir sonucuydu. Diğer bir deyişle, buluşu maharet ve sıkı çalışmanın birleşmesi sonucu ortaya çıktı, bu da "tamamiyle tesadüf" söyleminin antitezidir.

Mikropların keşfi; yalnızca tek bir insanın çalışmalarına atfedilemeyecek, gerçekten önemli bilimsel keşiflerden biridir. Leeuwenhoek tek başına çalıştı. Protozoa ve bakterileri keşfi beklenmedik bir şeydi ve-biyolojideki bir çok başka gelişmeden farklı olarak-hiçbir şekilde, var olan biyoloji bilgisinin doğal uzantısı değildi. Bu etken, buluşunun zaman içindeki uygulamalarının önemiyle birleşince, O'nun bu listenin üst sıralarında bulunmasını sağlamaktadır.

37
WILLIAM T.G. MORTON

(1819-1868)

William Thomas Green Morton, ismi okurların çoğuna hiçbir şey anımsatmayabilir. Ama O, kendisinden daha ünlü birçok kişiden çok daha etkili birisiydi; çünkü Morton, ameliyatlarda anestezi kullanılmaya başlanmasında en fazla payı olan kişiydi.

Tarihteki icatlardan çok azı insan nezrinde anestezi kadar değer taşır ve insanların yaşam koşulları üzerinde çok az icat bu kadar derin bir etki yapmıştır. Cerrah kemiklerini doğrarken hastanın kendinde olduğu günlerde yapılan ameliyatların vahşetini düşünmek bile ürkütücüdür. Böyle bir acının sona erdirilebilmesi, bir insanın diğer insanlara vermiş olduğu hediyelerin kuşkusuz ki en büyüklerinden biridir.

Morton 1819'da Charlton Massachusetts'de doğdu. Baltimore Üniversitesi Diş Cerrahisi bölümünde öğrenim gördü. 1842'de diş hekimliği yapmaya başladı. 1842-1843 yılları arasında kendisinden

yaşça biraz daha büyük olan ve anesteziyle ilgilenen Horace Wells ile ortak oldu. Ama öyle görünüyor ki bu pek karlı bir ortaklık değildi ve 1843 yılının sonlarında bitti.

Bir yıl sonra Wells nitroz oksitin (güldürücü gaz) analjezik olarak kullanılması için deneylere başladı. Harfort (Connecticut)'ta yaptığı diş hekimliği uygulamalarında nitroz oksiti (azot protoksit) etkin olarak kullanmayı başardı. Ancak Boston'da halkın önünde yapmaya çalıştığı uygulama ne yazık ki başarısızdı.

Morton takma diş uygulamalarında uzmanlaşmıştı. Bu işin layığıyla yapılabilmesi için, önce eski dişlerin köklerinin çekilmesi gerekiyordu. Anestezinin olmadığı dönemde böyle bir çekim son derece acı vericiydi ve bir uyuşturma yöntemine gereksinim olduğu açıktı. Morton, nitroz oksidin kendi amacı için yeterince etkili olamayacağı gibi doğru bir karar verdi ve daha tesirli bir madde aramaya başladı.

Morton'un tanıdığı bilgili bir doktor ve bilim adamı; Charles T. Jackson, eter kullanmayı denemesini teklif etti. Eterin analjezik özellikleri olduğu üç yüzyıldan fazla bir zaman önce ünlü İsviçreli hekim ve simyacı Paracelcus tarafından bulunmuştu; bu konuda on dokuzuncu yüzyıl başlarında yazılmış bir- iki rapor da vardı. Ama ne Jackson, ne de eterle ilgili raporları yazanlar, bu kimyasalı ameliyatta hiç kullanmamışlardı.

Eter, Morton'a ümit vaat eden bir olasılık gibi geldi ve onunla deneyler yapmaya başladı, önce (kendi köpeği de dahil olmak üzere) hayvanlar üzerinde, sonra da kendi üzerinde denedi. Sonunda 30 Eylül 1846'da, eteri bir hastanın üzerinde denemek için mükemmel bir fırsat doğdu. Eben Frost isimli bir kişi, berbat bir diş ağrısı ve çekim sırasında acı duymamasını sağlayabilecek her şeyi denemeye hazır bir ruh haliyle, Morton'un muayenehanesinden içeri girdi. Morton O'na eter verdikten sonra dişini çekti. Frost kendine geldiğinde hiç acı duymadığını bildirdi. Daha iyi bir sonuç ümit bile edilemezdi ve Morton başarı, ün ve parayı önünde görebiliyordu.

Ameliyatın tanıkları olmasına ve haberin ertesi gün Boston gazetelerinde yayımlanmasına rağmen, olay geniş ilgi çekmedi. Daha heyecan verici bir gösteriye gereksinim olduğu açıktı. Bundan dola-

yı Morton, Massachussetts Hastanesinde baş operatör olan Dr. John C. Warren'den, acı duymayı engelleyen yöntemini –bir grup doktor önünde- gösterebilmek için kendisine bir fırsat vermesini istedi. Dr.Warren kabul etti ve hastanede bir gösterim planlandı. 16 Ekim 1846'da gerçekleştirilen bu uygulamada Morton, doktor ve tıp öğrencilerinden oluşan büyük bir izleyici kitlesi önünde, ameliyat olacak Gilbert Abbott isimli hastaya eter uyguladı; sonra da Dr. Warren Abbott'un boynundan bir tümör aldı. Anestezi tamamıyla etkili olmuş ve uygulama heyecan verici bir başarıyla sonuçlanmıştı. Birçok gazetede anında yer alan bu gösteri, sonraki birkaç yıl içinde ameliyatlarda anestezinin yaygın kullanımına doğrudan etki etti.

Abbott'un ameliyatından birkaç gün sonra, Morton ve Jackson patent başvurusu için bir dosya hazırladılar. Patent -kendilerine ertesi ay verilmesine rağmen- öncelik tartışmalarının ortaya çıkmasını engelleyemedi. Morton'un anestezi uygulamasının başlatılmasında payenin büyük kısmının kendisine ait olduğu iddiası, birkaç kişinin, özellikle de Jackson'un itirazlarına neden oldu. Dahası, Morton'un getirdiği yeniliğin kendisini zengin edeceği beklentisi gerçekleşmedi. Eteri kullanan hastanelerin ve doktorların çoğu, Morton'a patent hakkı ödemeye yanaşmadılar. Dava giderleri ve öncelik konusunda verdiği mücadele için ödediği bedel kısa bir süre sonra Morton'un buluşu için almış olduğu meblağı aştı. 1868 yılında, fakirlik ve hüsran içinde New York'ta öldü. Daha kırk dokuz yaşında bile değildi.

Anestezinin diş hekimliği ve cerrahide ne kadar yararlı olduğu açıktır. O halde Morton'un önemini değerlendirirken esas güçlük, anestezi uygulamalarının başlatılmasında payenin Morton ve konuyla ilgili diğer kişiler arasında nasıl paylaştırılacağına karar vermektir. Bu konuda emek vermiş belli başlı kişiler şunlardır: Horace Wells, Charles Jackson ve Georgia eyaletinden Crawford W. Lon adlı bir doktordur. Gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, bana Morton'un katkısı diğerlerinden çok daha önemli göründü ve O'nu bu düşünceye göre derecelendirdim.

Horace Wells'in diş hekimliği uygulamalarında anestezi kullanımına Morton'dan neredeyse iki yıl önce başlamış olduğu da doğ-

rudur. Ama Wells'in kullandığı analjezik, yani nitroz oksit, cerrahiye köklü değişim getirmedi, getiremezdi de. Bazı uygun özelliklerine karşın, nitroz oksit cerrahide kendi başına kullanılmaya elverecek kadar kuvvetli bir analjezik değildir. (Bugün başka uyuşturucularla karışım haline getirilmek koşuluyla ameliyatlarda ve bazı diş hekimliği uygulamalarında kullanılabilmektedir.) Öte yandan eter, hayret uyandıracak kadar etkili ve kullanım alanı geniş bir kimyasaldır ve uygulanmasıyla cerrahi tepeden tırnağa değişmiştir. Günümüzde eterden daha geniş kabul gören uyuşturucular ya da uyuşturucu karışımları bulunabilmekle birlikte; kullanılmaya başlanmasından sonraki bir yüzyıl içinde eter en sık uygulanan analjezikti. Bir takım olumsuzluklarına rağmen (yanıcı oluşu, bulantı gibi sık rastlanan bir yan etkiye sahip olması) belki de hala, bilinen en geniş kullanım alanına sahip analjeziktir. Taşınması ve kullanımı kolaydır ve hepsinden önemlisi, güvenlik ve tesiri bir arada sunmaktadır.

Crawford W. Long (doğumu 1815, ölümü 1878) eteri cerrahi müdahalelerinde Morton'dan dört yıl önce, 1842 yılından beri uygulamakta olan Georgialı bir doktordur. Ancak Long bulgularını, Morton'un gösterisinin eterin cerrahide kullanımını tıp dünyasına tanıtmasından çok sonra, 1849 yıllına kadar yayımlamadı. Sonuç olarak, Long'un çalışmaları sadece bir avuç hastaya yarar sağlarken, Morton'un çalışmalarından tüm dünya yararlandı.

Charles Jackson, eter kullanma fikrinin yanı sıra Morton'a, eterin hastalarda nasıl uygulanacağı konusunda yararlı öğütler de verdi. Diğer yandan kendisi, herhangi bir cerrahi müdahalede eteri ne kullandı, ne de eter hakkında bildiklerini tıp dünyasına aktarmak için -Morton'un başarılı gösterisinden önce- herhangi bir girişimde bulundu. İzleyici önünde eter uygulaması yaparak şöhretini tehlikeye atan Morton'du, Jackson değil. Gilbert Abbott ameliyat masasında ölseydi eğer, Charles T. Jackson'ın bu konuda herhangi bir sorumluluk alması son derece uzak bir olasılıkmış gibi görünüyor.

William Morton bu listenin neresinde olmalı? Morton ve Joseph Lister arasında bir karşılaştırma yapmak uygun düşecektir. İkisi de tıp adamıydı; ikisi de cerrahi ve doğumu kökten değiştiren

yeni bir teknik ya da yöntem getirmeleriyle ün kazanmışlardır; sonradan düşünüldüğünde bu yeniliklerin her ikisi de oldukça aşikar görünmektedir; aslında bu iki kişinin hiçbiri, kendi gayretleri sonucu yaygınlık kazanan teknik ya da yöntemi ilk uygulayan kişi değildir ve her ikisi de getirdiği yeniliğin payesini başkalarıyla paylaşmak zorundadır. Morton'u Lister'den daha üst sıraya almamın nedeni, uzun vadede anestezi kullanımının antiseptik kullanımına göre daha önemli bir gelişme olduğu yönündeki inancımdır. Ne de olsa, günümüzde antibiyotikler bir dereceye kadar ameliyatların antiseptik koşullarda yapılmamasını telafi edebilmektedir. Oysa anestezi olmasaydı, hassas ya da uzun ameliyatlar yapılması mümkün değildi, hatta basit olanlarından bile iş işten geçinceye kadar kaçınılması sık rastlanır bir durumdu.

Morton'un 1846 yılının o ekim sabahında izleyici önünde yapmış olduğu anestezi uygulaması insanlık tarihinin dönüm noktalarından biriydi. Morton'un başarısını belki de hiçbir şey, anıtı üzerine yazılmış şu sözlerden daha iyi özetleyemez :

38

GUGLIELMO MARCONI

(1874-1937)

Guglielmo Marconi, radyonun mucidi, İtalya'nın Bologna kentinde 1874'te doğdu. Ailesinin hali vakti oldukça yerindeydi ve özel öğretmenler tarafından eğitildi. 1894'te yirmi yaşındayken, Heinrich Hertz'in birkaç yıl önce yapmış olduğu deneylerle ilgili bir yazı okudu. Bu deneyler; havanın içinde ışık hızıyla hareket eden, göze görünmeyen elektromanyetik dalgaların varlığını açıkça göstermişti.

Marconi hemen, bu dalgaların uzak mesafelere kablo olmadan sinyal gönderilmekte kullanılabileceği fikriyle yanıp tutuşmaya başladı. Bu yöntem, telgrafla mümkün olmayan iletişim olanakları sağlayacaktı. Örneğin, bu yöntemle denizdeki gemilere mesaj gönderilebilirdi.

1895'te, sadece bir yıllık bir uğraştan sonra, Marconi çalışır bir cihaz üretmeyi başardı. 1896'da cihazını İngiltere'de gösterdi ve bu buluşla ilk patentini aldı. Marconi kısa bir süre sonra bir şirket kurdu ve ilk "Markonigram"lar 1898'de gönderildi. Ertesi sene Manş ötesine kablosuz mesaj göndermeyi başardı. En önemli patentinin

1900'de verilmesiyle birlikte, Marconi icadını iyileştirmeye ve her iyileştirme için de patent almaya devam etti. 1901'de Atlantik ötesine; İngiltere'den Newfounland'e radyo mesajı göndermeyi başardı.

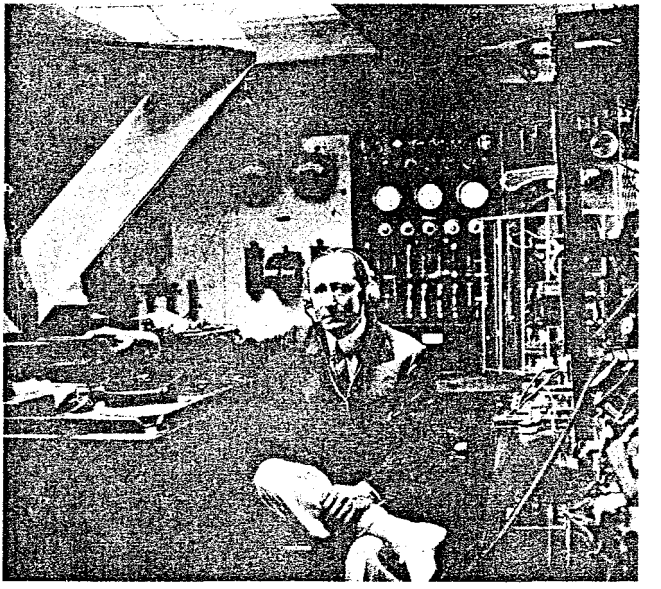
Yeni buluşun önemi 1909 yılında, *S.S. Republic* gemisinin bir çarpışmada hasar görüp batmasıyla canlı olarak görüldü. Radyo mesajları yardım gelmesini sağladı ve altı kişinin dışında herkes kurtarıldı. Marconi aynı yıl buluşuyla Nobel ödülü kazandı. Ertesi yıl, Irlanda'dan Arjantin'e, 6000 milden fazla bir mesafeyi aşan radyo mesajları aktarınayı başardı.

Bu arada, mesajların Mors alfabesindeki nokta-çizgi sistemiyle gönderildiklerini belirtelim. Radyo dalgaları aracılığıyla sesin de iletilebileceği bilinmekle birlikte, bu 1906'ya kadar yapılmadı. Ticari ölçekte radyo yayını ancak 1920'lerin başlarında başladı, fakat yaygınlığı ve önemi bundan sonra çok hızla arttı.

Patent hakları son derece değerli olan böyle bir buluşun yasal anlaşmazlıklara yol açacağı kesindi. Ancak davalar, mahkemeler Marconi'nin öncelik sahibi olduğunu (rüçhan hakkını) teslim ettiği 1914 yılından sonra yavaş yavaş ortadan kalktı. Marconi sonraki yıllarda kısa ve mikrodalga iletişim üzerine önemli araştırmalar yaptı. Roma'da 1937 yılında öldü.

Marconi yalnızca mucit yönüyle tanındığına göre, etkisinin radyo ve radyodan türeyen cihazların önemiyle orantılı olduğu açıktır. (Marconi televizyonu icat etmedi ama, radyonun icadı televizyonun çok önemli bir habercisiydi ve Marconi'ye televizyondan dolayı da bir miktar paye vermek hakça bir davranış gibi görünüyor.) Kablosuz iletişimin modern dünyada muazzam bir önem taşıdığı ortadadır; haber duyurmak için, eğlence için, askeri amaçlarla, bilimsel araştırmalar için, polisiye konularda ve daha bir çok sebeple kullanılmaktadır. Bazı durumlarda (radyodan yarım yüzyıldan fazla bir süre önce icat edilmiş olan) telgraf da aynı derecede işlevsel olmakla birlikte, bir çok alanda da radyonun yerini hiçbir şey alamaz. Otomobillere, denizdeki gemilere, uçuş halindeki uçaklara, hatta uzay gemilerine bile erişim sağlar. Telefondan çok daha önemli bir icat olduğu da gözle görünmektedir; telefonla gönderilen bir mesajın radyoyla da gönderilebilmesine karşın, radyo iletileri telefonla erişilemeyen yerlere bile ulaştırılabilmektedir.

Marconi, bu listede Alexander Graham Bell'e göre üst sıraya yalnızca kablosuz iletişimin telefona göre çok daha önemli bir icat olmasından dolayı yerleştirilmiştir. Edison'u Marconi'nin biraz üstünde değerlendirdim çünkü, hiçbiri radyoya yakın önemde olmamakla birlikte, çok sayıda buluşu vardır. Radyo ve televizyon Michael Faraday ve James Clerk'in teorik çalışmalarının hayata geçirilmesinin sadece küçük bir kısmı olduğundan, Marconi'nin bu iki kişiye göre oldukça alt sıralarda yer almış olması hakçadır. Aynı derecede açık olan bir şey de; en önemli siyasi kişiliklerden sadece bir avuç insanın, dünya üzerinde Marconi'nin bıraktığı etkiye sahip olduğu, dolayısıyla da Marconi'nin bu listede oldukça yüksek bir sırada yer almayı hak ettiğidir.

Marconi yüzer laboratuvarı "Elettra" yatında

39
ADOLF HİTLER

(1889-1945)

İtiraf etmeliyim ki Hitler'i bu kitaba iğrenerek dahil ettim. Etkisi neredeyse tamamıyla zararlı bir etkidir ve belli başlı önemi otuz beş milyonun üzerinde insanın ölümüne sebep olmaktan kaynaklanan bir adamı onurlandırmak gibi bir niyetim yoktur. Ancak, Hitler'in çok fazla sayıda insanın hayatı üzerinde muazzam bir etki yapmış olduğu gerçeğinden kaçış da yoktur.

Adolf Hitler, 1889'da Avusturya'nın Braunau kentinde doğdu. Gençliğinde başarısız bir ressamdı ve bir ara ateşli bir Alman milliyetçisi oldu. Birinci dünya savaşında Alman ordusunda görev yaptı, yaralandı ve iki cesaret madalyası aldı.

Almanya'nın uğradığı yenilgi O'nu şaşkınlık ve öfke içinde bıraktı. 1919'da otuz yaşındayken Münih'te, adını kısa bir süre sonra "Alman Milliyetçi Sosyalist İşçi Partisi" (kısaca, Nazi partisi) olarak değiştirecek olan, sağ kanatta küçücük bir partiye katıldı. İki yıl içinde bu partinin tartışılmaz lideri (Almanca: Fuehrer) oldu.

Hitler'in önderliğinde Nazi Partisi hızla güç kazandı ve Kasım 1923'te "Münih birahane isyanı" olarak bilinen bir darbe girişiminde bulundu. "İsyan" başarısız olunca tutuklandı, vatana ihanet suçuyla yargılandı ve hüküm giydi. Ancak, cezasının ancak bir yılını çekmişti ki tahliye edildi.

1928'de Nazi Partisi hâlâ küçüktü. Ancak, "Büyük çöküş"ün baş göstermesi, halkın mevcut siyasi partilere olan sevgisini azalttı. Naziler hızla güçlendi ve Ocak 1933'te kırk dört yaşındayken Hitler Alman şansölyesi oldu.

Hitler, şansölye olur olmaz karşı görüştekilerin tümünü ezmek için devleti araç olarak kullandı ve hızla bir diktatörlük kurdu. Bu sürecin özgürlükleri ve savunma haklarını yavaş yavaş silmesi anlamına geldiği düşünülmemelidir. Her şey son derece çabuk oluyordu ve Naziler çoğunlukla zanlıları yargılama zahmetinde bile bulunmuyorlardı. Siyasi muhalifler dövülüyor ya da doğrudan katlediliyorlardı. Yine de, işsizliği azaltabildiği ve ekonominin toparlanmasını sağlayabildiği için; savaştan önceki yıllarda Hitler Alman halkının çoğunluğunun içten desteğini kazandı.

Sonra Almanya'yı İkinci dünya savaşını doğuran bir "işgaller" yolunun başına çıkardı. İlk toprakları savaşmadan kazandı. Kendi ekonomik sorunlarıyla kuşatılmış İngiltere ve Fransa, barışı o kadar umutsuzca arzu ediyorlardı ki, Hitler'in Alman ordusunu güçlendirerek Versay anlaşmasını ihlal etmesine müdahalede bulunmadılar; askerleri Rhineland'i işgal edip müstahkem mevzii haline getirdiğinde de (Mart 1936), güç kullanarak Avusturya'yı ilhak ettiğinde de (Mart 1938) hiç karışmadılar. Hatta Çekoslovakya'nın müstahkem sınır bölgesi Sudetenland'ı ilhak etmesine (Eylül 1938) bile boyun eğdiler. Münih Paktı olarak bilinen ve İngiliz ve Fransızların "günümüzde barış"ı sağlayacağını umdukları uluslararası antlaşma Çekoslovakya'yı eli kolu bağlı bıraktı ve Hitler bir iki ay sonra ülkenin geri kalanını da aldı. Hitler her aşamada, eylemlerini haklı çıkaracak görüşleri isteklerine karşı durulduğu takdirde savaşa gireceği tehdidiyle akıllıca birleştirdi ve Batı demokrasileri her aşamada ürkekçe geri adım attılar.

Ancak İngiltere ve Fransa Hitler'in bir sonraki hedefi Polonya'yı savunmakta kararlıydılar. Hitler önce Stalin'le Ağustos 1939'da bir "saldırmazlık paktı" imzalayarak kendisini güvenceye aldı. (Aslında imzalanan, iki diktatörün Polonya'yı aralarında nasıl bölüşecekleri üzerinde anlaşmaya vardıkları bir saldırı anlaşmasıydı.) Dokuz gün sonra Almanya Polonya'ya saldırdı ve bundan on altı gün sonra Sovyetler Birliği de hücum etti. İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanına rağmen, Polonya hemen yenilgiye uğradı.

1940 Hitler'in yılıydı. Nisanda orduları Danimarka ve Norveç'i yaladı yuttu. Mayısta Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a girdiler. Haziran'da Fransa teslim oldu. Ama o yıl içinde İngilizler Alman hava kuvvetlerinin bir dizi hücumuna karşı koydular -ünlü "Britanya savaşı"- ve Hitler İngiltere'yi işgal hareketini asla başlatamadı.

Hitler orduları Nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'yı zaptetti. Haziran 1941'de Hitler Ruslarla yaptığı saldırmazlık paktını da paramparça etti ve onlara da saldırdı. Orduları Sovyet topraklarının büyük kısmını zaptettiler ama Rus ordularını kış gelmeden ortadan kaldırmayı başaramadılar. Hem İngiltere hem de Rusya'yla savaş halinde olmakla birlikte Hitler 1941 Aralığında, Japonların Pearl Harbor'daki Amerikan deniz üssüne saldırısından birkaç gün sonra, ABD'ne de savaş ilan etti.

1942'nin ortalarına gelindiğinde, Almanya Avrupa'nın dünya tarihinde o güne dek herhangi bir ülkenin elinde tutabildiğinden daha fazla bir bölümünde hakimiyet kurmuş; bunun yanı sıra Kuzey Afrika'nın büyük bölümünde de egemen olmuştu. 1942 yılının ikinci yarısında, Almanya'nın Mısır'da El Alamein ve Rusya'da Stalingrad yenilgilerini alması savaşın dönüm noktası oldu. Bu gerilemeden sonra Alman askeri gücü sürekli bir inişe geçti. Almanya'nın eninde sonunda yenilmesinin kaçınılmazlığı artık ortaya çıkmakla birlikte Hitler teslim olmayı reddetti. Verilen korkunç kayıplara rağmen Almanya Stalingrad'dan sonra iki yıldan fazla bir süre daha savaşmaya devam etti. Acı son 1945 baharında geldi. Hitler 30 Nisan'da Berlin'de intihar etti; yedi gün sonra Almanya teslim oldu.

İktidarda olduğu yıllarda Hitler, tarihte eşi benzeri olmayan bir soykırım politikası güttü. Fanatik bir ırkçıydı, özellikle Yahudilere karşı şiddetli bir nefret duyuyordu. Dünya üzerindeki bütün Yahudilerin öldürülmesini önemli ve açıklıkla ortaya koyduğu bir hedef haline getirmişti. Hitler iktidarında Naziler, içlerinde bu amaçla kullanılan büyük gaz odaları bulunan büyük imha kampları kurmuşlardı. Nazi hakimiyeti altına giren her ülkede masum erkekler, kadınlar ve çocuklar toplanıp yük katarları içinde bu kamplarda ölmeye gönderildiler. Sadece birkaç yıllık bir süre içinde yaklaşık 6 milyon Yahudi bu şekilde öldü.

Hitler'in tek kurbanı Yahudiler değildi. İktidarı süresince; üstün ırktan olmadığı varsayılan ya da rejim düşmanı olarak nitelendirilenlerin yanı sıra, insanı afallatacak sayıda Rus ve çingene de katledildi. Bu katliamın savaşın ateşi ve öfkesi içinde kendiliğinden ortaya çıkan eylemler olduğu asla düşünülmemelidir: Hitler'in ölüm kampları büyük bir sanayi tesisi kadar dikkatle örgütlenmişti. Kayıtlar tutuluyor, kotalar belirleniyor ve ölü bedenler altın diş dolguları ve nikah yüzükleri gibi değerli eşyalar bulmak amacıyla sistematik olarak aranıyordu. Kurbanların birçoğunun cesetleri de sabun yapımında kullanılıyordu. Hitler bu kıyım programı üzerinde o kadar yoğunlaşmıştı ki; savaşın sonlarına gelindiğinde, Almanya'nın elinde sivil ve askeri kullanım için yakıt kalmadığında bile katarlar ürkünç -ama askeri alanda hiçbir yararı olmayan- görevlerinin peşinde, ölüm kamplarına doğru yolculuklarını sürdürüyorlardı.

Hitler'in adının ölümsüz olacağı birkaç nedenle aşikardır. Öncelikle, tarihin yazdığı en kötü adam olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Yaptıkları kötü işler Hitler'in yaptıklarının yanında az kalan Nero ve Caligula gibi kişiler bile, yirmi yüzyıldır zalimlik simgesi olarak anılabildiklerine göre, tarihin tartışmasız en kötü adamı olan Hitler'in adının yüzyıllar boyu yaşayacağı güvenli bir tahmin gibi görünmektedir. Tabii buna ek olarak Hitler, dünyanın bugüne kadar gördüğü en büyük savaşın, II. Dünya savaşının baş kışkırtıcısı olarak da hatırlanacaktır. Nükleer silahların ortaya çıkmasıyla, gelecekte bu kadar büyük ölçekte fazla savaş olması muh-

temel görünmemektedir. Dolayısıyla II. Dünya savaşı bundan iki üç bin yıl sonra bile muhtemelen tarihte önemli bir olay olarak anılacaktır.

Dahası Hitler, hikayesinin tümü tuhaf ve ilginç olduğu için ünlü kalacaktır. Bir yabancının (Hitler Avusturya doğumluydu, Almanya değil) siyasi deneyimi, parası ve siyasi bağlantıları olmadan, on dört yıldan az bir süre içinde, büyük bir gücün başı olması gerçekten de çok hayret vericidir. Hitabet gücü olağanüstüydü. İnsanları belli bir hedefe yöneltmekteki yeteneği değerlendirildiğinde tarihin en etkili hatibi olduğu söylenebilir. Son olarak da, gücü bir kez eline geçirdikten sonra gaddarca kullanışı kolay kolay unutulmayacaktır.

Olasıdır ki, tarihte hiç kimse kendi kuşağını Hitler'den daha fazla etkilememiştir. Kışkırttığı savaşta ya da Nazi toplama kamplarında ölen on milyonlarca insanın yanı sıra, bu savaşın sonucu olarak evsiz barksız kalan ya da hayatları kesintiye uğrayan milyonlarcası daha vardır.

Hitler'in etkisini tahminlerken iki etken daha göz önüne alınmalıdır. Birincisi, Hitler olmasaydı, O'nun liderliğinde olup bitenlerin çoğu muhtemelen olmayacaktı. (Bu açıdan Charles Darwin veya Simon Bolivar ile tezat oluşturuyor.) Almanya ve Avrupa'daki koşulların Hitler'e fırsat verdiği elbette doğrudur. Örneğin, askeri ve Yahudi karşıtı (antisemit) söylemleri, dinleyenlerin çoğunda mutlaka bir hassasiyet yaratmıştır. Ancak, 1920'lerde ya da 1930'larda Almanların çoğunun devletin Hitler'in izlediği uç politikaya yakın bir politika izlemesini beklediklerini gösterir herhangi bir işaret de yoktur. Almanya'nın başına geçmiş olabilecek bir başka liderin de aynı şekilde davranacağına ilişkin pek belirti görülmemektedir. Hatta Hitler döneminde olup bitenleri yaklaşık olarak bile öngörmüş bir gözlemci de yoktu.

İkinci olarak, Nazi hareketi tümüyle hiç alışılmadık kertede bir "tek lider hareketi"ydi. Marx, Lenin, Stalin ve bütün diğer insanlar komünizmin yükselmesinde önemli roller üstlendiler. Ama Nasyonal Sosyalizm Hitler'den önce somut bir lidere sahip değildi ve O'ndan sonra da sahip olmadı. Nazileri iktidara taşıdı ve ik-

tidarda kaldıkları dönem içinde kendi liderliğini sürdürdü. Öldüğünde Nazi partisi ve başında bulunduğu hükümet de O'nunla birlikte öldü.

Hitler'in kendi kuşağı üzerindeki etkisi bu kadar muazzam olmakla birlikte, eylemlerinin gelecek çağlarda yaratacağı etki oldukça hafif kalacağa benzer. Hitler ana hedeflerine ulaşmakta tamamen başarısızdı ve gelecek kuşaklar üzerinde yaptığı küçük etki de, hedeflediğiyle tam ters yönde görünmektedir. Örneğin Hitler Almanya'nın nüfuzunu ve topraklarını genişletmek istiyordu. Ama, zaptettiği topraklar çok geniş olmakla birlikte gelip geçiciydi ve Almanya günümüzde Hitler'in iktidarda olduğu günlere oranla daha az toprağa sahiptir. Yahudileri dünya yüzünden silmek içini kemiren tutkusuydu; ama Hitler'in iktidara gelişinden on beş yıl sonra, 2.000 yıl içinde ilk kez bağımsız bir Yahudi devleti ortaya çıktı. Hitler hem Rusya'dan hem de komünizmden nefret ederdi. Ancak öldüğünde, kısmen de kendi başlattığı savaşın bir sonucu olarak, Ruslar doğu Avrupa'nın büyük bölümü üzerinde egemen olabilmişler ve dünya üzerinde komünizm iyice güçlenmişti. Hitler demokrasiyi hor görür ve sadece diğer ülkelerde değil Almanya'da da yok etmeyi umardı. Buna rağmen Almanya günümüzde dört başı mamur bir demokrasidir ve yurttaşları otoriter bir yönetime, Hitler öncesi kuşakların olduğundan çok daha karşı görünmektedirler.

Bu kendi dönemi üzerinde çok büyük, gelecek kuşaklar üzerinde ise nispeten küçük etkinin tuhaf karışımı ne anlama gelmektedir? Hitler'in kendi gününün dünyası üzerinde yapmış olduğu etki o kadar büyüktür ki, bu listede oldukça üst sıralarda bir yerde olması gerektiği açıktır. Ama eylemleri kendilerinden sonra dünyayı yüzyıllarca etkilemiş olan Shih Huang Ti, Avgustos Ceasar ve Cengiz Han gibi kişilerin de mutlaka çok gerisinde olmalıdır. O'na en benzer kişiler Napolyon ve Büyük İskender'dir. Kısa vadede Hitler dünyaya bu iki insandan daha da fazla rahatsızlık vermiştir; uzun vadeli etkilerinin daha yüksek olması nedeniyle Onlardan biraz daha alt konuma yerleştirilmiştir.

40
PLATON

(M.Ö. 427-347)

Antik Yunan düşünürü Platon (*Eflatun*), Batı'nın siyasal felsefesinin ve bunun yanı sıra etik ve metafizik düşünce tarzımızın büyük kısmının başlangıç noktasını temsil etmektedir. Bu konular hakkındaki düşünceleri 2.300 yılı aşkın bir süredir okunup incelenmektedir. Dolayısıyla Platon, Batı düşünce sisteminin büyük "baba"larından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seçkin bir Atinalı aileye mensup olan Platon, M.Ö. 427 dolaylarında doğdu. Gençlik çağında sonradan arkadaşı ve ustası olan ünlü düşünür Sokratesle tanıştı. Yetmişine gelmiş Sokrates M.Ö. 399'da dinsizlik ve Atina gençliğini yozlaştırmak gibi oldukça belirsiz suçlar nedeniyle yargılanıyordu. Sokrates mahkum edildi, ölüm cezası aldı ve cezası infaz edildi. "Tanıdığım bütün insanların en akıllısı, en adili ve en iyisi" diye nitelendirdiği Sokrates'in öldü-

rülmesi Platon'un demokratik devletten hoşlanmamasına yol açtı ve bu duyguyu hep korudu.

Sokrates'in ölümünün üzerinden fazla zaman geçmeden Platon Atina'yı terk etti ve on-on iki yılını yabancı ülkelere seyahatle geçirdi. M.Ö. 387 dolaylarında Atina'ya döndü ve burada dokuz yüz yıl boyunca faaliyetini sürdüren bir okul -*Akademia*- kurdu. Platon hayatının son kırk senesini Atina'da, felsefe öğreterek ve felsefe yazıları yazarak geçirdi. En ünlü öğrencisi; Platon altmış, kendisi ise on yedi yaşındayken Akademi'ye gelen Aristoteles'ti. Platon M.Ö. 347'de, seksen yaşında öldü.

Platon çoğu siyasi ve ahlaksal sorunsallar üzerinde, ama aralarında metafizik ve tanrıbilimle ilgili olanlarının da bulunduğu, otuz altı kitap yazdı. Bu eserleri birkaç kısa cümleyle özetlemenin mümkün olmadığı açıktır. Yine de, düşüncesini fazlasıyla basitleştirme riskini göze alarak; Platon'un ideal toplum kavramını anlattığı, en ünlü kitabı "Cumhuriyet"te (*Republica*) ifade edilen temel siyasi düşünceleri özetlemeye çalışacağım.

"En iyi devlet şekli" der Platon, "aristokrasidir". Fakat burada sözünü ettiği babadan oğula geçen aristokrasi, ya da monarşi değil, "değerlerin, liyakatin aristokrasisi" yani; devletteki en iyi ve en akıllı insanların ülke yönetiminde olmasıdır. Bu kişiler yurttaşların oyuyla değil, ülkede yaşayan herkesin katılımıyla seçilmelidir. Halihazırda yönetici, yani "*gardiyan*" (koruyucu) sınıfında olanlar, yeni kişileri yalnızca sahip oldukları değerlere bakarak aralarına almalıdır.

Platon, erkek ya da kadın herkese, gardiyan sınıfın üyesi olmak için uygun özellikler taşıdıklarını gösterme fırsatının verilmesi gerektiğine inanırdı. (Platon, iki cinsin temelde eşit olduklarını savunan ilk ve uzun bir süre de hemen hemen tek büyük düşünürdü.) Fırsat eşitliğini güvenceye almak amacıyla, bütün çocukların devlet tarafından yetiştirilmesini ve eğitilmesini savunurdu. Çocuklar öncelikle iyi bir beden eğitimi almalıydılar; ama müzik, matematik ve diğer akademik disiplinler de ihmal edilmemeliydi. Belli birkaç kademede kapsamlı sınavlardan geçmeliydiler. Daha az başarılı olanları toplumun ekonomi alanındaki faaliyetleriyle uğraşmalı,

daha başarılı kişiler ise daha yüksek öğrenim almalıydılar. Bu öğrenim sadece normal akademik konuları değil, "felsefeyi" de içermeliydi, ki burada Platon metafizik doktrinlerinden söz etmektedir.

Otuz beş yaşına geldiklerinde teorik ilkelerde ustalaşmış olduklarını kanıtlayanlar, uygulamaya yönelik bir on beş yıllık eğitim daha alacaklardır. Gardiyan sınıfa katılmaya, yalnızca edindikleri kitabi bilgileri gerçek hayata uyarlayabilenler hak kazanacaktır. Dahası,sadece halkın refahıyla ilgili konuların kişisel öncelikleri olduğunu açıkça gösterebilen kişiler "gardiyan" olabileceklerdir.

Gardiyan sınıf üyeliği herkese pek cazip gelmeyebilirdi. Gardiyanlar varlıklı olmamalıydı. Kendilerine sadece içinde yaşayabilecekleri kadar kişisel mülk verilecek, toprak ya da ev sahibi olamayacaklardı. Sabit (ve çok yüksek olmayan) bir gelire hak kazanacaklardı, mülkiyetlerinde altın ve gümüş bulunmayacaktı. Gardiyan sınıf üyelerinin aile sahibi olma hakları yoktu, birlikte yiyip içecekler ve eşleri de ortak olacaktı. Bu filozof -kralların kazanacağı ödül, maddi refah değil, halka hizmetin getirdiği doyum olmalıydı. Platon'un ideal cumhuriyet anlayışı kısaca böyleydi.

"Cumhuriyet" yüzyıllar boyu çok okunmuştur. Ancak, burada savunulan siyasi sistemin hiçbir gerçek sivil yönetim tarafından model alınmadığı da belirtilmelidir. Platon'dan günümüze kadar geçen sürenin büyük kısmında Avrupa devletlerinin çoğu, kalıtsal monarşilerle yönetilmiştir. Yakın geçmişte, bazı devletler demokratik yönetim şekillerini benimsemişler; askerlerin, Hitler ve Mussolini gibi demagog tiranların yönetimde olduğu durumlar da vardır. Bu yönetim şekillerinden hiçbiri Platon'nun ideal cumhuriyetine benzemez. Plato'nun kuramları herhangi bir siyasi parti tarafından benimsenmemiş ya da Karl Marx'ın kuramlarının olduğu gibi, bir siyasi hareketin temelini oluşturmamıştır. O halde Platon'nun eserlerinin, saygıyla anılmakla birlikte, pratikte tamamen göz ardı edildiği sonucuna mı varmalıyız? Sanmıyorum.

Avrupa'da hiçbir sivil yönetimin doğrudan Platon modeliyle oluşturulmadığı bir gerçektir; bununla birlikte ortaçağ Avrupasında Katolik kilisesinin konumu ve Platon'un "gardiyan sınıfı" arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Ortaçağ kilisesi, üyelerinin hepsi

resmi felsefe konusunda eğitilmiş olan, daimi bir seçkin kitlesinden oluşmuştu. İlke olarak, (kadınlar bu kapsama alınmamakla birlikte) bütün erkekler, ailevi geçmişlerine bakılmaksızın din adamı olmaya uygun sayılırlardı. Yine ilkesel olarak, din adamlarının aileleri olmazdı ve kendilerini yüceltme isteğine değil, başında bulundukları cemaati düşünmeye yönelmeleri hedeflenmişti.

Platon'un fikirleri Birleşik Devletler'in yapısını da etkilemiştir. Amerikan anayasa kurultayının birçok üyesi Platon'un siyasal düşüncelerine aşinaydı. Elbette ki Birleşik Devletler anayasasının, halk iradesinin belirlenmesi ve etkin kılınması için bir yöntem olması hedeflenmişti. Ama aynı zamanda, halkı yönetecek en akıllı ve iyi insanların seçimi için de bir yöntem olması da bekleniyordu.

Platon'un önemini değerlendirirken karşılaşılan güçlük, çağlar boyu süren etkisinin; geniş ve yaygın olmasının yanı sıra, kolayca fark edilemeyen ve dolaylı bir nitelik taşımasıdır. Siyasal kuramlarına ek olarak, etik ve metafizik konularındaki irdelemeleri kendisinden sonra gelen pek çok düşünürü etkilemiştir. Elimizdeki listede Aristoteles'ten oldukça düşük sıralarda yer almasının belli başlı nedeni, Aristoteles'in düşünürlüğünün yanı sıra önemli bir bilim adamı da olmasıdır. Öte yandan Platon, Thomas Jefferson ve Voltaire gibi düşünürlerin üzerinde derecelendirilmiştir; çünkü bu iki kişinin siyasi alanda vermiş oldukları eserler dünyayı yalnızca iki ya da üç yüzyıldır etkilemektedir, Platon'un etkisi ise yirmi üç yüzyıldan fazla bir zamandır sürmektedir.

41
OLIVER CROMWELL

(1599-1658)

Oliver Cromwell; İngiliz iç savaşında Parlamento güçlerini zafere götüren parlak ve sürükleyici lider, İngiltere'de parlamenter demokrasinin bir yönetim biçimi olarak benimsenmesinde en büyük payı olan kişidir.

Cromwell 1599'da, İngiltere'de, Huntingdon'da doğmuştur. Gençlik çağlarını din ayrılıklarıyla parçalanmış olan ve mutlakıyete inanmış, bu duruşu sürdürmek isteyen bir kral tarafından yönetilen bir İngiltere'de yaşadı. Cromwell bir çiftçi, kırsal kesimde yetişmiş bir beyefendi ve inançlı bir Püritandı. 1628'de Parlamento'ya seçildi; ancak ertesi yıl kral I. Charles, meclisi feshedip ülkeyi tek başına yönetme kararı aldığından bu görevi çok kısa sürdü. Kral Parlamento'yu, İskoçlara savaş açmak için paraya gereksinim duyduğu 1640 yılına kadar toplantıya çağırmadı. Cromwell'in de üyesi bulunduğu bu Parlamento, kralın keyfi yönetimini yeniden başlatma

olasılığına karşı güvence ve korunma istedi. Fakat, I. Charles Parlamento'ya tabi olmaya gönüllü değildi ve 1642'de krala sadık güçlerle Parlamento'ya bağlılık duyan güçler arasında savaş patlak verdi.

Cromwell, Parlamento'nun tarafında yer aldı. Huntingdon'a dönerek krala karşı savaşmak üzere bir süvari birliği topladı. Savaşın dördüncü yılında, hayranlık uyandıran askeri yeteneği giderek daha fazla tanınır olmuştu. Cromwell hem savaşın dönüm noktası olan Marston Moor muharebesinde (2 Temmuz 1644) hem de sonunu getiren Naseby muharebesinde (14 Haziran 1645) başrol oynadı. Savaş 1646'da I. Charles'ın hapse atılması ve Cromwell'in parlamento yanlıları içindeki en başarılı general olduğunun herkesçe kabul edilmesiyle sona erdi.

Ancak barış olmadı; çünkü parlamento yanlıları, amaçları birbirinden önemli farklılıklar gösteren gruplara ayrılmışlardı ve bunu bilen kral da anlaşmayı reddediyordu. Kralın hapisten kaçması ve kuvvet toplamaya çalışmasıyla bir yıl içinde aniden ikinci bir iç savaş başlamıştı. Bu yeniden karşı karşıya gelişin sonucu; kral yanlısı güçlerin Cromwell tarafından yenilgiye uğratılması, orta yolcuların Parlamento'dan uzaklaştırılması ve kralın Ocak 1649'da idam edilmesi oldu.

İngiltere artık, Cromwell başkanlığındaki Devlet Konseyinin geçici olarak yönettiği (Commonwealth* adıyla anılan) bir cumhuriyetti. Ama kral yanlıları İrlanda ve İskoçya'da kısa bir süre sonra hakimiyet kazandılar ve kralın daha sonra II. Charles adıyla tahta çıkacak olan oğluna destek verdiler. Bu durum, hem İrlanda hem de İskoçya'nın Cromwell orduları tarafından zapt edilmesiyle sonuçlandı. Uzun savaşlar 1652 yılında, en sonunda kralcı güçlerin kesin yenilgisiyle bitti.

Artık kavga sona erdiğine göre, yeni hükümeti kurmanın zamanıydı. Ancak, yönetimin yapısının ne olması gerektiği sorunu halen geçerliydi. Bu sorun Cromwell'in sağlığında çözülemeyecekti. Püritan general mutlakıyete karşı çıkan güçleri zafere götürebil-

* Commonwealth: Ortak zenginlik, ortak çıkarlar anlamına gelir; İngiliz uluslar topluluğu olarak bilinir.

mişti; ama ne gücü ne de saygınlığı destekçileri arasındaki sosyal çelişkileri giderip onları yeni bir yapılanmaya ikna etmeye yetmedi, çünkü bu çelişkiler Protestanları hem kendi içlerinde bölen hem de Katoliklerden ayrı durmalarına yol açan dinsel karşıtlıklarla iç içe geçmişti.

Cromwell iktidara geldiğinde, 1640 Parlamentosundan arta kalan; halkı temsil etmeyen, "Rump" olarak adlandırılan, küçük ve aşırı uçta bir azınlıktı. Cromwell önce yeni seçimler konusunda bu grupla anlaşmaya çalıştı. Ancak görüşmelerin kesilmesiyle "Rump"ı güç kullanarak dağıttı (20 Nisan 1653). O günden Cromwell'in 1658 yılında ölümüne kadar geçen süre içinde üç ayrı Parlamento oluştu ve dağıldı. İki farklı yönetim yapısı benimsendi ama ikisi de başarılı olamadı. Bu süre zarfında Cromwell ordunun desteğiyle yönetimde kaldı. Sonuçta bir askeri diktatördü. Ancak, demokratik uygulamaları yerleştirme çabaları ve yanı sıra, kendisine sunulan tahtı reddetmesi, diktatörlük heveslisi olmadığını; bu konumun, destekçilerinin işlerliği olan bir sistem kurmaktaki beceriksizlikleri nedeniyle O'na dayatıldığını göstermektedir.

Cromwell 1653'ten 1658'e kadar, "Koruyucu efendi" unvanıyla İngiltere, İskoçya ve İrlanda'yı yönetti. Bu beş yıl içinde Britanya'ya genel olarak iyi bir devlet ve düzenli bir yönetim sağladı. Çeşitli sert kanunları yumuşattı ve eğitime destek verdi. Cromwell dinsel hoşgörüye inanan bir kişiydi ve Yahudilerin İngiltere'ye yeniden yerleşerek dinlerinde serbest olmalarına izin verdi. (Yahudiler, üç yüzyıldan fazla bir zaman önce, Kral I. Edward döneminde İngiltere'den atılmışlardı.) Cromwell aynı zamanda başarılı bir dış politika yürüttü. Londra'da 1658'de sıtmadan öldü.

Yerine en büyük oğlu Richard Cromwell geçti ama, iktidarda çok kısa bir süre kaldı. 1660'ta II. Charles yeniden tahta çıkarıldı. Oliver Cromwell'in mezarı açılıp iskeleti darağacında sallandırıldı. Ama bu kin dolu hareket, mutlakıyet için verilen savaşın kaybedilmiş olduğu gerçeğini gizleyemeyecekti. II. Charles bunun pekala farkındaydı ve Parlamento'nun üstünlüğüyle yarışmaya kalkışmadı. Arkasından tahta çıkan II. James, mutlakıyeti geri getirmeye ça-

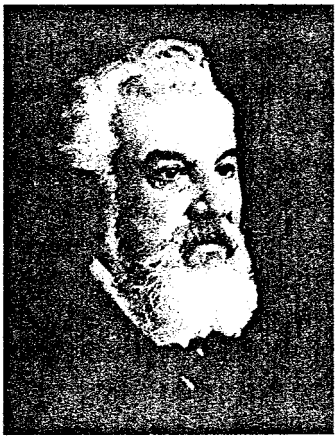
lıştı ve hemen 1688'de yapılan kansız bir darbeyle tahttan indirildi. Sonuç tam da Cromwell'in 1640'ta istemiş olduğu gibiydi: Kralın Parlamento'ya tabi olduğu, anayasaya dayanan ve hoşgörüyü esas alan bir dinsel politikası olan bir monarşi.

Ölümünden bu yana geçen üç yüzyıl içinde Oliver Cromwell'in kişiliği hatırı sayılır bir ihtilaf konusu olmuştur. Hakkındaki sayısız eleştiri O'nu; her zaman parlamentonun üstünlüğünden yana olduğunu iddia etmesine ve keyfi yönetimin aleyhinde bulunmasına karşın, aslında askeri bir diktatörlük kurmuş olduğuna işaret ederek, riyakarlıkla suçlamıştır. Genel görüş ise, denetleyemediği koşulların kendisini zaman zaman diktatörlüğe zorlamasına rağmen, Cromwell'in demokrasiye bağlılığında oldukça samimi olduğu yönündedir. Cromwell'in fikirlerinden asla sapmadığı, tahtı ve kalıcı bir diktatörlüğü de kabul etmediği gözlenmiştir. Yönetim tarzı genellikle ılımlı ve hoşgörülüydü.

Cromwell'in tarih üzerindeki etkisini nasıl değerlendireceğiz? En belirgin önemi elbette, İngiliz iç savaşında kral yanlısı güçleri yenilgiye uğratan parlak askeri lider olmasıdır. Parlamento güçlerinin savaşın ilk zamanlarında, Cromwell öne çıkmadan önce altta güreştiklerine göre, O'nsuz bu zaferi kazanamayacak olmaları kuvvetle muhtemeldir. Cromwell'in zaferlerinin sonucu, İngiltere'de demokratik yönetimin kurulması ve güçlenmesidir.

Bu durumu koşullar ne olursa olsun ortaya çıkacakmış gibi düşünmemek lazımdır. On yedinci yüzyılda Avrupa'nın büyük bölümü mutlakıyete doğru gidiyordu, demokrasinin İngiltere'de kazandığı zafer, genel eğilimin tam aksi bir olaydı. Sonraki yıllarda İngiliz demokrasisi örneği, Fransız Aydınlanma döneminde, Fransız ihtilalinde ve batı Avrupa'da demokratik yönetim sistemleri kurulmasında önemli bir etken olmuştur. Demokrat güçlerin kazandığı zaferin Birleşik Devletlerde ve Kanada ve Avustralya gibi diğer eski İngiliz sömürgelerinde demokrasinin kurulmasında hayati bir rol oynadığı da açıktır. İngiltere'nin dünyada kapladığı küçük yere karşın, buradan fışkıran demokrasi hiç de küçük olmayan alanlara yayılmıştır.

İngiltere ve ABD de demokratik kurumların ortaya çıkmasında kendisiyle hemen hemen eşit paya sahip filozof John Locke olmasaydı, Cromwell'e bu listede daha üst sıralarda bir yer verilebilirdi. Bir eylem adamı olan Cromwell ve fikir adamı olan John Locke'ın birbirlerine göre önemlerini değerlendirmek zordur. Ancak Locke'ın yaşadığı dönemin entelektüel iklimi göz önüne alındığında; Locke olmasaydı bile, öne sürdüğü siyasal fikirlere çok yakın fikirlerin kısa bir süre sonra ortaya çıkacağı söylenebilir. Diğer yandan, Cromwell hiç yaşamamış olsaydı, parlamento güçlerinin İngiliz iç savaşını kaybedecek olmaları ihtimali çok kuvvetlidir.

42
ALEXANDER GRAHAM BELL

(1847-1922)

Telefonun mucidi Alexander Graham Bell, 1847'de İskoçya'nın Edinburgh kentinde doğdu. Birkaç yıllık örgün öğrenim görmesine karşın, ailesi tarafından çok iyi eğitildi ve kendi kendisini yetiştirdi. Babası ses fizyolojisi, konuşma düzeltme ve sağırlara öğretmenlik yapma konularında uzman olduğundan, Bell'in sesleri taklit etmeye duyduğu ilgi doğal olarak ortaya çıktı.

1871'de Boston, Massachusetts'e taşındı. Telefonu icadına yol açan buluşları da 1875 yılında burada yaptı. İcadının patentini almak için Şubat 1876'da yaptığı başvuru, birkaç hafta sonra sonuçlandı, patent verildi. (Burada ilginç bir durum; Elisha Gray isimli bir kişinin benzer bir aygıt için Bell ile aynı günde, ama O'ndan biraz daha geç bir saatte patent başvurusunda bulunduğu kaydedilmelidir.)

Patentini aldıktan kısa bir süre sonra Bell, telefon cihazını Philadelphia'daki Yüzüncü yıl sergisine götürdü. İcadı büyük ilgi gör-

dü ve bir ödül aldı. Buna rağmen, icadın bütün haklarını 100.000 dolar karşılığı alması teklif edilen Western Union telgraf şirketi, bu teklifi geri çevirdi. Bu nedenle Bell ve ortakları Temmuz 1877'de, bugünün Amerikan telefon ve telgraf şirketinin atası olan kendi şirketlerini kurdular. Telefon hemen -ve muazzam- ticari başarı kazandı ve AT&T zaman içinde dünyanın en büyük özel sektör kuruluşu haline geldi. (O zamandan bu yana daha küçük birkaç şirkete bölünmüştür.)

1879 Martında telefon şirketinin % 15 hissesine sahip bulunan Bell ve karısının, şirketin ne denli karlı olabileceği konusunda galiba pek fikirleri yoktu. Yedi ay içindeki ellerindeki hisselerin çoğunu 250 dolar ortalama birim fiyatla elden çıkarmışlardı. Kasımda ise hisseler 1.000 dolar birim fiyatla satılıyordu! (Mart ayında, bir hissenin fiyatı 65 dolar iken, karısı Bell'e hisseleri hemen satması için yalvarmıştı, çünkü bu fiyata bir daha asla yükselmeyeceklerinden korkuyordu!) 1881'de ellerinde kalan hisselerin üçte birini satmak gibi hiç de akıllıca olmayan bir iş yaptılar. Buna rağmen, 1883'e gelindiğinde, geri kalan hisselerinin değeri bir milyon doları bulmuştu.

Telefonun icadı kendisini zengin etmiş olmakla birlikte, Bell araştırmaktan asla vazgeçmedi ve (daha az önemli olmakla beraber) yararlı birkaç icat daha yapmayı başardı. Çeşitli konulara ilgi duymakla birlikte, esas uğraşı sağırlara yardım etmek olmuştur. Hatta karısı eskiden öğrencisi olan sağır bir kızdı. İki oğulları ve iki kızları oldu ama, oğlanların ikisi de bebeklik çağlarında öldüler. Bell 1882'de Birleşik Devletler vatandaşı oldu, 1922'de öldü.

Bell'in önemi hakkında yapılacak tüm tahminler, kişinin telefona verdiği öneme bağlıdır. Benim görüşüme göre telefon çok çok önemlidir, zira bu kadar yaygın kullanılan ve hayatımızda bu denli muazzam etki yapan pek az icat vardır.

Bell'i Marconi'nin bayağı altında bir yere yerleştirdim çünkü, radyo telefona göre daha çeşitli kullanım alanları olan bir aygıttır. Yani, telefonla yapılan bir görüşme, çoğu zaman telefon yerine rad-

yoyla gerçekleştirilebilir ama, (uçuş halindeki uçakla iletişim kurmakta olduğu gibi),telefonun radyonun yerini hiçbir şekilde alamayacağı çok fazla durum vardır. Bu tek etken olsaydı, Bell, Marconi'ye göre *daha da* alt sıralara inerdi. Ancak üzerinde düşünülmesi gereken iki konu vardır. Birincisi, tekil telefon görüşmeleri radyo üzerinden yapılabilmekle beraber, telefon *sistemimizin* tümünün yerine eşdeğer bir radyo iletişim ağı koymamız son derece zor olurdu. İkincisi, Bell sesleri taklit etmek için bir yöntem ortaya atan ilk kişiydi; dahası bu yöntem daha sonra radyo alıcılarını, pikapları ve benzer aygıtları icat edenler tarafından kendi koşullarına uyarlanmış ve kullanılmıştır. Bu nedenle Alexander Graham Bell'in Marconi'ye göre biraz daha az etkili olduğunu düşünüyorum.

43
ALEXANDER FLEMING

(1881-1955)

Penisilinin kaşifi Alexander Fleming 1881'de Lochfield, İskoçya'da doğmuştur. Londra'daki St. Mary hastanesi tıp fakültesinden mezun olduktan sonra bağışıklık üzerine araştırmalar yaptı. Daha sonra, Birinci dünya savaşı sırasında orduda doktorluk yaparken, yaralardaki enfeksiyonları inceledi ve birçok antibiyotik türünün vücut hücrelerine mikroplara verdiğinden daha fazla zarar verdiğini gördü. Bakterileri öldürecek, ancak insan hücrelerine zarar vermeyecek bir maddeye gereksinim olduğunu gördü.

Fleming savaştan sonra St. Mary hastanesine döndü. 1922 yılında bu hastanede araştırmalar yaparken, "lisozim" olarak adlandırdığı bir madde keşfetti. İnsan vücudunun ürettiği ve mikoza ve gözyaşının bileşenlerinden biri olan lisozim insan hücrelerine zarar vermez. Bazı mikropları öldürür ama ne yazık ki bunlar insan bünyesine gerçekten zararlı olan mikroplar değildir. Dolayısıyla, bu keşif ilginç olmakla birlikte çok da önemli değildir.

Fleming büyük keşfini yaptığında yıl 1928'di. Laboratuvarda hazırladığı stafilokok bakterisi kültürlerinden biri havayla temas

etmiş ve üzerinde küf üremişti. Fleming, kültürün küfün hemen etrafındaki bölümünde, bakterilerin eridiğini gördü. Doğru bir çıkarsamayla bu durumun, küfün stafilokok üzerinde toksik (zehirleyici) etkisi olan bir madde üretmiş olduğunu kanıtlayabileceğini düşündü. Kısa süre sonra aynı maddenin birçok zararlı bakteri türünün çoğalmasını durdurduğunu gösterebildi. Ürediği küften dolayı (penicillium notatum) *penisilin* olarak adlandırdığı bu maddenin hayvanlar ve insanlar üzerinde toksik etkisi yoktu.

Fleming'in bulguları 1929 yılında yayımlanmakla birlikte önce pek dikkat çekmedi. Fleming penisilinin tıpta önemli kullanımları olabileceğini öne sürmüştü. Ancak, penisilini saflaştıracak bir yöntem geliştirememiş ve bu harika ilaç on yıldan fazla bir süre kullanılamamıştır.

Sonunda, 1930'ların ikinci yarısında, tıp alanında araştırmalar yapan iki İngiliz; Howard Walter Florey ve Ernst Boris Chain, Fleming'in makalesine rastladılar. Yapmış olduğu çalışmayı tekrarlayıp ulaştığı sonuçları doğruladılar. Sonra penisilini saflaştırdılar ve kobaylar üzerinde denediler. 1941'de elde ettikleri penisilini hasta insanlara verdiler. Deneyleri yeni ilacın müthiş etkili olduğunu açıkça gösterdi.

İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin teşvikiyle ecza firmaları bu alana el attılar ve penisilini büyük miktarlarda üretebilmek için yöntemleri hızla geliştirdiler. Penisilin önceleri sadece savaş sırasında kullanılmak üzere saklanıyordu, ama 1944'te Britanya ve Amerika'da sivillerin de hizmetine sunuldu. 1945'te savaş sona erdiğinde penisilin kullanımı dünya üzerine yayıldı.

Penisilinin bulunuşu başka antibiyotiklerin araştırılmasını büyük ölçüde teşvik etti ve araştırmaların sonucunda daha birçok "mucize ilaç" bulundu. Yine de penisilin en yaygın kullanılan antibiyotik olma özelliğini korumaktadır.

Penisilinin diğerler antibiyotiklere üstünlüğünün sürmesinin bir nedeni, çok çeşitli bakteri türleri üzerinde etkili olmasıdır. Frengi, belsoğukluğu, kızıl ve difteri tedavisinde yarar sağladığı gibi; bazı romatizma türleri, bronşit, menenjit, kan zehirlenmesi, çıban, kemik enfeksiyonları, zatürree, kangren ve daha birçok rahatsızlıkta kullanılmaktadır.

Penisilinin bir diğer üstünlüğü doz aşımı sınırının yüksek olmasıdır. Bazı enfeksiyonlarda 50 000 ünite penisilin etkili olabilmektedir, ama günde 100 milyon ünite penisilin de yan etkisi olmaksızın uygulanabilmektedir. Gerçi hastaların düşük bir yüzdesi penisiline karşı alerjik olabilmektedir ama çoğu kişi için bu ilaç etkili ve güvenli olma özelliklerinin ideal karışımıdır.

Penisilin bugüne dek milyonlarca hayat kurtardığı ve gelecekte de bir çok hayat kurtaracağından hiç şüphe olmadığı için, Fleming'in buluşunun önemini kabul etmeyecek insan sayısı çok azdır. Bu listedeki gerçek yeri elbette Florey ve Chain'in bu başarıdaki payı konusunda ne düşünüldüğüne bağlıdır. Ben payenin büyük kısmının esas buluşu yapmış olan Fleming'e verilmesi gerektiğine inanıyorum. Onsuz, penisilinin keşfi çok uzun yıllar sonrasına kalabilirdi. Bulgularını yayımladıktan sonra ise, ilacın üretimi ve saflaştırılması için eninde sonunda teknikler geliştirilmesi kaçınılmazdı.

Fleming'in mutlu bir evliliği ve bir çocuğu vardı. 1945'te buluşu için, Florey ve Chain ile ortaklaşa Nobel ödülü aldı. 1955'te öldü.

44

JOHN LOCKE

(1632 – 1704)

Ünlü İngiliz filozof John Locke, meşruti demokrasinin temel fikirlerini tutarlı bir şekilde toparlayabilen ilk yazardır. Fikirleri, Fransız aydınlanmasının önde gelen birçok düşünürünün yanı sıra, Birleşik Devletlerin kurucularını kuvvetle etkilemiştir.

Locke 1632'de Wrington, İngiltere'de doğdu. Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve bu üniversiteden 1656 yılında lisans, 1658'de de lisans üstü aldı. Gençliğinde bilime büyük ilgisi vardı ve otuz altı yaşındayken Kraliyet Akademisine seçildi. Ünlü kimyager Robert Boyle ile iyi arkadaş oldular, daha sonra da Isaac Newton ile arkadaşlık kurdu. Tıpla da ilgileniyordu ve tıp fakültesini bitirdi, ama bu alanda ara sıra faaliyet gösterdi.

Locke'ın hayatının dönüm noktası, sekreteri ve ile doktoru olduğu Shaftesbury Kontu ile tanışmasıydı. Shaftesbury liberal siyasi fikirleri dile getiren önemli bir kişiydi ve siyasi çalışmaları nede-

niyle II. Charles tarafından bir süre hapse attırılmıştı. 1682'de Shaftesbury Hollanda'ya kaçtı ve ertesi yıl burada öldü. Shaftesbury ile olan yakın arkadaşlığından dolayı zan altında kalan Locke da 1683'te Hollanda'ya kaçtı. Charles'dan sonra tahta çıkan II . James 1688 yılındaki başarılı darbeyle iktidardan düşürülünceye kadar burada kaldı. 1689 yılında ülkesine döndü ve bundan sonra İngiltere'de yaşadı. Hiç evlenmeyen Locke, 1704'te öldü.

Locke'a ün kazandıran ilk çalışması; insanın sahip olabileceği bilginin kökenlerini, mahiyetini ve sınırlarını irdelediği, "*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*"dir (1690). Locke'ın görüşleri genelde ampirikti ve düşünce tarzı üzerinde Francis Bacon ve René Descartes'ın etkileri açıkça görünüyordu. Buna karşılık Locke da fikirleriyle Bishop George Berkeley, David Hume ve Immanuel Kant gibi filozofları etkilemiştir. "*Deneme*" Locke'ın en özgün eseri ve felsefe klasiklerinin en ünlülerinden biri olmakla birlikte, tarihsel gelişmeler üzerindeki etkisi siyasal yazılarına göre daha azdır.

İlk kez 1689 yılında yazar ismi belirtilmeden yayımlanan "Hoşgörü Üzerine Bir Mektup" adlı eserinde Locke, devletin dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesine müdahale etmemesi gerektiğini öne sürdü. Locke, Protestan mezheplerine hoşgörüyle yaklaşılmasını öneren ilk İngiliz değildi; ancak, bu konu lehinde öne sürdüğü kuvvetli tezler, benimsediği politikaya halkın verdiği desteğin giderek büyümesinde bir etkendi. Dahası, Locke hoşgörü ilkesini Hıristiyan olmayanlara kadar taşıdı: "... ne putperest, ne Müslüman ne de Yahudi, dininden dolayı cumhuriyetin yurttaşlarına verdiği haklardan yoksun bırakılmamalıdır." Ancak, Locke bu hoşgörünün, yabancı bir hükümdara sadakat gösterdiklerine inandığı Katoliklere ve bir de ateistlere gösterilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla bugünün standartlarına göre son derece hoşgörüsüz olarak değerlendirilebilir, ama O'nu kendi döneminin fikirlerine göre değerlendirmek mantıklı olacaktır. Hatta, dinsel hoşgörü lehinde öne sürdüğü görüşler okurlarına daha inandırıcı gelmiştir. Bugün dinsel hoşgörü, hariç tutuğu gruplara bile -kısmen de Locke'ın eserleri sayesinde- gösterilmektedir.

Locke'ın daha da önemli bir başka eseri, liberal meşruti demokrasinin ana ilkelerini irdelediği "Devlet hakkında iki risale"dir. (1689) Bu kitabın İngilizce konuşan ülkelerdeki siyasal görüşler üzerinde etkisi derin olmuştur. Locke, her insanın doğal bazı haklara sahip olduğu inancına sıkı sıkıya bağlıydı. Bu haklar içinde sadece yaşama hakkı değil, kişisel özgürlük ve mülk edinme hakları da bulunuyordu. Locke, devletin asıl amacının yönetimi altında yaşayanları ve mülklerini korumak olduğunu vurguluyordu. Bu görüş bazen "Devletin bekçiliği kuramı" olarak adlandırılır.

Locke kralların tanrısal hakları olduğu görüşünü reddederek, yönetenlerin yetkilerini ancak yönetilenlerin onayıyla elde edebileceklerini savundu. "Toplumdaki kişilerin özgürlüğü, ülkedeki genel uzlaşımdan doğan yasama gücünden başka hiçbir güce bağlı değildir..." Locke bir toplumsal sözleşme fikrini kuvvetle vurguladı. Bu fikir kısmen, kendisinden önce yaşamış bir başka İngiliz filozofun, Thomas Hobbes'ın (1588-1679) söyleminden türemişti. Ama Hobbes'ın toplumsal sözleşme fikrini mutlakıyetin haklılığını kanıtlamak için kullanmasına karşın, Locke'ın görüşüne göre toplumsal sözleşme feshedilebilirdi:

> "...yasa koyucular, halkın mülkünü ellerinden almaya veya tahribe çalışmaları,ya da insanları keyfi irade kullanarak köleleştirmeye çaba göstermeleri halinde; kendilerini halkla savaş durumuna getirirler. Bundan böyle halk, devlete itaat yükümlülüğünden kurtulur ve güç ve şiddetle karşı karşıya kalan herkes gibi Tanrı'ya sığınır."

Ayrıca, "... yasama merciinin yaptığı işleri gösterdiği güvene aykırı bulması halinde, yasa koyucuyu kaldırmak ya da değiştirmek için gerekli üstün güç hâlâ halkın elindedir..." Locke'ın devrim yapma hakkını savunması, Thomas Jefferson ve diğer Amerikalı devrimciler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Locke, güçlerin ayrımı ilkesine inanıyordu ancak, yasa koyucunun yürütmenin (dolayısıyla da yürütmenin parçası saydığı yargının) üzerinde bir güce sahip olması gerektiğini düşünüyordu. Ya-

samanın üstünlüğüne inanan bir kişi olarak Locke, mahkemelerin yasama organının eylemlerinin anayasaya uygun olmadığını belirtme hakkına mutlaka karşı çıkardı.

Locke, çoğunluğun yönetimi ilkesine yürekten inanmakla birlikte, devletin sınırsız yetkilere sahip olmadığını belirtmeyi ihmal etmedi. Çoğunluk, halkın doğal haklarını ihlal etmemeliydi; halkı mülk edinme hakkından yoksun bırakma özgürlüğüne de sahip değildi. Yönetim ancak yönetilenlerin onayıyla mülklerini ellerinden alabilirdi. (Bu görüş Amerika'da zaman içinde "temsil edilmezsek vergi de ödemeyiz" sloganıyla dile getirilmeye başlandı.)

Yukarıda anlatılanlar göstermektedir ki; Locke Amerikan devriminin hemen tüm önemli fikirlerini, bu olaydan neredeyse bir yüzyıl önce ifade etmiştir. Thomas Jefferson üzerindeki etkisi özellikle çarpıcıdır. Locke'ın fikirleri Avrupa anakarasına da işledi - özellikle de Fransız devriminin ve *Fransız İnsan Hakları Bildirgesi*'nin dolaylı etkeni oldukları Fransa'ya yayıldı. Voltaire ve Thomas Jefferson gibi kişiliklerin kendisinden daha ünlü olmalarına karşın, Locke'ın eserleri bu iki kişinin verdiği eserlerden daha önce ortaya çıkmış ve üzerlerinde güçlü etki yapmıştır. Dolayısıyla, Locke'ın bu listede Voltaire ve Jefferson'dan önceki bir sırada yer alması da mantıklı görünmektedir.

45

LUDWIG VAN BEETHOVEN

(1770-1827)

Bestecilerin en büyüğü Ludwig van Beethoven 1770'te Almanya'nın Bonn kentinde doğdu. Yeteneğini çok küçük yaşlarda gösterdi; yayımlanan ilk bestelerini 1783 yılında yaptı. Gençlik çağlarında Viyana'yı ziyaret etti ve burada Mozart'a takdim edildi, ancak tanışıklıkları pek kısa sürdü. 1792'de Beethoven tekrar Viyana'ya gitti; o zamanların en önde gelen Viyanalı bestecisi olan Haydn ile bir süre çalıştı. (Mozart bir önceki yıl ölmüştü) Beethoven hayatının geri kalan kısmını o dönemde dünya müziğinin başkenti olan Viyana'da geçirecekti.

Beethoven'ın bir piyanist olarak sergilediği olağanüstü yetkinlik herkesi etkiledi; hem yorumcu hem de öğretmen olarak başarı gösteriyordu. Kısa bir süre sonra üretken bir besteci de oldu. Yirmili yaşlarının ortalarından itibaren eserleri ilgiyle karşılandı ve onları yayıncılara satmakta hiç zorlanmadı.

Beethoven yirmili yaşlarının sonlarına yaklaştığında sağırlığının ilk işaretleri belirmeye başlamıştı. Genç besteci, tahmin edilebi-

leceği gibi, geleceğini tehdit eden bu olumsuz gelişmeden son derece rahatsız oldu. Bir süre intiharı bile düşündü.

1802-1815 arasındaki yıllar, bazen Beethoven'in meslek hayatının orta dönemi olarak değerlendirilir. Bu aralıkta sağırlığı devamlı ilerlediği için toplum hayatından çekilmeye başladı. Genç kadınlarla birkaç romantik ilişkisi olduysa da hepsi mutsuzlukla sonuçlandı ve hiç evlenmedi.

Beethoven müzik alanında üretkenliğini sürdürüyordu. Ancak yıllar geçtikçe, gününün dinleyicisinin beğenisini kazanabilecek eserler ortaya koymaya giderek daha az önem verir oldu. Yine de başarısı devam etti.

Kırklı yaşlarının sonlarında Beethoven tamamen sağır oldu. Bunun sonucunda artık konser vermedi ve toplum hayatından iyice kendisini çekti. Daha az sayıda ve anlaşılması daha zor eserler ortaya koydu. Artık sadece kendisi ve geleceğin ideal dinleyicisi için beste yapıyordu. Bir eleştirmene, "Bunlar size göre değil, daha sonraki bir çağ için," dediği söylenir.

Gelmiş geçmiş en yetenekli bestecilerden birinin sağırlık gibi bir engele yakalanması kaderin en acımasız ironilerinden biridir. Beethoven, insanüstü bir irade gücüyle, sağırlığına rağmen bestelerinin niteliğini koruyabilmiş olsaydı, bu yüreklendirici ve neredeyse inanılmayacak kadar şaşkınlık uyandıran bir durum olurdu. Ama gerçek bu kurgusal durumdan daha da gariptir: Beethoven tam anlamıyla sağır olduğu dönemde daha önce yapmış olduğu bestelere eşdeğer beste yapmanın çok ötesine gitti. Bu son dönemlerde ürettiği eserler genellikle "başyapıtları" kabul edilir. Viyana'da 1827'de, elli yedi yaşında öldü.

Beethoven'in çok sayıdaki eserleri arasında; dokuz senfoni,otuz iki piyano sonatı, beş piyano konçertosu, piyano ve keman için on sonat, bir dizi muhteşem yaylı çalgılar dörtlüsü, insan sesi üzerine kurulmuş besteler, sahne müzikleri ve daha birçokları sayılabilir. Ancak, eserlerinin niceliğinden daha önemli olan, bu eserlerin niteliğidir. Yapıtları, duygu yoğunluğuyla mükemmel bir tasarımı ustaca kaynaştırır. Beethoven enstrümental müziğin artık, ikinci derecede önem taşıyan bir sanat olmadığını göstermiş ve eserleri de bu tür müziği sanatın en yüksek düzeyine taşımıştır.

Beethoven çok özgün bir bestecidir ve getirdiği yeniliklerin çoğu kalıcı olmuştur. Orkestrada yer alan enstrüman sayısını arttırmış, senfonileri daha uzun hale getirmiş ve kapsamlarını genişletmiştir. Piyanonun sunduğu muazzam olanakları gözler önüne sererek bu enstrümanın en önde gelen müzik aleti olduğu düşüncesinin yerleşmesine yardım etmiştir. Beethoven klasik müzikten romantik müziğe geçişi başlatmıştır ve eserleri romantisizmin çoğu özelliklerine esin kaynağı olmuştur.

Beethoven kendisinden sonra gelen ve aralarında Brahms, Wagner, Schubert ve Tchaikovsky gibi farklı üsluba sahip kişilerin de bulunduğu birçok besteci üzerinde büyük etkiye sahiptir. Berlioz, Gustav Mahler, Richard Strauss ve daha birçoklarının da yollarını açmıştır.

Beethoven'in bu listede yer alan müzisyenlere göre en üst sırada olması gerektiği apaçıktır. Johann Sabestian Bach saygınlık açısından kendisiyle eşdeğer olmakla birlikte, Beethoven'in eserleri Bach'ın eserlerine göre daha yaygın olarak ve daha fazla dinlenilmektedir. Dahası, Beethoven'ın getirmiş olduğu sayısız yenilikler, müzikte daha sonra ortaya çıkan gelişmeler üzerinde Bach'ın eserlerinin yapmış olduğundan daha derin etki yapmıştır.

Siyasal ve ahlaki düşünceler sözle müzikle edilebildiklerinden daha açık ifade edilebilir ve bundan dolayı edebiyat müziğe göre daha etkili bir sanat dalıdır. Bu nedenledir ki Beethoven, müzik tarihinde seçkin bir kişilik olmakla birlikte, Shakespeare'den daha alt sıraya yerleştirilmiştir. Beethoven ve Michelangelo karşılaştırırken ise, insanların çoğunun resim ya da heykellere bakarak geçirdikleri zamandan daha fazlasını müzik dinleyerek geçirdikleri gerçeğinden etkilendim. Bu nedenle, kendi alanlarında aynı derecede seçkin olmalarına rağmen, bestecilerin ressam ya da heykeltıraşlara göre genelde daha etkili olduklarını düşünüyorum. Her durumda, Beethoven'ı hem Shakespeare ve hem de Mikelanj'dan eşit mesafede bir yere yerleştirmek uygun görünmektedir.

46
WERNER HEISENBERG

(1901-1976)

Nobel fizik ödülü 1932 yılında, bilim tarihinin en önemli aşamalarından biri olan kuantum mekaniğinin yaratılmasındaki rolünden dolayı, Alman fizikçi Werner Karl Heisenberg'e verilmişti.

Mekanik; kendisi de ana bilim dallarından biri olan fiziğin, cisimlerin hareketlerini yönlendiren genel kanunları inceleyen bir ana bilim dalıdır. Yirminci yüzyılın başlarında, mekaniğin o günlerde geçerli olan kanunlarının; atom ve atomun alt bileşenleri gibi çok küçük parçacıkların davranışlarını tanımlamaya yetmedikleri yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştı. Bu hem endişe verici hem de şaşırtıcı bir durumdu, zira geçerli kanunlar makroskopik (yani atomlardan çok daha büyük olan) cisimlere uygulandıklarında tutuyorlardı.

1925'te Werner Heisenberger, temel kavramları bakımından Newton'un klasik formüllerinden tamamen farklı olan yeni bir fizik formülü önerdi. Bu yeni kuram-Heisenberg'in ardından gelen bilim adamlarının üzerinde yaptığı bazı düzeltmelerden sonra-parlak bir başarı kazanmıştır ve bugün, tipi ve büyüklüğü ne olursa olsun *bütün* fizik sistemlerine uygulanabilirliği kabul görmüştür.

Sadece makroskopik sistemlerin söz konusu olduğu durumlarda, kuantum mekaniği esas alınarak yapılan tahminlerin, klasik mekanik kurallarına göre yapılan tahminlerden ölçülemeyecek kadar küçük farklılıklar gösterdiğinin matematiksel olarak kanıtlanması mümkündür. (Bu nedenle-matematiksel açıdan kuantum mekaniğinden çok daha basit olan –klasik mekanik, bilimsel hesaplamaların çoğunda hâlâ kullanılabilmektedir.) Ancak, atomsal boyutlarda sistemler işin içine girdiğinde, kuantum mekaniğinin öngörüleri klasik mekaniğin öngörülerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Deneyler, bu durumlarda kuantum mekaniğine dayanan tahminlerin doğru olduğunu göstermektedir.

Heisenberg kuramının çıkarsamalarından bir tanesi, 1927 yılında kendisinin formüle ettiği "belirsizlik ilkesi"dir. Bu ilke, tüm bilim dallarının en derin ve kapsamlı ilkelerinden biri sayılmaktadır. Belirsizlik ilkesinin yaptığı, bilimsel ölçüm yapabilme yeteneğimiz konusunda belli kuramsal sınırlar tanımlamaktır. Bu ilkenin kapsamına giren durumların sayısı çok fazladır. Fiziğin temel kanunları bir fizikçinin, *en ideal koşullarda bile,* incelemeye çalıştığı sistem hakkında tam bir bilgi edinmesini engelliyorsa, bu sistemin ileriye yönelik davranışları hakkında kesin bir tahmin yürütülemeyeceği açıktır. Belirsizlik ilkesine göre, ölçüm cihazlarımızdaki hiçbir gelişme bu güçlüğü aşmamıza izin vermeyecektir!

Belirsizlik ilkesi; fiziğin eşyanın tabiatından dolayı istatistiksel tahminlerin ötesinde bir tahmin yapamamasını öne sağlar. (Örneğin radyo aktivite üzerinde çalışan bir bilim adamının, bir trilyon radyum atomundan iki milyonun ertesi gün gama ışını yayacağını tahmin etmesi mümkündür. Ancak bu bilim adamı,

hangi atomların bu yayınımı yapacağını tahmin edemez.) Uygulama koşulları altında bu pek de ciddi bir kısıtlama değildir. Çok yüksek sayılarla uğraşıldığında, istatistiksel yöntemler, harekete geçmek için güvenilir bir dayanak oluştururlar; ama küçük sayılar söz konusu olduğunda istatistiksel tahminler güvenilir olmaktan çıkar. Hatta, küçük sistemler söz konusu olduğunda, belirsizlik ilkesi bizi fiziksel tesadüfler üzerindeki düşüncelerimizden vazgeçmeye zorlar. Bu, bilimin temel felsefesinde çok derin bir değişim demektir; o kadar derin bir değişimdir ki Einstein gibi büyük bir bilim adamı bile kabule yanaşmamıştır: Einstein bir keresinde "İnanamam" demiştir, "Tanrı'nın evrenle zar attığına inanamam." Ancak, günümüz fizikçilerinin benimsenmesini gerekli gördükleri görüş tam da böyle bir şeydir.

Kuramsal açıdan bakıldığında, kuantum teorisinin, fiziksel dünyayı temelde algılayışımızı belki de görelilik teorisinden çok daha fazla değiştirmiş olduğu açıktır. Ancak, bu kuramın sonuçları sadece felsefi olmakla kalmaz.

Günlük hayata uygulanan yanları arasında; elektron mikroskopları, lazer ve transistör gibi modern aygıtlar bulunmaktadır. Kuantum teorisinin nükleer fizik ve atom enerjisi alanlarında da geniş uygulamaları vardır. Spektroskopi ile ilgili bilgilerimizin temelini oluşturur, astronomi ve kimya alanlarında da bu teoriye yaygın olarak başvurulur. Ayrıca; sıvı helyumun özellikleri, yıldızların iç oluşumu, ferromanyetizma ve radyoaktivite gibi değişik konuların kuramsal olarak incelenmesinde de kullanılır.

Werner Heisenberg 1901'de Almanya'da doğdu. 1923 yılında, Münih Üniversitesinden teorik fizik dalında doktora aldı. 1924-1927 yılları arasında Kopenhag'da büyük Danimarkalı fizikçi Neils Bohr ile çalıştı. Kuantum mekaniği ile ilgili ilk önemli çalışması 1925'te yayımlandı ve 1927'de de belirsizlik ilkesinin formülü ortaya çıktı. Heisenberg 1976 yılında, yetmiş dört yaşında, arkasında bir eş ve yedi çocuk bırakarak öldü.

Okur, kuantum mekaniğinin önemini öz önünde bulundurarak, Heisenberg'in bu listede neden daha da üst sıralara yerleştirilmediğini merak edebilir. Heisenberg kuantum mekaniğinin gelişmesini sağlayan tek önemli bilim adamı değildi. O'ndan önce yaşamış olan Max Planck, Albert Einstein, Neils Bohr ve Fransız bilim adamı Louis de Broglie, konuya önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ek olarak, aralarında Avusturyalı Erwin Schrödinger ve İngiliz P.A.M Dirac'ın da yer aldığı birçok bilim adamı, Heisenberg'in gelecekteki gelişmelere temel oluşturan çalışmasının yayımlanmasının hemen ardından gelen yıllarda kuantum teorisine önemli katkılar yapmışlardır. Yine de, Heisenberg'in kuantum mekaniğinin gelişimindeki en önemli kişilik olduğunu ve bu çalışmalardan doğan saygınlık payı olan herkese bölüştürülse bile, yapmış olduğu katkıların O'na bu listede yüksek bir noktada bulunma hakkı kazandırdığını düşünüyorum.

47
LOUIS DAGUERRE

(1787-1851)

Louis Jacques Mandé Daguerre, 1830'ların sonlarında, ilk uygulanabilir fotoğrafçılık yöntemini geliştiren kişidir.

Daguerre, 1787'de kuzey Fransa'nın Cormeilles kasabasında doğdu. Gençliğinde ressamdı. Otuzlu yaşlarının ortalarında, özel ışık efektleriyle vurgulanan muhteşem bir panoramik resim sergisi olan "Diorama"yı tasarladı. Bu işle uğraşırken, dünyadaki çeşitli görünüşleri fırça ve boya kullanmadan, otomatik olarak donduracak bir mekanizma -diğer deyişle bir fotoğraf makinesi-geliştirmeyi düşündü.

İşlevsel bir fotoğraf makinesi yapma konusunda ilk girişimleri başarısızdı. 1827 yılında kendisi gibi fotoğraf makinesi icat etme çabası içinde olan (ve bu konuda o zamana kadar Daguerre'dan daha büyük başarı kaydetmiş bulunan) Joseph Nicéphore Niepce ile tanıştı. İki yıl sonra ortak oldular. 1833'te Niepce öldü ama, Deguerre çalışmalarını kararlılıkla sürdürdü. 1837'ye gelindiğinde, "daguerreotip" adı verilen pratik bir fotoğraf çekme yöntemi geliştirmeyi başarmıştı.

1839'da Daguerre yöntemini patentini almadan yayımladı; bunun üzerine Fransız devleti hem Daguerre'e hem de Niepce'in oğluna ömür boyu gelir bağladı. Daguerre'in icadı büyük bir sansasyon yarattı. Daguerre günün kahramanı olmuştu ve daguerreotipin kullanımı hızla yaygınlaşırken, O'na da itibar yağıyordu . Daguerre kısa bir zaman sonra köşesine çekildi. 1851'de Paris yakınındaki çiftlik evinde öldü.

Çok az icadın fotoğraf kadar fazla kullanım alanı vardır. Bilimsel araştırmaların hemen her alanında yaygın olarak kullanılır. Sanayide ve askeri alanda çeşitli uygulamaları vardır. Bazı insanlar için ciddi bir sanat dalıyken, milyonlarcası için de boş zamanlarını değerlendirecek eğlenceli bir uğraştır. Eğitim, gazetecilik ve reklamcılık alanlarında bilgilendirici –bazen de yanlış bilgilendirici- işlevi vardır. Fotoğraflar, geçmişi canlı olarak hatırlayabildiklerinden, en yaygın anımsama ve anımsanma yöntemi olmuşlardır ve elbette ki sinematografi de; önemli bir eğlence ortamı olmasının yanı sıra, fotoğrafın en az kendisi kadar fazla uygulama alanına sahip bir yan ürünüdür.

Hiçbir buluş tamamen bir kişinin çalışmaları sonucu ortaya çıkmaz ve Daguerre'in başarısına giden yol da, şüphesiz ki birçok başka kişinin daha önce yapmış olduğu çalışmalar tarafından açılmıştır. Kamera obsküra (karanlık kutu anlamına gelir;iğne delikli kameraya çok benzeyen ama film kullanmayan kameradır) Daguerre'dan en az sekiz yüzyıl önce icat edilmişti. On altıncı yüzyılda Girolamo Cardano, obsküranın önündeki açıklığa mercek yerleştirmek gibi önemli bir adım attı. Obsküra artık modern fotoğraf makinesinin ilginç bir öncüsü olmuştu; ancak oluşturduğu imgenin hiç kalıcılığı olmadığından fotoğraf makinesi sayılamaz. Bir diğer önemli öncü buluş 1727'de, gümüş tuzlarının ışığa duyarlı olduğunu keşfeden Johann Schulze tarafından yapılmıştı. Schulze, buluşunu geçici imgeler oluşturmakta kullanmakla birlikte, bu fikre pek de sahip çıkmadı.

Daguerre'in kazandığı başarıya en yakın başarıyı elde eden öncü kişi, daha sonra ortağı olan Niepce'di. Niepce 1820'lerde, bir tür asfalt olan "Yahudiye bitümeni"nin ışığa duyarlı olduğunu keşfetti. Bu maddeyi "kamera obsküra" ile birleştirerek dünyadaki ilk fotoğrafları çekmeyi başardı.(1826'da çektiği fotoğraf hâlâ durmaktadır.)

Bu nedenle bazı insanlar, Niepce'nin fotoğrafçılığın mucidi kabul edilmesinin doğru olacağı düşüncesindedirler.Ancak, Niepce'nin fotoğrafçılık yöntemi, yaklaşık sekiz saatlik bir poz süresi gerektirdiği ve buna rağmen flu çıktığı için, son derece kullanışsızdı.

Daguerre yönteminde, imge gümüş iyodür kaplı bir levha üzerine düşürülüyordu. On beş yirmi dakikalık bir poz süresinin yeterli olması, biraz havaleli olan yönteme kullanıma uygunluk kazandırıyordu. Daguerre'ın buluşunu açıklamasından sonra iki yıl içinde başka kişiler iyileştirme önerileri sundular: Işığa duyarlı gümüş iyodüre gümüş bromür eklenmesi. Bu ufak değişiklik pozlama süresini çok kısaltmak gibi önemli bir etki yaptı ve böylece insan fotoğraflarının çekilmesini kolaylaştırdı.

1839'da, Daguerre'in icadını açıklamasının üzerinden fazla zaman geçmeden, bir İngiliz bilim adamı, William Henry Fox Talbot, -bugün de yapıldığı gibi- önce negatif baskı alan farklı bir yöntem geliştirdiği iddiasıyla ortaya çıktı. Burada Talbot'un ilk fotoğraflarını aslında 1835 yılında, ilk daguerreotipten iki yıl önce çektiğini kaydetmek ilginç olacaktır. Talbot başka bir iki projeyle daha ilgileniyordu ve fotoğrafçılıkla ilgili deneylerini hemen sonuçlandırmadı. Sonuçlandırmış olsaydı, ticari açıdan yapılabilirliği olan bir fotoğrafçılık sistemini muhtemelen Daguerre'den önce geliştirecek ve bugün fotoğrafın mucidi olarak anılacaktı.

Daguerre ve Talbot'tan sonraki yıllarda fotoğrafçılıkta muazzam ilerlemeler olmuştur: Islak levha süreci, kuru levha süreci, modern film ruloları, renkli fotoğraf, hareketli fotoğraflar, Polaroid fotoğrafçılık ve zerografi* Fotoğrafçılığın gelişimine katkıda bulunmuş birçok insana rağmen, Louis Daguerre'in bu konuya en önemli katkıyı yaptığını düşünüyorum. Ondan önce, uygulanabilir bir fotoğrafçılık sistemi yoktu, icat ettiği sistem ise kullanışlıydı ve kısa sürede yaygınlaştı. Dahası, reklamı iyi yapılan bu icat, sonraki gelişmeler için büyük bir itici güç sağladı. Günümüzde kullanılan fotoğrafçılık yöntemlerinin daguerreotipten çok farklı olduğu bir gerçektir; bununla birlikte, daguerreotip, bu teknikler geliştirilmemiş olsaydı da kullanılabilir bir fotoğrafçılık tekniği olarak elimizde bulunacaktı.

---

* Lazer yazıcısı üretmek için kullanılan sistem.

48
SIMON BOLIVAR

(1783 –1830)

Simon Bolivar, beş Güney Amerika ülkesinin (Kolombiya, Venezuella, Ekvador, Peru ve Bolivya) İspanyol mandasından kurtulmalarında oynadığı rolden dolayı, "Güney Amerika'nın George Washington'u" olarak adlandırılır. Bir kıtanın tarihinde O'nun oynamış olduğu kadar belirgin bir rol oynayan siyasi kişilikler varsa bile sayıları pek azdır.

Bolivar 1783'te Karakas, Venezuela'da, İspanyol kökenli bir aristokrat ailenin oğlu olarak doğmuştur. Dokuz yaşında yetim kalmıştır. Kişiliğinin şekillendiği yıllarda Bolivar, Fransız Aydınlanmasının fikir ve ideallerinden çok etkilenmiştir. Yapıtlarını okuduğu düşünürler arasında; John Locke, Rousseau, Voltaire ve Montesqueiu bulunmaktadır.

Gençlik yıllarında Bolivar birkaç Avrupa ülkesini ziyaret etti. 1805'te Roma'da, Aventine tepesinde, anayurdu İspanya'nın egemenliğinden kurtuluncaya kadar rahat etmeyeceğine dair söz verdiği ünlü yeminini etti.

1808'de Napolyon Bonapart İspanya'yı işgal etti ve İspanya hükümetinin başına kendi kardeşini geçirdi. Napolyon, İspanya kraliyet ailesini etkin siyasi erkten uzaklaştırmakla, Güney Amerika'daki sömürgelerin eline siyasi bağımsızlıklarını kazanmak üzere harekete geçmeleri için altın bir fırsat vermişti.

İspanyol egemenliğine karşı çıkan Venezuela devrimi 1810'da, Venezuela'nın İspanyol valisi görevinden uzaklaştırıldığında başladı. Resmi bağımsızlık ilanı 1811'de yapıldı ve aynı yıl Bolivar devrim hükümetinde göreve geldi. Ama ertesi yıl İspanyol birlikleri Venezuela'da yeniden hakimiyet kurdular. Devrim lideri Francisco Miranda hapse atıldı ve Bolivar ülkeden kaçtı.

Bu olayın ardından gelen yıllar, geçici zaferleri ezici yenilgilerin izlediği bir dizi savaşa tanıklık etti. Yine de Bolivar'ın kararlılığı hiç sarsılmadı. Mücadelenin dönüm noktası 1819'da Bolivar'ın küçük ve bir güruhtan ibaret ordusunu, Kolombiya'daki İspanyol birliklerine saldırmak üzere, And dağlarının nehirlerinden, ovalarından ve sarp geçitlerinden aşırması oldu. Burada, gerçek dönüm noktası olan ve hayati önem taşıyan Boyaca savaşını (7 Ağustos 1819) kazandı. Venezuela 1821'de, Ekvador ise 1822'de özgürlüklerine kavuştular.

Bu arada Arjantinli yurtsever José de San Martin Arjantin ve Şili'yi İspanyol hakimiyetinden kurtarmış, Peru'yu da kurtarmaya ant içmişti. İki kurtarıcı 1822 yazında Ekvador'un Guayaquil şehrinde buluştular. Ancak İspanya'ya karşı güçlerini birleştirme ve koordine etme konusunda bir plan üzerinde anlaşmaya varamadılar. San Martin hırslı Bolivar ile bir güç savaşına girmeye (ki böyle bir durum sadece İspanyolların işine yarardı) istekli olmadığından, kumandanlıktan ayrılmaya ve Güney Amerika'dan tamamen çekilmeye karar verdi. 1824 yılına kadar Bolivar'ın orduları bugün "Peru" olan bölgenin bağımsızlığını sağladılar ve 1825 yılında Yukarı Peru'daki (günümüzde Bolivya) İspanyol birlikleri bozguna uğratıldı.

Bolivar'ın hayatının geri kalan yılları daha az başarılı geçti. Amerika Birleşik Devletleri örneğinden çok etkilenmiş ve Güney Amerika'nın yeni ülkelerinin de bir federasyon olarak bir araya ge-

lebilecekleri umudunu besler olmuştu. Aslında Venezuela, Kolombiya ve Ekvador "Geniş katılımlı Kolombiya Cumhuriyeti" adı altında, Bolivar'ın başkan olduğu bir yapı oluşturmuşlardı da, ama ne yazık ki Güney Amerika'da merkeziyetçilikten uzaklaşma eğilimleri Kuzey Amerika sömürgelerinde olduğundan çok daha güçlüydü. Bolivar 1826'da bir "İspanyol kökenli Amerikan Eyaletleri" kongresi topladığında sadece dört ülke toplantıya katıldı. Kolombiya cumhuriyetine daha fazla ülkenin dahil olması şöyle dursun, kısa bir süre sonra cumhuriyetin kendisi parçalanmaya başladı. İç savaş çıktı ve 1828'de Bolivar'a suikast girişiminde bulunuldu. 1830'da Venezuela ve Ekvador birlikten ayrıldı. Bolivar, barışın önünde bir engel olduğunu sezerek 1830 Nisanında görevinden ayrıldı. Aralık 1830'da öldüğünde, anayurdu Venezuela'dan uzakta, cesaretini ve servetini yitirmiş bir sürgündü.

Bolivar emellerinin peşinde koşan bir kişiydi ve günün koşulları gerektirdiğinde diktatörce bir tutum içine girdiği de oldu. Ama bir seçim yapması gerektiğinde halkın refahını kişisel emellerinin üzerinde tutmaya hazırdı ve bu uğurda, diktatörlüğün getirdiği güçten her zaman vazgeçti. Bir keresinde kendisine taht teklif edilmiş ve O bu teklifi geri çevirmişti. Layık görülmüş olduğu "Kurtarıcı" sanı, O'na göre, krallara verilen tüm unvanlardan kuşkusuz ki çok daha şerefliydi.

İspanyol Amerika'nın sömürge yönetiminden kurtulmasında Bolivar'ın en baskın kişilik olduğundan şüphe yoktur. Makaleler yazarak, gazete çıkararak, söylevler vererek ve mektuplar yazarak hareketin ideolojik liderliğini yaptı. Mücadeleyi desteklemek üzere kaynak yaratmaktan hiç usanmadı ve devrim güçlerinin en önemli askeri lideriydi.

Yine de, Bolivar'ı büyük bir general diye kabul etmek yanlış olur. Yenilgiye uğrattığı ordular ne büyüktü ne de iyi yönetilmekteydi. Bolivar'ın kendisi de strateji ve taktik uygulamalarında özel yetenek sahibi değildi. (Bu pek de şaşırtıcı bir durum değil, çünkü hiç askeri eğitim almamıştı.) Ama Bolivar diğer eksikliklerinin tümünü, güçlükler karşısında yılmayan mizacıyla kapattı. İspanyol-

lar karşısında uğranılan her yenilgide, diğerleri savaştan vazgeçmeye hazırken, Bolivar büyük bir kararlılıkla orduyu yeniden bir araya toplayıp mücadeleye devam etti.

Benim fikrimce; Bolivar, hem sağladığı değişimlerin daha kalıcı olması, hem de daha geniş bir yüzölçümünde iz bırakması nedeniyle, Julius Ceasar ve Charlemagne gibi ünlü kişiliklerden çok daha etkiliydi. Ancak, Büyük İskender, Adolf Hitler ve Napolyon'dan alt sırada yer almaktadır; çünkü bu üç kişinin yaptıkları onlarsız gerçekleşmeyebilirdi, ama Güney Amerika ülkelerinin bir gün bağımsızlıklarını öyle ya da böyle kazanamayacak olduklarına inanmak zordur.

En ilginç ve önemli karşılaştırma da, Bolivar ve George Washington karşılaştırmasıdır. Washington gibi Bolivar da küçük ve eğitimsiz ordulara kumanda etti. Maddi kaynaklar kıttı ve çoğu zaman,orduyu bir arada tutabilmek için bile, sürükleyici bir lidere gereksinim vardı.

Washington'dan farklı olarak Bolivar, sağlığında bütün kölelerini azat etti. Buna ek olarak, sözle ve yasalarda öngörmek suretiyle, özgürlüğe kavuşturduğu topraklarda köleliği kaldırmaya uğraştı. Çabaları tam anlamıyla başarılı değildi ve öldüğünde bölgede kölelik hâlâ sürmekteydi.

Bolivar karmaşık ve ilginç bir kişiliğe sahipti-teatral, atılgan ve romantik. Yakışıklıydı ve sayısız aşk ilişkisi yaşadı. Uzak görüşlü bir idealistti, ama yönetim konusunda Washington'dan daha az yetenekliydi ve poh pohlanmaya daha açıktı. Washington'dan çok daha hırslıydı -bu da özgürlüğüne kavuşturduğu yerlerin aleyhine bir durumdu. Diğer yandan Bolivar'ın maddi kazançlarla hiç mi hiç ilgisi yoktu. Siyasete atıldığında varlıklı, siyasetten ayrıldığında yoksuldu.

Bolivar'ın sömürge yönetiminden kurtardığı toprakların genişliği Birleşik Devletlerin ilk günlerinde sahip olduğu topraklardan kat kat fazlaydı. Yine de, Washington'dan daha az önemli bir kişilik olduğu da açıktır; çünkü Birleşik Devletler tarihte, Bolivar'ın özgürlüğüne kavuşturduğu ülkelerin oynadığından çok daha önemli bir rol oynamıştır.

49
RENE DESCARTES

(1596-1650)

Ünlü Fransız düşünürü, bilim adamı ve matematikçisi René Descartes, 1596'da La Haye köyünde doğdu. Gençlik yıllarında iyi bir Cizvit okuluna, La Flécher Kolejine devam etti. Yirmi yaşındayken Poitiers Üniversitesi'nden hukuk diploması almasına karşın, hukukla hiç uğraşmadı. Mükemmel bir öğrenim almış olmasına rağmen Descartes, dünya üzerinde matematik dışında güvenilebilir çok az bilgi bulunduğuna kesinlikle inanmıştı. Öğrenimine devam etmek yerine, Avrupa'yı dolaşıp dünyayı kendi gözleriyle görmeye karar verdi. Ailesinin hali vakti yerinde olduğundan Descartes'ın geliri rahatça seyahat etmesine elveriyordu.

1616'dan 1628'e kadar çok gezdi. Üç orduda (Hollanda, Bavyera ve Macaristan) kısa süreli askerlik yaptı, ama bilindiği kadarıyla hiç savaşa katılmadı. İtalya, Polonya, Danimarka ve daha başka ülkeleri de ziyaret etti. Bu yıllarda, gerçeği bulma yöntemi olduğunu

düşündüğü bir yöntem öne sürdü ve otuz iki yaşındayken dünyayı kavrayabilmek amacıyla bu yöntemi uygulamaya karar verdi. Aldığı karar üzerine hayatının yirmi bir yılını geçireceği Hollanda'ya yerleşti. (Hollanda'yı seçti;çünkü burada daha fazla entelektüel özgürlük vardı, aynı zamanda Paris'teki sosyal hayatın çılgınlıklarından da uzak kalmayı tercih ediyordu.)

1629 dolaylarında, yöntemini özetlediği bir kitap olan "Aklı yönetme kuralları"nı yazdı.(Ancak kitap tamamlanmamıştır ve muhtemelen yayımlanması düşünülmemiştir; ilk baskısı Descartes'ın ölümünün üzerinden elli yıldan fazla zaman geçtikten sonra yapılmıştır.) 1630-1634 yılları arasında Descartes, yöntemini bilimlerin incelenmesinde uyguladı. Anatomi ve fizyoloji ile ilgili daha fazla bilgi edinebilmek için kadavraları inceledi. Optik, meteoroloji, matematik ve daha birkaç bilim dalında önemli bağımsız araştırmalar yürüttü.

Ulaştığı bilimsel sonuçları *"Le Monde"* (Dünya) adını vereceği bir kitapta yayımlamayı istiyordu. Ancak, kitabın bitmek üzere olduğu 1633 yılında, İtalya'daki kilise yetkililerinin Galile'yi Copernicus'un dünyanın güneşin etrafında döndüğüne ilişkin teorisini savunduğu için mahkum ettiğini öğrendi. Hollanda'da Katolik kilisesine tabi olmamasına karşın Descartes yine de içinde kendisinin de Copernicus teorisini savunmakta olduğu bir kitabı yayımlamamasının ihtiyatlı bir davranış olacağına karar verdi. Bu kitabın yerine, 1637'de ilk ünlü çalışmasını, *"Yöntem üzerine konuşma"*yı baskıya verdi.

"Konuşma" klasik öğrenim görmemiş olanlar da dahil, belli bir düzeyde zekaya sahip bütün insanların okuyabilmesi için, Latince değil de Fransızca yazılmıştı. Kitaba ekli üç denemede Descartes bu yöntemi kullanarak yaptığı buluşlardan örnekler veriyordu. Bu eklerin ilki olan *"Optik"*te Descartes (aslında daha önce Willebrord Shell tarafından keşfedilen) ışığın kırınımı kanununu anlatıyordu. Mercekleri ve çeşitli optik araçları da irdeliyor; gözün çalışma sistemini ve çeşitli görme kusurlarını tanımlıyor ve daha sonra Christiaan Huygens tarafından formüle edilen dalga teorisinin ilk hali olan bir ışık teorisinden söz ediyordu. İkinci ek meteorolojiye ilk

modern yaklaşımdan oluşuyordu. Bulutları, yağmuru ve rüzgarı irdeliyor, gökkuşağının doğru bir açıklamasını yapıyordu. Isının görünmez bir akışkandan oluştuğu görüşüne karşı çıkıyor ve ısının bir moleküller arası (iç) hareket türü olduğu şeklinde, doğru bir sonuca varıyordu. (Ama bu fikir daha önce Francis Bacon ve daha başka kişilerce öne sürülmüştü.) Üçüncü ek "*Geometri*"de, Descartes, bilime yaptığı en önemli katkıyı, analitik geometriyi anlatıyordu. Bu, matematik dalında, Newton'un yüksek matematiği keşfine yol açan önemli bir ilerlemeydi.

Descartes felsefesinin en ilginç kısmı belki de başlamak için seçtiği yöntemdi. Genel kabul görmüş sayısız yanlış görüşün bilincinde olan Descartes, gerçeğe ulaşmak için yepyeni bir başlangıç yapması gerektiğine karar verdi. Dolayısıyla, herşeyden şüphe etmekle işe başladı-öğretmenlerinin öğrettiği her şeyden şüphe etti; en kutsal inançlarından, sağduyusuyla ulaştığı fikirlerden, hatta dış dünyanın varlığından, hatta kendi varlığından-tek kelimeyle *herşeyden*.

Tabii bu bir soruna yol açar: Bu denli evrensel bir şüpheyi yenmek ve *bir şey* hakkında güvenilir bilgi edinmek nasıl mümkün olabilir? Ancak Descartes bir dizi dahice metafizik irdelemeden sonra; varolduğunu, Tanrı'nın varolduğunu, dünyanın varolduğunu kendisini tatmin edecek şekilde kanıtlamayı başardı ("Düşünüyorum, o halde varım"). Descartes kuramının başlangıç noktaları bunlardı.

Descartes yönteminin önemi iki yönlüdür. Birincisi, felsefi sisteminin merkezine temel epistemolojik soruyu yerleştirmiştir: "İnsanın bilgisinin kökeni nedir?" Önceki filozoflar dünyanın ne olduğunu açıklamaya çalışmışlardı. Descartes bize, böyle bir sorunun "Nereden biliyorum?" sorusuyla birlikte düşünülmediği sürece tatmin edici bir cevabı olamayacağını öğretti.

İkincisi, Descartes *inançla* değil *şüpheyle* yola çıkmamız gerektiğini savundu. (Bu St. Augustine ve Ortaçağ tanrıbilimcilerinin çoğunun inanca öncelik veren tutumlarının tam tersiydi.) Descartes'ın yolun sonunda, herkesçe bilinen ve kabul edilen teolojik sonuçlara ulaştığı da bir gerçektir. Ancak okurları, savunduğu yönte-

me ulaştığı sonuçlardan çok daha fazla ilgi gösterdiler. (Kilisenin Descartes'ın eserlerinin eninde sonunda yıkıcı görüşlere yol açacağına ilişkin korkuları hiç de boş değildi.)

Felsefe sisteminde Descartes, düşünce ve maddi evren arasındaki ayrımı vurgular ve bu yönüyle baştan sona dualizmi* savunur. Bu ayrım daha önce de yapılmıştı ama Descartes'in eserleri konu üzerindeki felsefi tartışmaların başlangıcı oldu. Ortaya attığı sorular düşünürlerin bugüne dek ilgisini çekmiş ve henüz de çözümlenememiştir.

Çok etkileyici bir diğer yön, Descartes'ın fiziksel evreni algılayışıydı. Dünyanın –Tanrı ve ruh dışında- tümünün bir makine mantığıyla çalıştığına, dolayısıyla da tüm doğa olaylarının mekanik sebeplere dayanılarak açıklanabileceğine inanıyordu. Bu nedenle, astroloji, sihir ve diğer boş inanları reddetti. Benzer şekilde doğa olaylarının teleolojik açıklamalarının tümünü reddetti. (Yani, doğrudan mekanik sebepler aradı ve doğa olaylarının uzak bir son amaca hizmet için ortaya çıktıkları görüşünü reddetti.) Descartes'ın bakış açısıyla, hayvanların karmaşık makineler olması gerekiyordu, insan vücudu da sıradan mekanik kanunlarına tabiiydi. Bu görüş o günden bu yana modern fizyolojinin temel fikirlerinden biri haline gelmiştir.

Descartes bilimsel araştırmadan yanaydı ve bundan elde edilen sonuçların uygulamaya konulmasından toplumun yarar görebileceğine inanırdı. Bilim adamlarının müphem fikirlerden kaçınmaları ve dünyayı matematik denklemleriyle tanımlamaya çalışmaları gerektiğini düşünürdü. Bunların tümü çok modern görüşlermiş gibi görünüyor. Ancak Descartes, kendisi de gözlem yapmasına rağmen, deney yapmanın bilimsel yöntem içinde sahip olduğu can alıcı öneme hiç değinmedi.

Ünlü İngiliz düşünür Francis Bacon bilimsel gözleme olan gereksinimi ve bundan sağlanabilecek yararları Descartes'tan birkaç yıl önce ortaya atmıştı. Descartes'in meşhur "Düşünüyorum, o hal-

* Evrenin iki karşıt kavramla; örneğin düşünce-madde, varlık yokluk gibi kavramlarla açıklanabilebileceğini öne süren öğreti.

de varım" tezi de özgün değildi, 1200 yılı aşkın bir süre önce (elbette farklı bir söyleyişle) St. Augustine tarafından ifade edilmişti. Benzer şekilde Descartes'in Tanrı'nın varlığını "ispatı" ilk kez St. Anselm (1033-1109) tarafından öne sürülen bir ontolojik görüşün (*varlık felsefesi*) daha farklı bir şeklidir.

1641'de Descartes bir diğer ünlü kitap yayımladı: *"Düşünceler"(Meditations). "Felsefenin ilkeleri"* adlı eseri 1644 yılında basıldı. Her iki kitap da Latince olarak kaleme alınmıştı, 1647'de Fransızca'ya çevirileri yapıldı.

Descartes, büyüleyici bir düz yazı üslubuna sahip parlak bir yazar olmakla birlikte, eserlerinin *tarzı* hayret uyandıracak kadar eski modaydı. Gerçekten de insana (belki de rasyonalist yaklaşımı nedeniyle) bir ortaçağ bilim adamı gibi gelirdi. (Francis Bacon, Descartes'tan otuz beş yıl önce doğmuş olmasına karşın, tam tersine, oldukça modern bir tarza sahiptir.)

Eserlerinin de ortaya koyduğu gibi, Descartes inançlı bir kişiydi. Kendisini iyi bir Katolik olarak görürdü; ancak Kilise yetkilileri görüşlerinden hoşlanmadılar ve yapıtları kilisenin yasaklı kitaplar listesine (*İndeks*) alındı. Protestan Hollanda'da bile (ki o zaman muhtemelen Avrupa'daki en hoşgörülü ülkeydi) Descartes tanrıtanımazlıkla suçlandı ve yetkililerle başı derde girdi.

1649 yılında Descartes, İsveç kraliçesi Christina'nın Stockholm'da iyi bir ücret karşılığı kendisinin özel öğretmeni olması teklifini kabul etti. Descartes sıcak ortamları sever ve geç saatlere kadar uyumaktan hoşlanırdı. Kraliçe'nin derslerini sabahın beşinde almak istediğini öğrendiğinde bunalıma girdi. Descartes soğuk sabah havasının ölümüne sebep olacağından korkuyordu, öyle de oldu: Zatürreeye yakalanması çok sürmedi. Şubat 1650'de, İsveç'e varmasının üzerinden henüz dört ay geçmişti ki, öldü.

Descartes hiç evlenmedi ama,- ne yazık ki genç yaşta ölen-bir kızı vardı.

Descartes felsefesi çağdaşları tarafından, biraz da döngüsel akıl yürütme içerdiği izlenimini vermesi nedeniyle, şiddetle eleştirildi. Sonraki felsefeciler bu sistemin birçok eksikliğine işaret etmişlerdir ve günümüzde pek az insan bu felsefeyi tüm kalbiyle savunur.

Ama filozofun önemi sadece kurmuş olduğu sistemin doğruluğuna bağlı değildir: Fikirlerinin yarattığı etkinin -daha doğrusu, başkalarının onun yazmış olduklarından edindiği fikirlerin- yaygınlaşıp yaygınlaşmadığı çok daha önemlidir. Bu şekilde bakıldığında, Descartes'in önemli bir kişilik olduğu şüphe götürmez.

Descartes'in fikirlerinden en az beş tanesi Avrupa düşünce sisteminde önemli etki yapmıştır: a) Evreni mekanik bir sistem olarak görmesi

b) Bilimsel araştırmalara karşı olumlu tutumu

c) Matematiğin bilimde kullanılmasına verdiği önem

d) Başlangıçta her şeye şüpheyle yaklaşılması gerektiğini savunması

e) Epistemolojiye (*bilgibilim*) gösterdiği ilgi

Descartes'ın öneminin genel değerlendirmesini yaparken, etkileyici bilimsel başarılarını, özellikle de analitik geometriyi kurmasını da hesaba kattım. Descartes'ı Voltaire, Rousseau ve Francis Bacon gibi seçkin felsefecilerin üzerinde bir yerde değerlendirmeye beni yönelten bu etkendir.

50
MICHELANGELO

(1475 – 1564)

Rönesans'ın büyük sanatçısı Michelangelo Buonarroti, görsel sanatlar tarihinin olağanüstü kişiliğidir. Parlak bir ressam, heykeltıraş ve mimar olan Michelangelo, dört yüzyılı aşkın süredir görenleri büyüleyen birçok başyapıt bırakmıştır. Çalışmaları, Avrupa resim ve heykel sanatının kendisinden sonraki dönemlerdeki gelişimini derinden etkilemiştir.

Michelangelo (*Mikelanj*), 1475'te İtalya'da, Floransa'dan yaklaşık kırk mil (*65 km*) uzaklıktaki Caprese kasabasında doğmuştur. Yeteneği küçük yaşlarda ortaya çıkmış ve on üçüne geldiğinde ünlü Floransalı ressam Ghirlandaio'nun yanına çırak verilmiştir. Michelangelo on beş yaşındayken, sonradan hamisi olan Floransa valisi Muhteşem Lorenzo tarafından Medici sarayına götürülmüş ve burada ailenin bir üyesi gibi yaşamaya başlamıştır. Michelangelo'nun muazzam yeteneği hayatının her aşamasında açıkça görül-

müş ve hem papalar hem de sivil yöneticiler tarafından sık sık sanat eserleri tasarlamaya ve üretmeye çağırılmıştır. Çeşitli yerlerde yaşamakla birlikte, hayatının çoğu Roma ve Floransa'da geçmiştir. Roma'da, 1564'te , seksen dokuzuncu yaş gününden kısa bir süre önce ölmüştür. Hiç evlenmemiştir.

Vatikan'daki "Pieta".

Yaşça kendisinden büyük çağdaşı Leonardo da Vinci kadar evrensel bir dahi olmamasına karşın, Michelangelo'nun eser bıraktığı alanların çeşitliliği yine de çok etkileyicidir. İnsanlığın birbirinden farklı iki uğraş alanının her ikisinde de başarının doruklarına çıkan tek sanatçı, belki de tek insandır. Ressam olarak Michelangelo,

hem şaheserlerinin kalitesi hem de kendisinden sonra gelen ressamlar üzerindeki etkisi bakımından, en üstte ya da en üste çok yakın bir sırada yer alır. Roma'daki Sistine Kilisesi'nin tavan süslemesi olarak yaptığı devasa freskler, tüm zamanların en büyük sanat eseri olarak haklı bir üne sahiptir. Bununla birlikte Michelangelo kendisini bir heykeltıraş olarak görür ve eleştirmenlerin çoğu da O'nun gelmiş geçmiş en büyük heykeltıraş olduğunu kabul ederler. Davut ve Musa heykelleri ve ünlü *Pieta*

benzerleri henüz üretilememiş sanat eserleridir.

Michelangelo aynı zamanda çok yetenekli bir mimardı. Bu alanda vermiş olduğu tanınmış eserler arasında Floransa'daki Medici Kilisesinin tasarımı da vardır. Uzun yıllar Roma'daki St. Peter's da baş mimar olarak çalışmıştır.

Michelangelo birçok şiir de yazmış ve bunlardan üç yüz küsuru günümüze kadar gelebilmiştir. Sayısız soneleri ve diğer şiirleri ölümünden çok sonra basılabilmiştir. Bu şiirler kişiliği hakkında önemli ipuçları vermekte ve yetenekli bir şair olduğunu açıklıkla ortaya koymaktadır.

Shakespeare hakkındaki yazıda açıklamış olduğum gibi, sanat ve sanatçıların insanlık tarihi ve gündelik hayat üzerinde nispeten daha az etki yaptıklarına inanıyorum. Michelangelo'nun, bir sanat dehası olarak sivrilmesine karşın,bu listede çoğu kendisinden daha az meşhur olan bilim adamları ve mucitlerden daha alt sıralarda yer alması bu nedenledir.

51

PAPA II. URBAN

(1042-1099)

Papa II. Urban'ı günümüzde pek fazla insan hatırlamaz. Oysa, insanlık tarihi üzerinde bu kadar açık ve doğrudan etki yapmış olan çok az insan vardır, çünkü II. Urban, Hıristiyanları Kutsal Toprakları Müslümanlardan geri almaya çağırarak Haçlı seferlerini başlatan papadır.

Asıl adı Odo de Lagery olan Urban, 1042 yılı civarında, Fransa'nın Chatillon-sur-Marne kenti yakınlarında doğdu. Soylu bir Fransız ailesine mensuptu ve iyi bir tahsil gördü. Gençlik yıllarında Reims baş diyakozuydu. 1088 yılında papa seçilinceye kadar sırasıyla; Cluniac keşişi, baş keşiş ve baş piskopos oldu.

Urban, güçlü, etkili ve keskin siyasi zekaya sahip bir papaydı ama, bu kitapta bir yer edinmesinin nedeni bu değil. II. Urban'ı he-

men akla getiren olay 27 Kasım 1095'teki girişimiydi.Fransa'nın Clermont şehrinde geniş katılımlı bir kilise konsili toplamıştı. Orada, binlerce insanın önünde, Urban belki de tarihte yapılmış en etkili konuşmayı yaptı-Avrupa'yı yüzyıllar boyu etkileyecek olan konuşmayı. Konuşmasında, Kutsal Toprakları işgalleriyle Hıristiyanlığın kutsal mekanlarını murdar eden, Hıristiyan hacılara tacizde bulunan Selçuklu Türklerine lanet okudu. Urban tüm Hıristiyan aleminin kutsal bir savaş; Kutsal Toprakları Hıristiyanlığa geri vermek üzere düzenlenecek bir haçlı seferi için bir araya gelmeye çağırdı. Ama Urban sadece diğerkamlık duygularına hitap etmeyecek kadar da akıllıydı. Kutsal toprakların verimli ve zengin, Hıristiyan Avrupa'nın dolmuş da taşmış topraklarından çok daha zengin olduğuna da işaret etti. Son olarak da, Papa, haçlılara katılmanın tüm kefaretlerin ödenmesini sağlayacağını ve haçlının bütün günahlarını affettireceğini bildirdi.

Urban'ın dinleyenlerin hem en ulvi hem de en bencil duygularına hitap eden parlak konuşması toplulukta öfkeli bir coşku yarattı. Sözlerini henüz bitirmeden çoğunluğu *"Deus le volt!"* (Tanrı böyle istiyor) diye haykırıyordu ve bu feryat kısa bir zaman sonra haçlıların savaş çığlığı olacaktı. Bir iki ay içinde I. Haçlı seferi başlamıştı. Yaklaşık iki yüz yıl süren uzun bir kutsal savaş zinciri bu seferi izleyecekti. (Sekiz büyük seferin yanı sıra bir çok da küçük sefer yapıldı.)

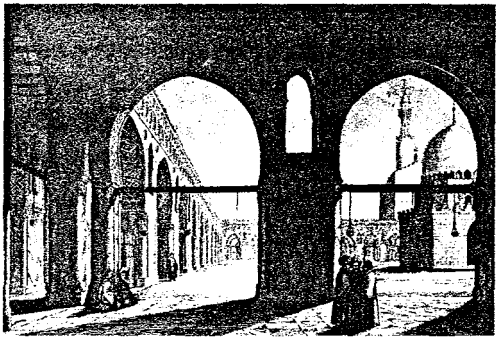
Urban'a gelince, 1099'da, I. Haçlı ordusu Kudüs'ü geri almayı başardıktan iki hafta sonra, ama zafer haberini alamadan öldü.

Haçlı savaşlarının önemini anlatmak hiç de gerekli görünmüyor. Bütün savaşlar gibi katılanları doğrudan etkilemekle kalmamış, geçtiği yolların üzerinde bulunan sivil halkın hayatı üzerinde de etki yapmıştır. Ancak bunun yanı sıra, Haçlı savaşları batı Avrupa'nın, o dönemde Avrupa uygarlığından çok daha gelişmiş olan, Bizans ve İslam uygarlıklarıyla yakın temasını sağladı. Bu temas; Rönesans'a ve dolayısıyla da modern Avrupa uygarlığının ortaya çıkmasına yol açtı.

Papa II. Urban bu listede sadece Haçlı seferleri üzerindeki önemli etkisi nedeniyle değil, bu seferlerin O ilham vermeseydi

muhtemelen yapılmayacak olmalarından dolayı da yer almaktadır. Savaş için koşulların olgunlaşmış olduğu açıktır; yoksa böyle bir fikre kimse kulak asmazdı. Ancak genel bir Avrupa hareketi başlatmak için hareketin merkezinde yer alacak bir kişilik gerekliydi. Herhangi bir kral böyle bir işi başaramazdı. (Örneğin, bir Alman imparatoru Türklere karşı kutsal savaş ilan edip ordularını bir haçlı savaşına sürseydi, İngiliz şövalyelerinden ona katılanlar olacağı şüphelidir.) Batı Avrupa'da yetkinliği milli sınırları aşan tek kişilik vardı. Sadece Papa, çok sayıda insanın teklifini kabul edeceğini umuduyla, batı Hıristiyan aleminin tamamını ilgilendirecek bir fikir öne sürebilirdi. Papanın önderliği ve yapmış olduğu heyecanlı konuşma olmasaydı, Haçlı seferleri muhtemelen bir Avrupa kitle hareketi olarak başlayamazdı.

Koşullar da Papalık makamında bulunan herhangi bir kişinin Kutsal Toprakları kurtarmak için Haçlı seferi önermesini aslında gerektirmiyordu. Tam tersine, bir çok bakımdan bu son derece yararsız bir teklifti. Biraz ihtiyatlı bir lider, ne getireceği bilinmeyen böylesine sıradışı bir teklifi yapma isteği duymazdı. Ama II. Urban gözüpek davrandı ve böylece insanlık tarihi üzerinde kendisinden daha ünlü birçok kişiden daha büyük ve daha kalıcı bir etki bıraktı.

52
ÖMER BİN el-HATTAB

(586-644)

Ömer bin el-Hattab, Müslüman halifelerin ikincisidir. Muhammed'in kendisinden yaşça küçük çağdaşıydı ve Peygamber gibi O da Mekke'de doğmuştu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte, 586 civarında doğduğu sanılmaktadır.

Ömer başlangıçta Muhammed'in ve getirdiği yeni dinin en amansız karşıtlarından biriydi. Sonra biraz da ani sayılabilecek bir şekilde İslam'ı kabul etti ve ondan sonra da Muhammed'in en güçlü destekçilerinden biri oldu. (Bu olay ve Aziz Paul'ün Hıristiyanlığı kabulü arasındaki benzerlik çarpıcıdır.) Ömer, Muhammed'in en yakın danışmanlarından biri oldu ve Peygamber'in hayatının sonuna kadar da öyle kaldı.

632'de Muhammed, yerine geçecek kişiyi atamadan öldü. Ömer derhal Peygamber'in yakın arkadaşı ve kayınbabası Ebubekir'in adaylığını destekledi. Bu tutum bir erk savaşını engelledi ve Ebubekir'in çoğunluk tarafından birinci halife (yani, Muhammed'in arkasından yönetime gelen kişi) olarak tanınmasını sağladı. Ebubekir başarılı bir liderdi ama iki yıl halifelik ettikten sonra öldü. Ancak, kendisinden sonra Ömer'in (ki O da Peygamber'in ka-

yınbabasıydı) halife olmasını istediğini çok açık ifade ettiğinden, bir iktidar mücadelesi yine engellenmiş oldu. Ömer, 634 yılında halife oldu ve Medine'de bir Pers köle tarafından katledildiği 644 yılına kadar iktidarda kaldı. Ölüm döşeğinde, kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere altı kişilik bir komisyon belirledi, böylece silahlı bir iktidar savaşını engellemiş oldu. Komisyon 644-656 yılları arasında iktidarda kalacak olan Osman'ı üçüncü halifeliğe seçti.

Arapların en önemli fetihlerini gerçekleştirdikleri yıllar, Ömer'in halifeliği dönemine denk gelir. Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Arap orduları, o zamanlar Bizans İmparatorluğu topraklarında olan Suriye ve Filistin'i işgal ettiler. Yarmuk (636) savaşında Araplar, Bizans güçlerine karşı ezici bir zafer kazandılar. Aynı yıl Şam düştü, Filistin ise iki yıl sonra teslim oldu. 641'e gelindiğinde, Araplar Filistin ve Suriye'yi tamamen zaptetmişler, günümüzün Türkiye topraklarına doğru ilerliyorlardı. 639'da Arap orduları, yine Bizans egemenliğindeki Mısır'ı işgal ettiler. Üç yıl içinde Mısır alınmıştı.

Arapların, o zamanlar Pers Sasani İmparatorluğu'nun parçası olan Irak'a düzenledikleri saldırılar, Ömer'in iktidara geçmesinden önce başlamıştı. Arapların en önemli zaferi, kazandıkları Kadisiya (637) savaşı Ömer dönemine rastlar. 641'e gelindiğinde Irak'ın tamamı Arap egemenliğine geçmişti. Bu kadarla da kalmadı: Arap orduları İran'ı da işgal ettiler ve Nihavent (642) savaşında son Sasaani İmparatorunun güçlerini savaşın kaderini belirleyen bir yenilgiye uğrattılar. 644'te Ömer öldüğünde, Batı İran'ın büyük bir bölümü zapt edilmişti. Ömer'in ölümüyle Arap orduları ivme kaybetmediler. Doğu'da, İran'ın fethini tamamladılar, Batı'da ise Kuzey Afrika'ya doğru ilerlemeyi sürdürdüler.

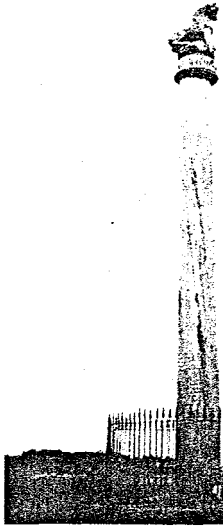
Ömer'in fethettiği toprakların genişliği kadar, bu fetihlerin kalıcılığı da önemlidir. İran, halkı İslam'ı kabul etmekle birlikte, zaman içinde Arap egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını kazandı. Ama Suriye, Irak ve Mısır bunu asla başaramadılar. Bu ülkeler tam anlamıyla Araplaşarak günümüze kadar geldiler.

Ömer, ordularının fetihleriyle elde edilen büyük imparatorluğun yönetimi için siyaset geliştirmek zorundaydı. Arapların fethet-

tikleri ülkelerde ayrıcalıklı bir askeri sınıf olmaları ve yaşamlarını yerli halktan uzakta şehir garnizonlarında sürdürmeleri gerektiğine karar verdi. Tebaa ise Müslüman (çoğunlukla da Arap) fatihlere itaat etmek zorundaydılar, diğer yönlerden ise serbest bırakılıyorlardı. Özellikle İslam dinini kabule *zorlanmayacaklardı*. (Yukarıda anlatılanlardan, dini yönü de olmakla birlikte, Arap fetihlerinin kutsal savaştan çok ulusalcılığa dayandığı anlaşılıyor.)

Ömer'in başarıları gerçekten de çok etkileyiciydi. İslam'ın yayılmasında Muhammed'in kendisinden sonra en önemli kişiliktir. Süratle gerçekleştirdiği fetihler olmasaydı İslam'ın bugünkü kadar yaygınlaşmış olacağı şüphelidir. Dahası, başta olduğu dönemde fethedilen toprakların çoğu, o günden bugüne kadar Arap olarak kalmıştır. Bu hareketi başlatan ilk kişi olan Muhammed'in kazanılan başarının en büyük pay sahibi olduğu muhakkaktır. Ama Ömer'in katkılarını göz ardı etmek de vahim bir yanlışlık olurdu. Yaptığı fetihler, Muhammed'in verdiği ilhamın doğal sonuçları değildir. Bir miktar genişleme kaçınılmazdı belki; ama bu genişleme, Ömer'in parlak önderliğiyle ulaşmış olduğu muazzam sınırlara onsuz ulaşamazdı.

Ömer gibi Batı'da neredeyse hiç tanınmayan bir kişiliğin Charlemagne ve Julius Ceasar gibi ünlü kişilerden üstün bir yere yerleştirilmiş olması şaşkınlık yaratabilir. Ama Arapların Ömer yönetiminde yaptığı fetihler, hem büyüklükleri hem de kalıcılıkları hesaba katıldığında, hem Ceasar'ın hem de Charlemagne'ın fetihlerinden çok daha önemlidir.

Asoka fermanlarını taş sütunlar üzerine yazdırarak duyururdu. Lauriya-Nandangargh'da bulunan sütun buna bir örnektir.

53
ASOKA

(yaklaşık M.Ö. 300-232)

Hint tarihinin belki de en önemli monarkı olan Asoka, Maurya hanedanın üçüncü hükümdarı ve bu hanedanın kurucusu Şandragupta Maurya'nın torunuydu. Şandragupta, Büyük İskender'in seferlerinden önceki yıllarda Kuzey Hindistan'ın büyük bölümünü zapteden ve böylece ülke tarihindeki ilk büyük imparatorluğu kuran askeri liderlerden biriydi.

Asoka'nın doğum yılı bilinmiyor; M.Ö. 300 civarında doğduğu sanılıyor. Tahta M.Ö. 273 yılı dolaylarında çıktı. Önce büyükbabasının izinden gitti ve askeri harekatla topraklarını genişletmeye çalıştı. Hükümranlığının sekizinci yılında, Hindistan'ın doğu kıyılarında (günümüzde Orissa eyaletinin bulunduğu yerde) bir devlet olan Kaliga'ya karşı bir savaşı başarıyla sonuçlandırdı. Ama zaferinin kaç cana mal olduğunun farkına varınca Asoka şaşkına döndü.

Yüz bin kişi ölmüştü, yaralı sayısı daha da fazlaydı. Şaşkınlık ve vicdan azabı içinde, Hindistan'ın zapt edilmesi için giriştiği harekatı tamamlamamaya, tam aksine tüm saldırgan savaşlardan vazgeçmeye karar verdi. Budizmi, dini felsefesi olarak benimsedi; dürüstlük, merhamet ve şiddet karşıtlığını içinde barındıran *dharma* erdemlerinin gerektirdiği biçimde davranmaya çalıştı.

Kişisel düzeyde Asoka, avcılıktan vazgeçti ve vejeteryan oldu. Ama bundan daha önemlisi, benimsemiş olduğu insana yönelik siyasi stratejilerdi. Hastaneler ve hayvan barınakları açtı, birçok katı kanunu yürürlükten kaldırdı, yollar yaptı ve sulamayı geliştirdi. İnsanlara inancı öğretmek ve aralarında dostça ilişkiler kurulmasını teşvik etmek üzere, "*dharma* görevlileri" olarak adlandırılan özel devlet görevlileri bile atadı. Krallığında bütün dinlere yer vardı ama Asoka özellikle Budizmi teşvik etti, böyle bir ortamda da Budizmin yaygınlığı büyük ölçüde arttı. Birçok yabancı ülkeye Budist misyonerler gönderildi ve misyonerler özellikle Seylan'da çok başarılı oldular.

Asoka, hayatını ve benimsediği politikayı anlatan satırların krallığındaki tüm kayalara ve sütunlara yazılmasını buyurdu. Bu anıtlardan birçoğu günümüze kadar ayakta kalmıştır. Coğrafi dağılımları Asoka'nın krallığının sınırları üzerinde güvenilir bilgi vermektedir ve üzerlerindeki yazılar hayatı hakkında bildiklerimizin belli başlı kaynağıdır. Bu arada bu sütunların muhteşem sanat eserleri olarak görüldüklerini de belirtelim.

Asoka'nın ölümünü izleyen elli yıl içinde Maurya imparatorluğu parçalandı, bir daha da canlanmadı. Ancak, Asoka'nın dünya üzerinde uzun vadede yaptığı etki çok büyüktür. Tahta çıktığı vakit Budizm küçük, yerel bir dindi; sadece Hindistan'ın kuzeybatısında yaygındı. Öldüğü zaman ise Budizm Hindistan'ın tamamında müritlere sahip olmuştu ve süratle komşu ülkelere yayılıyordu. Asoka; Budizmin önemli bir dünya dini haline gelmesinde, Gautama Buda dışında, herkesten fazla pay sahibidir.

54
ST. AUGUSTİNE

(354-430)

Roma İmparatorluğu'nun gerileme döneminde yaşamış olan Augustine, çağının en büyük tanrıbilimcisiydi. Eserleri ortaçağlardaki Hıristiyan doktrinlerini ve duruşları derinden etkilemiştir, hatta etkisini günümüzde de sürdürmektedir.

Augustine, 354'te büyük sahil kasabası Hippo'nun (günümüzde Annaba) yaklaşık 72 km güneyindeki Tagaste kasabasında (günümüzde Cezayir'in Souk-Ahras kenti) doğdu. Babası putperest, annesi ise inançlı bir Hıristiyandı. Çocukluğunda vaftiz edilmemişti.

Ergenlik çağındayken bile zekası dikkat çekiciydi, on altı yaşına geldiğinde Kartaca'ya tahsile gönderildi. Burada bir metres tuttu ve gayri meşru bir çocuğu oldu. On dokuz yaşındayken felsefe öğrenimi görmeye karar verdi. Kısa bir zaman sonra, Peygamber

Mani tarafından 240 yıllarında kurulmuş bir din olan Manihaizmi kabul etti. Genç Augustine, Hıristiyanlığı ilkel buluyor; Manihaizm, ise mantığına daha çok hitap ediyordu. Ancak, dokuz yıl içinde Manihaizm hayallerinden yavaş yavaş uyandı. Augustine, yirmi dokuz yaşına geldiğinde Roma'ya taşındı. Kısa bir süre sonra da kuzey İtalya'ya, Milano'ya giderek burada retorik* öğretmeni oldu. Bu sırada Platon felsefesinin üçüncü yüzyılda Plotinus tarafından geliştirilmiş bir şekli olan Neoplatonizm ile tanıştı.

O sıralar Milano piskoposu St. Ambrose'du. Augustine, piskoposun bazı vaazlarını dinledi ve bu vaazlar O'na Hıristiyanlığın yeni ve gelişkin yanını gösterdi. Augustine otuz iki yaşında Hıristiyanlığı kabul etti ve bir zamanlar bu dinin temel ilkelerini kuşkuyla karşılamışken, en coşkulu yandaşlarından biri oldu. Augustine, 387'de Ambrose tarafından vaftiz edildi ve bundan kısa bir süre sonra da Tagaste'a, evine döndü.

391'de Hippo piskoposunun yardımcısı oldu. Beş yıl sonra piskopos öldü ve kırk iki yaşındaki Augustine Hippo'nun yeni piskoposu oldu. Ömrünün geri kalan kısmında bu makamda kaldı.

Hippo önemli bir kent olmamakla birlikte, Augustine'in zekası o kadar fark edilir bir şeydi ki kısa bir zaman sonra kilisenin saygı duyulan liderlerinden biri oldu. Zayıf bir bünyesi vardı ama, stenografların yardımıyla çok sayıda dini eser verebildi. Vaazlarının yaklaşık 500 tanesi, mektuplarının ise 200'ü günümüze kadar gelebilmişlerdir. Kitaplarının en tanınmış ve etkili olmuş ikisi "*Tanrının Şehri*" ve "*İtiraflar*"dır. Bunlardan ikincisi bilinen en ünlü otobiyografilerden biridir ve Augustine kırklı yaşlarındayken yazılmıştır.

Augustine'in mektup ve vaazlarından bir çoğu Manihaistlerin, Donatistlerin (ayrılıkçı bir Hıristiyan mezhebi) ve Pelagistlerin (o günlerin bir diğer ayrılıkçı Hıristiyan grubu) inançlarının yanlışlığını kanıtlamaya ayrılmıştır. Pelagistlerle anlaşmazlığı Augustine'in dini doktrinlerinin önemli kısmını oluşturur. Pelagius, 400 yıllarında Roma'ya gelen ve burada birtakım ilginç teolojik doktrinleri tefsir eden bir İngiliz keşişti. Pelagius, insanların günahsız

---

*** Güzel söz söyleme, hitabet.**

doğduklarını ve iyiyi ya da kötüyü seçmekte özgür olduklarını iddia ediyordu. Kişi kurtuluşa, dürüst bir yaşam sürerek ve iyi işler yaparak ulaşabilirdi.

Augustine'in eserlerinin de etkisiyle, Pelagius'un görüşleri ayrılıkçı olarak nitelendirildi ve (zaten Roma'dan sürülmüş olan) Pelagius da aforoz edildi. Augustine'e göre, tüm insanlar Adem'in günahıyla lekelenmişlerdi. İnsanoğlunun kurtuluşa kendi çabaları ve yaptığı iyi işlerle ulaşması mümkün değildi; kurtuluş için Tanrı'nın inayeti gerekliydi. Benzer fikirler daha önce de öne sürülmüştü; ancak Augustine daha önce söylenenleri yüksek sesle tekrarladı ve eserleri Kilise'nin bu konular üzerindeki tutumunu somutlaştırdı, ondan sonra da bu tutum değişmez bir hal aldı.

Augustine, kimin kurtuluşa ulaşıp kimin ulaşmayacağının Tanrı tarafından bilindiğini ve bu nedenle bazılarımızın *kaderinde* kurtuluşa ulaşmanın yazılı olduğunu savunuyordu. "Kader" kavramı, ileride Aquinalı Aziz Thomas ve John Calvin gibi tanrıbilimcileri fazlasıyla etkileyecekti.

St. Augustine'in cinselliğe karşı tutumu, kadercilik doktrininden belki de daha önemliydi. Hıristiyanlığı kabul ettiğinde cinsellikten vazgeçmesi gerektiğine karar vermişti. (Bir keresinde "Hiçbir şeyden cinsel ilişkiden olduğu kadar kaçınılması gerekmez," demişti.) Ancak, bu vazgeçiş St.Augustine için zorlu bir süreç oldu; hem kişisel mücadelesini hem de konu hakkındaki görüşlerini -bir yere kadar- "İtiraflar"da açıkladı. Belirttiği görüşler, Augustine'in büyük ününden dolayı, Ortaçağda cinselliğe karşı benimsenen tutum üzerinde kuvvetli bir etki yaptı. Augustine'in yapıtları aynı zamanda, ilk günah kavramı ve cinsel isteği de birbiriyle ilişkilendiriyordu.

Augustine'in sağlığında Roma İmparatorluğu hızlı bir gerileme sürecindeydi. Hatta 410 yılında Roma şehri, Alaric komutasındaki Vizigotlar tarafından yağmalanmıştı. Putperestlikte ısrar eden Romalılar, doğal olarak, tanrılarını terk ederek Hıristiyanlığı kabul ettikleri için bu şekilde cezalandırıldıklarını iddia ettiler. St. Augustine'in ünlü kitabı "Tanrı'nın Şehri" bir anlamda Hıristiyanlığın bu suçlamaya karşı savunulmasıdır. Ancak, kitap aynı zamanda Avrupa'da sonraki dönemlerde gözlenen gelişmeleri oldukça etkilemiş

tüm bir tarih felsefesini de kapsamaktadır. Augustine, Roma İmparatorluğu'nun aslında hiç önemli olmadığını söylüyordu. Roma şehri de hiç önemli değildi, dünya üzerindeki hiçbir kentin de hiçbir önemi yoktu. Önemli olan "ruhsal şehrin", yani insan ruhunun gelişmesiydi. Bu gelişme için araç, tabii ki kiliseydi. ("Kilise dışında bir yerde kurtuluş yoktur.") Buradan yapılacak çıkarsama da - putperest ya da Hıristiyan- imparatorların Papa ve Kilise kadar önemli olmadıklarıydı.

Augustine'in kendisi son adımı atmamış olmakla birlikte; öne sürdüğü bu görüşün itici gücü fani hükümdarların Papa'ya bağlı olmaları gerektiği sonucuna kadar rahatlıkla gidebilmektedir. Ortaçağ Papaları Augustine'in görüşlerini yorumlayarak ulaştıkları bu sonucu memnuniyetle karşıladılar ve böylece Augustine doktrinleri, yüzyıllar boyu Avrupa tarihinin karakteristik özelliği haline gelen Kilise-Devlet çelişkisinin temellerini attı.

Augustine'nin eserleri Antik Yunan felsefesinin bazı yönlerinin Ortaçağ Avrupasına aktarılmasında bir etkendir. Özellikle Augustine'in olgunluk çağındaki fikirlerini etkilemiş olan Neoplatonizm, O'nun aracılığıyla ortaçağ Hıristiyan felsefesine kadar uzanmıştır. Augustine'in Descartes'ın ünlü "Düşünüyorum, o halde varım!" söyleminin ardındaki düşünceyi başka sözlerle ifade etmiş olması da ilginçtir.

Augustine, Karanlık Çağlardan önceki son büyük Hıristiyan tanrıbilimciydi ve eserleri Kilise doktrinlerinin neredeyse Ortaçağ boyunca muhafaza edilen ana hatlarını oluşturdu. Latin Kilise babalarının en sivrilmiş olanıydı ve yapıtları din adamları arasında yaygın olarak okundu. Kurtuluş, cinsellik, ilk günah ve diğer birçok konu hakkındaki görüşleri de etkileyiciydi. Aquinalı Aziz Thomas gibi Katolik tanrıbilimciler ve yanı sıra Luther ve Calvin gibi Protestan liderler kendisinden şiddetle etkilenmişlerdir.

Augustine, Hippo'da M.S. 430 yılında, yetmiş altı yaşındayken öldü. Dağılma sürecindeki Roma İmparatorluğu'nu işgal eden barbar kavimlerden biri olan Vandallar, o günlerde Hippo'yu kuşatma altına almışlardı. Birkaç ay sonra şehri ele geçirerek yakıp yıktılar; ancak Augustine kütüphanesi ve katedrali yıkımdan kendini kurtardı.

55
WILLIAM HARVEY

(1578-1657)

Kan dolaşımını ve kalbin işlevini keşfeden büyük İngiliz hekimi William Harvey, 1578'de İngiltere'nin Folkestone kasabasında doğdu. Harvey'nin 1628'de basılan büyük eseri *"Hayvanlarda Kalbin ve Kanın Hareketleri Üzerine Bir Anatomi Risalesi"*, anatomi tarihinin en önemli kitabı olarak haklı bir üne sahiptir. Aslında modern fizyoloji biliminin başlangıç noktasıdır. Önemi, uygulamalarından çok, insan vücudunun işleyiş esaslarının anlaşılmasını sağlamış olmasından kaynaklanır.

Kanın vücutta dolaştığını bilerek büyümüş ve bunu sıradan bir şey olarak kabul etmiş bizlerin gözünde Harvey'nin kuramı son derece aşikardır. Ama şimdi çok açık ve kanıtlanabilir görünen bu gerçek, ilk biyologlar için hiç de öyle değildi. Biyoloji konusunda eser veren belli başlı kişiler görüşlerini şöyle yorumlarla öne sürüyorlardı:

a) Besinler kalpte kana dönüşür.

b) Kalp kanı ısıtır.

c) Damarlar havayla doludur.

d) Kalp "ruh" üretir ve bu ruh da bedene hayat verir.

e) Atar ve toplar damarlardaki kan artar ve azalır; bazen kalbe doğru akar, bazen tüm bedene dağılır.

Kadavralar üzerinde kendi başına birçok inceleme yapmış; kalp ve damar sistemi üzerinde çok kafa yormuş olan, antik çağların en büyük hekimi Galen, kanın bedende dolaşabileceğini düşünmedi bile. Biyolojinin temel ilgi alanlarından biri olmasına karşın, Aristoteles de öyle. Harvey'nin kitabının yayımlanmasından sonra bile birçok hekim insan vücudundaki kanın, kapalı bir damar sistemi içinde sürekli dolaştığını ve kalbin de kanı hareket ettirmek için gerekli gücü sağladığını kabul etmeye yanaşmadılar.

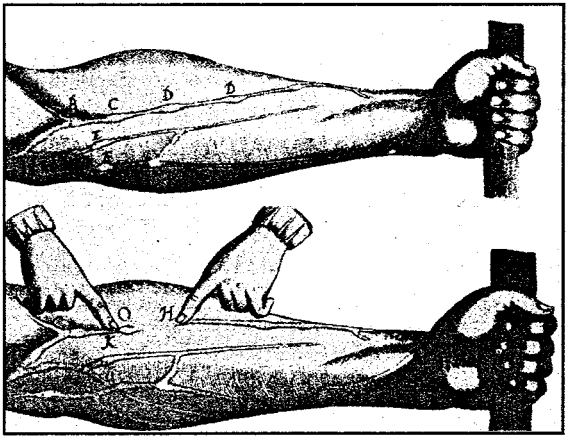
Harvey, kanın dolaşım halinde bulunduğu fikrine ilk kez basıt bir aritmetik hesapla vardı. Kalbin her vuruşunda vücuda saldığı kanın yaklaşık 57 g olduğunu tahmin etti. Kalp dakikada yaklaşık 72 kere attığına göre, basit bir çarpma işlemi, ana atardamar "aort"a saatte 245 kg kan girişi olduğunu gösteriyordu. Ama bu ağırlık normal bir insanın ağırlığının çok üstünde olduğu gibi vücuttaki kanın ağırlığını da kat kat aşıyordu. Dolayısıyla Harvey, aynı kanın her defasında kalpten geçerek vücutta sürekli dolaştığını kavramıştı. Hipotezini öne sürdükten sonra kan dolaşımının ayrıntılarını saptamak için yaptığı deney ve gözlemler dokuz yılını aldı.

Harvey, kitabında; atardamarların kanı kalpten vücuda, toplardamarların ise tekrar kalbe taşıdıklarını açıklıkla belirtmiştir. Mikroskobu olmadığı için, en küçük atardamarlardan ve toplardamarlara kan akışını sağlayan incecik kılcal damarları göremiyordu, ama varlıklarını -çok doğru olarak- öne sürdü. (Kılcal damarlar, İtalyan biyologu Malpighi tarafından, Harvey'nin ölümünden birkaç yıl sonra keşfedilmiştir.)

Harvey kalbin işlevinin atardamarlara kan pompalamak olduğunu da ortaya koydu. Diğer bütün ana noktalarda olduğu gibi bu noktada da Harvey'nin kuramı temelde doğruydu. Dahası, kura-

mını destekleyen dikkatli irdelemelerle birlikte bir deneysel kanıt hazinesi de sunuyordu. Kuramı başlangıçta şiddetli muhalefetle karşılaşmasına rağmen, ömrünün sonlarına yaklaştığında genel kabul görmüştü.

Harvey, kan dolaşımı sistemi üzerine yaptığı araştırmalar kadar önemli olmasa da, önemsiz de sayılamayacak bir başka konu olan embriyoloji üzerinde de çalıştı. Dikkatli bir gözlemciydi ve 1651'de yayımlanan "*Hayvanların Üremesi Üzerine*" adlı kitabı modern embriyoloji çalışmalarının başlangıç noktasıdır. Çok etkilendiği Aristoteles gibi Harvey de; bir embriyonun erken dönemlerinde bile, çok küçük boyutlarda olmakla birlikte, yetişkin bir hayvan yapısının aynısına sahip olduğunu öne süren "ön oluşum kuramı"na karşı çıkıyordu. Harvey, embriyonun son halinin yavaş yavaş oluştuğunu -çok doğru olarak- belirledi.

William Harvey'nin "Hayvanlarda kalp ve kanın hareketi üzerine bir anatomi risalesi" adlı kitabından bir çizim.

Harvey'nin uzun, ilginç ve başarılı bir hayatı vardı. Gençlik yıllarında Cambridge Üniversitesi'ndeki Caius Koleji'ne devam etti. 1600 yılında, o zamanlar belki de dünyanın en iyi tıp okulu olan Padua Üniversitesi'nde okumak üzere İtalya'ya gitti. (Harvey'nin

orada bulunduğu dönemde Galile'nin de Padua'da ders vermekte olduğunu da yeri gelmişken söyleyelim. Ancak ikisinin karşılaşıp karşılaşmadıkları bilinmiyor.) Harvey, Padua'dan tıp diplomasını 1602'de aldı. Sonra uzun ve çok başarılı bir hekimlik hayatı sürecek İngiltere'ye geri döndü. Hastaları arasında İngiltere'nin iki kralı (I. James ve I. Charles) ve tanınmış düşünür Francis Bacon da vardı. Harvey Londra'daki "College of Physicians"da (Hekimler Koleji) anatomi dersleri verdi hatta, bir dönem Kolej'e başkan bile seçildi. (Bu makamı reddetti.) Özel çalışmalarının yanı sıra, Londra'daki St. Bartholomew hastanesinde uzun yıllar başhekimlik yaptı. Kan dolaşımı hakkındaki ünlü kitabı 1628 yılında yayımlandığında, O'nu bütün Avrupa'da meşhur etti. Harvey evliydi ama çocuğu yoktu. 1657'de Londra'da, yetmiş dokuz yaşında öldü.

56
ERNEST RUTHERFORD

(1871-1937)

Ernest Rutherford, deneysel fizik alanında yirminci yüzyılda yetişen en büyük bilim adamı olarak kabul edilir. Radyoaktivite hakkında bildiklerimizin merkez kişiliğidir, aynı zamanda nükleer fizik çalışmalarını başlatan kişidir. Buluşları, muazzam kuramsal önemlerinin yanında; aralarında nükleer silahlar, nükleer santraller, radyoaktiviteyle izleme ve yaş belirleme yöntemlerinin de bulunduğu geniş bir uygulama alanına da sahiptir. Dolayısıyla dünya üzerindeki etkisi derin olmuştur, bu etki muhtemelen halen büyümektedir ve kalıcı olacağa benzer.

Rutherford, Yeni Zelanda'da doğup büyüdü. Buradaki Canterbury Koleji'nde öğrenim gördü ve yirmi üç yaşına gelinceye kadar fen bilimleri ve sosyal bilimler dallarında birer lisans ve sosyal bilimler dalında yüksek lisans diploması olmak üzere üç diploma aldı. Ertesi yıl, Cambridge Üniversitesi bursuyla İngiltere'ye gitti. Burada, gününün belli başlı bilim adamlarından biri olan J.J.

Thomson'un araştırma öğrencisi olarak üç yıl geçirdi. Yirmi yedi yaşında, dokuz yıl yaşayacağı Kanada'da, McGill Üniversitesi'nde fizik profesörü oldu. 1907 yılında, Manchester Üniversitesi fizik bölümüne başkanlık etmek üzere İngiltere'ye döndü. 1919'da, bu kez Cavendish Laboratuvarı'nın yöneticisi olarak, tekrar Cambridge'e gitti ve hayatının sonuna kadar burada kaldı.

Radyoaktivite 1896'da Fransız bilim adamı Antoine Henry Becquerel tarafından, uranyum bileşikleriyle bir takım deneyler yapmaktayken keşfedilmişti. Ama Becquerel kısa bir süre sonra konuya ilgi duymaz oldu ve bu alandaki temel bilgilerimizin büyük bölümünü Rutherford'un kapsamlı araştırmaları sonucu edindik. (Marie ve Pierre Curie iki tane daha radyoaktif element -polonyum ve radyum- buldular ama, çok önemli keşifler yapmadılar.)

Rutherford'un ilk buluşu; uranyumun radyoaktif yayınımlarının, alfa ve beta ışınları olarak adlandırdığı, birbirinden oldukça farklı iki bileşenden oluştuğuydu. Daha sonra her bileşenin doğasını (hızla hareket eden taneciklerden ibaret olduklarını) açıkladı ve "gama ışını" adını verdiği bir üçüncü bileşenin var olduğunu da gösterdi.

Radyoaktivitenin önemli bir özelliği, içerdiği enerjidir. Becquerel, Curieler ve bilim adamlarının çoğu enerjinin bir dış kaynaktan geldiğini sanmışlardı. Ama Rutherford söz konusu enerjinin –ki kimyasal tepkimeler sonucu açığa çıkan enerjiden çok daha fazlaydı- uranyum atomlarından kaynaklandığını kanıtladı. Böylelikle, "atom enerjisi" gibi önemli bir kavramı ortaya attı.

Bilim adamları her zaman, atomların parçalanamaz ve şekil değiştiremez olduklarını varsaymışlardı. Ama Rutherford (Frederick Soddy adında çok yetenekli genç asistanın da yardımıyla) bir atomun alfa ya da beta ışınları yaydığında farklı bir tür atoma dönüştüğünü gösterebildi. Kimyacılar başlagıçta bunu pek inanılır bulmadılar; ama Rutherford ve Soddy, uranyumu kurşuna dönüştüren radyoaktif bozunma sürecini oluşturdular. Rutherford, bozunma hızlarını da ölçtü ve radyoaktivitenin önemli bir kavramı olan "yarı ömür"ü ortaya attı. Bu buluş, bilimin kullandığı en yararlı araçlardan biri olan ve jeoloji, arkeoloji, astronomi gibi bir

çok alanda uygulanan, radyoaktiviteyle yaş belirleme tekniğine öncülük etti.

Bu hayret uyandırıcı buluşlar Rutherford'a 1908 Nobel ödülünü kazandırdı (Soddy de daha sonra bir Nobel ödülü kazandı) ama en büyük başarısını henüz kazanmamıştı: Hızla hareket eden alfa taneciklerinin ince bir altın levhanın karşı tarafına (göze görünür bir delik açmadan!) geçebildiklerini, bu sırada yalnızca yollarından çok az saptıklarını gözledi. Bu durum; altını oluşturan atomların, bilim adamlarının o güne dek düşündükleri şekilde, "minicik bilardo topları" gibi sert ve delinemez cisimler olmadıklarını, iç kısımlarının yumuşak olduğunu düşündürdü. Daha küçük ve sert olan alfa tanecikleri, altın atomları içinden bir silahtan çıkan kurşunun jöle içinden geçtiği gibi geçebileceklerdi sanki.

Ama Rutherford (genç ortakları Geiger ve Marsden ile birlikte çalışarak) bazı alfa taneciklerinin altın levhaya çarpar çarpmaz keskin bir şekilde yön değiştirdiklerini; hatta bazılarının geri sıçradıklarını buldu! Rutherford, işin içinde önemli bir şeyler olduğunu sezerek deneyi birçok defa tekrarlattı ve her yön için bu yöne saçılan tanecik sayısını belirledi. Sonra, çok zor ama tamamen ikna edici bir matematiksel çözümlemeyle deneysel sonuçları açıklamanın bir tek yolu olduğunu gösterdi: Bir altın atomu, neredeyse tamamen boşluktan oluşuyor, kütlesinin hemen tümü merkezindeki küçücük bir "çekirdek"te toplanıyordu.

Rutherford'un 1911'de yayınladığı tebliğ, dünyanın sağduyumuza dayanarak oluşturduğumuz resmini bir vuruşta paramparça etti. Cisimlerin en serti olarak görünen bir metal parçası bile boşluktan oluşuyorsa, "cisim" olarak nitelendirdiğimiz *her şey* bir anda, uçsuz bucaksız bir boşlukta koşuşturan minik beneklere dönüşüyordu!

Rutherford'un atom çekirdeğini keşfi, atomun yapısıyla ilgili tüm modern kuramların temelidir. İki yıl sonra Neils Bohr, atomu kuantum mekaniği kanunlarıyla yönetilen minyatür bir güneş sistemi olarak tasvir eden ünlü tebliğini yayınladığında, Ruther-

ford'un çekirdekli atomunu geliştirdiği modelin başlangıç noktası olarak kullanmıştı. Heisenberg ve Schrodinger de, matriks mekaniğine ve dalga mekaniğine dayanan daha gelişmiş atom modellerini kurduklarında Rutherford'un modeliyle işe başlamışlardı.

Rutherford'un keşfi yeni bir bilim dalının ortaya çıkmasına yol açtı: Atom çekirdeğinin incelenmesi. Rutherford bu alanda da öncülüğünü kanıtladı. 1919'da azot ve oksijen atomlarının çekirdeklerini hızla hareket eden alfa tanecikleriyle bombardımana tutarak birbiriyle kaynaştırmayı başardı. Bu antik çağların simyacılarının rüyalarını süsleyen bir başarıydı.

Kısa bir süre sonra, güneş enerjisinin kaynağının nükleer dönüşümler olabileceği farkedildi. Dahası, atom çekirdeklerinin dönüşümünün sağlanması, nükleer silah yapımı ve nükleer santral kurulmasında kullanılan ana yöntem oldu. Dolayısıyla Rutherford'un buluşu, akademik düzeyde ilgi uyandırmanın çok ötesine geçti.

Rutherford'un kişiliğinin bir parçası olan "küçük dağları ben yarattım" edası tanıştığı herkesi etkisi altına almıştır.Gür sesli, sınırsız bir enerjisi ve kendine güveni olan, alçak gönüllülükten nasibini almadığı hemen göze çarpan iri yarı bir adamdı. Çalışma arkadaşlarından biri Rutherford'un "bilimsel araştırma dalgasının en tepesinde" olmayı garip bir şekilde her zaman başarabildiğine işaret ettiğinde, derhal "Ee, neden olmasın? Ne de olsa bu dalgayı ben yarattım, değil mi?" cevabını yapıştırmıştı. Bu değerlendirmeye karşı çıkacak bilim adamı sanırım pek azdır.

57
JOHN CALVIN

(1509-1564)

Ünlü Protestan tanrıbilimci ve ahlakçı John Calvin, Avrupa tarihinin önemli kişiliklerinden biridir. Teoloji, yönetim, kişisel ahlak ve çalışma alışkanlıkları gibi değişik konulardaki görüşleri, dört yüz yıldan fazla bir süredir, yüz milyonlarca insanın yaşantısı üzerinde etki yapmıştır.

John Calvin (asıl adı, Jean Cauvin), 1509'da Fransa'nın Noyon kasabasında doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Paris'te Montaigu Koleji'ne devam ettikten sonra,hukuk okumak üzere Orléans Üniversitesi'ne gitti. Bourges'da da hukuk tahsili gördü.

Martin Luther, "Doksan Beş Tez"ini Wittenberg'deki kilisenin kapısına asıp "Reform"u başlattığında Calvin henüz sekiz yaşındaydı. Calvin, Katolik olarak yetiştirilmiş ama gençlik yıllarında Protestanlığı benimsemişti. Yaşamakta olduğu Paris'i izlenmemek için terk etti, bir süre gezdikten sonra İsviçre'nin Basel kentine yer-

leşti. Burada takma isim kullanarak yaşadı ve teoloji üzerinde yoğun olarak çalıştı. 1536'da yirmi yedi yaşındayken en tanınmış eseri, "*Hıristiyan Dininin Kurumları*"nı yayımladı. Protestanlığın belli başlı inançlarını özetleyip anlaşılır ve sistematik bir şekilde ortaya koyan bu kitap O'nu meşhur etti.

1536 yılı içinde Protestanlığın hızla güç kazanmakta olduğu Cenevre'yi (İsviçre) ziyaret etti. Kendisinden Protestan topluluğunun lideri ve öğretmeni olarak orada kalması istendi. Ama bağnaz Calvin ile Cenevreliler arasında kısa bir süre sonra çelişkiler baş gösterdi ve 1538'de şehri terk etmeye mecbur edildi. Ancak 1541'de geri çağrıldı. Çağrıyı kabul ederek Cenevre'ye döndü ve 1564 yılında ölünceye kadar şehrin sadece dini lideri değil, etkili siyasi lideri de oldu.

Teorik olarak, Calvin Cenevre'de asla bir diktatör olmadı: Halkın çoğunun oy verme hakkı vardı, resmi siyasal yetkilerin çoğu da yirmi beş kişilik bir heyetin elindeydi. Calvin bu heyetin üyesi değildi. Çoğunluğun onayını alamaması halinde hemen yerinden olabilirdi (nitekim 1538'de kovulmuştu da). Pratikte ise Calvin şehir üzerinde hakimiyet kurmuştu ve 1555'ten sonra neredeyse baskı uygulayan bir yönetici olmuştu.

Calvin'in liderliğinde Cenevre, Avrupa'da Protestanlığın en önde gelen merkezi oldu. Calvin başka ülkelerde, özellikle de Fransa'da, Protestanlığın gelişmesini teşvik etmeye çalıştı ve Cenevre şehri bir süre "Protestan Roma" olarak anıldı. Calvin'in Cenevre'ye döndükten sonra yaptığı ilk işlerden biri, Reform etkisindeki kiliseye bir takım yeni kilise kanunları getirmekti. Bu kanunlar Avrupa'da bulunan bir çok başka Reform kilisesine de örnek oluşturacaktı. Cenevre'deyken Calvin etkili bir çok dini risale kaleme aldı ve "*Hıristiyan Dininin Kurumları*" adlı çalışması üzerinde değişiklikler yapmaya devam etti. Tanrıbilim ve İncil hakkında birçok konferans verdi.

Calvin'in Cenevresi biraz katı ve bağnaz bir yerdi. Sadece zina ve evlilik dışı ilişkiler vahim suçlar sayılmakla kalmıyordu; kumar oynamak, sarhoş olmak, dans etmek ve açık saçık şarkılar söylemek de yasaklanmıştı ve bu tür davranışlar sert bir şekilde ceza-

landırılabilirdi. Öngörülen saatlerde kilisede bulunmak kanunla zorunlu kılınmıştı ve uzun vaazlar adettendi.

Calvin çalışkanlığı teşvik ederdi. Eğitimi de desteklerdi ve Cenevre Üniversitesi O yönetim döneminde kurulmuştu.

Calvin, hoşgörü sahibi olamayan bir insandı ve Cenevre'de ayrılıkçı olarak gördüğü kişiler derhal cezalandırılırlardı. En tanınmış kurbanı (ki sayıları oldukça fazlaydı), "Üçlü Bir" doktrinine inanmayan bir İspanyol hekim ve tanrıbilimci, Michael Servetus'tu. Servetus Cenevre'ye geldiğinde tutuklandı, hizipçilik suçundan yargılandı ve 1553'te kazığa bağlanarak yakıldı. Ayrıca, büyücü olduklarından şüphe edilen birkaç kişinin kazığa bağlanarak yakılmaları da Calvin'in yönetimde olduğu döneme raslar.

Calvin 1564'te Cenevre'de öldü. Bir evlilik yapmıştı ama, karısı 1549 yılında, tek çocukları da doğum esnasında ölmüştü.

Calvin'in asıl önemi, siyasal eylemlerinden çok, öne sürdüğü ideolojide yatar. İncil'in önemini ve yetkinliğini vurguladı ve Luther gibi O da Roma Katolik kilisesinin önem ve otoritesini reddetti. Yine Luther, Aziz Augustine ve Aziz Paul gibi Calvin de bütün insanların günahkar olduğunu; kurtuluşa, yapılan iyi işler sonucunda değil, yalnız ve yalnız inançla ulaşılacağını savundu. Calvin'in kader ve sınanma üzerine düşünceleri çok çarpıcıydı. Calvin'e göre, Tanrı -yapılan işlere bakmaksızın- kimin kurtarılıp kimin lanetleneceğine baştan karar vermişti. O halde insan neden ahlaklı olmaya çalışmalıydı? Calvin'in cevabı, "seçilmişler" (yani, Tanrı'nın İsa'yı kabul edip kurtuluşa hak kazanmak üzere belirlediği kişiler) aynı zamanda düzgün davranışlar göstermek üzere de seçilmişlerdir. İyi olduğumuz için kurtarılmayacağız, kurtulmak üzere seçilmişler arasında bulunduğumuz için iyi şeyler yapacağız. Böyle bir doktrin kimilerine tuhaf görünebilir ama, bu görüşün bir çok Kalvenistin olağanüstü dindar ve dürüst yaşamlar sürmelerini sağladığından da kuşku duyulmamalıdır.

Calvin dünya üzerinde büyük etki yaratmıştır. Teolojik doktrinleri, Luther doktrinlerinin kazandığından daha fazla yandaş kazanmıştır. Kuzey Almanya ve İskandinavya'da Luther baskın çıkarken, İsviçre ve Hollanda Kalvenizmi benimsedi. İskoçya'daki

Presbiteryanlar, Fransa Huguenotları ve İngiliz Püritanları de Kalvenistti. Amerika'daki Püritan etkisinin ise uzun ve güçlü olduğu bilinmektedir.

Calvin'in Cenevresi bir demokrasiden çok teokrasi olduğu izlenimini vermekle birlikte, Kalvenizmin net etkisi yine de demokrasiyi arttırmak yönünde olmuştur. Bu olgu üzerinde belki Kalvenistlerin birçok ülkede azınlık olmalarından kaynaklanan, güce karşı çıkma eğilimleri, belki de Kalvenist kiliselerin görece demokratik iç örgütlenmeleri etkendir. Nedeni ne olursa olsun, eskiden Kalvenizmin kalesi olarak bilinen ülkeler (İsviçre, Hollanda, Büyük Britanya) demokrasinin de kaleleri oldular.

Kalvenist doktrinlerin "Protestan iş etiği" olarak adlandırılan olgunun ve kapitalizmin yükselmesinde önemli etken olduğu söylenir. Bu iddianın ne derece doğru olduğunu değerlendirmek zordur. Örneğin Hollandalıların Calvin'in doğumundan çok önce de çalışkan insanlar olarak ün salmışlardı. Öte yandan, Calvin'in çok çalışma konusundaki kararlı tavrının müritlerini etkilememiş olduğunu düşünmek de mantıksız görünmektedir. (Calvin'in daha önceki Hıristiyan ahlakçılar tarafından lanetlenen ancak kapitalizmin gelişmesinde önemli bir etken olan "faiz" uygulamasına izin verdiği kaydedilmelidir.)

Calvin bu listede ne kadar üstlerde yer almalıydı? Calvin'in etkisi aslında batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile sınırlı kalmıştır. Dahası, bu etkinin geçtiğimiz yüzyılda keskin bir düşüş gösterdiği de görünmektedir. Hem Kalvenizmin var olmasında aslan payı İsa, Aziz Paul ve Luther gibi daha önce yaşamış kişiliklere verilmiştir.

Protestan Reformu, tarihi önemi büyük bir olay olmakla birlikte, bu büyük değişimde en büyük payın Martin Luther'e ait olduğu da açıktır. Calvin ise sadece Luther'den sonra ortaya çıkan birkaç etkili Protestan liderden biriydi. Dolayısıyla Calvin'in Luther'den alt sırada yer alması gerektiği oldukça açıktır. Öte yandan Calvin; hem fikirleriyle müritleri üzerinde bu kadar derin etki yaptığı için, hem de etki süresi Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin etki süresinin neredeyse iki katı olduğundan, bu iki düşünüre göre daha üst sırada yer almalıdır.

58

GREGOR MENDEL

(1822-1884)

Gregor Mendel günümüzde, kalıtımın temel ilkelerini ortaya koyan kişi olarak tanınır. Ancak hayattayken, yaptığı parlak araştırmalar bilim dünyası tarafından göz ardı edilmiş, meçhul bir Avusturyalı keşiş ve amatör bir bilim adamıydı.

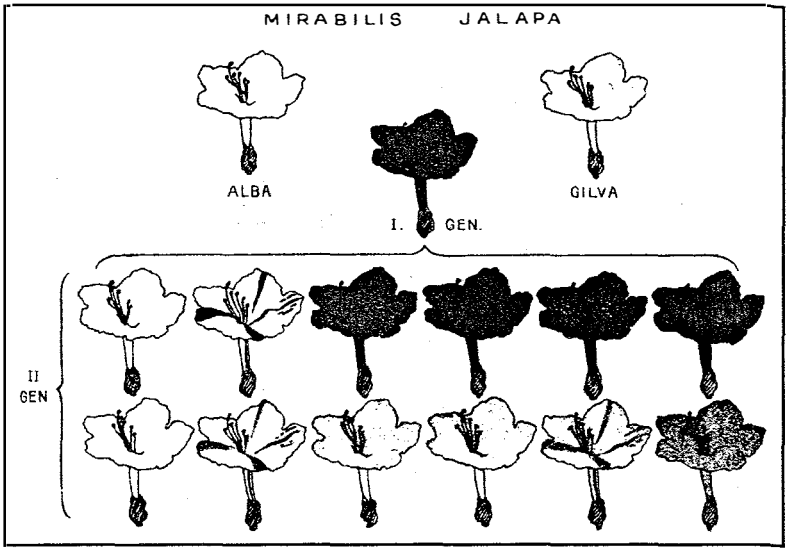
Mendel 1822'de, o zamanlar Avusturya İmparatorluğu'nun günümüzde ise Çek Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Heinzendorf kasabasında doğdu. 1843'te Avusturya, Brünn'de (şimdi Çek Cumhuriyeti, Brno) bir Augustin manastırına girdi. 1847'de papazlık rütbesi aldı. 1850'de öğretmenlik sertifikası almak için bir sınava girdi. Bu sınavda başarısız oldu, en düşük notlarını da biyoloji ve jeolojiden aldı! Bununla birlikte, manastırın baş keşişi Mendel'i Viyana Üniversitesi'ne göndererek 1851-1853 yılları arasında burada matematik ve fen bilimleri öğrenimi görmesini sağladı. Mendel öğretmenlik belgesine hiçbir zaman sahip olamadı ama,

1854-1868 yılları arasında "Brünn Modern Okul"unda vekil öğretmen olarak fen bilgisi dersleri verdi.

Bu arada 1856 yılından itibaren bitkiler üzerindeki ünlü deneylerine başladı. 1865 yılına kadar meşhur kalıtım kanunlarını keşfetmiş ve "Brünn doğal tarih cemiyeti" önünde verdiği bir tebliğde sunmuştu bile. 1866'da, deneylerinin sonuçları bu cemiyetin "*Transactions*" (*Tutanaklar*) adlı dergisinde; "*Bitki Hibridleriyle Deneyler*" başlığı altında yayımlandı. Aynı dergide üç yıl sonra ikinci bir makale yayımlandı. Brünn doğal tarih cemiyetinin "Tutanaklar"ı tanınmış bir dergi değildi, sadece belli başlı kütüphanelerde bulunabiliyordu. Mendel tebliğinin bir kopyasını kalıtım üzerine söz sahibi önemli kişilerden birine, Karl Nageli'ye de gönderdi. Negel yazdıklarını okuyup Mendel'e cevap verdi ama, tebliğin muazzam önemini kavrayamadı. Bundan sonra da Mendel'in yayımladığı makaleler genellikle dikkate alınmadı, hatta otuz yılı aşkın bir süre neredeyse unutuldu.

1868 yılında Mendel bağlı bulunduğu kilisenin başrahipliğine atandı ve o noktadan sonra, idari görevleri nedeniyle, bitkiler üzerindeki deneylerine devam edebileceği çok az zaman bulabildi. 1884'te altmış bir yaşında öldüğünde parlak araştırmaları neredeyse unutulmuş ve bu araştırmalarla ilgili en ufak bir övgü bile almamıştı.

Mendel'in çalışmalarının yeniden keşfedilmesi 1900 yılını bulur. O yıl üç ayrı bilim adamı (bir Hollandalı: Hugo de Vries, bir Alman: Carl Correns ve bir Avusturyalı: Erich von Tschermak) birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalar sırasında Mendel'in makalesine rastladılar. Her üçü de bitkiler üzerinde kendi deneylerini yapmış ve yine her üçü de Mendel Kanunlarını bulmuşlardı. Bulgularını yayımlamadan önce her biri bu konudaki literatürü araştırmış ve Mendel'in özgün makalesini görmüştü; yine her üçü de Mendel'in tebliğini kaynak göstererek, kendi çalışmasının Mendel'in ulaştığı sonuçları doğruladığını belirtmişti. Çok şaşırtıcı bir üçlü tesadüf! Üstüne üstlük aynı yıl William Bateson adlı bir İngiliz bilim adamı da Mendel'in özgün makalesine rasgelmiş ve makaleyi hemen diğer bilim adamlarının dikkatine sunmuştu. O yılın sonunda Mendel, sağlığında o kadar çok hak etmiş olduğu alkışı alıyordu.

Mirabilis jalapa (akşam sefası) çiçeğinin genetik şeması.

Mendel'in bulduğu, kalıtımla ilgili gerçekler nelerdi? Mendel öncelikle, bütün canlı organizmalarda, bugün "gen" adı verilen temel birimler olduğunu ve kalıtsal özelliklerin bu birimler yoluyla ana-babadan yavruya geçtiğini öğrendi. Mendel'in incelediği bitkilerde; tohum rengi ya da yaprak şekli gibi her bir özellik, bir gen çifti tarafından belirlenmekteydi. Her bir bitki, ebeveynlerinin her birinden bu gen çiftinin bir genini alıyordu. Mendel, herhangi bir özelliği belirleyen iki genin birbirinden farklı olması durumunda, (örneğin bir yeşil, bir de sarı tohum geni varsa) normal koşullarda bitkide sadece baskın genin (örneği verilen durumda sarı tohum geninin) özelliklerinin kendisini göstereceğini buldu. Buna rağmen çekinik gen de yok olmuyor ve bitkinin daha sonraki kuşaklarına aktarılabiliyordu. Mendel; her bir "üreme hücresi" ya da "gamet" içinde, (sırasıyla, insanlardaki sperm ve yumurta hücrelerinin karşılığıdır) gen çiftini oluşturan genlerden sadece birinin bulunduğunu fark etmiştir. Mendel, bir gamette hangi gen çiftinin oluşacağının ve hangisinin yavruya aktarılacağının tamamen rastlantılara bağlı olduğunu da ifade etmiştir.

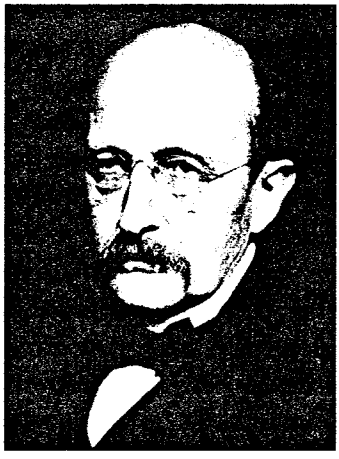
Mendel'in kanunları, üzerlerinde ufak tefek iyileştirmeler yapılmış olmakla birlikte; hâlâ günümüzün genetik ilminin başlangıç noktasıdır. Nasıl oluyor da Mendel gibi amatör bir bilim adamı, kendisinden önceki birçok seçkin bilim adamını tarafından atlanmış olan bu önemli ilkeleri bulmayı başarıyordu? Talih yardım etmiş ve araştırmaları için en çarpıcı özelliklerinin her biri bir adet gen takımı tarafından belirlenen bir bitki türünü seçmişti. Gözlem altına aldığı özellikler birkaç gen takımı tarafından belirlenmiş olsaydı, araştırmaları son derece zorlaşacaktı. Ama Mendel son derece dikkatli ve sabırlı bir araştırmacı olmasaydı ya da gözlemlerini *istatistiksel* olarak değerlendirmesi gerektiğini düşünemeseydi, talihin O'na faydası olmazdı. Yukarıda sözü edilen rastlamsallık faktörü nedeniyle, yavrunun sahip olacağı kalıtsal özellikleri tahmin etmek genellikle mümkün olmuyordu. Mendel, kanunlarını ancak çok fazla sayıda deney yaparak (21.000'in üzerinde deney kaydı mevcuttur!) ve sonuçlarını istatistiksel açıdan değerlendirerek ortaya koyabilmiştir.

Kalıtım kanunlarının insanın bilgi dağarcığına yapılmış önemli bir katkı olduğu ve genetik bilgimizin gelecekte bugün olduğundan çok daha fazla uygulama alanı olacağı açıktır. Ancak Mendel'in nereye yerleştirilmesi gerektiğine karar verilirken göz önünde bulundurulması gereken bir etken daha vardır. Buluşları sağlığında önemsenmemiş ve ulaştığı sonuçlar daha sonra gelen bilim adamları tarafından yeniden keşfedilmiş olduğuna göre, Mendel'in deneyleri boş çabalar olarak nitelendirilebilir. Eğer bu tartışma sonuna kadar götürülse; tıpkı Leif Ericson, Aristarkus ve Ignaz Semmelweiss'ın Kolomb, Copernicus ve Joseph Lister'e yer açmak için listeden çıkarılmaları gibi, Mendel'in de bu listenin tamamen dışında bırakılması gerektiği sonucuna varılabilir.

Ancak Mendel'in durumuyla diğerlerinin durumları arasında farklılıklar vardır. Mendel'in çalışmaları kısa bir süre için unutulmuş, yeniden bulunduğunda da derhal herkesin ilgisini çekmiştir. Dahası; de Vries, Correns ve Tschermark O'nun ilkelerini kendi başlarına yeniden bulmuş olmakla birlikte, eninde sonunda Mendel'in tebliğini okumuş ve burada yer alan sonuçları kaynak gös-

termişlerdir. Son olarak da; de Vries, Correns ve Tschermark olmasaydı Mendel'in çalışmalarının hiçbir etki yapmayacak olduğu söylenemez. Mendel'in makalesi; kalıtım üzerine çalışmaları sıralayan ve çok okunan (W.O Focke'un yazdığı) bir kaynakçada yayımlanmıştı. Bu yayın, aynı alanda çalışma yapan bir öğrencinin enninde sonunda Mendel'in makalesiyle karşılaşmasını güvence altına alıyordu. Diğer üç bilim adamının genetik biliminin kurulması üzerinde hiçbir hak iddia etmediklerini ve kalıtım ilkelerinin evrensel adının "Mendel Kanunları" olduğu da kaydedilebilir.

Mendel'in buluşları, hem özgünlük hem de önem açısından, Harvey'nin kan dolaşımını keşfiyle karşılaştırılabilir ve Mendel de buna göre derecelendirilmiştir.

59
MAX PLANCK

(1858-1947)

Aralık 1900'de Alman fizikçi Max Planck, radyasyon (ışınım) enerjisinin (yani, ışık dalgalarının sahip olduğu enerjinin) sürekli dalgalar halinde değil de, "*kuanta*" adını verdiği küçük kütleler ya da yumrular halinde yayınım gösterdiklerini öne süren cesur hipoteziyle bilim dünyasında şaşkınlık yarattı. Planck'ın klasik ışık ve elektromanyetiklik teorileriyle çelişen hipotezi; fizikte kökten değişimlere yol açan, madde ve radyasyonun doğasını daha derinden anlamamızı sağlayan kuantum teorilerinin çıkış noktası oldu.

Planck, 1858'de Kiel, Almanya'da doğdu. Berlin ve Münih Üniversitelerinde okudu ve Münih Üniversitesi'nden fizik doktoru unvanını yirmi bir yaşındayken, "en üstün takdir"le (*summa cum laude*) aldı. Bir süre Münih Üniversitesi'nde, buradan sonra da Kiel Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1889'da Berlin Üniversitesi'nde profesör oldu ve 1928'de yetmiş yaşında emekli oluncaya kadar burada kaldı.

Bazı diğer bilim adamları gibi Planck da tam siyah bir cismin ısındıktan sonra yaydığı elektromanyetik ışınıma verilen isim olan "siyah cisim ışınımı" konusuna ilgi duyuyordu. (Mükemmel siyah cisim, üzerine düşen bütün ışınları soğuran, hiçbirini geriye yansıtmayan cisim olarak tanımlanır.) Deneysel fizikçiler bu tür cisimlerin ışınımını, daha Planck bu sorun üzerinde çalışmaya başlamadan önce ölçmüşlerdi. Planck'ın kazandığı ilk başarı, siyah cisim ışınımını doğru olarak tanımlayan oldukça karmaşık bir cebir formülünü ortaya koymasıydı. Kuramsal fizikte bugün sıkça kullanılan bu formül deneysel verileri derli toplu bir şekilde özetliyordu. Ama bir sorun vardı: Fiziğin o güne kadar kabul görmüş kanunları bu formülden oldukça farklı bir formül öngörüyordu.

Planck bu sorun üzerinde çok kafa yordu ve tamamen farklı yeni bir teoriyle ortaya çıktı: Işınım enerjisi Planck'ın "*kuantum*" adını verdiği birimin tam katları olarak yayılıyordu. Planck kuramına göre, bir ışık "kuantumu"nun büyüklüğü ışığın frekansına (yani rengine) bağlı ve aynı zamanda Planck'ın "*h*" ile simgelediği ve "Planck sabiti" olarak bilinen fiziksel nicelikle de doğru orantılıdır. Öne sürdüğü hipotez o zaman geçerli olan fizik kavramlarına ters düşüyordu, ancak Planck bu hipotezi kullanarak siyah cisim ışınımının doğru formülünü türetmeyi başarmıştı.

Öne sürdüğü hipotez o kadar devrimsel nitelikteydi ki; Planck sağlam ve tutucu bir fizikçi olarak tanınmış olmasaydı deli saçması bir fikir addedilip üzerinde durulmayabilirdi bile. Herkese çok tuhaf gelen bir hipotez olmakla birlikte, bu özel durumun doğru formülünün bulunmasını gerçekten de sağlamıştı.

Başlangıçta (Planck da dahil olmak üzere), çoğu fizikçi hipotezin kullanışlı bir matematiksel kurgu olmaktan öteye gitmeyen bir şey olduğunu düşündüler. Birkaç yıl sonra Planck'ın kuantum kavramının siyah cisim ışımasından başka fiziksel kavramlara da uygulanabileceği ortaya çıktı. Einstein bu kavramı 1905'te fotoelektrik etkiyi açıklamakta, Niels Bohr ise 1913'te atomun yapısı hakkındaki kuramını geliştirmekte kullandı. Planck'ın Nobel ödülünü aldığı 1918 yılına kadar, hipotezinin temelde doğru olduğu ve fizik kuramında çok önemli olduğu anlaşılmıştı.

Sahip olduğu kuvvetli Nazi karşıtı görüşler Hitler döneminde Planck için tehlike yarattı. Küçük oğlu, subayların Hitler'e karşı düzenlediği başarısız suikast girişimindeki rolü nedeniyle, 1945 yılının başlarında idam edildi. Planck da 1947 yılında, seksen dokuz yaşında öldü.

Planck genellikle "kuantum mekaniğinin babası" olarak değerlendirilir. Bu kuramın daha sonra kaydettiği gelişmede pek az rolü olmasına rağmen, O'nu çok alt sıralara yerleştirmek hata olurdu. Yapılmasını sağladığı ilk hamle çok önemliydi. İnsanların kafalarını yanlış algılamalardan kurtararak, kendisinden sonra gelenlerin bu konuda bugün elimizde bulunan çok daha gelişmiş kuramı ortaya koymalarına olanak sağladı.

60
JOSEPH LISTER

(1827-1912)

Cerrahide antiseptik önlemlerin kullanımını başlatan İngiliz cerrah Joseph Lister 1827'de, Upton İngiltere'de doğdu. 1852'de, mükemmel bir öğrencisi olduğu Londra "University College" dan tıp diploması aldı. 1861'de Glasgow Kraliyet Revirinde cerrah oldu ve bu konumda sekiz yıl kaldı. Antiseptik cerrahi yöntemini geliştirmesi büyük ölçüde bu döneme raslar.

Glasgow Kraliyet Revirinde çalışırken yeni cerrahi binasındaki koğuşlardan sorumluydu. Burada yapılan ameliyatlar sonrasında ölüm vakalarının çok yüksek oranda olması karşısında hayrete düştü. Kangren gibi ciddi enfeksiyonlar ameliyatların sıradan bir sonucu gibiydi. Koğuşlarını temiz tutmaya çalışması da yüksek ölüm oranlarını önlemek için yeterli olmadı. Bir çok doktor hastane ortamında bulunan "miyazma"nın (zehirli buhar) enfeksiyonların nedeni olduğunu savunmaktaydılar. Ancak bu açıklama Lister'i tatmin etmiyordu.

Sonra 1865 yılında, Pasteur'ün hastalıkların mikroplar tarafından oluşturulduğu kuramıyla ilgili yazısını okudu. Bu yazı Lister'e fikir verdi. Eğer enfeksiyonları mikroplar oluşturuyorsaydı, ameliyat sonrası enfeksiyonlarını engellemenin en iyi yöntemi bu mikropları açık yaraya girmelerine fırsat vermeden öldürmek olacaktı. Lister, karbolik asidi mikrop öldürücü olarak kullandığı bir dizi yeni antiseptik uygulama yöntemi geliştirdi. Her ameliyattan önce ellerini dikkatle temizlemekle kalmadı, alet ve giysilerin de tamamen temiz olmasını sağladı. Hatta bir süre ameliyathane ortamına karbolik asit püskürttü. Sonuç; ameliyat sonrası ölüm oranlarında kayda değer bir düşüştü. Kaza geçiren erkeklerin yattığı koğuşta ameliyat sonrası ölüm oranı 1861-1865 döneminde % 45 iken, 1869 yılına gelindiğinde bu oran % 15'e inmişti.

Lister'in antiseptik cerrahi konusundaki ilk önemli tebliği 1867'de yayımlandı. Fikirleri hemen kabul görmedi. Yine de, 1869 yılında kendisine Edinburgh Üniversitesi klinik cerrahi kürsüsü teklif etti ve burada geçirdiği yedi yıl içinde ünü gittikçe yayıldı. 1875'te fikir ve yöntemlerini anlatmak üzere Almanya'yı dolaştı, ertesi yıl benzeri bir turu Birleşik Devletler'de düzenledi. Ama doktorların çoğunluğu hâlâ ikna olmamıştı.

1877'de Lister'e Londra'daki "King's College"in, on beş yıl boyunca kalacağı klinik cerrahi kürsüsü verildi. Londra'da izleyiciler önünde yaptığı antiseptik cerrahi uygulamaları tıp çevrelerinde büyük ilgi uyandırdı ve fikirlerinin giderek daha fazla kabul edilmesine yol açtı. Lister hayatının sonuna geldiğinde, antiseptik cerrahi konusunda belirlediği ilkeler hekimler tarafından neredeyse evrensel olarak kabul edilmişti.

Lister yaptığı öncü çalışmalar nedeniyle saygınlık ve yanı sıra birçok mevki kazandı. Beş yıl boyunca Royal Society (*İngiliz Kraliyet Kurulu*) başkanlığı yaptı ve kraliçe Victoria'nın özel cerrahı oldu. Evli ama çocuksuz, seksen beş yaşlarına kadar yaşadı. 1912'de Walmer, İngiltere'de öldü.

Lister'in getirdiği yenilikler cerrahi alanında devrim yarattı ve milyonlarca hayat kurtardı. Bugün, ameliyat sonrası enfeksiyonları

nedeniyle daha az insanın ölmesinin yanı sıra; cerrahi, bu sorunun yüzyıl öncesindeki kadar büyük olması durumunda ameliyata yanaşmayacak birçok kişiyi de kurtarmaktadır. Dahası, cerrahlar enfeksiyon riski nedeniyle o günlerde kalkışamayacakları birçok karmaşık operasyonu artık göze alabilmektedirler. Örneğin bir yüzyıl önce, göğüs boşluğu açılmasını gerektiren ameliyatlar akla bile getirilmezdi. Günümüzün mikroplardan arındırılmış ortamlarda yapılan ameliyatları, Lister'in yöntemlerinden çok farklı yöntemler kullanmakla birlikte; temelde aynı fikirden yola çıkar ve Lister ilkelerinin geliştirilmiş halidir.

Lister'in fikirlerinin, göze görünür bir şekilde Pasteur'ün öne sürdüğü fikirlerin sonucu olduğu; dolayısıyla Lister'in bu konuda herhangi bir övgü hak etmediği savunulabilir. Ancak Pasteur'ün tebliğlerine rağmen, antiseptik cerrahi tekniklerini geliştirecek ve yaygınlaşmasını sağlayacak birine gereksinim vardı. Ayrıca, hem Lister hem de Pasteur'ün bu listede bulunmaları, aynı keşfe iki defa yer verilmesi anlamına da gelmemektedir. Hastalıklara mikropların sebep olduğunu öne süren teorinin uygulamaları o kadar önemlidir ki, kazandırdığı paye Pasteur, Leewenhoek, Fleming ve Lister arasında bölüştürülse bile; hepsi bu listede birer yer hak eder.

Lister'in bu listede bu kadar üst sırada bulunmasına bir itiraz daha olabilir. Lister bu çalışmalarına başlamadan yaklaşık yirmi yıl önce, Viyana Hastanesinde çalışan Macar doktor Ignaz Semmelweiss (1818-1865), doğum ve ameliyatlarda antiseptik yöntemlerin kullanılmasının getirilerini açıkça ortaya koymuştur. Ancak, Semmelweiss'ın daha sonra profesör olmasına ve fikirlerini öne sürdüğü mükemmel bir kitap yazmasına karşın, kendisi her yönden göz ardı edilmişti. Tıp alanındaki uygulamalarda antiseptik yöntemlerin gerekliliğine tebliğleri, konuşmaları ve gösterileriyle tıp adamlarını ikna eden; Joseph Lister'dir.

61

NIKOLAUS AUGUST OTTO

(1832-1891)

Nilolaus August Otto, 1876 yılında, o zamandan beri üretilen milyonlarcasının prototipi olan içten yanmalı motoru icat eden kişidir.

İçten yanmalı motor çeşitli amaçlarla kullanılabilen bir aygıttır: Motorlu deniz araçları ve motosikletlerin güç kaynağıdır; endüstride birçok uygulamaları vardır ve uçağın icadında yaşamsal bir ön koşul olmuştur. (1939'da uçmayı başaran ilk jet uçağı ortaya çıkıncaya kadar, uçakların hemen hepsi güç kaynağı olarak Otto çevrimiyle çalışan içten yanmalı motorları kullanıyorlardı.) Ancak, içten yanmalı motorlar bugüne kadar en çok önemli otomobillerin güç kaynağı olarak kullanılmışlardır.

Otto'nun motoru geliştirmesinden önce, otomobil yapmak için birçok girişimde bulunulmuştu. Siegfried Marcus (1875'te), Etienne Lenoir (1862'de) ve Nicolas Cugnot (1769'larda) çalışan modeller yapmayı başarmışlardı da. Ama uygun -düşük ağırlık ve yüksek

güç üretme özelliklerine sahip- bir motor türü olmadığından bu modellerin hiçbiri kullanışlı değildi. Ancak, Otto'nun dört zamanlı motoru icat etmesini izleyen on beş yıl içinde; Karl Benz ve Gottlieb Daimler birbirlerinden bağımsız olarak, kullanıma uygun ve pazarlanabilir nitelikte modeller geliştirdiler. O günden bu yana otomobillerde güç kaynağı olarak çeşitli motorlar kullanılmıştır ve olasıdır ki gelecekte buhar, elektrik ya da başka bir yöntemle çalışan arabalar üstünlüklerini kanıtlayacaklardır. Ama geçtiğimiz yüzyılda yapılmış olan yüz milyonlarca arabanın % 99'u dört zamanlı içten yanmalı motor kullanmıştır. (Kamyon, otobüs ve gemilerde kullanılan; içten yanmalı motorların dahice geliştirilmiş bir türü olan Dizel motoru da temelde Otto'nun dört zamanlı çevrimine benzeyen bir ilkeyle çalışır, ancak sisteme yakıt girişi farklı bir kademeden yapılmaktadır.)

Bilimsel icatların büyük kısmının (silah ve patlayıcılar önemle dışında tutulmak üzere) genelde insanlık için yararlı olduğu kabul edilir. Örneğin, birinin kalkıp da buzdolabından ya da penisilinden vazgeçilmesi veya bunların kullanımının kısıtlanması gerektiğini söylemesi pek nadir rastlanacak bir olaydır. Ancak özel otomobillerin fazlaca kullanılması konusundaki çekinceler de yadsınacak gibi değildir. Gürültü ve hava kirliliğine neden olurlar, dünyadaki kıt yakıt kaynaklarını tüketirler ve her yıl korkunç sayıda insanın ölmesine ya da yaralanmasına yol açarlar.

Doğrusu, tüm bunların yanı sıra sağladığı muazzam faydalar olmasa otomobile tahammül etmeyi aklımızdan bile geçirmezdik. Özel otomobiller bize kitle taşımacılığına göre çok daha fazla esneklik sağlar. Tren ve metrodan farklı olarak; özel bir otomobil siz istediğiniz zaman kalkar, sizi nereye isterseniz götürür ve gideceğiniz yerin kapısına kadar bırakır. Hızlı ve rahattır, bavullarınızı kolayca taşır. Bize nerede yaşayacağımız ve vaktimizi nasıl değerlendireceğimiz konusunda benzersiz bir seçme serbestliği sağlayarak kişisel özgürlüğümüzü hatırı sayılır oranda arttırır.

Otomobilin sağladığı bu yararların toplumun ödediği bedeli karşılayıp karşılamadığı tartışmaya açık bir konudur, ama otomobilin uygarlığımız üzerinde yapmış olduğu önemli etkiyi de kimse

yadsıyamaz. Sadece Birleşik Devletlerde kullanılan araba sayısı 180 milyonun üzerindedir. Mesafe başına taşıdıkları toplam yolcu sayısı yılda yaklaşık üç *trilyondur* ve bu rakam yaya seyahat eden, ya da uçak, gemi ve diğer ulaşım araçlarıyla bir yıl içinde taşınan yolcuların toplam sayısından fazladır.

Otomobiller için kilometre karelerce park alanı ve sonsuz gibi görünen otoyollar yaptık; bunları yaparken de kırsal alanlarımızın doğal hallerini tamamen değiştirdik. Karşılığında otomobil bize, önceki kuşakların hayal bile edemeyeceği bir hareket özgürlüğü sağladı. Günümüzde otomobil sahiplerinin birçoğu otomobil olmadan yapabileceklerinden çok daha fazla faaliyeti rahatlıkla gerçekleştirebilmektedir. Otomobil, çalışma ve yaşama alanlarımız konusunda sahip olduğumuz seçenekleri arttırmaktadır. Otomobil sayesinde eskiden yalnızca kentlerde yaşayanlara sunulan sayısız kolaylık bugün kırsal kesimde yaşayanlara da sağlanmaktadır. (Bu belki de, Birleşik Devletlerde geçtiğimiz yıllarda banliyö sayısı artarken şehir merkezlerinde yaşayanların oranının düşmesinin altında yatan temel nedendir.)

Nikolas August Otto, 1832'de Almanya'nın Holzhausen kasabasında doğdu. Babası O daha çok küçükken öldü. Otto iyi bir öğrenciydi ancak, on altı yaşına geldiğinde, bir iş bulup çalışma hayatında deneyim kazanmak üzere lise tahsilini yarım bıraktı. Bir süre küçük bir kasabada bir manavda çalıştı. Daha sonra Frankfurt'ta tezgahtarlık yaptı. Bundan sonra da gezici pazarlamacılığa başladı.

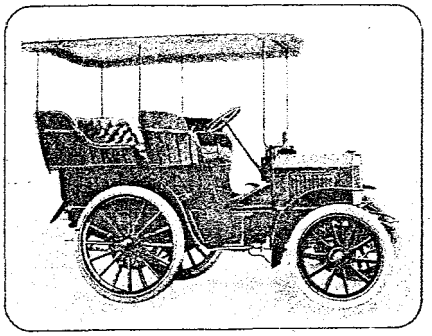
1860'larda Etienne Lenoir (1822-1900) tarafından yapılan gazla çalışan bir motor olduğunu duydu. Bu işleyen ilk içten yanmalı motordu. Otto; Lenoir'ın motorunun, sıvı yakıtla çalıştırılabilmesi halinde, bir gaz çıkışına bağlanması gerekmeyeceği için daha fazla uygulama alanı bulabileceğini fark etti. Otto kısa bir süre sonra bir karbüratör yaptı; ancak patent için yaptığı başvuru, benzer aygıtların daha önce icat edilmiş olması nedeniyle patent dairesi tarafından reddedildi.

Cesaretini kaybetmeyen Otto, kendisini Lenoir motoru üzerinde iyileştirmeler yapmaya verdi. Daha 1861 yılında aklına, (Lenoir'ın iki zamanlı ilkel motorundan farklı olarak) dört zamanlı çev-

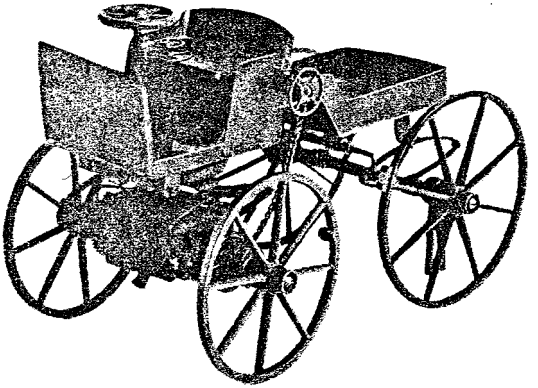
rimle çalışan yeni tip bir motor fikri geldi. 1862'de dört zamanlı motorunun çalışır bir modelini hazırladı. Ancak, yeni motoru kullanır hale getirmekte- özellikle de ateşleme sisteminde- güçlüklerle karşılaştı ve kısa bir süre sonra modeli bir kenara attı. Onun yerine; gazla çalışan, geliştirilmiş bir "iki zamanlı atmosferik motor" geliştirdi. 1863'te icadının patentini aldı ve hemen kendisini maddi olarak destekleyecek bir ortak –Eugen Langen- buldu. Küçük bir fabrika kurdular ve motor üzerinde geliştirme çalışmalarına devam ettiler. İki zamanlı motorları 1867'de Paris Dünya Fuarı'nda altın madalya kazandı. Bundan sonra satışlar canlandı ve şirketin karı çok yükseldi. 1872'de, fabrika yönetiminde deneyimli parlak bir mühendis olan Gottlieb Daimler'i motor üretiminde kendilerine yardımcı olmak üzere işe aldılar.

İki zamanlı motordan iyi kar etmelerine karşın Otto işin başında hayalinde olan dört zamanlı motoru kafasından atamıyordu. Ateşleme kademesinden önce hava-yakıt karışımını *sıkıştırabilen* bir dört zamanlı motorun Lenoir'ın iki zamanlı motorunun en gelişkin halinden çok daha verimli çalışabileceğine inanıyordu. Otto, 1876 yılının başlarında ateşleme sistemini geliştirmeyi en sonunda başardı ve böylece kullanılabilir bir dört zamanlı motor yapabildi. Bu model ilk kez Mayıs 1876'da ortaya çıktı ve ertesi yıl patent aldı. Dört zamanlı motorun üstün verimliliği ve etkin çalışması gayet açıktı ve hemen ticari başarı kazandı. On yıl içinde 30.000'nin üzerinde sattı ve Lenoir motorunun bütün modelleri kısa süre sonra kullanılmaz oldu.

Otto'nun motoruna Alman patent dairesinin vermiş olduğu belge, 1886'da bir patent davası sonucu geçersiz hale geldi. Alphonse Beau de Rochas isimli bir Fransız'ın 1862'de temel olarak aynı özelliklerde bir icat için patent aldığı anlaşılmıştı. (Ancak Alphonse Beau de Rochas'nın etkili bir kişilik olduğu düşünülmemelidir. İcadı hiç pazarlanmamış, hatta bir modeli bile ortaya çıkarılmamıştır. Ayrıca Otto kendi icadı için Alphonse Beau de Rochas'dan esinlenmemiştir.) Çok değerli patentini kaybetmiş olmakla birlikte Otto'nun şirketi para kazanmaya devam etti. 1891'de öldüğünde varlıklı bir kişiydi.

Otto'nun motoru otomobilin öncüleri Gottlieb Daimler ve Karl Benz tarafından kullanılmıştır. İlk Royal Daimler, Galler Prensi'ne tahsis edilen 6 BG bir arabaydı.

Orijinal "Benzinli araba"

Smithsonian Enstitüsü= 30, 399 sıra numaralı eser

Bu arada 1882'de Gottlieb Daimler firmadan ayrıldı. Otto'nun yapmış olduğu motoru taşıt araçlarında kullanılabilir hale getirmekte kararlıydı. 1883 yılına gelindiğinde, motorun dakikada 700-900 devirde çalışmasını sağlayan olağanüstü (ancak bugün genelde *kullanılmayan*) bir ateşleme sistemi geliştirmişti. (Otto modelleri dakikada en fazla 180-200 devir yapabiliyordu.) Daimler ayrıca hafif bir motor üretmek için çok uğraştı. 1885'te motorlarından birini bir bisiklete bağladı, böylece ilk motosikleti yapmış oldu. Ertesi yıl Daimler, ilk dört tekerlekli otomobilini icat etti. Fakat bir zaman

sonra Karl Benz O'nu canevinden vurdu: Karl Benz *ilk otomobilini* - üç tekerlekli ama otomobil olduğu yadsınamaz bir araç- Daimler'den yalnızca birkaç ay önce yapmıştı. Benz'in arabası da Daimlerinki gibi Otto'nun dört zamanlı motorunun bir çeşidini güç kaynağı olarak kullanıyordu. Benz motoru 400 devrin üzerine çıkamıyordu ama otomobilin kullanılabilirliği için bu kadarı yeterliydi. Benz otomobilini sürekli geliştirdi ve birkaç yıl içinde pazarlamayı da başardı. Gottlieb Daimler kendi arabalarını Benz'den biraz daha sonra pazarlamaya başladı ama bu konuda O da başarılı oldu. (En sonunda Benz ve Daimler şirketleri birleşti. Ünlü Mercedes-Benz markası bu birleşmenin ürünüdür.)

Otomobilin gelişmesinde bir kişiliğin daha anılması gerekmektedir: Otomobili satın alınabilir fiyatlarla ve fazla sayıda üreten ilk kişi olan Amerikalı mucit ve sanayici Henry Ford.

İçten yanmalı motor ve otomobil şaşkınlık uyandıran icatlardı ve bu icatların ortaya çıkmasının hak ettiği övgüler tek kişiye yöneltilseydi, bu kişi listenin en üst sıralarında yer alırdı. Ancak, bu paye birkaç kişi arasında bölüştürülmelidir: Lenoir, Otto, Daimler, Benz ve Ford. Bütün bu insanların arasında en önemli katkıyı Otto yapmıştır. Lenoir motoru, otomobilde kullanılmak için ne yeterince güçlü ne de verimliydi. Otto'nun motoru ise bu konularda yeterliydi. Otto'nun motorunu yaptığı 1876 yılından önce kullanılabilir bir otomobil yapılması neredeyse imkansızdı; 1876'dan sonra ise hemen hemen kaçınılmaz oldu. Dolayısıyla Nikolaus August Otto, modern dünyanın gerçek yaratıcılarından biridir.

62

FRANCISCO PIZARRO

(yaklaşık 1475-1541)

Francisco Pizarro; Peru'daki İnka İmparatorluğunu zapteden okuma yazma bilmez İspanyol maceracı, 1475 dolaylarında İspanya'nın Trujillo kentinde doğdu. Hayatı kendi hayatıyla bir çok yönden benzerlik taşıyan Hernando Cortés gibi Pizarro da, Yeni Dünya'ya ün ve servet aramaya geldi. 1502'den 1509'a kadar, bugün üzerinde Haiti ve Dominik cumhuriyetlerinin bulunduğu Karayiplerde bir adada; Hispaniola'da yaşadı. 1513'te, Pasifik okyanusunda Vasco Nunez de Balbao önderliğinde keşif yapan bir araştırma ekibinin üyesi oldu. 1519'da Panama'ya yerleşti. Pizarro 1522 yılında, kırk yedi yaşlarındayken; orayı ziyaret etmiş olan bir İspanyol kaşif; Pascual de Andagoya'dan İnka İmparatorluğu'nun varlığını öğrendi. Pizarro- hiç kuşkusuz yakın zamanlarda Meksika'nın Hernando Cortez tarafından ele geçirilmiş olmasından esinlene-

rek- İnka İmparatorluğu'nu fethetmeye karar verdi. 1524-1525 yılları arasındaki ilk girişimi başarısızdı ve iki gemisi Peru'ya varmadan geri dönmek zorunda kalmıştı. 1526-28 yılları arasında yaptığı seferle Peru kıyılarına ulaşmayı ve yanında altınlar, lamalar ve Kızılderililerle dönmeyi başardı.

1528'de İspanya'ya geri döndü. Ertesi yıl imparator V. Charles O'na Peru'yu İspanya adına alması için yetki verdi ve sefer için gerekli kaynakları sağladı. Pizarro Panama'ya dönerek sefer için ekip topladı. 1531'de Panama'dan denize açıldıklarında Pizarro elli altıncı yaşını sürüyordu. Topladığı güç, 200 den az kişiden oluşuyordu, fethetmek üzere yola çıktığı imparatorluk ise altı milyonun üzerinde nüfusa sahipti!

Pizarro Peru kıyılarına ertesi yıl ulaştı. Eylül 1532'de, yanına sadece 177 kişi ve 62 at alarak ülkenin içlerine doğru yürüyüşe geçti. Pizarro küçük ordusunu And Dağları üzerinden aşırarak, İnka hükümdarı Atahualpa'nın kırk bin savaşçıdan oluşan ordusuyla kalmakta olduğu Cajamarca kasabasına ulaştırmaya çalışıyordu. Pizarro'nun askerleri Cajamarca'ya 15 Kasım 1532'de vardılar. Ertesi gün, Pizarro'nun ricası üzerine Atahualpa askerlerinin çok büyük bir kısmını arkasında bıraktı, maiyetine yalnızca beş bin silahsız insan alarak, Pizarro ile görüşmeye gitti.

Atahualpa'nın davranışı, kendisine ulaşmış olması gereken bilgiler ışığında bakıldığında, son derece şaşırtıcıdır. Karaya adım attıkları andan itibaren İspanyollar hem düşmanca niyetlerini hem de olanca küstahlıklarını göstermişlerdi. Dolayısıyla Atahualpa'nın Pizarro kuvvetlerinin hiçbir engelle karşılaşmadan Cajamarca'ya yaklaşmalarına neden izin verdiğini anlamak güçtür. Kızılderililer Pizarro'ya atların neredeyse hiç işe yaramadığı dar dağ yollarında saldırmış olsalardı, İspanyol güçlerini rahatlıkla yok edebilirlerdi. Atahualpa'nın Pizarro Cajamarca'ya vardıktan sonra sergilediği davranış ise daha da şaşırtıcıydı. Bir düşman ordusuna silahsız olarak yaklaşmak inanılmaz derecede aptalca bir tutumdu. Pusu kurmanın İnkaların sık raslanır bir taktiği olduğu hatırlandığında muamma iyice içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

Pizarro eline geçen altın fırsatı kaçırmadı. Askerlerine Atahual-

pa ve silahsız eşlikçilerine saldırmalarını emretti. Savaş-"kıyım" demek daha doğru olacak- sadece yarım saat sürdü. Bir tek İspanyol askeri bile ölmedi; tek yaralanan da, Atahualpa'yı korumaya çalışırken ufak bir yara alan Pizarro'ydu; bu sayede Atahualpa'yı sağ ele geçirmeyi başarmıştı.

Pizarro'nun stratejisi mükemmel işliyordu. İnka imparatorluğu kuvvetli bir merkeziyetçi yapıya sahipti, tüm yetki yarı ruhani bir varlık olduğuna inanılan "İnka", yani imparatorun elindeydi. "İnka" esir tutulduğundan Kızılderililer İspanyol işgaline tepki veremiyorlardı. Atahualpa, özgürlüğüne kavuşmak umuduyla Pizarro'ya altın ve gümüşten oluşan, değeri muhtemelen 28 milyon doların üzerinde olan muazzam bir fidye ödedi. Buna rağmen Pizarro O'nu bir iki ay içinde idam ettirdi. Atahualpa'nın esir alınmasından bir yıl sonra kasım 1533'te, Pizarro'nun askerleri İnkaların başkenti Cuzco'ya hiç savaşmadan girdiler. Pizarro burada yeni bir "kukla İnka" atadı. 1535'te Lima şehrini kurarak başkent ilan etti.

Ancak 1536'da kukla imparator kaçarak İspanyollara karşı başlatılan Kızılderili isyanına önderlik etti. İspanyol güçleri bir süre Lima ve Cuzco'da kuşatma altında kaldılar. İspanyolların ertesi yıl ülkenin büyük bölümünde yeniden hakimiyet kurmalarına rağmen, isyan 1572 yılına kadar bastırılamadı. O zamana kadar da Pizarro ölmüştü.

Pizarro'nun düşüşü İspanyolların kendi aralarında savaşmaya başlamalarıyla gerçekleşti. En yakın arkadaşlarından biri olan Diego de Almagro, Pizarro'nun kendisine ganimetten hak ettiği ölçüde pay vermediğini iddia ederek, 1537 yılında baş kaldırdı. Almagro yakalanıp idam edildi ama mesele aslında çözümlenmemişti; 1541'de Almagro'nun yandaşı olan bir grup insan Pizarro'nun Lima'daki sarayına girerek altmış altı yaşındaki lideri, Cuzco'ya zaferle girmesinden yalnızca sekiz yıl sonra, katlettiler.

Francisco Pizarro gözüpek, kararlı ve zekiydi. Kendi ölçülerine göre dindar bir adamdı; ölürken yere kendi kanıyla bir haç çizdiği ve son sözlerinin "İsa" olduğu söylenir. Ancak aynı zamanda çok da açgözlü bir adamdı; zalim, hırslı ve hilekardı, Güney Amerika'yı zaptetmeye gelen İspanyolların belki de en vahşisiydi.

Pizarro'nun haşin kişiliği, kazandığı askeri başarının büyüklüğüne görmezden gelmemize neden olmamalıdır. 1967 yılında İsrailliler sayıca ve askeri donanım açısından kendilerinden kat kat üstün olan Arap ülkelerine karşı büyük bir zafer kazandıklarında çok insan şaşırmıştı. Etkileyici bir zaferdi bu; ama tarih üstün güçlere karşı kazanılmış zaferlerle süslüdür. Napolyon ve Büyük İskender hep kendilerinden büyük ordulara karşı zafer kazandılar. Moğollar Cengiz Han'dan sonra gelen hükümdarlarının döneminde, nüfusu kendi nüfuslarının en az otuz katı olan Çin'i fethetmeyi başardılar.

Ancak Pizarro'nun altı milyondan fazla nüfusu olan bir imparatorluğu sadece 180 kişilik bir orduyla zaptetmesi tarihteki en şaşırtıcı kahramanlıktır. Yenmeyi başardığı sayısal üstünlük, yaklaşık beş milyonluk bir imparatorluğu 600 kişiyle zapteden Cortes'in karşı karşıya olduğu sayıdan da fazlaydı. Acaba Büyük İskender ya da Cengiz Han *bile* Pizarro'nun başarısına ulaşabilirler miydi? Bundan kuşku duyarım, çünkü ikisi de hiçbir zaman bu kadar büyük bir üstünlükle karşı karşıya olup da bir fethe kalkışacak kadar pervasız olmamışlardı.

Ama, İspanyollara o zamanlar sahip oldukları silahların ezici bir taktik üstünlük kazandırıp kazandırmadığı sorulabilir. Hiç de değil. Dönemin ilkel silahları, arkebüzler, kısa menzilliydiler ve ateşlendikten sonra yeniden doldurulmaları uzun zaman alıyordu. Ürkütücü bir gürültü çıkarmalarına rağmen, aslında iyi bir ok-yay takımından daha az etkiliydiler. Ayrıca Pizarro Cajamarca'ya girdiklerinde adamlarının sadece üç tanesinde arkebüz vardı, okçuların sayısı ise yirmiyi geçmiyordu. Kızılderililerin çoğu kılıç ve mızrak gibi bildik silahlarla öldürülmüşlerdi. Birkaç atları ve silahları olmasına karşın İspanyolların çatışmaya son derece zayıf bir askeri güçle girdikleri açıktır. İspanyolların kazandığı zaferde baş etkenler, silahtan çok, liderlik ve kararlılıktı. Pizarro'nun şansı da yaver gitmişti elbette ama, talihin her zaman cesurdan yana olduğu da eski bir meseldir.

Francisco Pizarro, bazı yazarlarca gözüpek bir hayduttan başka bir şey olmamakla itham edilmişti. Ama tarihte bu kadar iz bıra-

kan haydutlar varsa bile sayıları pek azdır. Tahtından ettiği imparator, günümüzde Peru ve Ekvador'un bulunduğu toprakların büyük kısmının ve yanı sıra Şili'nin kuzey yarısının, Bolivya'nın da bir bölümünün de hükümdarıydı. Ülkenin nüfusu Güney Amerika'da bulunan diğer ülkelerin toplam nüfusunun bayağı üstündeydi. Pizarro'nun fetihleri sonucu, bölgenin tamamına İspanya'nın dini ve kültürü dayatıldı. Dahası, İnka imparatorluğunun çöküşünden sonra, Güney Amerika'daki hiçbir ülke Avrupa işgaline direnme imkanı bulamadı. Güney Amerika'da halen daha milyonlarca Kızılderili yaşamaktadır. Ama kıtanın büyük bölümünde Kızılderililer yeniden siyasal güç kazanamamış, Avrupa dili, dini ve kültürü bölgedeki baskınlığını sürdürmüştür.

Her ikisi de çok küçük ordulara kumanda eden Cortés ve Pizarro, Aztek ve İnka imparatorluklarını alelacele yıkmayı başardılar. Bu durum birçok kişiye Meksika ve Peru'nun Avrupalıların eline geçmesinin kaçınılmaz bir şey olduğunu düşündürdü. Gerçekten de, Aztek imparatorluğunun bağımsızlığını sürdürme konusunda pek fazla şansı yoktu gibi görünüyor. Konumu (Meksika körfezine yakındır ve Küba'dan deniz yoluyla kısa sürede ulaşılabilir) bu ülkeyi İspanyol saldırılarının tehditi altına sokuyordu. Aztekler Cortéz'in askerlerini yenmeyi başarsalardı bile, daha büyük İspanyol ordularının hemen imdada yetişeceğinden kuşku yoktu.

Diğer yandan İnka imparatorluğu savunma için çok daha iyi bir yerleşime sahipti. Tek deniz sınırı, İspanyollar'ın Atlantik'e göre daha zor ulaşılabileceği Pasifik okyanusuydu. İnkaların büyük orduları vardı ve imparatorlukları kalabalık ve örgütlüydü. Üstelik Peru toprakları dağlık ve kayalıktı; Avrupalı sömürgeciler dünyanın birçok yerindeki dağlık alanları zaptetmenin zor olduğunu düşünürlerdi. Avrupalıların on altıncı yüzyıla göre çok daha gelişmiş silahlara sahip oldukları on dokuzuncu yüzyılın başlarında bile, İtalyanların Etyopya'yı fethetme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Benzer şekilde; İngilizler, Hindistan'ın kuzey batı cephesindeki kabilelerle, neredeyse sonsuz sayılabilecek zorluklar yaşamışlardı. Avrupalılar Nepal, Afganistan ve İran gibi dağlık ülkeleri

sömürgeleştirmeyi asla başaramamışlardı. Pizarro'nun işgali başarısız olsaydı ve İnkalar bu yolla Avrupalıların sahip oldukları silahlar ve uyguladıkları taktikler konusunda bilgi edinme fırsatı bulabilselerdi, sonraki yıllarda karşılarına çıkan daha büyük Avrupa ordularını yenilgiye uğratabilirlerdi. Şurası bir gerçektir ki; çok az silaha sahip olan ve Pizarro'nun ülkeyi ele geçirmesinden önce toplayabilecekleri ordunun çok küçük bir bölümünden fazlasını asla bir araya getiremeyen Kızılderililerin 1536 isyanını bastırmak için İspanyollar otuz altı yıl uğraşmışlardır. İspanyollar Pizarro olmasaydı da İnka İmparatorluğu'nu ele geçirebilirlerdi belki ama, böyle bir yargıya fazla da güvenmemek gerekir.

Dolayısıyla, Pizarro bu listede Cortés'in bir alt sırasına yerleştirilmiştir. Cortés tarihin akışını hızlandırmıştır; oysa Pizarro bu akışı tamamen değiştirebilirdi.

63

HERNANDO CORTES

(1485-1547)

Meksika fatihi Hernando Cortés 1485'te Meddelin, İspanya'da doğdu. Babası küçük bir soyluydu. Cortés gençlik çağında Salamanca Üniversitesinde hukuk tahsil etti. On dokuz yaşına geldiğinde, yeni keşfedilmiş olan kuzey yarımkürede talihini aramak üzere İspanya'yı terk etti. 1504 yılında Hispaniola'ya vardı ve burada saygın bir çiftçi ve Don Juan olarak birkaç yıl geçirdi. 1511'de İspanya'nın Küba'yı fethinde rol aldı. Bu maceranın ertesinde, Küba'nın imparator tarafından atanmış valisi Diego Velasquez'in baldızıyla evlendi ve Santiago valisi oldu.

1518'de Velasquez, Meksika'ya düzenlenecek deniz seferinin kaptanlığına Cortés'i seçti. Vali Cortés'in hırsından korkarak bu emrini hemen geri aldı ama, Cortés'i durdurmak için artık çok geçti. Şubat 1519'da; 11 gemi, 110 tayfa, 553 asker (bunlardan sadece on üçünün tüfekleri, otuz ikisinin de mancınıkları vardı), 10 ağır top, 4 hafif top ve 16 atla denize açıldı. Bugün Veracruz'un bulunduğu yerde, Good Friday bölgesinde karaya çıktılar. Cortés

bir süre kıyıda kalarak Meksika'daki durum hakkında bilgi topladı. Meksika'yı egemenlikleri altında bulunduran Azteklerin, ülkenin iç kısımlarında büyük bir başkentleri olduğunu; büyük miktarlarda değerli maden stokları bulunduğu ve baskı altında tuttukları diğer Kızılderili kabilelerinin çoğunun onlardan nefret ettiklerini öğrendi.

Fetih yapmayı aklına koymuş olan Cortés, kıtanın içlerine ilerleyerek Aztek topraklarını işgal etmeye karar verdi. Adamlarından bazıları, üstesinden gelmek zorunda oldukları kendilerinden sayıca çok üstün güç karşısında korku duydular; Cortés de gemileri kullanılmaz hale getirdi, böylece adamlarına kendisini izleyip zafere ulaşmak ya da Kızılderililer tarafından öldürülmekten başka seçenek bırakmadı.

İlerleyişleri sırasında İspanyollar, Kızılderililerin bağımsız bir kabilesi olan Tlaxcalalıların şiddetli direnişiyle karşılaştılar. Ancak büyük orduları çetin savaşlar sonucu İspanyollara yenilince, nefret ettikleri Azteklere karşı Cortés ile güçlerini birleştirmeye karar verdiler. Bu olaydan sonra Cortés, Aztek hükümdarı II. Montezuma'nın İspanyollara bir sürpriz saldırı hazırlamakta olduğu Cholula'ya doğru ilerledi. Ancak, Kızılderilerin niyetlerinden haberi olan Cortés daha önce vurdu ve binlerce yerliyi Cholula'da katletti. Sonra başkent Tenochtitlan'a (günümüzde Mexico City) yürüdü; 8 kasım 1519'da hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Kısa süre içinde Montezuma'yı hapse attı ve kukla olarak elinde tuttu; fetih neredeyse tamamlanmış gibiydi.

Fakat sonra, Panfilo de Narvaez komutasında bir başka İspanyol gücü, elinde Cortés'i tutuklama emriyle kıyıya yanaştı. Cortés kuvvetlerinin bir kısmını Tenochtitlan'da bırakarak,diğer askerlerini hızla kıyıya sürdü. Burada Narvaez'in askerlerini yenilgiye uğrattı, hayatta kalanları kendisine katılmaya ikna etti. Ancak, Cortés Tenochtitlan'a dönünceye kadar, yerine vekil bıraktığı kişi Azteklerı fena halde düşman etmişti. 30 Haziran 1530'da Tenochtitlan'da bir başkaldırı oldu ve İspanyol orduları büyük kayıplar vererek Tlaxcala'ya çekildiler.Ancak Cortés yeniden asker topladı ve ertesi yıl mayıs ayında geri dönerek Tenochtitlan'ı kuşatma altına aldı.

Şehir 13 ağustosta düştü. Bu olaydan sonra Meksika, her ne kadar Cortés bir zaman uzak bölgelerin de topraklara katılmasıyla uğraştıysa da, İspanyollar tarafından oldukça rahat denetlendi. Tenochtitlan yeniden inşa edildi, Mexico City adını aldı ve İspanyol sömürgesi "Yeni İspanya"nın başkenti oldu.

Cortés'in, ne kadar az sayıda askerle yola çıkmış olduğu düşünüldüğünde, beş milyonluk bir imparatorluğu fethi gerçekten de olağanüstü bir kahramanlıktı. Tarihte sayıca çok üstün bir karşı güce rağmen gerçekleşen fethe tek diğer örnek, Francisco Pizarro'nun Peru'daki İnkalara karşı kazandığı zaferdir. Cortés'in nasıl ve neden başarılı olduğunun merak edilmesi çok doğaldır. Atları ve silahları olması kesinlikle bir etkendi; ancak elinde çok az sayıda bulunan bu araçlar, ordusunun sayısal zayıflığını telafi etmekten çok uzaktı. (İspanyolların Meksika sahillerine daha önce düzenlediği iki seferden hiçbirinin yeni yerleşimler kurulması ya da kalıcı fetihle sonuçlanmadığı da kaydedilmeye değer) Cortés'in yapmış olduğu liderliğin, cesaret ve kararlılığının başarısındaki önemli etkenler oldukları kuşkusuzdur. Eşit önem taşıyan bir diğer etken de ustalıklı siyasetiydi. Cortés; sadece Kızılderililerde kendisine karşı birleşme isteği uyandırmaktan kaçınmakla kalmamış, fazla sayıda Kızılderiliyi Azteklere karşı kendi güçlerine katılmaya ikna etmeyi de başarmıştır.

Cortés'e Tanrı Quetzalcoatl ile ilgili Aztek efsaneleri de yardım etmiştir. Bir Kızılderili efsanesine göre bu Tanrı onlara tarım, metalurji ve devlet yönetimi konularında yol gösterirdi; uzun boylu, beyaz derili, gür sakallıydı. Kızılderililere geri geleceği sözünü verdikten sonra "Doğu okyanusu",yani Meksika körfezi üzerinde kaybolmuştu. Montezuma'ya Cortés'in geri dönen Tanrı olması pek muhtemel görünüyordu. Bu korku davranışları üzerinde belirgin bir etki yapmışa benzer. Montezuma'nın İspanyol işgaline tepkisinin zayıf ve kararsız olduğu şüphe götürmez.

İspanyolların başarısında son etken dinsel coşkularıydı. Cortés'in Meksika'yı işgali, bizim gözümüzde, elbette bağışlanamaz bir saldırıdır. Cortés ise yaptığının ahlaki açıdan doğru olduğundan emindi. Adamlarına; davalarında haklı oldukları için, Haç yo-

luna savaştıkları için kazanacaklarını içtenlikle söyleyebilirdi ve söyledi de. Cortés dinsel nedenleri öne sürerken oldukça samimiydi: Seferlerinin başarısını, Kızılderili yandaşlarını Hıristiyanlığı kabul etmeye beceriksizce zorlayarak, defalarca tehlikeye attı.

Cortés Kızılderililer karşısında mükemmel bir diplomat olmakla birlikte, İspanyol rakipleriyle kendi içlerinde yaptıkları siyasi mücadelede aynı derecede başarılı değildi. İspanya kralı O'nu toprak ve "marki" sanıyla ödüllendirdi ama, Meksika valiliğinden aldı. Cortés 1540'ta İspanya'ya döndü ve hayatının son yedi yılını, Yeni İspanya'daki yönetim yetkisini kendisine iade etmesi için krala boş yere dilekçe üstüne dilekçe vererek geçirdi. Cortés 1547'de İspanya'da Seville yakınlarında öldüğünde sevilmeyen, ama varlıklı bir kişiydi. Meksika'daki geniş arazileri oğluna miras kaldı.

Cortés'in aç gözlü ve hırslı olduğu aşikardır. Cortés'i yakından tanıyan bir hayranı O'nu küstah, kibirli, fitneci ve kavgacı olarak tanımlamıştı. Ama Cortés övgüye değer niteliklere de sahipti. Gözüpek, kararlı ve zekiydi. Genelde çok neşeliydi. Sert bir asker olmakla birlikte sebepsiz yere zalimlik yapmazdı. Herkesin nefretini kazanan Pizarro'nun aksine, Cortés Kızılderililerin çoğuyla iyi geçindi ve sert bir yönetim tarzı benimsememeye gayret etti. Bu arada, yakışıklı ve çekici olmalıydı; kadınların her zaman çok beğendiği bir erkekti.

Cortés vasiyetinde, Kızılderili köle sahibi olmanın ahlaki açıdan doğruluğundan emin olamadığını belirtiyordu. Bu sorun O'nu rahatsız etmişti ve oğlundan bu mesele üzerinde dikkatle düşünmesini rica ediyordu. O'nun gününde bu çok nadir karşılaşılan bir davranıştı; insan Francisco Pizarro'yu (ya da Kristof Kolomb'u) bu tür bir sorunun rahatsız edebileceğini düşünemez bile. Genel olarak Cortés, Meksika ve Peru'da fetih girişiminde bulunan İspanyollar arasındaki en nezih insanoğluydu.

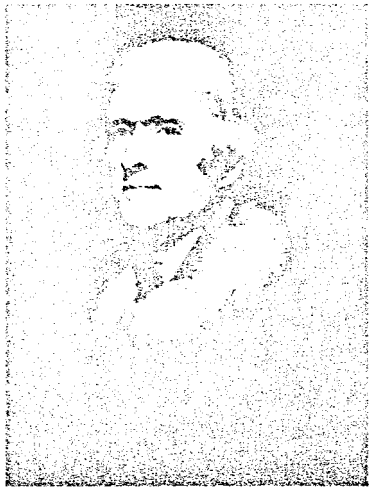
Cortés ve Pizarro birbirlerinden 50 mil uzakta ve yaklaşık on yıl arayla doğmuşlardı. Akrabaymış gibi görünen bu iki adamın kazanımları şaşırtıcı bir benzerlik taşır. Bir arada düşünüldüğünde, neredeyse bir kıta büyüklüğünde bir alan fethetmişler ve fethettik-

leri yerlerde işgalcilerin dil, din ve kültürünü dayatmışlardır. Bu bölgenin büyük kısmında siyasal erk, o günden bu yana Avrupa kökenli kişilerin elinde olmuştur.

Cortés ve Pizarro'nun birleşik etkileri Simon Bolivar'ın etkisinden hatırı sayılır derecede daha yüksektir. Fetihleri, Güney Amerika'da siyasal erki Kızılderililerden alıp Avrupalılara aktarmıştır. Bolivar'ın zaferleri ise yalnızca erki İspanyol devletinden alıp Güney Amerika doğumlu, Avrupa kökenli halka vermeyi başarabilmiştir.

İnsana ilk bakışta, fetihlerini daha önce gerçekleştirdiği ve Pizarro'ya esin kaynağı olduğu için, Cortés'in Pizarro'dan daha üst sırada yer alması gerekirmiş gibi gelebilir. Üstelik Pizarro öldüğünde Peru'daki Kızılderili direnişi henüz sona ermemişti, Cortéz ise Meksika'nın fethini önemli ölçüde tamamlamıştı. Ama bana göre, bunlardan biraz daha ağır basan bir bakış açısı daha vardır: İspanyolların fetihler konusunda gösterdikleri gayret ve ellerindeki silahların üstünlüğü hem Aztekler hem de İnkalar için tehdit unsuruydu. Toprakları dağlar tarafından korunan Peru, bağımsızlığını sürdürme şansına sahipti. Dolayısıyla da, Pizarro'nun cesur ve başarılı saldırıları gerçekten de tarihin akışını değiştirebilirdi.

Ama Aztek toprakları Peru kadar dağlık değildi ve dahası (Peru'dan farklı olarak) Meksika'nın Atlantik okyanusuna sınırı bulunduğundan, İspanyol güçlerince nispeten daha kolay ulaşılır bir konumdaydı. Dolayısıyla öyle görünüyor ki, Meksika'nın İspanyollar tarafından fethedilmesi hemen hemen kaçınılmazdı; Cortés'in gözüpek ve becerikli önderliği sadece süreci hızlandırmaya yaradı.

64

THOMAS JEFFERSON

(1743-1826)

Amerika Birleşik Devletlerinin üçüncü başkanı ve Bağımsızlık bildirgesini kaleme alan kişi olan Thomas Jefferson; 1743'te Shadwell, Virginia'da doğdu. Oğluna büyük bir miras bırakan babası, hem topograf hem de başarılı bir çiftçiydi. Jefferson iki yıl William ve Mary Kolejine devam etti ama bu okulu diploma almadan bıraktı. Daha sonra birkaç yıl hukuk öğrenimi aldı ve 1767'de Virginia barosuna kabul edildi. Sonraki yedi yılı avukatlık ve çiftçilik yaparak geçirdi; Virginia yasama meclisinin bir alt kurulu olan Temsilciler meclisine de üye oldu.

Jefferson'un yazdığı ilk önemli deneme, "*İngiliz Amerika'nın Hakları Üzerine Görüş Özeti*", 1774 yılında kaleme alınmıştı. Ertesi yıl İkinci kıta kongresinin Virginia'yı temsil edecek delegeleri arasına seçildi ve 1776'da Bağımsızlık bildirgesini yazdı. Aynı yılın sonlarında, birkaç önemli reformun kabulünde başrol oynadığı Virginia yasama meclisine geri döndü. Önemli tekliflerinden ikisi,

"Din Özgürlüğü İle İlgili Virginia Kanunu" ve yaygın eğitimi ele alan *"Bilginin yaygınlaştırılması için kanun önerisi"* dir.

Jefferson'ın eğitim ile ilgili teklifleri; ilköğretimin herkese devlet tarafından sağlanmasını, üstün zekalı kişiler için bir devlet üniversitesi kurulmasını ve bir burs sistemi projesini kapsıyordu. Önerdiği eğitim planı o zaman Virginia eyaletince benimsenmemişti, oysa bir süre sonra hemen tüm eyaletlerde benzer planlar uygulamaya alınacaktı.

Dinsel özgürlükle ilgili kanun, bu alanda tam bir hoşgörü getirmesi ve Kilise ile Devletin tamamen ayrılmasını sağlaması açısından dikkat çekicidir. (Bundan önce Anglikan kilisesi Virginia eyaletinin resmi kilisesi olarak tanınmıştı.) Jefferson'ın önerisine fazlasıyla karşı çıkıldı ama sonunda bu teklif Virginia yasama meclisi tarafından geçirildi (1786). Aynı fikirler kısa süre sonra diğer eyaletlerin vatandaşlık haklarıyla ilgili kanunlarında ve Birleşik Devletler Anayasasında yer buldu.

Jefferson 1779-1781 yılları arasında Virginia valisi olarak hizmet verdi. Sonra siyasal hayattan "emekli" oldu. Emekliliği sırasında tek kitabı olan *"Virginia eyaleti üzerine notlar"*ı yazdı. Bu kitap, kapsadığı bir çok konunun yanı sıra, Jefferson'un kölelik kurumuna karşı olduğunun net bir ifadesidir. 1782'de Jefferson'un karısı öldü. (On yıllık evliydiler ve altı çocukları vardı.) Oldukça genç yaşına rağmen, yeniden evlenmedi.

Jefferson emeklilikten kısa sürede bıktı ve Kongre üyesi oldu. Burada parada yüzdelik sisteme geçilmesi için yaptığı öneri kabul gördü. Ancak, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde de yüzdelik sistem kullanılması konusundaki önerisi (bu öneri metrik sistemin kurulmasından *önce yapılmıştı*.) ise onaylanmadı. Köleliğin yeni kurulan eyaletlerde yasaklanması ile ilgili önerisi ise tek oy farkla reddedildi.

Jefferson 1784 yılında diplomatik bir görevle Fransa'ya gitti. Kısa bir süre sonra Benjamin Franklin'in ardından Amerika büyükelçisi oldu. Fransa'da beş yıl kaldı, dolayısıyla Birleşik Devletler anayasasının hazırlandığı ve onaylandığı dönemin tamamını memleketinden uzakta geçirdi. Jefferson anayasanın kabulünden yana

olmakla birlikte, vatandaşlık haklarıyla ilgili kanunun da anayasada yer almasının gerekliliğine yürekten inanıyordu.

Jefferson Amerika'ya 1789'un sonlarında döndü ve kısa zamanda ülkenin ilk Dışişleri bakanı oldu. Kısa süre sonra, Maliye bakanlığı görevinde bulunan ve siyasi görüşleri Jefferson'dan oldukça farklı olan Alexander Hamilton ile arasında kabine içi çatışma başgösterdi. Çatışmanın ulusal boyutu, Hamilton'un izlediği siyasanın destekçilerinin bir araya gelerek Federal Partiyi oluşturmalarıyla sonuçlandı. Jefferson yandaşları ise Demokrat-Cumhuriyetçi partiyi kurdular; bu parti daha sonra Demokrat parti adını aldı.

1796 Jefferson Başkan adayları arasındaydı ama, seçimleri John Adams'dan sonra ikinci sırada bitirdi. O gün geçerli olan anayasa hükümleri uyarınca Başkan yardımcısı oldu. 1800 yılında Başkanlığa tekrar adaylığını koydu ve bu kez Adams'ı yenilgiye uğrattı.

Jefferson Başkan olduğu dönemde eski muhaliflerine karşı ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum izleyerek Birleşik Devletler başkanları için değerli bir örnek oluşturdu. Etkinin kalıcılığı açısından düşünüldüğünde; Jefferson'un başkanlığı döneminde hükümetin yaptığı en kayda değer iş, Birleşik Devletler topraklarını neredeyse iki katına çıkaran "Louisiana'nın Satınalınması" ydı. Tarihte barış koşullarında yapılmış belki de en büyük toprak değişimi olan "Louisiana'nın Satınalınması" Birleşik Devletlerin büyük bir güç haline gelmesine katkıda bulundu ve uzun vadede önem taşıyan bir olaydı. Thomas Jefferson, bu satın almayı tek başına gerçekleştirdiğini düşünseydim, bu listede çok daha üst sıralarda yer alırdı. Ancak Fransız lider Napolyon Bonapart'ın, mülkü Birleşik Devletlere satmak gibi yaşamsal bir karar vererek bu alışverişte esas sorumluluğu üstlendiğine inanıyorum. Eğer herhangi bir Amerikalı bu konuda övgüyü hak ediyorsa, o da bu kadar büyük bir alışverişi tasavvur bile etmeyen Jefferson değil; olağanüstü bir anlaşma yapma fırsatıyla karşı karşıya olduklarını anladıklarında diplomatik yetkilerini aşarak bu muazzam toprak parçasını almak için görüşmelere başlayan Paris'teki Amerikan elçileri Robert Livingstone ve James Monroe'dur.(Kendi yazıtını hazırlamış olan Jefferson'ın Louisiana'nın Satınalınmasını yaptığı önemli işler arasına *almadığını* da belirtelim.)

Jefferson 1804'te yeniden Başkan seçildi; ancak, George Washington'un teamülünü vurgular şekilde, 1808 yılında üçüncü dönem için adaylığını koymamayı yeğledi. Jefferson 1809'da emekliye ayrıldı. Bundan sonra yaptığı tek yönetsel çalışma Virginia Üniversitesi'nin kuruluşu ile ilgiliydi. (1819'da tamamlandı) Böylece Jefferson, Virginia yasama meclisine kırk üç yıl önce önermiş olduğu eğitim programının bir bölümünün en sonunda gerçekleştiğini gördü. Jefferson Bağımsızlık Bildirgesi'nin okunuşunun ellinci yıldönümü olan 4 Temmuz 1826'da; dopdolu yaşanmış ve boşa harcanmamış, seksen üç yılı aşan bir ömür sürdürdükten sonra öldü.

Jefferson gözle görünür siyasal yeteneğinin yanında birçok başka yeteneklere de sahipti. Beş altı yabancı dil bilirdi; doğa bilim ve matematiğe ilgi duyardı; bilimsel tarımla uğraşan başarılı bir çiftçiydi. Aynı zamanda bir imalatçı, küçük çapta bir mucit ve yetenekli bir mimardı da.

Yetenekleri ve kişisel kalitesi bu denli olağanüstü olduğundan, Jefferson'ın tarih üzerinde bıraktığı gerçek etki rahatlıkla abartılabilir. Gerçek önemini değerlendirirken belki de, kaleme alınması genellikle Jefferson'ın olağanüstü başarısı olarak nitelendirilen "Bağımsızlık Bildirgesi"nden başlamalıyız. Söylenmesi gereken ilk şey, Bağımsızlık Bildirgesinin sadece Birleşik Devletlerin yönetim hukukunun bir parçası olmadığı; asıl öneminin Amerikan ideallerinin bir ifadesi olmasından ileri geldiğidir. Dahası, bu bildirgede yer alan fikirler Jefferson ile ortaya çıkmamış, büyük ölçüde John Locke'ın eserlerinden alınmıştır. Bildirge özgün bir felsefe olmadığı gibi, özgün bir felsefe olmayı amaçlamıyordu da; birçok Amerikalı'nın zaten sahip olduğu fikirlerin kısa ve açık bir ifadesi olmayı hedefliyordu.

Amerikan halkının bağımsızlığını ilan etme kararı almasına da Jefferson'ın muhteşem bir ifadeyle kaleme aldığı Bağımsızlık Bildirgesi sebep olmamıştır. Devrim savaşı aslında Nisan 1775'te (Bağımsızlık Bildirgesinin okunmasından bir yıldan fazla bir süre önce) Lexington ve Concord savaşlarıyla başlamıştı. Bu savaşları izleyen yıllarda Amerikan sömürgelerinin can alıcı bir karar vermeleri gerekti: Doğrudan bağımsızlık mı istemeliydiler yoksa İngiliz hü-

kümetiyle uzlaşma yoluna mı gitmeliydiler? 1776 baharında Kıta Kongresi'ndeki genel hava ilk seçeneğe doğru kuvvetli bir eğilim gösteriyordu. Sömürgelerin Büyük Britanya'dan bağımsız olduklarını ilan etmelerini 7 Haziranda resmen öneren Jefferson değil Virginia'dan Richard Henry Lee'ydi. Kongre Lee'nin önerisini oylamayı birkaç hafta ertelemeye karar verdi ve bu arada bağımsızlık ilanının gerekçelerini anlatan bir bülten hazırlamak üzere Jefferson başkanlığında bir komite görevlendirdi. (Komitenin diğer üyeleri akıllıca davranarak bültenin yazılmasını neredeyse tamamen Jefferson'a bıraktılar.) Kongre Lee'nin önerisini 1 temmuzda yeniden ele aldı ve ertesi gün oya sundu; öneri oy birliğiyle kabul edildi. Yaşamsal bağımsızlık ilan etme kararının alınması işte 2 temmuzdaki bu oylama sonucunda olmuştur. Jefferson'ın hazırlamış olduğu metin oylama sonuçlanıncaya kadar tartışılmadı bile. Ancak iki gün sonra, 4 temmuz 1776'da, Kongre tarafından ufak tefek değişikliklerle onaylandı.

Bağımsızlık Bildirgesi aslında düşünüldüğü kadar önemli olmasa bile, Jefferson'ın diğer başarıları O'na bu listede daha üst sıralarda bir yer getirmez mi acaba? Jefferson yazıtında, kendisiyle birlikte en çok anılmasını istediği iki başarısından söz eder. Bunlardan biri, Virginia Üniversitesinin kurucusu olarak oynadığı rol, son derece övgüye değer olmakla birlikte, Jefferson'un bu listedeki yerini etkileyecek kadar önemli sayılamaz. Bir diğer başarılı işi, *"Din Özgürlüğü İle İlgili Virginia Kanunu"* gerçekten de oldukça önemlidir. Dini özgürlük fikri Jefferson'dan önce, aralarında John Locke ve Voltaire'in de bulunduğu bazı seçkin düşünürler tarafından öne sürülmüştü elbette, ancak Jefferson'ın kanunları Locke tarafından savunulan siyasanın çok ötesine geçmiştir. Dahası, Jefferson önerilerini kanunlaştırmayı başarabilen etkin bir siyaset adamıydı ve bu öneriler vatandaşlık haklarını düzenleme konusunda diğer eyaletleri de etkilemiştir.

Bu başka bir soruyu öne çıkarmaktadır: Thomas Jefferson Federal haklar yasasının benimsenmesinde ne derece rol oynamıştır? Muhakkak ki Jefferson haklarını yasalaştırmak isteyen insan-

ların temsilcisiydi; hatta bu grubun entelektüel liderlerinden biriydi. Fakat 1784'ten 1789'a kadar ülke dışında bulunan Jefferson, Anayasa Kurultayı'nın hemen ardından gelen ve yaşamsal önem taşıyan dönemde vatandaşlık hakları için verilen mücadeleye önderlik edememiş; Kongreden bu konudaki düzenlemeleri geçirmekte başrolü oynayan James Madison olmuştu. (Düzenlemeler Kongre'den 25 Eylül 1789'da, Jefferson Birleşik Devletler'e dönmeden önce geçmişti.)

Birleşik Devletleri derinden etkileyen şeyin, Jefferson'un resmen başardığı işlerden çok belli konulardaki tutumu olduğu söylenebilir. Ancak, Jefferson'ın düşüncelerinin Amerikan toplumunca gerçek anlamda ne derece kabul edildiği de şüphelidir. "Thomas Jefferson" adına saygı duyan birçok kişi, O'nun siyasasına oldukça ters politikaları desteklerler. Örneğin Jefferson, günümüzde "küçük devlet" olarak adlandırabileceğimiz bir devlet fikrine yürekten inanıyordu. Bir açılış konuşmasından bir alıntıda, "...insanları birbirlerini incitmekten alıkoyabilecek; diğer yandan da onları istedikleri şekilde üretme ve gelişme serbestliği tanıyabilecek, akıllı ve sade bir devlet..." istemektedir. Jefferson'ın bakış açısı muhtemelen doğru olmakla birlikte, geçtiğimiz elli yıl içinde yapılan seçimler, bu sözlerin Amerikan toplumunun büyük çoğunluğuna inandırıcı gelmediğini göstermektedir. Bunun için verilebilecek ikinci bir örnek; Jefferson'ın, Anayasayı yorumlama konusunda en yetkili mercinin Yüksek Mahkeme olduğu; dolayısıyla da bu mahkemenin Kongre'den geçen bir kanunun anayasaya uygun olmadığına karar verebilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmasıydı. Böyle bir görüşün demokratik bir devletin ilkelerine ters düştüğünü düşünüyordu.

Yukarıdaki paragraflar, Thomas Jefferson'un çok az etkili olduğu ve bu kitapta hiç yeri olmadığı düşüncesini uyandırabilir. Ama ayrıntılara fazlaca takılmak bazen ağaçlara bakarken ormanın görülememesine sebep olabilir. Bunun yerine, geriye çekilip Jefferson'ın tüm hayatına bakıldığında; O'nun neden "İnsan özgürlüğünün seçkin savunucusu" olarak tanımlandığı rahatlıkla anlaşılır.

Thomas Jefferson George Washington'dan daha yüksek bir yer-

de mi, yoksa daha düşük bir yerde mi değerlendirilmelidir? Amerika'nın bağımsızlığı ve demokratik kurumları fikir ve eylem adamlarının ortak çabalarıyla yaratılmıştır. Her ikisini de elzem bulmakla beraber, genelde fikirlerin eylemlerden daha önemli olduğuna inanıyorum. Yürütme açısından düşünüldüğünde George Washington'ın rolünün baskın olduğu aşikardır. Fikirlerin hak ettiği takdir ise; Jefferson ve James Madison gibi Amerikalıların, John Locke, Voltaire ve daha birçok Avrupalı'nın aralarında bulunduğu çok sayıda kişi arasında bölüştürülmelidir. Muazzam yeteneğine ve saygınlığına karşın Thomas Jefferson'un George Washington'dan çok daha alt sıralarda bulunmasının nedeni de budur.

65
KRALİÇE I. ISABELLA

(1451-1504)

Günümüzde çoğu insan Kastilla (Castille) kraliçesi I. Isabella'yı yalnızca Kristof Kolomb'un Atlantik Okyanusu ötesi seyahatine finansal destek veren kişi olarak hatırlamaktadırlar. Gerçekte ise I. İsabella; İspanya ve Latin Amerika'yı yüzyıllar boyu derinden etkilemiş olan ve milyonlarca kişiyi günümüzde de doğrudan etkileyen yaşamsal kararlar almış, enerjik ve yetenekli bir yöneticiydi.

İzlediği siyasetin büyük ölçüde, zeki ve bir o kadar da yetenekli eşi Aragonlu Ferdinand'a akıl danışarak belirlenmiş olması nedeniyle ve bu siyaseti sıkı bir işbirliğiyle gerçekleştirdiklerinden; bu yazıda ikisinin bir arada ele alınması mantıklı görünmektedir. Ancak, ikilinin verdiği en önemli kararların Isabella'nın önerileriyle ortaya çıktığı göz önünde bulundurularak, başlık olarak kraliçenin adı seçilmiştir.

Isabella 1451'de, günümüzde İspanya devletinin bir bölgesi olan Kastilla krallığının Madrigal kasabasında dünyaya gelmiştir. Genç kızlığında katı bir dini öğrenim görmüş ve inançlı bir Katolik olmuştur. Üvey kardeşi IV. Henry; 1454'ten ölüm yılı olan 1474'e

kadar Kastilla kralıydı. O zamanlar İspanya krallığı yoktu. Günümüzün İspanyasının toprakları dört krallık tarafından paylaşılıyordu: En büyükleri Kastilla, kuzey doğudaki Aragon, güneydeki Granada ve kuzeydeki Navarre.

Kastilla tahtının olası varisi İsabella, 1460'lı yılların sonlarında Avrupa'nın en zengin prensesiydi ve birçok prensten evlenme teklifi alıyordu. Üvey kardeşi IV. Henry onun Portekiz kralıyla evlenmesini istiyordu. Ancak 1469'da on sekiz yaşına geldiğinde İsabella aradan sıyrılarak, Kral Henry'nin karşı çıkmasına rağmen, Aragon tahtının varisi Ferdinand ile evlendi. İsabella'nın itaatsizliğine öfkelenen Henry, kızı Juana'yı tahtın varisi olarak belirledi. Buna rağmen Henry 1474'te ölünce, İsabella Kastilla tahtını talep etti. Juana'ya destek verenler bu talebi kabul etmediler ve bir iç savaş çıktı. 1479 Şubatında İsabella güçleri zafer kazandı. Aynı yıl Aragon kralı II. John da öldü ve Ferdinand tahta geçti. Bundan sonra Ferdinand ve İsabella İspanya'nın büyük bir bölümünde birlikte hüküm sürdüler.

Kuramsal olarak Aragon ve Kastilla hâlâ ayrı ayrı krallıklardı ve yönetsel kurumlarının çoğu da birbirinden ayrıydı. Uygulamada ise Ferdinand ve İsabella, bütün kararları birlikte aldılar ve İspanya'yı ellerinden geldiğince ortaklaşa yönetmeye çalıştılar. Bu ortaklaşa yönetimin yirmi beş yılında temel siyasetleri, güçlü bir monarşiyle yönetilen birleşmiş bir İspanya Krallığı oluşumuna yönelikti. İlk hedeflerinden biri, İber Yarımadası'nın halen İslam egemenliğinde bulunan tek yöresi Granada'yı fethetmekti. Savaş 1481'de başladı, Ocak 1492'de Ferdinand ve İsabella'nın zaferiyle sona erdi. Granada'nın fethiyle İspanya aşağı yukarı bugün sahip olduğu sınırlara kavuştu. (Küçük bir krallık olan Navarre, Ferdinand tarafından İsabella'nın ölümünden sonra, 1512 yılında ilhak edildi.)

Hükümranlıklarının ilk yıllarında Ferdinand ve İsabella "İspanyol engizisyonu"nu kurdular. Engizisyon; yargıç, jüri, savcı ve polis müfettişi yetkilerinin tümünü elinde bulunduran, kiliseye ait bir mahkemeydi. Hem verdiği cezaların acımasızlığı hem de uyguladığı adaletsiz yöntemlerle ün yapmıştı. Zanlılar kendilerine yöneltilen suçlamalara karşı çıkma imkanından mahrumdular. Tam

olarak neyle suçlandıkları, hatta kendilerini suçlayanların isimleri hakkında bilgilendirilmezlerdi. Haklarındaki suçlamaları reddeden zanlılar genellikle, suçlarını itiraf edinceye kadar sürdürülen tüyler ürpertici işkencelere maruz kalırlardı. İspanyol engizisyonunun ilk yirmi yılı içinde hiç abartısız bir tahminle, en az iki bin kişi kazığa bağlanarak yakılmış, bu rakamın birkaç katı insan da daha insaflı cezalar almıştı.

İspanyol engizisyon mahkemesinin başında, fanatik bir keşiş; Tomas de Torquemada bulunmaktaydı. Torquemada aynı zamanda İsabella'nın özel olarak günah çıkarttığı kişiydi. Engizisyon Papa tarafından yetkilendirilmiş olmakla birlikte, aslında İspanyol monarklarının denetimindeydi. Engizisyon kısmen dine uygun davranılmasını sağlamak, kısmen de hükümdarlara karşı gelişecek siyasal muhalefeti ezmek için kullanılıyordu. İngiltere'de derebeyleri kralın erkini denetim altında tutabilecek bir gücü her zaman ellerinde bulundurmuşlardır. İspanyol derebeyleri de bir zamanlar onlar kadar güçlüydüler, ancak İspanyol monarkları engizisyonu başkaldıran derebeylerine karşı bir silah olarak kullanmayı başarmış ve böylece merkeziyetçi ve mutlak bir monarşi kurabilmişlerdir. Monarklar engizisyonu din adamları üzerinde hakimiyet kurmak için de kullanmışlardır.

Ancak engizisyonun esas hedefi, dinsel sapkınlıklarından şüphe edilen kişiler; özellikle de Katolik mezhebini kabul eder görünüp eski dinlerinin gereklerini gizli gizli yerine getirmeye devam eden Yahudi ve Müslümanlardı.

Kuruluşunun ilk zamanlarında engizisyon, Yahudi olduğunu açıkça söyleyenlere yönelik bir tehdit oluşturmuyordu. Ancak 1492'de İsabella, fanatik Torquemada'nın ısrarıyla, bütün İspanyol Yahudilerinin ya Hıristiyanlığı kabul etmeleri ya da ülkeyi mallarını mülklerini arkalarında bırakarak dört ay içinde terk etmelerini buyuran bir ferman yayınladı. Yaklaşık 200.000 İspanyol Yahudisi için bu kovulma bir felaketti ve çoğu sığınacak bir limana ulaşamadan can verdi. İspanya açısından ise, ülkenin en çalışkan ve becerikli tacir ve zanaatkarlarının büyük bir bölümünün kaybedilmiş olması ciddi bir ekonomik çöküşe yol açtı.

Granada teslim olduğunda imzalanan barış anlaşması, İspanya'da yaşamakta olan Müslümanların dinlerini muhafaza etmelerine izin verileceğini öngörüyordu. Ancak İspanyol hükümeti bu anlaşmayı kısa süre sonra ihlal etti. Magribiler bu nedenle başkaldırdılarsa da yenilgiye uğratıldılar. 1502'de İspanya'da yaşayan tüm Müslümanlar - tıpkı on yıl öncesinin Yahudileri gibi- Hıristiyanlık ve sürgün arasında bir seçim yapmaya zorlandılar.

İsabella Katolikliğe derinden bağlı bir kişi olmakla birlikte, inancıyla milliyetini asla karıştırmamaya özen gösterdi. O ve Ferdinand İspanya Katolik kilisesinin Papa'nın değil monarşinin denetiminde olması için çok çaba sarf ettiler ve başarılı da oldular. On altıncı yüzyıldaki Protestan Reform hareketinin İspanya'da etkili olmamasının nedenlerinden biri de buydu.

İsabella'nın saltanat döneminin en kayda değer olayı elbette yeni dünyanın Kristof Kolomb tarafından keşfedilmesiydi ki, bu olay da önemli olayların yılı olan 1492'de gerçekleşmişti. Kolombus'un seferleri Kastilla krallığının finanssal desteğiyle yapılmıştı. (Ancak İsabella'nın masrafları karşılamak için mücevherlerini rehin vermek zorunda kaldığı hikayesi doğru değildir.)

İsabella 1504'te öldü. Bir erkek, dört de kız evlat doğurmuştu. Oğlu Juan 1497'de öldü. Kızları arasında en meşhuru Juana'ydı. Ferdinand ve Isabella, Juana'nın Avusturya Hapsburg imparatorunun oğlu ve aynı zamanda Burgundy krallığının varisi olan I. Philip ile evlenmesini sağlamışlardı. Bu hanedanlar arası evlilik sonucu İsabella'nın torunu imparator V. Charles, Avrupa tarihinin en büyük imparatorluklarından birinin varisi oldu. Kutsal Roma imparatoru da seçilmiş olan V. Charles döneminin en varlıklı ve güçlü imparatoruydu. Görünürde ve gerçekten egemenliği altındaki ülkeler arasında İspanya, Almanya, Hollanda,Belçika, Avusturya, İsviçre, İtalya'nın büyük bölümü, Fransa'nın bazı bölgeleri, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya ve batı yarımkürenin önemli bir kısmı vardı. Hem V. Charles, hem de oğlu II. Philip; uzun saltanatları sırasında yeni dünyanın zenginliğini kuzey Avrupa'nın Protestan devletlerine karşı açılan savaşlara maddi destek vermekte kullanan ateşli Katoliklerdi. Dolayısıyla Ferdinand ve

İsabella'nın düzenlediği evlilik, Avrupa tarihini Onların ölümünden neredeyse yüzyıl sonra da etkilemeye devam etti.

Ferdinand ve İsabella'nın kazandıkları başarıları ve etki derecelerini özetlemeye çalışayım. Gösterdikleri ortak çabayla, İspanya'yı beş yüzyıldır korumakta olduğu sınırlara sahip bir birleşik krallık haline getirmeyi büyük ölçüde başardılar; İspanya'da merkeziyetçi bir mutlakiyet kurdular; Magribilerin ve Yahudilerin İspanya'dan sürülmesinin hem sürgünler hem de İspanya açısından önemli sonuçları oldu; bağnaz tutumları ve engizisyon mahkemesini kurmaları İspanya'nın onlardan sonraki tarihinde derin etki bıraktı.

Bu son konu biraz tartışılmaya değer. En basit ifadeyle, engizisyonun İspanya'ya bir "entelektüel deli gömleği" giydirdiği söylenebilir. 1492 yılını izleyen yüzyıllar içinde batı Avrupa'nın büyük bölümü muazzam bir entelektüel ve bilimsel gelişme içine girdi. İspanya'da ise böyle bir şey olmadı. Uç fikirlerin herhangi bir şekilde ifade edilmesinin kişiyi engizisyon tarafından tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı bir toplumda özgün düşüncelerin olmaması hiç de şaşırtıcı değildir. Diğer Avrupa ülkeleri biraz sapkın fikirlere pay bırakıyorlardı. İspanya'da ise engizisyon yalnızca koyu bir Katolikliğe izin veriyordu. Diğer batı Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, İspanya 1700'lerde bir entelektüel durgunluk yaşıyordu. Hatta, Ferdinand ve İsabella'nın engizisyonu kurmalarının üzerinden beş yüzyıl, bu mahkemenin lağvedilmesinin üzerinden de yüz elli yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına karşın İspanya engizisyon etkisinden tamamen kurtulamamıştır.

Bütün bunların yanı sıra, İsabella'nın Kolomb'un seferlerine verdiği destek Orta ve Güney Amerika'nın büyük bölümünün İspanyol sömürgesi haline gelmesini sağladı. Bu, İspanyol kültürünün ve kurumlarının -engizisyon da dahil olmak üzere- batı yarımkürenin büyük bölümünde yerleşmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla, İspanya'nın entelektüel olarak batı Avrupa'nın birçok ülkesinden geri kalmasına şaşırmamak gerektiği gibi; güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin de kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinden daha az gelişmesini de hayretle karşılamamak gerekir.

İsabella'nın bu listedeki yerini değerlendirirken düşünülecek etkenlerden biri de, "O olmasaydı aynı olaylar benzer şekilde gelişir miydi?" sorusuna verilecek cevaptır. İspanya'da, İber Yarımadası'nı Müslümanlardan geri almak için verilen yedi yüz yıllık mücadele nedeniyle, haçlı ruhunun zaten çok güçlü olduğu bir gerçektir. Ancak bu mücadele 1492 yılında başarıyla sona erdiğinde İspanya'nın önünde, gidebileceği yönle ilgili birçok seçenek bulunmaktaydı. İspanya'yı uzlaşmaz dinci kuralların hakim olduğu bir yöne doğru götüren Ferdinand ve İsabella, özellikle de İsabella'ydı. O'nun etkisi olmasaydı, İspanya'nın çoğulcu bir toplum olarak kalması muhtemeldi.

İsabella belki de İngiltere'nin kendisinden daha meşhur kraliçesi I. Elizabeth ile karşılaştırılabilir. Elizabeth de en az İsabella kadar yetenekliydi; üstüne üstlük, izlediği nispeten daha insancıl ve hoşgörülü siyasetten dolayı daha fazla takdir hak eden bir hükümdarmış gibi görünmektir. Ancak, İsabella'ya göre değişime daha az açıktır ve yaptığı işlerden hiçbiri, İsabella'nın engizisyon mahkemesini kurması kadar derin bir etki bırakmamıştır. İzlediği siyasetin bir bölümü nefret uyandırıcı olmakla birlikte, tarihte çok az hükümdar İsabella kadar uzun soluklu bir etkiye sahiptir.

66

JOSEPH STALİN

(1879-1953)

Asıl adı Iosif Vissarionovich Dzugashvili olan Stalin, uzun yıllar boyu Sovyetler Birliği'nin diktatörüydü. Kafkasya'da; Gürcistan'ın Gori kasabasında 1879 yılında doğdu. Ana dili, sonradan öğrendiği ve hep duyulur bir Gürcü aksanıyla konuştuğu Rusça'ya hiç benzemeyen Gürcüceydi.

Stalin yoksulluk içinde büyüdü. Çok içen ve oğlunu acımasızca döven ayakkabı tamircisi babası, İosif on bir yaşındayken öldü. Gençlik çağlarında Gori'de bir kilise okuluna devam etti; ergenlik döneminde Tiflis'te bir teoloji seminerine katıldıysa da, 1899 yılında yıkıcı fikirler yaydığı gerekçesiyle buradan ihraç edildi. Marksist yeraltı hareketine katıldı ve 1903'te parti bölündüğünde, Bolşevik kanadında yer aldı. 1917'ye uzanan yıllarda etkin bir parti üyesiydi ve en az altı kere tutuklanmıştı. (Ancak aldığı cezalar genel-

likle hafifti ve bir çok defa kaçmayı başardığı da düşünüldüğünde, o dönemde bir süre çift taraflı ajanlık yapmış olması muhtemeldir.) Kendisine oldukça yakışan "Stalin" (çelik adam) takma adını alması bu döneme raslar.

Stalin aslında 1917'deki Komünist devriminde önemli bir rol oynamadı. Ancak sonra gelen iki yıl boyunca çok etkindi ve 1922 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri oldu. Bu konum O'nun parti yönetiminde büyük nüfuz sahibi olmasını sağladı ve Lenin'in ölümünden sonra ortaya çıkan erk kavgasında gösterdiği başarının belli başlı etkeni oldu.

Lenin'in kendisine Leon Troçki'yi halef seçmiş olduğu aşikardır. Hatta siyasi vasiyetinde Stalin'in fazlasıyla katı olduğunu ve Genel Sekreterlik görevinden alınması gerektiğini bile ifade etmişti. Ancak, Lenin'in 1924 yılının başlarında ölümünden sonra Stalin, bu vasiyeti hasıraltı ettirmeyi başardı. Dahası, Politbüro'nun önemli iki üyesi Lev Kamenev ve Grigori Zinoviev ile güçbirliği yaparak bir "troyka" ya da triumvirlik oluşturdu. Onlarla birlikte Troçki ve yandaşlarını yenilgiye uğratmayı başardı. Parti içi mücadele konusunda bir deha olan Stalin daha sonra oklarını Zinoviev ve Kamenev'e çevirerek onları da yenilgiye uğrattı. Erk savaşında "sol kanat muhalefeti" (yani; Troçki, Kamenev, Zinoviev ve yandaşlarını) yenen Stalin, bu kişilerin öne sürdüğü belli başlı siyasi düşüncelerden bazılarını kendisine mal etti. Üzerinden fazla zaman geçmeden de Komünist partinin sağ kanadındaki liderlere-eski müttefiklerine-yönelerek onları da yendi. 1930'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin tek diktatörü olmuştu.

Stalin bu güçlü konumdayken, 1934 yılında bir dizi kökten siyasi tasfiye hareketine girişti. Bu tasfiyeleri başlatan görünürdeki sebep, Stalin'in danışmanlarından olan yüksek rütbeli bir Komünist Partisi üyesinin; Sergei Kirov'un 1 Aralık 1934'te suikast sonucu öldürülmesiydi. Ancak; Kirov'un öldürülmesini, kısmen O'ndan kurtulmak için, ama daha çok da yapılacak siyasi tasfiyelere kılıf hazırlamak amacıyla, bizzat Stalin'in emretmiş olması muhtemel görünmektedir.

Bu başlangıcı izleyen birkaç yıl içinde 1917'devriminde Lenin ile çalışmış olan Komünist Parti liderlerinin büyük bir bölümü, Stalin tarafından vatana ihanetle suçlanarak, idam edildi. Çoğu halk mahkemelerinde suçlarını itiraf ettiler. Bu, Thomas Jefferson'un başkanlık makamındayken, Bağımsızlık Bildirgesi ve Anayasa'nın altında imzası bulunanları tutuklatıp vatana ihanetle suçlaması ve halk mahkemelerinde "suçlarını itiraf ettikten" sonra idam ettirmesi gibi birşeydi. 1938 yılında, önceki tasfiyeleri yöneten Genrikh Yagoda da yargılandı, vatana ihanet suçunu itiraf etti ve gerektiği şekilde, idam edildi. Arkasından aynı makama getirilen Nicolai Nezhov da benzer yolla tasfiye edildi.

1930'ların ortalarında gelişen tasfiye hareketi Komünist parti ve Sovyet ordusuna kadar yayıldı. Hareketler komünizm aleyhtarlarına ya da karşı devrimcilere değil, (Bunların çoğu Lenin döneminde sindirilmişti.) daha çok Komünist Partinin kendisine yönelikti. Stalin Komünistleri öldürmekte Çarlık Rusyası polislerinden kat kat başarılıydı. Örneğin 1934'teki Parti kongresinde seçimle iş başına gelmiş olan Merkez komitesi üyelerinin üçte ikisinden fazlası daha sonra tasfiye hareketleri sonucu öldürülmüştü. Bundan da anlaşılıyor ki, Stalin'in ana hedefi ülkede herhangi bir bağımsız erk oluşumunu yasak hale getirmekti.

Stalin'in gizli polisi acımasızca kullanışı, keyfi tutuklama ve idam kararları, hükümranlığına en ufak bir eleştiride bulunanları bile hapse ve çalışma kamplarına göndermesi toplumu korkutarak zaman içinde sindirmeyi başardı. 1930'ların sonlarında, toplum hayatına her yönüyle müdahale eden ve kişisel özgürlüklerin olmadığı bir devlet yapısı kurarak, modern zamanların belki de en totaliter diktatörlüğünü yarattı.

Stalin'in geliştirdiği ekonomik politikalar arasında tarımın kolektif hale getirilmesi de vardı. Bu politika toprakla uğraşanlar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış ve direnişle karşılaşmıştı. Ancak 1930'ların başlarında milyonlarca toprak çalışanı ya öldürüldü ya da açlıktan ölmeye mahkum edildi ve politika sonunda geçerlilik kazandı.

Stalin'in dayattığı bir diğer politika da Sovyetler Birliği'nin hızla sanayileşmesiydi. Bu hedefe, Sovyetler Birliği dışında bir çok ülke tarafından taklit edilen bir dizi "beş yıllık" planla kısmen ulaşıldı. İyi işlemeyen çeşitli yönlerine rağmen Stalin'in endüstrileşme programı kısa vadede bir başarıydı. İkinci dünya savaşı sırasında verdiği muazzam maddi kayıplara karşın Sovyetler Birliği bu savaştan dünyanın ikinci büyük sınai gücü olarak çıktı. (Uzun vadede ise Stalin'in geliştirdiği tarımsal ve endüstriyel politikalar Sovyet ekonomisini ağır zarara uğrattı.)

Ağustos 1939'da Hitler ve Stalin meşhur saldırmazlık paktlarını imzaladılar. İki hafta içinde Polonya'yı Hitler batıdan işgal etti, birkaç hafta sonra da Sovyetler Birliği doğudan başlattığı istila ile ülkenin doğu yarısını zapt etti. O yıl içinde Sovyetler Birliği bağımsız Letonya, Litvanya ve Estonya devletlerini silahlı işgalle tehdit etti. Bu ülkelerin her üçü de savaşmadan teslim oldular ve zaman içinde S.S.C.B. tarafından ilhak edildiler. Benzer şekilde Romanya'nın da bir bölümü güç kullanma tehdidiyle ilhak edildi. Finlandiya tehditlere boyun eğmeyi reddetti ancak, Rus işgali Fin topraklarının zapt edilmesiyle sonuçlandı.İlhaklar için gösterilen bahane, Sovyetler Birliği'nin bu topraklara Nazi Almanya'nın olası bir saldırısına karşı savunma yapabilmek için gereksinimi olduğuydu. Ancak savaş Almanya'nın kesin yenilgisiyle sonuçlanmasından sonra da Stalin işgal edilen topraklar üzerinde kurduğu denetimden vazgeçmeye yanaşmadı.

I. Dünya savaşının sonunda Sovyet orduları doğu Avrupa'nın büyük bölümünü işgal etmişlerdi. Stalin bölgede Sovyetler Birliği'nin uşağı olacak komünist devletler kurmak için fırsatı değerlendirdi. Yugoslavya'da da bir Marksist devlet ortaya çıktı ancak bu ülkede Rus askerleri bulunmadığından Yugoslavya, Rus uydusu olmadı. Doğu Avrupa'daki diğer komünist ülkelerin Yugoslavya'yı örnek almalarını engellemek için Stalin doğu Avrupa'nın uydu devletlerinde tasfiye hareketlerine başladı. Soğuk savaşın başlangıcı savaşın hemen bitimindeki döneme rastlar. Bazı insanların bu konuda suçu batılı liderlerin üzerine atmaya çalışmalarına karşın; soğuk savaşın esas nedeninin Stalin'in genişlemeci politikası ve ko-

münist sistemi –ve Sovyet egemenliğini- dünyaya yaymak için duyduğu karşı konulmaz istek olduğu son derece açıktır.

Ocak 1953'te Sovyet hükümeti, bir grup doktorun yüksek rütbeli devlet adamlarını öldürmek üzere bir komplo hazırlamış olmaları nedeniyle tutuklandıklarını ilan etti. Bu da Stalin'in planladığı tasfiye hareketlerinden biri gibi görünüyordu. Ancak, yetmiş üç yaşındaki diktatör 5 Mart 1953'te Moskovadaki Kremlin sarayında öldü. Bedeni mumyalanarak saygı geçişi için Lenin'in Kızıl Meydandaki mozolesine, O'nun mumyasının yanına kondu. Ancak sonraki yıllarda Stalin'in itibarında keskin bir düşüş oldu; bugün ise bir zamanlar yönettiği topraklarda genelde bir tiran kabul edilip nefret uyandırmaktadır.

Stalin'in aile hayatı pek başarılı sayılmazdı. 1904'te evlendi ama karısı üç yıl sonra veremden öldü. Tek çocukları Jacob II. Dünya savaşında Almanlara esir düştü. Almanlar O'nu kendi esirleriyle değiş tokuş yapmayı önerdilerse de Stalin bu teklifi geri çevirdi ve Jacob bir Alman esir kampında öldü. 1919'da Stalin ikinci defa evlendi. İkinci karısı 1932'de, resmi kaynaklara bakılırsa, intihar etti. Ama O'nu Stalin'in öldürdüğü ya da öldürttüğü söylentileri de vardır. İkinci evlilikten iki çocuğu vardı. Oğlu Sovyet hava kuvvetlerinde subaydı, alkolik oldu. 1962'de öldü. Stalin'in kızı Svetlana Sovyetler Birliği'nden ayrılarak 1967'de Birleşik Devletler vatandaşı oldu.

Stalin'in kişiliğinin en belirgin özelliği tam anlamıyla merhametsiz olmasıydı. Duyarlılık veya acıma duygusu sanki yakınına bile uğramamıştı. Aynı zamanda neredeyse paranoyaklık derecesinde kuşkucuydu. Tüm bunlara karşın son derece de yetenekli bir adamdı: Enerjik, kararlı, zekiydi; kolay kolay rastlanamayacak kadar güçlü bir belleğe sahipti.

Stalin, Sovyetler Birliği'nin yaklaşık çeyrek yüzyıllık diktatörü olarak birçok hayat üzerinde büyük etki yapmıştır. Hatta, bir diktatörün kendi kuşağı üzerindeki etkisinin denetim altında bulundurduğu insan sayısı, bireysel olarak sağladığı hakimiyet ve iktidarda kaldığı süre ile orantılı olduğuna inanılırsa; Stalin belki de tarihin en önde gelen diktatörüdür. Yaşadığı süre içinde milyon-

larca insanı ya ölüme, ya –zorla- çalışma kamplarına göndermiş ya da açlıktan ölmelerini sağlamıştı. (Yaptığı tasfiye hareketleri sonucunda kaç kişinin öldüğünün tam olarak bilinmesi mümkün değildir; ama, otuz milyon civarında olduğu sanılıyor.)

Dolayısıyla, Stalin'in kısa vadeli etkisinin ucu bucağı olmadığı kuşkusuzdur. Ancak çağdaşı (ve sürekli karşılaştırıldığı) Adolf Hitler gibi O'nun da kalıcı etkisinin ne kadar büyük olduğu belli değildir.

Stalin yaşadığı süre içinde Sovyetler Birliği'nin sınırlarını genişletti, doğu Avrupa'da bir uydu imparatorluk kurdu ve S.S.C.B.'ni, yer kürenin her yanında etkili olan büyük bir güç haline getirdi. Fakat geçtiğimiz birkaç yıl içinde doğu Avrupa'daki dayatmacı Sovyet İmparatorluğu ufalandı ve Sovyetler Birliği'nin kendisi de dağılarak on beş bağımsız devlete bölündü.

Stalin'in sağlığında S.S.C.B. kocaman bir polis devletiydi. Ancak gizli polisin dehşet uyandıran pençesi Stalin'in ölümünden sonra zaman içinde gevşedi.Günümüzde Ruslar ülkelerinin tarihinde hiç olmadığı kadar bireysel özgürlüğe sahip olmuştur.

Stalin'in ekonomik programı Marx ve Lenin'in fikirlerinden türetilmişti. Ama, bu politikayı önerenin Marx, uygulamaya başlayanın da Lenin olmasına karşın; Sovyetler Birliği içinde özel çiftlikleri ve özel sektör işletmelerini büyük ölçüde yok etmeyi başaran aslında Stalindi. Ancak bu siyasanın felaket getirdiği görülmüştür ve uygulanmasından artık tamamen vazgeçilmektedir.

Her şeye rağmen, yukarıda anlatılanların Stalin'in genel etkisini olduğundan fazlasıyla az gösterir nitelikte olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum. Joseph Stalin, yalnızca büyük bir ülkeyi yirmi beş yıl boyunca yöneten iktidar delisi diktatörlerden biri değildi. Soğuk savaşı çıkararak ölümünden sonra bile tüm dünya tarihi üzerinde etkili oldu. Tarihteki hiçbir savaş-II. Dünya savaşı bile-soğuk savaş kadar küresel bir etki yapmamıştır. Etkilenenler sadece S.S.C.B. ve A.B.D. değildi: Dünya üzerindeki her ülke bu mücadelenin siyasi ve ekonomik yönlerinden etkilenmiş ve dünya-

nın birçok yerinde bu yüzden sıcak savaşlar da çıkmıştır. İki süper güç arasındaki silahlanma yarışı-ki, tarihteki en büyük silahlanma yarışı olmasına karşın mücadelenin sadece bir yönüdür -*trilyonlarca* dolara mal oldu. En kötüsü belki de, tüm dünyanın yıllarca, uygarlığı tamamen yok edecek bir nükleer soykırım tehdidi altında yaşamış olmasıdır.

Soğuk savaş herkesin nefretini kazandı ve insanların çoğu samimiyetle bitmesini istediler. Fakat on yıllar boyunca, ölmüş ve saygınlığını yitirmiş Stalin yaşamakta olan siyasi kişiliklerin hepsinden daha fazla güç -dünya üzerinde gerçek anlamda onlardan daha fazla etki- sahibiydi. Tarihteki kişilerin belki de hepsinden çok Stalin hakkında "insanların yaptıkları kötülükler onlardan sonra da yaşar" denebilir.

Artık soğuk savaş bitti; Stalin'in zararlı etkisi de sonuna yaklaşıyor olabilir. Stalin'in işlediği suçların bir miktarının O'nun için sahneyi hazırlayan Lenin'in hesabına yazılması gerektiğini de hatırlamalıyız. Yine de Stalin tarihin "titan"larından biriydi: Kısa sürede unutulmayacak zalim bir dahiydi.

67

JULIUS CEASAR

(M.Ö. 100-44)

Roma imparatorluğunun ünlü askeri ve siyasi lideri Gaius Julius Caesar; M.Ö. 100 yılında Roma'da, olağanüstü bir siyasi karmaşa döneminde dünyaya gelmiştir.

Romalılar M.Ö. ikinci yüzyılda, II. Pön savaşlarında Kartaca'ya karşı kazandıkları büyük zaferden sonra büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu zafer bir çok Romalıyı zengin etmişti. Ancak savaşlar Roma'nın toplumsal ve ekonomik yapısını fena halde bozmuş ve köylüleri mahrumiyet içinde bırakmıştı. Kuruluşunun başlangıcında küçük bir şehri yöneten bir tür belediye meclisi olan Roma senatosunun büyük bir imparatorluğu adil ve etkin olarak yönetemediği görülmüştü. Siyasi yozlaşma şahlanmıştı ve tüm Akdeniz ülkeleri Romanın yanlış yönetiminden muzdaripti. Roma'da da yaklaşık M.Ö. 133'te başlayan ve sürüncemede kalan bir düzensiz-

lik dönemi olmuştu. Siyaset adamları, generaller ve demogoglar erk savaşına girdiler ve M.Ö. 87'de Marius'ün, M.Ö. 82'de de Sulla'nın komutasındaki partizan orduları Roma'da yürüdüler. Yanlış yönetim gerçeği herkes tarafından açıkça görülmekle birlikte Roma vatandaşlarının çoğunluğu cumhuriyetçi hükümetin işbaşında kalmasını istiyordu. Ceasar Roma'daki demokrat hükümetin artık korunmaya değmediğini,hatta bu noktayı çoktan geride bıraktığını gören belki de ilk önemli siyasi liderdi.

Ceasar eski bir patriark ailesinden gelmekteydi. İyi bir eğitim almış ve siyasete gençlik çağlarında atılmıştı. Bulunduğu konumlar, kurduğu çeşitli ittifaklar ve siyasi yükselişi son derece karışıktır ve bunları burada yeniden sayma girişiminde bulunulmayacaktır. Ancak, M.Ö. 58'de, kırk iki yaşındayken Julius Roma egemenliği altındaki üç yabancı eyaletin valiliğine atanmıştır: Alp dağlarının güneyindeki Galya (Kuzey İtalya); İllirya (günümüz Yugoslavya'sının kıyı bölgeleri) ve Narbon Galyası (Fransa'nın güney kıyıları). O zamanlar komutası altında toplam yirmi bin kadar askerden oluşan dört Roma lejyonu bulunmaktaydı.

M.Ö. 58-61 yılları arasında Ceasar bu güçleri; kabaca günümüz Fransası ve Belçikasını, yanı sıra İsviçre, Almanya ve Hollanda'nın bazı bölümlerini kapsayan Galya'nın geri kalan ülkelerinin fethi için kullandı. Savaştığı orduların kendi ordularından sayıca üstünlüğüne rağmen, Gal kavimlerinin hepsini yenerek Ren nehrine kadar olan toprakların tamamını Roma egemenliği altına almayı başardı. Britanya'ya da iki sefer yapmasına rağmen burada kalıcı fetihler yapamadı.

Galya'nın fethi zaten önde gelen bir siyaset adamı olan Ceasar'ı Roma'da kahraman yaptı. Siyasi muhaliflerine göre ise, bu kahramanlık fazla abartılmış ve Ceasar gereğinden fazla güç kazanmıştı. Askeri görevi sona erdiğinde, Roma senatosundan bir yurttaş olarak, yani yanında ordusu olmadan Roma'ya dönmesi için emir aldı. Ceasar belki de haklı olarak, Roma'ya askersiz dönmesi halinde siyasi muhaliflerinin bu fırsatı kendisini mahvetmek için kullanacaklarından korktu. Bundan dolayı da, M.Ö. 49 yılının 10-11 ocağında, Roma Senatosuna açıkça karşı çıkarak askerlerini kuzey İtal-

ya'daki Rubicon ırmağından geçirdi ve Roma'ya yürüdü. Bu kanunsuzluğu apaçık hareket Ceasar lejyonlarıyla Senatoya sadık güçler arasında bir iç savaş başlattı. Savaş dört yıl sürdü ve M.Ö. 45 yılında Munda, İspanya'da yapılan son muharebeden sonra Ceasar'ın kesin zaferiyle bitti.

Ceasar, Roma'nın istediği etkin ve aydınlık istibdadın sadece kendisi tarafından kurulabileceğine çoktan inanmıştı. M.Ö. 45 yılının ekim ayında Roma'ya döndü, kısa bir süre sonra da ömür boyu diktatör ilan edildi. M.Ö. 44 Şubatında kendisine taç sunuldu ama bu teklifi geri çevirdi. Ancak zaten bir askeri diktatör olduğundan, bu davranışı cumhuriyetçi muhalifleri için bir güvence oluşturmadı. M.Ö. 44 yılında, 15 Mart günü (Roma takvimine göre "Mart İdes") bir Senato toplantısı sırasında bir grup suikastçı tarafından katledildi.

Ceasar hayatının son yıllarında bir reform hareketine girişti. Ordudan emekli olanları ve Roma'nın kırsal kesiminde yaşayan yoksul halkı imparatorluğun her yanına yaygınlaştıracağı yeni topluluklar içine yerleştirmek üzere bir plan yapmıştı. Roma "yurttaş"lığı kavramını birkaç halk sınıfını daha kapsayacak hale getirmişti. İtalyan şehirlerine, hepsinde aynı şekilde uygulanan bir yerel yönetim sistemi getirmeyi düşünüyordu. Geniş bir bayındırlık programı ve Roma hukukuna bir düzen getirme yönünde planları da vardı. Çeşitli alanlarda başka reformlar da yaptı. Fakat Roma'da tatmin edici bir anayasaya dayanan yönetim tarzını yerleştiremedi, düşüşünün belki de en önemli nedeni buydu.

Ceasar'ın Munda'da kazandığı zaferle Roma'da katledişi arasında sadece bir yıl olduğundan, yaptığı planların çoğu işlerlik kazanamadı; yaşasaydı yönetiminin ne denli aydınlanmacı ve etkin olacağı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Reformları arasında en kalıcı etkiyi sahip olanı, getirdiği yeni takvim düzenidir. Bu takvim, sadece birkaç küçük iyileştirmeyle o günden bu yana kullanılmaktadır.

Ceasar tarihteki en karizmatik siyasi kişiliklerden biriydi ve çok çeşitli yeteneklere sahipti. Başarılı bir siyaset adamı, parlak bir

general ve mükemmel bir hatip ve yazardı. Galya'nın fethini anlattığı *"de bello Gallico"* adlı eseri uzun zamandır bir edebiyat klasiği sayılmaktadır:Bir çok öğrenciye göre Latin klasikleri arasında en okunmaya değer ve ilginç eserdir. Ceasar cesur, coşkulu ve yakışıklıydı. Dillere destan bir Don Juan'dı ve gününün hoşgörü standartlarına göre bile aşk hayatı karışık sayılırdı. (En meşhur ilişkisi de elbette ki Kleopatra ile yaşadığı aşktı.)

Ceasar'ın kişiliği genelde eleştirilmiştir. İktidar hırsı içindeydi ve geldiği siyasal konumları zengin olmak için - kuşkusuz ki- kullandı. Ancak, -hırslı politikacıların çoğundan farklı olarak- ipe sapa gelmez konuşmalar yapan, hilekar bir insan da değildi. Galyalılarla çarpışırken acımasız ve vahşiydi. Diğer yandan yenilgiye uğrattığı Romalı muhaliflerine karşı övgüyü hak edecek kadar alicenap davrandı.

Alman imparatorunun unvanı "Kayzer"in ve Rus imparatorunun sanı "Çar"ın "Ceasar" sözcüğünden türetilmesi, adına duyulan saygının bir göstergesidir. Ceasar; Roma imparatorluğunun esas kurucusu olan ikinci kuşaktan yeğeni Avgustos Ceasar'dan her zaman çok daha ünlü olmuştur. Ancak Julius Ceasar'ın tarih üzerindeki gerçek etkisi muazzam ününe denk değildir. Roma cumhuriyetinin çöküşünde belirgin bir rol oynadığı bir gerçektir. Ama bu yönde arz ettiği önem, Roma'daki cumhuriyetçi hükümet zaten sallantıda olduğundan, fazla da abartılmamalıdır.

Ceasar'ın en önemli kazanımlarından biri Galya'yı fethidir. Ele geçirdiği topraklar yaklaşık beş yüzyıl boyunca Roma egemenliğinde kalacaktı. Buralarda yaşayan halk bu süre içinde tamamen "Romalılaştı". Roma hukuku, gelenekleri, dili ve daha sonra da Roma Hıristiyanlığı benimsendi. Günümüzde kullanılan Fransızca büyük ölçüde o günlerde konuşulan Latinceden alınmıştır.

Ceasar'ın Galya'yı fethi Roma üzerinde de çok etkili oldu; İtalya'nın kuzeyden gelecek saldırılara karşı birkaç yüzyıl güven içinde yaşamasını sağladı. Galya'nın fethi aslında Roma imparatorluğunun tümünde güvenliğin sağlamasında bir etkendi.

Romalılar Ceasar olmadan da Galyayı eninde sonunda alırlar mıydı acaba? Gal kavimlerine göre teknolojik ya da sayısal bir üstünlükleri yoktu. Diğer yandan Roma, Ceasar'ın fetihlerinden önceki dönemde hızla genişlemekteydi ve bu genişleme Ceasar döneminden sonra da bir süre devam etti. Roma ordularının o dönemde sahip olduğu yüksek askeri etki, Galya'nın Roma'ya yakın olması ve Gal kavimlerinin dağınıklığı da göz önüne alındığında, Galya'nın bağımsızlığını koruma konusunda pek şansı yokmuş gibi görünüyor. Her halukarda, Ceasar'ın büyük Kelt ordularını yenen ve Galya'yı fetheden general olduğu gerçeği de yadsınamaz ve bu kitapta en çok da bu başarısı nedeniyle yer almaktadır.

68
FATIH WILLIAM

(yaklaşık 1027-1087)

1066 yılında Normandiya dükü William, arkasında sadece birkaç bin askerle, İngiltere'nin hakimi olmak üzere Manş denizini geçti. Bu gözüpek girişimi başarıyla sonuçlandı; bu İngiltere'nin son defa işgal edilişiydi. Norman fetihleri, William ve haleflerine İngiltere tacını vermekle kalmadı; İngiltere'nin bu fetihten sonraki tarihini William'ın hayal bile edemeyeceği biçimde ve düşünemeyeceği kadar derinden etkiledi.

William 1027 dolaylarında, Fransa'nın Normandiya bölgesinde bulunan Falaise kasabasında doğdu. Normandiya dükü I. Robert'in gayri meşru, ama tek oğluydu. Robert 1035 yılında Kudüs'e yaptığı hac ziyaretinden dönerken öldü. Hacca gitmeden önce William'ı varis ilan etmişti. Böylece William sekiz yaşındayken Normandiya dükü oldu.

Bu veraset, William'a varlıklı ve güçlü bir konum sağlamak şöyle dursun, hayatını tehlikeye soktu. Küçücük bir çocuktu, oysa

koskoca insanlar olan feodal baronların efendisiydi. Baronların hırsları, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, sadakat duygularından kuvvetliydi ve William'ın vasilerinden üçünün kazayla öldüğü, özel öğretmeninin ise katledildiği bir anarşi dönemi başladı. William, bağlı bulunduğu Fransa kralı I. Henry kendisine yardım etmiş olsa da o dönemde hayatta kalabildiği için çok şanslıydı.

William, ergenlik çağının ortalarında bulunduğu 1042 yılında şövalye ilan edildi. Bundan sonra siyasal olaylarda bizzat rol almaya başladı. Normandiya'nın feodal baronlarına karşı giriştiği uzun savaşlardan sonra, dükalığını sıkı denetim altına almayı başardı. (Bu arada; evlilik dışı dünyaya gelmiş olması belirgin bir siyasi engeldi ve muhalifleri kendisinden sık sık "piç" diye bahsederlerdi.) 1063'te komşu Maine vilayetini zapt etmeyi başardı ve 1064'te diğer komşusu Britanny'nin de hakimi olarak tanındı.

1042'den 1066'ya kadar İngiltere tahtında "İtirafçı Edward" vardı. Edward'ın çocuğu olmadığından İngiltere tahtının veraseti konusunda bir çok oyun dönüyordu. William'ın Edward'dan sonra kendisinin tahta geçmesi gerektiği yolundaki iddiası, aralarındaki kan bağının çok uzaktan olması nedeniyle biraz zayıf kaldı: Edward'ın annesi William'ın büyük babasının kız kardeşiydi. Ancak 1051'de Edward, belki de William'ın gözle görünür becerilerinden etkilendiğinden, O'na veraset vaad etti.

1064 yılında, İngiliz lordlarının en güçlüsü ve kral Edward'ın yakın arkadaşı ve kayınbiraderi olan Harold Godwin William'ın eline düştü. William Harold'a iyi davrandı ama, İngiliz tahtı üzerindeki talebini desteklemeye yemin edinceye kadar alıkoydu. Bir çok kişi bu şekilde tehdit altında verilmiş bir sözü ne yasal ne de ahlaksal yönden bağlayıcı saymazdı, Harold da saymadı. Edward 1066'da ölünce Harold Godwin İngiltere tahtı üzerinde hak etti ve Witan (kralın ölümünden sonra yerine geçecek kişiyi belirlemekte genellikle rol alan Lordlar Meclisi) O'nu yeni kral olarak seçti. Topraklarını genişletme hırsı içinde olan ve Harold'un yeminini bozmasına öfkelenen William, hakkını silah zoruyla almak için İngiltere'yi işgal etmeye karar verdi.

William bir donanma ve Fransa kıyılarında bir ordu topladı ve 1066 ağustosunun başlarında yelken açmaya hazır hale geldi. Ancak sefer, dinmek bilmeyen kuzey rüzgarları tarafından birkaç hafta geciktirildi. Bu arada, Norveç kralı Harald Hardraade İngiltere'ye Kuzey denizi üzerinden ayrı bir çıkartma başlatmıştı. Harold Goldwin ordusunu, William'ın saldırı ihtimaline karşı İngiltere'nin güneyinde tutmaktaydı. Artık orduyu Norveç saldırısını karşılamak için kuzeye götürmek zorundaydı. 25 Eylüldeki Stamford köprüsü muharebesinde Norveç kralı öldürüldü ve orduları bozguna uğratıldı.

Bozgundan yalnızca iki gün sonra Manş denizinde rüzgar değişti ve William askerlerini derhal İngiltere'ye nakletti. Harold belki de William'ın üzerine doğru gelmesine izin vermeliydi, en azından savaş ilan etmeden önce askerlerini iyice dinlendirmeliydi. Bunları yapmak yerine askerlerini William ile savaşmak üzere hızla geriye, güneye sürdü. İki ordu 14 Ekim 1066'da ünlü Hastings savaşını yaptılar. O günün sonuna doğru William'ın süvarileri ve okçuları Anglosakson güçlerini bozguna uğratmayı başarmışlardı. Akşam çökerken kral Harold da öldürülmüştü. İki kardeşi de savaşın başında öldürüldüklerinden, ortada yeni bir ordu toplayabilecek ya da William'ın İngiltere tahtı üzerindeki hak iddiasına karşı çıkabilecek mertebede bir İngiliz lider kalmamıştı. William o yılın Noel gününde Londra'da taç giydi.

Sonraki beş yıl içinde bir dizi dağınık başkaldırı oldu ama William hepsini sindirmeyi başardı ve bu isyanları, İngiltere topraklarının tamamına el koyarak burayı kişisel mülkü ilan etmesinin gerekçesi olarak kullandı. Edinilen toprakların büyük kısmı daha sonra bu topraklardaki feodal düzeni William adına koruyan Norman derebeylerine dağıtıldı. Sonuç olarak, Anglosakson aristokrasisi neredeyse tamamen sahipsiz kaldı ve yerini Normanlar aldı. (Oldukça acıklı bir öyküymüş gibi görünmekle birlikte, bu güç değişiminden doğrudan etkilenenler sadece birkaç bin kişiydi. Toprağı işleyen köylülerin yalnızca efendileri değişmişti.)

William'ın İngiltere krallığının hakkı olduğu konusunda gönlü her zaman çok rahattı ve yaşadığı sürece mevcut İngiliz kurumları-

nın çoğu korundu. William yeni toprakları hakkında bilgi edinmeye çok meraklı olduğundan, İngiltere'de ayrıntılı bir nüfus sayımı ve mülkiyet tespiti yapılmasını emretti. Bu çalışmaların sonuçları, değerli bir tarihsel bilgi kaynağı olan "*Kıyamet günü kitabı*" adlı kocaman bir deftere kaydedildi. (Özgün el yazmaları halen Londra'daki Genel kayıtlar bürosunda bulunmaktadır.)

William evliydi, dört oğlu ve beş kızı vardı. 1087'de kuzey Fransa'nın Rouen kentinde öldü. O zamandan beri bütün İngiliz hükümdarları doğrudan O'nun soyundan gelmektedir. Tuhaf bir şekilde; Fatih William İngiliz krallarının belki de en önemlisi olmasına rağmen, İngiliz değil Fransızdı. Fransa'da doğdu, Fransa'da öldü, hayatının neredeyse tümünü burada geçirdi ve sadece Fransızca bilirdi. (Yeri gelmişken, okuması yazması olmadığını da belirtelim.)

William'ın tarih üzerindeki etkisini değerlendirirken hatırlanması gereken en önemli şey, İngiltere'nin Normanlar tarafından fethinin onsuz başarılamayacak olduğudur. William İngiliz tahtının doğal varisi değildi ve kişisel hırs ve yetenekleri bir yana bırakılırsa, Norman işgali için tarihsel bir neden ya da gereksinim yoktu. İngiltere, bin yıl önce Romalıların işgaline uğramasından sonra, Fransa topraklarından gelen bir işgalle karşılaşmamıştı. William döneminden bu yana geçen dokuz yüzyıl içinde de ne Fransa topraklarından ne de başka bir yerden işgal edilememiştir.

O zaman soru şudur: Norman işgalinin etkisi ne denli güçlüydü? Norman işgalcilerin sayıları göreceli olarak azdı ama İngiliz tarihi üzerinde büyük bir etki bırakmışlardı. Norman istilasından önceki beş ya da altı yüzyıl içinde İngiltere, Anglosakson ve İskandinav işgallerine sürekli maruz kalmış ve temel olarak Alman kültürünü (Töton kültürü) benimsemişti. Normanlar Viking soyundandı ama dilleri ve kültürleri Fransızdı. Dolayısıyla Norman istilası, İngiliz kültürünü Fransız kültürüyle yakın temasa geçirmek gibi bir etki yapmıştı. (Bugün doğal bir şey gibi görünebilir, ancak Fatih William'dan önceki yüzyıllarda İngiltere'nin doğal ilişkilerinin tümü kuzey Avrupa ile kurulmuştur.) Bunun sonucunda İngiltere'de, Fransız ve Anglosakson kültürlerinin harmanı olan -başka koşullar altında ortaya çıkma ihtimali çok düşük - bir kültür oluştu.

William İngiltere'ye feodalizmin gelişmiş bir şeklini getirdi. Norman kralları, kendilerinden önceki Anglosaksonlardan farklı olarak emirlerinde birkaç bin silahlı şövalyeden oluşan bir kuvvet bulundururlardı. Ortaçağ ölçütlerine göre bu güçlü bir orduydu. Normanlar yetenekli yöneticilerdi ve dönemlerinde İngiliz devleti Avrupa'nın en güçlü ve etkili devletlerinden biri haline geldi.

Norman istilasının bir diğer ilginç sonucu, yeni bir İngiliz dilinin ortaya çıkmasıydı. Norman istilasının etkisiyle İngilizce'ye fazla miktarda yeni kelime girişi oldu- o kadar fazla miktarda ki, günümüzde İngilizce sözlüklerde Fransız ya da Latin kökenli kelimelerin sayısı Anglosakson kökenlilerden daha çoktur. Dahası, Norman istilasının hemen ardından gelen üç- dört yüzyıl içinde İngilizce gramer, büyük bölümünü sadeleşmenin oluşturduğu hızlı bir değişim gösterdi. Norman istilası olmasaydı, günümüz İngilizcesi "düşük Almanca" ya da Flamanca'dan pek az farklı bir dil olabilirdi. Bu durum, önemli bir dilin bir insana bağlı olarak eski halinden tamamen değişik bir hal almasının bilinen tek örneğidir. (İngilizce'nin bugün dünyada en önde gelen dil olduğu da kaydedilmelidir.)

Norman işgalinin Fransa üzerindeki etkilerinden de söz edilmelidir. İstiladan sonraki dört yüzyıl boyunca, Norman kökenlerinden dolayı Fransa'da geniş topraklara sahip olan İngiliz krallar ile Fransız krallar arasında uzun bir savaşlar zinciri vardı. Bu savaşlar Norman istilasına kadar götürülebilmektedir, 1066'dan önce ise İngiltere ve Fransa arasında hiç savaş olmamıştı.

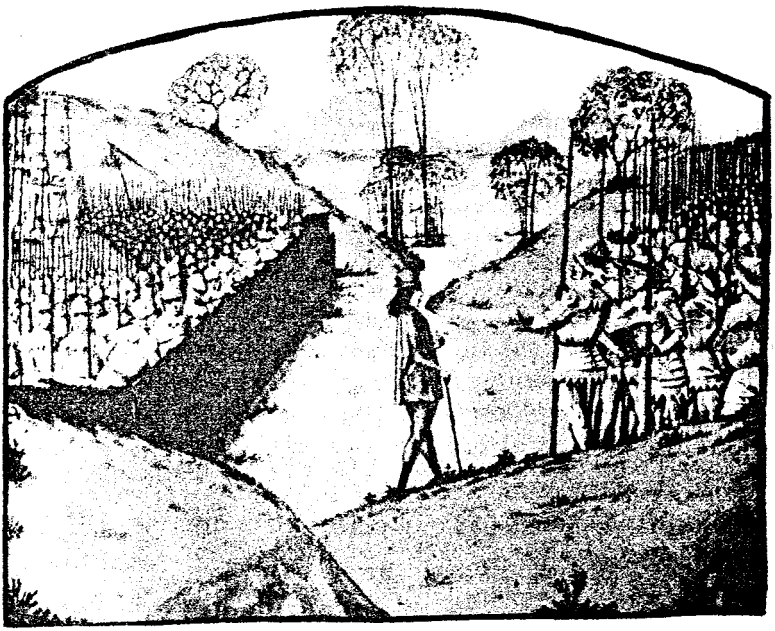
İngiltere kıta Avrupasında yer alan ülkelerin hepsinden birçok bakımdan gözle görünür şekilde farklıdır. İngiltere, hem kurmuş olduğu büyük imparatorluk hem de demokratik kurumları vasıtasıyla dünyanın diğer ülkeleri üzerinde, topraklarının büyüklüğüyle hiç de orantılı olmayan bir etki yapmıştır. İngiliz siyaset tarihinin bu yanının ne dereceye kadar William'ın yaptığı işlerin sonucuydu?

Tarihçiler modern demokrasinin neden, diyelim ki Almanya'da değil de İngiltere'de ortaya çıkmış olduğu sorusunun cevabı üzerinde anlaşamamışlardır. Ama İngiliz kültürü Anglosakson ve Norman kültürlerinin bir harmanıdır ve Norman istilası sonucu oluşmuştur. Diğer yandan, İngiliz demokrasisinin daha sonra gösterdiği gelişme ile ilgili olarak despot William'ın fazla övgüye layık

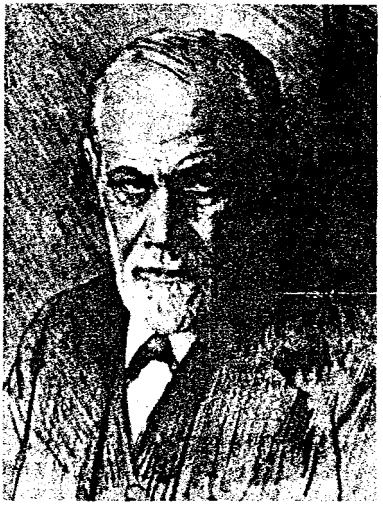
olduğunu da hiç düşünmüyorum. Norman istilası ertesinde İngiltere'de değerli, küçük bir demokrasi kurulmuştu.

İngiltere İmparatorluğu'nun kurulması üzerinde ise, William'ın etkisi daha açıkmış gibi görünmektedir. 1066'dan önce İngiltere hep istilaları karşılayan taraftı. 1066'dan sonra ise roller değişti. William'ın kurduğu ve haleflerinin sürdürdüğü güçlü merkeziyetçi devlet ve bu devletin komutasında bulunan askeri kaynaklar sayesinde, İngiltere bir daha hiç işgal edilmedi. Tam tersine, kendi deniz aşırı askeri operasyonlarından başını alamadı. Dolayısıyla, Avrupa'nın gücünün deniz ötesine taştığı dönemde, İngiltere'nin elinde diğer Avrupa devletlerinin sahip olduğundan fazla sayıda sömürge bulunması doğaldı.

Elbette ki İngiliz tarihinde kendisinden sonra görülen *tüm* gelişmeler için William'a paye verilemez; ama Norman istilasının daha sonra olanlar üzerinde dolaysız bir etken olduğu da muhakkaktır. Dolayısıyla, William'ın uzun vadeli etkisi çok büyüktür.

Hastings savaşının bilinen ilk tablosu

69
SIGMUND FREUD

(1856 – 1939)

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud; 1856'da, o dönemde Avusturya imparatorluğu, günümüzde ise Çekoslovakya topraklarında bulunan Freiberg kasabasında doğdu. Dört yaşındayken ailesi, hayatının neredeyse tamamını geçirdiği Viyana'ya taşındı. Freud sıra dışı bir öğrenciydi; 1881 yılında Viyana Üniversitesi'nden tıp diploması aldı. Ardından gelen on yıl içinde fizyoloji alanında araştırmalar yaptı, bir psikiyatri kliniğinin kadrosuna girdi, nöroloji üzerinde özel çalışmalar yaptı; Paris'te, seçkin bir Fransız nöroloğu olan Jean Charcot ile çalıştı ve aynı zamanda Viyanalı doktor Josef Breuer ile çalışmalar yürüttü.

Freud'un psikoloji ile ilgili görüşleri yavaş yavaş gelişti. Yazılmasına Breuer'in de yardımcı olduğu ilk kitabı "*Histeri Üzerine Çalışma*" ancak 1895 yılında ortaya çıktı. Ardından gelen "*Rüyaların*

Yorumu" adlı kitabı 1900'da yayınlandı ve en özgün ve önemli eserlerinden biri oldu. Bu kitap, önceleri pek fazla satmamasına rağmen, ününün yayılmasında büyük rol oynadı. Bunu diğer önemli çalışmalar izledi; Birleşik Devletler'de bir dizi konferans verdiği 1908 yılında Freud çoktan meşhur olmuştu. 1902'de Viyana'da bir "psikoloji tartışmaları" grubu oluşturdu. Bu grubun ilk üyelerinden biri Alfred Adler'di, birkaç yıl sonra da Carl Jung aralarına katıldı. Bu psikologların her ikisi de daha sonra kendi alanlarında dünya çapında ün kazanacaklardı.

Freud evli ve altı çocukluydu. Hayatının sonlarına doğru çene kanserine yakalandı ve 1923 yılından sonra, iyileşmek için otuzdan fazla ameliyat geçirdi. Buna rağmen çalışmaya devam etti ve önemli yapıtlarından bazılarını bu dönemde üretti. 1938 yılında Naziler Avusturya'ya girdi ve Yahudi olan 82 yaşındaki Freud, Londra'ya kaçmaya mecbur kaldı, ertesi yıl da burada öldü.

Freud'un kuramsal psikolojiye katkısı o kadar kapsamlıdır ki; kısaca özetlenmesi çok zordur. İnsan davranışlarında bilinçaltının muazzam önemine dikkat çekti. Bilinçaltı faaliyetlerinin rüyaların içeriğini nasıl etkilediğini ve bu faaliyetlerin dil sürçmeleri ve isim unutma gibi sık rastlanan olguların ve insanın kendi kendine kaza hatta hastalık yaratması gibi durumların sebebi olduğunu gösterdi.

Freud psikanaliz tekniğini, akıl hastalıklarını tedavi etmek üzere bir yöntem olarak geliştirdi. İnsan kişiliğinin yapısı ile ilgili bir kuram ortaya attı. Endişe, savunma mekanizması, hadım edilme kompleksi, bastırma, yüceltme konularındaki kuramları geliştirmesi ya da herkesçe bilinir hale getirmesi sayabileceklerimizden sadece birkaçıdır. Eserleri kuramsal psikolojiye duyulan ilgiyi körükledi. Bazı fikirleri son derece aykırıydı –hâlâ da öyledir- ve ortaya attığı günden beri ateşli tartışmalara neden oldular.

Freud'un belki de en çok; bastırılmış cinsel duyguların sinir hastalıkları, ya da nevrozlar, üzerinde tetikleyici rol oynadığı düşüncesini öne sürmesiyle tanınmaktadır. (Eserleri bu görüşün bilimsel geçerlilik kazanması için çok şey yapmış olmakla birlikte, aslında bu fikir Freud'dan *çıkmamıştır*.) Cinsel duygu ve isteklerin ergenlik çağında değil de ilk çocukluk döneminde başladığına da işaret etmiştir.

Freud'un fikirlerinden birçoğu hâlâ o kadar aykırıdır ki, tarihteki yerini değerlendirmek çok zordur. O, yeni fikirler öne sürme konusunda büyük bir yeteneğe sahip bir öncü ve ıssızdaki yolları aydınlatan bir kişidir. Ancak, Freud'un kuramları (Darwin ya da Pasteur'ün kuramlarından farklı olarak) bilim toplumunun genel onayını asla almamıştır ve fikirlerinin hangilerinin en sonunda doğru kabul edileceğini kestirmek güçtür.

Fikirleri üzerinde çelişkili görüşlerin hâlâ mevcut olmasına karşın, Freud'un insanlığın düşünce tarihi içinde yükselen bir kişilik olduğu konusunda da pek az şüphe vardır. Psikoloji hakkındaki görüşleri insan belleğini algılayışımızı tümden değiştirmiş ve getirdiği fikir ve terimlerin birçoğu günlük hayatımızda kullanılır olmuştur. Örneğin; ilkel benlik, benlik, üst benlik, Oidipus kompleksi ve ölme arzusu

Psikanalizin son derece pahalı bir tedavi yöntemi olduğu ve genellikle de başarısızlıkla sonuçlandığı bir gerçektir. Fakat bu tekniğin başarılı olduğu birçok durum da söz konusudur. Geleceğin psikologları pekala, bastırılmış cinselliğin insan davranışları üzerinde Freudcuların iddia ettiğinden daha az rol oynadığı sonucuna ulaşabilirler. Ancak, bu tür duygular muhakkak ki Freud'dan öncekilerin düşündüğünden çok daha büyük bir role sahiptir. Benzer şekilde, günümüzde psikologların çoğunluğu, bilinçaltı faaliyetlerinin insan davranışında etkin olduğuna artık inanmaktadırlar -bu da Freud'dan önce hak ettiğinden daha az önemsenen bir konuydu.

Freud kesinlikle ilk psikolog değildir ve uzun vadede belki de gerçeğe en yakın fikirleri öne sürmüş olduğu da düşünülmeyecektir. Yine de modern kuramsal psikolojinin gelişiminde en etkili ve önemli kişilik olduğu da açıktır ve kendi alanındaki muazzam önemi göz önüne alındığında, bu kitapta bulunmayı kuşkusuz hak etmektedir.

70
EDWARD JENNER

(1749-1823)

İngiliz hekim Edward Jenner, insanların çok korktuğu çiçek hastalığına karşı aşı geliştiren ve bu aşının yaygın olarak kullanılmasını sağlayan kişiydi.

Çiçek hastalığının Jenner sayesinde dünya yüzünden silinmiş olduğu günümüzde, bu hastalığın bir zamanlar ne kadar ürkütücü kayıplar verdirdiğini bazen unutabiliyoruz. Çiçek o kadar bulaşıcı bir hastalıktı ki, Avrupa halkının çok önemli bir kısmı yaşamlarının bir döneminde bu hastalığa mutlaka yakalanırlardı. O kadar öldürücüydü ki, hastalığa tutulanların en az % 10'uyla %20'si arasında bir bölümü hayatlarını kaybederlerdi. Hastalığı sağ salim atlatabilenlerden %10-15'inin ise ömür boyu geçmeyen izler nedeniyle görünümleri bozulurdu. Çiçek sadece Avrupa'ya has bir hastalık da değildi elbette; Kuzey Amerika, Hindistan, Çin ve dünya üzerinde daha birçok yeri kasıp kavuruyordu. Çocuklar, hastalığın görüldüğü her yerde verilen kurbanların başında geliyorlardı.

Çiçek hastalığını önlemek için güvenilir yöntem arayışları yıllardan beri sürmekteydi. Çiçeğe bir kez atlatabilen bir kişinin artık bağışıklık kazandığı ve hastalığa bir daha yakalanmadığı uzun süredir bilinmekteydi. Bu gözlem Doğu ülkelerinde sağlıklı insanların hastalığı hafif geçirmekte olan birinin yarasından alınan iltihapla aşılanması şeklinde bir uygulamaya yol açmıştı. Böylece aşılanan kişinin hastalığı çok hafif geçireceği ve iyileştikten sonra da bağışıklık kazanacağı umuluyordu.

Bu uygulama, İngiltere'ye on sekizinci yüzyılın başlarında Lady Mary Wortley Montagu tarafından getirilmiş ve Jenner'den çok yıllar önce sıradan bir olay haline gelmişti. Hatta Jenner de sekiz yaşındayken çiçeğe karşı aşılanmıştı. Ancak bu dahiyane önlemin ciddi bir sakıncası vardı: Bu şekilde aşılanan kişilerin azımsanamayacak bir bölümü hastalığı hafif atlatamıyorlar, geçirdikleri şiddetli rahatsızlık sonunda yüzlerinde yara izleri (çiçek bozuğu) kalıyordu. Hatta aşı uygulamalarının %2 si öldürücü çiçek vakasıyla sonuçlanıyordu! Daha iyi bir önleme yöntemine fena halde gereksinim olduğu açıktı.

Jenner 1749 yılında İngiltere'nin Gloucestershire yöresinin küçük bir kasabasında; Berkeley'de doğdu. On iki yaşında bir çocukken bir cerrahın yanına çırak girdi. Daha sonra anatomi öğrendi ve bir hastanede çalıştı. 1792'de St. Andrew's Üniversitesinden tıp diploması aldı. Kırklı yaşlarının ortalarında Gloucestershire'da bir hekim ve cerrah olarak bayağı ün yapmıştı.

Jenner, yöredeki süt sağan kadınlar ve çiftçiler arasında yaygın olan bir inancı biliyordu: Sığırlarda görülen bir cins çiçek hastalığını geçirenler -sığırlarda görülen ancak insanlara da geçebilen hafif bir vaka- bir daha asla çiçek hastalığına yakalanmıyorlardı. (Sığırları etkileyen çiçek hastalığı, son derece hafif bir çiçek vakası gibi seyretmekle birlikte, insanlar için bir tehlike arz etmemektedir.) Jenner; çiftçilerin inancı doğruysa, sığırlarda görülen çiçek mikrobu kullanılarak hazırlanacak aşının insanların çiçek hastalığına bağışıklık kazanmaları için *güvenli* bir yöntem olacağını gördü. Meseleyi dikkatle inceledi ve 1796 yılında söz konusu inancın gerçekten de doğru olduğunu anladı ve düşündüğü yöntemi doğrudan denemeye karar verdi.

Jenner, mayıs 1796'da James Phipps isimli sekiz yaşında bir çocuğu bir sütçü kızın elindeki cerahatten aldığı madde ile aşıladı. Beklendiği gibi çocuk sığır çiçeğine yakalandı ama kısa sürede iyileşti. Birkaç hafta sonra Jenner, Phipps'e çiçek mikrobu verdi. Umut ettiği gibi, çocuk hiçbir hastalık belirtisi göstermedi.

Biraz daha inceleme yaptıktan sonra Jenner ulaştığı sonuçları 1798'de kendisinin yayınladığı, "Çiçek aşısının elde edilmesi ve etkileri üzerine bir sorgulama" adlı ince bir kitapta ortaya koydu. Aşı uygulamalarının hızla benimsenmesinde baş etken bu kitap oldu. Jenner daha sonra aşılar hakkında beş makale daha yazdı ve yıllar boyu vaktinin büyük kısmını geliştirdiği teknik hakkında bilgi yaymaya ve bu tekniğin benimsenmesi için çalışmaya adadı.

Aşı uygulamaları İngiltere'de hızla yaygınlaştı ve kısa süre içinde, ordu ve donanmada zorunlu hale getirildi, zamanla dünya üzerindeki ülkelerin çoğunda da benimsendi.

Jenner geliştirdiği yöntemi bedelsiz olarak dünyanın hizmetine sundu ve bundan maddi kazanç elde etmeye hiç kalkışmadı. Ancak, 1802 yılında İngiliz Parlamentosu bir şükran ifadesi olarak kendisine 10.000 sterlinlik bir ödül sundu. Birkaç yıl sonra Parlamento Jenner'e bir 20.000 sterlin daha verdi. Jenner dünya çapında ün kazandı ve bir çok övünç payesi ve madalyaya layık görüldü. Jenner evli ve üç çocukluydu. Yetmiş üç yaşına kadar yaşadı, 1823 yılının başlarında doğum yeri Berkeley'de öldü.

Gördüğümüz gibi Jenner sığırlarda görülen çiçek hastalığının çiçeğe karşı bağışıklık kazandıracağı fikrini kendisi üretmedi; başkalarından duydu. Hatta göründüğü kadarıyla Jenner ortaya çıkmadan önce birkaç kişi bu yöntemle aşılanmıştı da.

Jenner çarpıcı bir özgünlüğe sahip bir bilim adamı olmamakla birlikte, insanlığa bu denli hizmet eden pek az insan vardır. İncelemeleri, deneyleri ve eserleriyle, tıp aleminin hiçbir zaman ciddiye almadığı bir halk inanışını, sayısız hayat kurtaran sıradan bir işleme dönüştürdü. Jenner'in tekniği sadece bir tek hastalığın önlenmesi için kullanılabilir ama bu çok önemli bir hastalıktır. Kendi kuşağının ve kendisinden sonra gelen kuşakların O'na layık gördüğü şerefi fazlasıyla hak etmektedir.

71
WILHELM CONRAD RÖNTGEN

(1845-1923)

Wilhelm Conrad Röntgen; X ışınlarını bulan kişi, 1845 yılında Almanya'nın Lennep kasabasında doğdu. Doktorasını Zürih üniversitesinde 1869 yılında tamamladı. Ardından gelen on dokuz yılda Röntgen birçok üniversitede çalıştı, kusursuz bir bilim adamı olarak yavaş yavaş ün kazandı. 1888'de, fizik profesörü unvanını aldı ve Würzburg üniversitesi fizik enstitüsü direktörlüğüne atandı. Röntgen kendisine ün kazandıran buluşunu bu üniversitede, 1895 yılında gerçekleştirdi.

Röntgen 8 Kasım 1895'te katot ışınlarıyla bir takım deneyler yapıyordu. Katot ışınları bir elektron selinden oluşur. Bu akış, içindeki hava neredeyse tamamen boşaltılmış iki ucu kapalı bir cam tüpün uçlarına yüksek voltaj uygulayarak sağlanır. Katot ışınları kendi başlarına delici bir özellik taşımazlar ve birkaç santimetrelik bir hava tabakası tarafından rahatlıkla durdurulurlar. Deney sırasında Röntgen; elindeki katot ışını tüpünü, elektrik akımı verildi-

ğinde bile tüpten ışığın sızmamasını sağlayacak şekilde, kalın bir siyah kağıtla kaplamıştı. Ancak, tüpe akım verdiğinde yanındaki bir sandalyenin üzerinde duran florasan* bir perdenin içinde ışık varmış gibi parlamaya başladığını gördü. Tüpe verdiği elektrik akımını kesti ve florasan bir madde olan baryum platinosiyanür ile kaplı perdenin parlaması da kesildi. Katod ışını tüpü hiç ışık sızdırmayacak şekilde kaplanmış olduğundan; Röntgen hemen, elektrik akımı verildiğinde tüpten gözle görülemeyen bir ışıma yayılıyor olması gerektiğini düşündü. Gizemli bir kaynaktan gelen bu görünmez ışımayı, matematikte bilinmeyen niceliklerin simgesi olan X harfini kullanarak "X ışınları" diye adlandırdı.

Şans eseri yaptığı buluştan büyük heyecan duyan Röntgen elindeki araştırmayı bir yana bırakarak kendisini X ışınlarının özelliklerini incelemeye verdi. Birkaç haftalık yoğun bir çalışmadan sonra şu olguları ortaya koydu: 1) X ışınları baryum platinosiyanürden başka kimyasal maddelerin de ışımasına yol açarlar. 2) X ışınları normal ışığı geçirmeyen pek çok ortamdan geçebilirler. Röntgen özellikle, X ışınlarının bedenin kaslardan oluşan bölümünden geçip kemiklere rastlayınca durduklarına dikkat etti. Elini katot ışını tüpü ile florasan perde arasına yerleştirerek elindeki kemiklerin gölgesini perde üzerinde görebiliyordu. 3) X ışınları düz bir yol izliyor ve elektrik yüklü taneciklerin aksine, manyetik alan etkisiyle sapma göstermiyorlardı.

Aralık 1895'te Röntgen X ışınlarıyla ilgili ilk tebliğini yazdı. Bu tebliğ derhal büyük bir ilgi ve heyecan uyandırdı. Birkaç ay içinde yüzlerce bilim adamı X ışınlarını incelemeye başlamıştı ve bir yıl içinde de konuyla ilgili bine yakın tebliğ yayınlanmıştı! Bilim adamları arasında, araştırmalarında doğrudan Röntgen'in buluşundan esinlenen bir tanesi Antoine Henri Becquerel'di. Becquerel X ışınları inceleme niyetiyle yola çıkmış olduğu yolu, daha da önemli bir kavramla; radyoaktiviteyle tamamladı.

---

* İçinden geçen elektrik akımını mor ötesi ışımaya dönüştüren ve gözle algılanabilir ışık olarak geri veren fosfor esaslı madde.

Yüksek enerjiye sahip elektronlar bir cisme çarptıklarında genellikle X ışınları açığa çıkar. Bu ışınlar elektronlardan değil de elektromanyetik dalgalardan oluşur. Dolayısıyla, temelde gözle görünür ışımaya (yani ışık dalgalarına) benzerler, ama X ışınlarının dalga boyları çok daha kısadır.

X ışınlarının en bilinen uygulamaları hiç şüphesiz, tıp ve diş hekimliğinde tanı koymak amacıyla kullanılmalarıdır. Bir diğer uygulama alanı da habis tümörleri yok etmek ya da büyümelerini durdurmak için yapılan ışın tedavisidir. X ışınları endüstride de birçok uygulama alanlarına sahiptir. Örneğin bazı malzemelerin kalınlık ölçümlerinde veya gizli kusur ya da çatlakların belirlenmesinde kullanılabilirler. X ışınlarından bilimsel araştırmaların biyolojiden astronomiye kadar birçok alanında da yararlanılır. Bilim adamlarına özellikle atom ve moleküllerin yapılarına ilişkin bol bol bilgi sağlamışlardır.

Röntgen X ışınlarının keşfiyle ilgili tüm övgüleri tek başına hak etmektedir. Tek başına çalıştı, hiç beklenmeyen bir buluş yaptı ve bu buluşla ilgili çalışmaları sonuna kadar muhteşem bir şekilde götürdü. Dahası, buluşu Becquerel'i ve diğer bilim adamlarını önemli ölçüde yüreklendirdi.

Yine de Röntgen'in önemi olduğundan fazla büyütülmemelidir. X ışınlarının uygulamalarının önemi şüphe götürmez ancak, teknolojiyi Faraday'ın elektromanyetik endüksiyonu keşfi kadar kökten değiştirdiği söylenemez. X ışınlarının bilim kuramları içinde gerçek anlamda belli başlı öneme sahip keşiflerden biri olduğu da söylenemez. Dalga boyları gözle algılanabilen ışınlardan daha kısa olan mor ötesi ışınlar neredeyse bir yüzyıldır bilinmekteydi. Dolayısıyla mor ötesi ışınlarla dalga boylarının daha da kısa olması dışında- benzerlik taşıyan X ışınlarının varlığı, klasik fizik çerçevesine gayet güzel oturmaktadır. Her şeye karşın, Röntgen'i buluşları daha fazla önem taşıyan Rutherford'dan çok daha alt sıralarda değerlendirmenin akla yakın olduğunu düşünüyorum.

Röntgen'in çocuğu yoktu; karısıyla birlikte bir kız çocuğunu evlat edinmişlerdi. 1901 yılında fizik alanında o yıl ilk kez verilen Nobel ödülünü aldı. 1923'te Almanya'da, Münih'te öldü.

72
JOHANN SEBASTIAN BACH

(1685-1750)

Büyük besteci Johann Sebastian Bach, batı Avrupa'da var olan birbirinden farklı milli müzik üsluplarını başarıyla kaynaştıran ilk kişidir. İtalyan, Fransız ve Alman müzik geleneklerinin en iyi yönlerini bir araya getirerek bu gelenekleri daha da zenginleştirmiştir. Sağlığında o kadar da ünlü olmayan Bach, ölümünün üzerinden geçen elli yıl zarfında neredeyse unutulmuştu. Ama ünü son yüz elli yıldır giderek artmaktadır ve bugün gelmiş geçmiş en büyük iki üç besteciden biri, hatta bazılarınca en büyüğü kabul edilmektedir.

Bach 1685'te Almanya'da; Eisenach'ta doğdu. Müzik yeteneğinin takdir gördüğü ve müzik alanındaki başarıların teşvik edildiği bir ortamda dünyaya geldiği için talihliydi. Gerçekten de Bach ailesi Johann Sebastian'ın doğumundan çok önce müzik alanında son derece seçkin bir yere sahipti. Babası çok iyi bir kemancıydı, büyük dayılarından ikisi yetenekli birer besteci ve kuzenlerinden bir kaçı da saygın müzisyenlerdi.

Bach'ı annesi O dokuz yaşındayken öldü, on yaşına geldiğinde de yetim kaldı. Ergenlik çağında Lüneburg'daki St. Michael's okulundan kısmen sesinin güzelliği, kısmen de gereksinimi nedeniyle burs aldı. Okuldan 1702'de mezun oldu ve ertesi yıl bir oda orkestrasında kemancı olarak iş buldu. Bundan sonraki yirmi yıl boyunca çeşitli görevlerde bulundu. Besteci, öğretmen ve orkestra şefi de olmasına rağmen Bach hayattayken nefis org çalmasıyla ün salmıştı. 1723'te otuz sekiz yaşındayken Leipzig'deki St. Thomas kilisesinin baş koristi (kantor) oldu ve hayatının geri kalan yirmi yedi yılını bu konumda tamamlandı. 1750'de öldü.

Bach hiç işsiz kalmadığı ve ailesini her zaman geçindirebildiği halde; yaşadığı sürece Mozart, Beethoven, hatta Franz Liszt ya da Frederic Chopin'in yaşarken kazanmış oldukları ün kadar ün kazanamamıştır. Bach'ın dehasını iş verenlerinin hepsi fark edemiyordu. Leipzig'deki kilise heyeti "birinci sınıf bir müzisyen" tutmak istediğinde, Bach'a bu işi ancak ilk iki seçiminden hizmet alamadığında, o da gönülsüz olarak, teklif ediyordu! (Öte yandan bu olaydan birkaç yıl önce Weimar dükalığı sarayındaki organistlik ve konser düzenleme görevinden yeni bir işe girmek üzere ayrılmak istediğinde Dük gitmesini hiç istememiş ve O'nu ciddi ciddi zindana kapatmıştı. Dük en sonunda yumuşayıncaya kadar Bach zindanda üç hafta geçirmişti.)

Bach yirmi iki yaşındayken ikinci kuşaktan bir kuzeni ile evlendi. Yedi çocukları oldu ama karısı Bach otuz beş yaşındayken öldü. Ertesi yıl tekrar evlendi ve ikinci karısı yalnız ilk iki çocuğu büyütmesi için Bach'a yardımcı olmakla kalmadı, O'na on üç de çocuk doğurdu. Bach öldüğünde bu çocukların dokuz tanesi hayattaydı ve bunlardan dördü de kendi çaplarında tanınmış müzisyenler oldular. Gerçekten de yetenekli bir aile!

Bach üretken bir besteciydi. Eserleri arasında 300 kantat, "*İyi Huylu Klavye*" adlı eseri oluşturan 48 füg ve prelüt seti, bunun dışında en az 140 tane prelüt, arp için 100 den fazla beste, 23 konçerto, 4 uvertür, 33 sonat, 5 kilise ilahisi, 3 oratoryo ve birçok başka parça sayılabilir. Neresinden bakılsa, Bach yaşamı süresince 800 den fazla müzik parçası bestelemiştir!
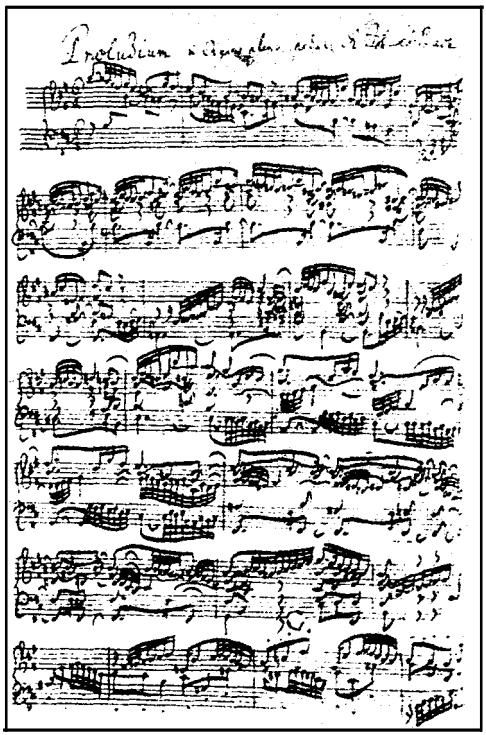
Bach bir Luteryan'dı ve çok da dindardı. Müziğinin kiliseye hizmet etmesini istedi ve eserlerinin büyük kısmı dini müzik formunda besteledi. Müzikte yeni formlar aramak yerine var olan formları doruklarına çıkarmayı tercih etti.

Ölümünü izleyen yarım yüzyıl boyunca Johann Sebastian Bach'ın müziğine pek kulak verilmedi. (Bununla birlikte dönemin en büyük müzisyenlerinin -Hayden, Mozart ve Beethoven- Bach'ın dehasını takdir ettikleri de kaydedilmelidir.) Yeni müzik üslupları oluşmaktaydı ve Bach'ın "eski moda" müziği bir süre için gölgede kaldı. Ancak 1800'den sonra Bach müziğine duyulan ilgide bir canlanma oldu ve o zamandan beri de ünü ve popülaritesi sürekli tırmanmıştır. Bach, içinde yaşadığımız bu laik çağda, sağlığında sevildiğinden daha fazla sevilmektedir. 200 yıl önce hem üslubu hem de seçtiği konular açısından eski moda sayılan bir bestecinin günümüzde bu kadar beğenilmesi gerçekten de tuhaftır. Bu muazzam ünün sebebi nedir?

Öncelikle, Bach teknik açıdan büyük bestecilerin hepsinden üstün bir işçilik sergilediği kabul edilir. Gününün musiki kaynaklarının hepsini iyi bilir ve hepsini kusursuz kullanırdı. Örneğin kendisinden sonra gelen hiçbir besteci Bach'ın konturpuan (iki ya da daha fazla sayıda ezginin aynı anda çalındığı bir teknik) üzerindeki hakimiyetiyle rekabet edememiştir. Buna ek olarak; eserleri, orkestrasyondaki mantık ve başkalık, temalardaki inandırıcılık ve ezgilerin taşıdıkları anlam nedeniyle beğeni toplamaktadır.

Bach'ın bestelerinin derinliği ve karmaşık yapısı, müziğe gerçekten gönül vermiş öğrencilere, diğer bestecilerin daha rahat anlaşılır eserlerine göre daha kalıcı bir haz vermektedir. Müziğe daha yüzeysel bir ilgi duyanlar ise Bach'ın anlaşılması biraz zor bir besteci olduğunu düşünürler; ancak belirtilmelidir ki, Bach dinleyenler sadece küçük bir seçkinler topluluğundan ibaret değildir. Plakları -Beethoven dışında- diğer bütün bestecilerin plaklarından daha fazla satılmaktadır. (Bach ya da Beethoven'ın eserleri uzun vadede, bir süre salgın haline gelen ama sonra popülerliğinin gelip geçici olduğu anlaşılan bir "popüler" bestecinin çalışmalarından çok daha fazla dinlenmektedir.)

Bach bu listede hangi sırada yer almalıydı? Beethoven'dan daha alt sırada olması gerektiği açıktır: Beethoven sadece eserleri daha çok sevilen bir besteci değil, aynı zamanda müzik tarihi üzerinde Bach'tan daha fazla etki yapmış olan gözüpek bir yenilikçiydi. Benzer mantıkla Bach'ı; görsel sanatların önde gelen kişiliği Michelangelo'dan daha alt, en büyük edebiyat dehası Shakespeare'den ise çok daha alt sıraya yerleştirmek uygun olacaktır. Fakat Bach'ın müziğinin süregelen popülerliği ve kendisinden sonra gelen besteciler üzerinde bıraktığı büyük etki göz önünde bulundurulduğunda, O'nu yukarıdakilerin dışında kalan sanatçı ve edebiyatçıların hepsinden daha üst sırada değerlendirmek de akla yakın görünmektedir.

"B minör prelüt ve füg"ün J.S Bach'ın kaleminden çıkmış notalarından bir sayfa

73
LAO TZU

(yaklaşık M.Ö. 4. y.y.)

Çin'de yazılmış binlerce kitap arasında başka dillere belki de en çok çevrilmiş olanı ve başka ülkelerde en çok okunanı; iki bin yılı aşkın bir süre önce yazılmış, "*Lao Tzu*" ya da "*Tao Te Ching*" adıyla bilenen ince bir kitaptır. *Tao Te Ching* (*Yol ve gücü*) Tao felsefesinin yorumunu içeren ana metindir.

İncelikli bir kitaptır bu; hiç alışılmadık gizemli bir üslubu vardır ve yoruma açıktır. Kitabın etrafında döndüğü ana fikir, genellikle "Yöntem" veya "Yol" olarak tercüme edilen *Tao*'dur. Ama ele alınan kavram pek de açıklığa kavuşturulamamıştır: "Sözlere dökülebilen Tao ebedi Tao değildir, söylenebilen isim ebedi isim değildir" diye başlar. Yine de Tao'nun kabaca "Doğa" ya da "Doğadaki düzen" anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Taoculuk; bireyin Tao'ya karşı durmaması, ona boyun eğip gösterdiği yoldan gitmesi gerektiğini öngörür. Erk elde etmek ya da bu erki kullanmak ahlak dışı olduğu kadar, aptalca ve boşuna-

dır da. Tao yenilgiye uğratılamaz; kişi buna çabalayacağı yerde onunla uyum içinde yaşamaya çalışmalıdır. (Tao felsefesini benimsemiş bir kişi; sonsuz bir yumuşaklığa sahip olan, alçak yerlere doğru hiç karşı koymadan akan, en küçük bir güce bile direnmeyen suyun tüm bunlara karşın alt edilemez olduğuna, oysa en sert kayaların zamanla aşındığına işaret edecektir.)

Birey için sadelik ve doğallık genellikle öğütlenir niteliklerdir. Tıpkı para ve nüfuz kazanmak için çaba sarf edilmemesi gerektiği gibi, şiddetten de kaçınılmalıdır. Kişi dünyaya yeni bir düzen vermeye çalışmamalı, ona saygı duymalıdır. Devletler için de en akıllı tutum biraz pasif bir siyaset izlemektir. Dünya üzerinde zaten gereğinden fazla yasa vardır. Daha başka kanunlar çıkarmak ya da mevcut kanunları dayatmak genellikle işleri daha kötüye götürür. Yüksek vergiler, hırslı devlet programları ve savaşmak Taocu felsefenin ruhuna aykırıdır.

Çin söylencelerine göre *Tao Te Ching*'in yazarı; Konfüçyüs'ün çağdaşı olduğu söylenen Lao Tzu adlı bir kişiydi. Fakat Konfüçyüs M.Ö. 6. yüzyılda yaşamıştır ve hem üslubu hem de içeriğinden dolayı, *Tao Te Ching*'in bu kadar eski bir tarihte yazılmış olduğuna günümüzde pek az alim inanmaktadır. Kitabın gerçek yazılış tarihi konusunda da hatırı sayılır bir anlaşmazlık vardır. (*Tao Te Ching* belli bir kişi, yer, tarih ya da tarihsel olaydan bahsetmemektedir.) Bununla birlikte M.Ö. 320, 80 yıl belki de çok daha düşük yanılma payı bırakılmak koşuluyla, iyi bir tahmindir.

Bu sorun Tao Tzu'nun yaşadığı dönem –hatta yaşayıp yaşamadığı-üzerinde büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bazı otoriteler Tao Lzu'nun M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığını öne süren söylencelere inanmış, dolayısıyla da *Tao Te Ching*'i yazmış olamayacağına karar vermişlerdir. Başka alimler O'nun sadece bir efsane kahramanı olduğunu öne sürmüşlerdir. Benim alimlerin küçük bir yüzdesi tarafından kabul edilen kişisel görüşüm ise şöyledir:

1) Lao Tzu gerçek bir kişidir ve *Tao Te Ching*'i yazmıştır.

2) M.Ö. dördüncü yüzyılda yaşamıştır.

3) Lao Tzu'nun Konfüçyüs'ün çağdaşı olduğu hikayesi kurgusaldır ve kitaba ve yazarına nüfuz kazandırmak için Taocu düşünürler tarafından sonradan ortaya atılmıştır.

Kendisinden önce gelen Çinli yazarlardan ne Konfüçyüs'ün (M.Ö. 551-479), ne Mo Ti'nin (M.Ö. 5. yüzyıl) ne de Mencius'un (M.Ö. 371-289) Lao Tzu ve *Tao Te Ching*'den hiç söz etmedikleri de kayda değer bir noktadır. Ancak, M.Ö. 300 yıllarında yaşamış olan önemli bir Taocu düşünür olan Chuang Tzu ise Lao Tzu'dan tekrar tekrar bahsetmektedir.

Lao Tzu'nun varlığı bile ihtilaflı bir konu olduğuna göre yaşamı hakkındaki ayrıntılara kuşkuyla yaklaşmalıyız. Ama aşağıda öne sürülenlerin güvenilir kaynakları vardır: Lao Tzu kuzey Çin'de doğmuş ve yaşamıştır. Hayatının bir döneminde bir tarihçi veya Chou hanedanının başkenti Loyang'da bulunan devlet arşivlerinin yöneticisiydi. Lao Tzu kendi adı değil; "yaşlı usta" anlamına gelen bir sandı. Evliydi ve Tsung adında bir oğlu vardı. Tsung daha sonra Wei eyaletinde general oldu.

Temelleri başlangıçta din dışı bir felsefeye dayanıyor olmakla birlikte, zaman içinde Taoculuktan bir dini hareket filizlendi. Ancak, bir yanda *Tao Te Ching*'de öne sürülen fikirlere dayanan Tao felsefesi varlığını sürdürürken; diğer yanda Tao dini, Lao Tzu'nun öğretisiyle pek az ilgisi olan çok sayıda boş inan ve kurallardan bir kabukla çevrelendi.

Lao Tzu *Tao Te Ching*'in gerçek yazarı idiyse, etkisi hakikaten çok büyük olmuştur. Kitap çok kısadır, (Altı binden az gösterim şekli kullanılarak Çince yazılmıştır, dolayısıyla ancak bir gazete sayfasını dolduracak uzunluktadır!) ama düşünceyi bayağı besleyicidir. Taocu düşünürlerin neredeyse tamamı kitabı kendi fikirlerinin çıkış noktası olarak kullanmışlardır.

Tao Te Ching Batı'da Konfüçyüs'ün ya da Konfüçyüsçü düşünürlerin eserlerinin hepsinden daha yaygındır. Hatta kitabın en aşağı kırk tane birbirinden farklı İngilizce çevirisi vardır ki bu da; İncil dışında, bir başka kitap için var olan en fazla sayıda çeviridir.

Çin'de ise Konfüçyüsçülük genellikle baskın felsefe olmuştur ve Lao Tzu ve Konfüçyüs'ün fikirleri arasında bir çelişki ortaya çıktığında Çinlilerin çoğunluğu ikincinin takipçisi olmuşlardır. Bununla birlikte, Lao Tzu Konfüçyüsçülerden büyük saygı görmüştür. Dahası, çoğu yerde Taocu fikirler Konfüçyüs felsefesiyle bütünleştirilmiş ve böylece kendilerini Taocu olarak adlandırmayan milyonlarca insanı da etkilemiştir. Benzer şekilde Taocu felsefe, Budist felsefenin, özellikle de Zen Budizmin Çin'de gelişmesi üzerinde belirgin bir etki yapmıştır. Günümüzde pek az insanın kendilerini Taocu diye adlandırmasına karşın, insan düşünce sistemi üzerinde, Lao Tzu kadar yaygın ve kalıcı bir etki yapmış –Konfüçyüs dışında- bir Çinli düşünür yoktur.

74
VOLTAIRE

(1694-1778)

François Marie Arounet -daha iyi bilinen ismiyle Voltaire- Fransız Aydınlanmasının önde gelen kişiliğiydi. Bir şair; oyun, deneme, roman ve öykü yazarı, tarihçi ve düşünür olan Voltaire düşünce özgürlüğünün havarisiydi.

1694 yılında Paris'te doğdu. Orta sınıftan bir aileye mensuptu, babası doktordu. Gençlik yıllarında Paris'teki Louis le Grand isimli Cizvit kolejine devam etti. Daha sonra bir süre hukuk okudu ama bundan kısa zamanda vazgeçti. Paris'te geçirdiği yıllarda, dağarcığı zeka ürünü fıkralar ve hicivlerle dolu, çok akıllı bir genç adam olarak kısa sürede ün yaptı. Ama Fransa'nın *ancien regime* "eski rejim"inde bu kadar zeka tehlikeli olabiliyordu ve Voltaire yazdığı bir takım siyasi şiirlerden dolayı tutuklanarak Bastille'e atıldı. Zindanda, daha sonra büyük övgü toplayan "*Henriade*" adlı epik şiirini yazarak bir yıl geçirdi. 1718 yılında, zindandan çıktıktan kısa bir

süre sonra "*Oedipe*" adlı oyunu Paris'te sahneye kondu ve büyük bir başarı kazandı. Voltaire yirmi dört yaşında meşhur olmuştu ve hayatının geri kalan altmış yılını Fransız edebiyatının önde gelen kişiliği olarak sürdürdü.

Voltaire sözcükler konusunda olduğu kadar para konusunda da akıllıydı ve zamanla zengin oldu. Ancak 1726'da başı derde girdi. Voltaire kendisini dönemin (belki de bütün zamanların) en akıllı ve parlak konuşmacısı olarak kabul ettirmişti. Fakat bazı Fransız aristokratlarının halktan bir kişide bulunması gerektiğini düşündükleri alçak gönüllülükten yoksundu. Bu durum, böyle düşünen aristokratlardan biri olan Rohan şövalyesi ve Voltaire arasında halkın gözü önünde cereyan eden, Voltaire'in zekasıyla galip geldiği bir söz düellosuna yol açtı. Ancak aradan biraz zaman geçtikten sonra şövalye Voltaire'i bir grup sokak serserisine dövdürdü ve Bastille'e attırdı. Voltaire, Fransa'yı terk etmesi koşuluyla, kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Bunun üzerine, yaklaşık iki buçuk yıl kalacağı İngiltere'ye gitti.

Voltaire'in İngiltere'de bulunduğu süre hayatının dönüm noktası olacaktı. İngilizce öğrendi ve John Locke, Francis Bacon, Isaac Newton ve William Shakespeare gibi ünlü İngilizlerin eserleriyle tanıştı. Aynı zamanda dönemin önde gelen İngiliz düşünürlerinin çoğuyla da şahsen tanıştı. Voltaire, Shakespeare'den ve İngilizlerin bilime ve deneye verdikleri önemden fazlasıyla etkilenmişti ama, O'nu en çok etkileyen İngilizlerin siyasi sistemi olmuştu. İngiliz demokrasisi ve kişisel özgürlükleri Voltaire'in Fransa'da gördüğü siyasi koşullara çarpıcı bir karşıtlık arz ediyordu. Hiçbir İngiliz lordu bir "mühürlü mektup" (lettre de cachet) ile hüküm gönderip Voltaire'i zindana atamaz ve bir şekilde haksız olarak alıkonsa bile, bir "habeas corpus"* kararı O'nu kısa bir süre sonra özgürlüğüne kavuştururdu.

Voltaire, Fransa'ya döndüğünde, felsefe alanında ilk önemli eseri "*Lettres philosophiques*" (*Felsefi Mektuplar*) ya da yaygın adıyla "*İngilizler Hakkında Mektuplar*"ı yazdı. 1734 yılında basılan bu kitap

---

* Habeas corpus: Latince "bedeni alabilirsiniz" anlamına gelen bir ifade; kişinin hakim kararı olmadan hürriyetinden mahkum bırakılamayacağını belirten yasa.

Fransız Aydınlanmasının gerçek anlamda başlangıcına işaret eder. "*İngilizler Hakkında Mektuplar*"da Voltaire, İngiliz siyaset sistemini, bu sistemin yandaşı olduğunu vurgulayarak betimler. John Locke ve diğer İngiliz düşünürlerinin fikirlerine yer verir. Kitabın yayımlanması Fransız yetkililerde öfke uyandırdı ve Voltaire bir kere daha Paris'i terk etmeye zorlandı.

Sonraki on beş yılı doğu Fransa'da, Cirey'de geçirdi. Burada, bir markinin akıllı ve tahsilli karısı Madame du Chatelet ile aşk yaşadı. Markizin ölümünden bir yıl sonra, 1750 yılında, Voltaire Büyük Prusya imparatoru Frederick'in kişisel daveti üzerine Almanya'ya gitti. Frederick'in Potsdam'daki sarayında üç yıl kaldı. Önceleri bu akıllı ve aydın imparatorla arası iyiydi ama daha sonra tartıştılar ve Voltaire 1753'te Almanya'dan ayrıldı.

Almanya'dan ayrıldıktan sonra Voltaire hem Fransız hem de Prusya kralından uzak olabileceği, Cenevre yakınlarında bir malikaneye yerleşti. Ancak özgürlükçü görüşleri İsviçre'yi bile kendisi için biraz tehlikeli hale getirmişti. Dolayısıyla 1758'de; yetkililerle arasında sorun çıkması halinde iki yöne de kaçma olanağına sahip olabileceği, Fransa-İsviçre sınırına yakın Ferney'de yeni bir eve taşındı. Burada; ardı arkası kesilmeyen edebi ve felsefi eserler üreterek, Avrupa'nın her yanındaki aydınlarla yazışarak ve ziyaretçi kabul ederek yirmi yıl kaldı.

Tüm bu yıllar boyunca Voltaire'in edebi ürünleri hiç azalmadan ortaya çıkmaya devam etti. Son derece üretken bir yazardı, belki de bu listede yer alan yazarların en fazla eser vermiş olanıdır. Eserlerinin tamamı 30.000 sayfanın üzerindedir. Aralarında; epik ve lirik şiirler, mektuplar, risaleler, romanlar, öyküler, tiyatro eserleri, tarih ve felsefe alanında ciddi kitaplar bulunmaktadır.

Voltaire daima dinsel hoşgörü yanlısı olmuştur. Özellikle de altmışlı yaşlarının sonlarında; Fransa'daki dehşet verici Protestan kıyımı sırasında, galeyan ve öfke içinde, kendisini dinsel fanatikliğe karşı düşünce alanında bir haçlı savaşı vermeye adamıştır. Bu dönemde din alanında hoşgörüsüzlüğe karşı çıkan çok fazla sayıda siyasi risale yazmıştır. Ayrıca, yine bu dönemde, mektuplarının hepsini "Kötülüğü ezin" anlamına gelen "*Ecrasez l'infame*" sözleriyle bitirmiştir. Voltaire'e göre kötülük, dinsel bağnazlık ve fanatizmdi.

Voltaire, 1778 yılında seksen üç yaşındayken Paris'e dönerek yeni oyunu "Irené"nin prömiyerine katıldı. Kalabalıklar O'nu Fransız Aydınlanmasının "büyük adamı" olarak alkışladılar. Benjamin Franklin'in de aralarında olduğu yüzlerce hayranı O'nu ziyaret etti. Ancak Voltaire'in hayatı kısa süre sonra sona erdi. 30 Mayıs 1778'de Paris'te öldü. Rahatça açığa vurduğu din karşıtlığı nedeniyle Paris'te Hıristiyan usullerine göre bir cenaze töreni yapılamadı; ama on üç yıl sonra muzaffer Fransız devrimcileri mezarını açarak O'nu Pantheon'a gömdüler.

Voltaire'in eserleri o kadar kapsamlıdır ki, kısa bir makalede sadece en önemli çalışmalarını bile sıralamak çok zor olurdu. Çalışmalarının başlıklarından daha önemli olanı ise yaşamı boyunca arkasında durduğu fikirlerdir. En kuvvetli inançlarından biri konuşma ve yayın özgürlüğünün gerekliliğiydi. O'na atfedilen bir ifade vardır: "Söylediklerinizi onaylamıyorum ama, bunları söyleme hakkınızı ölümüne savunacağım." Bu açık ifade aslında Voltaire'in olmasa bile, O'nun tutumunu kesinlikle yansıtmaktadır.

Voltaire'in temel ilkelerinden biri de din özgürlüğüne olan inancıydı. Yaşamı boyunca dinsel hoşgörüsüzlük ve kıyımlara kararlılıkla karşı çıktı. Tanrıya inanıyor olmakla birlikte dinsel dogmaların karşısındaydı ve din kurumunun aslında sahtekarlık olduğu görüşünü her zaman öne sürdü.

Doğal olarak, Fransa'nın ünvan sahibi aristokratlarının kendisinden daha akıllı ya da daha iyi olduklarına asla inanmadı ve O'nu dinleyenler kralların "tanrısal haklarının" bir saçmalıktan ibaret olduğunu öğrendiler. Voltaire günümüz ölçütlerine uygun bir "demokrat" kavramına çok uzak düşmekle birlikte, (çünkü güçlü ama aydınlanmış bir kraldan yanaydı) fikirleri esasta babadan evlada geçen her türlü yönetim tarzının açıkça karşısındaydı. Dolayısıyla yandaşlarından çoğunun zamanla demokrasi yanlısı olmalarına şaşmamak gerekir. Siyasi ve dini görüşleri böylece Fransız aydınlanmasının temel görüşleri içinde yer aldı ve 1789 Fransız devrimine önemli katkılarda bulundu.

Voltaire bir bilim adamı değildi ama bilime ilgi duyardı; Francis Bacon ve John Locke'ı deneysel yöntemlere dayanan görüşlerinin sıkı bir destekçisiydi. Aynı zamanda ciddi ve yetenekli bir ta-

rihçiydi. En önemli eserlerinden biri yaptığı evrensel tarih çalışması; "*Ulusların ruh ve davranışları üzerine bir deneme*"ydi. Bu kitap daha önce yazılmış tarih kitaplarının çoğundan iki yönden farklıydı: Birincisi, Voltaire Avrupa'nın dünyanın yalnızca küçük bir bölümü olduğunu fark etti ve bundan dolayı çalışmasının büyük kısmını Asya tarihine ayırdı. İkincisi, Voltaire kültürel tarihin genelde siyasal tarihten çok daha önemli olduğu görüşünü benimsemişti. Dolayısıyla kitabı; krallardan ve savaşlarından çok, sosyal ve ekonomik koşullar ve sanatın gelişimini konu alır.

Voltaire, bu listede yer alan diğer birkaç felsefeci kadar özgün bir felsefeci değildir. Önemli ölçüde, John Locke ve Francis Bacon gibi başka düşünürlerin fikirlerini almış, bu fikirlere yeni ifade getirmiş ve yaygınlaşmalarını sağlamıştır. Ancak; demokrasi, dinsel hoşgörü ve düşünce özgürlüğü fikirleri Fransa'ya ve Avrupa'nın büyük bölümüne herkesten çok Voltaire'in eserleriyle dağılmıştır. Fransız aydınlanmasının başka önemli yazarları (Diderot, d'Alembert, Rousseau, Montesquieu vb.) da olmakla birlikte, Voltaire'in bu hareketin seçkin öncüsü olduğunu söylemek hakçadır. En başta; etkili edebi üslubu, uzun yaşamı ve hacımlı eserleri O'na diğer yazarların sahip olduğundan çok daha fazla sayıda okur kazandırmıştır. İkincisi, fikirleri tüm Aydınlanmanın ruhuydu. Üçüncü olarak, Voltaire diğer önemli kişiliklerin hepsinden daha önce ortaya çıkmıştır. Montesquieu'nün büyük eseri "Kanunların ruhu" ancak 1748 yılında, ünlü "*Ansiklopedi*"nin ilk cildi ise 1751'de yayımlanmıştır. Rousseau'nun ilk denemesi 1750 yılında yazılmıştır. Oysa Voltaire'in "İngilizler hakkında mektuplar"ı 1734'te basılmıştı ve Voltaire bu sırada on altı yıllık bir üne sahipti.

Voltaire'in kısa romanı "*Candide*" dışındaki eserleri günümüzde pek az okunmaktadır. Ancak on sekizinci yüzyılda çok okunuyorlardı ve böylece Voltaire, var olan fikir ikliminin Fransız devrimine yol açacak şekilde değişmesinde önemli bir rol oynadı. Ayrıca etkisi Fransa ile de sınırlı kalmadı: Thomas Jefferson, James Madison ve Benjamin Franklin gibi Amerikalılar da Voltaire'in eserlerine aşinaydılar ve O'nun fikirlerinden birçoğu Amerikan siyaset geleneğinin parçası haline geldi.

75

JOHANNES KEPLER

(1571-1630)

Gezegen hareketlerinin bağlı olduğu kanunları bulan Johannes Kepler, 1571'de Almanya'nın Weil der Stadt kasabasında doğmuştur. Dünyaya geldiği tarihte Copernicus'un gezegenlerin dünyanın değil de güneşin etrafında döndüğü kuramını ortaya atan "*De revolutionibus orbium coelestium*" adlı büyük kitabı yayımlanalı yirmi sekiz yıl olmuştu. Kepler Tübingen üniversitesinden 1588'de lisans diploması aldı, üç yıl sonra da aynı üniversitede lisans üstü çalışmalarını tamamladı. O günün bilim adamlarının çoğunluğu Copernicus'un güneşi merkez alan kuramını kabule yanaşmıyorlardı; ama Kepler, Tübingen'deyken hipotezin zekice yorumunu duymuş ve kısa zaman sonra buna inanmaya başlamıştı.

Kepler Tübingen'den ayrıldıktan sonra birkaç yıl Graz'daki Akademi'de profesörlük yaptı. Oradayken astronomi üzerine ilk kitabını yazdı. (1596) Kepler'in bu kitapta ileri sürdüğü kuramın tamamen yanlış olduğu ortaya çıktıysa da; çalışma matematiksel yeteneğini ve özgün düşünce tarzını o kadar açık ifade ediyordu

ki, büyük astronom Tycho Brahe, O'nu Prag yakınlarındaki gözlem evinde asistanı olmaya çağırdı.

Kepler teklifi kabul etti ve Ocak 1600 de Tycho ile çalışmaya başladı. Tycho ertesi yıl öldü; ancak aradan geçen aylar içinde Kepler o kadar olumlu bir intiba uyandırmıştı ki, Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolph kendisini Tycho'nun yerine "İmparatorluk matematikçisi" tayin etti. Kepler hayatının sonuna kadar bu konumda kalacaktı.

Kepler, Tycho Brahe'nin halefi olduğundan, O'nun gezegenler üzerinde yıllardır yapmakta olduğu dikkatli gözlemlerin kayıtlarının da mirasçısı oldu. Teleskopun icadından önceki son büyük astronom olan Tycho, aynı zamanda dünyanın o güne dek gördüğü en dikkatli ve hassas gözlemci de olduğundan bu kayıtlara paha biçilemezdi. Kepler Tycho'nun tuttuğu kayıtların dikkatli bir matematiksel çözümlemesinin, gezegenlerin hareketleri hakkındaki kuramların hangisinin doğru olduğuna karar vermesini sağlayacağına inanıyordu: Copernicus'un güneş merkezli kuramı; Ptoleme'nin daha eski, dünyayı merkez alan kuramı ve belki de Tycho'nun ortaya atmış olduğu bir üçüncü kuram. Ancak yıllar süren özenli hesaplamalar sonucu Kepler hayretler içinde, Tycho'nun gözlemlerinin bu kuramların *hiçbiriyle* tutarlı olmadığını gördü.

Zamanla sorunun ne olduğunu kavradı: Tycho Brahe, Copernicus ve diğer bütün Yunan ve Latin astronomların yaptığı gibi kendisi de gezegenlerin yörüngelerinin dairesel olduğunu varsaymıştı. Oysa yörüngeler dairesel değil *eliptikti*.

Kepler bu çözümü bulduktan sonra, kuramının Tycho'nun gözlemleriyle tuttuğundan emin olmak için yaptığı karmaşık ve bıkkınlık verici hesaplara aylar harcamak zorunda kaldı. 1609'da basılan büyük eseri "*Astronomia nova*" (yeni astronomi) gezegen hareketlerinin hakkındaki ilk iki kanununu ortaya koyar. Birinci kanun, her gezegenin elipsin bir odağında yer alan güneşin etrafında, eliptik bir yörünge içinde dönmekte olduğunu ifade eder. İkinci kanun, gezegenin güneşe yakın noktalarda daha hızlı hareket ettiğini ortaya koyar; gezegenin hızı, kendisiyle güneşi birleştiren çizginin aynı zaman aralığında hep aynı alanı taramasını sağlaya-

cak şekilde değişir. On yıl sonra Kepler üçüncü kanunu yayımladı: Bir gezegen güneşten uzaklaştıkça, dönüş hareketinin tamamlanma süresi de uzar; dönüş süresinin karesi, güneşe olan uzaklığın küpüyle orantılıdır.

Kepler'in kanunları; gezegenlerin güneş çevresindeki hareketlerinin tam ve doğru olarak anlatılmasını sağlayarak, astronominin Copernicus ve Galile gibi dahilerin bile dikkatinden kaçmış olan temel sorunlarından birini çözdü. Kepler gezegenlerin neden yörüngesel hareket ettiklerine bir açıklama getirmedi elbette; bu sorun aynı yüzyıl içinde İsaac Newton tarafından çözüldü. Ama Kepler kanunları, Newton'un büyük sentezine ulaşması için yaşamsal önem taşıyan bir başlangıçtı. (Newton bir keresinde "Diğer insanlardan daha uzağı görebildiysem bu, devlerin omuzları üzerinde durduğumdandır." demişti. Hiç kuşkusuz Kepler, Newton'un sözünü ettiği devlerden biriydi.)

Kepler'in astronomiye yapmış olduğu katkı Copernicus'un katkısıyla neredeyse eşdeğerdedir. Hatta bazı yönlerden Kepler'in başarıları daha bile etkileyiciydi. Daha özgündü, yüz yüze kaldığı matematiksel güçlükler muazzamdı. Matematik teknikleri o zamanlar günümüzdeki kadar gelişkin değildi ve Kepler'in hesaplamalarını kolaylaştıracak hesap makineleri yoktu.

Kepler'in başarılarının ne denli önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ulaştığı sonuçların ilk başlarda Galile gibi büyük bir bilim adamı tarafından bile dikkate alınmaması şaşırtıcıdır. (Galile'nin Kepler kanunlarını göz ardı etmesi, iki bilim adamının yazışmakta olmaları ve Kepler'in bulgularının Galile'nin Ptoleme kuramını reddetmesini kolaylaştıracak olması nedeniyle hepten şaşırtıcıdır.) Ama başkaları buluşlarının büyüklüğünü takdir etmekte gecikseler de, Kepler bunu anlayışla karşıladı. Coşkulu bir anında şunları yazdı:

"Kendimi tanrısal bir vecde teslim ediyorum. Kitabım yazıldı, bitti; ya çağdaşlarım tarafından okunacak ya da daha sonra gelecek olanlarca -hangisinin okuyacağı umurumda bile değil. Daha yüz yıl okuyucu bekleyebilir, Tanrı da eserini anlayacak birilerini 6.000 yıl beklemişti."

Ama zaman içinde, aradan birkaç on yıl geçtikten sonra, Kepler kanunlarının önemi bilim alemi tarafından anlaşıldı. Hatta, o yüzyılda Newton kuramlarını desteklemek için öne sürülen belli başlı görüşlerden biri, Kepler kanunlarına bu kuramdan yola çıkılarak ulaşılabilmesiydi. Önerme tersine çevrilirse, Newton'un yer çekimi kanunlarını Kepler kanunlarından yola çıkarak türetmek kesinlikle mümkündür. Ama bunu yapabilmek Kepler'in elinde bulunan matematik tekniklerine göre çok daha gelişmiş matematiksel teknikler gerektirirdi. Kepler, bu teknikleri bilmemesine rağmen, gezegen hareketlerinin güneşten gelen güçlerin denetimi altında bulunduğunu öne sürecek kadar da derin bir kavrayışa sahipti.

Kepler'in, gezegenlerin hareketlerine ilişkin kanunlarının yanı sıra, astronomiye başka ufak tefek katkılarda da bulunmuştur. Optik kuramına da önemli katkısı vardır. Yaşamının son yılları ne yazık ki kişisel sorunlarla gölgelenmişti. Almanya Otuz yıl savaşlarının karmaşasına sürükleniyordu ve bu dönemde vahim güçlüklerle karşı karşıya kalmayan insan pek nadirdi.

Sorunlarından biri ücretini alma konusundaki güçlüklerdi. Kutsal Roma imparatorları iyi dönemlerde bile ödemelerini biraz ağırdan almışlardır. Savaş karmaşası içinde Kepler'in ücreti hep ötelendi. Kepler iki kez evlendiği ve on iki de çocuk sahibi olduğundan bu tür finanssal güçlükler O'nun açısından gerçekten de vahimdi. Bir diğer sorun da, 1620'de cadı olduğu savıyla tutuklanan annesiyle ilgiliydi. Kepler O'nun işkence görmeden serbest bırakılmasını sağlamak için çok uğraştı ve başarılı da oldu.

Kepler 1630'da Regensburg, Bavyera'da öldü. Otuz yıl savaşlarının keşmekeşi içinde mezarı tahrip edildi. Ama gezegenlerin hareketleri hakkındaki kanunları, taştan yapılmış bütün anıtlardan daha kalıcı bir anıttır.

76
ENRICO FERMI

(1901-1954)

Enrico Fermi; ilk nükleer reaktörün tasarımını yapan kişi, 1901'de İtalya'da Roma şehrinde doğdu. Son derece parlak bir öğrenciydi ve henüz yirmi bir yaşındayken Pizza Üniversitesi'nden fizik doktoru unvanını aldı. Yirmi altı yaşına geldiğinde Roma üniversitesinde profesördü. O zamana kadar fiziğin muğlak bir konusu olan istatistiksel kuantum hakkındaki ilk tebliğini çoktan yayınlamıştı. Bu bildirgede Fermi, küçük parçacıkların bir araya gelerek oluşturdukları büyük agregaların -günümüzde bunlar *fermion* olarak adlandırılır- davranışlarını anlatmak için kullanılmak üzere geliştirdiği istatistiksel kuramı ortaya atıyordu. Maddeyi oluşturan üç yapı taşı; elektron, proton ve nötron da fermion olduklarına göre, Fermi'nin kuramı hatırı sayılır bir bilimsel önem taşır. Fermi denklemleri; atom çekirdeğini, dejenere maddeleri (bazı yıldız türlerinin iç kısmında bulunan madde) ve uygulamalarının hayatımızdaki önemi çok açık olan bir konu başlığını, metallerin özellik ve davranışlarını daha iyi anlamamıza olanak sağlamıştır.

Fermi 1933'te, beta bozunması (bir radyoaktivite türü) üzerine; günümüzde fiziğin önemli konularından olan "neutrino" (atomun yapı taşı) ve zayıf etkileşimlerin ilk niceliksel irdelemesini içeren bir kuram oluşturdu. Bu tür araştırma, sıradan insanlar tarafından hemen anlaşılması mümkün olmasa da, Fermi'yi dünyanın önde gelen fizikçileri arasına yerleştirdi. Ancak Fermi'nin en önemli çalışmaları henüz yoldaydı.

1932'de İngiliz fizikçi James Chadwick yeni bir atom altı parçacığını, nötronu keşfetmişti. 1934 yılında Fermi bilinen kimyasal elementleri nötron bombardımanına tutmaya başladı. Deneyleri, bir çok atom türünün nötronları soğurduğunu (absorbe ettiğini) ve bu tür bir nükleer dönüşümle elde edilen atomların çoğunlukla radyoaktif olduğunu gösterdi. Nötronun hızlı hareket etmesi halinde atom çekirdeğini daha kolay deleceği düşünülebilir. Ama Fermi'nin deneyleri tam aksinin geçerli olduğunu gösterdi; nötronlar önce parafin ya da su içinden geçirilerek yavaşlatıldıklarında atomlar tarafından daha rahat soğuruluyorlardı. Fermi'nin bu buluşu nükleer reaktör yapımında çok önemlidir. Reaktörlerde nötronları yavaşlatmak için kullanılan malzemeye "*moderatör*" adı verilir.

Fermi'nin nötronların soğurulmasıyla ilgili önemli araştırması O'na Nobel fizik ödülünü getirdi. Bu arada İtalya'da sorunlar yaşıyordu. Öncelikle karısı Yahudiydi ve İtalya'daki faşist hükümet bir dizi Yahudi karşıtı kanun yayınlamıştı. Fermi faşizmin şiddetle karşısındaydı-bu Mussolini'nin diktatörlüğünde tehlikeli bir tutumdu. Fermi aralık 1938'de ödülünü almak için Stockholm'e gitti ve bir daha da İtalya'ya dönmedi. Columbia üniversitesinin kendisine dünyanın en büyük fizikçilerinden birini öğretim kadrosuna katmaktan zevk duyarak yapmış olduğu teklifi kabul ederek New York'a gitti. Fermi 1944'te Birleşik Devletler vatandaşı oldu.

1939 başlarında Lisa Meitner, Otto Hahn ve Fritz Strassmann ; nötron soğurulmasının bazen uranyum atomunda fizyona* neden

* Fizyon: Bölünme; fizikte, ağır bir atomun çekirdeğinin enerji açığa çıkararak daha hafif atom çekirdeklerine ayrışması.

olduğunu bildirdiler. Bu rapor yayımlandığında diğer bazı belli başlı fizikçiler gibi Fermi de uranyum atomunun fizyonunun bir zincirleme tepkime başlatabilecek kadar nötron açığa çıkarma ihtimali olduğunu derhal anladı. Dahası, Fermi (yine diğer birkaç fizikçi gibi) böyle bir zincirleme tepkimenin yaratacağı askeri olanakları hemen gördü. 1939 Martına gelindiğinde Fermi, Birleşik Devletler donanmasıyla sözleşme imzalamıştı ve nükleer silahların geliştirilmesi konusuna ilgilerini çekmeye çalışıyordu. Ama Birleşik Devletler hükümeti ancak birkaç ay sonra Albert Einstein'ın Başkan Roosevelt'e aynı konuda bir mektup yazmasıyla atom enerjisiyle ilgilenmeye başladı.

Amerikan hükümetinin konuya ilgi göstermesi üzerine, bilim adamlarının ilk işi kendi kendine yürüyen bir zincirleme tepkimenin gerçekten ortaya çıkabilir olup olmadığını görmek üzere bir atom reaktörü prototipi inşa etmek oldu. Enrico Fermi nötronlar üzerinde dünyanın en yetkin kişisi olduğundan ve hem deneysel hem de kuramsal konulardaki yetenekleri kişiliğinde birleştirdiğinden, dünyanın ilk nükleer reaktörünü yapmaya kalkışan gruba başkanlık etmek üzere seçilmişti. Önce Columbia, sonra da Chicago üniversitesinde çalıştı. Fermi'nin gözetimi altında tasarlanıp yapılan nükleer reaktörün başarıyla devreye alınması Chicago'da bulunduğu 2 Aralık 1942'ye rastlar. Bu atom çağının gerçek başlangıcıydı, çünkü insanoğlu bir nükleer zincirleme tepkime başlatmayı ilk kez başarmıştı. Başarılı denemenin sonucu Doğu'ya şifreli ve kehanet gibi bir cümleyle hemen bildirilmişti: "İtalyan gezgini yeni dünyaya girmiştir." Bu başarılı denemeden sonra Manhattan projesinin tam hızla ilerlemesine karar verildi. Fermi bu projede önde gelen bir bilim danışmanı olarak önemli rol oynadı.

Savaştan sonra Fermi Chicago üniversitesinde profesör oldu. 1954'te öldü. Fermi evliydi ve iki çocuğu vardı. Periyodik cetvelin 100 sayılı elementi O'nun onuruna "fermium" olarak adlandırılmıştır.

Fermi birkaç nedenle önemli bir kişiliktir. Öncelikle, tartışmasız olarak yirminci yüzyılın en büyük bilim adamlarındandı; hem kuramsal hem de deneysel çalışmalarda olağanüstü olan birkaç bi-

lim adamından biriydi. Bu yazıda önemli bilimsel çalışmalarından sadece bir kaçı anlatılabilmiştir ama Fermi aslında 250'nin üzerinde bilimsel makale yazmıştır.

İkinci olarak Fermi atom bombasının yaratılmasında, başka birkaç insanın da eşit önemde rolleri olmasıyla birlikte, çok önemli bir kişilikti.

Ancak Fermi'nin esas önemi nükleer reaktörün icadında oynadığı rolden ileri gelmektedir. Fermi'nin bu icat konusunda asıl takdir edilmesi gereken kişi olduğu oldukça açıktır. Önce bu buluşun altında yatan kurama önemli katkılarda bulundu, sonra da ilk reaktörün tasarım ve yapımına gözetmenlik etti.

1945'ten bu yana savaş sırasında nükleer silah kullanılmamış ama, barışçı amaçlarla kullanılacak enerji üretmek üzere çok sayıda nükleer reaktör yapılmıştır. Bu reaktörler gelecekte muhtemelen daha da önemli enerji kaynakları haline gelecektir. Dahası, bazı reaktörler tıpta ve bilimsel araştırmalarda kullanılan radyoizotoplar üretmektedir. Reaktörler aynı zamanda- ve meşum bir şekildenükleer silah yapımında kullanılan plutonyumun da kaynağıdır. Nükleer reaktörün insanlık için büyük tehlike yaratabileceğine ilişkin anlaşılabilir korkular vardır ama, bunun önemsiz bir icat olduğunu da kimse iddia edemez. Fermi'nin çalışmalarının gelecek yıllarda dünya üzerinde daha da büyük etki yapması olasıdır.

77
LEONHARD EULER

(1707-1783)

On sekizinci yüzyılda yaşamış İsviçreli matematikçi ve fizikçi Leonhard Euler gelmiş geçmiş en parlak ve üretken bilim adamlarından biriydi. Çalışmaları fizikte ve mühendisliğin bir çok alanında yaygın uygulamalara sahiptir.

Euler'in matematiksel ve bilimsel eserleri tam anlamıyla inanılmaz sayıdadır. Bazıların birden fazla ciltten oluşan otuz iki uzun kitap ve gerek matematik üzerine, gerekse de bilimsel yüzlerce özgün makale yazmıştır. Hepsini saymaya kalkışırsak, bilimsel eserlerinin tamamı yetmişten fazla cilt doldurur! Euler'in dehası hem salt hem de uygulamalı matematiğin hemen her sahasını zenginleştirmiştir ve matematiğin fizikteki uygulamalarına yaptığı katkılar, ucu bucağı olmayan bir uygulama aralığına sahiptir.

Euler özellikle, bir önceki yüzyılda Isaac Newton tarafından öne sürülmüş olan genel mekanik kanunlarının sık sık karşılaşılan bazı fiziksel durumlara nasıl uyarlanabileceğini gösterme konu-

sunda ustaydı. Örneğin, Newton kanunlarını akışkanların hareketlerine uygulayarak hidrodinamik denklemlerini geliştirebilmişti. Benzer şekilde elastik olmayan (rijid) cisimlerin olası hareketlerini dikkatle inceleyip Newton kurallarını uygulayarak böyle bir cismin hareketini tam anlamıyla tanımlayan bir takım denklikler geliştirmişti. Gerçekte ise elbette hiçbir cisim tamamen rijid değildir. Euler, katı cisimlerin dışarıdan uygulanan kuvvetlerin etkisiyle nasıl şekil değiştirdiklerini inceleyen elastisite kuramına da önemli katkılarda bulunmuştur.

Euler yeteneğini astronomi sorunlarının; özellikle de güneş, dünya ve ayın ortak çekim güçlerinin hareketlerini nasıl etkilediğini ele alan "üç cisim" probleminin, matematiksel çözümlemesini yapmak için de kullanmıştır. Bu sorun –yirmi birinci yüzyılın da sorunu- halen daha çözülememiştir. Yeri gelmişken Euler'in, doğruluğu daha sonra anlaşılan, ışığın dalgalardan oluştuğu kuramına destek veren tek on sekizinci yüzyıl bilim adamı olduğunu da belirtelim.

Euler'in verimli beyni başka kişilerin ünlü olmasını sağlayan bir çok matematiksel buluşun çıkış noktası olmuştur. Örneğin, Fransız matematikçi Joseph Louis Langrange, önemli kuramlara dayanan ve birçok değişik mekanik problemini çözmek için kullanılabilen denklemleri ("Lagrange denklemleri"ni) geliştirdi. Ancak, temel denklik ilk kez Euler tarafından ortaya konmuştu ve genellikle de "Euler-Lagrange" denkliği olarak adlandırılır. Bir diğer Fransız matematikçi Jean Baptiste Fourier ; "Fourier analizi" diye bilinen matematiksel tekniğin yaratıcısı kabul edilir. Ama burada da temel denklikler ilk olarak Leonhard Euler tarafından bulunmuştur ve bu denklikler de "Euler-Fourier" denkliği adıyla anılır. Bu denklemlerin fiziğin -akustik ve elektromanyetiklik kuramı da dahil- pek çok değişik alanında geniş uygulamaları vardır.

Matematik alanındaki çalışmalarında Euler özellikle yüksek matematik, diferansiyel denklemler ve sonsuz serilerle ilgiliydi. Bu alanlara yapmış olduğu katkılar çok önemli olmakla birlikte, burada anlatılamayacak kadar teknik konulardır. Varyasyon hesaplarına ve kompleks sayılar kuramına katkıları bu alanlarda daha sonra

kaydedilen tüm gelişmelere temel oluşturmuştur. Her iki konu da, salt matematik alanındaki önemlerine ek olarak bilimsel çalışmalarda geniş bir uygulama alanına sahiptir.

Euler formülü (eio=coso+isino) trigonometrik fonksiyonlarla sanal sayılar arasındaki ilişkiyi gösterir ve eksi (-) sayıların logaritmalarını bulmak için kullanılır. Matematikte en yaygın kullanımı olan formüllerden biridir. Euler analitik geometriyle ilgili bir ders kitabı da yazmış; geometri ve diferansiyel geometriye önemli katkılar yapmıştır.

Euler, matematik alanında bilime uyarlanabilen buluşlar yapmasının yanı sıra, salt matematik konusunda da hemen hemen aynı derecede ustaydı. Sayı teorisine yaptığı katkıların çoğu ne yazık ki burada açıklanamayacak kadar anlaşılması güç kavramlardır. Euler aynı zamanda; yirminci yüzyılda büyük önem kazanan bir matematik dalı olan topoloji konusunda da ilk uğraş verenlerdendi.

Son, ama en az diğerleri kadar önemli bir katkısı da kullandığımız matematiksel simgeler sistemine olmuştur. Örneğin, bir dairenin çevresinin çapına oranını ifade etmek üzere eski Yunan'ın "pi" (...) harfinin kullanılması, Euler tarafından sağlanmıştır. Günümüzde matematiksel çalışmalarda herkesçe kullanılan diğer birçok simgeyi de ilk kez Euler kullanmıştır.

Euler, 1707'de Basel, İsviçre'de doğdu. 1720'de, henüz on üç yaşındayken Basel üniversitesine kabul edildi. Önce teoloji okudu, ama kısa bir süre sonra matematikte karar kıldı. Lisans üstü (master) derecesini Basel üniversitesinden, on yedi yaşındayken aldı; yirmi yaşına geldiğinde de Rus çariçesi I. Katerina'nın St. Petersburg'daki Bilim Akademisi kadrosuna katılması için yaptığı daveti kabul etti. Yirmi üç yaşında burada fizik profesörü oldu ve yirmi altı yaşında, matematik kürsüsünde ünlü matematikçi Daniel Bernouilli'den boşalan yeri aldı. İki yıl sonra gözlerinden biri görme kaybına uğradı; yine de büyük bir yoğunluk içinde çalışmaya devam etti ve birbiri ardına pek çok parlak makale yayınladı.

1741'de Prusya kralı Frederick Euler'i Rusya'dan ayrılarak Berlin Bilim Akademisine gelmeye ikna etti. Euler Berlin'de yirmi beş yıl kaldıktan sonra 1766'da Rusya'ya döndü. Kısa bir süre sonra di-

ğer gözünü de kaybetti. Bu felaket bile araştırmalarını durduramadı. Euler zihinden aritmetik işlem yapma konusunda muhteşem bir ustalığa sahipti ve ölünceye kadar (1783'te, St. Petersburg'da, yetmiş altı yaşındayken) matematik üzerinde mükemmel çalışmalar yayımlamaya devam etti. Euler iki kere evlenmiş ve sekizi bebeklik çağında ölen on üç çocuğu olmuştu.

Euler'in buluşlarından çoğu, O olmasaydı da eninde sonunda yapılırdı. Ama böyle bir durumda geçerli ölçütün şu soruyu sormak olduğunu düşünüyorum: Euler'in buluşları hiç yapılmamış olsaydı bilim ve modern dünya bugünkünden ne kadar farklı olurdu? Konu Leonhard Euler ise, cevap oldukça açık görünmektedir: Modern bilim ve teknik, Euler'in formülleri, denklemleri ve yöntemleri olmasaydı çok geri kalırdı; hatta bunlarsız modern bilim ve teknik neredeyse düşünülemez bile. Matematik ve fizik kitaplarının dizinlerine bir göz atıldığında şu konulara gönderme yapıldığı görülür: Euler açıları (rijid cisimlerin hareketleri); Euler değişmezi (sonsuz seriler); Euler denklemleri (hidrodinamik); Euler hareket denklikleri (rijid cisim dinamiği); Euler formülü (kompleks değişkenler); Euler sayıları (sonsuz seriler); Euler eğrileri (diferansiyel denklemler); homojen fonksiyonlara ilişkin Euler teoremi (kısmi diferansiyel denklemler); Euler dönüşümü (sonsuz seriler); Bernouilli-Euler kanunu (elastisite teorisi); Euler-Fourier formülleri (trigonometrik seriler); Euler-Lagrange denklemi (varyasyon hesapları ve mekanik) ve Euler-Maclaurin formülü (sayısal yöntemler) - bunlar en önemli örneklerden sadece birkaçıdır.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, okur Euler'in neden bu listenin daha üst sıralarında yer almadığını merak edebilir. Başlıca sebep, Euler'in Newton kanunlarının nasıl uygulanacağını göstermekte olağanüstü başarılı olmasına karşın, özgün bir bilimsel ilke ortaya koymamasıdır. Yeni bilimsel kavram ve ilkeler bulmuş olan Harvey, Röntgen ve Gregor Mendel gibi kişiliklerin Euler'e göre üst sıralarda yer almalarının nedeni budur. Bununla birlikte Euler'in bilim, mühendislik ve matematiğe yapmış olduğu katkılar çok büyüktür.

78

JEAN - JACQUES ROUSSEAU

(1712-1778)

Ünlü düşünür Jean-Jacques Rousseau 1712'de İsviçre'nin Cenevre kentinde doğdu. Annesi doğumdan kısa süre sonra öldü, babası ise Rousseau on yaşındayken sürgüne gönderildi ve O'nu ardında bırakarak Cenevre'den ayrıldı. Rousseau da 1728 yılında, on altı yaşındayken Cenevre'yi terk etti. Uzun yıllar boyu Rousseau; bir yerden diğerine, bir işten ötekine gezip duran bir meçhuldü. Birkaç gönül ilişkisi olmuştu; bunlardan biri de O'ndan beş evlilik dışı çocuk dünyaya getiren Therese Levasseur ile olan ilişkisiydi. Çocukların beşini de kimsesizler yurduna yerleştirdi. (En sonunda, elli altı yaşına geldiğinde Therese ile evlendi.)

Rousseau 1750'de otuz sekiz yaşındayken aniden ün kazandı. Dijon akademisi bilim ve sanatın toplum ve ahlaka yararlı olup olmadığı konusunda ödüllü bir deneme yarışması açmıştı. Rousseau'nun bilim ve sanatta kaydedilen ilerlemelerin net sonucunun insanoğlu için yararlı *olmadığı* sonucuna vardığı denemesi birinci-

lik ödülünü aldı ve O'nu derhal meşhur etti. Ardından; aralarında "*Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Konuşma*" (1755), "*La Nouvelle Heloise*" (1761), "*Emile*" (1762), "*Sosyal Sözleşme*" (1762) ve "*İtiraflar*" ın (1770) da bulunduğu diğer eserler geldi ve hepsi Rousseau'nun saygınlığının artmasına katkıda bulundu. Müziğe her zaman büyük ilgi duymuş olan Rousseau, bu eserlerin yanı sıra iki de opera yazdı: "*Les muses galantes*" ve "*Le devin du village*".

Başlangıçta Fransız Aydınlanmasının özgürlükçü yazarlarından bazılarının (Denis Diderot ve Jean d'Alembert) arkadaşı olan Rousseau'nun fikirleri, zaman içinde bu kişilerin fikirlerinden ciddi ölçüde sapmaya başladı. Voltaire'in Cenevre'de bir tiyatro kurulması önerisine karşı çıkarak (Rousseau tiyatronun bir ahlaksızlık okulu olduğunu ileri sürüyordu.) O'nun ömür boyu sürecek düşmanlığını kazandı. Bundan başka, Rousseau'nun genelde içinde bulunduğu duygusal ruh hali, Voltaire ve "Ansiklopediciler"in akılcı düşünce tarzlarıyla keskin bir tezat oluşturuyordu. 1762'den sonra, siyasi yazılarından dolayı Rousseau'nun başı yetkililerle ciddi boyutlarda derde girdi. Yandaşlarından bazıları O'ndan soğumuştu ve tam bu sıralarda paranoya belirtileri göstermeye başladı. Kendisiyle dostluk kurmak isteyenler olmasına rağmen, Rousseau kuşkucu ve düşmanca tavırlar takınarak hemen hepsiyle tartışıyordu. Hayatının son yirmi yılını huysuz ve son derece mutsuz bir insan olarak geçirdi. 1778'de Ermonville, Fransa'da öldü.

Rousseau'nun eserlerinin sosyalizm, milliyetçilik, romantizm, totaliterlik ve akılcılık karşıtı düşüncelerin yükselişinde önemli bir etken olduğu; yanı sıra Fransız devriminin oluşumuna hizmet ettiği ve demokrasi, eşitlik ideallerine elle tutulur katkılarda bulunduğu söylenir. Eğitim kuramı üzerinde en önemli etkiyi yapmış olduğu için övülür. Eserlerinden; insanların neredeyse istisnasız olarak çevrelerinin ürünü (dolayısıyla da işlenmeye son derece uygun) oldukları teorisinin çıkarılabildiği iddia edilir. Bir de; modern teknoloji ve toplumun kötü olduğu düşüncesi ve "soylu yerli" fikrinin ortaya atılması O'na atfedilir. Bu kavramların hepsi gerçekten kendisine ait olsaydı, Rousseau bu listede çok daha üst sıralarda bir yer hak ederdi. Ama bana öyle geliyor ki; bu iddiaların çoğu doğru değildir ya da fena halde abartılıdır.

Örneğin "soylu yerli" kavramını düşünün. Öncelikle Rousseau bu deyimi asla kullanmamıştır; ayrıca ne Güney denizi adalarında yaşayan yerlilere ne de Amerikan Kızılderililerine hayranlık beslememiştir. Üstüne üstlük "Soylu yerli" kavramı, Rousseau'nun yaşadığı dönemden çok önce herkesçe bilinen bir kavramdı ve tanınmış İngiliz şairi John Dryden tıpa tıp aynı sözleri Rousseau'nun doğumundan yüzyıl önce kullanmıştı. Toplumun kötü olduğuna inandığını gösterir bir tutumu da olmamıştır. Tam tersine, toplumun insan için gerekli olduğunda her zaman ısrar etmiştir.

"Sosyal sözleşme" düşüncesini Rousseau'nun ortaya atmış olduğu da tamamen yanlıştır. Bu fikir, eserleri daha Rousseau doğmadan yayınlanmış olan John Locke tarafından enine boyuna tartışılmıştır. Hatta, ünlü İngiliz düşünürü Thomas Hobbes sosyal sözleşme düşüncesini Locke'dan da önce gündeme getirmiştir.

Teknolojiye karşı oluşunun herhangi bir etkisi olmuş mudur? Şurası oldukça açıktır ki, Rousseau'nun ölümünden bu yana geçen iki yüzyıl teknolojide hiç tahmin edilmeyen bir büyümeye şahitlik etmiştir. Teknolojinin bu denli aleyhinde bulunmakla hiçbir etki yaratmadığı görülmektedir. Dahası; günümüzde var olan teknoloji aleyhtarlığı eğilimleri Rousseau'nun yazdıklarından kaynaklanıyor olmaktan çok, teknolojiye hiçbir kısıtlama getirilmemesinin geçtiğimiz yüzyılda yarattığı istenmeyen etkilere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Çevresel etkenlerin insan karakterinin şekillenmesindeki olağanüstü önemini diğer birçok düşünür de öne sürmüştür ve bu neredeyse basmakalıp fikir konusunda Rousseau'ya paye verilmesini mantıklı bulmuyorum. Benzer şekilde, milliyetçilik de Fransız filozoftan çok önce önemli bir güçtü ve bu kavramın yükselmesinde Rousseau'nun pek az payı vardır.

Rousseau'nun eserleri gerçekten de Fransız devrimine giden yolun taşlarını döşemiş midir? Bir ölçüde devrimi kuşkusuz kolaylaştırmıştır ve bu etki belki de Fransız devrimi üzerinde Diderot ve d'Alembert'in eserlerinin yapmış olduğu etkiden belirgin bir şekilde daha fazladır. Ancak, eserleri daha fazla sayıda, daha anlaşılır ve daha önce yayımlanmış olan Voltaire'in etkisi bu anlamda çok daha büyüktür.

Rousseau'nun mizaç itibarıyla ırkçılığa karşı olduğu ve bu konuda özellikle de günün diğer ünlü Fransız yazarlarıyla tezat oluşturduğu bir gerçektir. Ama ırkçılık karşıtlığı yeni bir kavram değildi: Siyasi ve toplumsal inançlarımız, onları aklamak için sıkça uydurduğumuz sözde akılcı savunmalara rağmen, genellikle duygu ve önyargılara dayanır.

Rousseau'nun etkisi bazı hayranlarının (ya da karşıtlarının) iddia ettiği kadar olmasa bile, çok büyüktü. Edebiyatta romantik akımın yükselişinde önemli bir etken olduğu tamamen doğrudur ve eğitim kuramları ve uygulamaları üzerindeki etkisinin daha da önemli olduğu zaman içinde görülmüştür.

Rousseau çocuk eğitiminde kitaptan öğrenmenin önemini en aza indirgemiş; çocuğun aklından önce duygularının eğitilmesi gerektiğini öne sürmüş ve deneyim yoluyla öğrenmenin önemini vurgulamıştır. (Yeri gelmişken, Rousseau'nun bebeğin emzirilmesinin yararlarını ilk savunanlardan biri olduğunu da belirtelim.) Kendi çocuklarını terk etmiş bir kişinin başkalarına çocuklarını nasıl yetiştirmeleri gerektiği konusunda söylev nutuk çekmesi kulağa şaşırtıcı gelebilir ama, Rousseau'nun fikirlerinin eğitim kuramlarını derinden etkilediğinden de hiç kuşku yoktur.

Rousseau'nun siyasi eserlerinde birçok ilginç ve özgün fikir vardır. Hepsinde baskın olan ise, tutkuya varan bir eşitlik isteği ve aynı derecede heyecanla ifade edilen; toplumun mevcut yapısının dayanılmaz derecede adaletsiz olduğu duygusudur. ("İnsan özgür doğar ama her yerde zincire vurulur.") Kendisi şiddet kullanmamasına rağmen, Rousseau'nun başkalarına yavaş ilerleyen reformlardansa şiddet kullanan devrimi tercih etme ilhamı verdiği de muhakkaktır.

Rousseau'nun özel mülkiyet konusundaki görüşleri (birçok başka konuda olduğu gibi) birbiriyle sık sık çelişirdi. Bir keresinde mülkiyeti "yurttaşların haklarının en kutsalı" diye tanımladı. Ancak, özel mülkiyete yaptığı saldırıların okurlarının tutumu üzerinde özel mülkiyeti öven ifadelerinden daha etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Rousseau özel mülkiyet kurumuna ciddi anlamda saldıran önemli yeni çağ yazarlarının ilklerindendi; dolayısıyla sosyalizm ve komünizmin öncülerinden sayılabilir.

Son olarak Rousseau'nun anayasa kuramları da unutulmamalıdır. "*Sosyal sözleşme*"de öne sürülen fikir, Rousseau'nun sözleriyle, "Toplumu oluşturan her bireyin ve bireysel hakların topluma tamamen yabancılaşması"dır. Böyle bir ifade yurttaşın özgürlük veya vatandaşlık haklarının savunulmasına pek imkan vermemektedir. Rousseau otoriteye başkaldıran bir kişiydi ama, kitabının yarattığı belli başlı etki, daha sonra kurulan totaliter rejimleri haklı çıkarmak olmuştur.

Rousseau had safhada nevrotik (paranoyak demeyelim) ve erkek şovenliği güden kişiliğe sahip; fikirleri uygulanamaz, kafası karışık bir düşünür olduğu gerekçeleriyle eleştiriye uğramıştır. Bu tür eleştiriler büyük ölçüde haklı çıkmıştır. Ama eksik yönlerinden çok daha önemli olan; modern düşünceyi iki yüzyıldan fazla bir süredir etkilemeye devam eden şimşek gibi algılama yeteneği ve pırıl pırıl özgünlüğüdür.

79

NICCOLO MACHIAVELLI

(1469-1527)

İtalyan siyasi düşünürü Niccolo Machiavelli; iktidarını korumak ve güçlendirmek isteyen bir hükümdarın hile, kurnazlık ve yalanı, acımasız bir kuvvet kullanımıyla birleştirmesi gerektiğini pervasızca öne süren öğüdüyle ünlüdür.

Bazıları tarafından vicdansız bir hain olarak aşağılanan, bazılarınca da dünyayı olduğu gibi anlatma cesaretine sahip dik kafalı bir gerçekçi olarak yüceltilen Machiavelli, eserleri hem düşünürler hem de siyaset adamları tarafından dikkatle incelenmiş olan birkaç yazardan biridir.

1469'da İtalya'nın Floransa kentinde doğdu. Avukat olan babası belli başlı bir aileye mensuptu ama maddi durumu iyi değildi. Machiavelli'nin yaşamı boyunca -İtalyan Rönesansının dorukta olduğu dönem- İtalya; Fransa, İspanya ve İngiltere gibi nispeten merkeziyetçi bir yapıya sahip devletlerin aksine, bir çok küçük prensliğe bölünmüş durumdaydı. Dolayısıyla, Machiavelli döneminde İtalya'nın, parlak kültürüne karşın askeri açıdan zayıf olmasını hayretle karşılamamak gerekir.

Machiavelli'nin gençlik yıllarında Floransa, Medici ailesinden ünlü bir hükümdar; muhteşem Lorenzo tarafından yönetiliyordu. Fakat Lorenzo 1492'de öldü ve birkaç yıl sonra Mediciler Floransa'dan sürüldü. Floransa cumhuriyet oldu ve 1498'de, yirmi dokuz yaşındaki Machiavelli sivil yönetimde yüksek bir konum elde etti. Sonraki on dört yıl boyunca Floransa cumhuriyetine hizmet etti; Fransa, Almanya ve İtalya içinde Floransa cumhuriyeti adına çeşitli diplomatik görevler üstlendi.

1512'de Floransa cumhuriyeti yıkıldı ve Medici ailesi yeniden iktidara geldi. Machiavelli görevinden alındı ve ertesi yıl yeni Medici hükümdarlarına düzenlenen bir komploya karıştığı şüphesiyle tutuklandı. İşkence gördü ama ertesi yıl masum olduğu anlaşılarak serbest bırakıldı. Daha sonra, Floransa yakınlarındaki San Casciano'da küçük bir malikaneye çekildi.

Ardından gelen on dört yıl içinde birkaç kitap yazdı; bunlardan en iyi bilinen ikisi "*Prens*" (1513'te yazıldı) ve "*Titus Livius'un ilk on kitabı üzerine konuşmalar*"dır. Diğer eserleri arasında "*Savaş Sanatı*", "*Floransa Tarihi*" ve "*La Mandragola*" (zaman zaman hâlâ sahnelenen güzel bir tiyatro eseri). Ancak esas ünü, bütün felsefi risalelerin belki de en iyi yazılmış ve en kolay okunanı olan "*Prens*"ten kaynaklanır. Machiavelli evli ve altı çocuk sahibiydi. 1527 yılında elli sekiz yaşında öldü.

"Prens" devleti yöneten bir kişiye verilen öğütlerden oluşan bir alfabe sayılabilir. Kitabın savunduğu temel fikir, bir prensin başarıya ulaşmak için ahlaki düşünceleri tamamen bir yana bırakıp güç ve kurnazlığa dayanması gerektiğidir. Machiavelli –herşeyin üzerinde- iyi silahlanmış olmanın önemini üzerine bastıra bastıra ifade etmektedir. Sadece bir devletin kendi yurttaşlarından oluşturulmuş orduların güvenilir olduğunu vurgulamakta; paralı askerlere veya başka devletlerin askerlerine güvenen bir devletin mutlaka zayıf ve tehlike altında olacağını söylemektedir.

Machiavelli prense halkın alt katmanlarının desteğini arkasına almasını öğütlemektedir, aksi halde bir felaket anında elinin altında kaynak olmayacaktır. Machiavelli yeni bir yöneticinin, iktidarını güvenceye almak için bazen tebaasının memnuniyetsizliğine yol

açacak şeyler yapmasını elbette anlayışla karşılamaktadır. Buna karşın; "...devleti teslim alan kişi, tüm zalimliklerini bir anda sergilemelidir ki, onları her gün tekrarlamak zorunda kalmasın... Yararlı işler ise birer birer yapılmalıdır ki, tadı çıkarılabilsin" öğüdünü vermektedir.

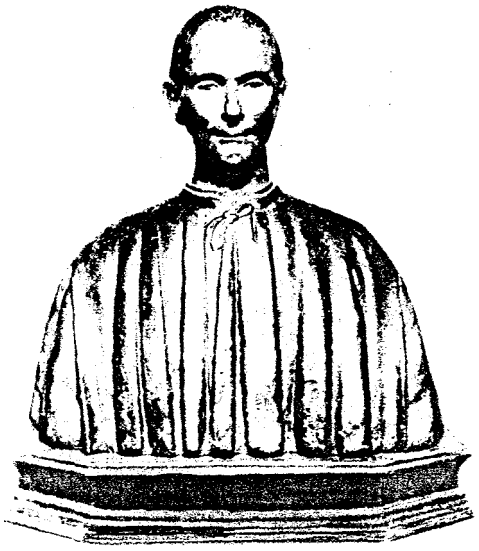
Başarılı olmak için, bir prens etrafına becerikli ve sadık bakanlar toplamalıdır. Machiavelli prensi dalkavuklardan ve neyi nasıl yapması gerektiği konusundaki öğütlerden kaçınması gerektiği konusunda uyarmaktadır.

"Prens"in 17. bölümünde, Machiavelli prensin sevilmesinin mi yoksa O'ndan korkulmasının mı daha iyi olduğunu irdelemektedir:

"Cevap, hem korkulan hem de sevilen kişi olunması gerektiğidir, ama... ikisiden biri tercih edilecekse, korkulan kişi olmak sevilen kişi olmaktan çok daha emniyetlidir....çünkü sevgi, insanların bencillikleri nedeniyle işlerine geldiği zaman kopardıkları bir yükümlülükler zinciriyle bağlıdır; ama korku asla iflas etmeyen bir cezalandırılma korkusuyla sürekli kılınır."

Bölüm 18 "Prensler hangi durumlarda vefalı olmalıdırlar" başlığını taşır. Machiavelli, "... ihtiyatlı bir hükümdar, eğer çıkarlarına aykırı düşüyorsa vefa göstermemelidir..." der ve ekler; "Yasalar da sözünü yerine getirmediği için mazeret göstermek isteyen bir prensi hiçbir zaman yalnız bırakmamıştır." Çünkü insanlar o kadar basit ve günün gereklerini yerine getirmeye o kadar hazırlardır ki, aldatmak isteyen aldatılmaya razı olan birilerini her zaman bulacaktır." Bu görüşlerin doğal bir çıkarsaması olarak, Machiavelli prensine başkalarının verdikleri sözlerden de şüphe duymasını öğütlemektedir.

"Prens" sık sık "diktatörlerin el kitabı" olarak adlandırılmıştır. Machiavelli'nin yaşantısı ve diğer eserleri O'nun cumhuriyetçi bir hükümeti diktatörlüğe genellikle tercih ettiğini göstermektedir. Ama İtalya'nın siyasi ve askeri alanlardaki zayıflığı karşısında şaşkınlığa düşmüştü ve ülkeyi birleştirecek, orduları yurda zarar veren yabancı işgalcileri püskürtecek güçlü bir prens istiyordu. Şurası da çok ilginçtir ki, Machiavelli prense kuşkucu ve acımasız bir yaklaşım öğütlerken, kendisi idealist ve yurtseverdi; önerdiği hilekar davranışlarda da pek usta sayılmazdı.

Niccolo Machiavelli'nin anonim bir Floransalı heykeltraş tarafından yapılmış büstü

Çok az siyasi düşünür Machiavelli kadar şiddetle aşağılanmıştır. Yıllarca neredeyse insan kılığında bir şeytan olarak lanetlenmiş ve adı iki yüzlülük ve hilekarlıkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. (En öfke dolu aşağılamalar da çoğu zaman Machiavelli'nin vaaz ettiklerini uygulayanlardan gelmiştir -bu da prensipte Machiavelli'nin onaylayabileceği bir samimiyetsizliktir!)

Ahlaki açıdan Machiavelli'ye getirilen eleştiriler elbette ki O'nun etkisiz olduğunu göstermez. Fikirlerinin özgün olmadığı söylemek bu anlamda daha uygun düşecektir. Böyle bir iddiada gerçek payı vardır. Machiavelli yeni bir siyaset getirmediğini, başarılı birçok prensin ezelden beri başarıyla kullandıkları tekniklere işaret ettiğini tekrar tekrar ifade etmiştir. Hatta, Machiavelli önerilerini hep eski çağ tarihinden ya da yakın zamanda İtalya'da geçen olaylardan aldığı çarpıcı örneklerle süsler. "*Prens*"te övgüyle söz ettiği Cesare Borgia uyguladığı taktikleri Machiavelli'den öğrenmemiş, tam tersine Machiavelli O'ndan çok şey öğrenmiştir.

Benito Mussolini, Machiavelli'yi alenen öven az sayıda siyasetçiden biri olmakla birlikte, çok sayıda seçkin siyasi kişiliğin de "*Prens*"i dikkatle okuduklarından kuşku yoktur. Napolyon'un yastığının altında "Prens"le yattığı söylenir, benzeri şeyler Hitler ve Stalin hakkında da söylenmiştir. Yine de, Machiavelli taktiklerinin günümüz siyasi hayatında "*Prens*"in yayımlanmasının öncesinde olduğundan daha fazla geçerlilik kazanmış olduğu pek açık değildir. Bu, Machiavelli'nin bu kitapta daha yüksek sırada değerlendirilmemiş olmasının başlıca nedenidir.

Machiavelli'nin siyasi uygulamalar üzerindeki etkisinin derecesi açık olmamakla birlikte, siyaset teorisi üzerinde bıraktığı etki tartışılmaz. Platon ve St. Augustine gibi daha eski yazarlar siyaseti ahlak ya da tanrıbilimle iç içe geçirmişlerdir. Machiavelli tarihi ve siyaseti salt insana yönelik olarak ele aldı, ahlaki kaygıları bir yana bırakıverdi. Sezdirdiği temel soru, insanların nasıl davranması *gerektiği* değil, *nasıl* davrandıkları; kimin erk sahibi olması *gerektiği* değil, insanların *gerçekte* erke nasıl sahip olduklarıydı. Siyaset kuramının günümüzde önceden olduğundan çok daha gerçekçi bir şekilde tartışılmasında Machiavelli'nin etkisi hiç de azımsanamaz. O, modern siyasi düşüncenin belli başlı kurucularından biri olarak anılmayı hak etmektedir.

80

THOMAS MALTHUS

(1766-1834)

O güne kadar adı sanı duyulmamış bir İngiliz papazı, Thomas Robert Malthus, 1798'de ince fakat son derece etkili bir kitap yayımladı: *"Nüfus ve toplumun geleceği üzerindeki etkileri hakkında bir deneme"*

Malthus'un temel tezi, nüfus artışının giderek besin kaynaklarının tükenmesine yol açacağı düşüncesiydi. Özgün denemesinde Malthus bu fikri;besin kaynakları aritmetik olarak (yani; 1, 2, 3, 4, 5 dizisindeki gibi lineer) artarken, nüfusun geometrik (yani; 1, 2, 4, 8, 16 dizisindeki gibi üstel) olarak arttığını öne sürerek, oldukça katı bir tarzda ortaya koydu. Kitabının daha sonra yaptığı baskılarda Malthus aynı tezi biraz daha yumuşatarak, nüfusun besin kaynakları tükeninceye kadar artmaya devam edeceği şeklinde ifade etti. Malthus tezinin her iki şeklinde de insan kitlesinin kaderinde yoksulluk içinde ve açlık sınırında yaşamanın yazılı olduğu sonucuna varıyordu. Uzun vadede, bu sonucun önünü alabilecek bir teknolojik gelişme kaydedilmemiştir; çünkü "nüfusun gücü, dünyanın

insanlığın devamını sağlayabilme gücünden sınırsız oranda büyük" iken, besin kaynakları zorunlu olarak sınırlıdır.

Peki nüfus artışı başka yollarla denetim altına alınamaz mı? Tabii ki alınabilir. Savaş, salgın hastalıklar ya da başka felaketler nüfusu sık sık azaltır. Ama bu afetler nüfus patlaması tehdidinden ancak geçici bir süre için kurtuluş sağlar ve ödenen bedel de son derece sevimsizdir. Malthus aşırı nüfus artışını engellemek için tercih edilebilecek yöntemin "ahlaksal kısıtlamalar" olduğunu öne sürdü – bu ifadeyle; geç yaşta evlenilmesi, evlilik öncesi iffetin korunması ve evlilik hayatı içinde cinsel ilişkinin gönüllü olarak kısıtlanması gibi önlemleri kastediyor olmalıydı. Ancak Malthus insanlarının çoğunluğunun bu tür kısıtlamalara yanaşmayacaklarını algılayabilecek kadar da gerçekçiydi; nüfus patlamasından kaçınılamayacağı, dolayısıyla da yoksulluğun da insanlığın kaderi olduğu sonucuna varıyordu. Gerçekten kötümser bir sonuç!

Malthus, nüfus kontrolünün gebeliği önleyici (kontraseptif) yöntemler kullanılarak sağlanmasını bizzat önermiş olmamakla birlikte, böyle bir tutum temel fikirlerinden yapılabilecek doğal bir çıkarsamadır. Aşırı nüfus artışını engellemek için gebeliği önleyici yöntemlere başvurulması konusunu ilk kez gündeme getiren, etkili bir İngiliz reformist olan Francis Place'di (1771-1854). Malthus'un denemesini okuyan ve çok etkilenen Place, 1822'de gebeliğin önlenmesini savunan bir kitap yazdı. Aynı zamanda işçi sınıfına doğum kontrol yöntemleri hakkında bilgi verdi. Birleşik Devletler'de Dr. Charles Knowlton, 1832 yılında gebeliğin engellenmesi hakkında bir kitap yazdı. İlk "Malthus yanlıları takımı" 1860'ta oluştu ve aile planlamasını savunanlar o günden beri yandaş kazanmaya devam ettiler. Malthus aile planlaması yöntemlerine karşı olduğu için nüfusun bu yolla kontrolünü savunanlar genellikte "yeni Malthuscular" olarak adlandırılır.

Malthus'un doktrini ekonomi kuramı üzerinde de önemli etki yapmıştır. Malthus'tan etkilenen ekonomistler, fazla nüfusun normal koşullarda ücretlerin asgari geçim sınırının önemli ölçüde üzerine çıkmasını engelleyeceği sonucuna varmışlardır. Malthus'un arkadaşı İngiliz ekonomist David Ricardo; "Emeğin doğal ücreti,

emekçilerin sayılarında ne artma ne de azalma olmaksızın geçinmelerine ve yarışı sürdürmelerine yetecek ücrettir." fikrini öne sürdü. Genelde "ücretlerin belirlenmesinin demir kuralı" olarak adlandırılan bu kuram Karl Marx tarafından da kabul edildi ve artı değer kuramının önemli bir unsuru oldu.

Malthus'un görüşleri biyoloji çalışmalarını da etkiledi. Charles Darwin "Nüfus üzerine deneme"yi okuduğunu ve bu kitabın doğal seçim yoluyla evrimleşme kuramına önemli bir referans sağladığını ifade etmiştir.

Malthus 1766'da Surrey, İngiltere'de Dorking yakınlarında doğdu. Cambridge üniversitesindeki Jesus kolejine devam etti ve mükemmel bir öğrenci oldu. 1788'de okulu bitirdi ve aynı yıl Anglikan papazlığına kabul edildi. 1791'de lisans üstü diploması aldı ve 1793'de Jesus Kolejinde öğretim görevlisi oldu.

Ünlü çalışmasının ilk baskısı yapıldığında ismi bilinmiyordu ama kitap kısa süre içinde çok okunur hale gelerek Malthus'a nam kazandırdı. Denemesinin daha uzun bir şekli beş yıl sonra, 1803 yılında basıldı. Kitap devamlı gözden geçirilip genişletildi ve 1826'da altıncı baskısını yaptı.

Malthus 1804 yılında, otuz sekiz yaşındayken evlendi. 1805'te Haileybury'de bulunan East India Company's yüksek okuluna, tarih profesörlüğüne atandı. Hayatının sonuna kadar da bu konumda kaldı. Malthus ekonomi üzerine birkaç kitap daha yazdı, bunlardan en önemlisi "*Ekonomi politiğin ilkeleri*"dir (1820). Bu kitap, başta yirminci yüzyılın önemli kişiliği John Maynard Keynes olmak üzere birçok ekonomisti etkilemiştir. Malthus, yaşamının sonraki yıllarında bir çok şeref payesi aldı. 1834'te altmış sekiz yaşında, üç çocuğundan ikisini ardında bırakarak İngiltere'de Bath yakınlarında öldü. Torunu yoktu.

Gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımı Malthus'un ölümünden uzun süre sonra yaygınlaştığından, bazen Malthus'un gerçek anlamda etkili olmadığı öne sürülür. Bu görüşün doğru olmadığını düşünüyorum. Öncelikle, Malthus'un fikirleri hem Charles Darwin ve hem de Karl Marx'ı etkilemiştir ve bu kişiler on dokuzuncu yüzyılın belki de en etkili düşünürleridir. İkinci olarak, yeni Malt-

husçuların siyasası toplumun çoğunluğu tarafından hemen kabul edilmese de, öne sürdükleri görüşler hiçbir zaman göz ardı edilmemiş ve fikirleri asla unutulmamıştır. Günümüzün doğum kontrol hareketi doğrudan Malthus'un sağlığında başlatılan hareketlerin devamıdır.

Thomas Malthus, diğer yönlerden iyi yönetilmekte olan bir devletin aşırı nüfus artışı sorunu yaşamayabileceğine dikkat çeken ilk kişi değildir. Bu fikir daha önce başka düşünürler tarafından öne sürülmüştü. Platon ve Aristoteles'in bu konuyu irdelemiş olduklarına Malthus'un kendisi işaret etmiştir. Hatta, Aristoteles'ten alıntı yapmıştır: "...devletler genelinde, eğer herkes istediği sayıda çocuk sahibi olmakta serbest bırakılırsa, bunun kaçınılmaz sonucu fukaralık olacaktır..."

Malthus'un -temel fikri tamamen özgün olmasa bile- önemi azımsanmamalıdır. Platon ve Aristoteles bu fikri ayak üstü söylemişler ve konuyla ilgili kısa sözleri büyük ölçüde kulak arkası edilmişti. Fikri geliştiren ve üzerinde sayfalar yazan Malthus'tu. Daha da önemlisi, aşırı nüfus artışı sorununun büyük önemini vurgulayan ve bu sorunu entelektüel dünyanın dikkatine sunan ilk kişi de Malthus'tu.

81
JOHN F. KENNEDY

(1917-1963)

John Fitzgerald Kennedy, 1917'de Brookline, Massachusetts'da doğdu. 20 Ocak 1961'den, Dallas (Texas)'da bir suikasta kurban gittiği 22 Kasım 1963'e kadar Birleşik Devletler başkanıydı. Kennedy'nin yaşamına ilişkin diğer bilgilerin çoğunu; biraz bunların çok iyi biliniyor olmasından, ama esas olarak Kennedy'nin kişisel ve siyasi faaliyetlerinin büyük kısmının bu listede yer almasıyla pek az ilgisi bulunduğundan, atlayacağım.

Bundan bin yıl sonra ne Barış gücü, ne Kalkınma için işbirliği ne de Domuzlar körfezi akıllarda kalmayacaktır. Kennedy'nin güttüğü siyasetin vergileri ve yurttaşlık haklarının yasallaştırılmasını yakından ilgilendirmiş olması da pek önemsenmeyecektir. John F. Kennedy bu listeye bir tek nedenle alınmıştır: O, Apollo uzay programının başlatılmasına ön ayak olan kişidir. O güne dek insan ırkı zerrelerine ayrılmazsa eğer, bundan 5000 yıl sonra bile aya yolculuğumuzun son derece önemli bir olay, insanlık tarihinin kilometre taşlarından biri olarak görüleceğinden emin olabiliriz.

Uzay programının önemine birazdan değineceğim. Ama önce bu yolculuğun tüm onurunu hak eden kişinin gerçekten John F. Kennedy olup olmadığı sorusunu ele almama izin verin. Yoksa bu onuru ay yüzeyine ayak basan ilk insanlara, Neil Armstrong veya Edwin Aldrin'e mi vermeliyiz? Derecelendirme yaparken kalıcı ünü temel almış olsaydık, böyle bir seçim daha doğru olabilirdi, çünkü sanıyorum ki 5000 yıl sonra, Neil Armstrong'un hatırlanması John F. Kennedy'nin hatırlanmasından daha olasıdır. Ancak etkili olma açısından Armstrong ve Aldrin tamamen önemsizdirler. Bu iki kişi büyük bir talihsizlik sonucu Apollo 11'in fırlatılmasından iki ay önce ölmüş olsalardı, yerlerini alabilecek iyi eğitimli ve onlarla eşdeğerde bir düzine astronot daha vardı.

O zaman; acaba Wernher von Braun'u, ya da uzay yolculuğuna teknik katkıda bulunmuş başka bir bilim adamı ya da mühendisi mi onurlandırmalıyız? Wernher von Braun'un uzay araştırmalarını ileriye götürme konusunda üzerine düşenden fazlasını yapmış olduğundan hiç kuşku yoktur (aynı şekilde, kendisinden önce Konstantin Tsiolkovsky, Robert H. Goddard ve Hermann Oberth de görevlerini fazlasıyla yerine getirmişlerdir). Ancak, Apollo projesinin devamı konusunda siyasi karar bir kez alındıktan sonra hiçbir bilim adamının -ya da on kişilik bir bilim adamı grubunun-bu projenin başarısında hayati önemi olmamıştır. Aya yolculuğun can alıcı hamlesi, bu konuda kaydedilen bilimsel ilerleme değil, projeye 24 milyar dolar yatırma konusunda alınan siyasi karardır.

Peki, ya bu siyasi kararı irdelersek? Eninde sonunda, belki de John F. Kennedy olmasaydı da, alınmayacak mıydı? Herhangi bir hükümetin eninde sonunda aya insanlı uçuşu finanse edebilecek olması konusunda ciddi şüphelerim var- ama tabii tam anlamıyla emin olmak da mümkün değil. Şurası da muhakkak ki, John F. Kennedy, Apollo programını halka rağmen devreye almadı.

Diğer yandan, bu kadar muazzam bir proje lehinde büyük bir toplum baskısı da yoktu. 1959 ya da 1960'ta Kongre, Apollo programını başlatan ve kaynakları buna göre yönlendiren bir kanunu geçirmiş ve bu kanun başkan Eisenhower tarafından veto edilmiş olsaydı, o zaman Kennedy'nin toplumun istekleri doğrultusunda

hareket etmekte olduğu söylenebilirdi. Oysa gerçek durum oldukça farklıdır: Amerikalıların çoğu bir uzay programı istiyordu ama gerçek anlamda büyük bir proje için yaygara koparan da yoktu. Aslında Apollo 11 programı başarıyla sonuçlandıktan sonra bile, projenin harcanan paraya değip değmediği toplum tarafından bayağı tartışılmıştı. 1969'dan bu yana NASA'ya ayrılan bütçede de korkunç bir düşüş görülmektedir.

Dolayısıyla, Apollo projesini esas başlatanın John F. Kennedy olduğu açıktır. 1961 mayısında Birleşik Devletlerin "1960 lar çıkmadan" aya insanlı uzay gemisi göndereceğini taahhüt eden O'dur. Kongre'den kaynak ayarlaması isteyen ve programı başlatan da O'ydu. Aya yolculuk programının eninde sonunda gündeme alınacağı kesin olabilir ama (emin de olunamaz) yine de bu işi başaran kişi Kennedy'dir.

Bazı insanlar Apollo projesini hâlâ daha devasa bir "boş çaba" olarak görmekte ve önemsememektedirler. Şimdiye kadar 20 Temmuz 1969'u (aya ayak basıldığı günü) milli bayram ilan etmek gibi bir girişimde bulunulmamıştır. Öte yandan "Kolomb günü"nün de on altıncı yüzyılda anılmadığını, ama günümüzde yeni bir çağın şafağı olarak kutlandığını da hatırlamakta yarar vardır.

Apollo projesi, arkası gelmese bile, insan ırkının en büyük başarılarından biri olarak sonsuza kadar hatırlanacaktır. Ama bana kalırsa, Apollo programının eninde sonunda arkası gelecektir ve uzay yolculuğu gelecekte, geçmişte sahip olduğundan daha büyük bir rolün sahibi olacaktır. Öyleyse; bizden sonra gelecek olanlar, tıpkı Kolomb'un Atlantik ötesi yolculuğu gibi, Apollo 11'in yolculuğunun da insanlık tarihinde yepyeni bir çağın başlangıcı olduğunu anlayacaklardır.

82
GREGORY PINCUS

(1903-1967)

Gregory Pincus, ağızdan alınan gebeliği önleyici hapların geliştirilmesinde en önemli rolü oynayan bir Amerikalı biyologdur. İsmi pek duyulmamış olmakla birlikte, dünyaca tanınmış birçok insanın yaptığı etkiden çok daha fazlasını gerçekleştirmiştir.

Doğum kontrol hapı iki yönden önemlidir. Aşırı nüfus artışı tehdidinden her gün biraz daha fazla endişe duyan bir dünyada, doğum kontrol hapının bir nüfus denetim aracı olarak önemi açıktır.Belki biraz daha dolaylı ama aynı derecede devrimsel bir diğer etkisi de, cinsellikle ilgili görenekleri değiştirme yönünde olmuştur. Geçtiğimiz otuz yıl içinde Birleşik Devletlerde seks konusunda benimsenmiş tutumlarda tepeden tırnağa değişim olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Kuşkusuz bu değişime etki eden siyasi, ekonomik ve sosyolojik birçok etkenler de vardır; ama tek başına en büyük etkiyi doğum kontrol hapının ortaya çıkmasının yarattığı da açıktır. Önceden, istenmeyen gebelik korkusu kadınları evlilik dışı, hatta evlilik içi cinsel ilişki yaşamaktan alıkoyan önemli bir etken-

di. Kadınlar birdenbire gebelik korkusu olmadan cinsel ilişki kurabilme fırsatıyla karşılaştılar ve koşullardaki değişim tutum ve davranışlarda da değişime yol açtı.

İlk doğum kontrol hapı "*Enovid*"in geliştirilmesinin aslında o kadar da önemli olmadığı, güvenli ve oldukça güvenilir doğum kontrol yöntemlerinin o güne kadar da bilinmekte olduğu öne sürülebilir. Böyle bir değerlendirme, teknik olarak etkili ve psikolojik olarak kabul edilir doğum kontrol yöntemleri arasındaki ayrımı göz ardı etmektedir. Hapın geliştirilmesinden önce "uzmanlar"ın tavsiyesi diyafram kullanımıydı. Diyafram gerçekten de güvenli ve oldukça güvenilir bir araçtır ama kadınların büyük çoğunluğu diyafram kullanma konusunda isteksizdiler ve hâlâ da isteksizdirler. Hap deneme aşamasındayken yüzlerce kadının henüz denenmemiş (ve belki de tehlikeli olan) bir yöntemi; güvenli ve zaman sınavından geçmiş diyaframa tercih etmiş oldukları da kayda değer bir durumdur.

Enovid'in geliştirilmesinin; kullanımının bazı sağlık riskleri yaratması ve zaman içinde –belki de çok yakın gelecekte-yerini daha yeni ve daha güvenilir ilaç ya da araçların alacağı göz önüne alınarak, aslında öyle büyük bir zafer olmadığı da öne sürülebilir. Ama işin gidişatına bakıldığında; gebeliği önleyici yöntemler; doğum kontrol hapının genel kabul görmesinden ve tatmin edici olmasından dolayı günümüze kadar çok az bir ilerleme göstermiştir. (Şunu da kaydetmekte yarar vardır ki, geçtiğimiz otuz yılda, -milyonlarca Amerikalı kadının hapı düzenli olarak kullanmaya başladıkları dönemde- Amerikalı kadınların yaşam süresi beklentileri belirgin bir şekilde *artmıştır*. Sadece bu gerçek bile hapın sağlık için *belli başlı* bir tehlike oluşturmadığını göstermektedir). Tarih, 1950'lerde Enovid'in geliştirilmiş olmasını doğum kontrol yöntemlerinde can alıcı bir atılım olarak değerlendirecektir ya da en azından böyle değerlendirmelidir.

Ağız yoluyla kullanılan gebelik önleyici hapların gelişimine pek çok insan katkıda bulundu. Gerçekten de bu fikir üzerinde uzun zaman konuşulmuştu; sorun, böyle bir hapta hangi kimyasalların bulunması gerektiğini kimsenin bilmemesiydi. İşin tuhafı, te-

mel buluş daha 1937'de yapılmıştı. O yıl, A.W Makepeace, G.L. Weinstein ve M.H. Friedman; kobaylara projesteron (dişilik hormonlarından biri) enjekte edildiğinde yumurtlamanın durduğunu göstermişlerdi. Ancak, belki deri altı enjeksiyonun doğum kontrol yöntemi olarak iyi bir fikirmiş gibi gelmemesinden; belki de projesteronun o dönemde fazlasıyla pahalı bir kimyasal olmasından dolayı, bu buluş doğum kontrolunu savunanların o sıralar ilgisini çekmemişti.

Hapın esas gelişimi, 1950 ye gelindiğinde; Amerikalı biyolog Pincus bu sorunun üzerine eğildiğinde başladı. Bilindiği kadarıyla O'nu bu işe, aile planlamasını uzun süredir savunmakta olan Margaret Sanger ikna etmişti. Sanger daha iyi bir seçim yapamazdı, çünkü Pincus steroidlerin çalışma mekanizması ve memelilerde üreme fizyolojisi üzerinde uzmandı; aynı zamanda Shrewsbury (Massachusetts)'de bulunan Worcestor deneysel biyoloji kuruluşunun direktörüydü.

Öyle anlaşılıyor ki, teknik bilgisini ve bilimsel sezgilerini muhteşem bir şekilde kaynaştıran Pincus, çözümün genel mahiyetine hemen ulaştı. Worcestor laboratuvarındaki Dr. Min-Chueh adlı araştırmacıyı, projesteronu ağızdan alınması durumunda da yumurtlamayı durdurup durdurmayacağını görmek üzere, kobaylar üzerinde denemeye sevketti. Chang'in deneyleri başarılıydı. Bu, özellikle Russel Marker adlı bir kimyagerin birkaç yıl evvel projesteronun sentetik olarak elde etmesine imkan veren bir yöntem de geliştirdiği düşünüldüğünde, gerçekten de umut verici bir başlangıçtı.

Konuya önemli katkısı olan bir diğer isim; Pincus'un önerisiyle ağızdan alınan projesteronun insanların dişisinde de yumurtlamayı durdurduğunu gösteren deneyler gerçekleştiren, Dr. John Rock adında bir jinekologdu. Ancak, Rock'ın araştırmaları projesteronun oral kontraseptif olarak kullanılmasında söz konusu olan iki ciddi güçlüğü de gün ışığına çıkardı. Öncelikle, yumurtlamayı ancak %85 oranında baskılayabiliyordu. İkinci olarak, bu sonuca ulaşmak için bile yüksek dozlarda alınması gerekiyordu.

Ama doğru yolda olduğuna kesinlikle inanan Pincus vazgeçmeye hiç de niyetli değildi. Kimyasal özellikleri projesterona ben-

zeyen ama aynı olumsuz yönleri taşımayan bir başka bileşik olabileceğinin bilincindeydi. Eylü 1953'te çeşitli kimya şirketlerinin, üretimini yaptıkları sentetik steroidlerin kimyasal özellikleri projesterona benzeyenlerinden numune göndermelerini istedi. Pincus gönderilen kimyasalları denediğinde, içlerinden bir tanesinin (G.D Searle ve ortakları tarafından üretilen norethynodrel) özellikle etkili olduğunu gördü.

Bu Pincus için, işin seyrini değiştiren talihli bir rastlantıydı, çünkü araştırmalarına başladığı 1950 yılında norethynodrelin mesamesi bile okunmuyordu! 1952 yılında Seale laboratuvarlarında çalışan Dr. Frank B. Colton adında bir kimyager tarafından sentezlenmiş ve daha sonra bu kimyagerin ismiyle patent almıştı. Ancak, ne Colton ne de G.D Searle'deki amirleri işe bir doğum kontrol hapı üretme niyetiyle başlamamışlardı-hatta böyle bir şey yaptıklarını o zaman fark etmemişlerdi bile.

Pincus'un bir araya getirdiği araştırma ekibinin yaptığı deneyler, norethynodrelinin mestranol adında bir başka kimyasalın küçük oranda eklenmesiyle daha da etkili hale geleceğini gösterdi. G.D. Searle ve ortakları tarafından daha sonra "Enovid"olarak pazarlanan ilaç işte bu karışımdan oluşuyordu.

1955'e gelindiğinde Pincus, hapın büyük ölçekli saha deneylerinin yapılması için koşulların olgunlaştığını görebiliyordu. Deneylere Nisan 1956'da, Porto Riko'da San Juan şehrinin varoşlarında, Dr. Edris Rice-Wray başkanlığında başlandı. Dokuz ay içinde alınan deney sonuçları bu ilacın ne kadar çarpıcı bir etkisi olduğunu gösterdi. Buna rağmen deneyler, FDA (Amerikan besin ve ilaç idaresi) nin Enovid'in pazara sunulmasını onayladığı mayıs 1960 a kadar, üç yıl daha sürdürüldü.

Yukarıda anlatılanlardan, Gregory Pincus'un doğum kontrol hapını kendi başına geliştirmediği açıkça görülmektedir. Norethynodrelinin gerçek yaratıcısı Frank Colton'dur ve Colton ve O'na başarı yolunu açan diğer kimyagelerin de bu konuda hatırı sayılı bir övgüyü hak ettikleri de açıktır. Benzer şekilde, Pincus'un ekibinde bulunan John Rock, Min-Chueh Chang ve Dr. Celso-Ramon Garcia gibi kişilerin de bu gelişmede büyük katkıları vardır. Aslına

bakılırsa, Dr. Rice-Wray, Margaret Sanger ve adını anmadığım diğer bir çok insan genel başarıda tek tek rol oynadılar. Yine de, projenin arkasındaki belli başlı kişiliğin ve itici gücün Gregory Pincus olduğundan kuşku yokmuş gibi görünüyor. Ağızdan alınacak bir gebelik önleyici ilaç üzerine araştırmalara vakit ayırmaya ve çaba harcamaya karar veren bilim adamı O'dur; bu projenin başarıya ulaşmasını sağlayan teknik bilgiye ve örgütleme yeteneğine sahip olan da O'dur; temel fikri O ortaya atmış, araştırmalara kaynak bulmuş ve yetenekli başka insanların bu proje üzerinde çalışmalarını sağlamıştır. Projeyi başarıyla tamamlayacak vizyon ve kararlılığa sahiptir ve bu başarıda övgüyü esas hak eden ve kazanan da O olmuştur.

Gregory Pincus 1903'te; New Jersey, Woodbine'de, Rus Yahudisi anne- babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1924'te Cornell'den mezun olmuş ve 1927'de Harvard'dan doktora derecesi almıştır. Daha sonra, aralarında Harvard ve Cambridge'in de bulunduğu birkaç kurumda araştırmalar yürütmüş ve Clark üniversitesinde birkaç yıl öğretim görevlisi olmuştur. 1944'te Worcestor deneysel biyoloji kuruluşunun temellerinin atılmasında yardımcı olmuş ve daha sonra bu kuruluştaki laboratuvarlarda uzun yıllar yöneticilik yapmıştır. 250'den fazla bilimsel tebliğ ve yayımlamış, yanı sıra 1965 yılında "*Doğurganlığın fethi*" adlı bir kitabı basılmıştır.

Pincus sağlığında bir çok bilimsel başarı ödülü kazanmış olmakla beraber, ne kendisi ne de doğum kontrol hapının gelişimine katkıda bulunan diğer kişiler Nobel ödülüne layık görülmemiştir. Pincus 1967 yılında Boston'da öldüğünde, ölümü toplumun -ve aslında, bilim adamlarının da- dikkatinden kaçmıştır. Bugün adının geçtiği pek az ansiklopedi vardır. Yine de, O, insanlık tarihinde kaydedilen en önemli gelişmelerden birinin mimarıydı.

83
MANİ

(216-276)

Üçüncü yüzyıl peygamberi Mani; bugün kaybolmuş olmasına rağmen zirvede olduğu dönemde büyük sayıda müridi bünyesinde barındıran Manihaizm dininin kurucusudur. Ortadoğu'da ortaya çıkan Manihaizm, batıda Atlantik, doğuda ise Pasifik okyanusuna kadar yayıldı ve hayatiyetini bin yılı aşkın bir süre devam ettirdi.

Mani'nin yarattığı din, daha önce ortaya çıkmış olan dinlerin ilginç bir senteziydi. Mani; Zerdüşt, Buda ve İsa'yı gerçek peygamberler olarak tanıyor ama, kendisine bu peygamberlerden daha sonra ve daha mükemmel bir vahiy geldiğini iddia ediyordu.

Mani dininde Budist ve Hıristiyan unsurlar bulunmakla birlikte; (en azından batılılara) en çarpıcı gelen doktrini, Zerdüşt dinindeki ikilikten (dualizmden) alınmıştır. Mani öğretisi, dünyanın tek tanrı tarafından yönetilmediğini, iki güç arasındaki sürekli mücadelenin sahnesi olduğunu ileri sürer. Bu güçlerden biri; Mani'nin karanlık ve maddeyle simgelediği kötülük ilkesidir. Diğeri ise aydınlık ve ruhla simgelenen iyiliktir. Yüzeysel bakıldığında bu betimleme, Hıristiyanlık'taki Tanrı ve Şeytan kavramını andırır; an-

cak Manihaizmde iyilik ve kötülüğün temelde eşit güce sahip oldukları varsayılır. Bu inanışın sonucu olarak, Hıristiyan ve Yahudi düşünürlerinin kafasını o kadar kurcalamış olan felsefi paradoks; yani kötülüğün varlığı, Manihaizm felsefesinde hiçbir sorun yaratmamaktadır.

Manihaizm teolojisini ayrıntısıyla anlatacak kadar yerimiz yok; ancak, insan ruhunun iyilik, bedenin ise kötülük ilkesiyle ilişkilendirilmesinin sonucu olarak, Manihaistlerin, -üreme amacıyla bile olsa- cinsel birleşmeden kaçınılması gerektiğine inandıkları belirtilmelidir. Et yenilmesi ve şarap içilmesi konusunda da yasaklar vardır.

İlk bakışta, böyle bir doktrinin geniş bir mürit kitlesi kazanması ve muhafaza etmesi olanaksızmış gibi görünebilir. Ancak, bu yasakların tamamı Manihaist kilisenin sıradan üyelerine değil de, "seçilmişler" olarak adlandırılan küçük bir gruba uygulanıyordu. Sıradan üyelerin, yani "dinleyiciler"in; karıları (ya da metresleri) ve aileleri olabiliyordu. Ayrıca et yiyip şarap içmelerine ve benzeri şeylere de izin vardı. "Dinleyicilerin" yerine getirmekle yükümlü oldukları çeşitli dini vecibeler vardı , "seçilmişler"i desteklemek de yükümlülükleri arasındaydı ama, uymak zorunda oldukları ahlak kuralları akıl almaz derecede katı değildi.(Din adamlarının veya keşişlerin karşı cinsten uzak durmalarını öngören, ancak dinin diğer mensuplarına böyle bir koşul getirmeyen başka dinler de var elbette). "Seçilmişler"in ruhları öldükten sonra doğrudan cennete giderdi; "dinleyiciler" için ise cennetin yolu biraz daha uzundu. Ancak, Katari gibi bazı Mani mezheplerinde, "dinleyiciler"in de cennete "seçilmişler" kadar kolay ulaşabileceklerine, dahası bu grubun yaşarken de serbestliğe hakları olduğuna inanılırdı.

Mani, o dönemde Part hanedanının egemenliğinde bulunan Pers İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer alan Mezopotamya'da, 216 yılında doğdu. Mani Pers soyundan gelmekteydi ve Partlarla da akrabalığı vardı. Perslerin çoğu din olarak Zerdüştlüğün bir şeklini benimsemişlerdi, ama Mani Hıristiyan doktrinlerinden kuv-

vetle etkilenmiş bir küçük mezhep içinde büyümüştü. On iki yaşındayken din vizyonuna sahipti ve yirmi dört yaşına geldiğinde yeni bir din vaaz etmeye başladı. Kendi vatanında önceleri pek başarılı olamadı ve kuzey batı Hindistan'a giderek burada bir hükümdarı dinini kabule ikna etti.

242'de ülkesine geri dönerek kral I. Şapur'un yardımıyla bir mürit kitlesi edindi. Şapur, kendisi yeni dini kabul etmemekle birlikte; Mani'den fazlasıyla etkilenmiş ve O'na dinini Pers İmparatorluğu içinde öğretme izni vermişti. (Pers imparatorluğu bu dönemde, bazen, 226'da başa geçen yeni hanedanın adıyla; Sasani imparatorluğu olarak da anılır). I. Şapur ve I. Hürmüz'ün hükümran oldukları sonraki otuz yıl boyunca Mani, vaazlarını hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadan sürdürdü ve çok sayıda mürit edindi. Bu dönemde yabancı ülkelere misyonerler de gönderildi. Ancak, Mani'nin kazandığı başarı, Sasaniler döneminde devletin resmi dini haline gelmiş olan Zerdüştlerin düşmanlığına yol açtı. Yeni bir kralın, I. Behram'ın tahta çıktığı 276 yılı civarında Mani tutuklanarak zindana atıldı. Yirmi altı gün acımasızca işkence gördükten sonra öldü.

Mani birkaç kitap yazmıştır. Bunlardan biri Persçe, diğerleri Süryanicedir (İsa döneminin Arami diline çok yakın bir Yahudi dili) ve Manihaizmin din kitapları olmuşlardır. Dinin kaybolmasından sonra bu yazmalar da kaybolmuş, ancak bazıları yirminci yüzyılda tekrar bulunmuştur.

Manihaizm, başlangıcından beri yandaş edinmekte başarılı bir dindi. Peygamberinin sağlığında Hindistan'dan Avrupa'ya kadar uzanan bir bölgede yandaşları vardı. O'nun ölümünden sonra da büyümesini sürdürdü ve sonunda batıda İspanya, doğuda ise Çin'e kadar yayıldı. Batıda, Hıristiyanlığa ciddi anlamda rakip olduğu dördüncü yüzyılda en parlak dönemini yaşadı (St. Augustine dokuz yıl boyunca Mani dinini benimsemişti). Fakat, Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduktan sonra, Manihaistler şiddetli zulüm gördü ve 600 yılına gelindiğinde Manihaizm batıda büyük ölçüde silindi.

Ancak, Mezopotamya ve İran'da gücünü hâlâ koruyordu. Buradan Orta Asya, Türkistan ve Batı Çin'e yayıldı. Sekizinci yüzyılda, batı Çin ve Moğolistan'ın büyük bir bölümünde egemen olan Uygurların resmi dini haline geldi. Çin'in asıl topraklarında da okyanus kıyısına ve buradan da Tayvan'a kadar yayıldı. Ancak, yedinci yüzyılda İslamiyet'in ortaya çıkması, Manihaizmin inişe geçmesine yol açtı. Sekizinci yüzyıldan itibaren, Bağdat'taki Abbasi halifeleri Manihaistlere zulmetmeye başladılar ve Manihaizm Mezopotamya ve İran'da bir süre sonra kayboldu. Dokuzuncu yüzyıldan sonra Orta Asya'da da düşüşe geçti ve on üçüncü yüzyılın Moğol istilaları bu dini tamamen bitirdi. Bununla birlikte, Marko Polo, 1300 yıllarında doğu Çin'de Manihaist toplumlara rastladığını kaydeder.

Bu arada, Avrupa'da Manihaizm'den türeyen çeşitli mezhepler ortaya çıktı. Bunlardan Paulisyenler yedinci yüzyıldan itibaren Bizans imparatorluğu içinde, Bogomiller ise onuncu yüzyılda Balkanlarda kuvvetli bir mezhep olarak baş gösterdi. Ama bu mezhepler arasında en kayda değer olanı, Katari mezhebidir (Daha çok, kalelerinden biri olan Fransa'nın Albi kasabasının adıyla, Albigensiyanlar olarak bilinirler). Katari, on ikinci yüzyılda Avrupa'da, özellikle de Fransa'da geniş bir mürit kitlesi kazandı. Doktrinleri daha çok Manihaizme benzemekle birlikte Albigensiyanlar kendilerini Hıristiyan addettiler; kilise yetkilileri ise onları hizipçi saydı. Sonunda, ortaçağ papalarının en güçlü ve en az hoşgörülü olanı Papa İnosan III bu mezhebe karşı haçlı saldırısı düzenledi. Savaş 1209 yılında başladı; akıl almaz sayıda can kaybı verildikten ve güney Fransa'nın büyük bölümü tahrip olduktan sonra, 1244'te Albegensiyanlar tamamen sindirildiler. Bununla birlikte Katarizm İtalya'da on beşinci yüzyıla kadar varlığını sürdürdü.

Her dinin ona içtenlikle inananların hayatları üzerinde büyük etkisi vardır. Bu nedenle küçük bir dinin kurucusu bile genellikle hatırı sayılır bir etkiye sahiptir. Şu anda dünya yüzünden silinmiş olmakla birlikte Manihaizm bir zamanlar belli başlı dinlerden bi-

riydi, dolayısıyla Mani de çok nüfuzlu bir kişiydi (Mani öğretisinin talihsiz ama göz ardı edilmemesi gereken bir etkisi de, diğer kurumsal dinlerin Manihaizmi bastırmak üzere yaptıkları sayısız zulümdür).

Mani'nin yeni dinin ortaya çıkışındaki rolu olağanüstüdür. Dini kurdu, teolojisini oluşturdu ve ahlaki değerlerini vaaz etti. Fikirlerinin birçoğunu daha önce yaşamış olan düşünürlerden aldığı bir gerçektir ama bu birbirinden ayrı düşünce kollarını yeni ve farklı bir sistem içinde birleştiren Mani'dir. Verdiği vaazlarla Manihaizme birçok yandaş kazandırmış, bu dinin tapınak düzenini kurmuş ve kutsal kitaplarını yazmıştır. Önemli bir kitlesel hareketin bu kadar çarpıcı bir şekilde tek kişinin eseri olduğu durumlar pek nadir görülür. Kurduğu dinin O olmasaydı varolmayacağı açıktır ve bu açıdan Mani, birçok dini lider gibi, çoğu bilim adamından ve mucitten daha önemli gibi görünmektedir.

Dolayısıyla Mani bu listede bir yerlere aittir: Soru yerinin neresi olduğudur. Şurası açıktır ki, yeri müminlerinin sayısı milyarları bulan üç büyük dünya dininin (Hıristiyanlık, İslamiyet ve Budizm) kurucularından çok alt sıralarda olmalıdır. Diğer yandan, günümüzde Zerdüştlük ve Caynacılığın varlıklarını sürdürmelerine ve Manihaizmin kaybolmasına rağmen, zirvede olduğu dönemde diğer iki dinin sahip olduğundan çok daha fazla sayıda mümini bulunan Manihaizm, dünya üzerinde onlardan daha büyük bir etki bırakmıştır. Mani'nin Zerdüşt ve Mahavira'dan üst sırada yer almasının nedeni budur.

84
LENİN

(1870-1924)

Vladimir İlyiç Ulyanov ya da daha iyi bilinen ismiyle Lenin, Rusya'da komünizmin kurulmasını sağlayan belli başlı siyasi liderdi. Karl Marx'ın coşkulu havarisi Lenin, Marx tarafından yalnızca sözü edilmiş olan siyasayı hayata geçirdi. Lenin tarzı komünizmin dünyanın birçok bölgesine hızla yayılması nedeniyle, Lenin'in tarihin en etkili kişilerinden biri olduğu kabul edilmelidir.

Lenin 1870'te Rusya'da, bugün O'nun onuruna Ulyanovsk adını almış olan Simbirsk kasabasında doğdu. Babası devlete sadık bir memurdu, ama ağabeyi Alexander çarı öldürmek amacıyla düzenlenen bir komploya karıştığı için idam edilen genç bir radikaldi. Yirmi üç yaşlarına geldiğinde Lenin'in kendisi de ateşli bir Marksist oldu. 1895 aralığında devrimci faaliyetleri nedeniyle çarlık hükümeti tarafından tutuklandı, hapiste geçirdiği on dört aydan sonra Sibirya'ya sürgün edildi.

Sibirya'da geçirdiği, kendisi için pek de zevksiz olduğu söylenemeyecek üç yıl içinde bir devrimci yoldaşıyla evlendi ve "*Rusya'da kapitalizmin gelişimi*" isimli bir kitap yazdı. Sürgün cezası

Şubat 1900'de sona erdi ve birkaç ay sonra batı Avrupa'ya gitti. Ardından gelen on yedi yılı burada, devrimci faaliyetlerini sürdürerek geçirdi. Üyesi olduğu Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi iki cepheye bölündüğünde büyük cephenin, yani Bolşeviklerin lideri oldu.

I. Dünya savaşı Lenin'in karşısına büyük bir fırsat çıkardı. Savaş Rusya için askeri ve ekonomik bir felaketti ve çarlık yönetiminden duyulan memnuniyetsizliği büyük ölçüde arttırmıştı. Çarlık hükümeti 1917 Mayısında devrildi ve bir süre, Rusya demokratik bir rejimle yönetilecek gibi göründü. Lenin, çarın devrildiğini öğrenir öğrenmez Rusya'ya döndü. Vardığında, bir ön hükümet kurmuş olmalarına rağmen demokratik partilerin büyük bir güçleri olmadığını; disiplinli Komünist partinin, az sayıda üyesine rağmen, denetimi ele geçirmesi için ortada mükemmel bir fırsat olduğunu sezdi. Dolayısıyla, Bolşevikleri kurulmuş hükümeti hemen devirerek yerine komünist bir hükümet kurmak için derhal çalışmaya başlamaya teşvik etti. Temmuz ayındaki girişim başarısızdı ve Lenin saklanmak zorunda kaldı. Kasım 1917'deki ikinci girişim ise başarıya ulaştı ve Lenin devletin yeni başı oldu.

Bir devlet başkanı olarak Lenin acımasız ama, anlık çözümler bulma konusunda yetenekli bir kişiydi. Önce sosyalist ekonomiye hiç ödünsüz ve hızlı bir geçiş için koşulları zorladı. Bu gerçekleşmeyince de kendisine ters düşme pahasına, bir karma ekonomik sistem kuracak kadar esnek davranabildi. Bu sistem Sovyet Rusya'da birkaç yıl uygulanacaktı.

Mayıs 1922'de Lenin ciddi bir inme geçirdi ve 1924 yılında ölünceye kadar neredeyse hiç hareket edemeden yaşadı. Ölümünden sonra naaşı tahnit edilerek Moskova'daki Kızıl Meydan'da mozoleye yerleştirildi.

Lenin'in esas önemi, Rusya'da Bolşevikleri iktidara taşıyan bir eylem adamı olmasında ve bu eylemiyle dünya üzerindeki ilk komünist devletin kurulmasını sağlamasındadır. Karl Marx'ın kuramlarını ele alıp hayata geçiren ilk kişidir. Ayak basılabilecek bu ilk sağlam zeminin kurulması tarihin dönüm noktalarından biridir. 1917'den 1979'a kadar komünist güç dünya üzerinde sürekli

bir yayılma gösterdi ve bir süre dünya nüfusunun hemen hemen üçte biri komünist yönetim altında yaşadı.

Esas öneminin etkin bir siyasi lider olmasından kaynaklanmasıyla birlikte, Lenin, verdiği eserlerle de hatırı sayılır bir etki oluşturdu. Lenin'in fikirleri özde Marx'ın fikirleriyle çelişmemesine karşın, bu fikirlerin üzerinde durduğu hususlar Marx'ın önem verdiği noktalardan farklıdır. Lenin devrim taktikleri üzerine önemle eğilir ve kendisini bu konuda uzman sayardı. Şiddete gereksinim olduğunu devamlı vurgulardı: "Tarihte hiçbir sınıf savaşı şiddetten başka bir yöntemle çözümlenememiştir" ifadesi Lenin'in tipik söylemlerinden biridir. Marx ise proleterya diktatörlüğünü ara sıra vurgulardı. Lenin bu konuyu neredeyse bir takıntı haline getirmişti, örneğin; "Proleterya diktatörlüğü zor kullanarak kurulan bir iktidardan başka bir şey değildir ve ne yasalarla ne de kurallarla kısıtlanamaz".

Lenin'in siyasal görüşleri ne derece önemlidir? Bu kitabın ilk baskısında şunları yazmıştım:

Sovyet devletinin ayırt edici özelliği, izlediği ekonomi politikası olmaktan çok (başka ülkelerde de sosyalist hükümetler vardır) erki sonuna kadar elde tutmak için kullandığı tekniktir. Lenin'den bu yana, dünya üzerinde hiçbir komünist devlet, kendisine sağlam bir yer edindikten sonra devrilmemiştir. Komünist yönetimler, ülke içindeki bütün kurumları –basın, bankalar, kilise, sendikalar vb.- sıkı denetim altında tutarak, içten gelecek herhangi bir karşı hareket olasılığını ortadan kaldırmış gibi görünmektedirler. Zırhlarında bir zayıf nokta olabilir ama, varsa bile bu noktayı henüz kimse bulamamıştır.

Bu paragraf , yazılmış olduğu 1977 yılında kulağa mantıklı gelmiş olabilir; ama geçtiğimiz birkaç yılda yaşananlar tamamen yanıldığımı göstermiştir. Leninist rejimler, sarsılmaz olmaktan çok uzak bir şekilde sağa sola yalpa yapmaktadır. Lenin, çalışma kampları ve propagandayı birleştirerek yüzyıllar boyu sürecek bir devlet sistemi kurmuş olduğunu umut etmiş, karşıtları ise bu beklentinin korkusunu duymuşlardır. Ama yanılmıştı ve bu nedenle tarihsel önemi korktuğumdan çok daha azdır.

Lenin ve Kızıl muhafızların tahta üzerine oyulmuş resimleri ve bir slogan: Özgürlük için nöbetteyiz.

Ancak, bir kuramcı olarak önemi fazlaca büyütülmüş olsa bile (ekonomi konusundaki fikirleri neredeyse tamamıyla Marx'tan alınmıştır); Lenin bir eylem adamı olarak önem taşır -gücü ele geçirip ülkesinin değişimi için kullanan, teoriyi pratiğe dönüştürebilen bir siyasi liderdir. Fakat tarihteki yerini belirlemeye çalışırken, öncelikle eylemlerinin önemini kendisinden sonra işbaşına geçen Josef Stalin'inkilerle karşılaştırmalıyız.

Ne de olsa Lenin yalnızca beş yıl iktidarda kalmıştı. Bu beş yıl içinde de, Rus aristokrasinin gücünü tamamıyla yok etmiş ve ülkeyi sosyalizm yolunun *başına* çıkarmıştır. Ama Sovyet çiftçilerini kolektivizme zorlayan Lenin değil Stalin'di; Sovyetler birliğindeki özel girişim faaliyetlerini neredeyse tamamen ortadan kaldıran Lenin değil Stalin'di ve Sovyet komünizminin dünya üzerinde hemen her ülkeyi tehdit eden eylemler yapan bir küresel güce dönüşümü, Lenin'in değil Stalin'in döneminde sağlanmıştı.

Lenin iktidarda olduğu birkaç yıl boyunca, birkaç milyon insanın ölümüne sebep oldu; komünist programa karşı çıkışların bastı-

rılmasını sağlamak için çalışma kampları kurdu. Ancak, "Gulag takımadaları" olarak adlandırılan bu çalışma kamplarının tam faaliyet gösterdikleri dönem Stalin dönemiydi ve siyasi tasfiye hareketlerinin önemli bir bölümü de Stalin'in iktidarı sırasında gerçekleşti.

Her şeye rağmen; Stalin'den önce gelmiş ve O'nun yolunu açmış olduğuna göre, Lenin'in daha önemli olduğunu mu söylemeliyiz? Bu durumla bire bir karşılaştırılabilecek bir tarihsel olgu belki de Makedonya kralı II. Filip ve oğlu Büyük İskender arasındaki ilişkidir. Filip, askeri ve yönetsel yetenekleriyle İskender'e yol açan ve fırsat sağlayan parlak bir liderdi. Ancak İskender kendisine sağlanan fırsatla o kadar çok şey başardı ki, -yaptıkları hem beklentilerin, hem de bir başka insanın aynı koşullarda yapabilecek olduklarının çok ötesindeydi- olan bitenin büyük kısmının İskender'in eseri olduğunu kabul etmeyi uygun gördüm. Benzer akıl yürütmeyle, Stalin'in Lenin'den daha etkili olduğu sonucuna varıyorum.

Lenin, Stalin -ya da eserleri komünist hareketin kuramsal temellerini ve itici gücünü oluşturan Marx- kadar önemli olmasa bile, yine de önemli bir kişiliktir. Sadece Stalin'in SSCB'nde işini kolaylaştırmakla kalmadı; eserleri, siyasası ve oluşturduğu örnek, başka birçok ülkedeki komünist hareketler üzerinde derin etki yaptı.

Bazen Sovyetler Birliği'ndeki can kayıplarının Leninist sistemden değil de Stalin'in aşırı derecede zalim ve acımasız olmasından kaynaklandığı öne sürülür. Bu düşünce bana yanlış geliyor. Öncelikle, SSCB'nde Stalin iktidara gelmeden önce, Lenin döneminde milyonlarca insan öldürülmüştü. Dahası, başka komünist ülkelerde de aynı vahşi ve yıkıcı davranış biçimini benimsemiş liderler hüküm sürmüştür. Buna verilebilecek belli başlı örneklerden biri, Kamboçya'yı 1975-1979 yılları arasında yöneten Pol Pot'tur. Kısa sayılabilecek bu süre içinde yaklaşık iki milyon Kamboçyalı öldüoran olarak bu rakam, Stalin'in yirmi beş yıllık iktidarı döneminde öldürülmüş olan insanlara göre nüfusun daha büyük bir yüzdesine karşı gelmektedir. Lenin'in kurmuş olduğu sistem *her zaman* bu

tür kıyımlara sebep olmuyorsa da, böyle aşırı davranışların benimsenmesini nispeten kolaylaştırıyor gibi görünmektedir. Lenin tüm hayatını insanların ezilmesine son vermeye çalışarak geçirmiş olsa bile, eylemlerinin net sonucu dünyanın büyük bölümünde bireysel özgürlüklere son verilmesi olarak ortaya çıktı.

Marksist-Leninist hareketin (bu kitabın ilk baskısını hazırlarken korktuğum gibi) yüzyıllar boyu *sürmeyeceği* artık anlaşıldığına göre, Lenin'i ilk yirmi arasına almak da uygun görünmemektedir. Ancak yüz kişinin içinde yer alması hâlâ akla yakın gelmektedir. Rusya'da değişim yaratan etkisi O'nu, Büyük Pedro'ya eşdeğer önemde addetmek için yeterlidir ve Lenin'in Stalin'den alt sıralarda olsa bile Pedro'ya göre üst sıralarda yer alması gerektiği de açıktır.

85
SUİ WEN Tİ

(541-604)

Çin imparatoru Sui Wen Ti (asıl adı Yang Chien), yüz yıllardır birçok devlete bölünmüş şekilde yaşayan Çin'de birliği sağlamayı başarmıştır. Kurduğu siyasi birlik aradan geçen yüzyıllar içinde büyük ölçüde sürmüştür. Bunun sonucunda da Çin, çoğu zaman dünyadaki en güçlü ülkelerden biri olmuştur. Siyasi birliğin getirdiği bir diğer önemli sonuç; dünya nüfusunun hemen hemen beşte birini oluşturan Çin halkının savaşın dehşetinden Avrupa, Ortadoğu ve dünyanın diğer birçok yerindeki halklara göre daha uzak kalmasıdır.

Daha önce hüküm sürmüş bir imparator, Shih Huang Ti, M.Ö. üçüncü yüzyılda Çin'de birlik sağlamıştı. Mensup olduğu Ch'in hanedanı imparatorun ölümünden kısa süre sonra yıkılmış ancak, hemen ardından Çin'i M.Ö. 206-M.S. 220 yılları arasında yönetecek olan Han hanedanı başa geçmişti. Han hanedanın yıkılmasından sonra Çin, Avrupa'nın Roma imparatorluğunun çöküşünden sonra yaşadığı karanlık çağa benzer uzun bir parçalanma dönemi yaşadı.

Yang Chieng 541 yılında kuzey Çin'in güçlü ailelerinden birinin mensubu olarak doğdu. İlk askeri görevini henüz on dört yaşındayken üstlendi. Yang Chien bu konuda çok yetenekliydi ve hükümdarı olan kuzey Chou hanedanı imparatorunun emrindeyken hızla yükseldi. Hükümdarın kuzey Çin'in büyük bölümünü denetim altına almasında gösterdiği yararlıklar ödülsüz kalmadı ve 573 yılında, Yang Chien'in kızı veliaht prensle evlendi. Beş yıl sonra imparator öldü. Veliaht prensin akli dengesi yerinde olmadığından, iktidar savaşı hemen başladı. Yang Chien bu mücadeleden galip çıkarak 581 yılında, kırk yaşındayken imparator ilan edildi. Ancak sadece Kuzey Çin'in imparatoru olmakla yetinmedi. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra 588'de Güney Çin'i işgal etti. İşgal hızla başarıya ulaştı ve 589'da Çin'in tamamının hükümdarı oldu.

Saltanat sürdüğü dönemde Sui Wen Ti, yeniden birleşen imparatorluk için büyük bir başkent inşa etti. Ayrıca Çin'in en büyük iki nehrini; orta Çin'de Yançe ve kuzeyde Sarı Irmak'ı bağlayacak Büyük Kanal'ın yapımına başladı. Sui Wen Ti'nin oğlunun hükümdarlığı sırasında tamamlanan bu kanal kuzey ve güney Çin'in bir araya gelişini kolaylaştırdı.

İmparatorun gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri, devlet memurlarının sınavla seçilmesi için kurduğu sistemdir. Bu sistem; Çin'in yüzyıllar boyu, ülkenin her tarafından ve her sınıfından yüksek yetenek sahibi kişileri işbaşına getirerek, becerikli yöneticilerden oluşan kadrolar tarafından yönetilmesini sağladı. (Sistem ilk kez Han hanedanı tarafından gündeme getirilmişse de, bu hanedanın yıkılmasından sonra geçen uzun yıllar içinde devlet görevleri babadan oğula geçmeye başlamıştı).

Sui We Ti, "çekince kuralı"adıyla bilinen bir ilke öne sürdü: Eyalet valilerin doğdukları eyalete tayin edilemezdi. Bu, hem kayırmayı hem de herhangi bir valinin aşırı güçlenmesi engellemek için alınan bir önlemdi.

Gerektiği zaman gözüpek eylemlere girişebilmesine rağmen Sui Wen Ti genelde tedbirli bir kişiydi. Savurganlıktan kaçınırdı,

halkın üzerindeki vergi yükünü hafifletti. İzlediği dış siyaset, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, başarılıydı.

Sui We Ti'nin özgüven duygusu kendisiyle aynı derecede başarılı olmuş hükümdarlara göre oldukça düşük gibi görünüyor. Milyonlarca insanın güçlü ve başarılı hükümdarı olmasına karşın son derece kılıbık bir kişiydi. İmparator üzerinde kurmuş olduğa baskıya karşın, becerikli karısı hem iktidarı kazandığı hem de tahtta kaldığı dönemlerde en büyük yardımcısıydı. Sui Wen Ti 604 yılında, altmış üç yaşında öldü. İkinci oğlunun -imparatoriçenin en sevgili oğlu- komplosuna kurban gitmiş olabileceği konusunda ciddi kuşkular bulunmaktadır.

Yeni imparator izlediği dış siyasette baş aşağı geldi ve zamanla Çin'in içinde de hükümranlığına başkaldırılar ortaya çıktı. 618 yılında öldürüldü ve ölümüyle Sui hanedanı sona erdi. Ancak bu Çin'deki birliğin sonu olmadı. Sui hanedanının hemen ardından, 618-907 yılları arasında iktidarda kalacak olan T'ang hanedanı iş başına geldi. T'ang imparatorları Sui hanedanının kurduğu devlet yapısını korudular ve dönemlerinde Çin üniter bir devlet olmaya devam etti. (T'ang hanedanının hüküm sürdüğü dönem; biraz bu dönemde sahip olduğu askeri güç nedeniyle, ama daha çok da sanat ve edebiyatın dorukta olmasından dolayı, genellikle Çin'in en parlak dönemi kabul edilir).

Sui Wen Ti ne kadar önemli bir kişilikti? Bu soru üzerinde akıl yürütebilmek için O'nu ünlü Avrupalı monark Charlemagne ile karşılaştırmayı deneyebiliriz. Bu iki kişinin yaşamları arasında göze çarpan bir benzerlik vardır: Charlemagne, Roma'nın çöküşünden sonra batı Avrupa'nın büyük bölümünü yeniden bir araya getirmeyi başarmıştı; benzer şekilde, Sui Wen Ti de, Han hanedanının yıkılmasından yaklaşık üç buçuk yüzyıl sonra Çin'i birleştirdi. Charlemagne batıda elbette çok daha ünlü olmakla beraber, Sui Wen Ti daha etkili olmuş gibi görünüyor. Öncelikle; Sui Wen Ti, Çin'in tamamını bir devlet altında toplamayı başarmışken, Charlemagne, Avrupa'nın İngiltere, İspanya ve güney İtalya gibi önemli

bölgelerine girememişti. İkinci olarak; Sui Wen Ti'nin kurduğu birlik süreklilik arz etmiştir, oysa Charlemagne İmparatorluğu kısa süre sonra parçalanmış ve bir daha da toparlanamamıştır.

Üçüncü olarak; T'ang hanedanı döneminde kültürel hayatta görülen canlılık, kısmen de olsa, Çin'de siyasi birleşmeden sonra yaşanan maddi refah döneminin bir sonucudur. Kısa ömürlü Karolenj Rönesansı ise, tam tersine, Charlemagne'ın ölümü ve imparatorluğunun dağılmasıyla sona erdi. Son olarak da, Sui'nin memuriyet sınavları uzun vadede derin etki yapmıştır. Bütün bu nedenlerden dolayı -Avrupa'nın dünya tarihi üzerinde Çin'den çok daha önemli rol oynadığını bile göz ardı etmeden- Sui Wen Ti, dünya tarihinde Charlemagne'dan çok daha etkilidir. Hatta hem Avrupa'da hem de Çin'de Sui Wen Ti kadar etki bırakmış çok az hükümdar vardır.

86
VASCO DA GAMA

(yaklaşık 1460-1524)

Vasco da Gama, Avrupa'dan Hindistan'a Afrika kıyılarından dolaşılarak doğrudan ulaşılmasını sağlayan deniz yolunu bulan Portekizli kaşiftir.

Portekizliler böyle bir yolu prens Gemici Henry (1394-1460) zamanından beri aramaktaydılar. 1488'de Bartolomeau Dias başkanlığında Portekizli bir keşif heyeti, Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnu'nu dolaşarak Portekiz'e dönmüştü. Kazanılan bu başarıdan sonra, Portekiz kralı, Hindistan'a bir deniz yolu bulmak için yapılan uzun araştırmaların da başarıyla sonuçlanmasının yakın olduğunu anladı. Ancak, Hindistan seferi, çeşitli nedenlerle ertelendikten sonra ancak 1497'de başlatılabildi. Kral, keşif heyetine başkanlık etmek üzere, 1460'ta Sines'te (Portekiz) doğmuş küçük bir aristokratı; Vasco da Gama'yı atadı.

Da Gama, emrindeki dört gemisi ve aralarında Arapça konuşan tercümanların da bulunduğu 170 kişilik mürettebatıyla 8 Temmuz 1497'de yola çıktı. Keşif heyeti önce Cape Verde adalarına yöneldi. Vasco da Gama bundan sonra Dias gibi Afrika kıyılarından dolaşmak yerine tamamen güneye gitmeyi, Atlantik'e açılmayı ter-

cih etti. Uzun süre güneye doğru yolculuk ettikten sonra doğuya dönerek Ümit Burnu'na ulaştı. Bu rota iyi bir seçimdi, kıtanın kıyılarından dolaşmaktan daha hızlı yol alınmasını sağlıyordu, bununla birlikte daha fazla cesaret ve denizcilik yeteneği gerektiriyordu. Seçtiği rotadan dolayı, da Gama'nın gemileri doksan üç gün boyunca karayı göremeden yolculuk ettiler -bu süre Kolomb'un gemilerinin denizde kalış süresinin iki buçuk mislinden fazlaydı!

Da Gama, Ümit Burnu'nu 22 Kasımda döndü ve doğu Afrika kıyılarına yelken açtı. Kuzeye doğru yol alırken Müslümanların egemenliğinde bulunan birkaç şehirde karaya çıktı. Bu şehirlerin arasında günümüzde Kenya sınırları içinde yer alan Mombasa ve Malindi de vardı. Malindi'de, kendisine Umman Denizi ve Hindistan arasında yirmi üç gün sürecek yolculuğunda rehberlik edecek bir Hintli pilotu gemiye aldı. 20 mayıs 1498'de, Portekiz'den ayrılışından yaklaşık on ay sonra, da Gama Güney Hindistan'ın en önemli ticaret merkezi olan Calicut'a vardı. Kalikut'un Hindu hükümdarı "Zamorin", da Gama'yı önce iyi karşıladı. Ancak, Gama'nın kendisine hediye olarak sunduğu ucuz mallar kendisinde kısa süre sonra hayal kırıklığı yarattı. Buna Hint okyanusundaki ticaret yollarını daha önce elinde tutan Müslüman tüccarların düşmanca tutumu da eklenmesi, da Gama'nın Zamorinle bir ticaret anlaşması imzalanmasını engelledi. Yine de, da Gama, Ağustos ayında Kalikut'tan ayrılırken, gemisinde hükümdarına gösterebileceği, bol miktarda baharat ve birkaç Hintli vardı.

Eve dönüş yolculuğu, keşif seferinden daha zorluydu. Arap denizini aşmak üç ay aldı, bu arada mürettebatın büyük bölümü iskorpit* zehirlenmesinden öldü. En sonunda sadece iki gemi sağ salim geri döndü: İlki 10 temmuz 1499'da Portekiz'e vardı, da Gama'nın içinde bulunduğu gemi de iki ay sonra limana ulaşabildi. Mürettebattan yalnızca elli beş kişi -yola çıkanların üçte birinden az bir kısmı- dönüş yolculuğu sonunda sağ kalabilmişti. Bununla birlikte, da Gama 9 Eylül 1499'da Lizbon'a geri döndüğünde, iki yıllık yolculuğunun muazzam bir başarı olduğunu hem kendisi hem de kral gayet iyi anlamışlardı.

* Deniz akrebi

Altı ay sonra, Portekiz kralı Pedro Alvares Cabral kumandasında artçı bir keşif heyeti yola çıkardı. Cabral Brezilya yolunu keşfederek Hindistan'a bu yolla ulaştı (Bazı tarihçiler başka Portekizli kaşiflerin bu yolu çok önceden bulmuş olabileceklerine inanırlar) ve büyük miktarda baharatla geri döndü. Fakat Cabral'ın adamlarından bazıları Kalikut'ta öldürülmüştü, Vasco da Gama suçlulara gerekli cezayı vermek üzere, yirmi gemiden oluşan bir filoyla 1502'de yeniden buraya gönderildi.

Da Gama'nın bu seferdeki davranışları son kertede acımasızdı. Hindistan açıklarında seyir halinde olan bir Arap gemisine el koydu, yükünü boşalttıktan sonra gemiyi yolcularıyla birlikte yaktı. Gemidekilerin hepsi-aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu birkaç yüz kişi-yok oldu. Kalikut'a vardığında, buyurgan bir tavırla Zamorin'den bütün Müslümanları limandan sürmesini istedi. Zamorin bu emri yerine getirmekte duraksadığı için de otuz sekiz Hindu balıkçıyı esir aldı, öldürdü, kollarını bacaklarını kesti ve sonra limanı bombardımana tuttu. Öfkesi başına vurmuş ama çaresiz Zamorin Vasco da Gama'nın isteklerini yerine getirdi. Da Gama dönüş yolunda doğu Afrika'da bazı Portekiz kolonileri kurdu.

Başardığı işler için Portekiz kralı tarafından cömertçe ödüllendirildi: Kral O'na unvanlar, arazi, maaş ve daha başka maddi ödüller verdi. Da Gama, yeni Portekiz kralı tarafından genel valiliğe atandığı 1524 yılına kadar, Hindistan'a bir daha gitmedi. Hindistan'a vardıktan birkaç ay sonra hastalandı ve aralık 1524'te burada öldü. Lizbon yakınlarında bir yere gömüldü. Da Gama evli ve yedi çocukluydu.

Vasco da Gama'nın belli başlı önemi; Avrupa'dan Hindistan ve Uzakdoğu'ya giden ve etkisi birçok ülke tarafından hissedilen deniz yolunu açmış olmasından ileri gelir.

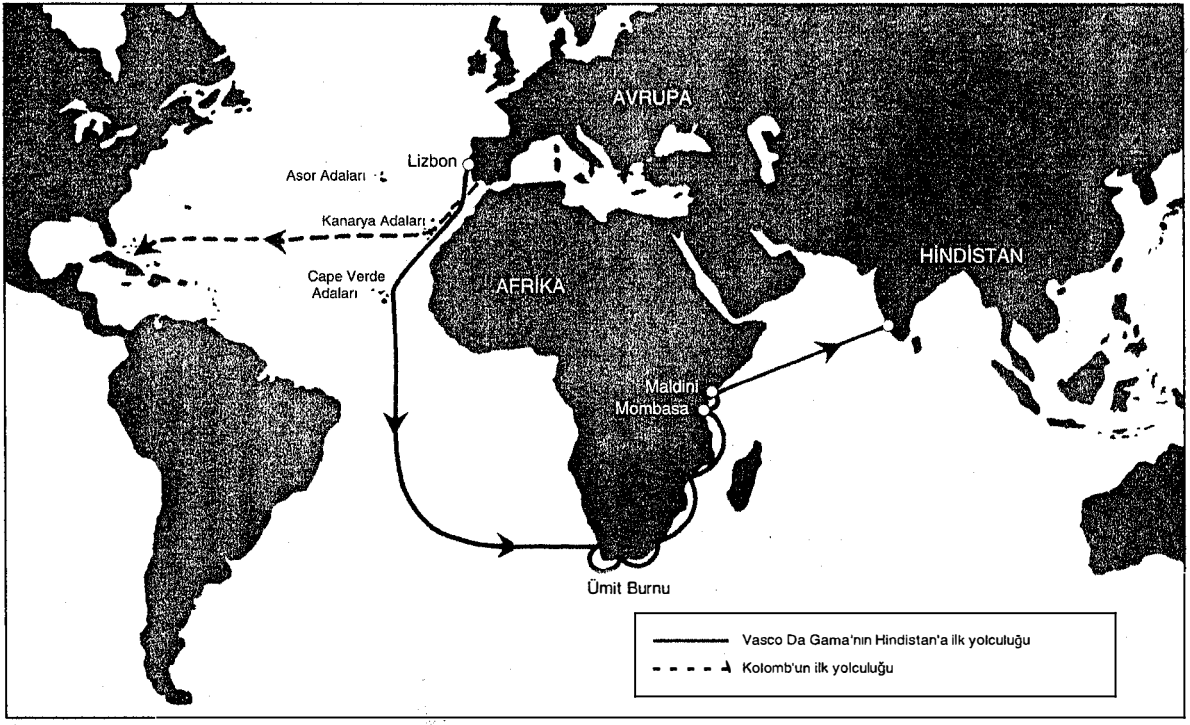
Kısa vadede bu olayın en büyük etkisi Portekiz üzerinde görülmüştür. Doğu'ya giden yeni ticaret yolunun denetimini eline aldıktan sonra, eskiden uygar dünyanın kıyısında köşesinde kalmış olan bu fakir ülke, kısa sürede Avrupa'nın en zengin ülkelerinden biri haline geldi. Portekizliler Hint Okyanusu çevresinde hatırı sayılır bir sömürge imparatorluğu kurdular. Hindistan, Endonezya,

Madagaskar ve doğu Afrika kıyılarında ileri karakolları vardı. Bütün bunlar ellerinde bulunan Brezilya'daki topraklara ve batı Afrika'da, da Gama'nın yolculuklarından çok önce kurmaya başladıkları sömürge imparatorluğunun üzerine eklenen kazanımlardı. Portekizliler bu sömürgelerden birkaçını yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar ellerinde tutmayı başardılar.

Vasco da Gama'nın Hindistan'a yeni bir ticaret yolu açması, daha önce Hint okyanusundaki ticaret yollarını ellerinde tutan Müslüman tacirler için vahim bir geriye gidiş olmuştu. Müslüman tacirler kısa süre sonra Portekizliler tarafından yenilgiye uğratılmış ve yerlerinden edilmişlerdi. Dahası, Hindistan'tan Avrupa'ya giden kara yolları artık kullanılmaz olmuştu, çünkü deniz ulaşımı daha ucuza mal oluyordu. Bu durum doğu ticaretini daha önce denetimleri altında bulunduran Osmanlı Türklerine ve Venedik gibi İtalyan ticaret merkezlerine zarar veriyordu. Ancak, Avrupa'nın diğer ülkeleri için de Uzakdoğu'dan gelen malların eskisinden çok daha ucuz olması anlamına geliyordu.

Ancak, Vasco da Gama'nın yolculuklarının en büyük etkisi Avrupa ya da Ortadoğu üzerinde değil de Hindistan ve güneydoğu Asya üzerinde olmuştur. 1498'den önce Hindistan Avrupa'dan izole edilmiş bir ülkeydi. Hatta; Hindistan tarih boyunca kendi içine kapanmış, sadece kuzeybatıdan gelen yabancı etkilere açık bir ülke olmuştu. Da Gama'nın seyahatleri Hindistan'ın deniz yolları aracılığıyla Avrupa uygarlığıyla doğrudan temas kurmasını sağladı. Avrupalıların Hindistan üzerindeki nüfuz ve güçleri, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında alt kıtanın tamamı İngiliz tacının egemenliği altına girinceye kadar, kararlı bir artış gösterdi. (Bu dönemin, tarihte Hindistan'ın tümünün aynı hükümdar tarafından yönetildiği tek dönem olduğu da belirtilebilir). Endonezya'ya gelince; önce Avrupa nüfuzuna girdi, sonra da Avrupa'nın denetimine. Bu bölge özerkliğini ancak yirminci yüzyılın ortalarında yeniden kazanabildi.

Vasco da Gama'nın karşılaştırılabileceği açıkça görülen diğer bir kişi de Kristof Kolomb'dur. Bu karşılaştırma bazı bakımlardan da Gama'nın lehine sonuçlar ortaya çıkarır. Örneğin, yaptığı yolculuk çok daha etkileyiciydi. Hem mesafe hem de süre olarak

Vasco da Gama ve Kolomb'un yolculukları

Kolomb'un yolculuğundan çok daha uzundu-hatta Kolomb'un yolculuğundan üç kat daha uzun sürmüştü! Çok daha iyi bir gemicilik bilgisi gerektiriyordu. (Kolombus'un rotadan ne kadar çıkarsa çıksın, Yeni Dünyanın yanından geçip gidemezdi; oysa da Gama rahatlıkla Ümit Burnu'nu görmeyip Hint Okyanusu'nda kaybolabilirdi). Dahası, Kolomb'dan farklı olarak, da Gama yolculuğun başlangıç noktasına geri dönmeyi başarmıştı.

Tabii ki Vasco da Gama'nın yeni bir dünya keşfetmediği, yalnızca Avrupalılarla üzerinde insanların yaşamakta olduğu bir bölge arasında temas sağladığı da öne sürülebilir. Ama bu önerme Kolomb için de geçerlidir.

Kolomb'un yolculukları nihai olarak batı yarımkürede varolan uygarlıklar üzerinde muazzam bir etki yapmıştır; da Gama'nın yolculuklarının nihai etkisi ise, Hindistan ve Endonezya'daki uygarlıkların farklı uygarlıklara dönüşümü olmuştur. Kolomb ve da Gama'nın birbirlerine göre önemlerini değerlendirirken, Kuzey ve Güney Amerika'nın her birinin Hindistan daha büyük yüzölçümüne sahip olmalarına karşın, Hindistan nüfusunun batı yarımküredeki bütün ülkelerin toplam nüfusundan daha fazla olduğu da hatırlanmalıdır!

Her şeye rağmen, Kolomb'un Vasco da Gama'dan daha etkili olduğu açıkmış gibi görünmektedir. Öncelikle, Afrika'dan Hindistan'a yapılan yolculuğa da Gama'nın önerisiyle çıkılmamıştır. Bu yolculuğa Portekiz kralı, keşif heyetinin başına da Gama'yı geçirmesinden çok uzun süre önce karar vermiştir. Kolomb'un seferi ise kendisi tarafından başlatılmıştı ve kraliçe İzabella'nın sefere finansal destek vermesi Kolomb'un ikna gücünün sonucuydu. Kolomb olmasaydı Yeni Dünya'nın (eninde sonunda keşfedilecek olmakla birlikte) çok daha sonra ve bir başka Avrupa ülkesi tarafından keşfedilmesi olasıydı. Öte yandan, Vasco da Gama olmasaydı, Portekiz kralı keşif heyetine başkanlık edecek bir başkasını seçiverecekti. Seçilen beceriksiz çıkıp başarı kazanamasaydı bile, Portekizliler, başarıya bu kadar yaklaşmışken Hindistan'a doğrudan bir yol bulma çabalarından muhakkak ki vazgeçmeyeceklerdi. Üstüne üstlük,

Afrika'nın batı kıyısındaki Portekiz üsleri de göz önüne alındığında, başka bir Avrupa ülkesinin Hindistan'a Portekizlilerden önce ulaşması düşük bir olasılıktı.

İkinci olarak; Hindistan ve Uzakdoğu üzerindeki Avrupa etkisi, batı yarımkürede olduğu kadar ezici değildi. Hint uygarlığı Batı ile temas ettikten sonra zaman içinde büyük bir gelişme göstermişti. Ancak, Yeni Dünyadaki uygarlıklar, Kolomb'un yolculuğunu izleyen birkaç on yıl içinde hemen hemen harap olmuştu. Ayrıca Hindistan'da; batı yarımkürede Amerika Birleşik Devletlerinin ortaya çıkmasına benzer bir olay da yoktur.

Tıpkı batı yarımkürede olup biten her şeyin bütün hatası ya da sevabı Kolomb'a yüklenemeyeceği gibi, da Gama'ya da Avrupa'nın Doğu ile doğrudan temas kurmasının bütün sonuçlarının payesi verilemez. Vasco da Gama aşağıdaki kişilerin oluşturduğu zincirin sadece bir halkasını oluşturmaktadır: Gemici Henry; Afrika'nın batı sahilinde araştırma yapan bütün Portekizli kaptanlar, Bartolomeu Dias, da Gama, hemen ardından gelen Francisco Almeida ve Alfonso de Albukerk gibi kişiler, ve daha birçok insan. Vasco da Gama'nın bu zincirin en önemli halkası olduğunu zannediyorum, ancak batı yarımkürenin Avrupalılaştırılmasında rolü olan benzer zincir içinde Kolomb'un öne çıktığı kadar da öne çıkmıyor. Kolomb'a göre bu kadar alt sıralarda yer almasının belli başlı nedeni de budur.

87
BÜYÜK SİRUS

(yaklaşık M.Ö. 590-529)

Büyük Sirus, Pers İmparatorluğu'nun kurucusuydu. Güneybatı İran'da, bağımlı bir hükümdar olarak başladığı yönetim hayatı boyunca kazandığı büyük zaferler sonucu üç büyük imparatorluk (Medler, Lidyalılar ve Babiller) devirdi ve antik çağlardaki Ortadoğu'nun büyük bölümünü, Hindistan'dan Akdeniz'e uzanan tek bir devlet olarak bir araya getirdi.

Sirus (Pers dilinde Kuruş; Kiros ya da II. Keyhüsrev olarak da anılır) M.Ö. yaklaşık 590 yılında Persis (günümüzde Fars) eyaletinde doğmuştur. Bu bölge o zamanlar Med imparatorluğunun bir eyaletiydi. Sirus, Med kralına bağlı yerel kabile reislerinin soyundan gelmekteydi.

Sirus hakkındaki söylenceler zaman içinde, antik Yunan'daki kral Oidipus efsanesini andıran ilginç bir efsaneye dönüştü. Bu efsaneye göre, Sirus, Med kralı Astyages'in torunuydu. Sirus'un do-

ğumundan önce Astyages torununun bir gün kendisini devireceğine ilişkin bir rüya görmüştü. Kral, bebeğin doğar doğmaz öldürülmesini emretti. Ancak, bebeği öldürmekle görevlendirilen memur böylesi bir kanlı eylemi gerçekleştirecek cesareti gösteremeyerek O'nu bir çoban ile karısına teslim etti ve öldürme işini onlara bıraktı. Ama çoban ve karısı da çocuğu öldürmek istemediler ve O'nu kendi çocukları gibi büyüttüler. En sonunda, çocuk büyüdükten sonra gerçekten de kralı devirdi.

Ayrıntıları Herodot tarihinde bulunabilecek bu hikayenin uydurma olduğu aşikardır ve Sirus'un hayatının ilk dönemleri hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ancak, M.Ö. 558 civarında bir zaman, Sirus'un babası I. Kambiz'in yerine tahta çıktığını ve böylece Med kralına bağımlı bir kral olduğunu biliyoruz. M.Ö. 553'te Sirus efendisine baş kaldırdı ve üç yıl süren bir savaş sonunda kralı devirmeyi başardı.

Medler ve Persler hem köken hem de dil olarak birbirlerine çok yakındılar. Sirus Medlerin yasalarının ve yönetsel yöntemlerinin çoğunu olduğu gibi bıraktığından, Medlere karşı kazandığı zafer, bir fetihten çok hanedan değişikliğine benziyordu.

Ancak Sirus kısa süre sonra, yabancı ülkelerde de fetih yapmak isteğinde olduğunu gösterdi. İlk hedefi, Küçük Asya'da, zenginliği efsanelere konu olan kral Krezüs egemenliğinde bulunan Lidya imparatorluğuydu. Sirus'un tuncu Krezüs'ün altınlarına üstün geldi; M.Ö. 546 ya gelindiğinde Sirus Lidya imparatorluğunu fethederek Krezüs'ü esir almıştı.

Sirus daha sonra gözlerini doğuya çevirdi ve ard arda düzenlediği seferlerle doğu İran'ın tümüne baş eğdirdi ve bu toprakları imparatorluğuna kattı. M.Ö. 540 yılında Pers imparatorluğunun sınırları doğuda Hindistan'ın İndüs nehrine, batıda ise Orta Asya'daki Jaksarte'ye* kadar uzanıyordu.

Arkasını sağlamlaştırmış olan Sirus artık en büyük ödülüne doğru hamle yapabilirdi: Merkezi Mezopotamya'da olan ancak, antik dönemde Ortadoğu'nun "verimli hilal" olarak adlandırılan

* Günümüzde Siri Derya, Seyhun ırmağı.

bölgesini de egemenliği altında tutan Babil'e. Sirus'un tam aksine, Babil kralı Nabukadnezar tebaası tarafından sevilmiyordu. Sirus orduları ülkenin içlerine ilerlerken, Babil askerleri amaçsız bir savaşı sürdürmeye hiç de iştahlı değillerdi ve M.Ö. 539'da Babil savaşmadan Sirus'e teslim oldu. Suriye ve Filistin de Babil İmparatorluğu içinde olduklarından, bu ülkelerin toprakları da Sirus'un egemenliği altındaki bölgelere katıldı.

Sirus, zaferi izleyen birkaç yılı, gücünü yeniden toparlamaya ve kazandığı muazzam imparatorluğa bir düzen getirmeye ayırdı. Sonra da, Orta Asya'da Hazar denizinin doğusunda yaşayan göçebe kabilelerin (Massaget) üzerine bir ordu gönderdi. Persler bir ileri karakol kuşatmasını kısa sürede başarıya ulaştırdılar. Ama M.Ö. 529'da yapılan ikinci bir savaşta yenilgiye uğradılar ve Sirus -dünyanın bugüne kadar kurulmuş en büyük imparatorluğunun hükümdarı- öldürüldü.

Yerine oğlu II. Kambiz geçti. Kambiz, Massagetae'yi açtığı ödeşme savaşında yendi, babasının cesedini bularak eski Pers başkenti Pasargad'a gömdü. Bundan sonra Mısır'a yöneldi ve burayı fethederek antik çağlardaki Ortadoğu'yu tek imparatorluk olarak birleştirdi.

Sirus'un uçsuz bucaksız askeri yeteneğe sahip bir lider olduğu açıktır. Ama bu O'nun yüzlerinden sadece bir tanesidir. Daha fazla öne çıkan bir özelliği belki de, benimsediği yumuşak yönetim tarzıydı. Yerel dinler ve görenekler konusunda pek sık rastlanmayacak kadar hoşgörülüydü ve ülkeler fetheden diğer birçok liderde görülen vahşi ve zalim davranışlara hiç eğilim göstermedi. Örneğin Babilliler, isyan çıkarmalarından korktukları binlerce insanı katletmiş ya da sürgüne göndermişlerdi; bu konuda Asurluları bile geçmişlerdi. Ama elli yıl sonra Sirus Babil'i fethettiğinde, Yahudilerin ülkelerine dönmelerine izin verdi. Dolayısıyla Sirus olmasaydı, Yahudilerin M.Ö. beşinci yüzyılda yok olup gitmeleri olasıydı. Sirus'un bu meseledeki kararı siyasi bir yön de taşıyor olabilir ama, yine de O'nun kendi zamanına göre son derece insancıl bir yönetici olduğundan da pek kuşku yoktur. Pers imparatorluğunu uzun sü-

re kendi bağımsızlıkları için bir tehdit olarak gören antik Yunanlar bile, Sirus'u her zaman övgüye değer bir hükümdar olarak görmüşlerdir.

Sirus görevini o kadar iyi yapmıştı ki, Pers imparatorluğu ölümünden sonra da genişlemeye devam etti. Hatta, imparatorluk Büyük İskender'in istilasına uğrayıncaya kadar iki yüzyıl yaşadı. Bu iki yüzyıl boyunca Perslerin hükümranlığı altındaki ülkelerde iç barış ve refah hakimdi.

İskender'in istilası aslında Pers imparatorluğunun sonunu getirmedi. İskender'in ölümünden sonra generallerinden biri, I. Seleukos Suriye, Mezopotamya ve İran'ı egemenliği altına alarak Seleucid imparatorluğunu kurdu. Ancak İran üzerindeki yabancı hakimiyeti çok uzun sürmedi. M.Ö. üçüncü yüzyılın ortalarında Seleucid yönetimine, Sirus'un mensup olduğu Ahameniş hanedanından geldiğini iddia eden I.Arsas'ın önderliğinde bir başkaldırı oldu. Arcaces tarafından kurulan Part imparatorluğu zamanla İran ve Mezopotamya'ya egemen oldu. M.S. 224'te Arsas hükümdarlarının yerini yeni bir Pers hanedanı, yine Achaemenid soyundan geldiklerini iddia eden Sasaaniler aldı ve kurdukları imparatorluk dört yüzyıldan fazla sürdü.

Büyük Sirus'un hayatı, dünya tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturur. Uygarlık önce Sümer ülkesinde, M.Ö. 3000'lerden biraz evvel doğmuştu. Yirmi beş yüzyıl boyunca Sümerler ve onları takip eden Sami kökenli halklar (Akadlar, Babilliler ve Asurlular gibi) uygarlığın hemen merkezinde yer almışlardı. Bu süre içinde Mezopotamya dünyanın en zengin ve kültürel anlamda en gelişmiş bölgesi olmuştur. (Mezopotamya ile hemen hemen aynı düzeyde olan Mısır'ı bu ifadenin dışında tutmak gerekir). Ama Sirus'un, kayıtlı tarihin aşağı yukarı ortasına denk gelen hayatı, dünya tarihinin bir faslını tamama erdirmiştir. Bundan sonra ne Mezopotamya ne de Mısır, ne siyasal ne de kültürel alanda dünya uygarlığının merkezi olamadılar.

Dahası, Verimli hilal bölgesinde yaşayan nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sami ırkı, bağımsızlıklarına daha yüzyıllarca yeniden kavuşamayacaklardı. Hint-Avrupa kökenli Perslerden sonra Makedonlar ve Yunanlar gelecekti; onları yine Hint-Avrupa kökenli Partlar, Romalılar ve Sasaniler izleyecekti. Yedinci yüzyılda, Büyük Sirus'tan neredeyse on iki yüzyıl sonra, Müslümanlar fetihlere başlayıncaya kadar da Sami halkları Verimli hilal bölgesini hakimiyetleri altına alamadılar.

Sirus sadece birçok savaş kazandığı ve topraklar zapt ettiği için önem taşımaz. Daha önemli olan, kurmuş olduğu imparatorluğun antik dönemlerin siyasi yapısında kalıcı bir değişiklik yarattığı gerçeğidir.

Pers imparatorluğu; sahip olduğu geniş sınırlara ve uzun zaman yaşamasına karşın, dünya tarihi üzerinde daha uzun ömürlü Roma, İngiliz ya da Çin imparatorlukları kadar etkili değildi. Ama Sirus'un etkisini değerlendirirken, yaptığı işlerin O olmadan muhtemelen asla başarılamayacak oldukları da akılda tutulmalıdır. Sirus'un doğumundan bir kuşak önce, M.Ö. 620'de; bir yüzyıl sonra dünyanın güneybatı İran'daki, o güne dek karanlıkta kalmış bir kabilenin yönetimine gireceğine kimse ihtimal vermezdi. Bugün geriye dönülüp bakıldığında bile, toplumsal ve ekonomik koşullar nedeniyle Pers İmparatorluğu'nun yükselişinin er ya da geç gerçekleşecek olduğu söylenemez. Dolayısıyla, Sirus tarihin akışını gerçek anlamda değiştiren nadir kişilerden biridir.

88

BÜYÜK PEDRO

(DELİ PEDRO)

(1672-1725)

Büyük Pedro Rus çarlarının en önde gelenlerinden biri kabul edilir. Başlattığı batılılaşma politikası Rusya'nın büyük bir güç haline gelmesindeki en önemli etkendir.

Petro 1672'de Moskova'da, Çar Aleksi ve ikinci karısı Natalia Narişkina'nın biricik oğulları olarak dünyaya geldi. Babası öldüğünde Pedro dört yaşına bile gelmemişti. Aleksi'nin ilk eşinden de on üç çocuğu olduğu için, uzun ve bazen de şiddet içeren bir taht mücadelesinin başlamış olmasına hiç şaşmamak gerekir. Bir keresinde genç Pedro hayatını kurtarmak için kaçmak zorunda bile kalmıştır. Baba bir ablası Sofya birkaç yıl kendisine naiplik yaptıysa da, Pedro'nun güvenliği ancak ablasının bu görevden alındığı 1689 yılında sağlanabildi.

1689'ların Rusyası geri kalmış bir yerdi, batı Avrupa'nın hemen her bakımdan yüzyıllarca gerisindeydi. Kasabalar Batı'da olduğundan daha az sayıdaydı. Serflik kurumu güçleniyordu -hatta

serflerin sayıları artıyor, ama yasal hakları giderek azalıyordu. Rusya ne Rönesans'tan ne de Reform'dan nasibini alabilmişti. Din adamları cahildi, edebiyat neredeyse yoktu, matematik ve tabii bilimler göz ardı ediliyor, hatta hor görülüyordu. Rusya; Newton'un kısa süre önce "Principia"sını yazdığı, edebiyat ve felsefenin de hızla gelişme gösterdiği batı Avrupa ile tezat oluşturur şekilde, neredeyse ortaçağlarda kalmıştı.

1697-98 yılları arasında Pedro batı Avrupa'ya, saltanatının geri kalan yıllarının tarzını belirleyen, uzun bir yolculuk yaptı. "Büyük sefaret"ine 250 kişi dahil etti ve seyahate onlarla birlikte çıktı. Piotr Mikhaylov takma adını kullanarak başka türlü görmeyeceği bir çok şeyi inceleme imkanına kavuştu. Yolculuğu sırasında Pedro bir süre Hollanda'da, Hollanda-Doğu Hint şirketinde gemi marangozluğu yaptı. Ayrıca, İngiltere'de Kraliyet Donanması'nın tersanesinde çalıştı, Prusya'da topçuluk üzerine eğitim gördü. Fabrikaları, okulları, müzeleri ve cephanelikleri dolaştı; hatta İngiliz Parlamentosu'nun bir oturumuna bile katıldı. Kısacası, Batı'nın kültürü, bilimi, endüstrisi ve yönetim teknikleri hakkında öğrenebileceği kadar öğrendi.

Petro 1698'de Rusya'ya döndü ve Rus devletini çağdaş ve batılı bir devlet haline getirmeyi amaçlayan, geniş kapsamlı bir dizi reforma girişti. Batı teknolojisini ve tekniklerini halka tanıtmak üzere birçok batılı teknisyeni Rusya'ya getirdi. Birçok Rus gencini de öğrenin görmeleri için batı Avrupa'ya gönderdi. Saltanat dönemi boyunca sanayi ve ticaretin gelişmesini teşvik etti. Bu dönemde yerleşim yerleri genişledi ve burjuva sınıfı hem sayıca hem de nüfuz açısından büyüme kaydetti.

Petro'nun tahtta bulunduğu dönemde, ilk kez büyükçe bir Rus donanması kuruldu. Dahası, ordu batı tarzında yeniden yapılandırıldı, askerlere üniforma ve modern silahlar verildi ve orduda batı tarzı talimler yapılmaya başlandı. Pedro, Rusya'nın sivil yönetimine birçok değişiklik getirdi; bunların arasında memurları babadan miras kalan konumlara getirmek yerine, gösterdikleri başarıyı değerlendirerek yükseltmek gibi aklı başında bir reform da vardı.

Toplumsal meselelerde de batılılaşmayı teşvik etti. Sakalların kesilmesini öngören bir bildirge yayınlayarak (gerçi bu bildirgeyi

sonradan değiştirdi) saray memurlarının batılılar gibi giyinmelerini ve tütün kullanıp kahve içmelerini emretti. Gerçi o günlerde bu emirlerin birçoğuna şiddetle karşı çıkılmıştı ama, izlenen siyasanın uzun vadeli etkisi Rus aristokratlarının zaman içinde batılı davranışları ve kültürü benimsemeleri şeklinde kendini gösterdi.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir yaklaşımla, Pedro Rus ortodoks kilisesini geri kalmış ve her şeye karşı çıkan bir güç olarak gördü. Ortodoks kilisesini kısmen yeniden örgütlemekte ve kilise üzerinde hakimiyet kurmakta başarılı oldu. Pedro Rusya'da laik okullar kurdu ve bilimin gelişmesini teşvik etti. Aynı zamanda Roma takviminin kullanılmasına ön ayak oldu ve Rus alfabesini yenileştirdi. Döneminde Rusya'da ilk gazete kuruldu.

Ülke içinde gerçekleştirdiği bütün bu reformlara ek olarak, Pedro, gelecekte önemli sonuçları ortaya çıkacak bir dış siyaset izledi. Saltanatı sırasında Rusya güneyde Osmanlı imparatorluğu kuzey de İsveç ile savaş halindeydi. Osmanlı imparatorluğu ile yaptığı savaşlarda önceleri bazı galibiyetler elde edilmiş, 1696'da Azak limanı ele geçirilerek Rusya'nın Karadeniz'e açılması sağlanmıştı. Ancak saltanatının daha sonraki dönemlerinde Türkler bu bölgedeki savaşları kazanmaya başladılar ve Pedro 1711'de Azak limanını Osmanlı imparatorluğuna geri vermek zorunda kaldı.

İsveç'e karşı girişilen savaşta ise olaylar tam aksi bir seyir izledi; başlangıçta yenilgiye uğrayan Ruslar savaşı zaferle bitirdiler. 1700 de Rusya, o dönem büyük bir askeri güç olan İsveç'e karşı açılan savaşta Danimarka ve Saksonya'nın yanında yer aldı. (Daha sonra Polonya da İsveç'e savaş ilan etti). 1700 yılındaki Narva savaşında Ruslar çok kötü bir yenilgiye uğradılar. Bu savaşın ardından İsveç kralı diğer düşmanlarıyla ilgilenmeye başladı. Bu arada Pedro Rus ordusunu toparladı. İsveç ve Rusya arasındaki savaş kaldığı yerden devam etti; 1709'da İsveç ordusu Poltova'da savaşın sonunu getiren yenilgisini aldı.

Rusya'nın bu savaşlar sonrası kazandığı topraklar arasında (kabaca) Estonya ve Letonya ile Finlandiya yakınlarında büyük bir bölge de vardı. Ele geçirilen bölge fazla büyük olmamakla birlikte

Rusya'nın Baltık denizine inmesini, dolayısıyla "Avrupa'ya açılan bir penceresi" olmasını sağladığı için önemliydi. Pedro; Neva nehrinin kıyılarında, İsveç'ten aldığı toprakların bir kısmı üzerinde yeni bir kent kurdu: Bir dönem Leningrad olarak bilinen St. Petersburg. 1712'de başkenti Moskova'dan bu şehre taşıdı. Bundan sonra, St. Petersburg Rusya ve batı Avrupa'nın en önemli temas noktası haline geldi.

Petro'nun iç siyaseti ve savaşlar elbette ki fazlasıyla masraflı olmuştu ve bu durum ek vergilerin getirilmesini kaçınılmaz kıldı. Hem yüksek vergiler hem de yapılan reformlar Rusların birçoğunu öfkelendirdi; Pedro tarafından acımasız yöntemler kullanılarak bastırılan başkaldırılar oldu. Yaşadığı dönemde kendisine karşı çıkılmış olmasına rağmen, günümüzde hem Rus hem de batılı tarihçiler Pedro'nun Rus çarlarının en büyüğü olduğu konusunda birleşmektedir.

Petro'nun dış görünüşü son derece heybetliydi. Uzun boyluydu (en aşağı 1.95 m.), yapılı, yakışıklı ve enerjikti. Keyifli, şehvetli ve gürültücü bir mizaca sahipti; yaptığı nükteler genelde kaba kaçmakla birlikte neşe dolu bir insandı. Bazen içkiyi fazla kaçırırdı ve şiddete eğilimli bir yanı vardı. Siyasi ve askeri yeteneklerinin yanı sıra; marangozluk, baskı ustalığı, gemicilik ve gemi inşası gibi alanlarda eğitilmişti. Eşine pek sık rastlanmayacak bir hükümdardı!

Petro iki kez evlendi. İlk eşi Evdoksiyayla on yedi yaşındayken evlenmişti. Yalnızca bir hafta birlikte yaşadılar ve Pedro yirmi altı yaşına geldiğinde karısını bir manastıra yolladı. 1712'de O'ndan boşanarak başka biriyle evlendi. İkinci karısı, Katerina, herhangi bir asalet unvanı taşımayan Litvanyalı bir kızdı. Pedro'nun ilk karısından Aleksi adlı bir oğlu vardı ancak baba-oğul hiç geçinemezlerdi. Aleksi 1718'de Pedro'ya karşı komplo düzenlemekle suçlanarak tutuklandı, işkence gördü ve zindanda öldü. Pedro 1725 yılı başlarında elli iki yaşındayken St. Petersburg'da öldü. Yerine dul eşi Katerina geçti (Büyük Katerina ile karıştırılmamalıdır).

Büyük Pedro bu listede Rusya'nın batılılaşması ve modernleşmesinde oynamış olduğu önemli rolden ötürü yer almaktadır. Ancak, daha birçok ülke yöneticisi benzer siyasa gütmüş olduğundan,

neden diğerlerinin değil de Pedro'nun bu listeye alındığı -mantıklı olarak- sorgulanabilir.

Günümüzde, yirminci yüzyılda; devlet başkanlarından birçoğunun ülkelerinde, özellikle bilim ve teknolojide, Batı yöntemlerinin benimsenmesinin önemini kavramış oldukları bir gerçektir. Ancak 1700'lerde batılılaşmanın arzu edilecek bir şey olduğu, Avrupa dışında bu kadar açıkça görülmemişti. Pedro'yu bu denli öne çıkaran, batılılaşmanın önemini kavrama ve ülkesini modernleştirme konularında yaşadığı dönemin iki yüzyıl ilerisinde bulunmasıydı. Bu uzak görüşlülüğü sayesinde; tahta ilk çıktığı zamanlarda geri kalmış bir ülke olan Rusya, zaman içinde dünyanın birçok ülkesini geçebilmiştir. (Ancak, batı Avrupa'nın on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda kaydettiği hızlı ilerleme nedeniyle Rusya batı Avrupa'ya yetişememiştir).

Rusya'nın Avrupa'nın doğu cephesinde diğer bir önemli devlet olan Osmanlı imparatorluğuyla oluşturduğu tezat oldukça çarpıcıdır. Pedro'nun başa geçmesinden hemen önceki iki yüzyıl boyunca, Osmanlı imparatorluğu askeri, ekonomik ve kültürel açılardan Rusya'dan daha ileriydi (Aslına bakılırsa, Osmanlı imparatorluğu tarihte çoğu zaman Rusya'dan daha ileridir). Ama, 1700'lerde batılılaşmanın önemini kavrayıp ülkeyi bu yöne götürmeye çalışan bir Osmanlı sultanı çıkmamıştır. Dolayısıyla, Rusya Pedro döneminden itibaren hızlı ve geniş adımlar atarken; Osmanlılar yavaş ilerlediler. Bu durum, Kemal Atatürk yirminci yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nde hızlı bir modernleşme programına önderlik edinceye kadar devam etti. O zamana kadar da, Rusya hem sanayi hem de eğitim alanlarında Türkiye'den daha ileri bir konuma gelmişti.

Günümüzde, Rusya'nın Türkiye'den daha gelişmiş olmasını doğal karşılıyoruz. Ancak; o dönemlerde Rusya'nın başında bulunan Büyük Pedro yerine, Osmanlı topraklarında reform yanlısı bir sultan bulunduğunu varsayalım. Bu durumda, Türkiye'nin günümüzde, çok büyük bir güç ve Sovyetlerin elinde bulunan Orta Asya'nın sahibi olma olasılıkları yüksektir. (Orta Asya'da

yaşayanlar Müslümandır ve Türklere, Ruslara olduklarından çok daha yakındırlar).

Büyük Pedro akıntıyla sürüklenen bir hükümdar değil, zamanının ilerisinde olan bir kişiydi. Basireti tarihin akışını muhtemelen değiştirerek aksi halde asla yürümeyeceği bir yola yönlendirmiştir. Bu nedenlerle, Pedro'nun bu listede bir yere sahip olma hakkı bana çok sade bir gerçeklikmiş gibi görünüyor.

Petro'yu listede hangi sıraya yerleştireceğime karar verirken ise, O'nunla Kraliçe I. Elizabeth arasında yapılabilecek karşılaştırmadan etkilendim. Elizabeth, özellikle batıda, çok daha *ünlüdür*. Ancak, ortalama zekaya sahip bir Rus'u bile Elizabeth'in Büyük Pedro'dan daha *etkili* olduğuna ikna edebileceğimi sanmıyorum. Pedro çok daha yenilikçi, çok daha özgündü. Elizabeth'in esasta halkın isteklerinin uzlaşımını temsil ediyor olmasına karşın, Pedro Rusları daha önce gitmeyi hiç düşünmedikleri bir yöne çeke çeke götürdü. Bu iki kişinin listede bulundukları sıralar arasındaki fark, aradan geçen yıllarda İngiltere dünya tarihi üzerinde Rusya'ya göre çok daha belirgin bir rol oynamamış olsaydı, daha da açılırdı.

89
MAO ZEDUNG

(1893-1976)

Mao Zetung (*Çetung*) Çin'de komünist partiyi iktidara taşıdı ve bu kalabalık nüfuslu milletin kayda değer ve uzun soluklu değişiminde yirmi yedi yıl boyunca başı çekti.

Mao, 1893'te, Hunan eyaletindeki Şaoşan kasabasında hali vakti yerinde bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya geldi. 1911'de, Mao on sekiz yaşındayken, Çin'i on yedinci yüzyıldan beri yönetmekte olan ve artık çöküş dönemini yaşayan Ç'ing hanedanına karşı bir isyan baş gösterdi. Birkaç ay içinde imparatorluk hükümeti devrildi ve cumhuriyet ilan edildi. Ne yazık ki devrim liderleri Çin'de istikrarlı ve bütünlük içinde bir hükümet kuramadılar ve devrim, uzun süren bir istikrarsızlık ve 1949 yılına kadar süren iç savaş döneminin başlangıcı oldu.

Gençlik yıllarında Mao'nun siyasal görüşü giderek daha fazla sola kaymış ve 1920'lerde tescilli bir Marksist olmuştu. 1921'de Çin komünist partisini kuran on iki kişiden biriydi. Ancak, partinin tepe yönetimine tırmanışı biraz yavaştı ve ancak 1935 yılında parti lideri olabildi.

Bu arada Çin komünist partisi, iktidara doğru uzun, yavaş ilerlenen ve oldukça değişken bir yola koyulmuştu. Parti 1927 ve 1934 yıllarda ciddi başarısızlıklara uğradı ama bunlara rağmen ayakta kalmayı başardı. 1935 yılında Mao başa geçtikten sonra partinin gücü istikrarlı bir şekilde arttı; 1947'de Çang Kay Şek başkanlığındaki milliyetçi hükümetle kıyasıya bir savaşa artık hazırdı. 1949'da parti güçleri zafer kazandı ve komünistler Çin ana karası üzerinde egemenliği ele geçirdiler.

Mao'nun komünist partinin başkanı olarak yönetimine getirildiği Çin, geçen otuz sekiz yılın büyük bölümünde savaşlarla paramparça edilmişti. Çin; büyük kısmı okuma yazma bilmeyen köylülerden oluşan, geleneklerle eli kolu bağlanmış, kaynayan nüfusuyla sefalet içinde ve az gelişmiş bir ülkeydi. Mao ise elli altı yaşındaydı ve hayatının büyük bölümünü geride bırakmış gibi görünüyordu.

Ama Mao'nun en etkili olacağı dönem daha yeni başlıyordu ve 1976'da ölümüne kadar izlediği politikayla Çin'de bir dönüşüm yarattı. Bu dönüşümün bir yönü ülkede görülen genel bir modernleşmeydi. Özelde ise; hızlı bir endüstrileşmenin yanı sıra halk sağlığı ve eğitimi konusunda büyük ilerlemeler vardı. Bunlar, sahip oldukları öneme karşın, aynı dönemde oldukça fazla sayıda başka ülkede de yaşanan türde gelişmelerdir ve tek başlarına Mao'nun bu listede yer almasını haklı çıkarmaya yetmeyeceklerdir.

Mao hükümetinin yaptığı ikinci iş, Çin'in ekonomi sistemini kapitalizmden sosyalizme dönüştürmesidir. Ancak, Mao'nun ölümünden birkaç yıl sonra, yerine geçen Deng Siyaoping serbest Pazar ekonomisinin bazı yönlerini Çin'de tekrar uygulamaya başlamıştır. Bu sürecin nereye varacağını henüz bilemiyoruz ama, önümüzdeki beş-on yıl içinde Çin sosyalizmden vazgeçerek yeniden kapitalist bir ülke haline geleceğe benzemektedir. Dolayısıyla Mao'nun ekonomi politikası da bir zaman olduğundan çok daha az önemliymiş gibi görünmektedir.

Mao işin başında, şehirlerdeki sanayi çalışanlarının Komünist partinin en sağlam desteğini oluşturacaklarına inanıyordu. Bu düşünce Marx'ın fikirleriyle de uyumluydu. Ancak 1925'lerde Mao,

en azından Çin'de, esas desteğin köylülerden geleceği sonucuna vardı. Bu düşünce doğrultusunda hareket etti, Milliyetçilerle uzun savaşımı sırasında dayandığı güç her zaman köylüler oldu. Bu fikir, devletin başı olduğu yıllarda da geçerliliğini korudu. Örneğin Rusya'da Stalin endüstriyel gelişmenin üzerinde dururken, Mao tarım ve kırsal kesimde gelişmeye genelde daha çok önem verdi. Yine de, Mao'nun önderliğinde Çin'in endüstriyel üretimi de belirgin bir artış gösterdi.

Siyasal olarak ise, Mao tamamen totaliter bir sistem kurdu. Ülkesinin insanlarından en az yirmi milyonu-ki bu sayının otuz milyon ya da daha fazla olması da mümkündür- Mao rejiminin ellerinde ölümle yüz yüze geldiler; böylece Mao'nun iktidarı dünya tarihinin belki de en kanlı dönemi haline geldi. (Bu "şeref" konusunda sadece Hitler, Stalin ve Cengiz Han Mao'ya meydan okuyabilir). Mao'nun ölümünden sonra bir takım özgürleşme hareketleri görülmekle birlikte, Çin'in demokrasi kazanması yönündeki girişimler Deng Siyaoping tarafından bazen de -1989 Haziranında Pekindeki Tienanmen meydanında yaşandığı gibi- vahşice bastırıldı.

Komünist hükümetin siyasetini belirleyen elbette tek başına Mao değildi. Stalin'in Sovyetlerde yaptığı türden bir "tek adam" yönetimini hiçbir zaman denemedi. Yine de, 1949-1976 yılları arasında Çin hükümetinin en önemli kişiliği olduğu da açıktır.

Sadece Mao'nun sorumluluğunda gibi görünen tek proje, 1950'lerin sonlarında ortaya çıkan "büyük atılım"dır. Birçok gözlemci; kırsal kesimlerde yürütülebilecek, küçük ölçekli ve emek yoğun üretim yöntemlerini de içine alan bu projenin bir başarısızlık olduğunu düşünmektedir (Zaten zaman içinde terk edilmiştir). Mao'nun diğer Çinli liderlerin karşı çıkmasına rağmen desteklediği bir başka proje de, 1960'ların sonlarındaki "büyük proleter kültür devrimi"dir. Bu büyük bir kalkışmaydı-bir anlamda Mao ve yandaşlarıyla kökleşmiş Komünist parti bürokrasisi arasında bir iç savaştı.

Mao'nun "büyük atılım"başladığında altmışlı yaşlarının ortalarında, Kültür devrimi sırasında ise yetmişini çoktan geçmiş olduğunu; siyasetinde köklü bir değişiklik yaparak Birleşik Devletlerle

barışma girişiminde bulunduğunda ise neredeyse seksenine varmış bulunduğunu da kaydedilmesi gereken ilginç noktalardır.

Yakın geçmişte yaşamış bir siyasi kişiliğin uzun vadedeki etkisini değerlendirmek her zaman zordur. Bu kitabın ilk baskısında Mao'ya üst sıralarda yer vermiştim, çünkü Çin'de kurduğu komünist sistemin uzun süreli olacak gibi görünüyordu. Bu artık hiç olası değil. Çin sanki sosyalizmden vazgeçmektedir ve Mao'nun bıraktığı diktatörlük de, hâlâ yerinde durmakla birlikte, artık pek güvende görünmemektedir.

Mao hayattayken, Shih Huang Ti kadar önemli bir kişilik haline gelecek gibi görünüyordu. Her ikisi de Çinliydi. Her ikisi de ülkelerinde meydana gelen kökten değişimlerin mimarıydı. Ancak, Mao'nun etkisi hızla azalıyormuş gibi görünürken, Shih Huang Ti'nin Çin üzerinde bırakmış olduğu etki yirmi iki yüzyıldır sürmektedir.

Mao'yu O'nun gibi yirminci yüzyılda yaşamış Lenin ile karşılaştırmak daha uygun görünüyor. Tıpkı Mao'nun Çin'de Marksizmi kuran lider olması gibi, Lenin de aynı sistemi Rusya'da yerleştiren kişiydi. İlk bakışta Mao daha önemliymiş gibi görünmektedir: Ne de olsa Çin'in nüfusu Sovyetler Birliği'nin üç mislidir. Ama Lenin Mao'dan önce gelmiş, O'na örnek olmuş ve Mao'nun düşüncelerini etkilemiştir. Dahası, Lenin dünyadaki ilk komünist devleti kurarak *dünya çapında* bir etki yaratmıştır; bu etki Mao'nun kendi ülkesi dışında yaratmış olduğu etkiden çok büyüktür. Bu göz önünde bulundurulursa, Mao'nun Lenin'e göre daha alt sıralarda yer alması gerekir gibi görünüyor.

90
FRANCIS BACON

(1561-1626)

Yıllar boyunca önde gelen İngiliz siyaset adamlarından biri olmasına, zamanının ve enerjisinin büyük kısmını siyasi hayatta ilerlemeye ayırmasına rağmen; Francis Bacon bu kitaba sadece felsefe alanında verdiği eserlerden dolayı alınmıştır. Bu eserlerde, bilimde yeni bir çağın haberciliğini yapıyordu: Bilim ve teknolojinin dünyayı bir başka yer haline getirebileceğini gören ilk büyük düşünürdü; bilimsel araştırmaların etkili bir savunucusuydu.

Bacon 1561'de Londra'da, Kraliçe Elizabeth'in emrindeki yüksek rütbeli memurlardan birinin iki oğlundan küçüğü olarak dünyaya geldi. On iki yaşındayken Cambridge'deki Trinity Kolejine girdiyse de, bu okulu üç yıl sonra diploma almadan terk etti. On altı yaşında Paris'teki İngiliz büyük elçiliğinde çalışmaya başladı ve bu görevi bir süre devam etti. Ama, Bacon henüz on sekizindeyken babası, aniden öldü. O'na biraz para bırakmıştı, böylece Bacon hukuk tahsiline başladı ve yirmi bir yaşındayken baroya kabul edildi.

Siyaset hayatı bundan kısa süre sonra başladı. Yirmi üç yaşında Avam kamarasına seçildi. Ancak, iyi yerlerde bulunan akrabaları ve arkadaşları olmasına ve gözle görünür zekasına rağmen, Kraliçe Elizabeth O'nu önemli ya da bol maaşlı bir konuma tayin etmemekte ısrarlıydı. Bu tutumun bir nedeni, kraliçenin taraftar olduğu bir vergiye Parlamento'da cesaretle karşı çıkışıydı. Bacon savurgan bir hayat yaşadığı ve sürekli borç içinde olduğu için (bir keresinde borç yüzünden resmen tutuklanmıştı) bu tür pervasız davranışlarda bulunma lüksüne sahip değildi.

Bacon, çevresinde sevilen ve siyasal hırslara sahip genç bir aristokratın; Essex kontunun arkadaşı ve danışmanı, Essex de Bacon'un arkadaşı ve koruyucusu oldu. Ancak, kontun aşırı ihtirası kendisini Kraliçe Elizabeth'e darbe düzenlemeye kadar götürdüğünde, Bacon O'nu kraliçeye sadakatinin her şeyden önce geleceğini söyleyerek uyardı. Essex kontu yine de darbe girişiminde bulundu ve Bacon kontun vatan hainliği suçuyla tutuklanmasında etkin bir rol oynadı. Essex'in kafası kesildi ve bu olay birçok kişide Bacon'a karşı düşmanca duygular uyandırdı.

Kraliçe Elizabeth 1603'te öldü ve Bacon yerine geçen I. James'in danışmanı oldu. James, öğütlerini her zaman dinlemese de, Bacon'ı takdir ediyordu ve saltanatı sırasında Bacon devlette devamlı yükseldi. Bacon 1607'de müşavir avukat, 1613'te de savcı oldu. 1618'de ise İngiltere Şansölyeliğine getirildi. Bu konum Birleşik Devletlerde Yüksek mahkeme baş yargıçlığına karşın gelmektedir. Aynı yıl baron ilan edildi, 1621'de ise vikont oldu.

Ardından bir felaket geldi. Bacon yargıçlığı sırasında, mahkemeye çıkan davacılardan "hediye" kabul etmişti. Bu herkesin yaptığı bir şey olmakla birlikte kanuna aykırı olduğu da apaçıktı. Parlamento'daki muhalifleri, O'nu iktidardan düşürmek için bu fırsatın üzerine iştahla atladılar. Bacon suçunu itiraf etti; Londra kulesinde hapse ve yüksek bir para cezasına mahkum oldu. Aynı zamanda kamu görevinden geri dönüşsüz olarak men edildi. Kral kısa bir süre sonra salıverilmesini sağladı, para cezasını da affetti ama; Bacon'ın siyasi yaşamı bitmişti.

Yüksek mevkilerde bulunan siyaset adamlarının rüşvet aldıkları ya da başka yollarla toplumun güvenini zedeledikleri olaylardan hatırlayabildiklerimiz hiç de azımsanamayacak sayıdadır. Böyle kişiler yakalandıklarında ağlayıp sızlarlar ve kendilerini başkalarının da sahtekarlık yaptığını öne sürerek savunurlar. Bu savunma, ciddiye alınırsa; yanlış bir davranışta bulunmuş hiçbir siyasetçinin, yanlış davranışlarda bulunmuş diğer siyasetçilerin hepsi ceza gördükten sonra cezalandırılması gerektiği gibi bir anlama gelmektedir. Bacon'un kendisine atfedilen suç karşısındaki yorumu biraz daha farklıydı: "50 yıldır İngiltere'deki en adil yargıç bendim, bu suçlama da Parlamento'da 200 yıldır yapılmış en adil suçlamaydı".

Bu kadar etkin ve dolu bir siyasi hayat sanki başka hiçbir şeye vakit bırakmazmış gibi görünmektedir. Buna rağmen, Bacon'ın süregelen ünü ve bu listedeki yeri siyasal eylemlerinden çok, felsefi eserlerinden dolayıdır. İlk önemli eseri, ilk kez 1597'de ortaya çıka ve kapsamı giderek genişleyen "*Denemeler*"di. Veciz ve parlak bir üslupla yazılmış olan "Denemeler"; sadece siyasal meselelerde değil, kişisel konularda da olayların özüne inen zengin gözlemler içeren bir eserdir. Eserin özünü ortaya koyan bazı sözler şunlardır:

Genç adamlar; akıl yürütmekten çok icat etmeye, akıl danışmaktan çok iş bitirmeye ve oturmuş işlerden çok yeni projeler ortaya atmaya yeteneklidirler... Yaşlı kişiler çok fazla itiraz eder, çok uzun süre fikir alışverişinde bulunurlar; maceraya ise nadiren atılırlar... Her ikisinin uğraşlarını kaynaştırmak iyidir... çünkü bu yaşların birinin sahip olduğu erdemler, ikisinin kusurlarını birden düzeltebilir...

GENÇLİK ve YAŞ ÜZERİNE

Karısı ve çocukları olanlar talihe rehine vermiş kişilerdir...

EVLİLİK ve BEKARLIK ÜZERİNE

(Bacon evli ama çocuksuzdu)

Fakat Bacon'ın en önemli eserleri bilim felsefesi üzerinedir. Altı bölümden oluşacak "*Instauratio Magna*" (*Büyük Yenilenme*) başlıklı büyük bir eser vermeyi düşünmüştü. Birinci bölüm, mevcut bilgi düzeyimizin gözden geçirilmesinden oluşacaktı, ikinci bölüm yeni bir bilimsel sorgulama yöntemi anlatacaktı, üçüncüsü deneysel verilerin toplanmasıyla ilgili olacaktı, dördüncüsü yeni bilimsel yöntemin nasıl işlediğinin resimlerle gösterimini kapsayacaktı, beşinci bölüm öngörülen sonuçları sunacak ve son bölüm de bu yeni yöntemle kazanılan bilginin bir sentezi olacaktı. Bu muhteşem planbelki de Aristoteles'ten bu yana kalkışılan en ileri görüşlü çalışmahiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, asla tamamlanamadı. Ancak, "Öğrenmenin ilerlemesi" (1605) ve "*Novum Organum*" (*Yeni Araç*) (1620); Bacon'ın büyük eserinin ilk iki bölümü sayılabilir.

"*Novum Organum*" Bacon'ın belki de en önemli eseridir. Bu kitap özünde, deneysel sorgulama yöntemlerinin benimsenmesi için bir yakarıştır. Bütünüyle Aristoteles'in tümden gelim mantığına dayanmak zekayı körelten bir olguydu ve yeni bir sorgulama yöntemi; tüme varım, gerekliydi. Bilgi, yolun başında sahip olduğumuz ve sonuç çıkarabileceğimiz bir şey olmaktan çok, ulaştığımız birşeydi. Dünyayı kavramak için önce gözlem yapılmalıydı. "Önce verileri toplayın" diyordu Bacon, "sonra da bu verilerden tüme varımla akıl yürüterek sonuçlara ulaşın". Bilim adamları Bacon'ın tüme varım yöntemi tüm ayrıntılarıyla uygulamamış olsalar da, ifade edilen genel fikir; yani gözlem ve deneyin taşıdığı hayati önem- o zamandan beri bilim adamlarının kullandığı yöntemin kalbi olmuştur.

Bacon'ın son kitabı, Pasifik'te sanal bir adada kurulmuş ütopik bir devleti anlatan "*Yeni Atlantis*"ti. Olayın geçtiği ortam Sir Thomas More'ın "Ütopya"sını andırıyorsa da, Bacon'ın kitabının varmak istediği yer farklıdır. Bacon'ın kitabında, idealindeki devletin refahı bilimsel araştırmalar üzerinde yoğunlaşmaya dayanır ve doğrudan bu tutumun sonucudur. Bacon, okurlarına; bilimsel araştırmaların akıllıca yürütülmesinin İngiltere halkına efsanevi adasındaki insanlarınki kadar refah içinde ve mutlu bir hayat yaşatacağını sezdiriyordu.

Francis Bacon'ın gerçek anlamda ilk modern felsefeci olduğunu söylemek hakça olacaktır. Dünyaya bakışı, Tanrı'ya içtenlikle inanıyor olmasına rağmen, dinden soyutlanmıştır. Boş inanlara kapılan biri değildi, akılcıydı; olaylar üzerinde mantık yürüten bir alim değil deneysel yöntemlere inanan bir bilim adamıydı. Sahip olduğu klasik bilgiler ve büyük edebi yeteneğe rağmen, kulağı bilim ve teknolojiye sevgiyle açıktı.

Sadık bir İngiliz olmakla birlikte Bacon, kendi ülkesinin sınırlarını aşan bir vizyona sahipti. Kişinin emellerini üç cinse ayırıyordu:

Birincisi, anavatanlarında sahip oldukları gücü arttırmak arzusunda olanların emelleridir. Böyle bir emel bayağı ve dejeneredir. İkincisi, ülkelerinin gücünü ve insanlar üzerindeki hakimiyetini arttırmak için emek verenlerin emelidir ki, bu mutlaka daha vakur bir emel olmakla birlikte birincisinden daha az ihtiras içerdiği de söylenemez. Ama bir kişi, insan ırkının evren üzerindeki güç ve egemenliğini arttırma yolunda çaba gösterirse, O'nun emeli... kuşkusuz diğer ikisinden çok daha sağlam ve soylu bir şeydir.

Bacon bilimin havarisi olmakla birlikte bir bilim adamı değildi, çağdaşlarının kaydettiği gelişmelere ayak uydurmak için çaba da göstermiyordu. Kısa süre önce logaritmayı bulmuş olan Napier'e ve Kepler'e aldırış etmiyor, hatta yurttaşı olan İngiliz William Harvey'i bile göz ardı ediyordu. Bacon, ısının hareketin bir şekli olduğunu-doğru olarak-öne sürmekle birlikte, astronomi alanında Copernicus'un öne sürmüş olduğu fikirleri kabule yanaşmıyordu. Ancak, Bacon'ın bir takım bilimsel kanunlar ortaya atmak gibi bir niyeti olmadığı da hatırlanmalıdır. Yapmaya çalıştığı; neyin öğrenilmesi gerektiğini anlatmaktı. Bilimsel tahminleri sadece irdelemeleri daha öteye götürmeyi hedefliyor, son cevap niteliği taşımıyordu.

Francis Bacon tümevarım yönteminin yararlarını fark eden ilk kişi olmadığı gibi, bilimin topluma sağlayabileceği yararları anla-

yan ilk kişi de değildi. Ama O'ndan önce hiç kimse bu fikirleri bu kadar kapsamlı ve coşkulu bir şekilde dile getirmemişti. Dahası; biraz bu kadar iyi bir yazar olduğundan, biraz da önde gelen bir siyaset adamı olarak yaptığı ünden dolayı, Bacon'ın bilime karşı tutumu büyük bir etki uyandırmıştır. İngiliz Kraliyet Akademisi 1662 yılında bilimsel bilgiyi ileri götürmek amacıyla kurulduğunda, kurucuları kendilerine ilham veren kişi olarak Bacon'ı göstermişlerdir. Fransız Aydınlanması sırasında "*Encyclopedie*" yazılmaktayken, esere katkıda bulunan Diderot ve d'Alambert gibi önemli kişiler, Francis Bacon'ı çalışmalarının ilhamı olarak övgüyle anmışlardır. Eğer "Novum Organum" ve "Yeni Atlantis" günümüzde eskiye oranla daha az okunuyorsa, bu, verdikleri iletilerin artık herkes tarafından kabul edilmiş olmasındandır.

91
HENRY FORD

(1863-1947)

Bu ünlü Amerikalı sanayici, günümüz sanayisine büyük partiler halinde üretim yapılmasına elverecek teknikleri kazandırma konusunda herkesten fazla pay sahibi olan kişidir. Bunu başarmakla, önce ülkesindeki sonra da tüm dünyadaki yaşam standartlarında çok büyük bir yükselme sağlamıştır.

Dearborn yakınlarında (Michigan) da doğan Ford, orta öğrenim görmemiştir. İlk okulu bitirdikten sonra Detroit'te önce tamirci çırağı, sonra tamirci, daha sonra da mühendis olarak çalışmıştır. 1885'te Karl Benz ve Gottlieb Daimler (ayrı ayrı) otomobillerini icat edip pazarlamaya başladıklarında Ford henüz genç bir adamdı.

Bu "atsız arabalar"a hemen ilgi duydu ve 1896'larda tasarımı kendisine ait olan bir otomobil yaptı. Tüm yeteneğine karşın ilk iki ticari girişimi başarısızdı; kırk yaşında ölmüş olsaydı O'ndan bir başarısızlık öyküsü olarak söz edilecekti.

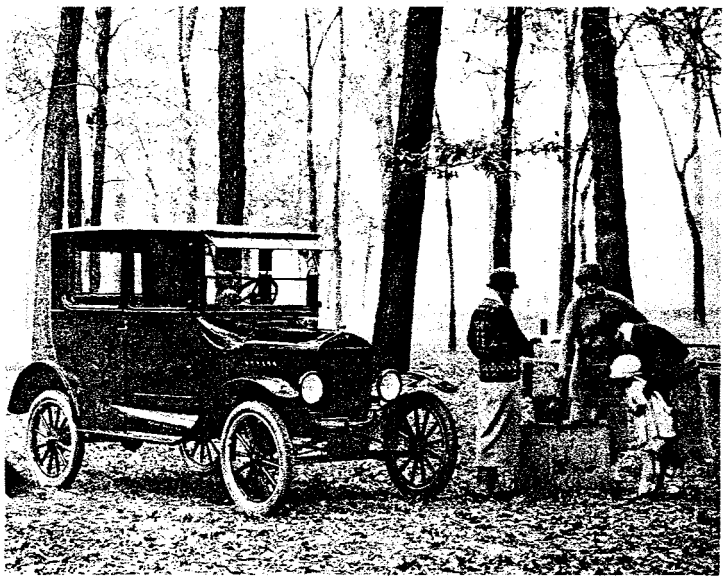
Ama Ford kolay pes etmedi. 1903'te yeniden denedi ve bu üçüncü girişim sonucu; O'na servet, ün ve kalıcı bir önem kazandıran Ford Motor Şirketini kurdu. Şirketin hızla başarı kazanması büyük ölçüde, Ford'un bir reklam yazısında anlattığı şu temel görüşlere dayanıyordu:

...özellikle günlerin getirdiği yıpranma ve aşınmalara dayanıklı olarak tasarlanmış, ailelerin yanı sıra ticari kullanıma da uygun bir otomobil yapmak ve pazarlamak...derli toplu ve güvenli oluşu, sadeliği ve getirdiği kolaylıkların yanı sıra; onu bu tür makineler için istenen olağanüstü fiyatları ödeyebilmeyi akıllarından bile geçiremeyen binlerce kişi için ulaşılabilir hale getiren son derece mantıklı fiyatıyla da, erkek, kadın, çocuk herkesin beğenisini kazanabilecek bir makine...

Geliştirdiği ilk modeller, oldukça iyi olmalarına karşın, bu yüksek hedefleri pek karşılayamadılar. Ama 1908'de piyasa sürdüğü Model T hedeflere bayağı yaklaştı. En çok bilinen otomobil modeliydi ve 15 milyondan fazla sattı.

Ford, arabalarını düşük fiyatla satabilmek için üretim maliyetlerini düşük tutmak zorunda olduğunu çok önceden fark etmişti. Bunu başarabilmek için, işletmelerine ço etkin bazı teknikler getirdi. Bunlar ; a) Birbirlerinin yerine kullanılabilen parçalar b) Her bir çalışanın tek işle uğraşması ve c) Montaj hattıdır. Bunların hepsi çalışanların her birinin verimini arttırmak üzere tasarlanmıştı.

Ford çalışanın vaktinin; gereksinim duyduğu parça ve malzemeleri kendisine taşıtılması, hatta çalışma sırasında bu parçaların eğilerek yerden alınması gibi işlerle harcanmaması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle, işin işçiye konveyör kayışlar, yürüyen bantlar ya da havai vinçler yoluyla getirilmesini sağlayan bir düzenleme yaptı. Parçalar, işçinin işini çabuk yapmasına elverecek şekilde, bel seviyesine kadar kaldırılıyordu. Üretim yöntemleri, hep daha iyi ve daha verimli teknikler bulma çabası içinde, analiz edilmeliydi. Karmaşık işler; bazıları zeka seviyesi düşük, eğitimsiz ya da engelli olabilen vasıfsız işçiler tarafından, uzun süre eğitim almalarını gerektirmeden uygulanabilecek basit adımlara ayrıştırmalıydı.

Ford'un ünlü "Model T"si.

Bu fikirlerin hiçbiri Ford'un özgün fikirleri değildi. Eli Whitney birbirinin yerini alabilen parçaları bir yüzyıldan uzun bir süre önce kullanmış; meşhur verimlilik uzmanı Frederick Winslow Taylor bu fikirlerin tümünü yazılarında anlatmış ve Ford Motors'dan daha küçük birkaç firma üretimlerinde montaj hatlarına yer vermişlerdi. Ama Ford bu fikirleri yürekten uygulayan ilk üreticiydi.

Sonuçlar hayret vericiydi: 1908'de en ucuz Model T 825 dolara satılmıştı. 1913'te satış fiyatı 500 dolara düşmüş; 1916'da ise 360 dolara gerilemişti. En sonunda, 1926 yılında, perakende satış fiyatları 290 dolarla dibe vurdu. Fiyatlar düşerken satışlar patlamıştı. Birleşik Devletler "tekerlek üzerinde giden millet" olmuştu, Ford da dünyanın en zengin vatandaşı.

Ford, işçilerinin üretkenliği arttıkça onlara daha fazla ücret ödeyebilir hale gelmişti. 1914'te işletmesindeki *en düşük* ücreti günde beş dolara çıkararak dünyayı şaşkınlığa düşürdü. Bu miktar, o gün için muazzam bir rakamdı; o güne kadar ödenen *ortalama* üc-

reti neredeyse ikiye katlıyordu. Ford'un getirdiği yeni yüksek ücret skalası ülke geneline yayılması sonucunda fabrika işçileri alt sınıftan orta sınıfa terfi ettiler.

Ancak Ford'un iş dünyasına getirdiği yeniliklerin daha da geniş kapsamlı bir etkisi oldu. Parti üretiminde kullandığı teknikleri kendisine saklamadı. Tam aksine, bunları herkese öğretmeye istekliydi. Diğer üreticiler, O'nun kazandığı başarıyı görerek yöntemleri kopyaladılar. Sonuç, üretkenlikte önce ülke genelinde, daha sonra da tüm dünyada elde edilen muazzam bir artıştı.

Ford maddi başarı kazandıktan sonra siyasi amaçlı çeşitli çalışmalar yaptı. Ancak bu faaliyetlerin sonuçları kendisini hayal kırıklığına uğratmış olmalıdır. I. Dünya savaşının ilk yıllarında yürüttüğü barışçı çabalara kimseler kulak asmadı. 1920'lerde Yahudi aleyhtarı bir kampanya başlattı ama bu tutum sadece itibarını zedeledi ve Ford zamanla toplumsal hayattan çekildi. 1930'larda, şirketinde sendikal faaliyetlerin başlamasına karşı amansız bir savaş açtı. Bu da yalnızca işçilerin kendisine düşman olmalarını sağladı ve şirketine hiçbir yarar getirmedi; bunun üzerine bu konuda mücadeleden de vazgeçti.

Ancak siyasi amaçlı çalışmaları, saygınlığını yitirmesine neden olsa da, dünyanın gidişatı üzerinde diğer çalışmalarına göre çok daha az etki yapmıştır. Sınai üretimin kökten değişmesi ve böylece üretkenlikte ve işçi gelirlerinde artış kaydedilmesinde oynamış olduğu rolün önemini etkilememektedir.

92
MENCIUS

(yaklaşık M.Ö. 371-289)

Çinli filozof Mencius, Konfüçyüs'ün ardından gelen en önemli düşünürdü. "*Mencius kitabı*"nda ortaya konan öğretileri Çin'de yüzyıllar boyunca büyük saygı görmüştür. Genellikle "İkinci bilge" olarak anılır. Bu unvan, Mencius'ün kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış Konfüçyüs'ten sonra gelen tek bilge olduğu anlamına gelmektedir.

Mencius, M.Ö. 371 dolaylarında, günümüzde Şantung eyaleti olarak bilinen küçük Tsou devletinde doğmuştur. Çinliler; Chou hanedanının son zamanlarına denk gelen bu dönemi, içinde bulunulan siyasi bölünmüşlük nedeniyle "Savaşan devletler çağı" olarak adlandırırlar. Konfüçyüs geleneği içinde yetişmiş ve Konfüçyüs kuram ve ideallerinin güçlü bir destekçisi olmasına rağmen, zaman içinde Mencius da bir alim ve felsefeci olarak belli bir saygınlık kazandı.

Yetişkinlik çağının büyük bölümünü Çin içinde seyahat ederek ve çeşitli hükümdarlara öğütler vererek geçirdi. Hükümdarlardan

bazıları O'nu saygıyla dinlediler; bir süre Ch'i devletinde memuriyet yaptı, ama genelde kalıcı ve siyasa kurucu bir konumu olmadı. M.Ö. 312'de, elli dokuz yaşlarındayken, doğum yeri Tsou'ya döndü ve ölünceye kadar burada kaldı. Ölüm yılı kesin olarak bilinmemekte, M.Ö. 289 olduğu tahmin edilmektedir.

Mencius, sağlığında etrafına bazı havariler toplamış olmakla birlikte; Çin'de esas etkisini öğretisinin temel ilkelerini ortaya koyan "*Mencius Kitabı*" ile sağlamıştır. Havarilerin üzerinde yapmış olabilecekleri bazı düzeltmelere rağmen, kitabın temelde Mencius'ün kendi fikirlerini ifade ettiğinden kuşku yoktur.

"*Mencius Kitabı*"nın genel havası; Mencius'ün insanın özünde iyi olduğuna duyduğu inancı yansıtır şekilde, idealist ve iyimserdir. Siyasal fikirleri birçok yönden, özellikle de kralın halkını ahlaki açıdan örnek olarak yönetmesi gerektiği inancını taşımasıyla, Konfüçyüsünkilere çok benzer. Ancak Mencius, Konfüçyüs'ün olduğundan çok daha fazla "insandan yana"ydı. "İlahi varlık insanların gördüğünü görür, insanların işittiğini işitir" en iyi bilinen söylemlerinden biridir.

Mencius, bir devletin en önemli bileşeninin yöneten değil de halk olduğunu üzerinde önemle durur. Halkını refahını sağlamak yöneticinin görevidir; halka ahlaki açıdan örnek olmak ve uygun geçim koşullarını sunmak özellikle yükümlü olduğu hususlardır. Devlete öğütlediği politikalar arasında; serbest ticaret, düşük vergi, doğal kaynakların korunması, refahın genelde olduğundan daha hakça paylaşılması ve devletin yaşlı ve engelli kişilerin refahını temin etmesi vardır. Mencius, kralın yetkisinin ilahi varlık tarafından verilmiş olduğuna, ancak halkın refahını düşünmeyen kralın artık "Tanrı'nın vekili" olmayacağına ve devrilmeyi hak ettiğine inanır. Bu cümlenin ikinci kısmı birinci kısmından daha baskın olduğuna göre, Mencius'ün halkın adil olmayan yöneticilere isyan hakkının doğduğunu –John Locke'tan çok önce-öne sürdüğü açıktır. Bu düşünce zaman içinde Çin'de genel kabul görmüştür.

Tarih boyunca, Mencius'ün savunduğu türden düşüncelerin genel olarak yöneticilerden çok halk tarafından tutulduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Mencius'ün önerilerinin döneminin yöneticileri tarafından benimsenmemiş olmasına hiç şaşmamak gerekir. Ancak

görüşleri zaman içinde Konfüçyüs yanlısı alimlerin ve Çin halkının giderek daha fazla beğenisini toplamıştır. Mencius'ün zaten büyük olan ünü, on bir ve on ikinci yüzyıllarda yeni Konfüçyüsçülüğün yükselişinin ardından Çin'de daha da büyümüştür.

Batı'da Mencius elbette hemen hemen hiç etki uyandırmamıştır. Bu durum sadece kısmen, Çince yazmış olmasından kaynaklanmaktadır. Lao Tzu'nun "*Mencius Kitabı*" ile aşağı yukarı aynı zamanda yazılmış "*Tao Te Ching*"i, öne sürdüğü fikirler insanların merakını uyandırdığından Avrupa dillerine birçok defa çevrilmiştir. "*Mencius kitabı*" ise nispeten daha az sayıda Batılı tarafından özgün ya da keskin bulunmuştur.

Bir devletin yaşlı ve engelli vatandaşlarının refahıyla ilgilenmesi kulağa cazip gelebilir, düşük vergi oranlarından yana olmak da aynı derecede çekicidir. Ancak, bu iki siyasayı benimsediğini ayrıntılara girmeden ifade eden bir Amerikalı siyaset adamına, muhtemelen ne liberaller ne de muhafazakarlar güvenecektir. Benzer şekilde, Mencius bir yandan refahın daha hakça paylaşımından yana olduğunu belirtirken, diğer yandan serbest ticaret ve düşük vergi oranlarını olumlu bulduğunu söylüyor; bu iki siyasa arasındaki olası çelişkilerin ayırtına varamıyordu. Bu satırla Mencius'e karşı biraz haksızlık ediliyormuş gibi oluyor; ne de olsa Kongre seçimlerine katılmak gibi bir niyeti yoktu! Kısmen tutarsız da olsa, bir takım değerli ilkeler öne süren bir felsefeci hakkında söylenecek bir şeyler olmalıdır. Varsın bu ilkeler arasındaki çelişkilerin nasıl giderileceğini belirtmemiş olsun! Yine de önceliklerini Mencius'e göre daha daha açıkça ortaya koyan Machiavelli gibi düşünürlerin insan düşüncesi üzerinde uzun vadede daha büyük etkileri olmuştur.

Ama Mencius'ün düşüncelerinin Çinlileri etkilemiş olduğu muhakkaktır. Konfüçyüsçülük açısından taşıdığı önem St. Paul'ün Hıristiyanlık için taşıdığı önem kadar büyük değilse de, (örneğin Paul'ün insanları yeni dine kabule ikna etmek konusundaki sıra dışı yeteneği Mencius'te yoktu) son derece etkili bir yazar olduğu da kuşkusuzdur. Fikirleri yaklaşık yirmi iki yüzyıl boyunca dünya nüfusunun %20 sinin yaşadığı bir bölgede okunmuş, incelenmişti. Dünyaya bakıldığında, bu kadar büyük bir etki uyandıran pek az düşünür bulunabilir.

93

ZERDÜŞT

(yaklaşık M.Ö. 628-551)

İranlı peygamber Zerdüşt (Zaradustra), 2500 yıl süren ve günümüzde hâlâ müritleri olan bir dinin; Zerdüşt dininin kurucusudur. Aynı zamanda bu dinin kutsal metni Avesta'nın en eski bölümü olan *Gathas*'ın da yazarıdır.

Zerdüşt'ün hayatı hakkındaki bilgilerimiz taslak şeklindedir ama, M.Ö. yaklaşık 628'de bugün İran'ın kuzeyinde bulunan bölgede doğduğu sanılmaktadır. Hayatının ilk dönemlerine ilişkin pek az şey bilinmektedir. Erişkinlik çağında, öne sürdüğü yeni dini vaaz etmekteydi. Önce karşı duruşlarla yüz yüze geldi ama, kırk yaşlarına geldiğinde kuzey doğu İran'da bir bölgenin hakimi olan kral Vishtaspa'yı yeni dine döndürmeyi başardı. Bundan sonra da kral, arkadaşı ve koruyucusu oldu. İran söylencelerine göre Zerdüşt yetmiş yedi yaşına kadar yaşamıştır, dolayısıyla ölüm tarihi M.Ö. 551 civarında olmalıdır.

Zerdüştlük teolojisi tek tanrıcılık ve dualizmin ilginç bir karışımıdır. Zerdüşt'e göre, "Ahura Mazda" olarak adlandırdığı bir tek

Tanrı vardır (Günümüz Farsçasında Hürmüz). Ahura Mazda (Bilge Tanrı) adalet ve doğruluktan yanadır. Ancak Zerdüştler, Angra Mainyu (Günümüz Farsçasında Ehrimen) adlı bir kötü ruhun da varlığına inanırlar ki bu da kötülük ve yalanı temsil etmektedir. Dünyada Ahura Mazda ve Ehriman arasında hiç bitmeyen bir çatışma vardır. Her birey, hangisinin yanında yer alacağını seçmekte özgürdür. İki taraf arasındaki savaş henüz başa baş sürmekteyse de, Zerdüştler uzun vadede Ahura Mazda'nın galip geleceğine inanırlar. Zerdüşt teolojisinde ölümden sonraki yaşama da kuvvetli bir inanç vardır.

Ahlaksal konularda Zerdüşt dini adalet ve doğruluğun önemi üzerinde durur. Dünya zevklerinden el çekilmesine, keza karşı cinsten uzak durulmasına karşı çıkılır. Zerdüştler, bazıları ateşe duydukları saygının etrafında dönen birçok ilginç tapınma şekilleri sergilerler. Örneğin bir Zerdüşt tapınağında kutsal ateş her zaman yanar. Ancak, en ilginç dinsel ayinlerinden biri, cenaze törenleridir. Ölüler gömülmek ya da yakılmak yerine, akbabalara yem olmak üzere kulelere yerleştirilirler. (Kuşlar normal şartlarda birkaç saat içinde kemikleri sıyırıverirler.)

Zerdüştlük, daha önceki İran dinleriyle çeşitli ortak unsurlara sahip olmakla birlikte, Zerdüşt'ün sağlığında fazla yaygınlaşmamış gibi görünmektedir. Ancak, yaşamış olduğu bölge; aşağı yukarı Zerdüşt'ün öldüğü tarihlerde, yani M.Ö. altıncı yüzyılın ortalarında, Büyük Sirus tarafından Pers topraklarına katılmıştır. Sonraki iki yüzyıl içinde bu din Pers kralları tarafından benimsenmiş ve hatırı sayılır bir taraftar kitlesi toplamıştır. Pers imparatorluğu M.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender tarafından zapt edildikten sonra, Zerdüşt dini keskin bir inişe geçti. Ancak, zaman içinde Persler siyasi bağımsızlıklarını yeniden kazandılar, Helen etkisi azaldı ve Zerdüştlükte bir canlanma oldu. Sasani hanedanın hüküm sürdüğü dönemde (yaklaşık M.S. 226-651) Zerdüştlük Pers devletinin resmi dini olarak benimsendi.

M.S. yedinci yüzyıldaki Arap istilasından sonra Pers nüfusunun çoğunluğu zaman içinde İslamiyet'e dönmüştü. (Bu dönüş, Müslümanların eski dine hoşgörüyle yaklaşmalarına karşın, za-

man zaman da zor kullanarak olmuştur). Zerdüşt olarak kalanlar, onuncu yüzyıl dolaylarında İran körfezindeki Hürmüz adasına kaçtılar. Hürmüz adasına sığınanların kendileri ya da torunları daha sonra Hindistan'a giderek burada küçük bir koloni oluşturdular. Hindular bu koloninin üyelerini Pers soyundan geliyor olmalarından dolayı "*Parsi*" olarak adlandırdılar. Bugün Hindistan'da çoğu Bombay'da ya da yakınlarında oldukça refah içinde yaşayan bir topluluk oluşturan yüz binden fazla Parsi bulunmaktadır. Zerdüştlük İran'da hiçbir zaman tamamen sona ermemiştir, ancak bu ülkede yalnızca yirmi bin kadar müridi kalmıştır.

Günümüzde dünya üzerinde Mormonlardan ya da Hıristiyan "Scientists" tarikatı mensuplarından daha az sayıda Zerdüşt yaşamaktadır. Ama Mormonizm ve Hıristiyan "Scientists" tarikatlarının kökenleri daha yakın bir geçmişe dayanmaktadır ve tarih boyunca Zerdüştlüğe inananların toplam sayısı bu görüşlerin müritlerinin sayısından çok daha fazla olmuştur. Bu kitapta Joseph Smith ve Mary Baker Eddy'ye yer verilmeyip de Zerdüşt'e verilmesinin belli başlı nedeni budur.

Dahası, Zerdüştlük teolojisi Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi başka dinleri de etkilemiştir. Zerdüşt dininin Manihaizm üzerindeki etkisi Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğundan daha da fazladır. Zerdüşt düşüncesindeki iyi ve kötü ruhlar savaşını karmaşık ve dayatmacı bir teolojiye dönüştüren Mani tarafından kurulmuş bu din, şu anda tamamen yok olmasına rağmen bir süre belli başlı dünya dinlerinden biriydi.

Zerdüştlük günümüzde hâlâ yaşamakta olan en eski dinlerden biri olmasına karşın, bir dünya dini olmaktan çok bölgesel bir din özelliğine sahiptir. Dolayısıyla önemi; Budizm, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerle karşılaştırılamaz.

94
KRALİÇE I. ELIZABETH

(1533-1603)

Kraliçe I. Elizabeth genel olarak İngiliz tarihinin en seçkin monarklarından biri kabul edilir. Kırk beş yıllık saltanatına; ekonomik refah, edebiyat alanında büyük bir verimlilik ve İngiliz donanmasının dünyanın bir numaralı donanması haline gelmesi damgasını vurmuştur. İngiliz hükümdarlarının göstermelik olmaktan öteye gidemedikleri bir dönemde yaşayan Elizabeth, İngiltere'nin "Altın Çağı"ndaki kazanımlarında belirgin bir payı vardır ve bu konudaki övgüleri fazlasıyla hak etmektedir.

Elizabeth 1533'te İngiltere'nin Greenwich kasabasında doğdu. Babası reformun İngiltere'deki öncüsü olan VIII. Henry'di. Annesi kralın ikinci karısı Anne Boleyn'di. Anne 1536'da kafası kesilerek idam edildi ve birkaç ay sonra Parlamento o sıralar üç yaşında olan Elizabeth'i evlilik dışı doğmuş ilan etti. (Bu İngiliz Katoliklerinin hep savundukları bir görüştü, Henry'nin ilk karısından boşanması-

nı yasal kabul etmiyorlardı). Parlamento'nun bu karşı çıkışına rağmen, Elizabeth sarayda büyütüldü ve mükemmel bir eğitim gördü.

VIII. Henry 1547'de, Elizabeth on üç yaşındayken öldü. Sonraki on bir yıl boyunca İngiltere'yi yönetenler pek başarılı değillerdi. Elizabeth'in üvey kardeşi VI. Edward 1547-1553 yılları arasında saltanat sürdü. Hükümranlığı süresince devlet kuvvetle Protestan yanlısı bir politika izledi. Ardından gelen beş yılda tahtta bulunan kraliçe I. Mary, Papalık makamının üstünlüğünü ve Roma Katolikliğinin geri getirilmesi gerektiğini savundu. Saltanatı sırasında Protestan İngilizler kıyıma uğradı, 300'ün üzerinde insan öldü (Bu olay kraliçeye hiç de övgü taşımayan bir takma ad kazandırdı: "Kanlı Mary"). Elizabeth de tutuklanarak Londra kulesine gönderildi. Daha sonra serbest bırakılmasına rağmen, bir süre için hayatı tehlikedeydi. Mary ölüp (1558) de yirmi beş yaşındaki Elizabeth tahta çıktığında İngiltere'de bayram havası esti.

Genç kraliçeyi bekleyen bir sürü sorun vardı: Fransa'yla savaş hali, İskoçya ve İspanya ile gergin ilişkiler, devletin bozuk finanssal durumu ve hepsini gölgede bırakan; ülke içindeki amansız dinsel savaşlar.

Bu son sorun ilk önce ele alındı. Elizabeth'in iş başına gelmesinden kısa süre sonra, Anglikan mezhebini İngiltere'nin resmi dini haline getiren "hakimiyet ve birlik kararnamesi" yayımlandı (1559). Bu ılımlı Protestanları memnun ettiyse de, Püritanlar daha radikal bir değişim isteği içindeydiler. Bir yandan Püritanların diğer yandan da Katoliklerin karşı duruşlarına rağmen, Elizabeth, 1559'da sağladığı uzlaşmanın saltanatı süresince sapasağlam arkasında durdu.

Dini ortam, İskoç kraliçesi Mary'nin etrafında gelişen olaylarla karmakarışık bir hal almıştı. Mary İskoçya'dan sürülmüş ve İngiltere'ye sığınmıştı. Burada Elizabeth'in kendisini tutsak aldığını kısa süre sonra anladı. Elizabeth'in yaptığı keyfi bir iş değildi: Mary bir Katolikti ve Elizabeth'ten sonra tahta çıkmak gibi bir iddiası da vardı. Bu da herhangi bir isyanın ya da komplonun başarılı olması halinde İngiltere'nin yeniden bir Katolik kraliçeye sahip olması demekti. Nitekim, Mary'nin hapiste bulunduğu on dokuz yıl boyun-

ca Elizabeth aleyhine birkaç komplo düzenlendi ve bu komplolarda Mary'nin parmağı olduğunu gösterir ciddi kanıtlar da mevcuttu. En sonunda, 1587'de Mary öldürüldü. Elizabeth ölüm emrini isteksizce imzaladı. Devlet adamları ve Parlamento'nun çoğu üyesi Mary'nin çok daha önce idam edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.

Dinsel çelişkilerin Elizabeth için tehlikeli yanları olduğu kuşkusuzdur. 1570'te Papa V. Pius O'nu aforoz etti ve tahttan indirilmesini emretti, 1580'de ise Papa XIII. Greguar Elizabeth'in katlinin günah olmayacağını bildirdi. Ancak bu durumun Elizabeth'e sağladığı bazı yararlar da vardı. Saltanatı süresince Protestanlar, İngiltere'de Katolikliğin yeniden canlanacağından korktular. Elizabeth böylesi bir canlanmaya karşı kendisini siper etti, İngiliz Protestanları tarafından bunca sevilmesinin altında yatan esas neden de buydu.

Elizabeth keskin zekaya dayanan bir dış politika izliyordu. Daha 1560'ta İskoçya ile huzurlu bir dönem yaşanmasını sağlayan Edinburgh anlaşmasını sonuca ulaştırdı. Fransa ile savaşı bitirdi ve iki ülke arasındaki ilişkiler gelişti. Ancak, zaman içinde koşullar İngiltere'yi İspanya ile savaşa zorladı. Elizabeth savaştan kaçınmaya çalıştıysa da, on altıncı yüzyılın İspanyol devletinin militan Katolikliği göz önüne alındığında, İspanya ve Protestan İngiltere arasında savaş muhtemelen kaçınılmazdı. Hollanda'da İspanyol hakimiyetine karşı bir başkaldırı da bu duruma katkıda bulundu: Hollandalı asilerin çoğu Protestandı ve İspanyollar isyanı bastırmaya kalkıştıklarında Elizabeth asilerin tarafını tuttu. Elizabeth savaşa hevesli değildi. Yanındaki devlet adamları ve Parlamento da, İngiliz halkının çoğunluğu gibi, silahlı bir çatışmaya O'ndan çok daha fazla istekliydi. Dolayısıyla, İspanya ile gerçekten savaşılmaya başlandığı 1580 yılında Elizabeth İngiliz halkının kuvvetli desteğini arkasında hissediyordu.

Aradan geçen yıllar içinde Elizabeth İngiliz donanmasını devamlı güçlendirmişti, ancak İspanya kralı II. Filip İngiltere'yi işgal etmek için süratle "Armada" yani, büyük bir donanma kurdu. Armada hemen hemen İngiliz donanmasının sahip olduğu sayıda ge-

miye sahipti ama denizci sayısı İngiliz donanmasındakinden çok daha azdı. Dahası İngiliz denizcileri daha iyi eğitilmişlerdi, gemileri daha kaliteliydi ve ateş güçleri daha yüksekti. 1588'de tutuştukları büyük deniz savaşı, İspanyol "Armada"sının kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu zaferin bir sonucu olarak, İngiltere, yirminci yüzyıla kadar elinde tuttuğu, dünyanın en önde gelen donanmasına sahip olma üstünlüğünü kazandı.

Elizabeth mali meselelerde her zaman ihtiyatlıydı ve saltanatının ilk yıllarında İngiliz tahtının mali durumu çok iyiydi. Ama İspanya ile yaşanan çelişkinin maliyeti yüksek olmuştu ve saltanatının son yıllarında hazine boşalmıştı. Ancak taht fakirleşse de, ülke genelindeki refah düzeyi tahta ilk çıktığı günlere göre daha yüksekti.

Elizabeth'in kırk beş yıllık (1558-1603) saltanat dönemi İngiltere'nin "altın çağı" kabul edilir. İngiltere'nin –Edward de Vere, ya da bilinen adıyla William Shakespeare'in de içinde bulunduğu- en büyük yazarlarından bazıları bu dönemde yaşamışlardır. Elizabeth'in bu gelişme konusunda takdir edilmeye kesinlikle hakkı vardır: Londra'daki yetkililerin karşı çıkışına rağmen Shakespeare tiyatrosunu teşvik etti, de Vere'e cömert bir ödenek verdi. Ancak bu dönemde edebiyatta görülen verimlilik müzik ya da resimde görülemedi.

Elizabeth çağı İngilizlerin kaşif olmalarına da tanıklık etti. Rusya'ya keşif yolculukları düzenlendi, Martin Frobisher ve John Davis'in Uzakdoğu'ya kuzey batıdan bir yol bulma girişimleri oldu. Sir Francis Drake deniz yoluyla dünyanın çevresini dolaştı (1577-1580) ve yolculuğu sırasında California'ya uğradı. Sir Walter Raleigh ve diğerlerinin Kuzey Amerika'da İngiliz yerleşimleri kurmayı hedefleyen başarısız girişimleri oldu.

Elizabeth'in belki de en büyük kusuru, kendisinden sonra tahta geçecek birini bırakmamış olmasıydı. Sadece hiç evlenmemekle kalmadı, belki de belirlediği ismin bir süre sonra kendisine rakip olacağı korkusuyla, yerine geçecek bir kişi belirlemekten de kaçın-

dı. Veliaht bırakmamasının nedeni ne olursa olsun genç yaşta -ya da İskoçyalı Mary'den önce- ölmüş olsaydı İngiltere, tahta kimin çıkacağı konusunda muhtemelen bir iç savaşa girecekti. İngiltere'nin şansına, Elizabeth yetmiş yaşına kadar yaşadı. Ölüm döşeğindeyken İskoç kralı VI. James'i (İskoçyalı Mary'nin oğlu) veliaht ilan etti. Bu durum İngiltere ve İskoçya'yı aynı taç altında birleştirmiş olsa da pek iyi bir seçim sayılmazdı. Hem James hem de oğlu I. Charles, İngiliz anlayışına göre çok katıydılar ve yüzyılın ortasında iç savaş çıktı.

Elizabeth eşine az raslanacak kadar zeki bir kişi ve kurnaz bir siyasetçiydi. Gerekli durumlarda katı davranabilmekle birlikte, savaşa ve kan dökülmesine karşı gözle görünür bir şekilde karşıydı. O da babası gibi siyasi gücünü Parlamento ile savaşmak yerine aynı safta yer alarak sürdürdü. Hiç evlenmedi ve muhtemelen, açıkça söylediği gibi, bakire olarak kaldı. Ama O'nun erkeklerden nefret ettiğini düşünmek de oldukça yanlıştır. Tam tersine, erkeklerden hoşlandığı ve arkadaşlıklarından zevk aldığı her zaman açıkça görünürdü. Devlet adamlarını iyi seçerdi: Seçimleri konusunda bir miktar payenin de 1558'den 1598 yılında ölünceye kadar baş danışmanı olan William Cecil'e (Lord Burghley) verilmesi gerektiğinden de kuşku yoktur.

Elizabeth'in belli başlı başarıları şöyle özetlenebilir: Birinci olarak, İngiltere'yi reformun ikinci aşamasından fazla kan dökülmeden geçirdi (Otuz yıl savaşlarında (1618-1648) nüfusunun %25 ini kaybeden Almanya ile oluşturduğu tezat özellikle çarpıcıdır). İngiliz Katolik ve Protestanları arasındaki dinsel düşmanlığı kısmen gidererek ulusunu bir arada tutmayı başardı. İkinci olarak; kırk beş yıllık saltanat dönemi, yani Elizabeth çağı, dünyanın en büyük milletlerinden birinin altın çağı sayılır. Üçüncü olarak; İngiltere'nin yüzyıllar boyu sürdüreceği, önemli bir güç olma özelliğini kazanması O'nun saltanat dönemine rastlar.

Elizabeth bu listede istisnai bir durumu vardır. Esas olarak bu kitap yenilikçi insanların, siyasete yeni fikir ya da değişimler getir-

miş kişilerin bir listesidir. Elizabeth yenilikçi değildi, izlediği siyaset genellikle temkinli ve muhafazakardı. Yine de, hükümranlığı döneminde, bilinçli olarak ilerleme sağlamaya çalışan çoğu hükümdarın döneminde kaydedilenden çok daha fazla ilerleme kaydedildi.

Elizabeth Parlamento ve hükümdar arasındaki can sıkıcı yetki sorunuyla doğrudan ilgilenmeye kalkışmadı. Sadece despotluktan kaçınarak İngiliz demokrasisinin gelişimine belki de demokrat bir anayasa yaparak bulunabileceğinden daha fazla katkıda bulundu. Elizabeth askeri zaferlerin peşinde değildi, büyük bir imparatorluk kurmak ise O'nu hiç ilgilendirmeyen bir konuydu (Gerçekten de Elizabeth döneminde İngiltere imparatorluk değildi). Buna rağmen İngiltere'ye dünyanın en güçlü donanmasını bıraktı ve daha sonra kurulacak muazzam İngiltere imparatorluğunun temellerini attı.

Ancak Büyük Britanya'nın deniz aşırı imparatorluğu Elizabeth'in ölümünden sonra, hatta çok daha sonra ortaya çıktı. Avrupa'daki genel genişleme ve İngiltere'nin coğrafi konumunun doğal bir sonucu olarak düşünülebilecek İngiltere imparatorluğunun oluşumunda başka birçok kişi önemli rol oynadı. Atlantik'e kıyısı olan diğer önemli Avrupa devletlerinin (Fransa, İspanya ve hatta Portekiz) de büyük deniz aşırı imparatorluklar kurdukları da kaydedilmelidir.

Benzer şekilde, Elizabeth'in İngiltere'nin İspanyol tehdidine karşı savunulmasında üstlendiği rol kolaylıkla abartılabilir. Geriye dönülüp bakıldığında, İspanya İngiliz bağımsızlığı konusunda hiçbir zaman ciddi bir tehdit oluşturmuş gibi görünmemektedir. İngiliz donanmasıyla İspanyol Armadası arasındaki savaşın hiç de başa baş yürümediği hatırlanmalıdır. (İngilizler bir tek gemi bile kaybetmediler !) Dahası, İspanya İngiltere'ye asker çıkarmayı başarsaydı bile, bu askerlerin ülkeyi fethetmeleri uzak ihtimaldi. İspanyol askerlerin Avrupa'nın başka yerlerinde de çarpıcı başarılar göstermemişlerdi. Hollanda'daki minik isyanı bile bastıramayan İspanya'nın İngiltere'yi istilası söz konusu olamazdı. On altıncı yüz-

yılda İngiltere'de milliyetçilik İspanyol istilasına meydan vermeyecek kadar güçlenmişti.

Elizabeth nasıl derecelendirilmelidir? Aslında etkisi yaşadığı bölgeyle sınırlı kalmıştır, dolayısıyla Rus çarı Büyük Pedro ile karşılaştırılması uygunmuş gibi görünmektedir. Pedro'nu Elizabeth'e göre çok daha yenilikçi olduğu ve Rusya'nın önünde yeni bir yol açtığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, ortalama zekaya sahip bir Rus'u, Elizabeth'in Pedro'dan daha üst sıralarda yer alması gerektiğine ikna etmekte güçlük çekerdi. Öte yandan, Elizabeth döneminden bu yana geçen yüzyıllar içinde İngiltere'nin ve İngilizlerin oynadıkları önemli roller göz önüne alındığında, O'nu Pedro'dan çok alt sıralara yerleştirmek de hata olurdu. Ne olursa olsun, tarihte bu iki kişi kadar başarı kazanmış sadece bir avuç hükümdar vardır.

95
MİKHAİL GORBAÇOV

(1931-)

Geçtiğimiz kırk yılın en önemli siyasi olayı Sovyetler Birliği'nin dağılması ve komünizmin çöküşüydü. On yıllar boyu bütün dünyayı yutacağı sanılan bu hareket, şaşırtıcı bir hızla inişe geçmiştir ve artık "tarihin çöp sepetine" doğru yol alır gibi görünmektedir. Bu hayret verici çöküş ve yıkılışın ortasında, bir kişi çok önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır: SSCB'nin son altı yılında (1985-1991) bu devletin başkanlığını yapan Mikhail Gorbaçov...

Gorbaçov 1931'de güney Rusya'nın Stavropol bölgesindeki Privolnoe köyünde doğmuştur. Çocukluğu dünyanın en kanlı despotlarından biri olan Joseph Stalin'in diktatörlüğüne denk gelmiştir. Hatta büyük babası Andrei Stalin'in hapishane-kamplarında dokuz yıl geçirmiş, 1941'de Almanların Rusya'yı işgalinden birkaç ay önce serbest kalabilmişti. Mikhail II. Dünya savaşı sırasında asker olamayacak kadar küçüktü, ama babası orduya hizmet etti, ağabeyi çatışma sırasında öldü ve Privolnoe sekiz ay kadar Rus işgali altında kaldı.

Ama bunların hiçbiri Gorbaçov'un yaşantısında birşeyleri ertelemedi. Okulda mükemmel notlar aldı, on beş yaşındayken Komsomol'a (Genç komünistler topluluğu) katıldı ve dört yıl biçer döver operatörlüğü yaptı. 1950'de Moskova Devlet üniversitesinde hukuk tahsiline başladı, 1955'te mezun oldu. Komünist partiye üye olması ve ileride evleneceği Raisa Maksimovna Titorenko ile tanışması üniversite yıllarına rastlar (1952). Gorbaçov'un mezuniyetinden kısa bir süre sonra evlendiler ve İrina adlı bir kızları oldu.

Gorbaçov, hukuk diplomasını aldıktan sonra Stavropol'a döndü ve parti bürokrasisi içinde yavaş yavaş yükselmeye başladı. 1970'te partinin bölge komitesinin birinci sekreteri oldu, ertesi yıl Komünist parti merkez komitesi üyeliğine atandı. 1978 yılında Moskova'ya taşındığında büyük bir terfi aldı; merkez komitesinin tarımdan sorumlu sekreteri oldu. Gorbaçov 1979'da Politbüro (Sovyetler Birliğinin yönetim organı) üyeliğine aday gösterildi ve 1980'de de üyeliğe getirildi.

Bu konumların hepsine Leonid Brejnev iktidarı (1964-1982) sırasında bulundu. Brejnev'in ölümünün ardından Andropov (1982-1984) ve Çernenko (1984-1985) kısa sürelerle iktidar oldular ve işte bu yıllarda Gorbaçov Politbüro'nun önde gelen üyelerinden biri haline geldi. Çernenko 11 Mart 1985'te öldü ve hemen ertesi gün Gorbeçev yerine genel sekreter atandı. (Politbüro seçimde gizli oy kullanmıştır ancak, fısıltı gazetesi Gorbeçev'in muhafazakar Viktor Grişin'den çok az oy farkıyla seçildiğini söylemektedir. Yalnızca iki üç kişinin başka türlü oy vermesi bile tarihin akışını nasıl değiştirirdi kimbilir!)

Sovyet liderlerinin çoğundan farklı olarak, Gorbaçov parti lideri olmadan önce ülke dışına defalarca seyahat etmişti (1966'da Fransa, 1967'de İtalya, 1983'te Kanada ve 1984'te İngiltere). Dolayısıyla iş başına geldiğinde Batılılar O'nun geçmişteki Sovyet liderlerine göre daha modern ve özgürlükçü olacağını umuyorlardı. Bu umutlar boşa çıkmadı ama, Gorbeçev'in yaptığı reformların hızı ve büyüklüğü bütün beklentilerin ötesine geçmişti.

Gorbaçov iş başına geldiğinde Sovyetler Birliği ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı; devletin silahlanmaya ayırdığı muazzam bütçe

nedeniyle mali kaynakların tükenmesi bu sorunların had safhaya çıkmasına sebep oldu. Silahlanma yarışına bir son verilebileceği düşüncesiyle, Amerikan başkanı Ronald Reagen'ın zirve toplantısı önerisini hemen kabul etti. İki lider dört toplantıda buluştular: 1985'te Cenevre'de, 1986'da Reykjavik'te, 1987'de Washington ve 1988'de Moskova'da. Elde edilen en önemli sonuç, aralık 1987'de imzalanan nükleer silahların sınırlandırılması anlaşmasıydı. Bu süper güçlerin elinde bulunan nükleer silah adedini hakikaten *azaltan* ilk anlaşmaydı. Hatta orta menzilli silahlar tamamen kaldırılmıştı!

Uluslar arası gerginliği azaltan bir diğer eylem de, Gorbaçov'un Sovyet askerlerini Afganistan çekme kararıydı. Sovyet ordusu bu ülkeyi 1979'da, Brejnev döneminde işgal etmiş ve başlangıçta önemli askeri başarı kazanmıştı. Ama Reagan'ın Afgan gerillalarına Stinger füzesi verme kararı almasından sonra (ki Sovyet hava gücünün etkisini büyük ölçüde azaltmıştı) işler tersine döndü ve Sovyetler uzun ve sonu belli olmayan bir savaş batağına saplandılar. Dış dünya Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini her zaman şiddetle eleştirmişti, halk da bu savaştan hoşlanmıyordu, devlet bütçesi için de yüktü ama; Brejnev, Andropov ve Çernenko (hatta işin başında Gorbaçov da) itibar kaybetme korkusuyla çekilmeye razı olmuyorlardı. En sonunda Gorbaçov uğranan kayıpları azaltmaya karar verdi ve 1988 başlarında bütün Sovyet gücünün Afganistan'dan çekileceğini taahhüt eden bir anlaşma imzaladı. (Çekilme, üzerinde anlaşmaya varılmış olan tarihte, Şubat 1989'da tamamlandı).

Dış siyasette meydana gelen bu değişiklikler çarpıcıydı ama Gorbeçov asıl çabayı iç meseleleri çözümleme konusunda harcadı. Sovyet ekonomisinin kötü gidişiyle başa çıkabilmek için büyük bir "*perestroika*" (*yeniden yapılanma*) programının gerekli olduğunu en başından görmüştü. Bu yeniden yapılanmanın bir yanı olarak, Gorbaçov döneminde -o güne kadar Sovyet devletini neredeyse tamamen kontrolü altında bulunduran- Komünist partinin yetkileri büyük ölçüde azaltıldı. Ekonomik düzeyde yeniden yapılanma, bazı alanlarda özel sektör faaliyetlerini yasal hale getirerek gerçekleştirildi.

Gorbaçov'un Marks ve Lenin'in sadık takipçisi olduğu konusunda her zaman ısrar ettiği ve sosyalizme yürekten inandığı da kaydedilmelidir. Amacının sadece komünist sistemi daha iyi işler hale getirecek şekilde *yeniden şekillendirmek* olduğunu söylüyordu.

Yaptığı reformların belki de en köklüsü 1986'da öne sürdüğü *"glasnost"* (*açıklık*) politikasıydı. Bu politikanın bir yönü, devletin kendi faaliyetleri ve halkı ilgilendiren olaylar karşısındaki duruşunu daha açık, açık yüreklilikle ve tarafsız olarak ortaya koymasıydı. Bir diğer yönü özel kişilerin ya da yayın organlarının siyasi meseleleri özgürce tartışmalarına izin vermesiydi. Tartışılması sadece birkaç yıl önce hapse -Stalin döneminde belki de ölüme- mahkum edilmeyi gerektiren görüşlerin yayımlanması bu dönemde gündelik bir olay haline geldi. Sovyet gazetelerinin; hükümet politikalarını, Komünist partiyi, yüksek rütbeli devlet memurlarını, hatta Gorbaçov'un kendisini eleştirmeleri mümkün oldu!

SSCB'nin demokratikleşmesi yolunda bir diğer önemli adım, yeni Sovyet parlamentosu "Halkın vekilleri meclisi"nin oluşturulması için 1989'da yapılan serbest seçimlerdi. Bunlar elbette Batılı anlamda serbest seçimler değildi: Adayların % 90'ı iktidardaki Komünist partisinin üyeleriydi ve başka bir partinin seçime katılmasına da izin verilmemişti. Ama seçimler gizli oy -açık sayım usulüyle yapılmıştı, adaylar arasında seçim yapılması mümkündü ve oy sayımında da dürüst davranılmıştı. Komünistlerin iktidara geldiği 1917'den bu yana yapılmış olan, seçime benzer tek seçimdi.

Seçim sonuçları -yasaların izin verdiği ölçüde- Komünist partiye bir "güvensizlik oyu"na dönüştü. Eski parti liderlerinden birçoğu, o güne kadar hiç karşıtı olmayanlar bile, yenilgiye uğradı ve meclis üyeliğine açık sözlü birkaç muhalif seçildi.

SSCB deki etkileyici reformlara rağmen, Doğu Avrupa'da 1989-1990 yılları arasında meydana gelen sarsıcı gelişmeleri kimse beklemiyordu. II. Dünya savaşı sonunda bu bölgenin tamamı Rus askerlerinin işgali altına girmiş ve 1940'larda altı ülkede Sovyet uydusu komünist rejimler yerleştirilmişti: Bulgaristan, Romanya, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya. Bu rejimler halk tarafından benimsenmemekle birlikte, arkalarına gizli polis ve

ordunun desteğini almış olan liderleri kırk yılı aşkın bir süre hakimiyetlerini sürdürdüler. 1956'da Macaristan'da olduğu gibi, bir halk isyanı sonucu komünist tiranlardan biri devrilebilse bile Sovyet askerleri hemen komünistleri iktidara iade ediyorlardı. Polonyo'da 1989 Haziranında yapılan seçimler komünistlerin arkasında bölge halkının desteğinin bulunmadığını açıkça gösterdiyse de, 1989 eylülünde Doğu Avrupa'da komünist ve Rus hakimiyeti güvendeymiş gibi görünüyordu. Ancak yılın sonunda tüm sistem kasırgaya tutulmuş iskambil evler gibi çöktü.

Sorunlar Doğu Almanya'da başladı. Ünlü Berlin duvarının 1961'de yapılmasından bu yana, birçok Doğu Alman Batı'ya sığınmak istemiş ve birçoğu da "Duvar"ı aşıp özgürlüğe kavuşmak için boşuna girişimde bulundukları sırada vurulmuşlardı. Duvar yıllar boyu, Doğu Almanya'nın ve hatta bütün komünist rejimlerin kocaman hapishane- kamplardan başka bir şey olmadıklarını gösteren asık yüzlü bir simge olmuştu. Doğu Almanlar Batı'ya başka noktalardan da geçemiyorlardı. Devlet kaçmaya kalkışacakları yakalamak için sınır boyuna dikenli teller, alarmlar, askeri devriye ve mayın tarlaları yerleştirmişti. Ancak, 1988 ve 1989'da bir çok Doğu Alman dolaylı yoldan; önce bir başka Doğu Avrupa ülkesine gidip -ki bu yasaldı- buradan Batı'ya geçerek, kaçmayı başarmıştı.

Ekim 1989'da Doğu Almanya'yı yıllardır yönetmekte olan şiddet yanlısı, katı komünist Erich Honecker bu kaçış yolunu kapatmaya kalkıştı. Birkaç gün sonra Doğu Berlin Honecker'in bu davranışını protesto eden gösterilere sahne oldu. Yaşanan kriz sırasında Gorbçev Berlin'i ziyaret etti, Honecker'e reformları ertelememesini öğütledi, gösterileri güç kullanarak bastırmaya çalışmaması konusunda uyardı ve Sovyet askerlerinin (Doğu Almanya'da o sıralar 380.000 Sovyet askeri vardı) Doğu Alman halkına karşı kullanılmayacağını açıkça ifade etti.

Gorbaçov'un söyledikleri, göstericilerin kendilerine güvenlerini arttırırken, Doğu Alman polisi ve ordusunun kalkışacağı kanlı bir bastırma harekatını da engelledi. Birkaç gün içinde çeşitli Doğu Alman şehirlerinde büyük kitle gösterileri başladı. İki hafta içinde, Honecker görevinden çekilmek zorunda kaldı. Ancak yerine gelen

Egon Krenz de komünist olduğu için ve sınırlar hâlâ kapalı olduğundan kitlesel gösteriler sürdü. Sonunda, 9 kasımda; Krenz Berlin duvarının açılacağını ve Doğu Almanların Batı'ya serbestçe geçmelerine izin verileceğini duyurdu!

Pek az duyuru bu kadar sevinç uyandırmış ve pek az duyurunun bu denli hızlı ve derin sonuçları olmuştur. Sınırdan birkaç gün içinde, Batıdaki hayatın neye benzediğini kendi gözleriyle görmek isteyen milyonlarca Doğu Alman aktı. Gördükleri onları kırk dört yıllık komünist yönetimin hem özgürlüklerini hem de refahlarını çaldığına inandırmaya yetti.

Berlin duvarının açılması filozofun "asıl geçerli olan gerçeklerin kendisi değil, insanların bu gerçekleri nasıl gördüğüdür" söyleminin çarpıcı bir doğrulanması gibiydi. Krenz'in duyurusunu izleyen ilk birkaç gün içinde Duvar hâlâ yerinde duruyordu ve Doğu Alman hükümeti sınırı her an kapatabilirdi. Ama insanlar sanki sınır hep açık kalacakmış gibi davranıyorlardı ve herkes böyle davrandığı için Duvar'ın gerçekten olmayışına eşdeğer bir etki doğuyordu!

Doğu Avrupa'da yaşayan insanlarının hepsi Berlin duvarının yıkılmasına Fransız halkının Bastille'in yakılmasına iki yüzyıl önce vermiş olduğu tepkiye çok benzer bir tepki verdiler: Duvar, despotların baskı güçlerini yitirdiklerinin canlı bir göstergesiydi. Birbiri ardına ülkelerde, halk efendilerine başkaldırdı ve bunca zamandır kendilerini egemenliği altına almış olan komünist rejimleri bir kenara ittiler.

Bulgaristan'da, ülkeyi demir yumruğuyla otuz beş yıldır yönetmekte olan Todor Jivkov derhal istifaya zorlandı (10 Kasım 1989).

Bir hafta sonra Çekoslovakya'nın başkenti Prag'da geniş katılımlı gösteriler başladı. Bu gösteriler başkan Gustav Husak'ın 10 Aralıkta görevden çekilmesi ve Komünist partinin iktidardan düşmesiyle sonuçlandı. Husak'ın yerine kısa bir süre sonra; önde gelen muhaliflerden ve yılın ilk birkaç ayını siyasi mahkum olarak hapiste geçirmiş olan Vaclav Havel başkan tayin edildi!

Değişim Macaristan'da daha da hızlıydı. Bu ülkede devlet ekim 1989'da muhalefet partilerini yasallaştırmıştı. Sonra 26 Kasımda serbest seçimler yapıldı ve bu yeni partiler, iktidarı kan dö-

külmesine meydan vermeden terk eden komünistleri son yenilgilerine uğrattılar.

Polonya'da olaylar bundan da hızlı gelişti ve yılın sonlarında, zaferi kazanmış olan komünizm karşıtları sosyalizmin tamamen kökünü kazımaya ve 1 Ocak 1990'dan itibaren tam bir serbest piyasa ekonomisi uygulamaya karar verdiler.

Egon Krenz Doğu Almanya sınırını açarken belki de böylece muhalefeti yatıştıracağını ve protestolara son vereceğini ümit etmişti. Ama hiç de öyle olmadı. Protestolar sürdü ve 3 Aralık 1989'da Krenz devlet başkanlığından istifa etti. Dört gün sonra hükümet, seçimlerin yapılmasına karar verdi ve bu seçimlerde-hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde- komünistler çok kötü bir yenilgi aldılar.

Son dayanak noktası, şiddet yanlısı diktatör Nikolai Çavuşesku'nun iktidarından vazgeçmemeye kararlı olduğu Romanya'ydı. 15 Aralıkta Timisoara'da yönetimine karşı gösteriler yapıldığında orduya halkın üzerine ateş açtırmıştı. Ama öfkeli kalabalık bastırılamıyordu. Gösteriler devam etti ve kısa sürede diğer şehirlere de yayıldı. 25 Aralıkta Çavuşesku devrildi, tutuklandı ve idam edildi. Doğu Avrupa'da son domino taşı da yerinden oynamıştı.

Her biri kendi başına büyük önem taşıyan bu olaylar kısa süre sonra şu olaylara yol açtı:

1) Sovyet askerleri Çekoslovakya ve Macaristan'dan çıktılar.

2) Özgürlüğüne kavuşan devletlerde gerçek seçimler yapıldı (bu seçimlerde komünist partiler genellikle zayıf kaldı).

3) Sovyet uydusu birkaç ülkede daha Marksizm terk edildi (örneğin Moğolistan ve Etiyopya).

4) Almanya, Ekim 1990'da yeniden tek ülke oldu.

Ancak bu değişimlerin hepsinden daha da önemlisi, SSCB içinde milliyetçi hareketlerin hızla büyümesiydi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği taşıdığı isme rağmen hiçbir zaman gönüllü bir "birlik" olamamıştı. Daha çok çarların yönettiği eski Rus İmparatorluğunun devamı niteliğindeydi: İstilalar sonucu bir araya ge-

tirilmiş bir halklar topluluğu (Çarlık Rusyasını Batılılar "milletlerin hapishanesi" olarak tanımlarlardı). Tıpkı eski İngiliz, Fransız ve Hollanda imparatorluklarında yaşayanların özgürlük istedikleri gibi, bu halkların da birçoğu bağımsızlıklarını sürdürmek arzusundaydılar. Bu özlemlerini, ne Stalin'in demir yumruğu altındayken, ne de O'ndan sonra gelen yöneticilerin biraz daha yumuşak ama yine de sert ellerindeyken açıkça dile getirebilmeleri mümkün olmamıştı. Ama Gorbaçov *glasnost*unda bu milliyetçi arzulardan söz edilebilirdi ve örgütlü hareketlerin ortaya çıkması için fazla bir süre geçmesi gerekmedi. Estonya, Letonya ve Moldovya'da ve birkaç Sovyet cumhuriyetinde daha huzursuzluk vardı ama işin kopma noktasına geldiği ilk yer, küçücük Litvanya oldu. 11 Mart 1990'da, Sovyetlerden ayrılmanın en önemli madde olarak ele alındığı genel seçimler sonrasında, Litvanya parlamentosu ülkenin tam bağımsızlığı yönünde cesur bir karar aldı.

Teknik olarak Litvanyalılar yasal haklarını kullanıyorlardı: Sovyet anayasasında on yıllardır, cumhuriyetlerin birlikten ayrılma hakları olduğu öngörülüyordu. Ancak, Gorbaçov'dan önce bu hakkı kullanma girişimlerinin şiddetle bastırılacağı ve böyle bir girişimde bulunanların vahim sonuçlarla karşı karşıya kalacağı konusunda sessiz bir anlaşma vardı.

Gorbaçov'un tepkisi ilginçti. Litvanya hareketini derhal yasa dışı olarak niteledi, geri alınmadığında takdirde sonuçlarının korkunç olacağı tehdidinde bulundu, ekonomik ambargo koydu ve Sovyet askerlerine Litvanya'nın başkentinde gövde gösterisi yaptırdı. *Ama*, ayrılıkçı cumhuriyeti-Stalin'in yapacak olduğu gibi-doğrudan askeri güç uygulayarak ezmeye kalkışmadı, Litvanyalı liderlere ateş açmadı, hatta hapse bile atmadı.

Litvanya küçük bir ülkeydi ve Sovyetler Birliği için kendi başına ne ekonomik ne de askeri önem taşımıyordu. Ancak Litvanya'nın ortaya koyduğu *örnek* çok önemliydi. Litvanya'nın birlikten ayrılma girişimi anında bastırılmayınca diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki milliyetçiler de ümit ve cesaret kazandılar. İki ay içinde

Letonya parlamentosundan da SSCB'nden ayrılma kararı çıktı. Sonra 12 Haziran 1990'da Rusya (Sovyetler Birliği'nin en büyük cumhuriyeti) "egemenliğini" ilan etti. Bu tam anlamıyla bağımsızlık ilanı olmasa da buna çok yakın bir şeydi. O yılın sonuna gelindiğinde on beş Sovyet cumhuriyeti ya bağımsızlığını ya da egemenliğini ilan etmişti.

Gorbaçov'un eylemleri (ve kritik anlardaki *eylemsizliği*) nedeniyle zincirden boşalan bu muazzam değişim Komünist partinin eski yönetim yanlısı liderlerinin çoğu ve Sovyet ordusu tarafından, doğal olarak, dehşetle karşılandı. 1991 ağustosunda bunlardan bazıları bir darbe yaptılar. Gorbaçov tutuklandı ve darbeye liderlik edenler reformları tersine döndürmeyi başarabilirmişler gibi göründü. Ancak, Sovyetler Birliği içinde önde gelen diğer liderler -en çok da Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin-, Rus halkının büyük çoğunluğu gibi, darbeye karşı çıktılar ve darbe birkaç gün içinde kırıldı.

Darbenin başarısızlığa uğramasından sonra, olaylar şaşırtıcı bir hızla ilerledi. Komünist parti hemen iktidardan uzaklaştırıldı, faaliyetleri yasaklandı ve mülkiyetine el konuldu. Dahası, aynı yılın sonunda SSCB'ni oluşturan bütün cumhuriyetler birlikten ayrılmış ve Sovyetler Birliği resmen erimişti. Komünist sistemde sadece reform hedefleyenler, Yeltsin gibi bu sistemin tamamen ortadan kaldırmayı isteyenler tarafından bir kenara itildi. Gorbaçov da Aralık 1991'de görevden ayrıldı.

Bu durum bir sonraki soruyu sormamıza yol açıyor: İktidarda olduğu yıllar içinde oluşan değişimden Gorbeçev *kişisel olarak* aslında ne kadar sorumluydu?

SSCB de O'nun önderliğinde ekonomi alanında çeşitli reformlar yapılmıştı. Ancak, bana bu hususta fazla bir payı yokmuş gibi geliyor. Reform yapmaya Sovyet sisteminin aşikar başarısızlıkları tarafından zorlanmıştı ve gerçekleştirdiği reformlar ya çok küçüktü ya da bunlar için çok geç kalınmıştı. Aslına bakılırsa, Gorbaçov'un düşmesini en önde gelen sebebi Sovyet ekonomisinin etkin işlememesiydi.

Öte yandan, Gorbaçov, Doğu Avrupa'yı özgürlüğe kavuşmasında oynadığı rol nedeniyle büyük övgü hak etmektedir. Altı ülke Sovyet hükümranlığından kurtulmuştur ve bu değişimin tersine döndürülmesi mümkün görünmemektedir. Gorbaçov'un olaylar üzerindeki kişisel etkisinden de kuşku duyulamaz. Doğu Avrupa'daki reform hareketleri, Rusya içindeki özgürleşme hareketinden hız almış ve Gorbeçev'in, Doğu Avrupa ülkelerinin kendi yollarına gitmelerini istediğini sık sık yineleyen demeçleriyle yüreklendirilmiştir. Daha ötesi, Doğu Avrupa'da kitle gösterilerinin başladığı o hayati anda, ekim 1989'da, Gorbaçov olaylara şahsen müdahale etmiştir. Benzer koşullar ortaya çıktığında eski Sovyet liderleri hep asker çağırmışlar ve asileri bastırmak için uygulanabilecek ne kadar şiddet eylemi varsa uygulamışlardı. Ancak, Gorbaçov Ekim 1989'da sahneye göstericileri güç kullanarak bastırmaması için Honecker'i ikna etmek üzere çıkmıştı. Bu kararın sonuçlarını gördük. Benzer şekilde, Gorbaçov'un Litvanya'nın başkaldırısını bastırmak için askeri güç kullanmama kararı diğer Sovyet cumhuriyetlerinin birlikten ayrılması sonucuna oldukça hızlı ulaşılmasına yol açmıştır.

Gorbaçov'un nükleer silahların kısıtlanması ve soğuk savaşın sona ermesindeki etkisi de önemliydi. Birçok insan bu konuda Ronald Reagan'ın övgünün büyük kısmını hak ettiğini öne sürmektedir: Öncelikle, Reagan, silahlanma yarışının maliyetine katlanma konusunda Birleşik Devletlerin Sovyetlerden kat kat daha üstün olduğunu göstererek Sovyet liderlerini soğuk savaşı bitirmeye ikna etmiştir. İkinci olarak da, bir anlaşma yapmak için iki taraf *gerektiğine göre, nükleer silahların kısıtlanması konusunda en azından her ikisine eşit paye verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.*

Böyle bir bakış açısı, eğer soğuk savaş ABD ve SSCB'nin ortak hatası olsaydı doğru olurdu. Ancak durum bu değildir. Soğuk savaş Stalin ve O'ndan sonra gelenlerin askeri alanda uyguladıkları yayılmacı politika nedeniyle ortaya çıkmıştır ve Amerikalılar da temelde savunma yönünde tepki vermişlerdir. Sovyetler liderler komünizmi dünyaya dayatma rüya-

larına sıkı sıkı sarıldıkları sürece Batı'nın çatışmayı ortadan kaldırmak için başka çaresi yoktu -bir çare de teslim olmaktı. Bu rüyadan vazgeçmeye istekli bir Sovyet lider ortaya çıktığında da, sonsuz gibi görünen soğuk savaş kısa sürede eridi gitti.

Gorbaçov Sovyetler Birliği içinde yol açtığı siyasi değişim konusunda takdiri daha da fazla hak etmektedir. Komünist partinin gücünün azalması, *glasnost*un artması, basın ve konuşma özgürlüğündeki kayda değer gelişmeler, ülkede genel anlamda demokrasinin yerleşmesi; bunların hiçbiri Gorbaçov olmasaydı bugün bulundukları düzeyde olmazdı. Glasnost O'na halk tarafından dayatılan bir şey değildi, Politbüro üyelerinin üzerinde ısrar ettiği bir siyasa da değildi. Glasnost Gorbaçov'un fikriydi ve karşılaştığı ciddi direnceye rağmen bu fikri teşvik etmeye ve desteklemeye devam etti.

Sovyet sisteminin devrilmesine yol açan, belki de diğer bütün etkenlerden çok, glasnost olmuştur. Bu denli köklü bir değişikliğin (en azından şimdiye kadar) önemli bir şiddet olayı yaşanmadan gerçekleşebilmesi gerçekten kayda değer ve bunda Gorbaçov'un izlediği siyaset ve tutum hiç de azımsanamayacak bir rol oynamıştır.

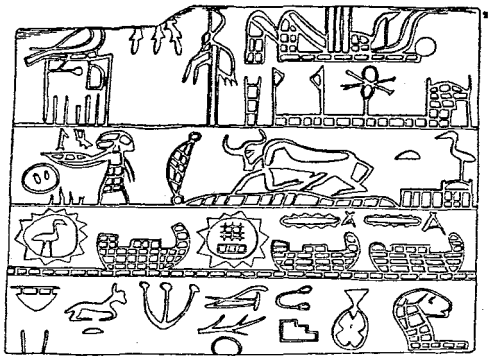
Gorbaçov'un yaptığı çalışmaların en önemli sonuçları arasında sayılabilecek; Almanya'nın yeniden bir bütün olması, Sovyetler Birliğinin dağılması ve komünizmin silinmesi gibi olayların aslında hedeflenmiş olmadığına dikkat çekilmişti. Öyle de olsa, bu durum Gorbaçov'un önemini azaltmamaktadır. Siyasi bir liderin -ya da herhangi bir kişinin- nüfuzu, neye niyet ettiğine değil, yaptığı işlerin ne kadar etkili olduğuna bağlıdır.

Marksizmin yenilgisinde elbette çoğu ateşli komünizm karşıtı olan başka kişilerin de payı vardır: Bir zamanlar komünizmi benimsemiş olan ve Batı'yı komünist sistemlerin gerçek yüzü konusunda uyandıran Arthur Koestler ve Whittaker Chambers; canlarını tehlikeye atma pahasına düşüncelerini ifade etmekten çekinmeyen Andrei Sakharov ve Aleksander Solzhenitzen gibi muhalifler; ülkelerinde komünist hükümetlerin yönetimi ele geçirmesini engellemek için Afganistan, Angola ve Nikaragua'da kahramanca sa-

vaşan gerillalar ve komünizmin yayılmasına direnmek ve sonunda da komünizmi yenmek için Amerikan ordusunu, mali kaynaklarını kullanan ve Amerika'daki özgürlük ve refahı örnek gösteren Harry Truman ve Ronald Reagan gibi Amerikalı siyasi liderler.

Bütün bu kişilerin (ve daha birçoklarının) gösterdiği çabaya karşın, Gorbaçov 1985'te işbaşına geldiğinde komünist impatorluğunun bu kadar kısa süre sonra bu dünyadan göçüp gideceğine yine de kimse ihtimal vermiyordu. Sovyet devletinin başına 1985'te Lenin ya da Stalin gibi birisi seçilmiş olsaydı, bu baskıcı hükümet hâlâ ayakta ve soğuk savaş hâlâ sürüyor olabilirdi.

Ancak 1985 seçimleriyle işbaşına gelen bir "Stalin" değil de Mikhail Gorbaçov'du. Sovyetler Birliği ve bu devleti kurulduğu günden beri yönetmekte olan Komünist partiyi yerinden oynatmak gibi bir niyeti olmamasına karşın, benimsediği siyaset ve harekete geçirdiği güçler bu sonucun ortaya çıkmasına yol açtı. Niyeti ne olmuş olursa olsun, dünyamızı geri dönüşsüz bir biçimde değiştirdi.

I. Hanedanlıktan kalan bu abanoz tablet, hiyeroglif yazısının bilinen en eski örneklerinden biridir. Sol üst köşede Menes'in krallığının simgesi olan şahin görülmektedir.

96
MENES

(yaklaşık M.Ö. 3100)

İlk Mısır hanedanının ilk kralı Menes, Mısır'ı ilk kez birleştiren ve böylece uygarlık tarihinde son derece uzun ve şerefli bir rol oynayacak olan bir krallığı kuran kişidir.

M.Ö. 3100 dolaylarında etkin olduğuna inanılmakla birlikte, Menes'in doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Bu tarihlerden önce Mısır bütünlüğü olmayan, biri kuzeyde Nil deltasında diğeri de güneyde Nil vadisinde bulunan iki bağımsız krallıktan oluşan bir ülkeydi. (Nil denize *doğru* aktığından eski Mısır haritalarında Nil deltası sayfanın *alt kısmında* yer alıyordu. Bu nedenle Mısırlılar kuzeydeki Nil deltasını "Aşağı Mısır", güneydeki vadide bulunan krallığı ise "Yukarı Mısır" olarak adlandırıyorlardı). Aşağı Mısır kültürel olarak güneydeki komşusundan genelde daha ileriy-

di. Ama, kuzeyi fethederek ülkeyi bütün haline getiren de Yukarı Mısır'ın hükümdarı kral Menes'ti.

Bir adı da Narmer olan Menes, güney Mısır'daki Tinis kasabasında doğdu. Kuzeydeki krallığı zapt ettikten sonra kendisine, binlerce yıldır Mısır firavunlarına ait olan, "Yukarı ve aşağı Mısır'ın kralı" sanını verdi. İki krallık arasındaki eski sınırın yakınlarında, merkezi konumu nedeniyle ülkenin başkenti olmaya gayet uygun, "Memphis" adlı yeni bir şehir kurdu. Kalıntıları bugünün Kahire şehrinin oldukça yakınında bulunan Memphis, yüzyıllarca Mısır'ın önde gelen şehirlerinden biri ve uzun bir zaman da başkenti oldu.

Menes hakkındaki bilgilere ilave edilebilecek bir şey daha kaldı: Antik çağlara ait bir kaynağa göre saltanat süresi çok uzun -altmış iki yıl- sürmüştür, ancak bu rakam abartılmış da olabilir.

O uzak zamanın olayları hakkındaki sınırlı bilgimize rağmen, Menes'in yapmış oldukları muazzam bir önem taşıyormuş gibi görünüyor. Hanedanlık öncesi (yani, Menes'ten önceki) dönemlerde, Mısır kültürü günümüzün Irak'ında kurulmuş Sümer uygarlığından çok daha az gelişmişti. Ancak, Mısır'ın siyasi olarak bütünlük kazanması halkın gizli güçlerini açığa çıkarmışa benzer; çünkü birleşmeyi toplumsal ve kültürel konularda hızlı bir gelişmenin gözlendiği bir dönem izlemiştir. Hanedanlığın bu ilk döneminde, çok az değişiklikle iki bin yıl boyunca geçerliliğini koruyan idari ve sosyal kurumlar geliştirilmiştir. Diğer teknik becerilerin yanı sıra, hiyeroglif yazısı da hızla gelişmiştir. Bir iki yüzyıl içinde Mısır'ın kültür düzeyi Sümer'in kültür düzeyine yetişmiş, hatta birçok bakımdan Sümer kültürünü geçmişti. Gerçekten de, Menes'ten sonra yaşanan iki bin yıl boyunca Mısır zenginlik ve kültür açısından dünyanın en gelişmiş ülkesi ya da çok yakın arayla ikinci ülkesi olmuştur. Bu çok az sayıda uygarlığın rakip olabileceği bir kalıcı başarı rekorudur.

Menes'in bu listenin tam olarak neresine ait olduğuna karar vermek zordur; çünkü elimizde kişisel çalışmalarının kuzeyin zapt edilerek Mısır'ın bütünlüğünün sağlanmasında ne derecede önemli

olduğu hakkında doğrudan edinilmiş bilgi yoktur. Güvenilir bilgiden yoksun olduğumuz için de rolünün büyüklüğü üzerinde ancak tahmin yürütebiliriz, ama bu rolün oldukça önemli olduğu da güvenli bir tahmin gibi görünmektedir. Genel olarak Mısır firavunları göstermelik değil, ellerinde muazzam yetkiler bulunduran gerçek hükümdarlardı. Dahası, tarih bize ahmak kralların yönettiği krallıkların nadiren önemli fetihler yapabildiklerini söyler. Ayrıca, fetih yapılabilse bile yetkin bir liderlik olmadan pekiştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla Menes'in kişisel olarak döneminin büyük olayları üzerinde büyük bir etken olması kuvvetle muhtemeldir. Hakkındaki bilgilerimizin kıtlığına karşın, öyle görünüyor ki Menes gerçekten de tarihteki en etkili kişiliklerden biriydi.

97
CHARLEMAGNE

(742-814)

Ortaçağ imparatoru Charlemagne (*Şarlman - Büyük Şarl*), Frankların kralı, Saksonya fatihi, kutsal Roma İmparatorluğunun kurucusu ve tarihte Avrupa'nın en önde gelen hükümdarlarından biriydi.

Charlemagne, 742 yılında dünyaya gelmiştir. Daha sonra başkent ilan ettiği Aachen şehri yakınlarında doğduğu sanılıyor. Babası Kısa Pepin, büyükbabası ise 732 yılında Tours savaşında kazandığı zaferle Müslümanların Fransa'yı fethetme girişimlerini geri püskürten Charlemagne Martel'di. Pepin 751'de Frankların kralı ilan edilerek güçsüz Merovenj hanedanını sona erdirmiş ve Charlemagne'dan dolayı günümüzde "Karolenj" olarak bilinen yeni bir hanedan kurmuştu. Pepin 768'de öldü, Frank krallığı Charlemagne ve kardeşi Karloman arasında paylaşıldı. Charlemagne ve Frankların birliği adına talihli bir tesadüfle, Karloman 771 yılında beklen-

medik şekilde öldü. Bu olay yirmi dokuz yaşındaki Charlemagne'ın, batı Avrupa'nın en güçlü devleti haline gelmiş Frank krallığının tek hükümdarı olmasını sağladı.

Charlemagne'ın tahta çıktığı dönemde Frank devleti; esas olarak günümüzde üzerinde Fransa, Belçika ve İsviçre'nin bulunduğu topraklardan oluşuyor, bugün Hollanda ve Almanya'ya ait olan toprakların önemli bir kısmını da elinde tutuyordu. Charlemagne sınırlarını genişletme konusunda hiç vakit kaybetmedi. Karloman'ın dul eşi ve çocukları kuzey İtalya'daki Lombardiya krallığına sığınmışlardı. Charlemagne yine bir Lombardiyalı olan karısı Desiderata'yı boşayarak ordusunu kuzey İtalya'ya sürdü. 774 yılında Lombardlar en son yenilgilerini aldılar. Hükümranlığının güçlenmesi için buraya dört sefer daha düzenlenmesi gerekmekle birlikte, Kuzey İtalya Charlemagne'ın mülküne katıldı. Karloman'ın dul eşi ve çocukları Charlemagne'ın eline düştüler ve bir daha yüzlerini gören olmadı.

Belki daha önemli, kesinlikle de daha zor olan; Charlemagne'ın kuzey Almanya'nın büyük Saksonya bölgesini zapt etmesiydi. Bunun için; birincisi 772'de, sonuncusu da 804 olmak üzere en az on sekiz sefer düzenlendi. Saksonlara karşı savaşın bu kadar uzun süreli ve kanlı olmasının sebepleri arasında dinsel etkenler mutlaka yer almaktadır. Saksonlar putperesttiler ve Charlemagne Sakson tebaanın tümünün Hıristiyanlığı kabul etmesinde ısrarlıydı. Vaftiz edilmeyi reddeden ya da daha sonra puta tapınmaya devam edenler öldürülüyordu. Bu dinin zorla kabul ettirilmesi sürecinde Saksonya nüfusunun dörtte birinin öldürülmüş olduğu yolunda tahminler bulunmaktadır.

Charlemagne bu bölgelerdeki gücünü pekiştirmek amacıyla güney Almanya ve güney batı Fransa üzerine de seferler düzenledi. İmparatorluğu'nun doğu cephesini sağlamlaştırmak için Avarlarla bir dizi savaş yaptı. Avarlar, Hunlarla akrabalığı olan Asyalı bir halktı ve günümüzde Macaristan ve Yugoslavya'nın bulunduğu toprakları ellerinde tutuyorlardı. Charlemagne Avar ordusunu en sonunda kesin bir yenilgiye uğrattı. Saksonya ve Bavyera'nın doğusundaki yerler zapt edilememekle birlikte, Frank egemenliği-

ni tanıyan diğer ülkeler doğu Almanya'dan Hırvatistan'a kadar ince bir şerit oluşturuyordu.

Charlemagne güney cephesini de emniyete almaya çalıştı. 778'de İspanya'yı işgale kalkıştı. Bu girişim başarısızdı ama Charlemagne, kuzey İspanya'da egemenliğini tanıyan "İspanyol sınırı" adlı bir sınır devleti kurmayı her şeye rağmen başarmıştı.

Kazandığı çok sayıda savaş sonunda (kırk beş yıllık hükümranlığı boyunca Franklar dış ülkelere elli dört sefer düzenlediler) Charlemagne batı Avrupa'nın büyük kısmını egemenliği altında birleştirmeyi başardı. İmparatorluğu, zirvede olduğu dönemde, günümüzün Fransa, Almanya, İsviçre ve Avusturya'sını ve bugün Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un bulunduğu bölgeyi kapsadığı gibi, İtalya'nın büyük bir bölümünü ve çeşitli sınır bölgelerini de içine alıyordu. Roma imparatorluğunun yıkılmasından bu yana Avrupa'nın bu kadar büyük bölümü tek devletin yönetimine girmemişti.

Charlemagne saltanatı boyunca Papalıkla yakın siyasal işbirliği içinde oldu. Ancak, bu ortaklıkta baskın tarafın Papa değil Charlemagne olduğu da her zaman çok açıktı.

Charlemagne'ın saltanat döneminin doruk noktası ya da en azından en meşhur olayı, Roma'da, 800 yılının Noel gününde gerçekleşti. O gün, Papa III. Leo Charlemagne'ın başına bir taç koydu ve O'nu Romalıların imparatoru ilan etti. İlkesel olarak bu, üç yüzyılı aşkın süre önce yıkılan Batı Roma imparatorluğunun diriltildiği ve Charlemagne'ın Avgustos Ceasar'ın yasal halefi olduğu anlamına geliyordu.

Aslına bakılırsa, Charlemagne imparatorluğunun Roma'nın dirilişi olduğunu öne sürmek elbette saçmaydı. Öncelikle, iki imparatorluğun yönettikleri topraklar birbirlerinden oldukça farklıydı. Bütün büyüklüğüne karşın Charlemagne'ın imparatorluğu batı Roma İmparatorluğunun ancak yarısı kadardı. Her iki imparatorluk tarafından alınmış topraklar; Belçika, Fransa, İsviçre ve kuzey İtalya'dan ibaretti. Bir zamanlar Roma imparatorluğu sınırları içinde bulunan İngiltere, İspanya, güney İtalya ve kuzey Afrika Charlemagne'ın denetimi dışında kalırken; topraklarının önemli kısmını

oluşturan Almanya Roma egemenliğine hiç girmemişti. İkinci olarak Charlemagne; ne doğum, ne bakış açısı ne de kültür olarak, kısacası hiçbir bakımdan Romalı değildi. Franklar bir Alman (Töton) kabilesinden gelmeydiler ve Charlemagne'ın ana dili Latinceyi de öğrenmiş olmasına rağmen eski bir Alman lehçesiydi. Charlemagne hayatının büyük kısmını kuzey Avrupa'da, özellikle de Almanya'da geçirmiş ve İtalya'ya sadece dört kere gitmişti. İmparatorluğunun başkenti Roma değil, günümüz Almanyasının Alman-Belçika sınırı yakınlarındaki Aachen'dı.

Charlemagne'ın her zamanki keskin zekası, tahtının varisi konusunda O'nu fena halde yanılttı. Hayatının çoğunu batı Avrupa'nın büyük bir bölümünün bir araya getirilmesi için savaşmakla geçirmiş olmasına karşın, ölümünden sonra imparatorluğun üç oğlu arasında paylaştırılmasından daha akıllıca bir plan yapamadı. Böyle bir yöntem genelde savaş ilanı için yanılmaz bir reçetedir. Ancak, iki büyük oğlu Charlemagne'dan kısa süre önce öldüklerinden, babasının Aachen'da 814 yılında ölümünün ardından en küçük oğlu Dindar Louis imparatorluğu bir bütün olarak devraldı. Ancak, veraset konusunda Lui de babasından daha iyi bir karar veremedi; O da imparatorluğu oğulları arasında paylaştırmak istedi. Lui'nin oğulları aralarında bir zaman savaştıktan sonra Frank imparatorluğunu üçe bölen Verdun anlaşmasını imzaladılar (843). Birinci kısım günümüz Fransasının üzerinde bulunduğu toprakların büyük kısmını, ikincisi Almanya'nın büyük bölümünü kapsıyor, üçüncüsü de kuzey İtalya'dan ve Fransız-Alman sınırını kuşatan geniş bir toprak şeridinden oluşuyordu.

Bu arada, Charlemagne'ın nüfuzunun benim öne sürdüğümden daha da fazla olduğunu düşünenler vardır. Roma İmparatorluğunu dirilttiği, batı Avrupa'yı yeniden bir araya getirdiği ve batı Avrupa'nın bu noktadan sonraki tarihinin akışını tayin ettiği, batı Avrupa'yı dış tehditlerden koruduğu, Fransa, Almanya ve İtalya'nın sınırlarını yaklaşık olarak tayin ettiği, Hıristiyanlığı yaydığı ve kendisine Papa tarafından taç giydirilmesinin Avrupa'da yüzyıllardır sürecek Kilise-Devlet çatışmasına ortam hazırladığı söylenmektedir. Bana göre bu tür iddialar fazlaca abartılıdır. Birinci

olarak, Kutsal Roma İmparatorluğu diye anılan devlet hiç de Roma İmparatorluğunun dirilmesi değil, Charlemagne'a babasından miras kalan Frank krallığının devamıdır.

Batı Avrupa'nın bütünleşmesi, Charlemagne bunu başarsaydı, gerçekten de çok anlamlı olurdu. Ancak Charlemagne'ın imparatorluğu ölümünden sonraki otuz yıl içinde dağıldı ve bir daha asla birleşemedi.

Fransa, Almanya ve İtalya'nın günümüzde sahip olduğu sınırların ne Charlemagne ne de dindar Lui ile hemen hiçbir ilgisi yoktur. İtalya'nın kuzey sınırı büyük ölçüde Alp dağlarının oluşturduğu doğal coğrafi sınır boyunca uzanmaktadır. Frank-Alman sınırı ise hemen hemen buralarda konuşulan dillere göre oluşmuş bir sınırdır ve hemen hemen eski Roma imparatorluğunun kuzey sınırıdır.

Charlemagne'a Hıristiyanlığın yayılması konusunda paye verilmesi bana hiç de haklı gerekçelere dayanan bir olay gibi gelmiyor. Hıristiyanlık, Charlemagne'ın saltanat döneminden yüzyıllarca önce Avrupa içinde kuzeye doğru yayılmaktaydı ve daha sonra da yüzyıllar boyu yayılmasını sürdürdü. Charlemagne'ın Saksonları Hıristiyanlığa zorlaması ahlaki açıdan dehşet verici oluşu bir yana, tamamen gereksizdi de. İngiltere'deki Anglosaksonlara Hıristiyanlık katliam yapılmadan kabul ettirilmiş ve sonraki yüzyıllar içinde çeşitli İskandinav halkları da güç kullanılarak değil ikna yoluyla Hıristiyanlığa döndürülmüşlerdi.

Charlemagne'ın kazandığı askeri zaferlerle batı Avrupa'yı dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumayı başardığı düşüncesi hakkında neler söylenebilir? Öyle olmamıştır. Avrupa'nın batı kıyıları, dokuzuncu yüzyılın tamamında Vikingler ya da Norveçlilerin (Norsların) bitmez tükenmez yıkıcı saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda, Macar atlıları Avrupa'yı doğudan işgal etmiş ve Müslüman akıncılar kıtanın güneyinde sıkıntı yaratmışlardır. Bu dönem Avrupa'nın en az güvende olduğu dönemlerden biriydi.

Din dışı kurumlar ve Kilise arasındaki üstünlük çatışması Avrupa tarihinin süregelen özelliklerinden biriydi ve Karolanj imparatorluğuna dahil olmayan bölgelerde de yaşanmaktaydı. Bu çatışma aslında orta çağ kilisesinin ihtirasından arta kalan birşeydi ve

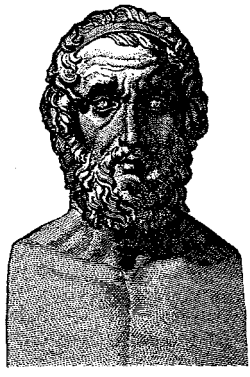
(biraz farklı bir biçimde de olsa) Charlemagne'sız da yürüyecekti. Roma'daki taç giyme töreni ilginç bir olaydı ama çatışmanın tümü üzerinde hayati bir etken olmaktan çok uzaktı.

Eğitim görmüş bir Çinli ya da Hintliyi; Charlemagne'ın Shih Huang Ti, Cengiz Han ya da Asoka gibi insanlarınkine yakın bir önem taşıdığına inandırmanın zor olduğunu düşünüyorum. Gerçekten de, Charlemagne Sui Wen Ti ile karşılaştırılırsa Çin imparatorunun daha önemli olduğu açıkça görünür. Çin'in Sui Wen Ti tarafından sağlanan bütünlüğü uzun süren bir etki yaratmıştı, oysa Charlemagne'ın batı Avrupa'ya getirdiği bütünlük bir yüzyıl zor dayanmıştır.

Charlemagne'ın önemi Avrupalılar tarafından olduğundan fazla değerlendirilmekle birlikte, kısa vadeli etkisinin büyüklüğünden de şüphe yoktur. Lombard ve Avar devletlerini yıkmış ve Saksonya'yı zapt etmiştir. Yaptığı savaşlar sırasında fazla sayıda insan ölmüştür. Olumlu yönden bakılırsa, saltanat sürdüğü dönemde kısa bir kültürel rönesans yaşanmış; ancak ölümünden hemen sonra sona ermiştir.

Charlemagne'ın yaptıklarının çeşitli uzun vadeli sonuçları da olmuştur. Charlemagne'dan sonra, Alman imparatorları İtalya'yı hükümranlıkları altına almak için yüzyıllarca süren, tamamıyla beyhude bir çaba içine girmişlerdir. Önlerinde Charlemagne örneği olmasaydı İtalya'ya bakmayıp kuzey ya da doğuya doğru genişlemeye daha fazla çaba gösterecek olmaları muhtemeldir. Charlemagne'ın kurduğu Kutsal Roma imparatorluğunun on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar sürmüş olduğu da bir gerçektir. (Ancak bu sürenin büyük kısmında Kutsal Roma İmparatorluğunun gerçek gücü pek azdı ve Almanya'da iktidar çok sayıda küçük devlet arasında paylaşılmıştı.)

Ama Charlemagne'ın yaptığı en büyük iş muhtemelen, Saksonya'ya boyun eğdirmesiydi. Böylece bu önemli bölge Avrupa uygarlığının akışına kapılmıştı. Bu olay Julius Ceasar'ın Galya'yı fethine benzemekteyse de, Saksonya Galya'dan çok daha küçük bir bölge olduğundan Galya'nın fethiyle aynı önemi taşımamaktadır.

98
HOMEROS

(M.Ö. 8. y.y.)

Homeros şiirlerini kimin yazmış olduğu konusunda yüzyıllardır sürüp giden bir anlaşmazlık vardır. *İlyada* ve *Odyssey* ne zaman, nerede ve nasıl oluşturulmuşlardır? Daha önce yazılmış eserlerden ne ölçüde yararlanılarak oluşturulmuşlardır? İlyada ve Odyssey aynı kişinin eserleri midir? Hatta İlyada ya da Odyssey acaba tek yazarın elinden mi çıkmıştır? Belki de Homeros diye biri hiç olmamıştır ve bu iki şiir yavaş yavaş birikerek gelişmişler ya da farklı şairlerin şiirlerinden bir araya getirilmişlerdir. Bu soruları cevaplandırmak için yıllarını vermiş alimler aralarında anlaşmaya varamamışlardır; o halde Antik Yunan edebiyatı alimi olmayan biri doğru cevapları nereden bilebilir? Elbette cevapları *bilmiyorum*; yine de, Homeros'un bu listenin –eğer bir yerinde olması gerekiyorsa- neresinde olması gerektiğine karar vermek için aşağıdaki varsayımlarda bulundum :

Birinci varsayım, İlyada'nın gerçekten tek kişi tarafından kaleme alınmış olduğuydu. (Bir kurul tarafından yazılmış olamayacak kadar iyi çünkü!) Homeros'tan önceki yüzyıllarda, bir çok an-

tik Yunan şairi aynı konuda daha kısa şiirler yazmışlardı ve Homeros eserlerini belirgin biçimde bu şiirlerin "üzerine yazarak" oluşturmuştur. Ama Homeros İlyada'yı daha önce yazılmış kısa şiirlerden toparlamaktan çok daha fazla bir şeyler yapmıştır. Seçmiş, düzenlemiş, başka sözcüklerle söylemiş ve eklemeler yapmış, bu arada ortaya çıkan son şekli sahip olduğu benzersiz sanat dehasıyla kaynaştırmıştır. Homeros, bu şaheseri yaratan kişi, daha erken tarihler de öne sürülmüş olmakla birlikte büyük olasılıkla M.Ö. sekizinci yüzyılda yaşamıştır. Aynı insanın Odyssey'nin belli başlı yazarı olduğunu da varsaydım. Üsluplarındaki farklılıklara dayanılarak öne sürülen iki şiirin farklı kişilerce yazılmış olduğuna ilişkin görüş de eşit ağırlık taşımakla birlikte, bütün olarak bakıldığında iki şiir arasındaki benzerlikler farklılıklardan kat kat öteye geçmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan Homeros'un kendisi hakkında pek az şey bilindiği açıkça ortaya çıkmaktadır; aslında hakkında güvenilir biyografik veriler bile yoktur. Antik Yunan'a dayanan güçlü bir söylenceye göre Homeros kördü. Ancak, şiirlerdeki çarpıcı görsel anlatım O'nun gerçekten kördüyse bile, doğuştan kör olmadığını akla getirmektedir. Şiirlerde kullanılan dil Homeros'un, büyük olasılıkla, Ege denizinin doğu yakasındaki İyonya'dan gelme olduğunu düşündürmektedir.

Bu kadar uzun ve özenle oluşturulmuş şiirlerin hiç yazıya dökülmeden ortaya çıkarılmış olduklarına inanmak zor gelse de; alimlerin büyük çoğunluğu bunların en azından başlangıçta ve belki de tamamen sözel eserler oldukları konusunda anlaşmaya varmış görünüyorlar. Şiirlerin ilk kez ne zaman yazıya dökülmüş olduğu hakkında kesin bir tarih yoktur. Uzunlukları göz önünde bulundurulduğunda (ikisinin toplam dize sayısı 28.000'dir) , oluşturulduktan oldukça kısa bir süre sonra kaydedilmemiş olsalardı, doğru olarak aktarılmaları pek mümkün olamazdı gibi görünüyor. Ne olursa olsun, M.Ö. altıncı yüzyıla gelindiğinde iki şiir büyük klasikler arasında sayılmaktaydı ve Homeros'un hayatıyla ilgili bilgiler çoktan kaybolmuştu. Ondan sonra Yunanlılar İlyada ve Odyssey'i her zaman ulusun edebi başyapıtları olarak gördüler. Şa-

şırtıcı şekilde, aradan geçen yüzyıllara ve edebi üslupta meydana gelen değişikliklere rağmen Homeros'un ünü hiç azalmamıştır.

Büyük şöhretini göz önüne aldığımda, Homeros'u listenin bu kadar alt sıralarına biraz korkarak yerleştiriyorum. Biraz da edebiyat ve sanatla ilgili başka kişilere alt sıralarda yer vermeme yol açan nedenler aynen geçerli olduğu için böyle yaptım. Homeros meselesinde ün ve etki arasındaki uyumsuzluk iyice büyük görünüyor. Eserleri okullarda okutulmakla birlikte, günümüzde çok az insan lise ya da üniversite yılları sona erdikten sonra Homeros okumaktadır. Tiyatro eserleri ve şiirleri *okunan*, oyunları sıkça sahneye konan ve izleyici çeken Shakespeare ile oluşturduğu tezat oldukça çarpıcıdır.

Homeros'tan fazla alıntı da yapılmaz. Barlett'de Homeros'tan alıntılar bulunmakla birlikte, günlük konuşmalarda pek azı kullanılır. Yine burada da; Shakespeare ve yanı sıra Benjamin Franklin, Ömer Hayyam gibi yazarlarla Homeros arasında belirgin bir tezat vardır. "Arttırılan bir kuruş kazanılmış bir kuruştur" gibi herkesçe bilinen bir ifade insan davranışını, hatta siyasi duruş ve kararları bile etkileyebilir. Homeros'un günümüzde bu şekilde kullanılan dizeleri yoktur.

Öyleyse Homeros bu listeye neden alınmıştır? İki nedenle: Birincisi, yüzyıllardır Homeros hakkında bir şeyler bilen ya da şiirlerini okumuş olan insanların toplam sayısı son derece fazladır. Antik dönemde Homeros şiirleri günümüzde olduğundan çok daha yaygındı. Yunanistan'da eserleri halkın çoğunluğu için tanıdıktır ve dini ve ahlaki tutumları uzun bir süre etkilemiştir. İlyada ve Odyssey sadece edebiyatçılar tarafından değil askeri ve siyasi liderler tarafından da iyi bilinmektedir. Antik Roma'da birçok lider Homeros'un dizeleriyle konuşurlardı, Büyük İskender sefere çıkarken yanında İlyada bulundururdu. Günümüzde bile, Homeros bazılarının en sevdiği yazardır ve hepimiz okul sıralarında eserlerinin çoğunu en azından bazı bölümlerini- okumuşuzdur.

Daha da önemlisi belki de Homeros'un edebiyat üzerinde yapmış olduğu etkidir. Bütün antik Yunan şairleri ve oyun yazarları

Homeros'tan derinden etkilenmişlerdir. Sophokles, Euripides, Aristoteles, Homeros geleneğiyle yıkanmış ve edebiyatta mükemmellik düşüncesini O'ndan edinmiş kişilerden sadece bir kaçıdır.

Homeros'un antik Roma yazarları üzerindeki etkisi de neredeyse aynı derecede büyüktü. Hepsi O'nun şiirini bir mükemmellik ölçütü kabul ettiler. Romalı yazarların en büyüğü olarak görülen Virjil, başyapıtı "Aeneid"i yazarken, İlyada ve Odyssey'yi örnek aldı.

Günümüzde bile adı duyulmuş hemen her yazar ya Homeros'un kendisinden ya da O'ndan kuvvetle etkilenmiş olan Sophokles ve Virjil gibi yazarlardan etkilenmiştir. Tarihte başka hiçbir yazar bu kadar yaygın ve sürekli bir etki sahibi olamamıştır.

Şu son nokta sanırım en can alıcı olanıdır. Geçtiğimiz yüz yıl boyunca Tolstoy'un Homeros'tan daha fazla okunmuş ve etki yapmış olması mümkündür. Ama Tolstoy daha önceki yirmi yedi yüzyıl boyunca hiç etkili olamazken, Homeros'un etkisi 2.700 yıldan beri sürmektedir. Bu son derece uzun bir süredir ve başka edebiyatçılarca ya da insanlığın diğer uğraş alanlarında isim yapmış başka kişilerce kolay kolay ulaşılması da mümkün değildir.

99

İMPARATOR I. JÜSTİNYEN

(483-565)

İmparator Jüstinyen, Roma hukukunun bir sistematik içinde düzenlenmesi konusunda hükümranlık döneminde yürütülen önemli çalışmalarla ün kazanmıştır. Jüstinyen kanunu, Roma'nın yargı alanındaki yaratıcı dehasının verdiği ürünlerin sürekliliğini sağlamış ve daha sonra birçok Avrupa ülkesinde hukukun gelişimine temel oluşturmuştur. Dünya üzerinde bu kadar kalıcı bir etki bırakan bir başka hukuk sistemine rastlanamaz.

Jüstinyen, 483 dolaylarında, günümüzde Yugoslavya'da bulunan Tauresium'da doğmuştur. Neredeyse okuma yazma bilmeyen cahil bir Trakya köylüsü olan, orduda aldığı görevlerle Doğu Roma İmparatorluğu hükümdarlığına kadar yükselmiş I. Jüstin'in yeğeniydi. Amcası gibi köy kökenli olmasına rağmen Jüstinyen iyi bir öğrenim gördü ve O'nun yardımıyla hızlı bir ilerleme kaydetti. Kendi çocuğu olmayan Jüstin, Jüstiyanüs'ü 527 yılında imparator yardımcılığına getirdi. O yılın sonlarında Jüstin öldü ve Jüstinyanüs, 565 yılında ölünceye kadar, tek imparatör olarak hüküm sürdü.

Jüstinyen doğmadan yalnızca yedi yıl önce, 476 yılında, Batı Roma imparatorluğu barbar Cermen kavimlerinin saldırılarına en sonunda boyun eğmiş ve bu saldırılardan sadece başkenti Konstantinopolis (İstanbul) olan Doğu Roma imparatorluğu bütünlüğünü koruyarak çıkabilmişti. Jüstinyen Batı Roma'nın kaybettiği toprakları yeniden almayı ve Roma imparatorluğunu canlandırmayı kafasına koymuştu; imparatorluk döneminde enerjisinin büyük kısmını bu sonuca erişmek için harcadı. Hedefine ulaşmakta başarılıydı da; çünkü İtalya, Kuzey Afrika ve İspanya'nın bir bölümünü barbarların istilasından kurtarabilmişti.

Ancak Jüstinyen'i bu listedeki yeri askeri zaferlerinden çok, Roma hukukunu sistematikleştirme konusunda oynadığı rolden ileri gelmektedir. İşbaşına gelişinin daha ilk yılı olan 528'de, imparatorluk kanunlarını bir sisteme oturtmak üzere bir kurul oluşturdu. Kurulun yaptığı çalışma ilk kez 529 yılında yayımlandı, daha sonra gözden geçirilerek gerekli değişiklikler yapıldı ve 534'te kanun hükmü kazanarak yürürlüğe girdi. Bu sistem içinde yer almayan eski ferman ve kanunlar da feshedildi. Bu "*Kodeks*", "*Corpus Juris Civilis*"in ilk bölümünü oluşturdu. "*Pandect*" ya da *Dergi* olarak adlandırılan ikinci bölüm, belli başlı Romalı kanun yazarlarının görüşlerinin bir özetiydi ve bu bölüm de hüküm niteliği taşıyordu. Üçüncü bölüm, "*Kurumlar*", temelde hukuk öğrencilerine yönelik bir metin ya da el kitabıydı. Son olarak, "Kodeks"in kabulünden sonra Jüstinyen tarafından çıkarılmış olan kanunlar da , ölümünden hemen sonra yayımlanan "*Novellae*" da bir araya getirildi. Jüstinyen'in yapılmasını istediği çalışmalar aslında büyük avukat ve hukuk uzmanı Trebon'un başkanlığında bir grup hukuk alimi tarafından yürütüldü.

Son derece enerjik bir insan olan Jüstinyen, aralarında devlet kurumlarında yozlaşmayı engellemeye yönelik başarılı sayılabilecek bir kampanyanın da bulunduğu yönetsel reformlar için de fazlasıyla çaba gösterdi. Ticaret ve sanayii canlandırmaya çalıştı ve kamu binaları yapımı ile ilgili büyük bir proje geliştirdi. Hükümran-

lığı süresince, birçok kale, manastır ve aralarında Konstantinopolis'teki ünlü Aya Sofya'nın da bulunduğu birçok kilise inşa edildi ya da yeniden yapıldı. Bu inşa projesi ve savaşlar vergilerde büyük artışlar getirdi, dolayısıyla da büyük bir huzursuzluğa yol açtı. 532'deki başkaldırı (Nika isyanları) neredeyse tahtına mal oluyordu. İsyanı bastırdıktan Jüstinyen'in tahtı genel olarak güvendeydi. Yine de, 565'te ölümü, halkta azımsanamayacak bir sevinç yarattı.

Jüstinyenin en büyük yardımcısı son derece yetenekli bir kadın olan eşi Teodaraydı; O'nun hakkında da birkaç söz söylenmesi uygun olacaktır. Teodora, M.S. 500 dolaylarında doğdu. Gençlik yıllarında oyunculuk ve fahişelik yapmış, bu arada evlilik dışı bir çocuk dünyaya getirmişti. Jüstinyen'e rasladığı ve O'nun metresi olduğu zaman yirmilerindeydi. Jüstinyen'in tahta çıkışından iki yıl önce, 525 yılında evlendiler. Jüstinyen karısının olağanüstü becerisinin farkına vardı ve Teodora imparatorun baş danışmanı oldu, çeşitli diplomatik görevler üstlendi. Eşinin hukuk sistemiyle ilgili çalışmaları üzerinde, kadın haklarının ve kadınların sosyal konumlarının iyileştirilmesini kapsayan bazı kanunlara yaptığı katkılar da dahil olmak üzere, yadsınamayacak etkisi vardı. Hükümranlığının Teodora'dan sonraki on yedi yılı da oldukça başarılı geçmiş olmakla birlikte, eşinin 548'de kanserden ölümü Jüstinyen için acı bir kayıptı. Hem akıllı hem de güzel bir kadın olan Teodora, birçok sanat eserine konu edildi.

Jüstinyen'in bu listede yer almasının asıl sebebi, Roma hukukunun yeniden geçerlilik kazanmış hali "Corpus Juris Civilis"in (Medeni hukuk) sahip olduğu önemdir. "Corpus Juris Civilis" esasında Bizans imparatorluğunda yüzyıllarca önem taşımış, Batı'da ise beş yüz yıl neredeyse unutulmuştur. Ancak 1100'lerde Roma kanunu, özellikle İtalyan üniversitelerinde yeniden ders olarak okutulmaya başlamıştır. Orta çağların sonlarında "Corpus Juris Civilis", kıta Avrupasında yer alan devletlerde hukuk sistemleri oluşturulurken temel alınan belli başlı kaynaktır. Bu ülkelerde, İngiliz dilini konuşan ülkelerde genelde geçerli olan; anayasaya değil de

yargıç kararına dayanan hukuk sisteminin aksine, medeni hukuk sistemlerinin var olduğu öne sürülmüştür. "Corpus Juris Civilis" hiçbir yerde bir bütün olarak benimsenmemiştir. Ancak, ülkelerin medeni hukuk sistemlerine parça parça uyarlanmış ve Avrupa'nın büyük bölümünde hukuk öğrenimi, stajları ve savunmalara temel oluşturmuştur. Avrupalı olmayan birçok ülke de zaman içinde bu sistemden alıntılar yaptıklarından "Corpus Juris Civilis"in etkisi kayda değer bir yaygınlık kazanmıştır.

Buna rağmen, Jüstinyen hukukuna olduğundan fazla önem atfetmek de hata olur. Medeni hukukun gelişmesinde bu sistemin yanı sıra başka önemli etkiler de söz konusudur. Örneğin, ticaret sözleşmeleriyle ilgili yasalar, Roma hukukundan çok, tacirlerin benimsedikleri uygulamalardan ve aldıkları kararlardan yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır. Cermen hukuku ve Kilise hukuku da medeni hukuku etkilemiştir. Modern çağlarda ise, Avrupa yasaları ve hukuk sistemleri elbette yoğun olarak gözden geçirilip değiştirilmiştir. Günümüzde, medeni hukuku olan çoğu ülkede bu ismi taşıyan hukuk Jüstinyen kanunuyla pek az benzerliğe sahiptir.

100
MAHAVİRA

(yaklaşık M.Ö. 599-527)

"Büyük kahraman" anlamına gelen Mahavira, dinlerinin gelişiminin önde gelen lideri Vardhamana'ya Caynacıların verdikleri sandır.

Vardhamana M.Ö. 599'da, bir kuşak öncesinde Gautama Buda'nın da dünyaya geldiği, kuzey doğu Hindistan'da doğmuştur. Bu iki insanın hayatları arasındaki benzerlik gerçekten de şaşırtıcıdır. Vardhamana bir reisin küçük oğluydu ve O da Gautama gibi bolluk içinde büyümüştü. Otuz yaşına geldiğinde, servetinden, ailesinden (karısından ve kızından) ve içinde yaşadığı rahat ortamdan vazgeçerek ruhsal gerçeklik ve tatmini aramaya karar verdi.

Vardhamana, küçük ve son derece münzevi Parsvanatha tarikatının keşişi oldu. On iki yıl, dünyadan el etek çekmenin ve fakirliğin en uç noktalarında yaşayarak, derin düşünceye ve özeleştiriye daldı. Sık sık oruç tuttu, elinde en ufak bir mal; su içebileceği ya da sadaka toplayabileceği küçük bir fincan ya da tas bile, bırakmadı. Önceleri bir elbisesi vardı ama bir süre sonra onu da bir köşeye atarak çıplak dolaşmaya başladı. Böceklerin çıplak teninde dolaş-

malarına ses çıkarmadı, ısırdıkları zaman bile onları üzerinden silkelemedi. Mahavira'nın dış görünüşü ve davranışları-bu tür kutsal gezginlere Batı'ya göre oldukça sık rastlanan Hindistan'da bile- hakaret ve dayakla karşı karşıya kalmasına yol açıyordu ve O bunların hepsine en küçük bir karşılık vermeden dayanıyordu.

Kırk ikisine geldiğinde Mahavira artık ruhsal aydınlanmaya eriştiğine karar verdi. Hayatının kalan otuz yılını kazanmış olduğu sezgisel yetenekleri anlatarak, öğreterek geçirdi. M.Ö. 527 yılında öldüğünde arkasında pek çok havari vardı.

Mahavira öğretisi bazı yönlerden Buda ve Hindu öğretilerine çok benzer. Caynacılar, bedenin ölümünden sonra ruhun bir başka varlıkta -bunun bir insan olması da şart değildir-yaşamaya devam ettiğine (reenkarnasyon) inanırlar. Ruhların bedenden bedene geçebildiğini öne süren bu doktrin Cayna felsefesinin temel düşüncelerinden biridir. Caynacılar, "*karma*"ya, yani yapılan bir işin ahlaki sonuçlarının kişinin gelecekteki yaşantısının kaderine etki ettiğine de inanırlar.Ruhu üzerindeki günah yükünden kurtararak arındırmak Cayna dininin belli başlı hedeflerinden biridir. Mahavira'ya göre bu hedefe bedensel zevklerden vazgeçerek bir ölçüde erişilebilir. Özellikle Cayna keşişleri son derece münzevi bir yaşam sürmek zorundadırlar. Kişinin kendisini bile isteye açlıktan ölmeye mahkum etmesinin övgüye değer bir davranış olarak nitelendirilmesi de dikkate değer bir durumdur!

Caynacılığın çok önemli bir yönü de, "*ahisma*" yani şiddetin karşısında olunmasının üzerinde belirgin bir şekilde durmasıdır. Caynacılar *ahismanın* insanlar kadar hayvanlara da şiddet uygulanmaması anlamına geldiğini vurgularlar. Bu inancın bir sonucu olarak da vejeteryandırlar. Ancak aşırı inançlı Caynacılar *ahismayı* iyice aşırıya kaçırırlar: İnançlı bir Cayna, deyimin gerçek anlamıyla, "bir sineği bile öldürmez". Kazara bir sinek yutarak ölümüne neden olmamak için karanlıkta yiyip içmez. Hatta; yeterince inançlı, bu arada hali vakti de yerinde bir Cayna, önü sıra yürüyerek sokağı süpürecek ve böylece bir böcek ya da solucanı ezmesini engelleyecek bir hizmetkar bile çalıştırabilir !

Bu tür inançlardan yapılacak mantıklı çıkarsama, dindar bir Cayna'nın tarlasını gönül rahatlığıyla süremeyecek olduğudur. Gerçekten de Caynacılar tarımla uğraşmazlar, bedensel güç gerektiren bir çok uğraş da dinlerince yasaklanmıştır. Caynacılık, dinsel doktrinlerin koca bir toplumun yaşam tarzını ne kadar sarsıcı biçimde etkilediğine çarpıcı bir örnektir. Tarıma son derece elverişli topraklarda yaşıyor olmalarına rağmen Caynacılar, yüzyıllardır ticaret ya da maliye ile uğraşmaktadırlar. Dinsel tutumları çalışkanlığa değer vermelerine de yol açmıştır. Bunların sonucunda, Caynacıların bir refah toplumu olmaları ve Hindistan'daki düşünsel ve sanatsal faaliyete katılımlarının sayılarına oranla çok yüksek oluşu hayret uyandırmamalıdır.

Başlangıçta Caynacılıkta kast sistemi yoktu. Ancak Hinduculukla sürekli etkileşim içinde bulunmasından dolayı Caynacılıkta, Hindularda olduğu kadar aşırı değilse de, zaman içinde bir kast sistemi oluşmuştur. Benzer şekilde, Mahavira'nın Tanrı ya da tanrılardan hiç söz etmemiş olmasına rağmen, Hinduculukla temas sonucunda bir ölçüde ilahlara tapınma olgusu ortaya çıkmıştır. Mahavira'dan kalan hiçbir belge olmadığı için, Hindu doktrinlerinin bir miktar benimsenmesi muhtemelen kaçınılmaz bir durumdu. Ancak, diğer yönde de hatırı sayılır bir etki de söz konusudur. Caynacılıkta kurban kesilmesi ve et yenilmesi konusunda getirilen ahlaksal kısıtlamalar Hinduları belirgin biçimde etkilemiştir. Bunun da ötesinde, Caynacılığın şiddet karşıtlığı doktrini, Hint felsefesi üzerinde süregelen hatta günümüzde de görülen bir etki yapmıştır. Örneğin Gandhi; kendisinin "guru"larından biri saydığı, Cayna düşünürü Shrimad Rajachandra (1867-1900) öğretisinden kuvvetle etkilenmiştir.

Caynacılar hiçbir zaman kalabalık bir mezhep oluşturmadılar, günümüzde Hindistan'da sadece 3.500.000 Cayna inanlısı bulunmaktadır. Bu rakam dünya nüfusunun büyük bir kesrini oluşturmuyormuş gibi gelse de, geçen 2.500 yıllık süre de hesaba katıldığında oldukça fazla sayıda insanı kapsadığı görülmektedir. Mahavira'nın önemini değerlendirirken Caynacılığın, inananlarının yaşantıları üzerinde belki de diğer dinlerin çoğundan daha büyük ve sürekli bir etkisi olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

ŞEREF LİSTESİ ve "100"LER ARASINDA YER ALMAYAN İLGİNÇ KİŞİLER

Bu kitap yazılırken; yazarın birçok arkadaşı ve birlikte çalıştığı birçok kişi, ana listede rahatlıkla yer alabileceğini düşündükleri çeşitli kişilerin isimlerini dile getirdiler.

Bu önerilerden önemli bir bölümü benimsenmiş, diğerleri ise şu ya da bu nedenle reddedilmiştir. Aşağıda, yazarın en sonunda tarihteki en etkili 100 kişi arasında bulunmaması gerektiğine karar verdiği isimler yer almaktadır. Bununla birlikte, bu kişilerin önemli bir bölümü lehinde kuvvetli fikirler öne sürülebileceğinden de hiç kuşku yoktur.

Bundan sonraki sayfalarda bu kişiliklerin on tanesi hakkında, yazarın bu kişileri ilk 100'ün dışında bırakma gerekçelerini de belirten kısa yazılar yer almaktadır. Yazarın ana listedeki kişi sayısı arttırılmış olsaydı, bu kişilerin kendileriyle ilgili yazıların dizilimiyle uyumlu olarak listede 101-110. sırada yer alacaklarını ya da şeref listesinde bulunanların 101-200. sıraya yerleşeceklerini düşündüğü varsayılmamalıdır.

Hz. İbrahim
Aesop (*Ezop*)
Howard H. Aiken
Susan B. Anthony
Aquinalı Aziz Thomas
Arşimed
Aristarkus (Sisamlı Aristarkus)
Richard Arkwright
Neil Armstrong
Charles Babbage
Antoine Henri Becquerel
Jeremy Bentham
Otto von Bismark
Niels Bohr
Karl Friedrich Gauss
Hammurabi
Georg Wilhelm Friedrich
Gemici Henry
Hegel
VIII. Henry
Theodor Herzl
Hipokrates
Thomas Hobbes
James Hutton
Akeneton
Isaiah (Yeşeya)
Jeanne d'arc
İmmanuel Kant

Louis Broglie
Nicolas Sadi Carnot
*Cheops (Kufu)
Winston Churchill
Karl von Clausewitz
Rudolf Clausius
Marie Curie
Gottlieb Daimler
Dante Alighieri
Hz. Davud
Demokritos
Mary Baker Eddy
Robert C.W. Ettinger
George Fox
Benjamin Franklin
Frederick (Büyük Frederick)
Betty Friedan
Galen
Mohandas K. Gandhi
Maria Montessori
Samuel Morse
Wolfgang Amadeus Mozart
Muaviye I
Gerard K. O'Neill
Blaise Pascal
İvan Pavlov
Pablo Picasso
Marco Polo
Ptolome (Claudius Ptolemaeus)
Pitagoras
Ronald Reagan
Rembrandt
Franklin Delano Roosevelt
Sankara
Erwin Schrodinger
William B. Shockley
Joseph Smith

Kemal Atatürk
John Maynard Keynes
Har Gobind Khorana
Martin Luther King, Jr.
Alfred C. Kinsey
Gustav Robert Kirchoff
Kubilay Han
Gottfried Wilhelm von Leibniz
Etienne Lenoir
Leonardo da Vinci
Abraham Lincoln
Liu Pang (Han Kao Tsu)
Lui XIV
James Madison
Ferdinand Magellan
Meryem Ana
Meijo Tenno
Dimitri Mendelev
Montesquieu
Sokrates
Sophokles
Sun Yat-sen
William Henry Fox Talbot
Timurlenk
Edward Teller
Henry David Thoreau
Charles H. Townes
Harry S. Truman
Allesandro Volta
Selman A. Waksman
James D. Watson
Robert A. Watson-Watt
Mary Wollstonecraft
Frank Lloyd Wright
Boris Yeltsin
Vladimir Zworykin
Francis Crick

AQUINALI AZİZ THOMAS
(yaklaşık 1225-1274)

İtalyan düşünür Aquinalı Aziz Thomas tanrıbilim alanında verdiği eserlerle; özellikle de ortaya konmuş Katolik doktrinlerin belki de en koyusu olan Summa Theologica adlı eseriyle ün yapmıştır.

Şimdiye kadar kimsenin Aquinalı Aziz Thomas'ın yaptığı kadar dikkatle ve o kadar ayrıntılı bir felsefe sistemi oluşturmadığını söylemek yanlış olmaz. Okur Aquinalı Aziz Thomas'ın yaptığı varsayımlara ya da vardığı sonuçlara katılmasa da, düşünce gücünün üstünlüğü karşısında hayranlık duymaması zordur. Ancak, Aquinalı Aziz Thomas'ın eserlerinin çok önemli bir bölümü çoğu kişinin gündelik hayatta pek uygulanır olmadığını düşündükleri soyut ve metafizik sorular üzerinde kafa yorar. Ahlaksal soruları da irdelemiştir gerçi ama, eserleri, erken dönem Katolik inancına sistematik getirmiş olmalarına karşın etik ve siyasal bakışta büyük bir değişimi temsil etmemektedirler. Aquinalı Aziz Thomas'ın eserlerini okuyarak Katolik ya da Hıristiyan olmuş fazla sayıda insan olduğu da sanılmamaktadır. Dolayısıyla; Aquinalı Aziz Thomas'ın düşüncelerinin, ne kadar akıllıca ya da doğru olurlarsa olsunlar, insan davranışı ya da tarihin akışı üzerinde fazla etkili olduğundan şüpheliyim. Aquinalı Aziz Thomas'ın kitabın esas listesine dahil edilmemesinin nedeni de budur.

ARŞİMED
(M.Ö. 287-212)

Arşimed genelde antik çağların en parlak matematikçi ve bilim adamlarından biri olarak bilinir. Bazen de kaldıraç ilkesi ve özgül ağırlık kavramı O'na atfedilir.

Aslında ise, kaldıraç Arşimed'den yüzyıllar önce bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Kaldıracın etkisini ifade eden formülü ilk kez ortaya koyan kişi gibi görünmekle birlikte, Mısırlı mühendisler Arşimed'den çok uzun süre önce kaldıracı sık sık ve etkin olarak kullanıyorlardı.

Benzer şekilde, yoğunluk kavramı (bir cismin birim hacım ağırlığı) ve cismin toplam ağırlığıyla ilişkisi de Arşimed'den önce biliniyordu. Arşimed'in banyodan fırlayıp sokaklarda "Eureka" diye bağırarak koştuğunu anlatan ünlü taç hikayesinde "bulunan", yeni bir kavram olmaktan çok bilinen bir kavramın belli bir sorunu çözmek için dahice kullanıldığı bir yöntemdi.

Bir matematikçi olarak Arşimed kuşkusuz ki olağanüstüydü. Hatta, integral hesabı-Newton'un bunu başarmasından on sekiz yüzyıldan fazla bir süre önce- formüle etmeye çok yaklaşmıştı. Ne yazık ki Arşimed zamanında bir matematikte bir simgeleme sistemi yoktu. Yine ne yazık ki, hemen ardından gelenlerin hiçbiri gerçek anlamda mükemmel bir matematikçi değildi. Tüm bunların sonucunda da Arşimed'in parlak matematiksel sezgileri yapabileceklerinden çok daha az etki yapabilmişlerdir. Dolayısıyla, öyle görünüyor ki, Arşimed gerçekten de dikkate değer yeteneklere sahip olmakla birlikte; yarattığı gerçek etki bu kitaptaki ilk 100 isim arasında yer almasına yetecek kadar büyük olamamıştır.

CHARLES BABBAGE
(1792-1871)

İngiliz mucit Charles Babbage, genel amaçlı dijital bilgisayarın çalışma ilkelerini büyük hesap makinelerinin geliştirilmesinden tam bir yüzyıl önce çözmüştür. Tasarladığı ve "çözümleme motoru" adını verdiği makine, günümüzün hesap makinelerinin yapabildiği her şeyi, elektrikle çalışmadığı için onlar kadar süratle değilse de, yapabiliyordu. On dokuzuncu yüzyıl teknolojisinin ne yazık ki yeterince ileri olmaması nedeniyle, Babbage harcadığı onca

para ve zamana rağmen "çözümleme motoru"nun yapımını tamamlayamadı. Ölümden sonra fazlasıyla dahiyane fikirleri neredeyse unutuldu.

Ancak, Babbage'den kalan belgeler 1937 yılında, Harvard Üniversitesi lisans üstü öğrencisi Howard H. Aiken'in dikkatini çekti. Kendisi de bir hesap makinesi tasarlamakla uğraşan Aiken, Babbage'ın fikirleriyle iyice harekete geçti. IBM'in de işbirliğiyle, ilk genel amaçlı bilgisayar olan Mark I'i yapmayı başardı. Mark I'in devreye alınmasından iki yıl sonra, 1946'da, bir diğer mühendis ve mucitler topluluğu "ENİAC" olarak bilinen ilk *elektronik* hesap makinesini tamamladılar. O zamandan beri bilgisayar teknolojisinde kaydedilen ilerlemeler çok hızlı olmuştur.

Hesap makineleri dünya üzerinde daha şimdiden çok büyük etki yaptıklarından ve gelecekte de daha büyük önem kazanacak olduklarından, bir ara Charles Babbage'ı ana listeye almayı düşündüm. Ama bir kez daha düşününce, Babbage'ın bilgisayarların gelişmesine katkısının ne Aiken, ne de John Mauchly ve J.P Eckert gibi ENİAC'ın tasarımı konusunda başı çeken kişilerin katkılarının çok daha üzerinde olmadığı sonucuna vardım. Aslına bakılırsa, Babbage'dan önce bu konuda çalışmış en azından üç kişinin -Blaise Pascal, Gottfried Leibniz ve Joseph Marie Jacquard- katkıları Babbage'ın yapmış olduklarıyla aynı derecede önemli gibi görünmektedir. Bir Fransız bilim adamı, matematikçisi ve düşünürü olan Pascal daha 1642 yılında toplama yapan mekanik bir alet icat etmişti. 1671'de felsefeci ve matematikçi Gottfried Wilhelm von Leibniz toplama, çıkarma, çarpma ve bölme yapan bir makine üretmişti. Leibniz aynı zamanda, modern hesap makinelerinde yaygın olarak kullanılan bir gösterimin "2" tabanlı sistemin önemine işaret eden ilk kişiydi. Jacquard, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, delgili kart kullanarak bir dokuma tezgahının çalışmasını denetleyen bir alet icat etmiş olan bir Fransızdı. Ticari anlamda büyük başarı kazanan Jacquard tezgahı Babbage'ın düşünce tarzı üzerinde büyük etki yapmıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Nüfus sayımı dairesinde kullanılmak üzere delgili kartlar yapan bir Amerikalıyı, Herman Hollerith'i de etkilemiş olabilir.

Dolayısıyla günümüzün bilgisayarlarının gelişmesinde hak edilen paye birkaç kişi arasında bölüştürülmelidir. Burada sözü edilen kişilerin her biri önemli birer katkı yapmış olmakla beraber, bunlardan hiçbiri diğerlerinin farkedilir biçimde üzerinde bulunmamaktadır. Bu nedenle, ne Babbage ne de diğerleri bu kitabın ana metninde yer almaya değer görülmemektedir.

KEOPS
(M.Ö. 26. y.y.)

Mısır kralı Kufu (Keops adının Yunanca'daki söylenişi) en çok Giza'da kendisine mezar olarak yaptırdığı sanılan büyük piramitle ünlüdür. Kesin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekte, M.Ö. yirmi altıncı yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Döneminde Mısır'ın başkentinin Memphis olduğunu ve uzun süre saltanat sürdüğünü biliyoruz ama, hayatı hakkında bunlardan başka çok az şey bilinmektedir.

Büyük piramidin insanoğlunun yapmış olduğu en ünlü ve en kayda değer yapı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Antik çağlarda bile Dünyanın yedi harikası arasında sayılmaktaydı. Diğer altı yapı çoktan harabeye dönmüş olmakla birlikte Büyük piramit, onu yapan kral için dikilmiş çarpıcı bir anıt gibi, sapasağlam ayaktadır.

Yüksekliğinin yanı sıra yapısının mükemmelliğinden dolayı da insanın ağzı açık kalmaktadır. Büyük piramidin 10 metrelik bir bölümü yıkılmış olmakla birlikte, hâlâ yaklaşık 150 metre boyundadır ve bu haliyle yüksekliği otuz beş katlı bir binanın yüksekliğine neredeyse eşittir. Yapımında her biri ortalama iki buçuk ton ağırlığında yaklaşık 2.300.000 adet taş kullanılmıştır. Büyük piramidin içinde bir çok oda ve dehliz bulunduğundan, inşaatta farklı boyutlarda taşlar kullanılmak gerekiyordu ve bu da işin karmaşıklığını daha da arttırıyordu.

Antik dönemlerde-kırk altı küsur yüzyıl önce- Mısırlıların, günümüzdeki donanım ve makinelerin hiçbirine sahip değilken bu

uçsuz bucaksız anıtı nasıl yapabilmiş oldukları bilinmemektedir. Bu devasa işi başarıyla yönetebilmek için dikkatli bir planlama ve üstün yönetsel yetenekler gerektiği kuşkusuzdur. Büyük piramidin genellikle varsayıldığı gibi yirmi yılda tamamlandığını kabul edersek, her gün ortalama 300'ün üzerinde taşın yerine konmuş olduğunu buluruz. Bu miktarda taşı madenden çıkarmanın, inşaat sahasına taşımanın, istenen şekle getirmenin ve yerli yerine oturtmanın muazzam bir iş olduğu açıktır. Taşların taşınması için bir tekne filosu gerekmiş olmalıdır ve projede yer alan işçi ordusunu beslemek için de iyi planlanmış bir tedarik sistemine ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır.

Büyük piramit 4.500 yıldır ayaktadır ve muhtemelen günümüz mühendislerinin yaptığı bütün binaların dağılıp toz haline gelmesinden çok sonra da ayakta duracaktır. Neredeyse yıkılamaz bir yapıdır ve üzerine atom bombası düşse bile yok olmayacaktır! Elbette yavaş yavaş yıpranmaktadır. Ancak aşınma hızına bakıldığında muhtemelen daha bir milyon yıl dayanacaktır.

Bütün bunlardan dolayı, dünya üzerinde gerçek anlamda iz bırakmış bir kişi olan Keops'un gelmiş geçmiş herkesten daha kalıcı bir ün kazandığı açıktır. (Napolyon ya da Büyük İskender gibi kişiler acaba bundan on bin yıl sonra da hatırlanacaklar mıdır?) Ama ün, etkiden çok farklı bir şeydir ve yaşadığı dönemde Mısırlıların yaşamı üzerinde muhtemelen büyük etki yapmış olan Keops, diğer uluslar ya da kendisinden sonraki çağlar üzerinde fazla bir etki uyandırmışa benzememektedir.

MARIE CURIE
(1867-1934)

Asıl adı Maria Sklodowska olan Marie Curie, ilk "100" e aldığım bilim adamlarının çoğundan çok daha ünlüdür. Ancak bana öyle geliyor ki; büyük ünü yaptığı bilimsel çalışmalardan çok, bunları bir kadının yapmış olmasına dayanmaktadır. Hayatı, bir dişinin de kaliteli bilimsel araştırmalar yapabileceğini olabilecek en

açık şekilde göstermiştir. Bu nedenle çok meşhur olmuştur, o kadar ki bir çok insan O'nun radyoaktiviteyi keşfeden kişi olduğu izlenimini edinmişlerdir. Oysa radyoaktivite aslında Antoine Henri Becquerel tarasından bulunmuştur. Burada Becquerel'in önceliği konusunda da hiçbir soru işareti yoktur; çünkü Marie Curie ve kendisiyle aynı derecede yetenekli bir bilim adamı olan eşi Pierre, bu alandaki araştırmalarına ancak Marie Curie Becquerel'in buluşu hakkındaki bir raporu okuduktan sonra başlamışlardır.

Marie Curie'nin tamamen kendisine ait en iyi bilinen çalışması radyum elementini bulması ve yalıtmasıdır. Radyumdan önce, anayurdunun adını verdiği "polonyum" isimli bir başka radyoaktif element keşfetmişti. Bunlar övgüye değer başarılardır fakat bilim kuramında büyük öneme sahip değillerdir.

1903 yılında; Marie Curie, Pierre Curie ve Antoine Henri Becquerel Nobel fizik ödülüne hep birlikte layık görülmüşlerdir. 1911'de Marie Curie'ye bu kez kimya dalında bir Nobel daha verilmiş ve Curie böylece iki Nobel ödülü alan ilk kişi unvanını kazanmıştır.

Marie Curie'nin en önemli bilimsel araştırmalarını yaptığı dönemde küçük çocukları olması da ilginç bir noktadır. En büyük kızı İrene de çok başarılı bir bilim insanıdır. İrene, Jean Frédéric Joliot isimli yetenekli bir bilim adamıyla evlenmiş ve ikisi birlikte çalışarak *yapay* radyoaktiviteyi bulmuşlardır. Joliot-Curie çifti, doğal radyoaktivitenin "yavrusu" sayılabilecek bu keşif için 1935'te Nobel ödülünü paylaşmışlardır. Marie Curie'nin ortanca kızı Eve tanınmış bir müzisyen ve yazar olmuştur. Ne aile !

Madam Curie, büyük bir olasılıkla radyoaktif maddelere sürekli maruz kalması nedeniyle tutulduğu lösemiden 1934 yılında ölmüştür.

BENJAMIN FRANKLIN
(1706-1790)

Benjamin Franklin'in tarihte her alana el atmış ve bu konuda ünü olan Leonardo da Vinci'den de fazla alanda kayda değer başarılar kazanmış büyük bir dahi olduğunu söylemek hakça olacaktır sanıyorum. Franklin'in birbirinden oldukça farklı en az dört uğraş alanında; ticaret, bilim, edebiyat ve siyasette üstün başarı elde etmiş olduğu, şaşırtıcı ama gerçektir.

Franklin'in iş yaşamı bilindik bir "sefaletten zenginliğe" hikayesidir. Boston'daki ailesinin hali vakti pek yerinde değildi ve gençlik yıllarında Philadelphia'da yaşarken meteliğe kurşun atıyordu. Ancak, kırklı yaşlarına geldiğinde Franklin; matbaası, gazetesi ve diğer ticari faaliyetleriyle varlıklı bir adam olmuştu. Bu arada boş zamanlarında bilimle uğraştı ve kendi kendine dört yabancı dil öğrendi!

Bir bilim adamı olarak en çok elektrik ve yıldırım üzerine yaptığı temel araştırmalarla bilinir. Ancak, gündelik hayatta kullanılan, aralarında döküm soba, çift odaklı mercek ve paratonerin de bulunduğu birkaç yararlı icadı da vardır. Bunlardan son ikisi günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktır.

Franklin edebiyat alanında ilk uğraşını başarılı bir gazeteci olarak verdi. Kısa süre içinde, zeka dolu sözler söyleme konusundaki olağanüstü yeteneğini ortaya koyan "*Poor Richard's Almanac*"ı (Fakir Richard'ın takvimi) çıkardı. (Çok az yazar arkasında herkesin aklında kalan bu kadar fazla sayıda özdeyiş bırakmıştır). Daha sonraki yıllarda, o güne kadar yazılanların en ünlüsü olan, hâlâ da geniş bir okur kitlesi tarafından zevkle okunan hayat hikayesini yazdı.

Siyaset alanında Franklin; başarılı bir yönetici (sömürgelerde posta müdürüydü ve O'nun döneminde posta idaresi kara geçti!), yasa koyucu (Pennsylvania yasama meclisine tekrar tekrar seçilmiştir) ve bir diplomat (Amerikan tarihinin hayati önem taşıyan bir döneminde Fransa'da, çok sevilen ve başarılı bir büyükelçiydi)

olarak göze çarpar. Bunlara ek olarak Amerikan bağımsız bildirgesinin altına imza koyanlardan biriydi, daha sonra da Anayasa kurultayının bir üyesi olarak görev yaptı.

Franklin'in bu alanların bir yerde hepsiyle örtüşen beşinci "mesleği" de, halktan yana bir yönlendiricilik ve organizatörlüktü. Örneğin, Philadelphia'nın ilk hastanesinin kurucularından biriydi. Sömürgelerde itfaiye teşkilatının kurulması için gerekli düzenlemelerin yapılmasına yardım etti ve yerel polis örgütünün oluşumunda itici güç sağladı. Gezici bir kütüphane (sömürgelerde ilk kez) ve bir bilim cemiyeti (bir başka ilk!) kurdu.

Hepimiz gibi Franklin'in de dertleri ve acı hayal kırıklıkları oldu. Yine de, hayatı bir iyi yaşanmışlık örneği olarak-belki de bunun tarihteki en çarpıcı örneği olarak- öne çıkmaktadır. Seksen dört yıllık yaşamının büyük bölümünü sağlıklı geçirecek kadar talihli olan Franklin; dünya üzerinde uzun, heyecan verici, yararlı, çeşitlilik arz eden ve genelde de mutlu bir konukluk yaşadı.

Yukarıda anlatılanlar göz önüne alındığında, Franklin'i kitabın ana bölümüne dahil etmek neredeyse karşı konulmaz bir istekti. Ancak, yapmış olduklarının hiçbiri, tarihteki en etkili yüz kişi arasında yer almasını sağlayacak kadar önemli görünmemektedir; benim fikrimce de -bütün yaptıkları bir araya geldiğinde bile- bu doğrudur.

MOHANDAS KARAMCHAND (MAHATMA) GANDHI
(1869-1948)

Mohandas K. Gandhi bağımsız bir Hindistan için başlatılan hareketin olağanüstü lideriydi ve sadece bu sebeple kitabın ana bölümüne alınması gerektiğini öne sürenler oldu. Ancak, hatırlanmalıdır ki, Hindistan'ın İngiltere'den bağımsız bir ülke halini alması eninde sonunda ulaşılacak bir noktaydı; hatta tarihsel güçlerin sömürgeciliği ortadan kaldırma yolunda ne kadar yetkin olduğunu

düşündüğümüzde, Hindistan'ın bağımsızlığını 1947'den sonraki birkaç yıl içinde Gandhi olmasaydı da mutlaka ilan edecek olduğunu bugün görebiliyoruz.

Gandhi'nin uyguladığı şiddete karşı sivil itaatsızlık yönteminin, İngilizleri Hindistan çekilmeye razı etmeyi başardığı bir gerçektir. Ancak, güce dayalı yöntemler benimsemiş olsalardı Hintlilerin bağımsızlıklarını daha kısa sürede kazanabilecek oldukları da öne sürülmektedir. Sonuçta, Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlığını çabuklaştırmış mı yoksa geciktirmiş mi olduğuna karar vermek zor olduğundan, eylemlerinin somut etkisinin(en azından bu açıdan) oldukça küçük sayılacağını söyleyebiliriz. Şu da belirtilmelidir ki, Gandhi Hint bağımsızlık hareketinin temellerini atan kişi değildir; Hint ulusal kongresi daha 1885'lerde toplanmıştı. Gandhi bağımsızlığın en sonunda kazanıldığı dönemin en önde gelen siyasi lideri de değildi.

Yine de, Gandhi'nin belli başlı öneminin şiddet karşıtlığını savunmasında yattığı söylenebilir. (Fikirleri elbette tamamen özgün değildi; çeşitli Hindu eserlerinden olduğu kadar, Thoreau, Tolstoy ve Yeni Ahit'ten de esinlenilmiş olduklarını Gandhi açıkça belirtmiştir). Gandhi'nin izlediği siyasetin, eğer evrensel olarak benimsenseydi; dünyayı dönüştürecek olduğundan hemen hiç kuşku yoktur. Ne yazık ki, bu siyaset Hindistan'da bile genel kabul görmemiştir.

Gandhi yönteminin 1954-55 yılları arasında Portekiz'i Goa üzerinde kurduğu hakimiyetten vazgeçirmek için kullanıldığı da bir gerçektir. Ancak kampanya amacına ulaşmamış ve birkaç yıl sonra Hindistan hükümeti silahlı bir işgal hareketine girişmiştir. Buna ek olarak, Hindistan geçtiğimiz kırk yıl içinde Pakistan'la üç kez savaşa girmiş ve Çin'le bir sınır savaşına tutuşmuştur. Diğer ülkeler de Gandhi'nin yöntemlerini benimsemekte aynı derecede isteksiz davranmışlardır. Gandhi'nin bu yöntemleri ortaya atmasından bu yana geçen yaklaşık seksen yıllık sürede dünya, tarihindeki en kanlı savaşlar olan iki savaş görmüştür.

Dolayısıyla Gandhi'nin bir düşünür olarak başarısız göründüğü sonucuna mı varmalıyız? Yaşadığımız günler içinde kesinlikle

böyle görünüyor; ancak, İsa'nın ölümünden kırk yıl sonra, akıllı ve bilgili bir Romalının Nasıralı İsa'yı da-hiç kuşkusuz- bir "başarısızlık" örneği diye nitelendirmiş olduğu da hatırlanmalıdır. Tabii eğer İsa'nın adını sanını duymuşsa! M.Ö. 450'de Konfüçyüs'ün etki derecesi konusunda herhangi bir tahmin de yürütülemezdi. Yine de, bugüne kadar gelişen olaylara bakıldığında, Gandhi bu kitapta anılmayı hak eder görünmektedir.

ABRAHAM LINCOLN
(1809-1865)

Birleşik Devletlerin on altıncı başkanı Abraham Lincoln, bu ülkenin –ya da bir ülkenin- yetiştirdiği en ünlü ve takdire şayan siyasi liderlerden biridir. O halde listemde neden yer almamıştır? Üç buçuk küsur milyon köleye özgürlüğünü kazandırmış olmak çok büyük bir başarı değil midir?

Gerçekten de öyleydi. Ancak geriye dönüp baktığımızda, köleliğin kaldırılması yolunda çaba harcayan güçlerin -tüm dünya üzerinde- karşı konulmaz olduklarını görebiliyoruz. Bir çok ülke Lincoln'un iş başına gelmesinden çok önce köleliği kaldırmıştı ve ölümünü izleyen altmış beş yıl içinde diğer ülkeler de aynı şeyi yaptı. Lincoln'e bu konuda sadece, ülkelerden birinde bu süreci hızlandırmış olması nedeniyle paye verilebilir.

Ama, güneydeki eyaletlerin birlikten ayrılma isteğini alevlendiren de Lincoln'un başkanlığa seçilmesi olmuştur. O dönemde Lincoln değil de bir başkası Başkan olsaydı, Kuzey iç savaşı kaybeder miydi- bu da belli değildir. Ne de olsa, Kuzey savaşa daha üstün bir nüfusla; sanayi olarak daha da üstün olarak başlamıştı.

Kuzey iç savaşı başarılı bir sonuca ulaştıramasaydı bile, tarihin genel akışı büyük ölçüde değişebilirdi. Kuzey ve Güney arasındaki dil, din, kültür bağları ve ticari bağlar çok güçlüydü ve sanki eninde sonunda birleşirlerdi gibi görünüyor. Ayrılık dönemi yirmi –hatta elli-yıl sürmüş olsaydı, dünya tarihinde küçüklü çaplı bir olay olarak yer alırdı (Ayrıca, günümüzde Birleşik Devletlerin Gü-

ney olmadan bile dünyanın dördüncü en kalabalık ülkesi ve belli başlı sınai gücü olacağı da hatırlanmalıdır).

Bu Lincoln'un önemsiz bir kişilik olduğu anlamına mı gelmektedir? Hiç de değil! Yaşamı, bir kuşağın birkaç milyon insanını derinden etkilemiştir. Yine de bu O'nun, etkisi yüzyıllardır süren Mahavira gibi bir kişi kadar önemli olmasına yetmemektedir.

FERDINAND MAGELLAN
(yaklaşık 1480-1521)

Portekizli kaşif Ferdinand Magellan, dünyanın etrafını dolaşan ilk keşif heyetinin lideri olmasıyla ünlüdür.

Yaptığı sefer, insanlık tarihinin belki de en olağanüstü keşif yolculuğudur. Yolculuğun tamamı üç yıldan az bir zaman sürdü. Magellan'ın yola çıktığında sahip olduğu küçük, hantal ve su alan beş gemisinden yalnızca biri Avrupa'ya sağ salim dönebildi; 265 kişilik tayfadan ise sadece on sekizi sağ kalabildi! Magellan da (yolculuğun en zor kısmı atlatılıncaya kadar sefere liderlik etmiş olmakla birlikte) yolculuk sırasında ölenler arasındaydı. Ama sefer sonuç olarak başarılıydı ve dünyanın yuvarlak olduğunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştı.

Seferin başarısının esas olarak Magellan'ın liderlik yeteneğinden ve çelik iradesinden kaynaklandığı oldukça açıktır. Tayfanın çoğunluğu yola çıktıktan birkaç ay sonra geri dönmek istemiş; hatta Magellan, yola devam edebilmek için bir isyan bastırmak zorunda kalmıştır.Yeteneği ve sebatkar kişiliğiyle, bütün gemici ve kaşiflerin en büyüğü olarak anılmayı hak etmektedir.

Ancak, kazandığı başarıların gerçek etkisi nispeten azdır. Eğitim görmüş Avrupalılar dünyanın yuvarlak olduğunu pekala biliyorlardı. Magellan'ın izlediği rota da önemli bir ticaret yolu haline gelmemiştir. Vasco da Gama'nın yolculuğundan farklı olarak, Magellan'ın yolculuğu ne Avrupa ve ne de Doğu üzerinde önemli bir etki yapmadı. Dolayısıyla kazandığı başarı, O'na hak ettiği ölümsüz ünü kazandırmış olmakla beraber, tarihin en etkili yüz kişisinden biri haline getirmemektedir.

LEONARDO DA VINCI
(1452-1519)

Leonardo da Vinci, 1452'de İtalya'da Floransa yakınlarında doğdu; 1519'da öldü. Aradan geçen yüzyıllar, gelmiş geçmiş en parlak evrensel dahi olarak sahip olduğu üne leke sürmemiştir. Bu bir *olağanüstü* kişiler listesi olsaydı, Leonardo hiç kuşkusuz ilk elli içinde yer alırdı. Ancak yeteneği ve ünü, tarih üzerinde yapmış olduğu gerçek etkiyi fazlasıyla aşmış gibi görünmektedir.

Leonardo'nun arkasında bıraktığı defterlerde, uçak ve denizaltı gibi birçok güncel icatların eskizleri yer almaktadır. Bu defterler zekasının ve özgünlüğünün kanıtları olsalar da, bilimin gelişmesinde hemen hiç etkili olmamışlardır. Her şeyden önce, Leonardo, yaptığı icatlar için model geliştirmemiştir. İkinci olarak, fikirleri çok akıllıca olmakla birlikte, icatları pek çalışabilecek gibi görünmemektedir. Bir denizaltı ya da uçağı fikir olarak düşünmek bir şeydir; ancak tam, ayrıntılı ve kullanılabilir bir tasarımını ortaya koymak ve çalışan bir modelini yapabilmek başka ve çok daha zor bir şeydir. Büyük mucitler, parlak fikirlere sahip olan ama bunları bir sonuca ulaştıramayan kişiler değil; Thomas Edison, James Watt ya da Wright kardeşler gibi, ayrıntıları çözecek mekanik yeterliliğe ve işlevsel bir şey ortaya koymak için karşılarına çıkan zorlukları yenecek sabra sahip olan kişilerdir. Leonardo bunu yapmadı.

Dahası, hazırladığı eskizler icatlarını işleyebilir hale getirecek her türlü ayrıntıyı içerseydi de pek bir şey fark etmeyecekti; çünkü bu icatlar defterlerin içinde gömülü kalmış ve ölümünün üzerinden yüzyıllar geçtikten sonra ancak yayımlanmışlardı. Yayımlandıkları zaman da arkalarında yatan fikirler başkaları tarafından keşfedilmişti bile. Bütün bunlardan, Leonardo'nun bir bilim adamı ve mucit olarak önemli bir etki yapmadığı sonucuna varıyoruz.

Dolayısıyla, Leonardo'nun bu listeye uygun düşmesi aslında sanatsal başarılarına bağlıdır. Leonardo; Rembrandt, Raphael, Van Gogh ya da El Greco'dan daha olağanüstü olmamakla birlikte, birinci sınıf bir ressamdı. Resim alanında sonraki yıllarda kaydedilen gelişmelere yaptığı etkiye bakıldığında; hem Picasso hem de Michelangelo'dan daha az etkili görülür.

Leonardo'nun gözü yükseklerde tasarılara başlayıp bunları hiçbir zaman bitirmemek gibi esef edilecek bir huyu vardı. Bunun bir sonucu olarak da, tamamladığı resimler hemen yukarıda sözü edilen kişilerin eserlerinden çok daha az sayıdadır. Başlamış olduğu işi bitirmeden bir yenisine geçivermek sık sık yaptığı bir şey olduğundan, Leonardo, olağanüstü yeteneklerinin önemli bölümünü harcamayı başarmıştır. Mona Lisa'yı yaratmış bir kişiden "yeterince başarılı değil" diye söz etmek tuhaf kaçıyor ama, hayatını dikkatle inceleyen hemen herkesin varmış olduğu sonuç bu gibi görünüyor.

Leonardo da Vinci'nin gelmiş geçmiş en yetenekli kişi olması mümkündür ama, kalıcı başarıları yeteneğine oranla oldukça azdır. Tanınmış bir mimar olmasına rağmen, herhangi bir binada uygulanan bir plan hiç çizmemiş gibi görünmektedir. Yaptığı heykellerden bir teki bile günümüze kadar gelememiştir. Harikulade yeteneğinden bütün geriye kalan; önemli sayıda çizim, birkaç muhteşem resim (bunlardan günümüze yirmiden azı gelebilmiştir) ve yirminci yüzyılın okurlarını dehasına hayran bırakan ama bilime ya da buluşlara etkisi varsa da pek az olan defterler kalmıştır. Onca yeteneğine rağmen Leonardo gelmiş geçmiş en etkili yüz kişiden biri değildi.

Resimaltı : Leonardo da Vinci, otoportre

SON BİR KAÇ SÖZ

Bu kitaptaki kadınlar ve erkekler yaşadığımız dünya üzerinde yapmış oldukları muazzam etki nedeniyle, oluşturdukları topluluğun bazı özelliklerinin bir bütün olarak incelenmesi ilginç gelecektir.

Gözümüze ilk çarpan, bu insanların büyük çoğunluğunun Avrupalı olduklarıdır. (Doğdukları ülkelerin istatistiksel dağılımı Tablo A da yer almaktadır). Tabloda, İngilizlerin uygarlığa diğer bölgelere ya da uluslara mensup insanlardan daha büyük bir katkıda bulunmuş oldukları görülmektedir. Listede yer alan on sekiz İngiliz'den en az beşinin İskoçyalı olduğu da ilginç bir saptamadır (Hatta beşi de listenin ilk ellisi içindedir). İskoçlar dünya nüfusunun %1 nin yalnızca 1/8 ini oluşturduklarından, bu durum gerçekten şaşırtıcı bir yetenek ve başarı birikimi ifade etmektedir.

Tablo B de görülebildiği gibi bu listede bulunan kişiler tarih içinde düzenli bir dağılım göstermemektedirler. Tam aksine, çok büyük kısmı M.Ö. altıncı ve üçüncü yüzyıllar arasında ortaya çıkmışlardır. Bundan sonra uzun bir durgunluk dönemi gelmiştir. Ancak, on beşinci yüzyıldan itibaren, gelişime -ya da en azından değişime- elverişli koşullar yeniden olgunlaşmış ve sonraki yüzyıllar listeye giderek artan sayıda isim eklemiştir (Yaşadığımız yüzyılın on dokuzuncu yüzyılın olağanüstü katkıları kadar katkıda bulunup bulunmayacağını söylemek için elbette vakit henüz çok erkendir).

Tarih kitapları sayfalarının çoğunu siyasal olayların irdelenmesine ayırırlar. Oysa benim fikrimce, bilimsel gelişmeler yaşadığımız dünyayı şekillendirme konusunda çok daha fazla şey yapmıştır, dolayısıyla da bu listede askeri ya da siyasi liderlerden daha fazla sayıda bilim adamı ve mucit bulunuyor olması bir tesadüf değildir. Tablo C bu kitaptaki kişilerin insanoğlunun belli başlı uğraş alanlarındaki dağılımını göstermektedir.

Dini liderler arasından oldukça fazla sayıda kişi listemin üst sıralarında değerlendirilmiş olmakla birlikte, bu kişilerin listedeki konumlarını bir yana bırakıp sadece her alandaki kişi sayısını gösteren Tablo C, dinin insanlık üzerindeki önemini bir yerde olduğundan aza indirgemektedir. Buna karşın aynı tablo; bu kitaptaki siyasi kişiliklerin önemli bölümü listenin ikinci ellisi içinde yer aldıklarından, siyasal olayların önemini de bir anlamda olduğundan fazla göstermektedir.

Bu listedeki kişilerin en az on dokuzunun hiç evlenmemiş olduğu ilginç bir saptamadır (Elimizde hepsi hakkında veri bulunmadığından gerçek rakam biraz daha yüksek olabilir). Bu rakam, nüfusun geneline göre daha yüksek refah düzeyine ve olumlu sağlık koşullarına sahip oldukları düşünülen bir topluluk için hayli yüksektir.

Evli olanların da hepsi çocuk sahibi değildi. Bu listede en az yirmi altı kişinin çocuğu olmadığı görülüyor. Buna ek olarak, çocuğu olup da soyu bir-iki kuşak sonra tükenmiş olan birkaç kişi de vardır. Elimizde her bir kişi için bilgi bulunmamasıyla birlikte ve evlilik dışı çocuk sahibi olunması ihtimali de göz ardı edilemeyecek olmasına rağmen, günümüzde bu kitaptaki insanların sadece yarısına yakın bir kısmının soyundan gelenler hayattadır gibi görünüyor.

Bu listedeki insanların elbette hepsi çok zekiydiler ve büyük bir kısmı iyi öğrenim görmüştü. Sadece yedisinin okuma yazması yoktu ve bunların da çoğu da askeri lider olarak ün kazanmışlardı.

Son olarak bu liste yer alanlardan en az on tanesinin gut (damla) hastalığından muzdarip olduğu gibi garip bir olgudan söz edebiliriz. Bu rakam, hastalığın genel nüfus içinde görülme sıklığıyla son derece orantısızdır. Büyük adamlar arasında gut hastalığına sık rastlanması tıp alanında çalışan araştırmacıların ilgisini uyandırmıştır.

EKLER

TABLO A

Bu kitaptaki kişiler: Hangi ülkelerin insanlarıydılar?

BÖLGE	LİSTEDEKİ KİŞİ SAYISI
Büyük Britanya	18
Almanya ve Avusturya	15
Fransa	9
İtalya	8
Yunanistan	5
İspanya	3
Rusya	4
Diğer Avrupa ülkeleri	7
TOPLAM AVRUPALI SAYISI	69
Amerika Birleşik Devletleri	8
Güney Amerika	1
Yeni Zelanda	1
Afrika	3
Çin	7
Hindistan	3
Moğolistan	1
Batı Asya	7
TOPLAM ASYALI SAYISI	18
TOPLAM	100

Not: Euclid, Homeros, Aristoteles ve Büyük İskender, Yunanistan içinde değerlendirilmiştir. Stalin Rusya içinde değerlendirilmiştir. Alexander Graham Bell, toplam ABD'li sayısı içinde değil, doğup büyüdüğü Büyük Britanya içinde düşünülmüştür.

TABLO B

Bu kitaptaki kişiler :
Ne zaman ortaya çıktılar?

DÖNEM	LİSTEDEKİ KİŞİ SAYISI
M.Ö. 600'den önce	3
M.Ö. 600-201	13
M.Ö. 200-M.S. 1400	16
15. yüzyıl	4
16. yüzyıl	9
17. yüzyıl	9
18. yüzyıl	12
19. yüzyıl	18
20. yüzyıl	16
TOPLAM	100

Not: Jefferson on sekizinci yüzyıl, Planck on dokuzuncu yüzyıl kişileri arasında sayılmışlardır. Marconi ve Freud yirminci yüzyıl içinde değerlendirilmiştir.

TABLO C

Bu kitaptaki kişiler:
Neler yaptılar?

UĞRAŞ ALANI	LİSTEDEKİ KİŞİ SAYISI
Bilim adamları ve mucitler	36
Siyasi ve askeri liderler	31
Din dışı düşünürler	14
Dini liderler	11
Sanatçılar ve edebiyatçılar	5
Kaşifler	2
Sanayiciler	1
TOPLAM	100

Not: Pizarro ve Cortés kaşif değil askeri lider olarak değerlendirilmişlerdir. Freud düşünür değil bilim adamı olarak düşünülmüştür. Konfüçyüs, Lao Tzu, Descartes ve Aristoteles din dışı düşünürler içinde sayılmışlardır.

RESİM KATKISINDA BULUNAN KİŞİ ve KURULUŞLAR

American Telephone and telegraph
"American Fabrics and Fashions" dergisi
Arthur Goodfriend; "Bir insan neye inanabilir?", Farrar, Strauss&Young,1952
BBC
Culver Pictures
Ford Motor Company
Fransız Büyükelçiliği Basın ve Enformasyon servisi
George Eastman House
Philipp Giegel
John Hancock Sigortacılık Şirketi
Hindistan Enformasyon Servisi
John F. Kennedy arşivi
Metropolitan Sanat Müzesi, Fletcher Fonu
Ulusal Tıp Kütüphanesi
Novosti Basın Ajansı
Philedelphia Sanat Müzesi - Samuel H. Kress kuruluşu tarafından bağışlanmıştır.
American Machine Foundary, Inc.; Potter ve Brumfield bölümü
Rand Corporation
The Royal Institution
Smithsonian Enstitüsü
Wide World

Resimlerin telif haklarının sahibi olan yukarıdaki kişi ve kuruluşlara ulaşmak için her türlü çaba harcanmıştır. Teşekkürlerimizi sunamadıklarımız varsa, ihmalimiz için içten üzüntülerimizi bildirir, bağışlanmamızı rica ederiz.

TARİHSEL TABLO

M.Ö

3500 -

YAZI Sümerler tarafından icat edildi.

Menes Mısır'ı birleştirdi.

3000 - Ortadoğu'da **MADEN Devri** başladı.

Keops; Büyük piramidin yapılması

2500 -

Akadlı Sargon Sümer'i istila etti.

2000 -

İlk alfabe (Kenaniler, erken dönem)

Hammurabi kanunları

1500 -

Akeneton

Mısır'dan çıkış; **MUSA**

Ortadoğu'da **DEMİR** kullanımının yaygınlaşması

Troya savaşı

1500 - Kudüs'te Davut iktidarı

Homeros

İsaiah (Yeşeya)

600 - Çin'de Demir devri başlar.

Zerdüşt Babilliler Yahudiye'yi zaptederek Süleyman'ın tapınağını yıkarlar.

Mahavira

BUDA **Büyük Sirüs** Babili fetheder.

500 - **KONFÜÇYÜS**

Maraton savaşı; ağır silahlı piyade askerleri dönemi

Sofokles

Perikles

Herodot

Hipokrat Demoktritus

400 - Sokrates'in ölümü **Platon**

ARİSTOTELES

Büyük İskender

Mençyüs **Lao Tzu**

300 - **ÖKLİD**

Asoka

Arşimed Sisamlı Aristarkus

SHİH HUANG Tİ Çin'i birleştirir.

200 - Roma Kartaca'yı II. Pön savaşında yener. Liu Pang Han hanedanını kurar.

Roma Yunanistan'ı fetheder.

100 -

Jül Sezar Galya'yı fetheder.

AUGUSTUS SEZAR, ilk Roma İmparatoru

M.Ö.

M.S. **İSA**'nın çarmıha gerilişi

St. PAUL'ün vaaz ve mektupları

100 - **TS'Aİ LUN** kağıdı icat ediyor.

Roma hükümranlığının zirvesinde

Ptolemi

Galen

200 - Çin'de Han hanedanının sonu

Mani (İran) Mezopotamya'da vaaz veriyor.

300 -

Büyük Konstantin, Roma'nın ilk Hıristiyan imparatoru

Gotik süvariler (üzengili,semerli) Adrianopolis savaşında Romalı piyadeleri yener.

400 - Roma'nın gerileme devri **St. Augustine**

İngiltere'de Anglo-Sakson istilası

Batı Roma imparatorluğunun sona ermesi

500 -

Jüstinyen kanunları

Sui We Ti Çin'i yeniden birleştirir.

600 -

MUHAMMED İslam dinini kurar.

İkinci halife Ömer bin Hattab dönemi; Araplar Mısır, İran ve Irak'ı fethederler.

700 - Çin'de kalıp baskı yönteminin kullanılmaya başlanması

Müslümanların İspanya'yı fethi

Müslümanlar Fransa'da Tours savaşında yenildi.

Çin'de T'ang hanedanı yükselişi

800 - Şarlman Roma'da taç giydi. Halife Harun Reşid

Bağdat'ta halifeliğin yükseliş dönemi; Büyük Mamun

900 - Avrupa'da Viking akınlarının yoğunlaşma dönemi

Normandiya'da Viking devletinin kuruluşu

1000 - Leif Ericson

Fatih William Hastings savaşını kazanarak İngiltere'yi zapt ediyor.

1100 - Papa II. Urban ; Haçlı seferleri başlar.

Savaşlarda mancınık kullanımının yaygınlaşması

1200 - III. İnosan döneminde papalık makamı gücünün doruğuna ulaşır.

Magna Carta Timuçin = Cengiz Han

Moğollar Rusya'yı fetheder.

Thomas Aquinas Moğollar Çin'i fetheder.

Moğol iktidarı; Kubilay Han

1300 İtalya'da **RÖNESANS** başlar. Marko Polo
Dante Avrupa'da savaşlarda **TOP** kullanılmaya başlanır.
İngiliz okçuları Fransız şövalyelerini
Crécy savaşında yener. Veba Avrupa'yı kasıp kavurur.

1400 Timurlenk Hindistan ve İran'ı kasıp kavurur.
Gemici Henry
Jeanne d'Arc

1450 Topçu kuşatmaları kaleleri işlevsiz hale getiriyor.
İlkel silahlar ortaya çıkıyor.
Türkler İstanbul'u fetheder (=Bizans imparatorluğunun sonu)
GUTENBERG baskı makinasını yapar.

1475 Ferdinand ve **Isabella** İspanya'da birliği sağlar; İspanya'da Engizisyon dönemi başlar.
Rusya bağımsızlık ilan ederek Moğollardan ayrılır.
KOLOMB Amerikayı keşfeder.

1500 **Vasco da Gama** Hindistan'a giden deniz yolunu bulur.
Leonardo da Vinci
Michelangelo **Makyavel**
PROTESTAN REFORM hareketlerinin başlangıcı;Luther

1525 Macellan Cortés Meksikayı fetheder.
Pizarro Peruyu fetheder.
VIII. Henry
Calvin
KOPERNİK

1550 İngiltere'de **I. Elizabeth** tahta çıkar.
ATEŞLİ SİLAHLAR savaşlara ağırlıklarını koymaya başlar.

1575 İspanyol Armadası İngiliz donanmasına yenik düşer.

1600 **Edward de Vere** (= "William Shakespeare")
Kepler Teleskopun icadı
GALİLE

Francis Bacon

1625 - Amerikaya ilk gelenler Plymouth Rock'da karaya çıkarlar.

Harvey kan dolaşımını keşfediyor.

Almanya Otuz yıl savaşlarında ağır yara aldı.

Japonya Batı'ya kapanır.

Descartes

Rembrandt Tac Mahal'in inşaası

1650 - İngiliz iç savaşı; **Oliver Cromwell**

1675 - **Leeuwenhoek** bakterileri keşfeder.

İngiltere'de şanlı devrim **İSAAC NEWTON** "Principia"yı yazar.

John Locke

1700 - **Büyük Pedro** İlk buhar makinası

1725 -

Voltaire "İngilizler üzerine mektuplar"ı yazar; Fransız aydınlanmasının başlangıcı

Johann Sebastian Bach

1750 - Montesquieu **Rousseau** Benjamin Franklin

Leonhard Euler

İngiltere'de **SANAYİ DEVRİMİNİN** başlangıcı

1770 - **James Watt** geliştirilmiş buhar makinasını icat eder.

Jefferson **Adam Smith**

Bağımsızlık Bildirgesini yazar. "Ulusların Zenginliği"ni yazar.

1780 - **George Washington** İmmanuel Kant

A.B.D Anayasası yazıldı.

Coulomb elektrostatik kanunlarını keşfeder.

1790 - **LAVOİSİER** **FRANSIZ DEVRİMİ**'nin başlangıcı

Mozart

Jenner **Malthus**

1800 - Volta ilk aküyü yapar.
Napolyon Bonapart
İngiltere köle ticaretini yasaklar.
John Dalton
1810 -
Waterloo savaşı **Beethoven**
David Ricardo
1820 - İngilizler Hindistan'ı egemenlikleri altına alırlar.
Bolivar Boyaca savaşını kazanır.
1830 - Demiryolları giderek önem kazanır.
Faraday elektromanyetik indüksiyonu bulur.
Telgrafın icadı
Degaurre fotoğrafı icat eder.
1840 -
Morton anestezi uygulamalarına başlar.
1850 -
Lenoir 2 zamanlı içten yanmalı motoru icat eder.
DARWİN "Türlerin Kökeni"ni yayımlar.
1860 - Gatling makinalı tüfeği icat eder.
Amerikan iç savaşı ; Lincoln **James Clark Maxwell**
Mendel
1870 - Japonya'da Meiji restorasyonu **Karl Marx** **Lister**
PASTEUR
Otto 4 zamanlı içten yanmalı motoru icat eder.
Bell telefonu icat eder.
1880 -
Edison elektrik ışığını elde eder.
1890 -
İngiltere imparatorluğunun en parlak dönemi
İlk otomobiller piyasaya sürülür. (Daimler, Benz)

Sinemanın icadı **Röntgen** X ışınlarını bulur.
Marconi radyoyu icat eder. Becquerel radyoaktiviteyi bulur.
1900 **Sigmund Freud** **Max Planck**
Wright kardeşler uçağı icat eder.
EİNSTEİN görelilik kuramını ortaya atar.
Henry Ford Model T'yi piyasaya çıkarır.
1910
Rutherford atom çekirdeğini keşfeder.
I. Dünya savaşı; siper savaşları, petrol savaşları, tanklar
Rus devrimi; **Lenin**
1920
Kuantum mekaniği: de Broglie, **Heisenberg**, Schrödinger
Fleming penisilini keşfeder.
1930
Picasso
Franklin D. Roosevelt
Stalin Keynes
1940 **Hitler**
II. Dünya savaşı
Fermi ilk nükleer reaktörü yapar.
İlk genel amaçlı **BİLGİSAYAR**
ATOM BOMBASI
Transistörün icadı (Shockley ve diğerleri)
1950 **Mao Zedong** **TELEVİZYON** önem kazanır.
Hidrojen bombasının yapımı
Crick ve Watson DNA yapısını açıklar. Mazer
Pincus doğum kontrol hapını geliştirir.
1960 Lazer
John F. Kennedy Apollo projesini başlatır.
AYA ilk ayak basış (Apollo 11)
1970 Vietnam Savaşı
Yapay genlerle ilgili çalışmalar başlar.
1980 **Gorbaçov**

1990 Doğu Avrupa'da Sovyet imparatorluğu sona erer. Soğuk savaş biter.
SSCB komünizmi terk eder ve dağılır.

Dünya Tarihine Yön Veren

En Etkin 100

Michael Hart'ın tartışmalara yol açan kitabı "En Etkin 100" 1978 yılında ilk kez yayınlandığında eleştirmenler yazarın oldukça cesur olduğundan bahsediyordu: Hart, kendince en etkili bulduğu kişilerin listesini yapmakla kalmamış, onları etki derecelerine göre de sıralamıştır.

Söylemek gerekir ki, eleştirmenler yanıldı: Kitap o günden bu güne iyi bir satış grafiği elde etti. Yıllar geçtikçe Hart'ın elindeki liste azalıp çoğaldı, listeye yeni isimler eklendi, revize edilmiş yeni baskılar yapıldı ve kitaba olan ilgi hep taze kaldı. Elinizde tuttuğunuz, kitabın yenilenmiş ve genişletilmiş baskısı.

Hart'ın listeyi hazırlarkenki en önemli ölçüsü; en büyük değil, en etkili olanları, milyonlarca insanın kaderini belirlemiş, medeniyetlerin yükseliş ve çöküşüne sebep olmuş, tarihin gidişini etkilemiş insanları bir araya toplamaktı.

Derinlikli biyografileriyle birlikte Hart, onların kariyerlerini ve sosyal hayatlarını gözler önüne seriyor. Tarihe yeni bir bakış açısı kazandıran yazar, dünyanın en önemli dinsel ve politik liderleri, mucitleri, yazarları, felsefecileri, kaşifleri ve sanatçıları ile ilgili doğal faktörleri ortaya koyuyor.

Hart'ın en etkin 100'ü, bazılarını şaşırtabilir; İsa ya da Marx değil de insanlık tarihinin en etkin insanının Hz. Muhammed olması ve listenin en başında yer alması tartışılabilir. Yazar ortaya koyduğu olgularla okurlarını ikna edecek gibi gözüküyor. Ona katılın ya da katılmayın, Hart'ın sıralaması oldukça yenilikçi ve eğlenceli.

En Etkin 100, yenilenmiş ve geliştirilmiş bir başyapıt. Tartışma yaratacak, ilham verecek, tarih ve felsefe kitabı raflarına önemli bir katkı olacak.

online satış: www.nedenkitap.com.tr
ISBN: 978-975-254-112-7